BÜTÜN ESERLERİ - 3

# İSMAİL CEM

# TARİH AÇISINDAN 12 MART

## NEDENLERİ, YAPISI, SONUÇLARI



TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

**İSMAİL CEM**

# TARİH AÇISINDAN 12 MART
# NEDENLERİ, YAPISI, SONUÇLARI

**TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI**

editör
LEVENT CİNEMRE
türkiye iş bankası kültür yayınları'nda

istiklal caddesi, no: 144/4 beyoğlu 34430 istanbul
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr
İsmail Cem
Tarih Açısından 12 Mart
Nedenleri, Yapısı, Sonuçları

**İsmail Cem** 1940 yılında İstanbul’da doğdu. 1959’da İstanbul Robert Kolej’den ve 1963’te Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu. 1981’de Paris Siyasal Bilgiler Enstitüsü’nde siyaset sosyolojisi dalında lisansüstü eğitimi yapan Cem, yazar ve yönetici olarak çeşitli gazetelerde çalıştı; 1971-1974’te Türkiye Gazeteciler Sendikası İstanbul Şubesi Başkanlığı’ndan sonra, 1974-1975 yılları arasında trt Genel Müdürlüğü görevinde bulundu. Merkezi Almanya’da bulunan Avrupa Yayın Enstitüsü’nün yönetiminde yer alan İsmail Cem, 1975-1981 döneminde ve 1985 sonrasında, yazarlığın yanı sıra siyasete de atıldı ve parti merkez yönetimlerinde görev yaptı. 1987 ve 1991 genel seçimlerinde İstanbul’dan, 1995 ve 1999 seçimlerinde Kayseri’den milletvekili seçilen Cem, 1987-1997 döneminde Strasbourg’daki Avrupa Konseyi Parlamentosu’nda tbmm Delegasyonu’nda üye ve daha sonra başkan olarak yer aldı. Avrupa Konseyi Parlamentosu Sosyalist Grubu’nun başkanvekilliğine seçilerek, 1989-1995 yılları arasında bu görevi sürdürdü.

İsmail Cem 1995’te Kültür Bakanı, 1997-2002 döneminde Dışişleri Bakanı oldu. Cem’in, çoğu Türkiye’nin siyaset sosyolojisi ve sosyal demokrasi üzerine on üç kitabı yayımlandı: Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi; Türkiye Üzerine Yazılar, 12 Mart – Yazılar, 12 Mart – Değerlendirme (2 cilt); trt’de 500 Gün, Siyaset Yazıları, Geçiş Dönemi Türkiye’si; Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Nedir, Ne Değildir?; Türkiye’de Sosyal Demokrasi, Engeller ve Çözümler; Yeni Sol, Sol’daki Arayış; Gelecek İçin Denemeler.

Ayrıca üç cilt olarak planlanan Türkiye, Avrupa, Avrasya serisinin ilk iki kitabı olan I: Strateji-Yunanistan-Kıbrıs ile II: Avrupa’nın Birliği ve Türkiye de son dönemde yayımlanan eserleriydi.

Cem’in İngilizce yazılmış ve Almancaya da çevrilmiş Turkey in the New Century adlı bir dış siyaset çalışması ile sergilenmiş fotoğraflarından derlenen Mevsimler adlı iki fotoğraf kitabı da bulunuyor.

İngilizce ve Fransızca bilen Cem, öncelikle Dışişleri Bakanlığı sırasında izlediği politikalardan ötürü, dünyada Türkiye’nin yetiştirdiği değerli bir siyasetçi ve “barış adamı” olarak tanınmıştı.

1963’te Elçin (Trak) Cem’le evlendi. İpek Cem ve Kerim Cem adında iki çocuğu ve beş torunu vardır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en uzun süre görev yapan 4. Dışişleri Bakanı olan İsmail Cem 24 Ocak 2007’de vefat etti.

“Dünle beraber gitti, cancağızım,

Ne kadar söz varsa düne ait.

Şimdi yeni şeyler söylemek lâzım...”

*Mevlâna*

# BİRİNCİ KİTAP:
# YAZILAR

# Giriş

Tarihin “görünmeyen eli,” belki hiçbir zaman 12 Mart olayındaki kadar açık oynamamıştır oyununu. Gelmekte olan, kendini bu ölçüde belli etmemiş, “geliyorum” diye böylesine bağırmamıştır.

Gelişmelerin hangi sonuçlara varacağını, kimler tarafından ve hangi amaçlarla düzenlendiğini önceden ve doğru görmek, hiçbir olayda bu kadar kolay olmamıştır; doğruları duyurabilmek, uyarılara kulak verdirtmek, bir ziller ve kampanalar gürültüsünde ve Kassandra çaresizliğinde[1] hiçbir zaman böylesine imkânsız.

Ve insanlar, çok az örnekte ölümlerine doğru böylesine cesaretle yürüyebilmiştir. İnsanlar, gene çok sınırlı örnekte trajik ve belli sonlarına böylesine açık biçimde yöneltilmiştir... Başkalarının fantezilerini, başkalarının iktidar hırsını, başkalarının ince hesaplarını, başkalarının yanlışını omuzlarında taşıyarak.

12 Mart, görünürde “sakınılabilir”, “önlenebilir” bir olaydır. Ama sadece görünürde. Aslında, toplumun düşünce alanından dış ilişkilerine, sermayenin gelişme koşullarına kadar her yanda ağlar örülmüştür. Bu yönüyle, 12 Mart sakınılmaz olmanın, kaçınılmaz olmanın, neredeyse “kader” olmanın bütün özelliklerini taşır: Türkiye’nin siyasal iktidarıyla Türkiye’nin bağlı olduğu nato’nun önderi arasında ciddi uyumsuzluklar doğmuşken, Ortadoğu en kritik günlerini yaşarken, var olan demokratik çerçeve, yetersizliğine rağmen işçi sınıfının hızlı gelişimine elverirken, 12 Mart, bütün egemen güçlerin ortak hedefidir. Hele Türkiye’de faşizmin devrimcilik diye sunulabildiği bir ortam yaşanırken ve aklı evveller ufukta kurtarıcı gözlerken, 12 Mart hedefi çok yaklaşmış, hedefe varmak egemen çevreler için çok kolay olmuştur.

12 Mart, Türkiye’ye ve halkına pahalıya mal olmuştur. Türkiye’nin demokratik gelişimi sekteye uğramış, halkın çıkarları her düzeyde, ekonomisinden hukuk sistemine, siyasetine kadar geriletilmiştir. Bu dönemin Türkiye’si, faşizmin eşiğinden birkaç kere dönmüştür. Ve 12 Mart, yanlışı doğrudan ayırmak, yanılgılardan arınmak, hayâlleri yıkmak ve fantezilerden kurtulmak için, yeni tuzaklardan sakınmak için eşsiz yararda bir ders de getirmiştir. Kendini devrimci diye tanıtan tutucu ideolojilerin, küçük-burjuva radikalizmine onda olmayan özellikleri yakıştırma saflığı ya da hesaplılığının, bürokratik yorumların sonunu ilân etmiştir 12 Mart. Bu, küçümsenmemesi gereken bir işlevdir. Türkiye’nin ilerici ve toplumcu akımları, bürokratik “devrimciliğin” yanıltıcılığından, saptırmasından, hattâ

toplumcu birikimi çok başka çıkarlara âlet edebilme özelliğinden 12 Mart'ın acı dersleri sayesinde ve sanırız kesinlikle kurtulmuştur.

Türkiye, halkının gelişmesinde zorla açılmış bir parantezi, kendi elleriyle kapatıp geride bırakmaktadır. İşçi sınıfı adına değilse bile işçi sınıfı için ölüme yürümüş gençleriyle, acıları, çelişkileri, işkenceleri, faşizm deneyleri ve insanların gözüne soktuğu gerçekleriyle, 12 Mart tarihe terk edilmektedir.

Sürekli oluşumları içinde ileriye akan insan toplulukları sonsuz gelişmelerinde yer yer engellerle, insafsız tuzaklarla karşılaşırlar. Ve kurbanlar vererek, acılar çekerek fakat büyük yürüyüşlerini hızlandırıcı dersler alıp tecrübeler edinerek aşarlar bunları. Mutlaka aşarlar.

İnsanlığın tarihi, bir bakıma, en umutsuz karanlıkların bağrında çakan şimşeklerin, yıkıntılar üzerine yükselmiş dev atılımların hikâyesidir...

*

12 Mart'la ilgili bu kitabın ilk bölümü, 12 Mart döneminde yazılmış ve çoğu Milliyet gazetesinde yayınlanmış günlük yazıları bir araya getiriyor. Yazıları, 12 Mart'ın ilişkin oldukları yanına göre başlıklar altında toplayarak ve birbirlerini bütünleyen bir sıralanma içinde sunuyoruz. Tekrarları önlemek amacıyla, bazı yazıların gereksiz bölümleri olduğu gibi çıkarılmıştır.

Kitabın bu ilk bölümünün tek bir özelliği var: 12 Mart'ı günün içinden göründüğü biçimde ve yaşanılan anın açısından sergilemesi. Bir de, yazıların büyük çoğunluğunun, Sıkıyönetim döneminde (Nisan 1971'den sonra) yazılması. Çalışmamızın bu ilk bölümü, 12 Mart'ı yaşanan günlük maceranın içinden yorumluyor, açıklıyor ve bir bakıma belgesel nitelik taşıyor. Günlük yazının, yaşanılan anın ürünü olmak gibi, o anı en gerçek, en yalın biçimde ve özüyle yansıtmak gibi bir önceliği var. Ve galiba tek önceliği, tek özelliği de bu...

Kitabın ikinci bölümünde ise, 12 Mart'ın tarih açısından yeri, önemi ve sonuçları araştırılıyor.

# I
# 12 MART’A DOĞRU

“Batı demokrasilerine kıyasla Türkiye’deki demokrasi ne kadar sınırlı, biçimsel, yüzeysel olursa olsun, şu bir gerçektir ki, Türkiye, nispi olarak tarihinin en özgür; sınıf ve kitle hareketlerinin en oluştuğu bir dönemi yaşamaktadır. Bu gerçek, ‘cici demokrasi’, ‘biçimsel demokrasi’ etiketlemeleriyle bir kenara itiliverecek bir şey değildir...”

Behice BORAN

(1 Şubat 1971)

## Gençlerden Özür Dileriz

Gençlerden, kardeşlerimizden hep birlikte özür dileriz. Polisimizle, bilginimizle, sağcımız, solcumuz, devrimcimiz, karşıdevrimcimizle, yazarımız çizerimiz, politikacımız, sermayeli ve sermayesizimizle, hep birlikte özür dileriz.

Sizi biz çok aldattık, çok kullandık.

Bilgisizliğe dayanan bilgelerimizle, körler diyarının şaşısı olan aydınlarımızla, teoriden habersiz teorisyenlerimizle ve keramet sandığımız yanlışlarımızla gencecik kafalarınızı öylesine doldurduk, sizi öylesine şaşırttık ki...

Kendi adamlığımızı sizin üzerinizde ispatlamaya kalktık.

Hepimiz birlik olduk: Kendi gençlik hayâllerini gençleri ölüme göndermekte arayan idealistlerimiz; kendi aşağılık komplekslerinden gençleri kullanıp kurtulmak çabasındaki büyüklerimiz; kendilerini gizli iktidar sayan ağabeylerimiz, hep birlik olduk. Sizin sırtınızdan kendimizi adam ilân ettik. Siz öldünüz, adamlığımız arttı. Siz öldünüz, kişiliğimiz yüceldi. Sayenizde kendimizi adamdan saydırdık.

Size hocalık ettik: Ölen sizdiniz, biz daha fazla ölün dedik. Çığrınızdan çıktınız, bravo, siz idealistsiniz, devrimcisiniz, devam, dedik.

Açıkçası, kanınıza girdik. Sonra seyrine baktık. Ahkâm çıkardık.

Ya biz, biz de neler yaptık. Biz ki sağcı kişileriz ve komünistlerin can düşmanıyız. Bir yanımıza engin büyüklerimizi, bir yanımıza onlardan geçinen mücahitleri aldık. Sizin üzerinize üzerinize saldırdık. Vatanı milleti sizlerden temizlerken, kendi günahlarımızdan temizlendik. Ve de varlıklarına göz diktiklerimizin varlığını koruduk. Size öyle saldırdık, öyle bunalttık ki, elinize silâhı biz verdik adetâ. Sonra üzerinizde atış talimi yaptık.

Açıkçası, kanınıza girdik. Sonra seyrine baktık. Ahkâm çıkardık.

Biz ki bu toplumun muteberiyiz, sizi öyle bir kullandık ki. Ve de kullanıyoruz ki... İşçilerden şikâyetimiz mi var, işte gençler, işte anarşi, yetiş ey kurtarıcı diyoruz. Ey kutsal otorite, ey kurtarıcı kuvvet, ey kurtarıcı nizam, gel, gel artık. Köylü toprağımıza mı giriyor, işte gençler, işte anarşi, vatan elden gidiyor! Bak bu gençlerin haline, bak bu dinamitlere. Gel artık kurtarıcı, demokrasi kim biz kimiz, gel, gel ki dinsin derdimiz.

İşte böyle, gençlerimiz. Sizi adamakıllı kullanıyoruz. Açıkçası kanınıza girdik. Sonra seyrine baktık. Ahkâm çıkardık.

Bu ülkenin namusu, malı ve canı bize emanettir. Biz bu toplumun polisiyiz ve de yolumuza çıkan gençleri iyicene benzetiriz.

Sizin kolunuzdan tutup götüreceğimize, kafanızı kırıp sürükleriz. Copla vuracağımıza, göğsünüzü kurşunlarız. Sizin yurtlarınıza, ortaçağ talancısı gibi gireriz. Dolabınızı kırıp kitabınızı yırtar, kızlara saldırırız. Elimize düştüğünüzde, falakaya yatırırız. Sizi öylesine canınızdan bezdirttik, öylesine çıldırttık ki, elinize silâhı almaya adetâ biz mecbur ettik. Sonra da hakkınızdan geldik. Ama unutmayın, biz vazife kuluyuz. Dört-beş yüz liralık memuruz. Hem siz de çok yaktınız canımızı. Bizi zorla zıvanadan çıkardınız. Zorla üzerinize saldırttınız.

Biz ki bu polisin sorumlusu, ülkenin iktidardaki yöneticileriyiz, gençlerden açıkça özür dileriz. Polisi üzerinize gönderen bizleriz. Ve de müseccel beceriksizleriz. Kaş yapayım derken göz çıkartan; sonunda hep gençleri harcatan; size saldıranları koruyan; sonra sizi mazeret olarak kullanan siyasileriz.

Zaten zor meseleleri büsbütün zorlaştırdık. Olabilir işleri, olamaz kıldık. Açıkçası, kanınıza girdik. Sonra seyrine baktık. Ahkâm çıkardık.

İşte böyle gençlik. Hepimiz el ele verdik. Sizi bu hale getirdik. Halkınıza karşı düşürdük. İdealizminizi saptırdık. Kafanızı yanlışlarımızla doldurduk. Üzerinize saldırdık. Birbirinize kırdırttık. Kızlarınızı yerlerde sürükledik. Erkeklerinizi dövdük. Kendi çirkinliğimizi sizde yansıttık. Olmayan aklımızla size akıl hocalığı ettik. İşkence usullerimizi üzerinizde denedik. Silâhları zorla elinize verdik. Sonra da, kendi çıkarlarımız için sizi kullandık. Ve de aldattık. Aldattık.

Açıkçası, kanınıza girdik. Sonra seyrine baktık. Ahkâm çıkardık.

Milliyet, 21 Şubat 1971

## “Yarın”ı “Dün”de Aramak

Toplumların kaderi değişmektir. Bugün dünden farklıdır, yarın bugünden farklı olacaktır. Zamanın akışı içinde yeni koşullar her an doğmakta, gelişmekte, yok olmaktadır.

Bu sürekli toplumsal değişim, çağımızda görülmemiş bir hız kazanmıştır. İnsanlık, hiçbir yüzyılda rastlanmadık biçimde değişmektedir. Yeni dünyalar yaratmaktadır. İnsanlığın sonsuz macerası her an genişleyen ufuklara doğru hızla devam etmektedir.

Türkiye, aynı hızlı değişimini kendi sınırlı ölçülerinde yaşamaktadır. Eskiden on yıla sığmayan olaylar dizisi, artık bir yıla sığıvermektedir. Zaman hızlanmıştır. Türkiye’nin, işçisi, köylüsü, gençliği ve bütünüyle bugün karşılaştığı sorunlar, on yıl öncesinde hayâl dahi edilemeyecek bir ileriliktedir. Bugün hayâlini herhalde kuramadığımız 1980 sorunlarının nerelere ulaşacağı ise, aynı tempo devam ederse, gerçekten düşündürücüdür.

Bu büyük değişimin özünü kavramak ve gelişmesine katkıda bulunmak, ancak bir değişim içinde olmanın bilincine varmakla mümkündür. Bugün, dünden farklıdır. Dün, kaçınılmaz ve bir daha yaşanamaz biçimde geride kalmıştır. “Dün”ün “bugün”e ve “yarın”a katkısı, tarihsel bir deney niteliğinin sonucudur. Dün, her zaman yararlanılması ve asla küçümsenmemesi gereken bir tecrübe hazinesidir. Ancak, dünü ve dünün çözüm yollarını yaratan koşullar, dünde kalmıştır. Günümüzü şekillendirecek yöntemler ise, günümüz tarafından belirlenir. Günümüzün çözümleri yakın tarihin kendine özgü çerçevesinde araştırılamaz.

Türkiye’de dün, geride kalmıştır. Kitleler tarafından çoktan aşılmıştır. “1938’de yüzde 90’ı fabrika denemeyecek derme çatma tesisler olan sanayi kuruluşlarıyla,” makinesiz tarımıyla, 14 saatlik işgünleriyle, dün, artık tarih olmuştur. Bağımsız ekonomi amacının “1945’e kadar sayesinde gerçekleştiği dünyanın özel koşulları” da, yerini daha zor koşullara bırakmıştır. Bir lira yevmiyeyle çalışan ve en küçük haktan yoksun olan işçi, “dün”e aittir. Sanayinin ancak yüzde 10’unu yarattığı bir milli gelir de “dün”ündür. Sınıfsız millet anlayışıyla, aslında sermayeyi gözetip sermayesizi ezdiren hakemlik iddiasıyla, hâkim zümrelerin halk kitleleri sırtında koalisyon kurmalarını mümkün kılan sosyal barışıyla, tahsildar pençesindeki köylüsü ve yol vergisiyle, dün, bir daha gelmemek üzere geçmişte kalmıştır. Hem de öylesine geçmişte kalmıştır ki, 1960’ın 500 binlik, 1965’in 800 binlik sigortalı işçi sayısı bile günümüzden çok

uzaklardadır. 1960 ölçüleriyle bir çeşit devrimciliğin doruğuna ulaşan sözlerin devrimciliği bile, artık eskimiştir. Bir dönem, dün, kendine özgü koşulların yarattığı çözüm yollarıyla, kendi çevresindeki büyük başarıları, atılımları ve başarısızlıklarıyla; şerefi, kıvancı, özellikleri ve ayrıcalıklarıyla, bir daha yaşanmamak üzere tarihe karışmıştır.

"Dün"le beraber, dünün ilerici çözüm yollarının "ilericiliği" de, günümüz açısından, tarihe karışmaktadır.

Bugün, bambaşka dinamiklerin ve özelliklerin yepyeni bir Türkiye'siyle karşı karşıyayız. Bir milyonu sigortalı iki milyon işçisi, keskinleşen sınıfsal çizgileri, hızlı şehirleşmesi ve gecekondulardan yükselen yeni özlemleriyle, okuyan ve daha fazla okuyan gençliğiyle, günümüz, dünden çok değişik bir toplumsal yapıyı yansıtmaktadır. Dün koyun sürüsü olarak bakılanlar, günümüzün mücadeleci köylüsüne, 16 Haziran bilincine varmış işçisine dönüşmüştür. Bu bilinci oluşturan üretim güçleri, sanayide işçi başına yaratılan değeri 25 yılda yüzde 400 arttırarak geliştirirken, mevcut üretim tarzını daha ileriye götürecek birikimleri de gerçekleştirmektedir. Dünün kısır kültür ortamı, yerini, her çeşit kitabın yayınlanıp neredeyse her görüşün tartışılabildiği bir aydınlığa bırakmıştır.

Karşımızda, değişen bir Türkiye vardır. Bin yıllık bir kültürün imbiğinden ve yakın tarihin demokratik alışkanlıklarından geçen bu Türkiye'de, artık, kitleler kendi haklarının bilincine varmakta; mücadele şekillerini oluşturmaktadır. Kimsenin vesayetine ve yeni hakemlik deneylerine, bu kitlelerin ihtiyacı yoktur. Devrimcilerin asla işlememesi gereken hatânın arkaya bakmak ve geçmiş devrimlere dönmek olduğu, unutulmamalıdır.

Türkiye, daha güzel yarınlar yaratacak toplumcu çözüm yollarını, ancak günümüzdeki gelişmelerden hız alarak ve günümüzün gerçeklerine dayanarak oluşturabilir. Geçmişin, sosyal ve sınıfsal ilericiliği hayli tartışma götürür deneylerini tekrarlamak özlemi, ancak Türkiye'yi hiç değişmeyen, hattâ gerileyen bir olgu gibi sosyoloji dışı ölçülerle yorumlamanın sonucudur. Hakemlik deneylerine meraklı olanlara ya da gelişmeleri durdurmakta maddi çıkarı bulunanlara elverişli bir düzen yaratabilirse de, kitleler açısından herhalde hiçbir çekici yanı yoktur.

Yarını dünde aramak, 1970 Türkiye'sinde, anlamsızdır.

Milliyet, 15 Kasım 1970

## Akdeniz'de Faşizmin Ayak Sesleri

Ortadoğu savaşı Akdeniz'deki Sovyet kuvvetlerinin görülmemiş şekilde artmasıyla sonuçlanmıştır. Amerika'nın Vietnam Savaşı harcamalarının da etkisiyle uygulamaya başladığı "daha az müdahaleci" politika, geleneksel Akdeniz kuvvetler dengesinde önemli değişimlere yol açmıştır. Türkiye'nin bu dengedeki klâsik görevinden, çok sınırlı ölçüde olmakla beraber, bazı sapma eğilimleri göstermesi, süper devletlerin yeni Akdeniz stratejilerinde, ülkemizi yeniden ve değişik şekilde değerlendirmelerini gerektirmektedir.

Hem Kıbrıs'ta, hem Türkiye'de son aylarda birdenbire gelişen olaylar dizisinin açıklanması, belki de, ancak bu Akdeniz dengesinin çerçevesinde mümkün olabilir.

"Prometheus," malûm, Yunan ordusundaki bir kısım albayı iktidara getiren harekâta verilen kod isimdir. Yunanistan'da orta-sol ile sosyalistlerin beraberce seçimi kazanıp iktidara gelmeleri muhakkak gibi olunca, yani, Akdeniz dengesini değiştirecek bir gelişmenin eşiğine Yunanistan varınca, bir kısım albay, Prometheus planını uygulayıp rejimi devirmişti. Cunta yönetimini kurup ülkenin Akdeniz dengesini zorlayacak doğrultuda gelişmesini engellemiş; Yunanistan'ı bulunduğu yere mıhlamıştı.

"Hermes" planı ise, ciddi Der Spiegel dergisine göre, aynı Albaylar Cuntası'nın enosis'i gerçekleştirmek üzere Kıbrıs'ta uygulamak istedikleri harekât planına verilen isimdir.

Bu Yunanca isimlerin kullanılma modasında Türkiye'yi asıl ilgilendiren ise, adi bir yakıştırma olarak konmuş "Efes Planı"ndan Ankara'nın iyi haber alan kaynaklarında, artık espriyle değil, tereddüt ve kuşkuyla söz edilmesidir.

Türkiye'nin yabancı devletler açısından asıl önemi, genellikle sanıldığının aksine, ekonomik değildir. Bir yabancı ülkenin Türkiye üzerinden günümüzde sağlayabileceği ekonomik sömürü, dünyadaki ölçülerin oranında sözü bile edilemeyecek ölçüdedir. Ne var ki, bu ekonomik önemsizliğin karşısında, Türkiye'nin stratejik ve askeri önemi büyüktür; Ortadoğu'nun kilit ülkesi durumundadır.

Türkiye, yaptığı anlaşmalar ve aldığı borçlar karşılığında, Ortadoğu bölgesinde belirli bir görevi yüklenmiştir. Prof. Cahit Tanyol'un deyişiyle "Ortadoğu'da tarihi bir misyonu olan Türkiye" adetâ bu misyonuna ihanet ettirilerek Arap ülkelerine karşı bir siyaseti benimsemiş, Irak ihtilâlinde

gönüllü bastırma kuvveti olmaya özenmiş, ilk Lübnan çıkarmasında Amerikan askerleri Türkiye'den hareket etmiş, Cezayir'e karşı bir siyaseti Birleşmiş Milletler'de savunmuştur vb. Yani, Türkiye, başkalarının ekonomik çıkarlarının bekçiliği ve aracılığı görevini yüklenerek Akdeniz dengesindeki yerini almıştır.

Ne var ki, dünya ve Türkiye şartlarının gelişmesi, bu göreve ciddi sayılabilecek bazı kayıtlar konmasına, artık, Türk hükümetlerini mecbur bırakmaktadır.

Türkiye, kendi iç şartlarının zorlaması ve dış ilişkilerin kaçınılmaz şekilde bu şartlardan etkilenmesi sonucunda, geleneksel dış siyasetinden bazı sapmalar yapmak durumundadır. Hattâ denilebilir ki, Demirel hükümetleri, 1946'dan beri en ilerici dış siyaseti uygulamak durumunda yahut zorunda kalmıştır.

Ne var ki, Sayın Demirel'in kişisel iradesiyle değil, ülkedeki demokratik ortamın zorlamasıyla ve gelişen şartların kaçınılmaz gerekleriyle uygulanan bu pratik, Akdeniz'deki kuvvetler dengesini etkilemiştir. Hele Amerika'nın bölgeden kısmen çekilmenin hesabını yaptığı, Doğu Akdeniz'de çok "güvenilir" dostlar ve sağlam "köprübaşları" bulundurmak ihtiyacını duyduğu göz önünde tutulursa, Sayın İnönü'nün Ortadoğu'yla ilgili inatçı ikazları değer ve önem kazanmaktadır.

Türkiye yakın tarihinde çokça rastlandığı üzere, bölgedeki hâkim çıkarların doğrultusundan küçük ölçüde dahi ayrılsa, birdenbire bu çıkarların çeşitli oyunlarına hedef olmakta ve yeniden onların istediği yola girmektedir. Musul petrolleri söz konusu edildiğinde hemen Kürt isyanının patlak vermesi; Sovyet yardımı almaya yönelmiş Menderes'in bu yönelişin de etkisiyle daha kolay devrilebilmesi; sonradan aynı yardımın pazarlığına girişen (ve yeni bir dünya kurulmasından söz eden) İnönü koalisyonunun, Amerikan Generali Porter'dan Çankaya Köşkü çevresine kadar uzanan garip bir mukaddes ittifakın sonucunda yıkılıvermesi, herhalde, sadece rastlantı değildir.

Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, günümüzdeki bir askeri darbenin, eğer zaten Türkiye'yi eski görevine getirmek isteyen dış çevrelerce düzenlenmemişse, ancak Akdeniz'deki hâkim çıkarlar uyarınca şekilleneceğidir. Türkiye'yi yeniden bu çıkarların kayıtsız şartsız jandarması yapacağıdır. Darbeler, hele içerdeki belirli siyasi güçlere dayanmıyorlarsa, Türkiye gibi bir kilit ülkede genellikle yabancı kuvvetlerin (belki de farkına varmaksızın) âleti durumuna düşerler.

Getirdikleri sloganlar bazı “ilerici” tabir edilen çevreleri bir süre sevindirse dahi, aslında Yunanistan benzeri bir “faşizm”den öteye geçemezler.

Günümüz Türkiye’sinin ve Ortadoğu konjonktürünün çerçevesinde bunun başka türlü olabileceğini sanmak hayâldir. Dış çıkarların doğrultusunda gelişeceği meydanda olan bir değişimi yakınlaştıran hareketlere ışık tutmak, en azından, dış politikayı değerlendirememektir. Saflığa varan bir idealizmdir. Türkiye’yi dış çıkarlara kayıtsız şartsız âlet edebilecek gelişmelere ve bu yoldaki düşüncelere bilmeden yardımcı olmaktır.

Meseleler bu açıdan ele alındığında, Sayın İnönü’nün ısrarla öne sürdüğü (ve bir bakıma daha “geri,” bir dış politikanın ifadesi olan) “Ortadoğu meselesine sakın karışmayın, tarafsız kalmaya aman dikkat edin” ihtarı, yeniden önem kazanmaktadır. Sayın İnönü, geniş istihbaratıyla, herhalde, Yunan Cuntası’nın, bazı Türk yetkililerine, hattâ devlet adamlarına ne gibi telkinlerde bulunduğunu çok iyi bilmektedir. Sayın İnönü, temelinin kurulmasında kendi payı da olan “bağımlı dış siyasetin” Türkiye’yi hangi yeni çıkmazlara sürükleyebileceğini, kendi acı tecrübelerine de dayanarak çok iyi değerlendirmektedir. Ve gene Sayın İnönü (Rusya’nın adını bir konuşmasında Amerika’dan önce kullanmışsa, öteki konuşmasında Amerika’nınkini önce kullanacak kadar ihtiyatlı İnönü), Demirel dış siyasetinin hangi yabancı ülkeleri, ne derecede rahatsız ettiğini de hesaplamaktadır. Bu siyasetin, hele yurtiçinde karışık bir ortam varsa, Türkiye’de faşist bir yönetimin kurulmasına kadar uzanan sonuçlar yaratabileceğini fark etmekte, Ortadoğu’yla ilgili uyarmalarını yaparken, herhalde, bu gerçekleri de dile getirmektedir.

Türkiye’deki bazı çelişmeler, demokrasi ortamında önlenmesi imkânsız bir şekilde gelişmektedir. Türk toplumunun varmış bulunduğu nokta, hâkim zümreleri, kendilerini yıpratan sosyoekonomik değişimleri durduracak güçten (demokrasi çerçevesinde) yoksun bırakmaktadır. Aynı hâkim zümrelerin sırf kendilerine elverişli düzeni şimdilik yaşatabilmek için uyguladıkları dış politika ise, kaçınılmaz şekilde, Türkiye’nin bağlı olduğu savunma blokunun Türkiye’den bekledikleri ile çelişmektedir.

Mevcut düzeni ileriye doğru ve halk kitlelerinin mutluluğu yönünde aşmak isteyenler ise, bu çok karmaşık ortamın her etkenini ayrı ayrı değerlendirmek zorundadır. Aranılan çözüm herhalde, geçmişteki tek parti döneminin yahut 27 Mayıs Devrimi’nin günümüz şartlarında kolayca yabancı güçlere âlet olabilecek tekrarları değildir. Türkiye’nin bilimsel

halkçı bir çözüme kavuşması ve muhtemel güç birliklerinin bu çözüm çerçevesinde düşünülmesi, her şeyden önce, kurumları ve şartları “değişmez” kabul eden klişeleşmiş idealist yorumların terk edilmesiyle mümkündür.

Milliyet, 22-23 Mart 1970

## 1971'i Beklerken

1971, Türkiye için büyük sınavlar ve zorlu engellerle gelmektedir. Bu zorlukları dört alanda özetlemek mümkündür:

1) Asker ve sivil memur maaşlarına 1970'te yapılan zamların devlet yatırımları üzerinde olumsuz etki yaratması beklenmektedir. Devletin cari harcamaları artmış, bu harcamanın karşılanması için getirilen vergiler ise, iş çevrelerinin ve varlıklı zümrelerin baskıları sonucunda hayli yontulmuş, sınırlanmıştır.

2) Türkiye'nin son yıllarda kazandığı sosyal hareketlilik, ekonomik zorlukların oranında artacağa benzemektedir. İşçi ve köylü kitlelerinin artan talepleri karşısında, düzen, bu talepleri cevaplamakta büyük güçlük çekmeye namzettir. Tarım ve sanayi kesiminde bu taleplerin yarattığı somut mücadele şekillerinin 1971'de gelişmesi ve yoğunlaşması beklenebilir.

3) 1971, saray entrikalarıyla, sokak çatışmalarıyla, akıl erdirilmesi zor işbirlikleriyle ve ihanetlerle dolu bir siyasal ortamı, 1970'ten devralmaktadır. Yeni yılın yeni "kuşku"lar getirmesi uzak bir ihtimal değildir. Yunan basınının, "Türkiye bize benzeyecek mi, benzemeyecek mi?" şeklindeki papatya falına bile fırsat tanıyan bu siyasal ortamda, sosyoekonomik sorunlar bir kat daha ağırlaşacak; çözümler zorlaşacaktır.

4) Ortadoğu, dünyanın başlıca bunalım bölgesi olmak niteliğini korumaktadır. İki süper devletin Avrupa'yı bir yana bırakarak kozlarını Ortadoğu'da paylaşmaya başlamaları, Türkiye açısından yeni sorunlar yaratmaya namzettir. Bunalımın yeni biçimler alması, Türkiye'nin bunalımda şu ya da bu şekilde kullanılması düşüncelerine yol açar. Geçmişe oranla daha az bağımlı bir dış politika izleyen Türkiye'ye karşı, güçlü müttefiki abd "kırgınlık" belirtileri de göstermektedir. Son olarak, ek askeri yardım programına Türkiye'nin alınmaması şeklinde beliren bu kırgınlık başlangıcı, 1971'de daha ciddi bir tavıra ya da dolaylı siyasal müdahalelere yol açabilir.

Türkiye, bu sorunlara göğüs gerebilecek midir? Türkiye'nin sosyal güçleri ve siyasal kuruluşları, sorunların çözümüne aktif şekilde katılırken, öncelikle savundukları zümrelerin öz çıkarı uyarınca gelişmelere yön verebilecekler midir?

Türkiye, 1971'e büyük şehir burjuvazisinin öncülüğünde girmektedir. Bu sınıfın içinde ise sanayi kesimi ağır basmakta, iktidar partisini ve

kararları en çok o etkilemektedir.

Ancak, hâkim zümrelerin iş çekişmesindeki son gelişmeler, sanayi kesiminin siyasi önceliğini sürdürmek konusunda ciddi sorunlarla karsılaştığını göstermektedir: Büyük toprak sahipleriyle ve Anadolu tüccarıyla ara zaten açılmış, bu soğukluk mnp ve dp aracılığıyla siyasal plana da sıçramıştır. Şimdi, aynı hâkim zümrenin, ticaret-ithalat burjuvazisiyle ve asker-sivil bürokrasinin Finansman Kanunu'ndan etkilenen bölümüyle arasının açıldığı yönünde belirtiler vardır.

Hâkim zümrelerin bu iç çekişmeleri, devlet yatırımlarını etkilemekten siyasal bölünmelere kadar uzanan dolaylı sonuçlar yaratmaktadır. Ve bu sonuçlar, 1950'den günümüze kadar işçi-köylü taleplerini karşılayabilmiş büyük şehir burjuvazisi iktidarlarının, bu görevi 1971'de yapamayacakları ihtimalini de beraberinde getirmektedir.

Böyle durumlarda, burjuvazinin, kitle taleplerini kökünden kazıyacak otoriter yönetimleri desteklemesi ve kendi varlığını bu şekilde emniyete alması da mümkündür.

Bu ve benzeri durumlarda, halk kitlelerini iki yönlü bir mücadele beklemektedir:

1) Hâkim zümrelerin görevini yapamamasından ötürü doğan boşluğu ve karşılanmayan talepleri kitle egemenliğine dönük bir yola kanalize etmek; yeni şartlardan kitlelerin siyasal mücadelesi için yararlanmak.

2) Halk yığınlarının kendi haklarının yok edilmesi ve gelişmelerinin önlenmesi ihtimaliyle karşılaştıkları durumlarda, bu kitleler, zamanla yarışa girmiş gibidir: Ya bir an önce siyasal planda bir kuvvet olacak ve kendilerine çok şey kaybettiren ihtimalleri uzaklaştıracaklardır ya da kitleleri bunaltacak gelişmelerin kitlelerin gücü hesaba dahi alınmaksızın hâkim zümrelerce planlanmasına boyun eğeceklerdir.

Milliyet, 31 Aralık 1970

## Tehlikeli Gelişmeler

Düşünülen “tedbirler” sonucunda eğer bir perde kapanacaksa, çöken karanlığın altında kalan Türkiye’nin işçi ve köylüleri olacaktır.

1970’teki son yazılarımızdan birinde, “Türk halkındaki gelişmelerden zarar gören hâkim zümreler, bu gelişmeyi durdurmak için lüzumlu gerekçeleri öğrenci ölülerine basarak hazırlamaktadır” demiştik.

Çeşitli çevrelerin yeni yıl mesajlarından anlaşıldığına göre, gerekçeler artık iyice olgunlaşmıştır. Şimdi sıra, “tedbir”lerdedir.

Bu tedbirlerin, sadece amacından zaten saptırılmış olan gençlik hareketlerini değil, köylü ve işçi hareketlerini de, hattâ bazı Anayasa maddelerini de hedef alması söz konusudur. Doğru yargılara varabilmek için, önce bu “tedbir” tekliflerinin somutlaşmasını bekleyelim. Ve beklerken, kapanan perdeye bir kez daha göz atalım. Doğruları söylemenin belki hiçbir pratik değer taşımadığı anlarda bile, doğruyu aramanın gene de yararı vardır.

Sosyal bünyeleri hızlı bir değişim geçiren toplumlar, değişimi durdurmakta çıkarı olanlarca sayısız ihanetlere uğratılmışlardır. Tarih, bu tür davranışların sonsuz örnekleriyle doludur. Haçların gölgesinde ve kutsal savaş çığlıklarıyla İspanyol halkını katleden Franko’dan, darbeci Yunan subaylarına kadar bütün gerici güçler, kendi halklarına ihanetin erişilmez örneklerini yaratmışlardır.

Bu hareketlere çoklukla gerekçe olan, “kutsal mülkiyet hakkının” çiğnendiğidir. Anarşinin hâkim olduğu, güvenliğin kalmadığıdır. Hareketler, zaman zaman kendi gerekçelerini bizzat kendileri de yaratmışlardır. Almanya’nın ünlü Meclis binasını yaktıran kahverengi gömlekli Naziler, “Komünistler devlete hücum etti” çığlıklarıyla ve yangının alevleri üzerinden atlayarak kendi iktidarlarını kurmuşlardır.

Bir süreden beri, bu tür gerekçeler Türkiye’de pek sık kullanılır olmuştur. Gerekçeden faydalanacak olanlar, onları perde arkasından ve bizzat yaratmışlardır.

Şimdi sıra, yeni oyunların sahnelenmesine gelmiştir.

Türkiye’nin işçi ve köylü yığınları, ciddi bir tehlikenin eşiğinde gözükmektedir: Tehlike, –bütün yanlış yorumların aksine– kendi kuvvetlerini ve haklarını hızla arttırarak kendi egemenliklerinin birikimini yapan bu kitlelerdeki gelişmenin, durdurulması tehlikesidir. “Tedbir” diye

hazırlananların halktaki gelişmeyi engellemek sonucunu yaratması, kuvvetle muhtemeldir. Hak ve hürriyet mücadelesinin sadece aydınların çerçevesinde yapıldığı eski Türkiye, artık geride kalmıştır. Günümüzde söz konusu olan, kitlelerin sosyal mücadelesidir; hakları ve egemenliğidir. Asıl önem taşıyan, tutucu hâkim zümreleri asıl korkutan da budur.

Şimdi, halk kitlelerinin doğrudan bir ilgisi bulunmadığı “gençlik hareketleri” gerekçesiyle, Türk demokrasisinin kitleler yararına işleyen yanlarını körletebilecek özlemler açığa vurulmaktadır. Köylü ve işçi hareketliliğiyle bilincini oluşturan sosyoekonomik özellikleri toplumdan silmenin çağrıları, bazı hâkim zümrelerden yükselmektedir. Amaç, bu zümreleri rahatsız eden gelişmeleri durdurmak; Türkiye’deki sosyal uyanışı, işçi hak ve hürriyetlerini, 16 Haziran’ı izleyen günlerdeki karanlığa bir daha kurtulmamak üzere mahkûm etmektir.

Gözler, Ankara’ya çevrilmiştir.

“Tedbirlerin” danışma ve hazırlama yöntemi olağanüstüdür. Sadece öğrencileri ilgilendiren bir tasarı için düşünülmeyecek kadar etraflı ve karmaşıktır. Üstelik, geçmişteki danışma örnekleri gibi üst yapıdaki bir siyasal sorunla değil, Türkiye’nin sosyal temelleriyle ilgilidir. Ve Türkiye’deki bütün sosyoekonomik kuvvetlerle onların temsilcileri, sessiz fakat bilge Türk halkının, affeden fakat unutmayan Türk halkının ateşten sınavından geçeceklerdir.

Önce, Sayın Demirel ne yapacaktır? Türkiye’deki hemen bütün müesseseleşmiş kuvvetlerin, yayın organlarından çoğunun, kimi sermaye çevresinin, ziraat odalarının, en tutucu güçlerin ve kendini “devrimci” tanıtanların inanılmaz ve insafsız bir koalisyon kurarak hedef aldıkları Demirel; Türkiye tarihinde hiçbir başbakanın karşısında toplayamadığı kadar düşman toplamış Demirel, acaba, bu düşmanlığın en önemli nedenlerinden birinin, kendi iktidar döneminde halk kitlelerinin (eskiye oranla) büyük gelişme imkânları bulması olduğunu, yeniden değerlendirecek midir? Kendi var oluş nedeni ve halktan aldığı desteğin gerekçesi olan bu gelişmeyi durduracak kararların altına imzasını koyarak kendi fermanını tarih önünde mühürleyecek; üretim güçlerini “geliştirmek” şeklindeki günümüz şartlarında ilerletici görevini, “önlemek” göreviyle değiştirerek, halk kitlelerine yapılmış ihanetler dizisine, bir de kendininkini ekleyecek midir?

Bir süredir olumlu gelişmelerine tanık olduğumuz chp, muhtemel bir masa başı iktidarının tatlı hayâllerine mi kapılacaktır? Yoksa, kitle

hareketlerini son yıllarda cesaretle destekleyen, kitlelerdeki gelişmeye güvenlik getiren chp; kitlelerle sağlam köprüler kurmuş gerçekten ilerici bir parti yaratmak yolundaki chp, ak koyunla kara koyunun birbirinden ayrıldığı tercih anında, kitle hak ve mücadelesini engelleyen en küçük "tedbire" en önemsiz tâvizi bile vermemek sağlamlığını gösterecek midir?

Halk kitlelerindeki gelişmelere son zamanlarda en doğru teşhisleri koyan, bu gelişmelerin doğal müttefiki ve ilerdeki potansiyel öncüsü tip, "tedbir ihtimalleri" karşısında sesini ilk olarak yükselten kuruluş özelliğiyle ve çeşitli ihanetlere uğramış bir parti tecrübesiyle; şimdi kitlelerin karşılaştığı tehlikelerde, görevini yapacak mıdır?

Ankara'daki "temasların"[2] ve "tedbirlerin" alacağı biçimi, bu kuvvetler de etkileyecektir. Tedbirler, sadece öğrenci katliamını önlemek amacındaki demokratik önerilerden yapılı olabilir. Kimi hâkim zümrenin hayâlindeki, işçi ve köylüsü sindirilmiş tutucu Türkiye'yi yaratmanın kararları da olabilir. Sonuç, siyasal kuruluşların ve sosyal kuvvetlerin tutumuna da bağlıdır.

Bu kuruluş ve kuvvetlerin, tarih ve Türk halkı önünde sınavdan geçtikleri şu günlerde, söz konusu olan Türkiye'nin geleceğidir.

Milliyet, 5 Ocak 1971

## Beceriksizlik mi, Hesap mı?

Tarih, “asayişi kurtarmak” amacındaki baskı hareketlerine gerekçe gösterilen karışıklıkların, bizzat asayişsizlikten yakınanlarca düzenlendiği, teşvik edildiği çeşitli olaylara tanıktır.

İnsanların eline benzin ve kibrit verilmekte, insanlar yangını çıkarmaya mecbur bırakılmakta, sonra, benzini ve kibriti sağlayan kuvvetler, çıkmış yangını işaret ederek, “Etrafı yakıyorlar, bu yangıncıları ortadan kaldıralım” diye bağırmaktadır. “Yangıncılarla” beraber ortadan kalkacak olan, aynı zamanda, yangını hazırlatanların çıkarlarına zarar veren başka toplumsal özelliklerdir de. Bir toplumun gelişmesinden rahatsız olanların uyguladıkları klâsik yöntem, bazı hareketleri bizzat soysuzlaştırmak, olaylar düzenlemek, sonra da kendi yarattıkları kaosu sebep göstererek bütün gelişmeleri durduracak bir hareketi meşru kılmaktır.

Tarih, bu tür davranışların, planların sayısız örnekleriyle doludur. Alman Meclis binasını Naziler yarı deli bir adama yaktırtmakta, sonra, “Bu işi solcular yaptı” çığlıklarıyla kendi terör rejimlerini kurmaktadırlar.

Tarihçi William Schirer’in yazdığına göre, Avusturya’yı ilhak etmek tutkusundaki Hitler’in Viyana’daki elçisi Von Papen’e, bir gün, Avusturya polisi bazı belgeler getirmiştir. Belgeler, polisin Viyana’daki Hitler yanlısı Nazi merkezine yapılan baskında ele geçirilmiştir. Von Papen, belgeleri inceleyince fenalaşır. Berlin’deki resmi makamlardan Avusturya’daki Nazilere gönderilen emirde şöyle denilmektedir: “Bizim uygun görüp bildireceğimiz günde, bizim Viyana elçimizi öldüreceksiniz. Bunun üzerine Almanya, kendi elçisini Avusturyalıların öldürdüğü gerekçesiyle Avusturya’yı ilhak edecektir...”

Toplumların kritik anlarında bu türden hesaplar yapılagelmiş, oyunlar düzenlenmiştir. Benzer dönemlerde kimin kimden ve neden yana olduğunu; kimden kuvvet alıp hareket ettiğini kestirmek zordur. Kişiler ve kurumlar hakkındaki kesin yargıyı, ancak yıllar sonra, tarih verebilmektedir.

1970’lerin Türkiye’si, değişik çevrelerin gerçekten garip davranışlarına tanıktır. Bunun en büyük örneğini, Güneydoğu illeri yaşamıştır. İçişleri Bakanlığı’nca yönetilen ve gerekçesi “asayişi sağlamak” olan bir harekât, akıl almaz biçimde ve bölgede karışıklık çıkarmak amacına hizmet edercesine yürütülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti’nin bir kısım vatandaşına öylesine gaddarca baskı yapılmıştır ki, bu insanlar, adetâ, karşı koymaya

zorlanmışlardır. Neden? Bir devletin bazı makamları böylesine tehlikeli durumları bilgisizliğinden mi yaratmıştır, yoksa bâzı karışıklıkları gerekçe olarak kullanmak isteyenler vardır da, dolaylı şekilde onlara mı hizmet etmiştir? Herkesi ve her düşünce akımını “bölücülükle” suçlayan çevre ve kişiler, nasıl olmuş da, en büyük bölücülüğe fiiliyatta kendileri yol açmıştır?

Kimi çevrelerin bu açıklanması zor tutumu, öğrenci olayları karşısında da kendini göstermiştir. Öğrenci hareketleri, şu ya da bu nedenle istenmeyen bazı nitelikler almış olabilir. Ancak, bu niteliklerle mücadele, yangına körükle gidilerek, öğrencilere yüklenen suçların daha büyükleri işlenerek yürütülemez. Öğrencilerin silâhlanmasından yakınanlar, öğrencileri silâhlanmaya mecbur bırakacak saldırılara girişmez.

Eğer devletin en sorumlu bir makamı böyle bir tutumun içindeyse, bunun sebebini anlamak kolay değildir. İçişleri Bakanlığı asayişi ancak kızların gözünü şişirerek ve yüzlerce öğrenciyi sıra dayağından geçirterek mi sağlayabilmektedir? Bu derece büyük bir aczin mi içindedir? Yoksa, olayların ve çatışmaların büyümesinde, örneğin, saldırıya uğrayanların silâhla karşılık verip kan dökülmesinde, öğrenci hareketinin çeşitli çevrelerin elbirliğiyle bir kat daha karışmasında, İçişleri Bakanlığı yarar mı görmektedir?

Bu soruları cevaplamak zordur. Aynı şekilde zor olan, bir bakanlığın böylesine bir acizlik içinde yahut hesap içinde bulunmasını anlamaktır. Yoksa yapılmakta olan, çeşitli çevrelerin önerdiği “tedbir kanunları”nın hazırlığı gerekçelerinin yaratılması mıdır? Hattâ, “Bu işler yürümüyor” dedirtmenin, Türkiye’yi baskı rejimine döndürtmenin mi planları tezgâhlanmaktadır. Ve bu planlar kimin adına, kimin âleti olarak düşünülmektedir. Yoksa her şey, sadece bilgisizliğin, bir bakanlıktaki yönetim aczinin mi sonucudur?

Türkiye, kendi gerçeklerini şu ya da bu yollarla bizzat kendisi hazırlayan baskı özlemleriyle karşı karşıyadır. Bu özlemlerin asıl amacı ekonomik ve sosyal alandaki hareketliliği durdurmaksa da, gerekçeler öğrenci kesiminde hazırlanmaktadır. Bir kısım öğrenciler bu gerekçelere bilerek ya da bilmeyerek zaten hizmet etmektedir; diğerleri ise âlet olmaya mecbur bırakılmakta, zorlanmaktadır.

Yirmi yaşlarını yaşayanları alabildiğine tahrik etmek, son öğrenci yurdu baskınındaki gibi görülmemiş bir hunharlığa hedef yapmak, gençleri ölçüsüz tepkilere yöneltmek, sonra da, “Onları yola getirmek için mecbur

kaldık” şeklinde gerekçelere sığınmak, 1971 Türkiye’sinde inananların giderek azaldığı sözlerdir.

Nedenleri ne olursa olsun, İçişleri Bakanlığı’nın ve emrindeki kuvvetlerin davranışları ortadadır. Karakolları işkence merkezlerine, polisi sokak saldırganlarına benzetmeden silâhlı gençlik çatışmalarını önlemek, belki zor bir iştir. Ancak, bunun yöntemlerini bulmak kamuoyunun görevi değildir. “Bakan” olmak iddiasındakilerin görevidir.

Milliyet, Ocak 1971

## TİP'in On Yılı

Kendi genel başkanının tanımıyla "... bir toplumsal hareketin, bir ideolojik akımın politik örgütlenme düzeyindeki ifadesi" olan tip, onuncu yılını doldurmaktadır. Yoğun mücadelelerle, başarı ve başarısızlıklarla, ümit ve ümitsizliklerle dolu bir dönemdir bu. Günümüzün Türkiye'si, 13 sendikacının tip'i kurdukları 13 Şubat 1961'in Türkiye'sinden çok değişiktir. Hayli ilerdedir. Ve bu gelişmede, tip'in önemli katkısı vardır.

Türk toplumunun on yıllık yaşantısında ve siyasal çerçevesinde, tip, başlıca özelliği "zorlamak" olan bir görev taşımıştır: Bütün toplumsal oluşumları, tip, kendi gücünün oranında ve temsil ettiği sınıfın çıkarı doğrultusunda zorlamıştır. Partinin savunduğu yeni kavramlar ve yeni muhalefet anlayışı bir yandan toplumun bakış açısını genişletirken, bir yandan da halk kitlelerinin taleplerini arttırmalarına, haklarına sahip çıkmalarına, kişiliklerine güvenmelerine yardımcı olmuştur. Eğer son on yılda kitleler sosyal ve ekonomik önceliklerini arttırmışlarsa, bunda tip'in dolaylı ve dolaysız payı vardır; tip'in Türkiye'de estirttiği yeni rüzgârlar ve uyguladığı sınıfsal muhalefet, kitle davranış ve özlemlerine yeni boyutlar kazandırırken, toplumsal yapıyı kitle çıkarları doğrultusunda değişmeye zorlamış ve bir ölçüde onu mecbur etmiştir.

Bugün eğer Türkiye geçmişe oranla daha az bağımlı bir dış siyaset uygulayabiliyorsa; iktidarlar artan kitle taleplerini karşılamak çabasına düşüyor, bu yüzden hattâ kendi içinde parçalanıyorsa; işçi ve köylü kitlelerinin hakları arttığı oranda özlemleri, özlemleri arttığı oranda hakları gelişiyorsa; bu oluşumun kökenlerinde, Sosyalist Parti'nin siyasal yaşantıya getirdiği yeni sesin yeri büyüktür.

Tarih, sosyalist partilerin belirli şartların ürünü olduklarını, başarı ve başarısızlıklarının bu şartlardan bağımsız olmadığını gösterir. Parti, toplumsal objektif şartları değiştirmekte güçlü bir etkense de, bizzat kendi gücü, bu şartlar tarafından sınırlanmıştır. Örneğin, işçi sınıfı yeterince gelişmemiş bir toplumda, eğer somut yabancı işgali gibi faktörler yoksa ya da hâkim zümreler kitlelerin sürekli gelişme işinde olan özlemlerini o an için karşılayabiliyorsa, sosyalizmin iktidarı zorlaşmaktadır.

tip'in ilk on yılı değerlendirilirken, bu nokta gözden kaçırılmamalıdır. Partinin ürünü olduğu toplumsal yapıyı değiştirmek konusundaki başarı ve

başarısızlığı, ancak bu yapının özellikleri çerçevesinde doğru olarak ölçülebilir.

Bu açıdan bakıldığında, tip'in ilk on yılı, eşiğine gelinen ikinci on yıldan hayli değişik bir görünüme sahiptir.

Önce, tip, sosyalizmin tartışmalarına imkân tanımamış bir ortamda sosyalist parti olarak kurulmuştur. Sosyalist partiler, evrensel geçerliği olan teorilerin kendi ülkelerindeki gerçeklerle bağdaştırılmasına; kendi gerçeklerinin genel doğrular açısından yorumlanmasına dayanan bir teorik yapı üzerine bina edilirler. Oysa 1961'in Türkiye'sinde, sosyalizmin ortak tartışmalarla ve yaygın bir aydın çabasıyla incelenmiş olması şöyle dursun, Türkiye bile yeterince tanınmamaktadır. O dönemin bütün aydın çevreleri, halkın "geriliğine", "aldatılmışlığına" dayanan bürokratik ve anti-Marksist yorumlar üzerine sosyalizmi bina etmektedirler!

Bu, kuşkusuz, ne aydınların ne de sosyalistlerin doğrudan suçudur; Türkiye'nin tarihsel koşullarının bir sonucudur. Ancak, partinin temelleri sosyalizmin ve Türkiye'nin iyi bilinmesine, doğru yorumlanmasına dayanmak zorundayken; parti, her ikisinin de yeterince ve açıklıkla tartışılmadığı, bilinmediği bir dönemde kurulmuştur.

tip'in kendisini çevreleyen objektif şartları değiştirmek mücadelesinde uğradığı zorlukların çoğu, bu durumun dolaylı bir sonucudur. Kavramlardaki ve ilkelerdeki belirsizlikler, yetersiz teorik temellerin somut olay ve sorunlar karşısında yol açtığı gereksiz çatışma ve bölünmeler, ilk on yılın özellikleri arasındadır. Öyle ki, sosyalizmle hiç ilgisi olamayacak kimseler partiye katılıp sonra koparken, şartlar, mücadelelere en aktif biçimde katılanların, bu uğurda kalemiyle hayatını bile tehlikeye atarak en onurlu katkılarda bulunanların parti dışına itilmelerine ya da ellerinde olmayarak partiden soğumalarına yol açmıştır.

tip'in ikinci dönemi, sosyalizmin ve Türkiye gerçeklerinin kavranmasına 1961'le kıyaslanmayacak kadar elverişli bir ortamda ve on yıllık tecrübenin ışığında başlamaktadır. Üstelik, bu ortam, işçi sınıfının sayı ve nitelik olarak hızla gelişmesine tanıktır.

Sosyalizmin temel kuralı, eğer devrim olacaksa, devrimci partinin mutlaka olacağı şeklindedir. Sosyalizm şöyle dursun, "ilericilik" mücadelesinin bile günümüz Türkiye'sinde parti örgütünden yoksun biçimde gerçekleşmeyeceğini olaylar açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin objektif şartları, ilk on yıllık döneminde, sosyalist partinin daha çok aydınlara dayanmasını zorunlu kılmıştır. Aydınların kaçınılmaz

bireyci eğilimleri ise sosyalist hareketin belki de en büyük zaafını meydana getirmiştir: Herkesin sosyalizmi en iyi bildiğini ve en iyi sosyalist olduğunu iddia ettiği bir ortamda, sosyalist hareket kaçınılmaz olarak kösteklenmiştir. Oysa, sosyalizmin mücadelesine girenler, partinin üstünlüğünü ve doğruluğunu kabullenmek zorundadırlar: Bu zorunluluk ister saçma, ister dogmatik, ister yanlış olsun; ister aydın haysiyetiyle ve kişiliğiyle bağdaşmasın; sosyalizmin tecrübesi ve tarihi –belki de katlanılması çok güç olan– bu şartı, sosyalizmin başarısı için mutlak bir kural olarak getirmektedir. Parti içi demokrasinin sınırı aşıldığı, herkesin en büyük teorisyen kesildiği anda, düzeltilebilecek hatâlar büsbütün düzeltilemez olmakta; en büyük yaraları sosyalist hareket ve işçi sınıfı almaktadır. Üstelik, unutulmaması gereken nokta, sosyalizmin bir aydın hareketi değil, işçi sınıfının hareketi olduğudur; aydınlara özgü değer yargılarının harekete çokluk ters düşebileceğidir. Ve gene bir başka nokta, parti disiplini uğruna kendi özüne aykırı davranan ve görevini yitiren bir sosyalist partinin, zaten kendiliğinden tasfiye olacağıdır.

Türkiye’nin sosyalist partisi tip, ikinci on yılına ilkinden daha elverişli objektif ve sübjektif koşullar içinde girmektedir. Mücadelesinde başarılı olması, önemleri azalmakla beraber hâlâ harekette payları ve görevleri olan sosyalist aydınların tutumuna da bağlıdır.

Milliyet, 13 Şubat 1971

## İlâhlar Öç Alıyor!

Yunanistan'daki "Lambrakis olayı"nı izleyenler ya da olayla ilgili romanı okuyan, filmi görenler, "küçük yargıç Sartetakis'i hatırlarlar: Sartetakis, ünlü sosyalist milletvekili Lambrakis'in ölümüyle sonuçlanan suikastın soruşturmasıyla görevlendirilmiştir. Yıl 1963'tür. Selanik'te bir konuşma yapmaya gelen Lambrakis, konferans salonunun çıkışında bir grup sağcı tarafından önce kamyonetle çarpılarak, sonra başına vurularak öldürülür. Failler kaçar.

O günler, Yunanistan'ın önemli bir değişimin eşiğinde olduğu günlerdir. "Yunan Solu"nun yaklaşan seçimi kazanacağı kesin gözükmekte; sol kuvvetler arasında seçim sonrası yapılacak işbirliğinin hazırlıkları ilerlemektedir. Yunan hâkim zümrelerinin ve onlarla beraber nato yetkililerinin, cıa görevlilerinin endişesi son kertesindedir. Yapılması mümkün olan her şey yapılmalı, insanlar öldürülüp gözdağları verilmeli, değişim önlenmelidir.

Lambrakis, gözü pek, yiğit bir kişidir. Bütün tehditlere ve öldürüleceği yolundaki ihbarlara aldırmaksızın konferans binasına gelir. Binlerce insanın sokaklara taşarak izledikleri konuşmasını yapar. Öldürülür.

Şehrin askeri ve sivil yetkilileri, olayı en kısa zamanda kapatmak, onu "faili meçhul" cinayetler dosyasına gömmek, fazla gürültüye imkân tanımamak amacındadırlar. Soruşturma görevi genç ve tecrübesiz yargıç Sartetakis'e verilir. Yargıç nasıl olsa büyüklerin sözünden çıkmayacak, olayı bir ayda kapatıverecektir. Üstelik, kendisi muhafazakâr eğilimli olarak tanınmaktadır.

Ancak, namuslu hukukçular Yunanistan'da da vardır.

Sartetakis, görevine büyük bir ciddiyetle başlar. Önce, faillerin gelebileceği sağcı çevreleri, sonra bu çevrelerde ilişkisi bulunanları araştırır. Araştırma derinleştikçe, gene yargıç hayretlere düşer: Bölgenin Jandarma Komutanı General Mitsu'dan hemen bütün mülki amirlere kadar çeşitli memurun tedhişçi sağ çevrelerle yakın ilişkisi vardır; bu ilişki, cinayet öncesinde birdenbire yoğunlaşmıştır.

Yargıcın işi ciddiye alması, onu çok yanlı baskılara hedef yapmıştır: Jandarma Komutanları, "Lambrakis'in nihayet bir komünist olduğunu" söylemektedirler. Emniyet yetkilileri ve Adalet Bakanlığı, "soruşturmanın ülkenin dış itibarını zedelediğini", "meseleyi uzatmayıp kısa kesmenin

yargıç için de iyi olacağını” duyururlar. Bu ara tehditler de artmıştır: Soruşturmaya devam ederse, gene yargıcın sonu da Lambrakis gibi olacaktır vb.

Sartetakis, baskılara aldırmaksızın görevini sürdürür. Önce, cinayeti işleyenleri bulup tutuklar. Sonra, suikasti düzenleyenleri, katillere para verip yol gösterenleri ve cinayet planını hazırlayanları teker teker ortaya çıkarır: General Mitsu, Albay Kamutsis, Yüzbaşı Diamandopulos ve Teğmen Kapelonis. Bu suçluların ardında da başka kuvvetler vardır ama, genç yargıcın gücü oralara yetişemez...

1967 Nisanı’nda, (her şeye rağmen) demokratik Yunanistan yoktur artık. Albaylar Cuntası yönetime el koymuştur. Ülkenin “sol”a gidişi şimdilik önlenmiştir. Yunanlı milyarderlerle cıa (Merkez İstihbarat Teşkilâtı) egemenliklerini sadık bekçilerin güvenliğinde sürdürürken, Yunan aydınları ve işçi önderleri sürgün adalarını doldurmaktadır. İşçilerin hakları sınırlanmış, seslerinin yükselmemesi için her tedbir düşünülmüştür.

Bu ortamda, Lambrakis cinayetinin dört suçlusu da, yeniden orduya alınmaktadır. Cinayeti bizzat işleyen iki sivilden biri geçen yıl, öteki birkaç gün önce serbest bırakılmış ve cezaevinden çıkarılmıştır.

Yargıç Sartetakis ise, korkusuzluğun ücretini ödemektedir.

Yunanistan’daki faşist darbe yapıldığında, genç yargıç, Paris’te bulunmaktadır. Doktora tezini tamamlamak üzeredir. Cunta’nın Adalet Bakanı, Sartetakis’i geri çağırır. Yargıç, her şeyden önce hukuk adamıdır. “Görevden kaçmam” der. “Ayrıca, bu zor günlerde bulunmam gereken yer, vatandaşlarımın arasındadır.”

Yargıç, memleketine döndüğünde gene Selanik’te görevlendirilir. Beklenenin aksine, işine karışılmamaktadır. Üstelik, Lambrakis duruşmalarında başsavcı olan ve yargıca en büyük baskıyı yaparak “olayı kapatmasını” isteyen Kolliyas, Cunta’nın kurdurttuğu hükümete başkanlık etmektedir...

Yargıcın yeni görevi bir yıl kadar sürer. 1968’de alınan bir kararla Sartetakis yargıçlıktan uzaklaştırılır. Fakat mücadele gücünü kaybetmemiştir. Devlet Konseyi’ne başvurarak “taraflılık suçlamasının” yanlış olduğunu söyler. “Lambrakis olayında gösterdiğim titizlikten ise, özel olarak gurur duyuyorum” der.

Yargıcın mücadelesi, bir süre daha, Yunanistan’ın daralan hukuk çerçevesinde devam edecektir. Devlet Konseyi önce onu haksız bulacak,

sonra haklı görecektir. Ancak, Cunta'nın, Konsey kararlarını hükümsüz kılan bir kanun çıkarması bu hakkın geçerlilik kazanmasını önleyecektir.

Yargıç Sartetakis, artık dayanaksız kalmıştır. İşinden alınan öteki yargıçlara tazminat verilmişken, ona "özel muamele" yapılmış, ödeneği kaldırılmıştır. Sartetakis avukatlığa başlamak üzere baroya başvurmuş, isteği geri çevrilmiştir.

Bir avukat yanında iş aramış, ona görev vermeye kimse cesaret edememiştir.

Selanik'in yoksul bir evinde dostlardan alınan borçlarla yaşamını sürdüren Sartetakis'in macerası daha bitmemiştir: Yılbaşından birkaç gece önce, evine polisler ansızın gelerek eski yargıcı tutuklarlar. Atina'daki askeri cezaevine götürülen yargıçtan, o günden beri, ne ailesi ne de avukatı haber alabilmiştir. Yargıcı evinde tutuklayanların başında Lambrakis davasında suçladığı General Mitsu'nun oğlu Yüzbaşı Mitsu bulunmaktadır...

İlâhların öcü, alınmıştır.

Milliyet, 20 Şubat 1971

## “Romantik” mi, “Hesaplı” mı?

1970’in bir “kaçırılanlar yılı” olduğu çok söylenmiştir. Gerçekten, 1970’in dünyası yeni bir mücadele biçiminin gelişmesine tanıktır.

Yeryüzünün çeşitli köşelerinde insanlar kaçırılarak devletten bazı karşılıklar istenmekte, alınmakta ya da kaçırılan kimse öldürülmektedir.

Adam kaçırmaların yoğun olduğu hemen bütün toplumlarda, iki özellik göze çarpar: Bu toplumlar ya kendini kabul ettirmeye çalışan milliyetçilik cereyanlarına sahnedir ve kaçırmalar millet olarak tanınmak uğruna yapılmaktadır (Bask, Kebek, Filistin örgütleri), ya da devrimcilere hiçbir mücadele imkânı ve siyasal varlık tanımayan diktatörlerin pençesindedirler (Latin Amerika toplumları). Hareketlerin bir başka özelliği, Kanada, İspanya ve Ortadoğu’da milliyetçilik anlayışından hareket ederken, Latin Amerika’da sosyalist teoriden ve onun mücadele yöntemlerinden esinlenmeleridir. Bir başka ortak özellik ise, adam kaçırmayı da öngören bir mücadele biçiminin “çaresizlik sonucunda” ortaya çıkmasıdır.

Bu tür mücadele yöntemlerinden sık sık söz edilmeye başlandığı Türkiye’de, son şiddet hareketleri Latin Amerika örneklerini hatırlatmaktadır. Ancak, arada, gözden kaçırılmaması gereken büyük farklar vardır.

Önce, Türkiye’deki şiddet hareketleri, teorik kökenleri açısından dünya örneklerinden çok değişik görünmektedir. Özellikle Latin Amerika’daki hareketler, sosyalist teorinin belirli koşullardaki uygulama biçimleri olarak belirmektedir. Oysa, Türkiye’deki şiddet eylemlerinin belirgin özelliği “küçük-burjuva milliyetçiliği,” hattâ küçük-burjuva “romantizmi” olmalarıdır. Latin Amerika’da sınıfsal tahlillere dayanan mücadele yöntemleri, bizde, soyut bir “milliyetçilik” anlayışından hareket etmektedir. Dört Amerikalıyı kaçıran “Türk Halk Kurtuluş Ordusu”nun bildirisi de bu konuda aydınlatıcıdır: Bildiri, “bağımsızlık, emperyalizm” gibi kavramları bol bol kullanmaktadır. Ancak, sınıfsal tahlillerden hareket eden ve sınıf mücadelesiyle emperyalizm sorununu diyalektik bütünlüğüyle ele alan bir sosyalist anlayışı değil, küçük-burjuvalara özgü devrim anlayışını yansıtmaktadır.

Bu açıdan, son kaçırma olayını ve Türkiye’deki şiddet hareketlerini “sol,” hele “sosyalist” diye nitelemek, eğer kasıtlı değilse, doğrudan doğruya bilgisizliğin ürünüdür.

Latin Amerika'daki gerilla hareketlerinden başarılı olanlar, çevrenin ve koşulların objektif bir tahliline, devrimci teorilerin titiz bir uygulamasına dayanırlar. Şartların bu tür bir mücadeleyi tek yol olarak çizmesi, işçi sınıfının ve köylülüğün faşist baskı tarafından kıskıvrak sarılmış olması, gerilla hareketleriyle kitleler arasında varlığı şart olan birliği sağlar. Günümüzde bütün askeri okullarda öğretilen, "Gerilla bir balık, halk balığın içinde yaşadığı sudur. Su olmazsa, balık ölür" (Mao Çe Tung) ilkesi, gerilla mücadelesinin vazgeçilmez şartıdır.

Günümüzün Türkiye'sinde, şiddet yolunun tek mücadele yolu olduğunu sanmak, eğer kahramanlık romantizmi değilse, büyük bir hatâdır. Nitekim, bu tür şiddet hareketleri –tek mücadele yolu olmadıklarından– köylü ve işçilerden en küçük desteği görmemekte; halka dayanmayı vazgeçilmez şart koyan teorilerden habersiz olmaları, onları kaçınılmaz bir yalnızlığa, şövalyeliğe, hattâ Don Kişotluğa mahkûm etmektedir.

Bu noktada, mesele tamamen ters bir açıdan ortaya konarak da incelenebilir. Ve denebilir ki, gerek şiddet hareketleri gerekse son kaçırma olayı, teorisi-yapısı-yöntemleri amacı bakımından son derece tutarlıdır: Dört Amerikalının öldürülmesiyle Türkiye'nin abd emperyalizminden kurtulmayacağını, işçilerin peşlerinden gelmeyeceğini, Konya düzlüğünde gerilla savaşı yapılmayacağını, bu tür şiddet eylemine girişenler gayet iyi bilmektedir. Amaçları, zaten, halk kitlesinin egemen olduğu bir iktidarın kurulması, işçi sınıfının güçlenmesi değildir. Kendi romantizmlerine (ve çeşitli hâkim zümrelerin çıkarına uyan) bir küçük-burjuva milliyetçiliğinin gerçekleşmesidir. Sözde anti-emperyalist bir yönetimin kurularak sözde bağımsızlığa kavuşulmasıdır. Eğer "işçiler kendi çıkarlarının farkında değilse," eğer "köylüler aldatılmışsa," romantik devrimciler hemen tarihsel kurtarıcı rolünü benimsemeli, kurtarıcı düzen kurulmalıdır. Herkes haddini bilip, yerli yerine oturmalıdır.

Böyle bir düzenden yararlanacak olanlar herhalde işçi sınıfı ve köylüler değildir.

Milliyet, 6 Mart 1971

## Devrim ve Gençlik

Birtakım hesaplara âlet edilmenin ücretini üniversite gençliği en ağır biçimde –ve tek başına– öderken, Türkiye'deki gençlik sorununun etrafındaki sisler de dağılmaktadır. Günümüz, gencecik insanları en sorumsuz şekilde tahrik edenlerin bile Hazreti İsa'yı andıran acıklı "insanlık" çağrılarına tanıktır. Metafizik saplantılarla çıkar hesaplarının birbirine karıştığı bir cenderenin insafsız daralışı, gene insan ölülerinin pahasına bile olsa, gerçekleri olanca çıplaklığıyla açığa çıkarmaktadır. Umudunu polisle jandarma arasındaki olmayan ayırıma bağlamak zorunda bırakılmış bir gençlik,[3] bugün, bütün bir aldatılmışlığını, yalnızlığını ve âlet edilişini çok daha iyi değerlendirecek durumdadır. Tarih, en heyecanlı anlarda en soğuk tahlilleri yapmayı mutlak bir zorunluluk olarak öne çıkarır. Mesele, insanların ne kadar insancıl ve duygulu olduklarını, gençleri ne denli sevdiklerini birbirine ispatlamaları değildir. Geçmiş hatâları ve objektif şartları doğru değerlendirerek ileriye dönük yöntemleri en sağlam biçimde yaratmaktır.

Kendi akıl hocalarının bile "ilerici" gençleri giderek yalnız bırakmasına varan olaylar dizisi, artık mutlaka bilincine varılması gereken iki temel yanlıştan, bu yanlışların uzantılarından doğmuşa benzemektedir. Yanlış, önce, Avrupa'nın kendi gerçeklerine özgü anarşik gençlik eylemleri modeli uyarınca Türkiye gençliğinin şartlanmasıdır. Sonra, gençlerdeki ülkücü ve devrimci hamurun soyut, metafizik, sınıf gerçeğinden ve kitlelerden kopuk bir "devrim anlayışı" uyarınca yoğrulması, dolayısıyla, kitlelerle beraberliğin vereceği doğru yöntemlerden ve sağlayacağı destek, güven ve korunmadan gençlik hareketlerinin yoksun bırakılmalarıdır.

Gerçekten de, Türkiye'nin siyasal amaçlı gençlik hareketleri, Cohn-Bendit'lerin, Rudy Dutchke'lerin modellerinden esinlenmiş, değişik hedeflere, benzer yollardan ulaşmayı denemiştir. Avrupa gençliği ve özellikle Fransızlar her çeşit siyasal örgütlenmeden, sınıf partilerinden bağımsız ve anarşik bir hareket yaratmışlardır. Başlı başına bir sosyal güç, adetâ sınıfsal güç gibi davranmak istemişlerdir. Kısa sürede hızını tüketen bu hareketlerin sonuçlarını tartışmak ayrı bir konudur. Ancak, devrimci partilerin genellikle mahkûm ettiği bu hareketlerin anarşik özellikleri, doğrudan doğruya Avrupa koşullarının bir ürünüdür. Avrupa'nın kendine özgü ekonomik gerçeklerine ve siyasal ortamına bir tepki olarak

doğmuşlardır. Toplumsal ve tarihsel nedenleri olan bu anarşik özelliklerini başlangıçtan beri sürdürmüşlerdir.

Türkiye'nin gençliği, doğuşunu izlediği bu hareketlerin etkisinde kalmıştır. Türkiye'nin şartları, gençleri halk tabanından kopmaya, sosyal sınıflarla ilişki kurmamaya, siyasal örgütlerden tamamen uzaklaşmaya, kendi başına buyruk ve anarşik özellikler almaya zorlamamıştır. Ancak, Batı örneğinin etkisinde olunması, hareketlerin kısa sürede anarşik nitelikler kazanmasına yol açmıştır.

Hareketlerin doğuşundaki bu özellik, sınıfsal tabanı olan sağlam bir devrim anlayışı yerine, halkın özlemlerinden uzak ve soyut bir devrim anlayışının benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Üstelik, bu tür devrimcilik gençliğin romantizmine, aceleciliğine, idealizmine, şartlanmasına ve sınıfsal kökenlerine daha yatkındır. Ne var ki, ilerici gençlik hareketlerinin, "kimin için, kimin tarafından ve kimin adına" yapılacağı anlaşılmayan soyut bir devrim kavgasına girişmeleri, ücreti bizzat gençler tarafından ödenecek yanlışların ve bir çıkmaz yolun da başlangıcı olmuştur.

Önce, kimin adına sürdürüldüğü belirsiz bir devrim kavgasındaki gençler, bu belirsizliğin sonucunda yapayalnız kalmıştır. Halktan, maddi destek bir yana, manevi destek bile görmemiştir. Bilâkis, uğrunda mücadele ettiği ya da ettiğini sandığı kitlelerden büsbütün kopmuştur. Kendini yalnızlığa ve güçsüzlüğe mahkûm etmiştir. Gençlerin bu durumu ise, onları çeşitli karanlık kuvvetlerin rahat bir boy hedefi yapmıştır: Sürekli olarak saldırıya uğramış, dövülmüş ve öldürülmüşlerdir. Yalnızlıkları öylesine korkunçtur ki, sadece niyetleri açısından bile olsa, kendilerine yandaş saydıkları işçilerden en küçük bir yardım, destek, korunma görmemişlerdir. Kendilerine karşı şartlandırılan kamuoyunun, polis hareketlerinin ve sağcı saldırıların arasında ve bir düşman denizinde yapayalnız kalmışlardır.

Bir noktadan sonra artık her şey bu gençlerin aleyhine işlemiş, ümitsiz bir direnme başlamıştır: Ellerine aldıkları silâhlar, onları kurtarmaya yetmemiştir. Bilâkis, solcu tedhiş yöntemlerinin soğuk akılcılığıyla, plan ve hesaplılığıyla ilgisi olmayan bir silâhlı mücadeleye girmeleri daha çok sayıda öldürülmelerine yol açmıştır. Bu korunma ve saldırı biçimi onların yalnızlığını bir kat daha arttırmış, gençleri son günlerin ümitsiz direnmelerine; kurtuluşu polisle jandarma arasındaki farkta aramalarına; kendi içlerine karışmış polis ajanlarının insafına ve eski akıl hocalarının şimdi onları uslu durmaya çağıran nasihatlerine getirmiştir.

İlerici üniversite gençlerinin acıklı, büyükleri adına utandırıcı macerası, budur.

Günümüz Türkiye'sinde, ilerici mücadeleler artık belirli biçimlere uymak, şartları doğru değerlendirmek, anarşik ve romantik tutkulardan kurtulmak zorundadır. Zorunluluk, böyle bir mücadeleye büyük katkısı olabilecek gençler için de geçerlidir. Söz konusu olan eğer devrimcilikse, bu, devrimci sınıfın ve devrimci partinin doğrultusunda gelişecektir. Gençlik hareketlerinin günümüzde vardığı acıklı nokta, geçmişe ait soyut ve belirsiz bir devrim anlayışının gençliğin kişiliğinde uğradığı trajik bir yenilginin de ifadesidir.

Milliyet, 9 Mart 1971

# II
# 12 MART, NEDEN?

“Demirel, kendine göre deneyleriyle yeni bir denge kurmaya çalıştığında, emperyalizmin bazı sahalardaki oyunlarıyla uyuşmaz bir pratiğe girmiştir. Şimdi Demirel’in ayağının altındaki toprak kaymaktadır artık…”

İdris KÜÇÜKÖMER

(15 Şubat 1970)

## 12 Mart ve Dış Etkiler

Demirel hükümetinin istifasına yol açan muhtıra, Demirel yönetimiyle Türkiye'nin imtiyazlı zümreleri arasında bir süredir keskinleşen gelişmelerin kaçınılmaz sonucu olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de, Demirel yönetiminin Türkiye'deki gelişmelere ayak uydurmak çabasına girmesi, onun çeşitli hâkim zümrelerdeki dayanaklarını sarsmış, bu zümrelerin açık ve örtülü tepkisi bunalımlara ve giderek bir darbe ortamının yaratılmasına yol açmıştır.

Durumun, Türkiye üzerindeki dış etkenlere ilişkin yanı, birkaç noktada özetlenebilir:

Önce, Demirel yönetiminin ekonomik gelişmenin ve kitle çıkarlarının gerektirdiği "geçmişe oranla daha az bağımlı" bir dış siyaset izlemesi, dış ve iç hâkim zümrelerden bazılarının ve bağımlılıktan yana olanların tepkisini çekmiştir. Üstelik, Türkiye'nin bulunduğu Ortadoğu'nun büyük mücadelelere sahne olması, bu "daha az bağımlı" siyaseti büsbütün tehlikeli kılmıştır. Şöyle ki:

1) Demirel yönetiminin Ortadoğu siyaseti, geçmişle kıyaslanmayacak kadar bağımsız olmuştur. Hattâ, ait olduğu blokun Türkiye için uygun gördüğü göreve bile yer yer ihanet etmiştir. Menderes döneminde Türkiye, Lübnan çıkarmasına üslük eder, Irak ihtilâlini bastırmak için kuvvetlerini sınıra yığıp müttefiklerinden işaret beklerken, 1965 sonrası bu politikaya köklü değişimler getirmiştir. Öyle ki, 1970'in Ortadoğu bunalımı sırasında abd'nin Lübnan'a asker çıkarması söz konusu edildiğinde, Başbakan Demirel, "Ortadoğu'ya Amerikan askerleri gönderilmesinde Türkiye'deki üslerin kullanılamayacağını" kamuoyuna açıklamaktadır. Gene Türkiye, Arap ülkelerine silâh taşıyan Doğu Bloku uçaklarının kendi alanlarında yakıt ikmali yapmalarına artık izin vermektedir.[4] Sayın İnönü'nün her zamanki ihtiyatlılığı ve uzak görürlüğüyle "daha tarafsız bir Ortadoğu siyaseti" istemesine karşılık Sayın Demirel'in verdiği cevap, ayrıca ilginçtir: "Yani ne yapmamızı istiyorsunuz" demektedir Demirel. "Birleşmiş Milletler'deki Kıbrıs görüşmelerinde olduğu gibi Türkiye'nin ilelebet yalnız kalmasını, dost edinmemesini, tek başına bir 'Dördüncü Dünya' mı yaratmasını istiyorsunuz?"

Ne var ki, bu politikadan memnun kalmayan güçlü çevreler vardır. Örneğin, abd'nin Cumhuriyetçi Parti'sinin kilit adamı Jacop Javits,

Türkiye’nin iş çevrelerine yaptığı konuşmada, “İsrail’i, Amerika’nın asla terk etmeyeceğini ve İsrail’in mutlaka zafere ulaşacağını” belirtmekte, “Gerçekçi olun, Ortadoğu savaşının dışında kalamazsınız. İsrail’i desteklemelisiniz” demektedir. İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban ise, “Son Birleşmiş Milletler toplantısındaki Türk tutumunu (bu tutum ülkemizin Ortadoğu siyasetini özetlemektedir) tasvip etmediklerini” açıkça belirtmektedir.

2) Demirel yönetiminin dış siyaset konusundaki ikinci özelliği, çok yanlı ilişkiler kurmak yönünde önemli adımların atılmasıdır. nato çerçevesinde kalmakla beraber, yönetim, Sovyetler Birliği’yle geniş bir işbirliğine girmiş, büyük kapsamlı yardım anlaşmaları yapmıştır. İzlenen bu dış siyaset, Türkiye’yi, Çin’i tanımanın bile eşiğine getirmiştir.

Ne var ki bu politika, kendi ekonomik çıkarları için her çeşit yakınlaşmaya girebilen dış çevreleri, Türkiye söz konusu olunca, hayli rahatsız etmiştir. Hele Ortadoğu konjonktüründeki değişimin çerçevesinde, Batı bloku için, Türkiye’nin her zamandan fazla “güvenilir” olmasına ihtiyaç vardır. Batılıların Türkiye üzerindeki düşünceleri, dikkatle değerlendirilmelidir. Örneğin, Avrupa Parlamentosu Türk Grubu Başkanı Senatör Şevket Akyürek’in partisinden (ap) istifa ederken vermiş olduğu demeç, bu konuda ışık tutucudur: Akyürek, Şeker Bayramı’ndan önce Paris’te yapılan toplantıda, Alman heyeti başkanının kendisine, “Almanya’nın Türkiye’ye 300 milyon marklık yardım vermeyi düşündüğünü, ancak bu yardımın kullanılması konusunda endişe içinde bulunduklarını” söylediğini bildirmektedir. Akyürek, bu kuşkunun Avrupa Parlamentosu’nda da yaygın olduğunu duyurmaktadır. Türk Grubu Başkanı’na göre, Batı’nın kuşkuları “Bu hükümetle daha ne kadar çalışacaksınız?” sorusunda toplanmaktadır. Batılılar, “Memleket sosyalizme gidiyor, hükümetiniz bigâne kalıyor; yatırım konusunda güvenemiyoruz” demektedirler.

Demirel yönetiminin iç ve dış sorunlardaki tutumuyla, Batılı dostların gözünde eskisi kadar güvenilir olmayan bir Türkiye yaratmış olduğu kesinlikle öne sürülebilir. Sayın İdris Küçükömer’in yorumuyla, gerçekten de, “Demirel, kendine göre deneyleriyle yeni bir denge kurmaya çalıştığında, emperyalizmin bazı sahalardaki oyunlarıyla uyuşmaz bir pratiğe girmiştir.”

Demirel yönetiminin dış siyaset özelliklerinden ve iç olayların dıştaki yansımalarından etkilenen güçlü hâkim zümreler Türkiye’de vardır.

Bunların, hattâ, dışarısıyla ilişkili bulunduğu bile söylenebilir. Hele, Batı tarafından yürütülen Ortadoğu istihbarat örgütlerinin Türkiye'de çok faal oldukları göz önünde tutulursa, Demirel hükümetinin yıkılmasıyla sonuçlanan anarşi olaylarının ve çeşitli karışıklıkların kökeninde, Demirel'in dış siyasetinden hoşnut olmayan iç ve dış hâkim çevrelerin etkisi açıkça görülebilir.

Demirel yönetiminin yıkımını hazırlayan ortamın doğuşundaki ikinci ana sebep, bu yönetimin Türkiye'deki imtiyazlı zümrelerin desteğini giderek kaybetmesidir. Gerçekten de, hükümetin son bir buçuk yılı, imtiyazlı zümrelerin büyük çoğunluğu gözünde Demirel'in istenmeyen adam oluşuna sahnedir.

Türkiye'de ise, son sözü söyleyen hemen her zaman bu zümreler olmuştur...

14 Mart 1971

## Tercihler ve Gerçekler

Olayları doğru değerlendirmek, onları etkilemenin ya da onlara yön vermenin kaçınılmaz şartıdır. Yanlış tahliller, belirli çıkar hesapları uyarınca yapılmadıkları durumlarda, ancak sahiplerini hayâl kırıklığına götürür; tarih ve toplum önünde taşınılmaz sorumluluklar yükler. Çağımız, olaylar karşısında "tarafsız" kalmak lüksünü insanlara tanımayan bir hızla değişmektedir: Doğru ve yanlış, haklı ve haksız karşısında takınılan "tarafsız" bir tavır, aslında, hareketsizliğin yarattığı bir "taraf tutma"dır. Yanlışın ve haksızlığın devamına katkıda bulunmaktır. Ancak, genellikle sınıfsal tercihleri ve bakış açılarını yansıtan bu "taraf tutma," mutlaka durumun ve olayların objektif tahliline dayanmak zorundadır. Objektif değerlendirmenin süzgecinden geçmeksizin taraf tutanların, karşı çıktıkları kuvvetlere hizmet etmiş olmaları her zaman mümkündür.

"12 Mart" hareketinden yana olmak, hattâ muhtıranın üçüncü maddesinin gerçekleşmesini ve silâhlı kuvvetlerin yönetime el koymalarını istemek bir hükümet darbesinin kalıcılığını ve sürekliliğini özlemek, anlaşılır bir tercihtir. Anarşi hareketlerinden bezmiş büyük şehirlilerin ve mutlak bir otoriteye ihtiyaç görenlerin ya da Türkiye'nin geleceğini ancak böyle bir yönetimde görenlerin bu tercihi yapmaları olağandır. Aynı ölçüde anlaşılır bir tercih ise, muhtırayla yaratılan durumun ve bunun kalıcılığının karşısında olmaktır. Askeri otorite rejimlerinin, en fazla, gelişmekte olan halk kitlelerine zarar vereceğini düşünmektir.

Ancak, benimsenen görüş hangisi olursa olsun, bu kararın sıhhati, onun mutlaka objektif bir tahlile dayanmasına bağlıdır.

"12 Mart" hareketinin özü ve niteliği, iki belgeyle ortaya konmaktadır: Silâhlı Kuvvetler'in "Meclis"lere verdiği muhtıra ve "Cumhurbaşkanı"na verildiği basında açıklanan "2. Muhtıra." Bu muhtıralar kesin bir yoruma varmak için yetersizse de, durumu açıklayan bazı noktalara ışık tutmaktadır.

Birbirini tamamlayan bu muhtıralardaki görüşler, şöyle özetlenebilir:

1) "Yurdumuz, anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk" içindedir. Cumhuriyet'in geleceği ağır bir tehlikeye düşürülmüştür.

2) Bu durumun sebebi, "Parlamento ve hükümetin süregelen tutum, görüş ve icraatıdır." "Anayasanın öngördüğü reformların" gerçekleşmemiş olmasıdır.

3) Çözüm yolu, kuvvetli bir hükümetin kurularak, a) mevcut anarşik durumun giderilmesi, b) Anayasa'nın öngördüğü reformların yapılması, c) inkılâp kanunlarının uygulanması ve bütün bu meselelerin Atatürkçü bir görüşle ele alınmasıdır.

İkinci muhtırada ise, ilkini tamamlayan şu görüşlerin yer aldığı bildirilmektedir:

1) Anarşik hareketlerin ve "aşırı sağ-sol akımların önlenmesi için, Anayasa'nın "Kişinin temel hak ve ödevleri" bölümündeki sekiz maddenin değişmesi.

2) Yeni seçim kanununda, okuma-yazma bilmeyenlere oy hakkı verilmemesi.

3) Toprak reformunun yapılması.

4) Atatürk inkılâplarının korunması.

Bu muhtıranın dışında, 12 Mart hareketinin özünü açıklayan iki haber yer almıştır gazetelerde: Yılmaz Çetiner'in "yetkililer"e atfen verdiği habere göre, Silâhlı Kuvvetler'in isteklerini şu hususlar tamamlamaktadır: 1) Halkın güvenliğini ve huzurunu bozan, iş hayatını durduran ve memleket bütünlüğünü parçalayıcı anarşik olayların önlenmesi; 2) Demokrasinin, milli serveti tahrip hakkı ve başıboşluk olmadığının anlaşılması; 3) Üniversite ve trt özerkliğinin yeniden gözden geçirilmesi; 4) Tedbir kanunlarının süratle çıkarılması.

Mete Akyol'un, "Komutanlara yakın çevreleri" kaynak göstererek verdiği haberde ise, bu "çevreler," yorumlarını şöyle yapmaktadır: "Atatürk'e ihanet edildiğini ileri sürerek son zamanlarda Anayasa'yı rafa kaldırmak ve Atatürk'ün yerine kendi liderini ikame etmek, Türkiye'de sosyalizm maskesi altında komünist rejim kurmak hevesine kapılanlar vardır. Bu kimseler, hedeflerine ulaşmak için orduyu vasıta kılmak sevdasına kapılmışlardır. Silâhlı Kuvvetler'in hareket tarzının nedeni, bu açıdan değerlendirilmelidir."

Silâhlı Kuvvetler'in son davranışı, iki muhtıranın ışığında ve konuyla ilgili haberler göz önünde tutularak yorumlandığında, kendi mantığının ve özünün çerçevesinde tutarlı bir bütün olarak meydana çıkmaktadır. Şöyle ki:

1) Türkiye'nin, daha doğrusu büyük şehirlerin anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk içinde olduğu söylenebilir. Ancak, bunun tamamen "parlamento ve hükümetin tutumu ve icraatı"ndan, sadece "toprak reformunun yapılmaması"ndan, ve "inkılâp kanunlarının

uygulanmaması"ndan ileri geldiğini söylemek, bir yorum meselesidir. Karşıt bir yorumda bulunarak, bu etkenlerin varlığı, ancak bunalımın temelde başka nedenlere de dayandığı söylenebilir: Sosyal ve ekonomik huzursuzluk, işçi ve köylü kitlelerinin ekonomik haklarını genişletme mücadelesinin doğal sonucudur; dünyanın çeşitli toplumlarında olduğu gibi, hakların genişlemesi kaçınılmaz sürtüşmelere, değişen toplumlara özgü bir bunalım görünümüne yol açmıştır. Anarşi hareketleri ise, doğrudan doğruya hükümetin ve parlamentonun suçu olmaktan çok Türkiye'yi belirli bir çıkmaza getirmek amacını güdenlerin hesaplı bir planının ürünü izlenimini vermiştir.

"Toprak reformu" ise, çok kullanıldığından, Türkiye'de anlamını kaybetmeye başlamış bir kavramdır. Günümüzün Türkiye'sinde bu reform, klâsik anlamıyla, ancak Güneydoğu bölgesinde geçerli gözükmektedir. Öteki bölgelerde düşünülebilecek olan ise, klâsik reformun ötesindeki yöntemlerdir.

2) Anarşinin önlenmesi konusunda öneriler ve "aşırı sağ ile sol"un engellenmesi durumu, otorite rejimlerinin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Anayasa'da söz konusu edilen değişiklik, Temel Hakların Niteliği ve Korunması (m. 10), Temel Hakların Özü (m. 11), Eşitlik (m. 12), Kişi Dokunulmazlığı (m. 14), Haberleşme Hürriyeti (m. 17), Düşünce Hürriyeti 4 (m. 20), Basın Hürriyeti (m. 22), Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri (m. 28), Kişi Güvenliği (m. 30) gibi maddeleri kapsayan Anayasanın "Temel Hak ve Ödevler"le ilgili bölümüdür.

Bu haklar, 1961 Anayasası'nın ilerici ve devrimci özünü meydana getirmektedir. Hakların kullanılmasında istismarın varlığı ya da Türkiye'nin bu hakları kullanacak bir düzeye gelmemiş olduğu öne sürülebilir. Aynı şekilde, okuma-yazma bilmeyenlerin kendini yönetmekten aciz oldukları – bu görüş her ne kadar siyasal bilgiler ilminde kesinlikle reddedilmişse de– söylenebilir. Ancak bütün bunlar, mutlak gerçekler değildir.

3) Genel haberlerde yer alan, "tedbirler kanunu"nun çıkması, üniversite ve trt özerkliğinin gözden geçirilmesi ise, düşürülen hükümetin amaçları arasındadır. Antidemokratik niteliklerinden ötürü eleştirilen ve tartışılan tasarılardır. Silâhlı Kuvvetler'in "komünist rejim kurmak hevesine kapılanlardan" ötürü harekete geçtiği yorumu ise, eğer doğruysa, bütün totaliter rejimlerin ortak kuruluş gerekçesidir.

Milliyet, 17 Mart 1971

## Zorlu Dönemeç

Tarih, kurumların ve kişilerin kendilerini çevreleyen sosyal şartlardan bağımsız olmadıklarını gösterir. Onları, içinde şekillendikleri bütünden ayırarak değerlendirmek mümkün değildir, Bu tür değerlendirmeler, kişilere ve kurumlara sahip olmadıkları niteliklerin yakıştırılmasına, asla yüklenmeyecekleri görevlerin onlara uygun görülmesine yol açar. Sonuç, değerlendirme eğer yanlıştan doğmuşsa, hayâl kırıklığıdır. Olduğundan başka görünmek amacındaki bir planın ürünüyse, başarıdır.

Bu köşede sık sık belirtildiği gibi, otoriter rejimler ya da otorite rejiminin bazı özelliklerini taşıyan hareketler, toplumun o anki sosyal ve sınıfsal dengesinin çok ötesinde bir nitelik taşıyamazlar. Belki kendi iradelerinin de dışında olarak, toplumdaki hâkim ekonomik kuvvetlerin yararına işleyen sonuçlar yaratırlar.

Toplumları ileriye götüren sosyal güçler ya da onlara yardım çabasında olanlar, eğer bir günden ötekine hayâl kırıklığına uğramak istemiyorlarsa, analizlerini toplumun bütünü üzerinde yapmak zorundadırlar. Hiçbir parçanın ötekinden bağımsız ve kopuk olamayacağını görmek durumundadırlar. Söz konusu olan hele “ilericilik”se, bu, çağımızın toplumlarında ancak ilerici sınıf dayanaklarından hareketle gerçekleşebilir. İlericilik, metafizik yorumların ya da toplum bütününden soyutlanmış tahlillerin insafına terk edilirse, sonuç, sadece yanılma ve hayâl kırıklığı değildir: Bazı durumlarda, gerçek bir ilericiliğin oluşumuna imkân tanıyan kuvvetler dengesi bile bu karışıklıktan gerileyerek ve yıkılarak çıkar.

Şimdi, Sayın Cumhurbaşkanı’nın deyişiyle, “Cumhuriyet tarihimizde yeni bir devir başlamaktadır.” Kapanan devrin başlıca sosyal özellikleri, işçi ve köylü hareketlerinin görülmemiş boyutlara ulaşması; düşünce özgürlüğü sınırlarının geçmişe oranla süratle gelişmesi; daha çok anarşik nitelikler taşıyan gençlik hareketlerinin büyük şehirleri, özgürlük ortamına bir tepki olarak beliren sağcı şiddet hareketlerinin de bazı Anadolu şehirlerini etkilemesidir. Bu “geride kalan” devrin kimi özelliklerini, Sayın Behice Boran şöyle ortaya koymaktadır: “Batı demokrasilerine kıyasla Türkiye’deki demokrasi ne kadar sinirli, biçimsel, yüzeysel olursa olsun, şu bir gerçektir ki, Türkiye, nispi olarak tarihinin en özgür, sınıf ve kitle hareketlerinin en oluştuğu bir dönemi yaşamaktadır. Bu gerçek, ‘cici

demokrasi', 'biçimsel demokrasi' etiketlemeleriyle bir kenara itiliverecek bir şey değildir."

"Başlayan yeni devrin" nasıl bir biçim alacağını şimdiden kesinlikle öne sürmek zordur. Ancak, günümüz ortamında iki ihtimal belirmektedir:

1) Yeni hükümetin sadece –ama sadece– büyük şehirlerdeki anarşik hareketleri ve küçük şehirlerdeki şiddet hareketlerini önleyecek tedbirler getirmesi; toprak reformu konusunda bir prensip kararı alması; önseçim ve milli bakiye sorunlarını çözümleyip yeni seçime gitmesi.

2) Öteki ihtimal, hükümetin daha kapsamlı sorunlara el atarak, bir çeşit "restorasyon" hükümeti niteliğiyle davranmasıdır. Yani, bütün kitle hareketlerini, özgürlükleri ve toplumsal hareketliliği sınırlayan tasarılar getirmesidir. Türkiye'yi, dış görünümü yer yer kargaşa olan sağlıklı bir hareket ortamından, geçmişin dönük ve sağlıksız ortamına döndürmeye çalışmasıdır.

Söz konusu olan eğer böyle bir "restorasyon" dönemiyse, yani eskinin, daha doğrusu 1961 Anayasası öncesinin tekrar kurulmasıyla, ele alınacak konular belli gibidir:

1) Antidemokratik nitelikleri ve işçi-köylü hareketlerine getireceği sınırlamalar meydanda olan "Tedbirler Tasarısı"nın kanunlaşması ve günümüzün değişen şartlarında geniş uygulanma imkânı bulması.

2) 1961 Anayasası'nın ilerici ve devrimci özünü veren düşünce, basın ve kişi özgürlükleriyle ilgili maddelerin değiştirilmesi.

Türkiye, önemli bir dönemece getirilmişe benzemektedir. Bir süredir devam edegelen anarşi hareketlerinin, aslında, Türkiye'yi bu dönemece zorlamak isteyen kuvvetler tarafından etkilenmiş oldukları çok söylenip çok yazılmıştır. Aynı şekilde, bu hareketlerin antidemokratik tasarılara gerekçe yapılacağı, tutucu sosyal güçler tarafından açıkça kullanıldıkları da çok söylenmiştir.

Şimdi durum, gerçekleri göremeyecek kadar metafizik saplantılara düşmüşlerin hayret bakışları arasında ve kitlelerin herhalde yararına gözükmeyen bir yönde gelişmektedir.

Şu karışık günlerde, kimin kimden ve neden yana olduğunun açıkça ortaya çıktığı günlerde, yapılabilecek tek olumlu şey, herhalde, Anayasa'nın korunması için bütün demokratik çabanın gösterilmesidir.

Milliyet, 21 Mart 1971

## Demirel ve Ecevit

Türkiye'deki son siyasal gelişmeler, özellikle hâkim zümreleri rahatsız eden iki meseleyi çözümlemişe benzemektedir: Başbakan Demirel'in istifa zorunda bırakılmasından sonra, şimdi chp Genel Sekreteri Ecevit de görevinden çekilmiştir.

Gelişmelerin objektif bir açıdan değerlendirilmesi, 1969 seçimini izleyen siyasal karmaşıklığın başlıca nedeni olarak şu noktayı öne çıkarmaktadır: ap'yi desteklemiş çıkar çevrelerinin Sayın Demirel'den bekledikleri görevlerle, Başbakan'ın izlemekte olduğu politikanın gelişmesi. Son iki yıl, bu çelişmelerin bir özetidir adetâ: Sayın Demirel, önce, tarım gelirlerinin vergilenmesi ve tarım reformu konularında "tehlikeli" düşünceler ortaya koymuştur. Kendi partisinin çerçevesinde hayli ileri olan bu planlar, büyük toprak sahipleri ve Anadolu'nun geleneksel hâkim zümreleriyle Demirel arasındaki bağları onarılmaz biçimde koparmış, Milli Nizam Partisi, Demokratik Parti gibi kurumların doğuşunda başlıca etkenlerden birini yaratmıştır.

ap liderinin ekonomi politikası ise, onu, en güçlü ekonomik çevrelerle karşı karşıya getirmiştir: Montaj sanayiinin vergi muafiyetlerinin kaldırılması, inşaat ve emlâk vergileri, Sayın Demirel'in bir anda "istenmeyen adam" olmasına yetmiştir. Öyle ki, artık bizzat kendi partisinin senatörleri "son vergilerin komünizmi getireceğini" söyleyebilmekte, bir zamanlar Demirel'in en büyük desteği olan Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği ikinci başkanlarının ağzından, "hükümetin koyu bir devletçilik anlayışından endişe duyduklarını" açıklamaktadır.

Sayın Demirel'in tutumuyla çeşitli güçlü çevrelerin ondan bekledikleri arasındaki zıtlaşma, başka alanları da kapsamaktadır: Örneğin, Türkiye, geçmişle kıyaslanmayacak kadar "az bağımlı" bir dış siyaset izlemektedir. Bir zamanların kayıtsız şartsız müttefiki Türkiye, şimdi, başbakanının ağzından, "Ortadoğu'ya Amerikan askerleri gönderilmesinde Türkiye'deki üsler kullanılamaz" diyebilmektedir. Birleşmiş Milletler'de Araplardan yana olan teklifler desteklenmekte, bütün komşu ülkelerle ilişkiler artmakta, hattâ, Çin'in tanınmasından bile söz edilmektedir.

Demirel'i kendini destekleyen çevrelerden koparan bir başka etken, Türkiye ölçülerinde alışılmadık bir hürriyet ortamının başbakanı olmasıdır.

Kurulu düzeni köklü biçimde değiştirebilecek ekonomik ve sınıfsal birikimler, bu ortamda geniş imkânlardan yararlanmıştır.

Demirel yönetiminin bu özellikleri hâkim zümrelerle arasındaki köprüleri teker teker yıkmıştır. Bu temel etkenlerin yanı sıra, yönetimin çeşitli başarısızlıkları durumu ağırlaştırmıştır. Sonuç, hükümetin çekilmesiyle biten olaylar dizisidir.

1971'in mart ayında, Sayın Demirel, artık hâkim zümrelerin büsbütün desteğini kaybetmiştir. Belki de tek dayanağı, halk kitlelerinin önemli bir bolümüdür. Ancak, halk desteğinin bir iktidarı yaşatmaya 1971 Türkiye'sinde yetmediğini, son olaylar açıkça göstermiştir.

chp üzerinde sürdürülen "parti iktidar alternatifi olmaktan çıktı" tartışmaları, chp'deki değişimin yarattığı bir tepkinin ifadesidir: Aslında, chp, iktidar alternatifi olmaktan hâkim "zümreler için" çıkmıştır. Bir süreden beri, bu çevreler, "ap olmazsa chp'yi seçtiririm" demek rahatından yoksundur. chp, kendi çerçevesinde cesur bir deneye girmiştir. Deney derinleştikçe, parti sola kaymaktadır. İşçi, köylü ve küçük memurlara hitap etmeyi amaçlamakta; altyapı devrimlerinden, ekonomik iktidarın el değiştirmesinden söz etmektedir. Üstelik, chp köklü ve kuvvetli bir kuruluştur.

Bütün bu gelişmelerin kaynağında ise, Bülent Ecevit'le arkadaşları vardır.

Ve Ecevit, çeşitli çevrelerin gözünde, "istenmeyen adam"dır. Onun ve arkadaşlarının karar mevkilerinden uzaklaşması chp'yi eski görevine döndürecek, partiyi bu çevreler için yeniden "iktidar alternatifi" yapacaktır. Üstelik, Demirel'in de artık güven vermediği bir ortamda, Ecevit yönetiminin devrilmesi ayrıca önemlidir. Çeşitli çevrelerin ortak özlemidir.

Sayın Ecevit'in son olayların yarattığı gelişmelerden ötürü genel sekreterlikten ayrılması, bu özlemler açısından, beklenmedik bir şans eseridir. chp'ye eski "ağırbaşlılığını" kazandırmak, "hâkim ekonomik çıkarların bekçiliği" olan tarihsel görevini partiye tekrar yüklemek için büyük bir fırsattır.

Bu fırsat, Sayın Ecevit tarafından, kendi elinde olmaksızın yaratılmıştır. Sayın Ecevit, siyaset dünyasında az rastlanan türde, "özü ve sözü bir olan" politikacıdır. Bu bakımdan, Ecevit'e göre "vermeye başladığı sonuçları açısından Yunanistan örneğini andıran" siyasal gelişmelerin kendisinden beklediği şartsız desteği, tabiatıyla, Ecevit veremezdi. Ortam onu böyle bir göreve zorladığında, kendi açısından en namuslu davranışta bulundu:

İnanmadığı bir gelişmeyi desteklemek ve katılmadığı bir sorumluluğu paylaşmak, Ecevit için, Ecevit'i inkâr etmek olurdu.

Üstelik, Sayın Ecevit genç bir siyasetçidir. Onun prensiplerine uygun bir mücadele ortamını bir gün şartlar yeniden yaratırsa, yarım kalmış kavgasına Ecevit tekrar koyulabilir. chp'nin eski genel sekreteri, hiç değilse, ardında, akla karayı birbirinden ayırabilen bir chp teşkilâtı bırakmaktadır.

Son siyasal gelişmelerin yol açtığı iki önemli sonuç, şimdilik, Türkiye'nin kilit noktalarında bulunan iki liderin eski görevlerini kaybetmeleridir. Gelişmelerin bundan sonra alacağı biçim ve varacağı yer, Sayın Erim'in hükümeti kurmasından ve programını hazırlamasından sonra daha kesin çizgilere kavuşabilecektir.

Milliyet, 23 Mart 1971

## “Asayiş” Üzerine

Sayın Erim’in 22 Nisan günü radyolarda yaptığı konuşma bir sürpriz değildir. Her ne kadar kelimeleri, tonu, ifadeleri ve tarzı Türk halkının 25 yıldır unuttuğu bir konuşma türünü yeniden canlandırıyorsa da, bazı gelişmelerin doğal sonucu olarak nitelenebilir.[5]

“Asayiş” ve “asayişsizlik,” son yılların tartışma konusudur. “Asayişsizlik” iki değişik anlamda kullanılagelmiştir. Kelimenin anlamındaki ikilik zaman zaman ustaca ve kasıtlı olarak birleştirilmiştir. Asayişsizliği kendi ötesindeki amaçlara âlet etme özlemlerini yansıtmıştır. Şöyle ki:

1) Dar anlamıyla, “asayişsizlik” soygun ve cinayetler, tedhiş, kaçırma gibi olaylar, silâhlı vuruşmalardır. Bu tür bir asayişsizliğe karşı olmamaya imkân yoktur. Aynı şekilde, sadece bu olayları sınırlamaya yönelen tedbirler herhalde desteklenmesi gereken hareketlerdir.

2) Türkiye’nin son beş yılda yaşadığı toplumsal hareketlilik, asayiş kelimesinin geniş anlamıyla da kullanılmasına her iki anlamın birbirine karışmasına da yol açmıştır. Halk kitlelerindeki dinamizm, işçi ve köylü haklarının gelişmesi yolundaki mücadeleler, toplantı ve gösteri yürüyüşleri gibi Anayasa haklarının yaygın biçimde kullanılması, toplumdaki hâkim ekonomik zümrelerin ciddi bir rahatsızlık duymasına da sebep olmuştur.

Değişim geçiren bütün toplumların ortak özelliği bu hareketliliktir. Hareket, bir bakıma, sağlık işaretidir. Ancak, haliyle, hâkim zümrelerin hâkimiyetini azaltmak gibi bir sonucu da bu dinamizmi yaratır. Türkiye’nin yaşadığı dönemin bu niteliği, dolaylı olarak, “asayişsizlik” sözcüğünün geniş anlamda kullanılmasına yol açmıştır: Dünya tarihinde sık sık rastlandığı üzere, “asayişsizlik” yakınmaları eski kuvvetlerinin azalması ihtimaliyle karsılaşan çevrelerin ortak bir yakınması şeklinde yükselmiştir. Bir yandan da polis olayları artmıştır. Bu durumda, dar ve geniş anlamdaki asayişsizlik birbirine karışmıştır. Bazı çevrelerin açışından, asayişsizlikten murat edilen işçi hareketleri, grevler, köylü hareketleri, memur direnişleri ve benzer gelişmelerdir. Bunların sınıfsal ve siyasal sonuçlarıdır. Fakat bu şikâyetler, daha çok polis olayları sebep gösterilerek yapılmıştır. Asayişsizlik kavramı, iki anlamı bir arada kullanılarak öne sürülmüştür.

Türkiye’nin bir talihsizliği de, “gelişmelerden rahatsız olan çevrelere” en büyük yardımı “bu gelişmelerden yana olduğunu sananların” yapmasıdır.

Bir çeşit soyut devrim anlayışıyla ve akılsız akıl hocalarının öğütleriyle hareket eden romantik devrimciler, hâkim zümrelerin ihtiyaç duydukları gerekçeleri bizzat kendi elleriyle sunmuşlardır. Hem de, en güzel çağında ölen gençlerin hayatları pahasına sunmuşlardır.

1970'teki son yazımızda belirttiğimiz gibi, "Türk halkındaki gelişmelerden zarar gören hâkim zümreler, bu gelişmeyi durdurmak için lüzumlu gerekçeleri, öğrenci ölülerine basarak hazırlamışlardır."

Görünen ve beklenen sonuç, gelmekte gecikmemiştir.

Şimdi, Türk halkı, nerede başlayıp nerede biteceği henüz anlaşılmayan "tedbirleri," en şiddetli ve alışık olmadığı bir üslûpla yeni başbakanın ağzından dinlemek durumundadır.

İyimser bir yorumla, ortada iki ihtimal var:

1) "Balyoz gibi inecek tedbirlerin", "olağanüstü tedbirlerin," büyük şehirlerden yükselen "dar anlamdaki" asayişsizlikle ilgili olması. Herkesin haklı olarak yakındığı kaçırmaları, çatışmaları önlemeye dönük olması. Sadece bu amacı gütmesi. Bu durumda, tedbirlerin geniş bir destek bulması da olağandır.

2) Tedbirlerin, dar ve geniş anlamdaki asayişsizliği birbirine karıştıran bir nitelik taşıması. Gerekçe olarak polis olaylarını gösterirken, aslında, toplumdaki dinamizmi bazı çevrelerin özlediği biçimde önlemeye yönelmesi.

Bu ikinci ihtimal, bütün reformculuk ve Atatürkçülük sözlerinin ardında, Türkiye'yi sosyal açıdan geriye döndürme çabası da olacaktır.

Sayın Erim'in son konuşması, izleyeceği politika hakkındaki bazı kuşkuları ortadan kaldıramamıştır. Kullanılan üslûp; otoriter rejimlerde çok rastlanan bir "İçimizdeki Düşman" kavramı yaratacağa benzeyen ifadeler ve sınırları çok geniş tutulan bir suçluluk ithamı, vereceği sonuçlar bakımından düşündürücüdür.

Hızla değişen Türkiye'yi on yıl öncesine döndürmeye çalışmak, dikkatli bir politikacının herhalde düşmemesi gereken ciddi bir yanlış olacaktır.

Milliyet, 24 Nisan 1971

## İçimizdeki Düşman

Tarih, derslerinden her zaman yararlanmak gereken bir tecrübe hazinesidir. İnsanlığın büyük macerası, belli davranışların çoklukla benzer sonuçlar yarattığını gösterir. Geçmişin ve başka toplumların düştükleri yanlışlardan kaçınmak, tarihin insafsız girdabına sürüklenmek istemeyenler için, tarihten alınması gereken asgari bir derstir.

Yaşadığımız yüzyılın sayfalarında, “İçimizdeki Düşman” kavramının önemli bir yeri vardır. Sevgisizliğin ve nefretin temelleri üzerinde yükselen yönetimler, hemen her zaman, “İçimizdeki Düşman” gerekçesini yaratmışlardır. Fakat tarih, bu kavramı kullananların bile, bir gün aynı kavramın tanımına girdiklerini, kendi yarattıkları devi kendi karşılarında bulduklarını gösterir. Sevgisizlik ve düşmanlık ortamı bir kere kurulursa, bu ortam, sınırları belirsiz biçimde genişler; kendinden yarar bekleyenleri bile içine alır: Düşmanlık ve nefretin önce kendi evlatlarının başını yediği, boş yere söylenmiş bir söz değildir.

Tarih, “İçimizdeki Düşman”ın çeşitli örnekleriyle doludur. Hitler Almanyası’nda, içimizdeki düşmana Yahudiler ve Yahudi Karl Marx’ın aracılığıyla Almanya’yı çürütüp yıkmak isteyen sosyal demokratlar, komünistlerdir.” Göbels, iktidara gelir gelmez yaptıkları ilk işin Hitler’le beraber Kızıllar’a karşı yürütecekleri silâhlı mücadeleyi kararlaştırmak olduğunu, yazar. Göring, almayı düşündüğü tedbirlerin “hukuksal saçmalıklar” yüzünden saptırılamayacağını açıklarken, içerdeki düşmana şöyle seslenmektedir: “Beni sakın yanlış anlamayın sevgili komünistler; size karşı açtığım ölüm-kalım savasında ellerim boğazlarınızı sıkacaktır...”

İçimizdeki düşman, Almanya’yı kısa sürede bir cadı kazanına döndürecektir. Eşin dostunu, tüccarın rakibini, memurun müdürünü gammazladığı korkunç bir dönem başlayacaktır. Gerekçe, her zaman eştir: “İçimizdeki Düşman.” Yahudiler ve solcular milyonlarla katledilirken, bu katliamı başlatanların önemli bölümü de, kendilerinin “İçimizdeki Düşman” sınıfına bir anda dahil ediliverdiklerini göreceklerdir. Nazi kasabı Roehm, en büyük desteği olduğu Hitler’in emriyle vurulacaktır. Hitler’in iktidara gelmesinde en önemli rolleri paylaşan General Von Schleicher, kapısını çalan Nazi fedailerinin kurşunlarıyla can verecektir.

“İçimizdeki Düşman,” artık, Almanya’nın tümü olmuştur. Bu toplumda herkes “Yahudi’dir,” herkes “komünisttir.” Bir bölümünün düşman ilân

edilmesine göz yuman bir halk, sonunda, tümüyle düşman kabul edilmiştir.

"İçimizdeki Düşman" anlayışının kaçınılmaz sonucudur bu: Sırasıyla, din adamları, düşünürler, gazeteciler, öğretmenler, subaylar da düşman olacaktır. Başlangıçtaki vurdumduymazlıkların cezasını çok ağır ödeyeceklerdir. Savaş sonrasında Alman bilimadamları Hitler rejiminden kendi paylarına düşen sorumluluğu utançla açıklarken, Profesör Ebbinghaus şöyle demektedir: "Alman üniversiteleri, bilginin ve demokratik devletin yıkımına karşı bütün güçleriyle ve henüz vakit çok geç olmadan direnmeyi becerememişlerdir."

"İçimizdeki Düşman" kavramının gelişip serpilmesine göz yummuş bir toplumun tümüyle "düşman" oluşunun acıklı ve düşündürücü hikayesidir, Nazi Almanyası...

Tarihteki "İçimizdeki Düşman" uygulamalarının en aşırısıdır Alman örneği. Mussolini İtalyası'nda, Franko İspanyası'nda bile daha ölçülüdür. Günümüzde, Latin Amerika, Endonezya, Güneydoğu Asya dışında az rastlanmaktadır. Yunanistan'da bile öldürmeye değil, susturmaya ve ezmeye dayanan bir metotla uygulanmaktadır.

Bununla beraber "İçimizdeki Düşman"ın bir toplumu nerelere götürebileceğini hatırlamakta, Türkiye için dahi yarar vardır. Kuşkusuz, Türkiye bir Hitler Almanyası değildir ve benzetme ölçülerine bile girmez. Ancak, son günlerde bizim toplumumuz da bir "İçimizdeki Düşman" kavramının doğuşuna tanıktır. Bu kavramın ve sevgisizlik ortamının nelere yol açabileceğini hatırlatmak ise, toplumsal sorumluluk taşıyan herkes için görevdir. Üstelik, Türkiye, "Tahkikat Komisyonu kurmak" özlemlerinin büyük acılara daha on yıl önce sebep olduğu bir ülkedir.

Son günlerde, hemen bütün yönetim sorumluları, sınırları belirsiz vatandaşları, en az kendileri kadar vatandaş olan vatandaşları, gene sınırları belirsiz sözlerle suçlamaktadır. Kafalara inecek "balyozlar" memleketi parçalamak isteyen "gafiller", "vatan hainleri" dillerden düşmemektedir. En "ilerici" tanınan bir bakan bile, "milleti bölmek isteyenlerin hüsrana uğratılacağından" söz etmektedir. Bunlar, soyut, belirsiz, tehlikeli tanımlardır. Terörist hareketlere karşı alınacak haklı tedbirlerin kendi sınırlarını aşıvermeleri, ciddi bir ihtimal ve tehlike olarak belirmiştir.

Sayın Erim'i ve hükümetini içtenlikle uyarmak isteriz: Sevgisizlik ve dehşet, ancak sevgisizliği ve dehşeti yaratır. Çağımız, rüzgâr ekenin her zaman fırtına biçtiği çağdır. Üstelik, böyle bir ortam yaratılırken getirilen "tasarılar," ayrıca önem kazanmaktadır. Dilinden dehşet sözcüklerini

düşürmeyen bir hükümete özel “yetkiler” tanınması, “kanun kuvvetinde kararname” gücüyle donatılması, kolay yüklenilemeyecek sorumluluklardır.

İlk iş olarak ve sanki Türkiye’nin en acil meselesiymiş gibi bir “Sıkıyönetim Tasarısı” getirilmesi, bu tasarının bütün toplumsal ve kişisel özgürlükleri son kertesine kadar yok etmesi, bu ortamda ayrıca düşündürücüdür. Yargıç ve savcıların daha geniş ölçüde hükümetin denetimine alınması, Barolar Birliği’nce “demokrasinin sonu olur” diye nitelenen “Güvenlik Mahkemeleri” düşüncesi, üzerinde dikkatle durmayı gerektiren hazırlıklardır.

Erim hükümetinin gerekliliği, görevi ve yol açacağı gelişmenin yararı üzerine görüşler değişik olabilir. Bu, olağandır. Ancak, içimizde düşman yaratılmasına, Türkiye’nin bir cadı kazanına dönmesi ihtimaline ve eğilimlerine karşı çıkmak, bütün yurtseverlerin başlıca görevi olmalıdır.

Milliyet, 27 Nisan 1971

## “TİP” Üzerine...

Türkiye İşçi Partisi, ülkemizin siyasal hayatında özel bir yere sahiptir. 1961 Anayasası’nın özgürlük ortamında ve Türkiye’nin değişen ekonomik çerçevesinde oluşan parti, kısa sürede sesini duyurmuştur.[6]

tip, Türkiye’nin siyasal tarihinde kendi ağırlığını ülkenin günlük yaşantısına koyabilmiş ilk sosyalist partidir. Öncelikle işçilerin ve yoksul köylülerin hakkını savunan bir kuruluşun ancak 1960-70 döneminde ön plana geçebilmesi, kuşkusuz, bir rastlantı değildir: Olağanüstü şartların var olmadığı bütün toplumlarda, sosyalist hareketler, ancak belirli bir ekonomik düzeye ulaşıldıktan; işçi kitlesi yoğunlaştıktan sonra gelişebilmektedir. Nitekim Türkiye İşçi Partisi’nin kısa geçmişi de, bu genel kuralı doğrulamaktadır.

Bu on yıl süresince, tip, çeşitli sosyal ve siyasal oluşumları kendi gücünü yer yer aşan bir biçimde etkileyebilmiştir. Meclis içindeki muhalefetiyle ya da Meclis dışı çalışmasıyla, iktidarlar üzerinde dolaylı bir etki yaratabilmiştir. Öncelikle işçi ve köylüleri gözetmeyen iktidarların sosyal kararları, tip’in katkıda bulunduğu bir ortamın varlığından ötürü, eskiye oranla daha fazla işçi ve köylüleri düşünmek zorunda kalmıştır. tip’in kendi doğrultusundaki mücadelesi, bu mücadelenin kitlelere ulaştırdığı yeni görüşler ve bakış açıları, Türkiye’nin iktidarlarını mutlaka hesaba katmak zorunda oldukları yeni şartlarla karşı karşıya bırakmıştır.

Bu genel görevinin yanı sıra, parti, hukuk alanında başarılı çalışma örnekleri vermiştir. İşçilerin ve köylülerin aleyhine olan çeşitli kanun maddelerini Anayasa Mahkemesi’ne başvurarak iptal ettirmiş, bu konuda sürekli çaba göstermiştir. İşçi kitlelerini gelecekteki öncü siyasal görevlerine hazırlarken, mevcut ortamın her kesiminde işçi ve köylülerin somut yararı doğrultusunda uğraşmıştır.

Son on yıl süresince, Türkiye İşçi Partisi, çeşitli bunalımlardan, düşünsel ve kişisel çatışmalardan da geçmiştir. Yanlışlar yapmıştır. Bunlar, bir sosyalist partinin Türkiye’nin tarihsel koşullarında karşılaşması mukadder olan engellerdir. Sosyalist teorinin tartışılmasına uzun süre set çekilmiş bir toplumda, üstelik Türkiye’nin tarihi ve gerçekleri uzun süre yanlış yorumlanmış bir ortamda, tip’in bu dalgalanmalardan geçmesi kaçınılmazdır. Nitekim, bir çeşit “kuruluş dönemi” olan 1961-69’dan sonra, parti, çeşitli sorunlara daha soğukkanlılıkla eğilebilecek bir yere ve

olgunluğa varmıştır. Özellikle son iki yılda, geçmiş tecrübeleri değerlendirmek, Türkiye'nin şartlarını daha doğru yorumlamak ve Marksist teoriyle bu şartlar arasındaki bağlantıyı kurmak için, parti, daha elverişli bir noktaya gelmiştir.

Nitekim, tip'in bu dönemdeki tahlilleri ve tutumu, doğruluğunu hemen her olayda ispatlamıştır. Sağlıklı bir gelişmenin vazgeçilmez şartı olan sağlam teorik temeller atılmıştır. Başka bir deyişle, mutlaka yaşanılması gereken bir çocukluk dönemi artık geride kalmış, parti kendi savunduğu, temsil ettiği kitlelere daha yararlı olabileceği özelliklere yaklaşmıştır. Bu, sadece parti çalışmalarının bir sonucu değildir; Türkiye'deki ekonomik gelişmelerin, işçi kitlesindeki ilerlemenin ve sayıca artışın da doğal bir ürünüdür.

Türkiye İşçi Partisi, kısa geçmişinin her anında çeşitli saldırı ve suçlamalara hedef olmuştur. Partililer, adetâ ölüm çemberlerinin içinde seçim konuşmaları yapmıştır. Küçük şehir ve kasabalarda eşrafın adamları tarafından dövülmüş, hattâ öldürülmüştür. Daha ilk gününden başlayarak, partinin kapatılması için çeşitli çevreler çeşitli formüller aramıştır.

Bütün bunları, bir noktada, tabii karşılamak gerekir. Zira işçi ve köylü kitlelerinin haklarını en fazla koruyan ve genişletmeyi amaçlayan bir kuruluşun, bu hakların genişlemesinden hoşnut olmayanlarca boy hedefi yapılması olağandır. Nitekim, köylü hakları, tefecilik, toprak reformu gibi konularda tip'in rahatsız ettiği eşraf ve ağa çevreleri, tip'e karşı taşlı sopalı saldırılar düzenlerken, partinin işçi sorunlarındaki tutumu büyük şehirlerdeki benzer tepkilerin başka alanlarda şekillenmesine sebep olmuştur.

Ne var ki, bütün bu suçlamaların arasında, parti şu özelliğiyle kendini kabul ettirmeyi başarmıştır: tip, Türkiye'de işçi haklarını kendisine en büyük amaç edinen, bütün çalışmalarını bu doğrultuda sürdüren bir kuruluştur. İşçilerin ekonomik ve siyasal bir kuvvet olarak giderek büyüyen ölçülerde ülke yaşantısında ağır basmasını, bazı sosyal çevreler, haklı olarak istemeyebilir. Ancak bu, tip'in temel niteliğini ve tarihsel görevini değiştirecek bir etken değildir.

Son zamanlarda, tip'le ilgili tartışmalar yeniden yoğunlaşmıştır. Üstelik, bu tartışmalarda, tip'in her zaman karşı çıkmış olduğu romantik ve anarşik sol grupların parti dışındaki varlığı da, partiye karşı gerekçe gösterilmektedir. tip'in sosyalist ve insancıl açıdan ele aldığı bazı sorunları sırf ırkçı düşüncelerle benimseyenlerin partiye sızma teşebbüslerinin varlığı

öne sürülmektedir. Ancak, sosyalist partiden yoksun bir demokrasi düşünülemeyeceği gibi, bu günkü sosyal ve ekonomik düzeye ulaşmış bir Türkiye'nin siyasal işçi örgütünü yaratmaması da düşünülemez.

tip, geçmişteki işçi ve köylü kitleleri yararına olan çalışmalarını, gelecekte daha büyük ölçüde sürdürmeye namzet bir partidir. Bu bakımdan, geçmişte olduğu gibi gelecekte de Türkiye'nin siyasal yaşantısında önemi ve özelliği olan bir yer tutacaktır.

Milliyet, 29 Mayıs 1971

## Demokrasi ve Sosyalizm

Türk sosyalist hareketinin siyasal kuruluşu olan tip’in muhasebesini yapmak için vakit çok erkendir. Kapatılan partinin başarıları ve hatâlarıyla eleştirisine girişerek sosyalist açıdan sonuçlar çıkarmak için herhalde zamana ihtiyaç vardır.

Ancak, eğer Türkiye demokratik niteliğini korumaktaysa ve koruyacaksa, sosyalist hareketin kendi siyasal kurulusunu açıkça ve yeniden yaratmaması düşünülemez. Genel Yayın Müdürümüz Abdi İpekçi’nin dünkü yazısında belirttiği gibi, “Türkiye’de rejimin demokratik kalması isteniyorsa, sosyalist görüşlerin böyle bir düzenin vazgeçilmez parçası olduğu kabul edilmelidir.” Üstelik, sosyalist harekete set çekmek hevesindeki bir Türkiye sadece kendi iç koşullarıyla çelişmeye düşmeyecek, yakınlaşma çabasında olduğu liberal Avrupa topluluğuyla arasına ciddi bir engel de dikmiş olacaktır.

Büyük düşünür Mevlâna, “yıkılan her dünyanın yeni dünyaların temelini attığını” yüzyıllarca önce görebilmiştir. Her yıkılış aslında eskinin hatâlarına düşmeyecek yeni bir doğuşun müjdecisidir. Türkiye’nin sosyalist hareketi, sosyalizmle doğrudan ilgisi olmayan bir konudaki tutumundan ötürü kapatılmış tip tecrübesini değerlendirerek çok daha sağlam temeller üzerinde yeni siyasal kuruluşunu yaratabilecektir. Üstelik, 1971 Türkiye’sindeki sosyalist hareket, tip’in kurulduğu on yıl öncesinden çok daha elverişli tarihsel koşullar içindedir:

1) Sosyalizm, her şeyden ve herkesten önce işçi kitlesinin ideolojisidir. Sosyalist partiler, öncelikle işçilerin partileridir.

Türkiye’nin on yıllık ekonomik gelişimi, ülkemizde 2.5 milyonluk bir işçi topluluğu yaratmıştır. Aynı ekonomik gelişme, büyük iş merkezlerinin kurulmasını ve hızlı bir şehirleşmeyi de gerçekleştirmiştir.

Türkiye’nin ekonomik yapısındaki bu evrim sosyalizmin tek büyük dayanağı işçi kesimini hem nicelik, hem nitelik olarak on yıl öncesiyle kıyaslanamayacak bir düzeye ulaştırmıştır.

2) Türkiye’de ilk büyük sosyalist partinin kuruluşu, ülkenin fikir hayatındaki karanlık bir dönemin sonuna rastlamaktadır. Sosyalist düşüncenin genel bir tartışma ortamında hazmedilmiş olması şöyle dursun Türkiye’nin gerçek yapısı bile o günlerde bilinmemektedir.

Bu durum, temelsiz tartışmaların doğmasına, aydın gevezeliklerine, yanlış yorumlara yol açabilmiş, sosyalist hareketi geçmişte zayıflatmıştır. Son on yılın zengin fikir hayatı ve özellikle Türkiye'nin tarihiyle sosyal gerçekleri üzerine yapılmış çok sayıdaki araştırmaları, günümüzde sosyalizmin yolunu aydınlatabilmektedir.

3) Geçtiğimiz on yıl, sosyalizmin Türkiye'deki "Sağ ve Sol sapmalarının" neler olduğunu, bunların harekete ne denli zarar verebildiğini açıkça ortaya koymuştur. Bu sapmalar tip'in de başına musallat olmuş, parti ancak son yıllarında –ve büyük zararlar pahasına– bunlardan arınabilmiştir.

Günümüzdeki sosyalist hareketin aynı hatâlara düşmesi herhalde beklenemez.

4) Modernleşme yolundaki ekonominin koşulları ve Türkiye'nin siyasal gelişmeleri, işçi kitlelerinin her zamandan çok kendi partilerine ihtiyaç duyduğu bir ortam yaratmıştır. Çetin ekonomik kararların kitleler üzerinde yansıdığı, işçi ücretlerinin sık sık söz konusu edildiği günümüzde, bu kitlelerin kendi partilerinin koruyucu öncülüğüne kesin bir ihtiyacı vardır.

Sıraladığımız bu objektif koşullar, günümüzde ve Anayasa çerçevesinde kurulacak bir sosyalist partiye geçmişle kıyaslanmayacak kadar büyük imkânlar tanımaktadır. Ancak geçmişte sosyalist harekete zararı dokunmuş ya da geçerliği geçmişte kalmış tutum ve davranışlardan, yeni bir kuruluşun dikkatle sakınması zorunlu gözükmektedir. Şöyle ki:

1) Günümüzün Türkiye'si, sosyalist partinin artık gerçek sahipleri tarafından kurulup yönetilebileceği bir dizeye ulaşmıştır. Geçmişteki çoğu sapmanın ve kopmanın başlıca sorumlusu olan aydınlara, parti, ancak ikinci planda bir yer ve önem vermelidir.

Sosyalist hareketlerin ilk döneminde aydınların payı büyüktür. Ancak, hareketin geliştiği oranda bu pay küçülmeye mahkûmdur. Eski önemini korumakta direnen bir aydın kuvveti, kaçınılmaz şekilde ayak bağı yaratmaktadır.

2) Sosyalist hareketin gelişimi, sürekli bir arınmanın ve teorik sağlamlaşmanın sonucudur. Bu süreç, bazen, harekete büyük katkıda bulunmuş kişilerin bile artık geride kalmasına yol açabilir.

Türkiye'deki sosyalist hareketin aşmış olduğu teorik görüşlerin yeni partiden dikkatle uzak tutulması, başarının herhalde zorunlu şartı olacaktır.

Ve nihayet, Türkiye, sosyalizme açık bir Anayasa'nın ülkesidir. Yeni kuruluş, Anayasa'yı ve anayasal çerçeveyi dikkatle değerlendirmek zorundadır. Türkiye'de siyasal sosyalist hareketin geçmişteki genel özelliği

olan “demokratik dizeni ve hürriyetleri koruyucu, geliştirici” tavrı, yeni kuruluş da sürdürmelidir. Sosyalist hareketler, insafsız saldırılara ve kendi içinden ihanetlere her zaman hedef olmuşlardır. Bu koşullardaki bir siyasal kuruluş, her adımında dikkatle davranmak ve maceraperestlere fırsat vermemek zorundadır.

Çağımızın gerçekleri, sosyalist partileri demokrasinin vazgeçilmez parçası olarak belirler.

Sağlam teorik esaslara dayanan, sosyal demokrat eğilimlerden ve küçük-burjuva aceleciliğiyle maceracılığından uzak bir sosyalist partinin Anayasa çerçevesinde kurulup gelişmesi, sadece emekçi kitlelerinin değil, Türk demokrasisinin en güçlü teminatı olacaktır.

Milliyet, 23 Temmuz 1971

## Akdeniz’e Dikkat!..

Çağımızın koşulları, koca Amerika’yı bile Uzakdoğu’da yeni dengeler aramak zoruna koşan bir hızla değiştiriyor. abd’nin ünlü Çin uzmanı Edgar Snow’un deyişiyle, “Yirmi yıldan beri (Soğuk Savaş’ın) Dışişleri Bakanı Dulles’in hayâleti tarafından yönetilen Uzakdoğu siyasetinin artık yok edilmesiyle karşı karşıyayız...”

Öncelikle Vietnam ve Asya halklarının direnişi, abd’nin kendi iç sorunları, Çin’in devleşmesi, Japonya’nın ekonomik alandaki itaatsizliği gibi nedenler, Başkan Nixon’u Asya’da yeni bir denge aramaya yöneltmiştir. Politik kariyerini McCarthy komisyonlarında ve bağnaz bir anti-komünizmle başlatmış bir politikacıyı bu amaçla Çin’i ziyaret etmek zorunda bırakmıştır.

Günümüzde, ne dünya yirmi yıl öncesinin dünyasıdır, ne de Nixon 1949’da Mao’nun zaferi üzerine abd Dışişleri Bakam Acheson’u Çin’deki “komünistlerle korkakça işbirliği yapmakla” suçlayan politikacıdır. Uzakdoğu’nun dehşete dayanan eski dengesi terk edilirken, Nixon’un kuruluşuna yardım ettiği yeni denge her şeyden önce barışa ve eşitliğe dönük olacaktır.

Başlayan dönem, bölgedeki abd çıkarlarına karşıt gelişmelere yol açacak olsa bile, abd’nin eski egemenliğini tarihe gömse bile, Uzakdoğu’da başka çıkar yol abd için yoktur. Tarihin gelişmesiyle çelişen bütün yapılar gibi, Uzakdoğu’nun kurulu dengesi de kaçınılmaz yerine, tarihin “gerilerine” düşmüştür artık.

Dolayısıyla, değiştirilecektir.

Yeryüzünün geleceği üzerine oynanan bir bölgede böylesine kesin bir dönemeç alınırken, değişimin başka bölgeleri etkilemesi düşünülemez. Hattâ, değişimin gerçekleşmesi şöyle dursun, uzun süredir “ufukta gözükmekte” olması bile etkiyi “çoktan” yaratmış olabilir. Dolayısıyla, simdi söz konusu olan sadece Uzakdoğu değildir. Akdeniz’dir; Ortadoğu’dur; Avrupa’dır; abd-Sovyet ilişkileridir; bu iki ülkenin öteki uluslarla ilişkileridir. Dünyanın her köşesindeki çeşitli kuvvet dengeleri, şimdi, Uzakdoğu’daki büyük değişimin etkisiyle yeni biçimler almaya zorlanacaktır. Yahut, bir süredir zaten zorlanmaktadır.

Uzakdoğu’da, doğum sancıları çeken yeni dengenin başlıca özelliği, herkesten çok Çin’in çıkarlarından yana gözükmesidir. abd’nin uymak

zorunda kaldığı, Nixon'un ziyaret haberini Pravda'nın beşinci sayfasındaki bir alt köşede değerlendiren Sovyetler'in kuşkuyla karşıladığı bir değişimdir söz konusu olan. Dünyanın bir köşesinde gerilemek zorunda kalan kuvvetlerin, bu gerilemeyi başka bölgelerde telafiye çalışmaları ise, tarihin ilettiği büyük derslerde sık rastlanan bir durumdur.

Ve benzer durumlarda, süper-kuvvetlerin ilk girişimi "kendi kamplarındaki" mini-kuvvetleri "daha sağlam" bağlarla kendilerine bağlamaya çalışmak, ortada gözükenleri ise "kendi kamplarına çekmek" çabasına koyulmaktır.

Son günlerde olağanüstü gelişmelere sahne olan Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerini yeryüzünün genel durumundan soyutlayarak ve süper-devletlerin sözünü ettiğimiz genel eğilimden ayrı tutarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu gelişmeleri kısaca sıralayalım:

a) Fas'ta Akdeniz'deki statükonun kalıcılığından yana bir Kral'a karşı garip bir darbe düzenlenmiş, kısa sürede bastırılmıştır. Darbe, Kral'ın gücünü ve baskısını arttırmakta faydalı bir araç olmuştur.

b) Gerek Akdeniz ve Ortadoğu'yu, gerekse Afrika'yı etkileyebilecek özellikleri olan Sudan'da solcu kanadın yaptığı bir askeri darbe, "kimlikleri bilinmeyen uçakların ordu barakalarını bombardıman etmesinin" yardımıyla bastırılmıştır. Libya'nın kimden yana olduğu bazen pek anlaşılmayan lideri Albay Kaddafi'nin kesinlikle karşı çıktığı darbe teşebbüsü, Sudan'da büyük bir solcu avına da ortam yaratmıştır.

c) Nasırizmin kendini asacak sosyal güçleri bir zamanlar boğmuş olmasını, Mısır'ın yeni başkanı Sedat, Nasırizmin temellerini çökerterek ona ödeten bir uygulamada gözükmektedir. Bir yandan Sovyetler'le anlaşma imzalarken, Sedat, bir yandan da Nasır'ın en yakını ve Sovyetler'in dostu Ali Sabri'yi idam talebiyle yargılatmaktadır.

d) Ürdün'de, küçük kral Hüseyin, Filistin hareketine ve gerillalarına en öldürücü darbesini indirmiş, bazı Arap liderlerince "İsrail'in adamı" olarak nitelenmeyi bile göze almıştır.

e) Malta Adası'nın yeni başkanı Mintoff, bir "fantezi" olup olmadığı henüz anlaşılmayan politikasıyla, nato'nun çıkarlarına kesinlikle karşı gözüken bir uygulamaya girmiştir.

f) İsrail'in Batı Savunma Bloku'nda oynayabileceği rolü ve nato ile İsrail'in yakınlaşmasını araştırmak üzere, Merkez İstihbarat Teşkilâtı'nın (cıa) ünlü başkanı Richard Helms İsrail'e gitmiş; İsrail Başbakanı, Dışişleri ve Savunma Bakanlarıyla gizli görüşmeler yapmıştır.

g) Ve nihayet, Kıbrıs Adası’nda enosis’çi kuvvetler Makarios’a karşı faaliyetlerini hızlandırırken; Yunan Başbakanı Papadopulos ile Makarios’un arası, karşılıklı hakaretlere varacak şekilde açılmıştır. Makarios, Sovyetler’le dostluğunu kendisi için bir çeşit teminat görürken, nato’yu arkasında hisseden Yunan rejimi Makarios’u açıkça tehdide, onu devirmeyi imaya bile başlamıştır.

Büyük değişimler eşiğindeki bir dünyada ve belki bu değişimin de etkisiyle kaynaşan bir Akdeniz’de, Türkiye’nin durumu ayrı bir önem kazanmaktadır.

Bir Malta’nın günümüzdeki doğrultusunda ilerleyerek yabancı üsleri boşaltması, Fas Sultanı’nın yahut Sudan diktatörünün yeni tehlikelere hedef olması, Türkiye’yi bağlı bulunduğu paktın çıkarları açısından soğuk savaşın bir kat daha önemli –ve Türkiye için bir kat daha tehlikeli– aracı yapabilecektir. nato ile İsrail’in işbirliği, Türkiye’ye Arap ülkeleri karşısındaki talihsiz rollerinden birini yeniden yükleyecektir.

Kaynayan Arap âleminde Irak ihtilâlini andıran bir hareket, Türkiye’yi fiili bir jandarmalık görevine zorlayacak ya da geçmişteki Lübnan olaylarındaki gibi, yabancıların sıçrama tahtası olmasını gerektirecektir. Kıbrıs’taki gelişmeler, Türk halkının ve ekonomisinin zararına bir “müdahaleyi” zorunlu kılabilecektir, vb.

Bir dış politika yazarının söylediği gibi, “Akdeniz’de Amerikan hegemonyasının yeniden kurulması yolunda bazı tehlikeli teşebbüslere Türkiye’nin ortak olabileceği ihtimalini de akla getirebilecek” belirtiler uluslararası ufukta vardır.

Oysa, Türkiye’nin öz çıkarları, Akdeniz’in süper-devletlerin boy ölçüştüğü bir arena olmasında değildir; yabancı etkisinden arınmış bir “Barış Gölü” olmasındadır.

Değişen dünyanın değişen koşullarını yakından izlemek, Türkiye’yi macera ihtimallerinden bile sakınmak ve mutlaka –mutlaka– Akdeniz’e dikkat etmek, tarih önünde sorumluluk yüklenme durumunda olanların asla gözden kaçırmamaları gereken bir görevdir.

Milliyet, 28 Temmuz 1971

## Dünya ve Türkiye

Yeryüzündeki kuvvet dengeleri Türkiye'yi de etkileyen büyük değişimler geçirmektedir. 1971 yılı özellikle Asya için bir dönüm noktası olmaya namzettir. Sovyetler Birliği ile Amerika'nın çevresinde toplanmış ikili bir dünyadan, Çin, Ortak Pazar ve Japonya gibi yeni mihrakların doğuşuyla çok merkezli bir dünyaya geçiş, yarattığı büyük dalgalanmalarla Asya kıtasını derinden sarsmıştır.

Değişimin temellerinde iki büyük olay yatmaktadır: 1) Çin'in Uzakdoğu'da yeni bir güç olarak kendini ispatlaması, abd'yi yeni bir denge kurmaya zorlaması ve Güneydoğu Asya savaşının bir çözüme yaklaşması; 2) Batı Avrupa'nın abd'ye bağımlılığından Ortak Pazar aracılığıyla uzaklaşması, Ortak Pazar'ın dış piyasalar konusunda abd'yi giderek artan ölçüde rahatsız etmesi.

Bu iki gelişme, eski egemenlikleri bir ölçüde tehlikeye düşen abd ve Sovyetler Birliği'ni yeni girişimlere ve stratejilere zorlamıştır. Dünyanın bir bölgesinde gücü azalan süper devletlerin izleyeceği olağan yöntem, başka bölgelerdeki egemenliklerini kuvvetlendirmektir.

Sovyetler Birliği, değişen dünyanın gereklerini çok yönlü bir dış siyasetle karşılamaya çalışmıştır: Ortadoğu bunalımının yarattığı dalgalanmalar, bu ülkenin Akdeniz'e inmesine ve Ortadoğu'da güçlü bir etken olarak ortaya çıkmasına fırsat vermiştir. Son Hint-Pakistan savaşı ise, Asya egemenliğinin Çin'le beraber paylaşılmasında Sovyetler Birliği'ne yeni imkânlar hazırlamıştır. Öyle ki, 700 milyon insanı ilgilendiren bu savaşın gelişmeleri ne olursa olsun, bundan diplomatik yarar sağlayacak ülkeler Çin ve Sovyetler Birliği'dir.

Amerika'nın çeşitli zorunluluklar karşısında bir süredir izlediği politika ise, "daha az müdahaleci" olarak nitelenmektedir. Uzakdoğu'da Çin'le bir "beraber yaşama" esasına yönelen ve yeni dengeler arayan bu politika, Batı Avrupa'nın ekonomik gelişmesinden ötürü de yeni sorunlar karşısındadır. Bölgesel ekonomik anlaşmaları sürekli şekilde kınayan ve Ortak Pazar konusundaki rahatsızlığını açıklamaktan çekinmeyen abd, şimdi, dış politikasını Akdeniz çevresinde yoğunlaştırmaktadır. Doğrudan müdahale imkânlarının sınırlanması ve çeşitli zorunlulukların sonucunda, abd, köprübaşı niteliğindeki ülkelere daha sıkı sarılmanın ve yeni köprübaşları tutmanın çabasında gözükmektedir. İspanya, Yunanistan, İsrail, Türkiye gibi

müttefiklerin yanı sıra, bazı Kuzey Afrika devletlerini kendi etki alanına çekmeye çalışmaktadır. Ünlü dış politika uzmanı Andre Fontaine'in Le Monde'da yazdığına göre, abd'nin bu çabaları, "Kıbrıs'ta çifte enosis yapılması için Yunanistan ve Türkiye'ye telkinde bulunmaya" kadar uzanmaktadır...

Türkiye, Akdeniz bölgesinin "kilit" noktalarından biridir. Ve Türkiye, bölgedeki bütün çıkar sürtüşmelerini en fazla hissedecek özelliklere sahiptir. Öyle ki, Türkiye'nin kendi ittifak topluluğu dahilinde biraz daha bağımsız yahut bağımlı olması, bütün Akdeniz dengesini etkileyecek kadar önemlidir.

Türkiye'nin son yıllarda gerçekleştirdiği bazı gelişmeler, bağlı bulunduğu ittifak topluluğunun çıkarlarına ters düşmüştür. Hele Akdeniz'in aldığı özellikler çerçevesinde ve "Türkiye-Yunanistan Federasyonu" tezlerinin ortaya atıldığı bir dönemde, Türkiye'deki gelişmelerin dışa yansımasını ve bunun tepkilerini dikkatle değerlendirmemizde yarar vardır.

Türkiye, son beş yılda yüzde 41'e ulaşan bir ekonomik büyümenin sonucunda "daha az bağımlı" bir dış politikanın eşiğine varmıştır. Bu yeni durumu, iki alanda izlemek mümkündür.

1) Türkiye'nin iktidarı, her şeyden önce somut bir "ekonomik büyüme" hedefine dönük olmuştur. Yer yer bir "tutku" halini alan bu hedef, dış ilişkilerde kaçınılmaz değişimleri de beraberinde getirmiştir: Ekonomik dışa açılmalar ve Doğu Bloku'ndan alınan önemli kredilerle birlikte, geçmişe oranla daha az bağımlı bir dış siyaset anlayışı da ilk ürünlerini vermiştir; Ortadoğu'ya karşı geçmişle kıyaslanmayacak kadar gerçekçi bir siyaset izlenmiş; "haşhaş" konusunda direnilmiş; Arap ülkelerine müdahalede bulunacak yabancı askerlerin Türkiye'deki üslerden gönderilemeyeceği bile cesaretle açıklanmıştır, vb. Ekonomik büyümenin bir tutku halini alması, benzer dışa dönük siyasal sonuçları kendiliğinden yaratabilmiştir.

2) Türkiye'nin ekonomisi, 1971 yılında kesin bir dönemece varmıştır: İşçi gelirlerinin artması, devalüasyondan ihracat açısından faydalanılmaya başlanması ve yan gelirlerdeki çoğalma, Türkiye'nin dışa ekonomik bağımlılığını asgari ölçüye yaklaştırmış; daha doğrusu, böyle bir olumlu noktanın eşiğine varılmıştır. Oysa, ekonomik bağımlılığın azalması, kaçınılmaz şekilde, siyasal bağımlılığın azalması anlamındadır.

Ekonomik büyümenin sonucunda ekonomik ve siyasal açıdan daha az dışa bağımlı olmak Türkiye için ne kadar yararlı ise, Türkiye'nin bağlı olduğu müttefikler açısından ve hele Akdeniz'in karmaşık ortamında o

kadar kuşku vericidir. Meselelere gerçekçi olarak bakıldığında, bütün uluslararası ittifaklarda öncü durumunda olan ülkelerin öteki ortaklara söz geçirmek istediği, küçük ortakların daha az bağımlı olmaya yönelmelerinin ve bu yönelişi mümkün kılan iç gelişmelerin ise, ittifakın önderleri için muhtemel bir tehlike yarattığı açıkça görülür.

Türkiye'nin iç ve dış gelişmelerini bu açıdan da değerlendirmek şarttır: 1970'te başlayan siyasal sarsıntılar kaçınılmaz şekilde ekonomik büyümeyi yavaşlatmış, dolayısıyla, daha az bağımlılık yolundaki Türkiye'yi ciddi şekilde kösteklemiştir. Üstelik, bu sarsıntılar, Türkiye'nin kesin dönemeçler eşiğine vardığı 1971 yılında sonuçlarını vermiştir.

Türkiye'deki böyle bir duraklamadan belki müttefiklerimizin yararı vardır: Uysal ve muhtaç bir Türkiye'ye, her çeşit şarta ve borca boynu bükük Türkiye'ye söz geçirmek, Akdeniz'in karmaşık ortamında onu kullanmak daha kolaydır. Ekonomisinin geliştiği ve dış ödemeler dengesinin düzeldiği oranda dış siyasal bağımlılığı azalan bir Türkiye'ye söz geçirip onu kullanmak ise zordur.

Olan olmuş, kaybedilen mesafe kaybedilmiştir. Siyasal sarsıntılardan bir an önce kurtularak yeniden ekonomik büyüme tutkusuna sahip çıkmak ve bunun gereklerini yerine getirmek, günümüzün belki tek geçerli hedefidir.

Milliyet, 10 Aralık 1971

## Akdeniz’e Dikkat!.. -II-

Akdeniz’de sahili olan bütün ülkelerin çıkarı, kuşkusuz, bu büyük denizin bir “Barış Gölü” olmasındadır. Oysa aynı Akdeniz, 1972’nin şu ilk aylarında, dünyanın belki en patlamaya hazır noktasıdır. Bir zamanlar sadece Amerika’nın silâh ve asker yığınağı yaptığı bölgede, Mısır-İsrail çatışmasından sonra, Sovyet savaş gemileri de seyir halindedir. abd tarafından zaten soğuk savaşın bir aracı durumuna getirilmiş olan ve Ortadoğu’daki menfaatlerin korunmasında kullanılan Akdeniz ülkeleri, böylece, bir sıcak savaşın da tehlikesini yaşamaya başlamıştır.

Akdeniz’deki Amerikan savaş stratejisi 1965’ten bu yana iki yönlü değişim geçirmiştir. Nükleer silâh taşıyan füzelerin çoğaltılmasıyla ilgili ilk değişim sabit kuvvetlerin ve üslerin önemini azaltmış; 1965-69 döneminde çok sayıda (bazı iddialara göre yüzden fazla) abd üssü kapatılmıştır. İkinci ve önemli değişim ise, Akdeniz’in sürekli oynaklık gösteren siyasal görünümüyle ilgilidir: Libya üslerini terk etmek zorunda kalan abd, Malta’daki İngiliz üslerinin de tehlikeye girmesinden sonra ağırlığını Doğu Akdeniz’e kaydırmaktadır.

Bu özelliği taşıyan Akdeniz’de, abd VI. Filo’sunun kırktan fazla savaş gemisiyle bundan böyle Pire Limanı’nda bir üs sahibi olacağı haberi, Doğu Akdeniz bölgesindeki tehlikeyi doğrulayan son belirtidir. abd stratejik ağırlığının “spektaküler” biçimde Akdeniz’in doğusuna kayması, Türkiye için de büyük önem taşımaktadır.

Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs, özellikle VI. Filo’nun Pire Limanı’nda üslenmesinden sonra, Ortadoğu savaşının, hattâ dünya çapında oynanan bir oyunun, abd ve nato açısından “kilit” noktaları durumuna gelmektedir. Gerek Yunanistan gerekse Türkiye’nin bundan böyle, hem dış hem de iç siyasal gelişmeleri bakımından bu büyük gerçekten etkilenecekleri, belki kendi iradelerinden çok uluslararası konjonktürün iradesine tabi olacakları, belki bir süredir zaten tabi oldukları, rahatlıkla söylenebilir.

Özellikle Türkiye ve Kıbrıs’ın stratejik önemi Ortadoğu bunalımından beri sürekli biçimde artmıştır; abd Savunma Bakanlığı’nın görüşlerini yansıtan us News dergisinin 22 Mart 1971 tarihli sayısında açıkladığı gibi, abd stratejisinde Türkiye’nin çok önemli bir “sıçrama tahtası” olmak rolü vardır. Türkiye, Ortadoğu’daki herhangi bir gelişmeye karşı kullanılabilecek ülkedir. Binden fazla atom başlıklı füze barındırdığı eski

abd Savunma Bakanı McNamara tarafından açıklanan ülkemiz, aynı zamanda, topraklarındaki yabancı üslerin değer artışına da sahnedir. Nitekim, Libya'da üslenmiş uçak filolarından abd'ye ait olanlar, abd bu üsleri boşaltınca, Türkiye'deki üslere nakledilmişlerdir. Aynı ülkeyi terk eden İngiliz uçakları ise, Kıbrıs'a üslenmişlerdir.

Türkiye gibi Kıbrıs da stratejik önemi olan bir ülkedir. Adadan gelen son haberler, abd, İngiliz ve Sovyet gizli istihbarat teşkilâtlarının amansız bir mücadeleyi sürdürdüğünü belirtmektedir. Le Monde gazetesinin Kıbrıs kaynaklarına atfen bildirdiğine göre, İngiliz gizli servisi ve ünlü cıa, adanın Kirenya bölgesindeki Karavas'da kurmuş oldukları büyük dinleme merkezlerinden Ortadoğu'daki bütün radyofonik yayınları izlemektedirler. Buna karşılık, Sovyetler Birliği'nin Lefkoşe Elçiliği'nde, bir elçiliğe göre olağanüstü kabul edilen sayıda diplomat bulunmakta, altmış Sovyet diplomatı Lefkoşe'de görev yapmaktadır. Aynı Kıbrıs kaynaklarının belirttiğine göre, bu kimselerin çoğu gizli haber alma uzmanıdır ve görevleri adadaki İngiliz askeri üssü ile İsrail'i sürekli tarassut altında tutmaktır.

Kıbrıs'ın bu özellikleri göz önünde tutulursa, adadaki son sürtüşmeler olağan karşılanmalıdır. Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamayı amaçlayan Grivas ile bağımsızlığı korumaya çalışan Makarios'un ardında hangi kuvvetlerin bulunduğu, Türkiye'yi de kullanarak Kıbrıs'ı nato uydusu durumuna getirmenin kimlere yarayacağı bu çerçevede daha rahat anlaşılmaktadır. Kıbrıs'ta incelemeler yapan ünlü Fransız dış politika yazan André Fontaine, "nato'nun, adayı Yunanistan ve Türkiye arasında bölünmesini sağlayıp Kıbrıs'ı kendine bağlamak için taraflara telkinde bulunduğunu" bundan daha üç ay önce Le Monde gazetesinde ileri sürmüştür.

Kaynayan bir Akdeniz'de, bu büyük keşmekeşin içinde Türkiye'nin çıkarı nerededir?

Bütün Akdeniz ülkeleri gibi, Türkiye de, Akdeniz dışından gelen kuvvetlerin çatışmasından en az yara almaya çalışmalıdır. Sadece dış siyasetini değil, "iç siyasetini" de etkileyen büyük oluşumlar karşısında, uluslararası çıkar kavgalarının küçük ve çaresiz piyonu olmamak zorundadır.

Milliyet, 11 Şubat 1972

## 12 Mart ve Akdeniz

Türkiye, Akdeniz'deki çatışmaların etkisini zaten yaşamış ve yaşamakta olan bir ülkedir. 1970'te ülkeyi saran anarşik olayların, Doğu Akdeniz'in kazandığı büyük önemle bir ölçüde ilgili olduğunu; Türkiye'nin geçmişe oranla en az bağımlı dış siyasetini izleyen, Ortadoğu ve dış ilişkiler konusunda "bağımsızlık" belirtileri gösteren bir iktidarına karşı Akdeniz konjonktürünün tahammül etmemesiyle bir bakıma ilgili olduğunu; Türkiye'yi dış siyasetinde hizaya getirmek için belki de iç politikadan yararlanıldığını; böylece, dış siyaseti bağımlılıktan uzaklaşan bir iktidarın iç olaylardan etkilenerek görev yapamaz duruma getirildiğini söylemek, Akdeniz'deki gelişmeler dikkatle izlendiğinde, artık, basit bir spekülasyon yahut aşırı bir tahmin olmaktan çıkmıştır.

Türkiye'nin meseleleri Akdeniz konjonktürü çerçevesinde ele alındığında, dış siyaseti "âsî" De Gaulle'ün "mutî" Pompidou'ya yerini bırakmasına yol açan Fransa'daki anarşik hareketlerle Türkiye arasında ilginç benzemeler göze çarpmaktadır.

Ve belki de, yanlış yöntemlere sapan ve durumları tam bir polisiye hikâyeyi andırmaya başlayan gençler, kendi amaçlarının tam aksi yönde ve Türkiye'deki "daha az bağımlı" iktidarın yıkılması için, Akdeniz'in büyük kuvvetleri tarafından da uzaktan kullanılmış; dünya çerçevesinde oynanan oyunlara, farkına varmadan, çaresiz, âlet edilmişlerdir.

Görmesini bilen gözler, bu gelişmelerin haberini çok önceden vermişlerdir. Türkiye'yi hiç değilse bugün ücra bir adacık gibi değil, karmaşık bir bütünün organik parçası olarak değerlendirmek, ülkemizi dış ülkelerin çıkar çatışmalarından uzak tutmak için, Akdeniz çekişmesine âlet olmaktan Türkiye'yi kurtarmak için, belki tek yoldur.

Akdeniz'de olup bitenler, artık, yardımcı bir yoruma ihtiyaç göstermeyecek kadar açıktır.

10 Şubat 1972

# III
# 12 MART'IN ANATOMİSİ

“Türkiye'deki müdahale hiç değilse vermeye başladığı sonuçlar bakımından Yunanistan'daki müdahale modeline uymaktadır. Onun daha incesidir, daha ustacasıdır...”

Bülent ECEVİT

(21 Mart 1971)

## Dün ve Bugün

Sosyal tahlillerde “ilerici”, “gerici” gibi tanımları dikkatle kullanmakta yarar vardır. Bu sıfatların, özü nitelemek yerine belirli biçimleri ve kalıpları nitelemekte kullanılması, yapılan analizi ve varılan sonucu büyük yanlışlara düşürebilir. Son yıllarda sık kullanılan “gerici parlamento”, “ilerici otoriter düzen” gibi tanımlar üzerinde ise, özellikle durmak gerekir.

Sınıfsal çizgilerin keskinleşmekte olduğu toplumlarda, “parlamenter demokrasi” de, bir seçkinler rejimi olan “oligarşi” de, klâsik “otoriter düzen” de, aslında, aynı ekonomik iktidarın değişik siyasal ifade biçimleridir.

Bir toplumun dengesinde belirli hâkim zümreler ağır basıyorsa, bu zümrelerin iktidarlarını parlamento ya da diktatör aracılığıyla kullanmaları, “parlamento”nun gerici yahut “diktatörlüğün” ilerici olması demek değildir. Eğer hâkim zümreler sosyoekonomik açıdan “ileri” nitelikteyse, onların iktidar aracı olan parlamento yahut diktatörlük de “ileri” olacaktır. Yok, eğer bu zümreler “geri” ise, aynı şekilde, onların parlamentosu yahut diktatörlüğü de “geri” olacaktır.

Siyasal iktidar biçimlerinden her birinin hâkim zümreler arasındaki dengeyi etkilediği, bazen yeni dengelerin sonucu olduğu bir gerçektir. Örneğin, bürokrasinin burjuvaziye yardımcılık rolü, demokraside daha küçükken, seçkinler yönetiminde büyümektedir. Siyasal iktidar biçimlerinin, yarattıkları sonuçlar bakımından da bazı farkları vardır. Ancak, temelde “ileri” yahut “geri” bizzat bu biçimler değil, onların kökenindeki toplumsal kuvvetlerdir.

Mesele bu şekilde ortaya konunca, bir toplumun, örneğin, parlamenter demokrasiden seçkinler yönetimine yahut diktatörlüğe geçmesi, temelde, o toplumdaki hâkim zümrelerin bir tercihi olarak belirmektedir.

Hâkim zümrelerin dışındaki halk yığınları açısından ise, hâkim zümrelerin iktidar aracı olan siyasal biçimler başka ölçülerle değerlendirilebilir. Yığınların demokratik ve ekonomik hakları, nicel ve nitel büyümeleri, örgütlenmeleri ve giderek iktidara yönelmeleri eğer hâkim zümrelerin “demokrasi” ortamında daha rahat gelişiyorsa, o zaman, yığınların tercihi demokrasidir. Yok eğer hâkim zümrelerin diktatörlüğü bu gelişmeye daha elverişliyse, o zaman tercih bu olabilir.

Bunların arasında mutlaka bir ileri-geri ayırımı yapılacaksa, kitleler açısından bunun herhalde tek bir ölçüsü vardır: Mevcut şartlarda kitlelerin siyasal ve ekonomik gücünün artmasına hâkim zümrelerin hangi siyasal iktidar biçimi daha elverişliyse tercih o olacaktır. “İleri” de o olacaktır.

Türkiye’deki son gelişmeler, (12 Mart olayı) her şeyden önce, hâkim zümrelerin yirmi beş yıllık bir işbirliğine artık ihtiyaçlarının kalmaması açısından değerlendirilebilir. Yeni şartları olan bir işbirliği kurmaları ve bu yeni şartların gerektirdiği bir iktidar biçimini seçmeleri açısından.

Gerçekten de, bu yirmi beş yıl, halkın desteğiyle sürdürülmüş bir burjuva iktidarına sahnedir. Burjuvazi, 1946 sonrasında halkoyuna dayanarak bürokratın etkisini azaltmış, iktidarın başlıca sahibi olmuştur. Ancak bu halk desteği, Celal Bayar’ın daha 1950’de sezdiği gibi, “halka bir şey verilmesini” de gerektirmiştir. Bu “verilen şey,” kimi durumda ürün fiyatlarına zamdır. Yahut, demokratik hakların gelişebileceği bir ortamdır. Jandarma tahsildar baskısının azalmasıdır. Daha sonraları, hâkim zümreleri hayli rahatsız eden işçi haklarıdır. Yeni siyasal görüşler, örgütlenmelerdir. Hâkim zümrelerin en yakındığı ekonomik tedbirlerin, bizzat bu zümrelerin temsilcisi olan iktidarlarca alınması zorunluluğudur. Hürriyet ortamının yarattığı toplu mücadeleler, yürüyüşler, direnişlerdir. İşçilerin, köylülerin, küçük memurların kanun sınırlarını zorlayarak giriştiği eylemlerdir. Tek bir cümleyle belirtildiğinde, halk sınıflarının siyasal ve ekonomik gelişmesine imkân tanıyan bir bütündür.

Ancak, bu gelişmeler sonucunda Türkiye öyle bir noktaya varmıştır ki, mevcut ekonomik iktidar kendini bu işbirliğinin çerçevesinde sürdürmeye devam etse, bizzat kendi egemenliği tehlikeye girecektir. Halkın desteği gerektiğinden halkla işbirliği yapılmakta, ancak bu işbirliğinin ücreti giderek ağırlaşmaktadır.

Bu durumda, kendi iç çelişmeleri de artan hâkim zümreler, bir yol ağzına varmışlardır: Halkın desteğini (dolayısıyla ücretinin ödenmesini) gerektiren bir işbirliğinden, bu işbirliği ve ortaklığının temsilcisi olan Süleyman Demirel’den, işbirliğinin çerçevesinde oluştuğu demokrasiden hiç değilse geçici olarak uzaklaşmanın zorunluluğu belirmiştir. Üstelik iktidarı kitlelerin etkisinden kurtarmak, kitlelerin güçlenip örgütlendiği oranda daha zor olmaya namzettir.

12 Mart sonrasının Türkiye’si, bir bakıma, burjuvazinin tarihsel bir dönüm noktasını yansıtmaktadır: Artık tehlikeli bir yük olmaya başlayan yirmi beş yıllık halk desteğine, en azından geçici olarak, ihtiyaç yoktur.

Burjuvazinin önemi artan başlıca yardımcısı, hiç değilse bir süre, yüksek memurlar, teknokratlar olacaktır. Bu yeni işbirliği, kendi çıkarlarına ve yapısına uyan siyasal ifade biçimini, “Seçkinler Yönetimi”ni de beraberinde getirmektedir. Günümüzün görünümü (kesin yargılar için vaktin henüz erken olduğu kaydıyla), böyledir.

Şimdi, geçmişin üzerindeki tartışmaları sürdürmek, pratik açısından anlamsız gözükmektedir. Demokrasinin süregelen nitelikleriyle daha bir müddet devamının mümkün olduğunu, kitlelerin bilinç ve örgütlenmesine yararlı bir ortamın belki sona erdiğini, önemli bir fırsatın kaçtığını tekrarlamak, gereksizdir. Aynı şekilde, aydın kesiminin yanlış tahlil, öneri ve taktikleriyle, kitle yararına gözüken gelişmelerin bir süre daha devamını engellediklerini, aslında, söylediklerine değil, başkalarına yardımcı olduklarını tekrarlamak da gereksizdir. Ancak, ortada olan gerçek, geçmiş dönemin kitlelere büyük katkılarda da bulunduğudur. Çok rahatlıkla “geri” diye nitelenen kurum ve kişilerin, aslında, “ilerletici” bir görevi de karşıladıklarıdır.

Bütün bunların yargısını bir gün verecek olan, tarihtir.

Türkiye’yi ileriye götürmeyi amaçlayanlar açısından, günümüz, her şeyden önce, yaşanılan anın dikkatle değerlendirilmesini, yaşanılan günü etkilemenin uzun bir perspektif içinde düşünülmesini gerektirmektedir.

Milliyet, 31 Mart 1971

## Tarih ve Tekerrür

Osmanlı döneminin ilginç belgeleri arasında iki “Adalet Fermanı”nın özel yeri vardır. 16. yüzyılın sonlarında yayınlanan bu fermanlar, o yıllarda Anadolu’nun yaşadığı büyük karmaşıklığın, isyanların ürünü ve değişmekte olan bir devlet yapısının habercisidirler.

Dönem, çeşitli etkenler altında sarsılan Osmanlı düzeninde eski işbirliklerinin sona erip yeni iktidar mihraklarının kurulduğu; devlet aracına sahip olanların kendi aralarında kavgaya tutuştuğu; devlet etmek görevine anlam kazandırmış geleneksel düşünce ve dinamiklerin değişen bir dünyada hızla gerileyip yenilerinin doğduğu dönemdir. Yer yer halkçı bir içeriği de olan Celâli İsyanları Anadolu’yu kasıp kavururken, bu isyanlar, artık, yeni bir biçim almaktadır: Merkezi devletin Anadolu’daki resmi görevlileri, yüksek memurları ve paşaları, şimdi, bizzat merkezi devlete (Celâli olarak) başkaldırmıştır. Ellerindeki paralı askerlerle yurdun çeşitli bölgelerinde derebeyliklerini ilân etmişlerdir. Bir yandan halkı ezerken, bir yandan da Merkez’in asıl temsilcisi olan “Saray”a meydan okumuş, büyük toprak parçalarına el koymuşlardır.

Osmanlılarda adetâ bir iktidar ikiliği yaratan bu durum karşısında, devlet, çaresizdir. Halk da çaresizdir. Bir imkânsızlık ortamında, zamanın padişahları, tek kurtuluşu, bizzat kendi göndermiş oldukları yüksek memurlara karşı halkı isyana davette bulmuşlardır... III. Murat’ın 1591’de yayınladığı Adalet Fermanı’nda ve emirlerinde, “... zalim devlet memurlarına karşı köylünün silâhlanarak kendini koruması, devlet memurlarını köyünden içeri sokmaması...” halka önerilmektedir. III. Mehmet’in 1596 tarihli Adalet Fermanı’nda ise, “Reayaca yapılan bütün şikâyetlerin ve girişilen çekişmenin tamamen haklı olduğu kabul edilmekte; Kapıkullarının ve hükümet adamlarının soygunculuk ve zulümleri teker teker sayılarak Padişah’ın bunlara karşı merhametsiz davranıp ceza vereceği...” bildirilmektedir.

Celâli İsyanları sonrasının Osmanlı devlet yapısı, artık geçmişten çok farklıdır. “Devlet etmek” görevini biçimleyen önemli etkenlerden olan ve dinsel özellikler de taşıyan bir “eşitlik” anlayışı, “Kerim devlet” anlayışı tarihe karışmaktadır. Bu anlayışın temsilcisi olan ve uzun süre temsilcisi kalacak olan Saray, devletin öteki unsuruyla, yüksek memur kadrolarıyla ve askeri görevlilerle çelişmeye düşmüştür. Padişah, kendi var oluş nedeni olan

bir çeşit “koruyuculuğu” sürdürmeye ve halkı gözetmeye ümitsizce çabalarken, devletin yüksek memur kadroları, yeni gelişen ekonomik güçlerle ve yabancılarla işbirliğine gidecektir. Yer yer, toprak sahipliği ve tüccarlıkla özdeşleşecektir.

19. yüzyılda en gelişmiş şekline kavuşacak olan bu devlet yapısında egemen unsur, artık, padişahtan çok asker sivil yüksek memurlardır ve onların birleştiği yerli-yabancı sermaye çevreleridir. Devletin görünürdeki çelişmesi, eski görevinde direnmeye çalışan fakat her gün biraz daha gerileyen bir Saray’la, bu Saray’ı hukuki ve fiili sınırlar içine hapsetmeye çalışan “yüksek memurlar” arasındadır. Osmanlı memleketini sömüren yabancı ülkelerin aktif katkısıyla hazırlanan fermanlar, toprak mülkiyetinin özel ellerde toplanması sonucu olmaktadır. 1808’in ünlü “Sened-i İttifak”ı, iktidardaki payını arttırmakta, hem de, artan iktidar payının bir sonucu olmaktadır. 1808’in ünlü “Sened-i İttifak”ı, iktidardaki yüksek memurlar eşliğinde güçlenmiş bir derebeylik düzeninin ve bürokrasi egemenliğinin padişaha resmen kabul ettirilmesinden başka bir şey değildir. Gerçekte var olan bir durumun, kendini hukuken de tescil ettirmesidir.

20. yüzyılın ilk yarısı, bir bakıma, aynı devlet modelinin değişen bir dünyaya uygulanmasına sahnedir. Saray, artık, yoktur. Yüksek memur kadroları devletin tek hâkimi görünümündedirler. Son tahlilde, egemen sosyal güçlerin iktidar aracıdır devlet. Devletin asıl sahibi olan ekonomik zümrelerle devleti kişiliklerinde somutlaştıran yüksek memurlar bu yeni dönemde yer yer kaynaşmış, zaman zaman çelişmiştir. Ancak, dönemin önde gelen genel niteliği, yüksek bürokrasinin aracılığıyla gerçekleşmiş bir çeşit diktatörlüğün hâkim zümreler adına ve halk kitlelerinin üzerinde kurulmuş olmasıdır.

1945 yılları, yıkılan dünyaların, yeni oluşum ve umutların dönemidir. Türkiye’yi çeyrek yüzyıldır yöneten ve kökleri iki yüzyıl geriye uzanan bir iktidar koalisyonu çözülmektedir. İktidar ortakları –yüksek memurlar, tüccar ve toprak zenginleri– artık kendi önem sıralarında yer değiştirecek, değişen bir dünyanın değişen koşullarında “devlet”e sahip olacaklardır. Bundan böyle, bürokrasinin öncelikle rengini vermiş olduğu bir devlet anlayışı tarihin derinlerine terk edilecek –yahut terk edildiği sanılacak– ve gelişen sermaye çevrelerinin dünya koşullarıyla uyum içindeki yeni bir devlet anlayışı doğacaktır.

1950’ler, dönük ve durgun bir sosyal yapıdaki ilk çatlamaların müjdesini getirmektedir. Türkiye, ilginç değişimler yaşamaktadır. Oy hakkı

ile birlikte –geçmişin mirası olan bütün sınırlamalara rağmen– köylü kitlelerinin demokratik hakları gelişmektedir. Hareketli bir ekonomik ortam, sosyal yapıda yenilenmeyi kendiliğinden yaratabilmektedir. Toplumsal bünye değişiminin belki ilk işareti olan "köyden şehre göç" beklenmedik oranlara ulaşmaktadır. Demokratikleşme sürecinin ve toplumda egemen unsur olan burjuvazinin –kendi çapında– ilerlediği ölçüde, Türkiye'nin "devleti," bütün devletlerin ortak temel fonksiyonu olan "hâkim sınıfın iktidar araçlığı" görevini, şimdi yeni bir çerçevede ve şartlarda yapmaktadır.

1960 yıllarının kitlelerde yarattığı canlılık, devlete ve onunla birlikte devletin asıl sahiplerine sınırlar getirmekte, toplumda gelişen demokratik öz, yeni boyutlara ulaşmaktadır. Sanayileşme yolunda –Türkiye ölçüleriyle– ciddi adımların atıldığı bu dönemde, işçi kitlesi büyümektedir. Sosyal, siyasal ve ekonomik talepler, işçi ve köylü kitleleri tarafından geniş şekilde ortaya konmaktadır. 1960'lar, Türkiye İşçi Partisi'nin temsil ettiği bir sosyalist alternatifin de doğduğu, zamanla kendi engellerinden sıyrılarak geliştiği yıllardır.

Ancak, demokratik çerçevenin belirli zorunlulukları altında "devlet etmek" bazı çevrelere güç geleceği gibi, devletin üzerindeki payı azalanların da gelişmeler karşısında söylenecek sözü elbette olacaktır. Ve Türkiye'nin devleti, dünya şartlarının da hızla gelişmekte olduğu 1971 yılında, yeniden bir yapısal değişimin eşiğine getirilecektir...

1971 Türkiye'sindeki hemen bütün belirtiler, tarihe gömüldüğü sanılan bir devlet anlayışının yeniden doğuşuna işaret etmektedir.

Mesele, önce, bu yeniden-doğuşun nedenlerini doğru belirlemektir. Sonra, söz konusu devlet anlayışının niteliklerini kavramaktır. Ve nihayet, bu devlet anlayışının günümüzde geçerli olup olamayacağını araştırmaktır. Türkiye'de yaşanan güne doğru teşhis koymak ve geleceğin ipuçlarını yakalamak, belki ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Devletin bünyesine 1971 rejiminin getirdiği değişiklik, kuşkusuz basit bir rastlantılar zincirinin sonucu değildir. 1971 öncesindeki devlet anlayışının yarattığı iç ve dış gelişmelerin, çıkar mücadelesinin bir ürünüdür.

1971 öncesinde, bir devlet her zaman ve her yerde olduğu gibi, egemen ekonomik zümrelerin bir iktidar aracıdır. Ancak, bu aracın kullanımı bazı sınırlamalara tabidir. Çok genel ve basitleştirilmiş şekliyle, Türkiye'de bu sınırı koyan olgular, halk kitleleri ve bir demokratik ortamdır.

Devletin asıl sahiplerince ve onların çıkarlarınca kullanımı, bu şartlar ve ortamda, iki yönlü sınırlamaya hedef olmuştur:

1) Siyasal ve sosyal haklarını, ekonomik durumlarını geliştirmenin mücadelesini veren halk kitleleri, devleti kullananları, sürekli tâvizlere zorlayabilmişlerdir. Kitlelerin gücü artarken ve bu güç sosyal mücadelelerden iktidarın ekonomik kararlarına kadar her alanda ağırlığını duyururken, devlete sahip olanların onu gönüllerince kullanma imtiyazı, fiili kayıplara uğramıştır.

2) Demokratik ortam, bütün yetersizliklerine rağmen, haklarını geliştirmekte olanlara karşı devletin sahiplerince girişilecek "durdurma" çabasını bir ölçüde engellemiştir. Bu ortamda devletin gelecekteki sahipliği üzerinde iddiası olan bir kuvvet gelişmiş, geliştiği oranda günündeki devletin kullanımına sınırlar getirmiştir. Ve nihayet ülkemizde bütün yanlış propagandalara rağmen demokratikleşme sürecinin önemli dayanağı olan "genel oy," devleti elinde tutanlara bir başka güçlü sınır koymuştur.

1971 rejiminin doğusundaki etkenlerden biri devleti kullananlara ortamın ve devlete sahip olmayanların getirdiği bu sınırlar ve kitlelerin artan iddiaları olmuştur. Tarihin bize öğrettiğine göre benzer durumlarda huzuru bozulmuş imtiyazlı zümreler bütün liberal özlerinden sıyrılarak herkesin yerli yerine oturacağı bir otorite özlemini çekmektedir. Günlerini ve özellikle geleceklerini ancak bu şekilde güvenliğe alacaklarını düşünmektedir. "Devlet"in bünyesinde yeni bir ayarlama yapmayı denemektedir.

1971 rejiminin doğusundaki ikinci etken, gelişme halindeki toplumların kargaşasından rahatsızlık duyan orta sınıfların tepkisi olmuştur. Sorumsuz tedhiş hareketleri, bu rahatsızlığın dışında, fakat ciddi tedirginlikler yaratmış, büyük şehirlerde önemli ve haklı bir huzursuzluğa yol açmıştır. Yüksek kademedeki bürokratlar ise, geçmişte "devlet"in sahipliğine aktif olarak katılmışken, 1950'den sonra onların devletteki payı azalmıştır. Bu payla birlikte, siyasal güç de azalmış, bazı kuşkular belirmiştir. İyi niyetli yüksek bürokrat tabakalara özgü olan sınıflar arası bir "hakemlik" özlemi ve tarihten gelen bir "devlette söz sahibi olmak," devlet sorunlarını en iyi bilmek iddiası, 1971 rejimini hazırlayan şartlarda etkili olmuştur.

Devlet bünyesinde değişiklik yaratacak ortamın Türkiye'de doğması, herhalde, dünyada ve Akdeniz'de bozulan ve kurulan dengelerden de bağımsız düşünülemez. Bölgemizdeki bazı dış kuvvetler, demokratik "zorunluluk"lar altındaki bir devletin yönelmek durumunda kaldığı daha

bağımsız bir dış politikayı hoş karşılamamış olabilirler. Ortak Pazar ülkeleri ile Amerika arasındaki ekonomik çıkar çelişmeleri, bütün Akdeniz bölgesi gibi, Türkiye'yi de herhalde etkilemiştir.

Sonuç olarak, İdris Küçükömer'in deyişiyle "Tarihin Görünmez Eli" çeşitli etkenleri belirli bir anda birleştirmiş ve Türkiye'de 1971 rejimi doğmuştur.

Günümüzün (12 Mart'ın) "Devlet"i, başta gelen özelliğiyle, yüksek memurların eskiye oranla çok daha büyük pay sahibi oldukları bir devlet şeklidir. Dolayısıyla, yüksek memurların ve orta sınıf radikallerinin "klâsik" tezlerinin eşliğinde ve bu tezler uyarınca bir yönetim tarzı denenmektedir: Bu devlet anlayışına göre, halk kitleleri eğriyi doğrudan seçemeyen, kendi çıkarını göremeyen yığınlardır. Onlarla ilgili kararları, devlette payı artmış bulunan yüksek memurlar en doğru biçimde ve tek başına almaya mezundur. Nitekim 1971 rejiminin bazı sözcüleri, asıl meselenin, kitlelerce değil, aydınlarca onaylanmış bir programı uygulamak olduğunu daha ilk günden açıklamıştır.

Aynı şekilde, yeni devlet düzeninin iddiası, sosyal sınıflar arasında bir "hakem" olmaktır. Bu, Türkiye'nin geçmişinde denenmiş bir iddiadır. Yüksek memurların ve bir kısım aydının "Devlet'i, temelindeki asıl kuvvetlerden soyut bir varlık, gökten zembille indirilmiş bir vakıa" gibi gören geleneksel tezlerine uygundur. Ne var ki, geçmişte olduğu gibi günümüzde de, bu hakemlik deneyi, kurtla kuzuyu yan yana koyup, "Ben karşınızda tarafsızım" demenin yaratacağı sonuçları vermeye namzettir; belirtileri daha şimdiden ortaya çıkmıştır.

Ve nihayet, 1971'in devleti, kendi bünye değişimi sonucunda öne çıkan yüksek memur etkeninin geleneksel "her şeyi herkesten iyi bilirim" iddiasını yansıtmaktadır. Yeni devletin temel unsuru olmakta devam eden ekonomik güçlerle devlette payı artan yüksek memurlar arasında, bu "ben bilirim" iddiası, bazı sürtüşmeler de yaratmıştır.

Yeniden canlandırılmış bir devlet anlayışının günümüzde geçerli, sürekli ve kalıcı olması ise, zor gözükmektedir. Bu anlayışın devleti, her şeyden önce, durgun bir ekonominin üzerinde ve engellenmiş sosyal gelişmelerin ortamında yükselebilmektedir. Oysa, bu iki ön şart, sadece halk kitlelerini ekonomik ve sosyal bunalıma sürüklememekte, iktidardaki ekonomik güçlerin de bazı durumlarda işine pek gelmemektedir.

Türkiye'nin ve çağımızın gerçekleri, yirmi beş yıl öncesinden çok farklıdır. Öylesine farklıdır ki, günümüz devletinin yararlı olabilecek

girişimleri bile ya bir yanlış denizinde kaybolmakta ya da daha ilk adımdan büyük çelmeler yemektedir.

Sonuç olarak, günümüzün Türkiye'si, aslında eski olan bir devlet anlayışının yeniden sahnelenmesini yaşamaktadır. Bu görevde rol alanlar ne denli iyi niyet sahibi olurlarsa olsunlar, çağın ve Türkiye'nin gerçekleriyle çelişen bir deneyin başarısını sağlayamazlar. Geçmişin kendine özgü şartlarıyla birlikte, geçmişin deneyleri de çözüm yolları da artık tarih olmuştur.

Milliyet, 19-20 Kasım 1971

## Program ve Reform

Siyasal dengelerin kuruluş, değişim ve yıkılışları, bir bakıma, toplum sınıfları arasındaki mücadelenin ve her sınıfın iç çelişmelerinin bir ürünüdür. Ekonomik sınıflar ve zümreler, kendi kuvvetlerinin artışı oranında öncelikle kendi ihtiyaçlarını cevaplayacak düzeni kurarlar. Bunu, öteki sınıf ve zümrelere kabul ettirirler. Ya da, mevcut düzeni kendi çıkarlarına uygun bir yenileşmeden, "reformdan" geçirirler.

Erim hükümetinin programı, şu özelliklerinin çerçevesinde incelenebilir:

1) Programın başlıca niteliği, öncelikle özel sanayi kesiminin ihtiyaçlarını ve özlemlerini karşılamaya dönük olmasıdır. Özel sanayinin gelişmesini engelleyen bazı ayak bağlarını, öteki hâkim zümrelerin zararına bile olsa, tasfiyeye yönelmesidir.

2) "Atatürkçü/Devrimci" bazı özlemler de hükümet programında yer almaktadır. Çeşitli bakımlardan ilginç bir durumdur bu: Bir yanıyla, sanayi burjuvazisindeki gelişmelerin onu "Atatürkçü/Devrimci" taleplerle aynı programda birleşebilecek bir noktaya getirdiğine işaret etmektedir. Sonra, Türkiye'deki sınıfsal oluşumun, bu çizgideki bir radikalizmi artık burjuva reformculuğunun çerçevesine dahil ettiğini göstermektedir.

3) Öncelikle sanayi kesiminin gereklerinden ötürü düşünülen bazı reformlar, programdaki biçimleriyle gerçekleşirlerse, halk kitlelerinin kimi konudaki çıkarlarının da doğrultusunda gözükmektedir.

4) Hükümet programında değinilen bazı noktalar, özel sanayi kesimini tedirgin eden işçi hareketlerinin hiç değilse "huzur" açısından sınırlanmasına dönüktür. Artık sosyal gelişmelerin gerisinde kalmış kanunların sıkı ve müsamahasız uygulanması biçiminde beliren bu sınırın, yeni kanunlarla daraltılması da söz konusudur.

5) Programın, sanayi kesiminin engellerinden kurtarılmasına ilişkin çoğu özelliği, Demirel hükümeti tarafından ele alınmış fakat gerçekleşmemiş konuları kapsamaktadır: Sermaye piyasasının gelişmesi, toprak reformu, tarım gelirlerinin vergilenmesi, mali reformlar, sanayileşme çabasının gerekleri uyarınca devlet kuruluşlarının ve idarenin yeniden düzenlenmesi vb. Öyle ki, stratejik madenlerin devlet kontrolüne girmesine ilişkin bir tasarı bile hazır beklemektedir.

Demirel hükümetinin bu doğrultudaki çabalarına, program, ancak bir çabukluk, kolaylık sağlamaktadır. Demirel iktidarının benzer konulardaki tutumuyla aynı doğrultudadır. Bu durumda, Erim programının eski hükümetten önemli bir farklılığı olarak, "huzur ve asayiş" konusunda getirdiği yeni tutuma tekrar dikkati çekmektedir.

Erim hükümetinin programı, önce, yirmi yıldır hızlanan sanayileşme çabalarının Türkiye'de yarattığı sosyoekonomik ve sınıfsal değişimin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişim çerçevesinde gücü artan özel sanayi kesiminin, kendi gelişmesine daha elverişli bir yapıyı kurma özlemini yansıtmaktadır.

Bu özlenen yapının Erim programında da kendini duyuran başlıca niteliği, sanayi kesimi ile toprak zenginleri arasındaki çıkar çelişmesini, burjuvazi yararına kesinlikle çözümlemesidir. Burjuvazinin geliştiği oranda, tarım kesimindeki feodal kalıntıların tasfiyesi önem kazanmakta; bu işlem, sanayi ürünlerine yeni pazarlar açılmasına da katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, tarım gelirlerinin vergilenmesi, sanayi kesimi yararına kullanılabilecek önemli kaynakların devlet elinde toplanmasına da yarayacaktır.

Ekonomik gelişmelerin kaçınılmaz sonucu olarak Türkiye'nin hâkim zümreleri de bir noktadan sonra bölünmüştür. Sanayi burjuvazisinin kendi rasyonellerine uygun bir yapıyı oluşturmak çabalarıyla, ekonomik iktidardaki payı küçülen toprak sahiplerinin, geleneksel Anadolu eşrafının çıkarları çelişmiştir. Milli Nizam Partisi, Demokratik Parti gibi hareketlerle siyasal plana da aktarılan bu mücadele, gene kaçınılmaz olarak, modern ekonomik güçlerin, sanayi kesiminin yararına gelişmektedir.

Erim hükümetinin programı, toprak reformu ve tarım vergisiyle, bu mücadeleyi kesin sonuca vardırmayı amaçlamaktadır.

Erim programında sözü geçen "mali reformların" da, inşaat ve ticaret kesiminden alınacak bazı fonların sanayi kesimine aktarılmasına yarayacağı düşünülebilir. Sermaye piyasasının ve anonim şirketlerin düzenlenmesini öngören tedbirler de, gelişen sanayiye yeni kaynaklar yaratmak çabası şeklinde değerlendirilebilir.

Türkiye'de sanayi burjuvazisinin gelişmesi, tabiatıyla, işçi sınıfını da kuvvetlendirmiştir. Bu sınıf, artan talepleri, özlemleri, gereğinde başvurduğu direniş ve grevleriyle, özel sanayi kesimini tedirgin etmektedir. Üstelik çeşitli işçi hareketleri, sanayi burjuvazisinin tek çağdaş iktidar rakibi olan işçi sınıfının siyasal mücadelesi için de birikim yaratmaktadır.

Erim hükümeti, “asayişsizlik ve huzursuzluk” gerekçesine dayanan bir hareketin ürünüdür. Üstelik, bu şikâyetler, sadece öğrenci eylemleriyle ilgili değildir; işçi, köylü ve memur direnişlerini de kapsayan geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Bu kitle hareketlerinden sanayi kesimi büyük ölçüde tedirgindir ve en yetkili sözcüleri, “kitlelerdeki aşırı teşkilâtlanmanın” ekonomik gelişmeye sekte vurmasından; “Anayasa’nın bazı maddeleri çerçevesinde kalkınmanın gerçekleşmeyeceğinden”; “grev kararının işveren, işçi sendikası ve devlet temsilcisinin meydana getireceği bir üst makamda incelenmesinden” söz etmektedir. Erim programının öncelikle sanayi kesiminin özlemlerini dile getirmesi, programın “asayiş ve huzur”a ilişkin bölümlerini ayrı bir dikkatle gözden geçirmeyi gerektirmektedir.

Programa göre, reformların ve kalkınmanın ön şartı, “huzur ve güven ortamının sağlanmasıdır.” Bu ifade eğer silâhlı çatışmaların, işkence uygulamalarının, bombalı ve dinamitli saldırıların, kimi siyasal kuruluşlara ve öğretmenlere karşı sürdürülen zorbalığın önlenmesini belirliyorsa, kuşkusuz, yerinde ve olumludur. Ancak, programın bazı bölümleri, bu ifadenin daha geniş anlam taşıdığına işaret etmekte, inandırıcı bir kesinlikten uzak gözükmektedir. Örneğin, “Dernekler, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, grev ve lokavt... hakkındaki kanunlara tam saygı sağlanacak, uygulamadaki boşluklar giderilecektir.” “Sendikalar Kanunu ile toplu sözleşme, grev ve lokavt kanunları birlikte ele alınarak birbirini tamamlayan bu iki kanun arasındaki çelişmeler giderilecektir. Ulusal ekonomiye zarar veren sosyal patlamalara sebep olan aksaklıklar öncelikle hukuki tedbirler yoluyla giderilecektir.” “Eylem yapıyoruz, devrimciyiz... gibi sözlerle devlet düzenine karşı zorlama davranışlarını sürdürenler, devleti bütün heybetiyle karşılarında bulacaklardır...” vb.

Erim hükümeti programının ilginç bir özelliği var: Sanayi kesiminin önerdikleriyle “Atatürkçü/Devrimci” görüşlerin aynı noktada birleşmesinden ortaya çıkan “reformlar” programda geniş bir yer alıyor.

Başka bir deyişle, program, “büyük burjuva reformizmi ile küçük-burjuva radikalizminin” günümüz Türkiye’sinde artık benzer amaçlara dönük olmasının, benzer sonuçlar yaratacaklarının işaretidir.

Bu durum, Türkiye’deki toplumsal gelişmenin hangi noktalara ulaştığını da belgeliyor: Büyük şehir sermayesinin en yetkili sözcüleri, kendi sınırlarının çıkarı açısından, artık, “Devlet altyapıya bütün gücüyle yönelmeli ve ağır sanayi madenleri devlet işletmeli” diyebilmektedir. Bu iş çevrelerine göre, özel sektör yatırımları disiplin altına alınmalı, planlama ile

sıkı işbirliği sağlanmalıdır. Yatırımlar ve yabancı sermaye kontrolden geçmeli, vergi ve toprak reformları, eğitim reformu yapılmalı, "disiplinli" bir ekonomik düzen kurulmalıdır.

Bu özlemler, Türkiye'de özel sektörün hiç değilse bir kesimiyle hayli ilerlemiş olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Üstelik bu özlemler sırf "Türkiye'nin yararınadır" diye meydana çıkan iyi niyetler değildir; sanayi kesiminin, artık bizzat kendi gelişmesi açısından daha ileri bir yapıya muhtaç olduğunun belgesidir.

Öyle ki, bu gelişmeler, "Atatürkçü/Devrimci" düşüncelerin öteden beri savunageldiği "devrimcilik" ve "ilericilik"le büyük sermayeyi, artık aynı ilericiliğin çizgisinde birleştirivermiştir. Bu tür bir devrimciliğin benimseyip önerdiği çeşitli reformlar, artık, büyük burjuvazinin sanayi kesimince zaten arzulanan değişimler kategorisine girmiştir. Son hükümet programının ortaya koyduğu önemli gerçek, ilerici-gerici ayırımlarının ancak sınıfsal ölçülerle ve sınıfsal devrim anlayışıyla yapılabileceği bir gelişme noktasına Türkiye'nin varmış bulunduğudur.

Bu gerçeği görmemek, hele burjuvazinin hep yerinde saydığını sanmak, en "devrimci" kuruluşları sermayenin ekonomik ve siyasal özlemlerinin ve programının en büyük destekçisi durumuna getirivermiştir. Nitekim 12 Mart Muhtırası'ndaki ve Erim programındaki devrimcilik anlayışı ve devletleştirme önerileri en devrimci açıdan övülürken, örneğin Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, "Programdaki devletleştirme özel sektörü rahatsız edecek mahiyette değil" demektedir. Bir başka özel sektör kuruluşu, İzmir Ticaret Odası ise, "Hükümetin ilkeleriyle programını desteklememeye imkân yoktur" diyerek onayını açıklamaktadır.

Erim programındaki ileri özellikler incelenirken, bunların büyük sermayeye rağmen değil, büyük sermayenin doğrultusunda programda yer aldıklarını bilmek, daha gerçekçi yorumlar için şarttır.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, öncelikle sanayi kesiminin yararına düşünülmüş her yeniliğin mutlaka kitle gelişmelerini engellemeyeceği, bazı durumlarda, bu gelişmeleri hızlandırabileceğidir.

Erim programındaki reform ve yenileşme düşüncelerinden bir bölümü bu çerçevede ele alınabilir: Toprak reformu, tarımın vergilenmesi, devlet mekanizmasının ve iktisadi devlet kuruluşlarının yeniden düzenlenmesi ve özellikle petrolle, madenler konusunda sözü edilen tedbirler, kuşkusuz, kitlenin de genel çıkarları doğrultusundadır. Ayrıca, sanayi kesiminin öteki özel sektör kesimlerinden daha ilerici bir nitelik taşıdığı; sanayinin geliştiği

oranda kaçınılmaz biçimde işçi sınıfını da nicel olarak geliştirdiği bir gerçektir.

Aynı şekilde, yeni hükümetin bir çeşit "oligarşik" kuruluş olması ve seçkinler yönetimini andırması, onun yüksek memurlara ve teknokratlara da bir ölçüde dayanmasını gerektirmiştir. Herhalde bu özelliğinin de etkisiyle, hükümet, öğretmenleri çeşitli saldırı ve baskılara karşı korumak; üniversite öğretim görevlilerinin çoklukla "komik" olan maaşlarını arttırmak; sosyal adalet yolunda bazı tedbirler almak gibi düşüncelere programında yer vermektedir. Bunların gerçekleşmesi de, Türkiye'nin genel yararına olacaktır.

Ancak, hükümetin Türkiye'nin en kalabalık kitleleri açısından "ileri mi-geri mi" olduğunu, hükümetin işçi-köylü-küçük memur hareketlerine karşı takınacağı tavır belirleyecektir. Ekonomik, sosyal ve sınıfsal oluşumları, demokratik ve ekonomik hakların gelişmesini önlemeye kalkışacak bir hükümet, istediği kadar devrimcilerden söz etsin, Demirel yönetiminin çok gerisine düşmeye mahkûmdur. Ayrıca, bu tür girişimlerin 1971 Türkiye'sinde (12 Mart ortamında) gerçekleşebilme şansı da tartışma konusudur.

Erim hükümeti programını Demirel yönetiminden farkları açısından incelemek de, konuya ışık tutabilir. Sosyolojik bakımdan Demirel iktidarının yapısıyla yeni iktidar farklı gözükmemektedir. Aradaki önemli fark:

1) Demirel iktidarının demokratik niteliğinden ötürü kitlelere bazı öncelikler tanımak zorunda olmasına karşılık, yeni iktidarın böyle bir zorunluluğun etkisinde bulunmamasıdır.

2) Yeni yönetime yüksek memurların ve teknokratların katılması, "Atatürk Devrimleri" üzerinde durulması sonucunu da yaratmıştır.

3) Her iki iktidarda da, egemen unsur özel sanayi kesimidir. Ancak, egemenliğin niteliği değişiktir. Demirel yönetiminde sanayi kesimi, öteki hâkim zümrelerle büyük bir mücadeleden geçerek öne çıkmıştır. Dolayısıyla bir evrim sonucunda ve bu mücadelenin çerçevesinde isteklerini uygulamaya başlamıştır. Yeni hükümet ise, otoriter özelliğinden ötürü, bu isteklerini hızla uygulamaya koyabilecek daha kesin bir egemenliği yansıtacaktır. Yeni hükümet programını ele alınan konulardan önemli bölümünün zaten eski hükümetin gündemindeki koşular olması, bundandır.

4) İki iktidar arasındaki önemli bir fark, “huzur-asayiş” diye tanıtılan konulardır. Eski iktidarın demokratik yapısı, onu kitle gelişmelerini önlemek yolundaki girişimlerden bir ölçüde uzak tutmuştur. Yeni iktidarın programı bu türden sınırlamalara açıktır. Durum, ancak uygulamadan sonra kesinlik kazanacaktır.

5) Nihayet, Demirel hükümetlerinin “geçmişe oranla daha az bağımlı” dış politikasına, yeni iktidarın Dışişleri Bakanı, “bir üslûp farkının” getirilebileceğini açıklamıştır. Bu farkın hangi yönde olacağı henüz belli değildir.

Sonuç olarak, Erim hükümeti, sosyolojik ve ekonomik temelleri açısından, halk gerçeğinden soyutlanan yeni ve otoriter bir çerçevede Demirel yönetiminin hâkim sınıfsal özelliklerini sürdüreceğe benzemektedir.

Milliyet, 6-7 Nisan 1971

## Türkiye’nin Gerçekleri

Olağanüstü dönemde Türkiye’nin sürüklendiği çıkmaz, hiç değilse bir yönüyle ve şimdilik çözümlenmişe benzemektedir. Adalet Partisi Merkez Temsilciler Meclisi’nin aldığı karar, daha büyük çıkmazlara doğru adımlar atmaktan tarafları alıkoymuştur. Gerçi bu gönülsüz bir karardır: Sayın Demirel, partisinin demokratik ölçülerle kendi bakanlarını hükümetten çektiğini, Sayın Cumhurbaşkanı’nın konuşmasından sonra artık bu ölçülerin söz konusu olmadığını, dolayısıyla, “yeni şartları olan yeni bir durumun ortaya çıktığını” belirtmektedir. “Bu yeni durumu kendi şartları içinde mütalaa ederek” bir karara varmaları ap’li temsilcilerden istenmektedir.

Temsilciler Meclisi kararı, bu zorunlulukların altında düşünülmüş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bir yandan reformların gerçekleşmesi yolunda yardım ve destek vaadinde bulunulup ap’li bakanların göreve devamı önerilirken, bir yandan da “en iyi çözümün tarafsız ve yeni bir hükümet olacağı” öne sürülmektedir. Sayın Demirel ise, “hükümetin bir koalisyon hükümeti olmadığını; icraatından ap’nin mesul bulunmadığını” bir defa daha tekrarlamanın gereğini duymaktadır.

Bütün belirtiler, Türkiye’deki egemen güçlerin, sınırlı amaç ve konularda geçici olarak “barış içinde birlikte yaşamaya” şimdilik mecbur kaldıklarını göstermektedir. Meselenin ilginç yanı, son tahlilde çıkarları aynı doğrultuda gözüken kuvvetlerin, Türkiye’nin şartlarında, bazı çevrelerce özlenen Yunanistan benzeri sürekli ve kalıcı bir uyuma bir türlü varmamalarıdır.

Üstelik, Türkiye’de yaratılmış olan kördüğümün çözümü, sadece bu kuvvetlerin kendi aralarındaki uzlaşmayla sağlanamayacak kadar çetin ve zor gözükmektedir.

Türkiye, bir otorite rejimine hiç elverişli olmayan özellikler taşımaktadır. Son sekiz ayda, bu özellikler kendini bir kere daha ortaya koymuştur. Otorite rejiminin kurulabildiği hemen bütün toplumların ortak görüntüsü, üçlü bir ittifaka bu rejimin dayanmasıdır: İster Mussolini İtalyası, ister Franko İspanyası, Papadopulos Yunanistanı yahut Latin Amerika’nın tutucu diktatörlükleri olsun, bütün bu rejimler, l) sermaye, 2) asker, 3) kilise ittifakı üzerine bina edilmişlerdir. Bu üç unsurun ittifakı olmadıkça, üçlüden biri eksikse, otorite rejimi hemen her zaman “çürük” kalmaktadır.

Türkiye’de önce, çeşitli tarihsel etkenlerden ötürü, Dinsel Kurumlar ve inançlarla askeri bir yönetimi aynı ittifakta birleştirmek imkânsız gibidir. Yani, otorite sacayağının bir dayanağı, mutlaka eksik olacaktır. Dinsel inançları sömüremeyen, onu kullanamayan bir otorite rejimi ise, hele bir ölçüde gelişmiş bir ekonomide kaçınılmaz şekilde zayıf kalacaktır.

Otorite rejiminin zorunlu müttefiki olan sermaye ise, adi siyasal amaçları için kullandığı bu rejimle, Türkiye şartlarında kısa vâdeli sürtüşmelere düşmektedir. Değişen dünya konjonktüründe, sermaye, gereğince kuvvetli olamamakta, son tahlilde mutlaka en fazla kendisine yarar sağlamasına rağmen, otoriter düzende fazla rahat gözükmemektedir. Zira, sermaye –izafi olarak– ne kadar zayıfsa, otorite rejiminin bürokrat unsuru –gene izafi olarak– o kadar güçlüdür. Türkiye’de bürokrasinin tarihinden gelen bir devlete sahip çıkma –yahut sahip gözükme– alışkanlığı, her şeyin doğrusunu kendi bildiği inancı ve kendine özgü bir programı vardır. Dolayısıyla, otorite rejiminin bu iki müttefiki arasında da, sürtüşmesiz bir uyumun günümüzün değişen Türkiye’sinde kurulması zor gözükmektedir.

Günümüzün siyasal kördüğümünü bu ortamda değerlendirmek gerekir. Ortam bu olunca, olağanüstü şartların temsilcisi “Erim hükümeti” ile on yıldır Türkiye’nin gelişmelerini yürütmüş yüksek burjuvazinin halk kitleleriyle kurduğu (ve şimdilik sürdürebildiği) çıkar birliğinin ifadesi olan ap arasındaki “gönülsüz uzlaşma,” kördüğümün çözülmesine herhalde yetmeyecektir.

Milliyet, 9 Kasım 1971

## “Yumurta” Üzerine...

“Yumurta,” günümüzün Türkiye’sinde birdenbire ilginç bir sembol oluvermiştir. Gazeteler, yumurtanın ne kadar pahalılandığını manşetlerinde vermektedir. Dar gelirli emekliler, tavuk yetiştirip yumurtacılığa başlamayı muhtemel bir gelir kaynağı olarak görmektedir. Halk arasında, “tavukları sıraya dizip emirle yumurtlatmanın üretimi arttıracağı” şeklinde fıkralar anlatılmaktadır. Üniversite çevrelerinin Reform Tasarısı’na karşı kuşkularına bir cevap şeklinde ortaya çıkan, “Gerekirse üniversitede operasyon yaparız” görüşü, şimdi, “Yumurtlamayı bilhassa azaltan bozguncu tavuklar arasında operasyon yapılmalı” şekline sokulmaktadır. Başka çevrelerde ise, en zor meseleleri sözde çözümlemenin tarihsel sembolü olan “Kristof Kolomb’un yumurtası” sık sık hatırlanmaktadır.

Toplumların yaşantısında mizah ve fıkra yoluyla açığa vurulan bazı yargılar, özlemler ve semboller, kuşkusuz, çok derinlerdeki sosyal ve ekonomik sorunlarla doğrudan ilgilidir.

Son haftalarda, Türkiye’yi saran pahalılık kâbusu, bir bakıma, küçücük bir yumurtada kendi sembolünü, ifadesini bulmuştur.

Türkiye’nin ekonomik bunalımı ve onun belirtisi olan büyük pahalılık, her şeyden önce ülkedeki önemli bir dengenin günümüzde bozulmasıyla ilgili gözükmektedir.

1965 sonrasında, bu denge, kitlelerde hızla genişleyen özlemler ve daha iyi yaşamak çabalarıyla, özlemleri tam karşılamamakla beraber onlara yetişmeye çalışan bir ekonomik büyüme arasında kurulmuştu: Halk yığınlarının daha fazla kazanıp, daha çok tüketmek özlemi, siyasal ve sosyal taleplerin eşliğinde artarken, ekonomik yapı bunu bir ölçüde karşılayabilmişti. Denge, –geçici de olsa– kurulabilmişti. Artan yatırımlar ve artan devlet gelirleri, halk özlemlerinin gerisinde bile kalsa, gene de belirli ölçüde gelişebilmiş; bu özlemleri de karşılayan ekonomik girişimler ve tercihler yapılabilmişti.

Başka bir deyişle, Türkiye’nin dengesi, artan kitle özlem ve talepleriyle bunları bir ölçüde yerine getiren bir ekonomik yapı arasında gerçekleşmişti.

1971 yılının ekonomik sıkıntıları, terazinin bir kefesindeki ağırlık yerinde dururken, öteki kefesinin birden hafiflemesiyle ilgili gözükmektedir. Halk yığınlarının alışkanlıkları ve özlemleri, bir değişim olmaksızın sürmektedir. İnsanlar, daha iyi yaşamayı, iş bulabilmeyi,

çocuklarını okutacak maddi imkânları özlemekte devam etmektedir. “Yumurta” örneğine dönersek, çocuğuna haftada bir yumurta yedirebilen bir anne, bunu ikiye çıkarmanın düşüncesinden vazgeçmiş değildir.

Oysa dengenin öteki kanadı bozulmuştur. Çeşitli siyasal ve sosyal, nedenlerle, ekonominin talepleri karşılama gücü azalmış yahut artamamıştır. 1971 rejiminin ekonomi üzerindeki etkileri aynen sürmeye devam ederse, durum, yakın bir gelecekte büsbütün ağırlaşabilecektir. 1971’in siyasal ve sosyal tercihleri, karar, merkezlerinin değişimi ve halkın karar merkezlerini etkileme gücünün azalması gibi nedenler, kitle özlemlerini büsbütün karşılanamaz kılmaya namzettir.

Mesele bir başka açıdan ele alındığında, durum büsbütün karanlık ve mantıksız gözükmektedir: 1971 rejiminin doğuşunu hazırlayan şartlarda ve kararlarda halk çoğunluğun hiçbir payı, hiçbir sorumluluğu yoktur. 1971 rejimi ile ilgili olarak ekonominin yarattığı darboğazlarda da kitlelerin sorumluluğu yoktur. Hele, mevcut siyasal durumdan ötürü yatırımlarını azaltan ve faaliyetini arttırmayan bir özel ekonomi kesiminin kararlarıyla da kitlenin ilişkisi yoktur.

Ve ekonomik bunalımın en ağır yükünü, kendi iradesi dışındaki gelişmelerden ötürü, sabit ve dar gelirli kitleler taşımaktadır.

Başkalarının sebep olduğu siyasal gelişmelerden ötürü ve halkı ilgilendiren temel konuları özel kuruluşların özel tercihlerine bırakan bir ekonomik düzenden ötürü, şimdi ceremeyi halk çekmektedir. Bir taraftan belirli bir rejim istenmişse, öte taraftan da bu rejimde yatırımı arttırmamak özel çıkarlara uygun görülmüşse, bütün bunlar aslında, olup bitenlerde ne payı ne de gönlü olan büyük kitleleri herkesten çok yaralamıştır.

İki yanlı bir tercihler dizisinin, halkın iradesi dışında oluşan, fakat en fazla halkı etkileyen kararlar dizisinin yarattığı bir bunalımdır söz konusu olan. Bunalımdan en büyük zararı gören ise, ne siyasal kararlar üzerinde ne de kendi yaşamını ilgilendiren ekonomik tercihler üzerinde bir yetkisi bulunan halktır. Günümüzün en düşündürücü çelişmesi, belki de budur.

Benzer durumlarda, halk yığınlarının tek alternatifi, kendisiyle bütünleşmiş toplumcu siyasal kuruluşlar olabilmektedir. Halkın siyasal hareketleri, hem rejime daha halkçı bir özellik verebilmekte ve onu sınırlayabilmekte, hem de, “büyük” çoğunlukla ilgili ekonomik tercihlerin öncelikle “küçük” gruplar çıkarınca ve küçük gruplar tarafından alınması “durumunu” önleyebilmektedir.

Oysa Türkiye, bu açıdan da talihsizdir. Kendi toplumcu siyasal kuruluşunu geliştirmek yolunda uğradığı kösteklenmeler bir yana, kendisine yakın siyasal akımlar da, örneğin chp içindeki halkçı kanat da, çeşitli oyunlara hedef yapılmıştır.

Günümüzün bunalımı sürdüğü oranda, Türkiye'nin halk yığınları, yeni demokratik alternatifleri herhalde yaratacak yahut kendisine yakın çözümleri gerçekleştirme çabasında olanların başarısını sağlayacaktır.

"Yumurta"nın 1971 Türkiye'sinde kazandığı önemi ilelebet sürdürmesi, herhalde imkânsızdır.

Milliyet, 27 Kasım 1971

## Sebep ve Sonuç

İstifa eden on bir bakanı[7] bir çeşit "paratoner" yapıp bütün yıldırımları üzerlerine yağdırmak, sadece "ayıp" bir şey değildir. Düne kadar sesini çıkaramayanların birden amansız savcılara dönüşmesi gibi ilginç bir cesaret (!) örneği de değildir. On bir bakanın birdenbire sanık sandalyesine oturtulması, aslında, yeni yanlışların ve yanlış değerlendirmelerin de habercisidir; işe tersinden başlamanın, kötü bir başlangıç yapmanın da işaretidir.

Son günlerdeki suçlama kampanyasının dehşetine bakılırsa, Türkiye'de bazı işler iyi yürümemekte, ciddi aksamalar olmaktadır. Meğer kimse durumundan hoşnut değildir de, bunu açığa vurmak için karşısına bir hedef tahtası çıkarılmasını, bu tahtayı koruduğu sanılanların yeşil ışık yakmalarını beklemiştir...

Şu ya da bu nedenlerle bir "yeniden değerlendirme" imkânının doğduğu günümüzde, meseleleri tekrar kişisel plana aktarmak, tecrübeden ders almamak anlamındadır. Sebepler gibi çözümler de, insanların kişiliğinde ve kişisel davranışlarında aranamaz; bulunamaz. On bir bakanı "bir numaralı, halk düşmanı" ilân eden çevreler eğer ilerde bizzat kendilerinin bu suçlamaya hedef olmasını istemiyorlarsa, meseleleri temellerine inerek yorumlamak zorundadırlar. Aynı şekilde, eğer Türkiye bir darboğazdaysa ve bu darboğazdan kurtulacaksa, kendisine tek sorumlu gibi sunulan kişilerin bir "sebep" değil "sonuç" olduğunu görmek durumundadır.

Türkiye'nin sorunları, bazı çevrelerce ve zoraki şekilde on bir insana yüklenmektedir. Oysa bu sorunlar, on bir eski bakanın sadece bir "bölümü" oldukları genel bir "tavırla" ilgilidir; bu tavırla Türk halkı arasındaki uzlaşmaz çelişmelerde yatmaktadır.

Mesele, bir anlayış meselesidir. 1971 rejiminin hükümeti daha ilk gününden siyaset ve devlet anlayışını büyük bir açıklıkla –ve cesaretle– ortaya koymuştur: Anlayış, Türkiye'nin geçmişinde kalmış bir dönemin izlerini de taşımaktadır. Bu izlerde halk yoktur, "aydın ve bilinçli kamuoyu" vardır. Kitlelerin denetimi, sözü ve gücü yoktur; imtiyazlı zümrelerin doğrudan yahut dolaylı baskısı vardır. Halkın sınıfsal muhalefeti, sosyal ve siyasal mücadelesi yoktur; iktidardaki "hakemlerin" kararınca verilecek haklar, paylar vardır. Ve gene bu izlerde, gelişen sosyal bünyelerin yarattığı hareketlilik, hürriyet ve canlılık yoktur; mevcut düzeni olduğu yerde

donduran, iktidarların iktidarını ebedi kılmayı amaçlayan, herkesi yerli yerinde oturtan bir durgunluk vardır.

Başka bir deyişle, 1971'in taşıdığı izlerin temelinde, l930'ların, 1940'ların devlet ve siyaset anlayışı vardır. Türk halkının çoktan aştığı, Türkiye'nin çoktan geçtiği bir çizgidir bu.

On bir bakan, bu genel tavrın sadece bir bölümü, bir uygulayıcısıdır. Ve bu genel tavrın sonuçları, 1971 Türkiye'siyle derinden çelişmiştir: Halk kitlelerinin karamsarlığı, ekonomiye kadar uzanabilen etkiler yaratmıştır. Halkın demokratik hakları, siyasal ve sosyal hürriyetlerin bir bölümü askıya alınmıştır. Ekonomik büyüme, 1971 gibi kesin bir dönemeç yılında kösteklenmiştir. Türkiye halkı, üzerine geçirilmek istenen 1940'lardan kalma eski elbiselerinin darlığında, bunalmaya başlamıştır.

Eğer meselelere gerçekten iyi niyetle eğiliniyorsa ve gerçekten çıkış yolları aranıyorsa, sorumlunun on bir bakan değil, bu bakanların sadece küçük bölümünün meydana getirdikleri bir genel tavır olduğunu görmek zorunluluğu vardır.

Milliyet, 8 Aralık 1971

## Görünüş

Dünyanın büyük siyasal denge değişimlerine sahne olduğu bir zaman kesitinde uluslararası dalgalanmaların güçlü darbelerine de hedef olan Türkiye’miz, kendi rotasını yeniden çizmenin çabasında gözüküyor.

Yeni bir başlangıcın eşiğine varmaya çalışılan şu günlerde ve rotayı kaybetmenin ücretini toplum olarak çok ağır ödediğimiz bir dönemde, önce, geçmişi doğru değerlendirmek, yaşanılan âna objektif teşhis koymak gerekiyor.

1971 dönemecine getirilen Türkiye’nin gerisinde kalan beş yıl, gerçekten ilginç bir dönemdir: Devlet Planlama Teşkilâtı’nın rakamlarına göre, yakın tarihimizin en hızlı ekonomik büyümesi bu yıllarda gerçekleşmiştir. Siyasal farklılaşmalar ve özgürlükler geçmişle kıyaslanmayacak bir düzeye ulaşmış; ünlü 141. ve 142. maddeler, en az bu dönemde uygulanmıştır; işçilerin sayısal büyümesi ve örgütlenmesi gene aynı dönemde büyük hız kazanmış; köylülerin demokratik hakları geçmişle kıyaslanamayacak boyutlara ulaşmıştır. Sosyal ve ekonomik konularda en fazla yabancı kitap bu dönemde dilimize çevrilmiş, Türkiye’yle ilgili en gerçekçi araştırmalar bu dönemde yayınlanmıştır. Türkiye, kalkınmasında kullanabileceği bütün dış imkânlardan yararlanırken, geçmişe oranla en az bağımlı bir dış siyaseti de, aynı dönemde izlemiştir.

Başka bir deyişle, Türkiye, geçmişiyle kıyaslandığında hayli olumlu gözüken bir dönemi 1965-70 yıllarında yaşarken, kendini çok ilerilere götürecek sosyal-ekonomik-siyasal birikimleri de bu ortamda gerçekleştirmeye başlamıştır.

Ne var ki, Türkiye, bütün dünyadan kopuk ücra bir adacığın üzerinde kurulmuş değildir. Çeşitli dış ülkelerle çeşitli ilişkileri olan, onların evrensel planlarında ve denge hesaplarında önemli yeri olan stratejik bir ülkedir.

abd-Ortak Pazar arasındaki ekonomik çıkar çatışması bütün Akdeniz’de kendini duyururken ve yeni stratejilere zorlanan süper-devletler kendi saflarındaki ülkeleri daha sıkı bağlarla bağlamanın gereğini hissederken, Türkiye’nin bu büyük çalkantıdan etkilenmemiş olması düşünülemez. Üstelik, zaten dış bağımlılığını azaltma yolunda işaretler veren Türkiye, 1971 başlangıcında dış ödemeler dengesini sağlıklı bir noktaya getirmenin eşiğindedir. Bir ekonomik duraklamaya düşmemesi halinde, bütün göstergeler Türkiye’nin dışa daha az bağımlı olacağını, 1971 sonunda dış

borca daha az muhtaç olacağını ortaya koymaktadır. Oysa, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı demek, dış siyasal kararlarında da daha az bağımlı olması demektir.

Böyle bir Türkiye, ne onu yumuşak başlı görmek alışkanlığındaki dış dostları için, ne de gelişen bir toplumun sarsıntılarından rahatsız olan bazı zümreler için "özlenen" bir Türkiye'dir.

1965-70 döneminin sonunda ve sözünü ettiğimiz bu çerçevede bir araya gelen şu ya da bu nedenler, 1971 dönüşümünün ortamını hazırlamıştır.

1972 yılının başlangıcında yapılacak bir ekonomik değerlendirme, 1971'in "harcanmış" bir yıl olduğunu gösterecektir. Siyasal sarsıntı kaçınılmaz şekilde ekonomik plana yansımıştır. Türkiye, duraklamıştır. 1971 sonunda varılması bir zamanlar ümit edilen hedefler –dış ekonomik bağımsızlık özlemleri ile birlikte– ertelenmiştir. 1970 devalüasyonunun bütün beklenen olumsuz sonuçları yaşanırken, bu devalüasyondan beklenen yararlar, siyasal rejim değişiminden ötürü gerçekleşmemiştir. Aynı duraklama, Türkiye'nin ve halk kitlelerinin ekonomik-sosyal-siyasal gelişmesinde de söz konusudur.

Türkiye'nin şartları ve insanları, otoriter bir rejimin kalıcılığıyla bağdaşmayacaklarını açıkça ortaya koymuşlardır: Aynı şekilde, günümüz Türkiye'sinde tek geçerli hedefin demokrasiye dönüş ve iç barışın sağlanması olduğu her gün biraz daha açıklık kazanmıştır.

Milliyet, 21 Ocak 1972

## 12 Mart ve "İktidar"

Toplumların gelişmesini belirleyen, gelişme kesitlerinin tahlilini yapmaya yarayan büyük kanunlar için, Türkiye kadar açık ve kuralına uyan bir örnek daha göstermek zordur. Ülkemizin son yarım yüzyılı, objektif gelişme kanunlarını bir kere daha doğrulamak için sanki bilhassa planlanmıştır. Tarih, sanki önceden çizilmiştir.

Büyük sosyal kuralların, pratikle zenginleşmiş teorilerin beraberlerinde taşıdıkları "ihtiyat paylarına", "özel durumlara", "istisnalara dikkate" Türkiye'nin hiç ihtiyacı yoktur.

Bizde her şey o kadar açık, genel kurallara o kadar uygun gelişir ki... Ve yaşanan âna uygulanmış bilimsel tahliller, yarınların nasıl olacağını, neler getireceğini o kadar açıklıkla ortaya koyar ki...

Tabiatta, hiçbir varlık, hiçbir nesne kendi çevresinden ve çevresindeki şartlardan bağımsız değildir. "Mutlak" olan bir şey yoktur. "Sabit" olan da yoktur. Her şey "izafidir," her şey gelişim ve değişim içindedir. Su damlacığı, çevre şartları değiştiğinde buhar zerresidir. Yahut kardır. Toprağın nemini ve sıcağını bulmadıkça, tohum, çaresiz, tohum olarak kalmaya mahkûmdur.

Toplumları yöneten büyük yasalar da, tabiatın kanunlarına benzer: Sürekli bir değişim içinde olan insan topluluklarında, hiçbir kuruluş, sosyal yapının hiçbir unsuru "sabit" kalamaz. Çevresiyle olan sürekli etki-tepki ilişkilerinin içinde, dünden bugüne, bugünden yarına değişir. Kişiler ve kurumlar bir bölümü oldukları ve değişim halindeki toplumun bütününden soyutlanarak incelenemez. Toplumlar, kendilerini çevreleyen dış şartlardan, bağlı oldukları kuvvet dengelerinden, uluslararası dalgalanmalardan bağımsız olamaz. Bir kişiyi, kurumu yahut toplumu doğru değerlendirmek, ancak onu çevreleyen ve sürekli değişim halinde olan şartları doğru tanımakla, bu şartların bağımlı olduğu daha üst düzeydeki ve uluslararası plandaki gerçekleri kavramakla mümkündür.

Toplumları ve onların içindeki kurumları bir "değişmez veri" gibi kabullenmek, hele sürekli oluşum içindeki bir çerçevede onların hiç değişmediğini, değişmeyeceğini sanmak, yanılgıların en büyüğünü beraberinde getirir. Aynı şekilde, kurumlardaki mevcut yahut muhtemel gelişmeleri toplumsal bütünün özelliklerinden ve kuvvetler dengesinden "kopuk" farz etmek, toplumu ise yeryüzü çapındaki kuvvetler dengesinden,

tabi olduğu nüfuz bölgesinin özelliklerinden “bağımsız” varsaymak, varsayımların en yanlışıdır. Bu varsayıma dayanan stratejiler, hangi tarafın amacını güderlerse gütsünler, siyasal bilimlerin değil, olsa olsa, siyasal “falcılığın” ürünüdürler.

Dün olduğu gibi, bugün de.

“İktidar” kavramı, “rejim”, “düzen”, “parlamento” gibi kavramlar, 12 Mart öncesinin “soyut” ve “metafizik” değerlendirmelerinde sık sık “bağımsız” ve “çevreyle şartlardan kopuk” veriler olarak yer almıştır. Bugün de almaktadır. Ancak, yanlış değerlendirmeyi yapan taraf başkadır.

12 Mart öncesinde bazı çevrelerce sanılmıştır ki, bir toplumdaki iktidarın “siyasal ifade biçimini” değiştirmek, o toplumun iktidarını değiştirmektir: Örneğin, bir belirli toplumda parlamenter sistemin yerini askeri yönetimin alması, o toplumun iktidarını değiştirecektir. Günümüzde bazı çevrelerce sanılan ise, “hukuk” gibi, “anayasa” gibi, “siyasal görünüm” gibi özelliklerin bir toplumda bozulup yeniden biçimlenmesi, o toplumun temellerinden yükselen özlemleri durduracak, sosyal gelişmeleri önleyecek, “statükoyu” bir daha değişmemek üzere yerine mıhlayacaktır.

Bu varsayımlardan “düne” ait olanı trajik bir biçimde yanlış çıkmıştır: 12 Mart’la birlikte Türkiye’de siyasal görünüm değişmiştir, parlamenter düzen kendi kişiliğine özgü bir biçim almıştır, hükümet düşmüştür, fakat “iktidar” değişmemiştir. Olan, sadece, Türkiye’nin sosyoekonomik iktidarlarınca bir “siyasal ifade şeklinin” terk edilip başka şeklin önenmesinden ibarettir. Daha demokratik, halk kitlelerinin iktidarlarına ve gelişmesine daha yatkın bir siyasal çerçeveden, daha “otoriter” ve “az demokratik” bir çerçeveye geçilmiştir. Başka bir deyişle, Türkiye’de iktidar değişmemiş, ayı iktidarın siyasal ifade biçimi değişmiştir.

Bunun başka türlü olmasına imkân yoktur zaten: “Parlamento”, “siyasal rejim”, “hükümet” gibi kavramlar sadece birer “ifade unsuru” oldukları göz önünde tutularak toplumun ve toplumun kuvvetler dengesinden soyutlanmadıklarını ve hele toplum, kendi dışındaki uluslararası şartlarla birlikte değerlendirildiğinde görülmektedir ki, 1970’ler Türkiye’sinin modernleşen ve sınıfsal çizgileri netleşen ortamında, “siyasal ifade biçimindeki” değişimler, iktidarın içyapısını ve iç dengesini etkileseler dahi, iktidarı “asla” değiştiremezler.

“Aşırı” bir örnekte durum şöyle belirtilebilir: Büyük sermaye çevrelerinin egemen olduğu, son tahlilde bir nato ülkesi olan Fransa’da “Meclis”ler kapatılıp askeri yönetim kurulsa, bu, bir “iktidar değişimi” mi

olacaktır? Hayır, aynı iktidarın, Pompidou’lar, Debré’ler, udr’ler yerine başka kuvvetler aracılığıyla siyasal planda somutlaşan bir “başka” ifadesi olacaktır.

Varsayımların günümüzle ilgili olanı, birtakım üstyapı değişimleriyle Türkiye’deki sosyal gelişmelerin önleneceği varsayımı aynı şekilde yanlış çıkmaya namzettir: Çünkü toplumsal gelişmeler kendi kuvvet ve özlemleriyle çelişen kurumları ve çerçeveleri sürekli şekilde etkileyip onlara biçim verirler. Bu çerçeveleri toplumun bütününden “soyut” ve “kopuk” varsayıp toplumla aralarındaki etki-tepki ilişkisini “yok saymak,” 12 Mart öncesi yanlışının başka yönde ve başkaları tarafından tekrarı olabilir sadece.

“İktidar” kavramı yukarıda çizilen özelliğiyle ele alındığında, 12 Mart sonrasının bazı belirsizlikleri açıklığa kavuşmaktadır: Gerçekten, çok kimse “Bu hareket, ap iktidarını suçlayıp devirdi, oysa aynı ‘iktidar’ gene ülkeye egemen” diyerek hayrete düşüyor. ap’yi iktidardan uzaklaştıran 12 Mart hareketinin, ap’nin yıllardır savunduğu Anayasa değişikliğini gerçekleştirmesine dikkatler çekiliyor. “Peki” deniyor, “bu ne biçim şeydir ki, bir lider devrilir, sonra baş tacı yapılır; bir parti görevden uzaklaştırılır, sonra onun programı uygulanır?”

Çelişik gibi görünen bu gelişmeler aslında son derece tutarlıdır, “iktidar” kavramı aldatıcı görünümünden kurtarıldığında bütün karanlık noktalar aydınlanmaktadır: Aslında, “iktidar,” ne Adalet Partisi’dir, ne 12 Mart hareketidir, ne Sayın Demirel’dir, ne de Sayın Erim’dir.

Bütün bunlar, sosyal ve ekonomik alanda iktidar olan kuvvetlerin, aynı iktidarın, değişik siyasal ifade şekilleridir.

Ve sadece budur. İktidarları askeri darbeler değiştirmez. Sınıflar değiştirir.

12 Mart 1972

## Oyunun Kuralları

Değişik sosyal ve ekonomik çıkarların siyaset platformundaki mücadelesi olan klâsik demokrasilerde ve çoğulcu toplumlarda, genel oy ve seçim bütün bir sistemin temelidir. Gerçekten, genel oy insanlık tarihinin en büyük devrimlerinden ve en eşitlikçi unsurlarından biridir.

Ancak, genel oy etkeni tek başına demokrasiyi yaratmaya yetmeyeceği gibi; bir bütün olan demokrasi, sadece seçme hürriyetine indirgenemez. Klâsik demokrasinin bölünmez parçaları olan değişik hürriyetlerden, kurumlardan ve kurallardan en önemsiz gözüken birkaçı bile ortadan kalksa, gerçekte ortadan kalkan bütünüyle demokrasi olabilir.

Seçme hakkının kutsallığı, bir seçmeyi mümkün kılan etkenlerin varlığına bağlıdır: Sosyal farklılaşma içindeki bir toplumda düşünsel ve siyasal farklılaşmaya sınırlar konursa, karar verme ve seçme sürecini mümkün kılan demokratik hürriyetler özünden kaybederse, seçmek, anlamını yitirmiş bir “demokrasinin” anlamsız hareketinden başka bir şey olamaz.

Klâsik demokrasinin kuralları, dikkatle ve titizlikle konmuştur; kurallardan birkaçının çiğnenmesi, giderek sistemin temellerini çökertir: Kendi içinde birbirine bağımlı parçalardan kurulu bu sistemde, sade vatandaşın en basit demokratik haklarıyla toplumun en üst düzeyinde alınan kararlar arasında, demokrasiye bütün özünü ve gücünü veren bir bağ vardır.

Ve demokrasi oyunu, kendi kuralları içinde oynanır.

Kurallar çiğnenir, bağlar koparılırsa ne elimizde kalan demokrasidir, ne de yapılan seçme demokratiktir.

Klâsik demokrasi, meşruiyetini kendi hürriyetçi özünden alır.

Demokrasinin var oluş nedeni, geçerliği ve görevi, değişik sınıfların ve çıkarların iktidar mücadelesine, hürriyet ortamına ve hür seçime dayanan bir çerçeve getirmektir.

Nitekim, demokrasiyi gerçekleştirmenin tarihsel kavgalarını verenler, hemen her zaman, iktidardaki güçlerle eşit ve hürriyetçi bir düzeyde karşılaşmak isteyen, yükselmekte olan, mevcut dengeleri kendi taraflarına çevirmek amacını güden kuvvetler, sınıflar olmuştur. İster aristokrasiye karşı mücadele eden burjuvazi, ister geniş halk yığınları olsun, demokrasiden bekledikleri tarihsel görev, çağın özellikleri çerçevesindeki

hürriyetçi bir yapıyı, gelişen kuvvetlerin gelişmesine imkân tanıyan bir yapıyı kurmasıdır.

Günümüzün dünyasında gelişen halk yığınları açısından demokrasiye tarihsel anlamını veren ve ona meşruiyetini kazandıran, demokrasinin hürriyetçi özü, gelişmelere elverişli yapısıdır.

Bu hürriyetçi ve eşitlikçi yanından ötürüdür ki, demokrasiden dönen iktidarlar, hemen her zaman, demokrasiden yararlanan rakipleri karşısında ürken –ve bu dönüşü yapacak kadar güçlü olan– iktidarlardır. I. Dünya Savaşı sonrasının İtalya, Almanya ve İspanya'sı, günümüzün Endonezya, Brezilya ve Yunanistan'ı, çok sayıda örnekten sadece birkaç tanesidir.

Hürriyet ortamının sınırlanması durumunda, klâsik demokrasinin kaybetmeye başladığı, kendi meşruiyetidir.

Demokrasi, dönük ve değişmez bir kavram değildir. Demokrasi görecelidir (izafidir); bütün varlıklar ve kurumlar, toplumlar gibi, yaşayan ve gelişen bir kavramdır.

Bu değişim süreci içinde, demokrasinin yeterliliğini belirleyen toplumdur; toplumun aldığı nitelikler, vardığı ekonomik ve sosyal aşamalar, yaşattığı özlemlerdir.

Dünün toplumu için yeterli olan bir demokrasi biçimi, "bugünün" toplumu için yeterli değildir; bugün için yeterli gözüken, "yarın" yetersiz kalacaktır.

Türkiye'den verilebilecek örnek çoktur: 1950 yıllarının demokrasisi, 1950 yıllarının Türkiye'sinde, işçi haklarını tanımaksızın görevini yapabilmiş, halk kitlelerinin gelişmesine büyük katkıda bulunabilmiştir. Oysa, grevsiz bir demokrasiyi, işçi haklarını kısıtlayan bir demokrasiyi günümüzde düşünmek bile imkânsızdır. Aynı şekilde, 1950'lerin sosyal farklılaşmaları kesin çizgiler almamış Türkiye'si, kısıtlı bir düşünce hürriyetini ve sosyoekonomik temellere inmeyen siyasal farklılaşmayı kabul edebilmiştir. Demokrasi, o haliyle bile, o günkü Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Ve Türk toplumu geliştikçe –çaresiz– demokrasi de gelişmiştir. Ekonomik büyümenin derinleştirdiği sınıfsal çizgilerin, yeni özlemlerin, öğrenmek, düşünmek, duyurmak, etkilemek, katılmak ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı bir demokratik gelişme ülkemizde gerçekleşmiştir.

Bu gelişme kaçınılmazdır: Demokrasi, aynen toplum gibi, sürekli ilerleyip kendi boyutlarını genişleten, asla gerilemeyen bir olgudur. Eğer demokrasi var olacaksa, çaresiz, gelişecektir.

Milliyet, 11 Temmuz 1972

## “Solsuz” Siyaset

Türkiye’nin yaşadığı siyasal ortamın en ilginç özelliği, herhalde, “solsuz” olmasıdır. On yıldan beri ilk defa, sol, ülkenin günlük yaşantısından kendini çekmiş, siyasal ağırlığını kaldırmıştır. Solun ve sosyalizmin kuruluşlarıyla sözcülerinin kösteklenmiş olduğu; solun ve sosyalizmin yaratıcısı olan sosyal kuvvetlerin ise günümüzün zirvesindeki kargaşaya katılmayarak uzaktan izledikleri bir siyasal ortam doğmuştur.

İtiraf, etmek gerekir ki, gerçekten garip bir durum olmuştur bu.

Üstelik, sol düşüncenin sadece siyasetten değil, toplumun öteki alanlarından da uzak durması, Türkiye’nin sanatında, edebiyatında, fikir hayatında alışılmadık bir durgunluk, renksizlik yaratmış; radyosundan, gazetelerinden edebiyat dergilerine kadar toplumun bütün haberleşme araçları, kekremsi bir tat vermeye başlamıştır.

Çeşitli, çok yanlı ve karmaşık etkiler sonucunda, Türkiye, solun ve sosyalizmin baskı altına alındığı bir ülke olmuştur: İşçilerin ve memurların hakları sınırlanmış, sosyalist parti kapatılmış, sol nitelikteki aydınlar ve sosyalistler susturulmuştur.

Peki, bu durumun sonucu ne olmuştur?

Sonuç, gerçekten ilginçtir. Ve düşündürücüdür.

Halk kitlelerinin ve solun siyasal bir kuvvet olarak katılmadıkları ortam, boşlukta sallanan ve olmadık gariplikler yaratabilen bir siyasal üstyapı doğurmuştur.

Bu siyasal üstyapı, öncelikle mevcut düzenin hâkim kuvvetleri doğrultusunda reform girişimlerinde bulunmuştur. Ancak, –reformların sosyalist nitelik taşımasından değil– sırf ileriye dönük yeniden düzenlemeler olmasından ötürü solun ve sosyalistlerin destekleyebileceği bu girişimler, havada kalıvermiştir. Köklü eleştirilerden, sıkı ve akılcı bir muhalefetten yoksun bırakılmıştır. Üstelik, Türkiye gibi bir toplumda aydınların ve bilginin çoğu, soldadır.

Bu durumda, temel işlevi öncelikle mevcut düzeni sağlamlaştırmak ve geliştirmek olan bir reform girişimi bile, hem solun sınırlı taktik desteğinden, hem de solun bilgisinden ve yapacağı eleştirilerden yoksun kalmıştır. Garip bir çelişmeyle, mevcut istemin uygulayıcıları, kendi “akıllı düşmanı” solun yokluğunda, ileriye doğru adım atamaz olmuştur. Bağırıp

çağıran, çoklukla fazla bir şey anlamayan “aptal dostların” dilinde ve etkisinde, bocalamaya başlamıştır.

Birtakım “reform” düşüncelerinin hayli garip gözükmesi, bazılarının “sözde” yardım edeceği halktan ve aydınlardan bir destek bulmaması, ötekilerin ise, asıl yararlı olacakları imtiyazlı zümrelerin miyopluğu yüzünden bizzat bu zümrelerce kösteklenmesi, herhalde, bocalamanın somut sonuçlarıdır.

Solsuz siyasetten en fazla zarara uğrayanlar, işçiler, küçük memurlar ve köylülerdir. Bu kitleler, öncelikle kendilerinin olan siyasal görüşlerin baskı altına alınmasıyla karşı karşıyadır. Bu durumun somut sonuçlarını günlük yaşantılarında duymaya başlamışlardır. Memur haklarının korunmasında başlıca araç olan personel sendikaları, bir anda yasaklanıvermiştir.

İşçiler, Anayasa’nın kendilerine tanıdığı çeşitli hakları, işyerlerinin en yoğun olduğu illerde uygulayamamak durumundadır. İşverenlerle oturdukları toplu pazarlıkların çoğuna, bu nedenle, korunaksız girmektedirler. İşçilerin özelliklerinden işverenler tabiatıyla faydalanmaktadır.

İşçi ücretlerinin ekonomik zorlukların büyük sorumlusu olarak takdim edilmesine bu ortamda çalışılmaktadır. Hükümetin –ve üst düzeydeki işçi temsilcilerinin– denetiminde, istenmiş zamlar hemen en düşük ölçüye indirilebilmektedir.

Bütün bunlarla birlikte işçilerden yana görüşler ve işçilerin siyasal hareketi sınırlanmakta; solsuz siyaset, –şimdilik– bu sonuçları vermektedir.

Burada, karışıklığa meydan vermemek için bir noktanın üzerinde durmak gerekir: Türkiye’de sol da, sosyalizm de bugünkü sosyal ve ekonomik düzenin karşısındadır. Amacı, bu düzeni değiştirmek, öncelikle işçi ve köylülerin, küçük memurların yararına olan yeni bir düzen kurmaktır. Günümüz iktidarına yardımı ancak kendi amaçlarına uygun bir doğrultuda olacağı gibi, solun sürekli şekilde sadece bir yardımcılık görevini benimsemesini düşünmek ve her şeyden önce politik iktidarı amaçlayan bir akımın icazetle hareket edeceğini sanmak yanlıştır.

Günümüz iktidarı, reformlarının gerçekçi bir eleştirisine ve desteklenmesine muhtaçtır. Bunun için, hiç değilse Sayın Demirel kadar “liberal” olmak zorundadır. Sol ve sosyalizmin baskı altında tutulduğu, ciddiyeti hayli şüphe götüren iddiaların toplumun değişik kesimlerinden yükseldiği ve bunlara kulak verildiği bir ortamda reformculuk zordur. Solun iktidarına yönelmiş siyasal hareketin –geçici bile olsa– durdurulduğu,

sosyalist yazarların ve akımların susturulduğu solsuz siyasette, öncelikle hâkim ekonomik çıkarların doğrultusunda bulunan bu reformlar bile yokuşa sürülmektedir.

Türkiye halk çoğunluğunun çıkarı, demokratik düzene bir an önce dönülmesindedir. Kendi iradesinin dışında gelen yardımlara ve kurtarıcılara halkın ihtiyacı yoktur. Üstelik, Türkiye'nin tarihi, halkın bu tür yardımlara her zaman kuşkuyla bakması gibi bir sonuç da yaratmıştır.

Günümüzün iktidarı eğer yeniden demokrasiye dönüş amacına yönelmişse ve bu arada bazı reformları –kendi sosyoekonomik gerçeğinin sınırındaki reformları– yapmak istiyorsa, solun ve sosyalizmin üzerindeki baskıyı kaldırmak zorundadır.

Aksi halde, Türkiye solunun ve halkının uzaktan ve umursamazlıkla izlediği zirve sürtüşmeleri devam edecek "reform" diye, ortaya birtakım reform müsveddeleri çıkacaktır.

Günümüzün gerçeği –halk çoğunluğu açısından düşünülmemiş bile olsa– ileriye doğru atılacak en küçük adımın solun dinamizmine muhtaç olduğudur.

28 Eylül 1971

## Tek Boyutlu Demokrasi

1973'ün ilk aylarında görülebilen, demokratik bir ülke özelliklerinin Türkiye'de azalmakta olduğudur. Demokrasiden bizi uzaklaştıran her adımın, halk kitlelerinin günümüzdeki ve gelecekteki çıkarlarına kayıtlar getirdiğidir.

İktidarda olandan "ayrı" düşünmenin, iktidardakinden "başka" çıkarları savunmanın yolları, giderek zorlaşmaktadır Türkiye'de. İktidar, herkesin kendi gibi düşünmesini, davranmasını özlemektedir. İktidarın öncelik tanıdığı çıkar, kayıtsız şartsız ve tartışmasız olarak, tek kutsal çıkardır. Bunun dışında düşünebilen, bunun dışında davranabilen, er geç etkisiz kılınacak, "dosyaları incelettirilecek" bir kimse yahut kuruluştur; en büyük suçlamaların, en ağır sözlerin hedefidir.

İktidar gibi düşünmeyenler, iktidarın öncelik tanıdığı çıkarlara karşı olanlar, Sayın Başbakan'ın deyişiyle, "... memleketimize vaki tasallutun yapılmasına yardımcı oldukları" gerekçesiyle, işinden uzaklaştırılmaktadır. İktidara karşı söz söylemek, iktidarın öncelik tanımadığı görüşleri ve çıkarları savunmak, her geçen gün biraz daha zorlaşmaktadır. İktidarın düşündüğünden ayrı düşünmek, onun mutlak doğru diye vazettiğinden başka türlü düşünmek, neredeyse kutsal olanı çiğnemek anlamındadır. Ve bu ortamda, çoğunluğun haklarıyla –toplu sözleşme düzenine getirilmek istenen değişikliklerdeki gibi– daha kolay oynanmakta; çoğunluğun günü ve geleceği –çeşitli ekonomik kararlardaki gibi– daha kolaylıkla ipotek altına sokulmakta; çoğunluğun elde ettiği haklar –son Sosyal Sigortalar örneğindeki gibi– tartışma masasına yeniden sürülmektedir.

Ortada, tek ve "kutsal" bir "hakikat" vardır; iktidarın "hakikati." Herkesin üzerinde birleşmek zorunda olduğu "hakikat" anlayışı, ümmet strüktürüne dayanan toplumların, bu arada Osmanlı toplumunun belirli özelliğidir.

Ümmetçi sosyal yapının bu tek ve tartışılmaz hakikat kavramı 19. yüzyıl Osmanlı devlet anlayışını bazı yönleriyle sürdürmüş olan Cumhuriyet yönetiminin 1945'e kadar önde gelen niteliğidir.

Osmanlılarda sarayın, paşaların ve ulemanın tayin ettiği ve herkesin uymak zorunda kaldığı "hakikat," sonraları "tek parti"nin halka uygun gördüğü "hakikat," olmuştur. Yirmi beş yıllık bir kesintiden sonra, şimdi

günümüz iktidarında yeniden canlanmıştır bu tartışmasız “tek hakikat” anlayışı.

Ne var ki, Osmanlı yöneticilerinin de, Cumhuriyet’in ilk döneminin de, “demokrasi olmak” diye bir iddiası yoktur. Böyle bir zorunluluğu yaratan şartlar da o dönemde yoktur.

Tek boyutlu bir demokrasi olamaz. Ümmetçi toplum yapısının kendini devam ettirmek amacıyla yarattığı bir ideolojinin ürünü olan “tek hakikat” anlayışının sınırlarına, çoğulcu demokrasi sığdırılamaz.

Demokrasi, bir denge rejimidir. Demokraside iktidar, kuşkusuz, ağır basan tarafın çıkarını öncelikle yansıtacaktır. Ancak, bu fonksiyonunu, demokratik kurallar içinde yapabilecektir. Tek “hakikat” olmadığını, her sınıfın hattâ her zümrenin, her kişinin kendi hakikati olabileceğini anlayarak, oyunun kurallarının bu hakikatlerin tümüne saygı gerektirdiğini bilerek, iktidar olacaktır.

Bir iktidar, kendi hakikat anlayışını çoğulcu demokraside kimseye zorla kabul ettiremez. Onun kendine özgü hakikat ölçüleriyle görevden uzaklaştırdığı kişi, başkaları açısından en gerekli ve yararlı düşüncenin temsilcisi olabilir. Onun sınırlamaya kalkıştığı görüşler, halk çoğunluğuna en yakın görüşler olabilir.

Çoğulcu demokraside, şaşmaz ölçüler koyup insanları ve düşünceleri bununla tartmaya kimsenin hakkı yoktur. Çünkü bu, sadece iktidarın ve onun öncelikle savunduğu çıkarların ölçüsüdür. Çoğulcu demokrasi, en azından, herkesin birbirini kendi ölçüsüyle suçlamadığı bir rejimin adıdır.

Demokrasi, tek boyutlu olmaz. Türkiye’nin iktidarı böyle bir şaşmaz hakikat ölçüsü ve tek boyut getirmek özlemindeyse, bu, demokrasi olmaz.

“Demokrasi dışı rejim” diye kitaplarda anlatılan, gökten inen kuyruklu bir yaratık değildir.

Milliyet, 7 Şubat 1973

## Plan ve İnsan

Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın uygulama dönemine Türkiye girmiştir. Gerek hazırlanması, gerek meydana getirildiği olağanüstü siyasal ortamın olağanüstü, gerekse taşıdığı özellikler bakımından, öncekilere pek benzemeyen bir plandır bu. Eski planların soyut ve geçerlikten uzak "insan severliği" yoktur bu planda. Onun yerine, soğuk bir hesapçılık, belirli ve kesin hedefler, bu hedeflere götüren yollar vardır. Ve büyük bir açık kalplilikle, "hedefe" götürecek "yollarda" sosyal adaletin, kitlelerin yaşama düzeyinin, sosyal hakların ve sosyal amaçların ikinci sıraya bırakıldığının ilânı vardır. Başka bir deyişle, planın amacı insan değildir. Makinedir.

Bir bakıma, kendi çerçevesinde hayli tutarlı bir ekonomik plandır bu: Türkiye, yakın bir gelecekte Ortak Pazar'ın dev kuruluşlarıyla ve tabii aynı zamanda sosyalist ülkelerin dev kuruluşlarıyla rekabet edecektir. Rekabet, ancak Türkiye'nin eşit düzeydeki büyük ekonomik birimler yaratmasıyla, sanayinin belirli aşamalardan geçirmesiyle mümkündür. Bizimkine benzer bir karma ekonomide ve özel sektörün siyasal öncülüğünde ancak tekellerin teşvikiyle, halkın sosyal ihtiyaçları pahasına ekonomiye kaynak yaratılmasıyla, devletin dev ekonomik kuruluşlara arka çıkmasıyla bu gerçekleşir. Beraberinde, kitlelere ağır faturalar getirebilir.

İktisatçı Yalçın Küçük'ün bir yazısında işaret ettiği gibi, bütün bunlar büyük bir gerçekçilikle belirtilmiştir son planda. Eski planların aynı konudaki maddelerini örnek veren Küçük, yeni planın stratejisindeki şu iki temel yargıya dikkati çekmektedir:

"... İstihdam imkânlarının arttırılması, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesi için uygulanacak politikalar, söz konusu dönemde, sanayileşme hızını yavaşlatmayacak bir dengede tutularak geliştirilecektir." (Paragraf 7.48)

"Kaynakların böyle bir ağırlık merkezinde toplanması alternatifi, kısa dönemde, bazı iktisadi ve sosyal haklarda özüne dokunulmaksızın ciddi ve disiplinli fedakârlıkların benimsenmesini zorunlu kılmaktadır." (Paragraf 2.6)

Durum, ek bir yorumu gerektirmeyecek kadar açık ve seçiktir.

Günümüzün sosyal ve ekonomik iktidarınca yapılmış tercihleri yansıtan bu planın özellikleri, üç ayrı açıdan incelenebilir:

1) Planın, durgun değil dinamik bir gelişme modeli getirmesi açısından;

2) Planın gerekleriyle, uygulamak iddiasında olduğumuz “demokratik rejimin” çelişkileri açısından;

3) Söz konusu hedeflere, hattâ daha iddialılarına çok başka yollardan ulaşmanın mümkün olması açısından.

Önce şunu belirtmek gerekir ki, planın donmuş bir Türkiye’yi amaçlamaması, köylünün köyünde kentlinin kentinde uslu uslu oturduğu ve değişime kapalı bir tercihi yapmaması, her bakımdan olumludur. Hattâ, planın yaratacağı sürtüşmeler ve kaçınılmaz biçimde yol açacağı acıları bile göze alsak, gene olumludur. Sanayileşme ve büyük sanayi birimlerinin doğuşu, sadece ekonomik bakımdan değil, sosyal açıdan da gelişmenin zorunlu bir aşamasıdır. Kitlelere bugün pahalıya mal olsa bile, sosyal bilinçlenmenin hızlandırıcısı ve ileri bir Türkiye’nin hazırlayıcısıdır. İnsanların kendi haklarını alabilecek düzeye yükselmesiyle büyük sanayi birimleri arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Sanayileşmiş toplumlarda bile durum böyledir. Örneğin, Fransa’nın 50-150 işçi çalıştıran işyerlerinin ancak yüzde 22’sinde sendikal örgütlenme vardır. Bu oran 150-300 işçisi olan işyerlerinde yüzde 49; 300-1.000 işçi çalıştıran yerlerde yüzde 75, 1.000 işçiden fazla insanın çalıştığı işyerlerinde yüzde 92’dir.

Ilımlı bir sosyal adalet anlayışını görüntüde getiren ve her şeyi olduğu yerde dondurmaya dönük bir başka plan, Türkiye’yi daha bir süre kendi darlığı içine hapsedebilirdi. Gelişmeyi yaratan birikimlerin oluşmasını geciktirebilirdi.

Planın Meclis’teki görüşmesi sırasında, Sayın Bülent Ecevit şu haklı kuşkuyu dile getirmektedir: “Böyle bir planın, bu biçimiyle ancak bir dikta rejiminde uygulanabileceğini...” Aynı kuşkuyu, Sayın Yalçın Küçük, söz konusu yazısının şu son paragrafında belirtiyor: “İçinde yaşanılan on yılın öncekinden farklı olacağı belli. Yeni şekillenmelerin filizleri önceden görülmüştü ama, şimdi yerleşmeye ve yeşermeye çalışıyor. Bu birçok şeye bakış açısını değiştiriyor. 1960’ların başında lüks olan, sonunda ihtiyaç oluyor: Binek taşıtı gibi. Veya altmışların başında ihtiyaç olan, sonunda lüks oluyor: 1961 Anayasası gibi.”

Gerçekten, plan hedeflerinin günümüzün düzeninde zorunlu kıldığı yolları, kitlelere kabul ettirmek bir demokraside mümkün olabilir mi? Plan, açıkça söylüyor: İş imkânı yaratmayı, sosyal güvenliğin gelişmesini, adaletli gelir dağılımını ben ancak ikinci sırada ve sanayileşme hızını etkilemeyecek düzeyde düşünürüm, diye. Yani, köylünün ürününe düşük fiyat verilecek; yani, dar gelirli memurun özlemi pek dikkate alınmayacak;

yani, işçiye mümkün olan en düşük ücret ödenecek. Bundan arttırılan ise sınai yatırıma, özel sektörün teşvikine ve benzer kaynak yaratma çabalarına gidecek. Plan, bu nedenle "bazı iktisadi ve sosyal haklardan ciddi ve disiplinli fedakârlık beklediğini" de, açıkça belirtiyor. Yani, işçinin ücretini sendikal mücadele değil, yukarıdan konan ve "pahalılığın sebebi ücret artışıdır" gibi gerekçelerden etkilenecek ölçülerin belirleyeceğini; yani, bu amaçla, kitlelerin sosyal mücadele yollarının daraltılacağını; yani, bu mücadelenin eşliğindeki bir fikir hareketliliğinin sınırlanabileceğini, plan, kendi ifadesiyle ortaya koyuyor.

Ne var ki, benzer girişimlerin demokrasiyi rafa kaldıracağı kuşkusu bir yana, 1970'ler Türkiye'sinde mümkün olup olmadığı ya da ne gibi büyük muhtemel kayıplar pahasına mümkün olabileceği tartışmaya açık ayrı bir sorundur.

Ekonomik planlar, doğrudan doğruya siyasal tercihlerin sonucudur. Dolayısıyla, bir toplumdaki kuvvetler dengesinde ağır basan zümrelerin çıkarını öncelikle yansıtırlar.

Bu gerçeğin ışığında, "Üçüncü Beş Yıllık Plan neden başka yollar getirmiyor, neden toplum açısından daha zahmetsiz, daha eşitlikçi, daha adaletli çözümler önermiyor" diye hesap sormak, ancak soyut bir tavırdır, hayâlciliktir.

Bununla beraber, başka sosyal kuvvet dengelerinde çok değişik planların mümkün olabileceği gerçeğini unutmamak, önümüzdeki planın çeşitli yollardan sadece biri, toplumun çoğunluğu bakımından belki en zahmetlisi olduğunu bilmek gerekir.

Sonuç olarak, plan, mevcut düzenin amaçları açısından tutarlı gözükmektedir. Ancak, planın kitlelerden beklediği "fedakârlıkla" kendilerinden fedakârlık beklenenlerin çıkarı arasındaki çelişme, herhalde önemli sürtüşmeler yaratacaktır. Özel sanayinin teşvikinde kullanacağı fonları, devletin, neden her biri yılda 3.400 lira ortalama vergi ödeyen yüksek gelir düzeyindeki otuz bin tarım işletmecisinin milyarlık vergi potansiyelinden yaratmadığı; neden kredi mekanizmasını sanayiye döndürerek kaynak yaratmadığı ve yapılmayan bu görevlerin ücretini neden halkın sosyal ihtiyaçlarından kestiği, mevcut düzenin mantığı çerçevesinde de haklı olarak sorulacaktır. Ve belki de, bütün bu değişik etkenlerin altında çok zor gözüken hem gelişmeci, hem de demokratik bir sentez bulunacaktır.

Milliyet, 19 Ocak 1973

## Cumhurbaşkanı, Rejim ve Halk

Seçimine bir ay kala, cumhurbaşkanlığı sorunu demokratik bir açıklığa hâlâ kavuşmamıştır. Çeşitli tahminler gene kapalı kapılar ardında yapılmaktadır. Birbirini tutmayan haberler yayılmakta, fısıltı gazetesi çalışmaktadır.

Cumhuriyet'inin ellinci yıldönümüne yaklaşan Türkiye için, üzücü bir durumdur bu. Cumhuriyet'i oluşturan kurumların hâlâ sağlıklı bir görev bölümü yapamayışlarının, birbirine güvenmeyişlerinin, görev ve yetki belirsizliğinin örneğidir. Hele bu sorunlara kamuoyu önünde açıkça eğilinilmemesi, düşüncelerin genellikle çekinerek ve en fazlası ima yoluyla ortaya konması, demokrasinin zorunlu şartı "açıklığın" ortalarda gözükmemesi, ayrıca üzücüdür.

Oysa, bir ülkede halk oyunun karşısına ister siyasal kişilikleriyle, ister kalemleriyle çıkanlar, açık ve kesin düşüncelerini ortaya koymakla yükümlüdür. Bu düşünce her zaman doğru çıkmayabilir, olayların gelişimi düşünce sahibini haklı kılmayabilir. Hattâ, aynı düşünce, sahibinin başına dert de açabilir. Ancak, bunlar, sessiz kalmanın gerekçeleri olamaz.

Türkiye, olağan geçmesi gereken bir cumhurbaşkanlığı seçimine yaklaşmaktadır. Anayasamıza göre, cumhurbaşkanlığı nihayet bir şeref görevidir. Cumhuriyet'i kişiliğinde temsil yetkisidir. Ne var ki, günümüzün ortamında bu seçim neredeyse bir rejim sorununa dönüşmüştür. Cumhuriyet'i meydana getiren kurumların birbirinin yetki alanına geçmesi, böyle bir durumun beraberinde taşıdığı bütün sonuçlarla ve hem günümüz, hem de gelecek için söz konusudur.

Ortada iki ayrı yol gözükmektedir. Yolların biri, Parlamento'nun kendi üyeleri arasından birini cumhurbaşkanlığına seçmesidir. Bu, Anayasa'nın ruhuna ve demokrasinin olağan işleyişine uygun düşen yoldur. Resmen açıklanmamakla beraber basında sık sık sözü edilen öteki yol ise, askeri görev taşıyan bir kişinin bu görevinden istifa etmesi, bu arada bir de kontenjan senatörünün istifası, sonra istifa etmiş bulunan askeri görev sahibinin cumhurbaşkanınca kontenjan senatörlüğüne atanması ve yeni cumhurbaşkanı seçilebilecek bir duruma böylece gelmesidir.[8]

Olağan bir seçimin bu biçimdeki olağanüstü özelliklere bürünmesi, kanaatimizce yanlıştır.

Önce, Parlamento, yani, Cumhuriyet'in halkı doğrudan doğruya temsil etmeye yetkili en önemli organı, ikinci plana düşmüş olacaktır. Önemli seçmelerde bir çeşit vesayetin altına sokulacaktır.

Cumhuriyet'in en yüksek mevkiini askeri görevini sürdürmekte olan kişilere ayırmak geleneği, orduyu doğrudan doğruya siyasetin, hattâ mevki mücadelesinin içine sokabilecektir. Cumhurbaşkanlığına hazırlık kademelerine yükselmek, haliyle, birtakım iç sürtüşmeleri ve tâvizleri gerektirecektir. Cumhurbaşkanının görev bitimine kendi görev süresini denk düşürme çabası, olağan sürelerin uzatılmasını ve bu amaçla sivil politikacılardan talepte bulunmak zorunluluğunu yaratabilecektir. Her yedi yıl sonunda bir çeşit "adaylık" durumunun doğması, gayet doğal olarak, insanları "destek" aramaya ve bu destekler karşısında sözler vermeye yöneltebilecektir. Bunların sonucu ise, askeri görevlerin giderek siyasetten etkilenmelerine ve siyaseti etkilemelerine yol açacaktır.

Çağdaş devlet, bu sorunu çoktan çözümlemiştir. Çağdaş devlet anlayışında siville askerin yeri ve görevi kesin çizgiyle ayrılmış, bu görevlerin birbirine geçmesi sonucunda doğacak sakıncalar öğrenilmiştir. Bir eski askerin herhangi göreve ve sivil niteliğiyle gelmesi olağandır. Ancak, askerleri belirli sivil görevlere hazırlamak ve bunu bir çeşit gelenek haline getirmek olağandışıdır. Bunun sonucu, çeşitli olumsuz yönleri artık tartışma konusu bile yapılmayan bir devlet yönetim anlayışıdır. Bir siyasal rejimin askerileşmesinden fayda görmüş, ne ordu, ne de halk vardır.

Türkiye'nin yeni cumhurbaşkanını olağan yollardan seçmek, kitabına uysa bile olağandışı usullere başvurmamak, her bakımdan yararlıdır.

Demokrasinin doğal yasalarının işleyişine ayrıcalık getirilmesi, önümüzdeki yıllarda, hattâ günlerde çeşitli bunalımlar yaratabilecektir. En azından, askeri görevinden yeni istifa etmiş bir kişinin başkanlık seçimini Meclis'te kaybetmesi durumu, önlenmesi zor ve zararını halkın çekeceği sürtüşmelere yol açacaktır.

Türkiye, hepimizindir. Bütün dünyanın çeşitli tarihsel tecrübelerden ders alarak kaçındığı bir görev karmaşıklığına Türkiye'nin düşmesine karşı çıkmak, hepimizin hakkıdır. Bizim için hak olan, bu karmaşıklığı iyi niyetle de olsa yaratmak durumundakiler için, görevdir.

Milliyet, 13 Şubat 1973

## Demokrasi Üzerine...

Demokrasi, kendi kuralları içinde oynanan bir oyundur. Bu siyasal rejimde belli başlı kurallar, çiğnenemez. Çiğnenen her kural, sistemi demokratik niteliğinden uzaklaştırır. Eğer rejimin kaybı sadece birkaç alandaysa, toplumun bu yanlışları zaman içinde düzeltmesi, sistemin kendi kendini tedavi etmesi mümkündür. Yok, eğer sistem hemen her alanda kuralların dışına çıkmışsa, kendi çözümünü kendi yaratamaz. İsim olarak "demokrasi" varsa da, bu, demokrasiden başka her şeye benzeyen bir garip rejim olur.

1946'dan başlayarak sürekli bir gelişme göstermiştir bizim demokrasimiz. Toplumun yeni ihtiyaçlarına ve değişen kişiliğine zamanla ayak uydurabilmiştir. Biçim değiştirmiştir. Toplumsal gelişme karşısında, hiçbir zaman tutucu olmamıştır. Şehirleşen, nüfusunun yapısı değişen, tarlalardan fabrikalara doğru yönelen bir toplum, kendi yeni ihtiyaçlarına ve bu ihtiyaçların doğurduğu siyasal tavırlarla hareketliliğe, genel olarak, demokratik çerçeveyi uydurabilmiştir.

1961 Anayasası'nın büyüklüğü, böyle bir gelişmeyi tanıması ve onun gerektirdiği esnek çerçeveyi çizmesidir. Ne var ki, bu Anayasa değiştirilmeye başlanalı beri, Türkiye demokratik özünden hem Anayasa olarak, hem de bir anlayış ve tavır olarak kaybetmeye başlamıştır.

Anayasa'ya getirilen değişiklikler, önce, demokrasinin "çoğulcu" özüne, zarar vermiştir. Demokrasinin hoşgörü zorunluluğuna dayanan çoğulcu anlayışın yerini, belirli mihrakların vazedeceği mutlak "doğrular" uyarınca toplumun biçimlenmesini isteyen anlayış almıştır.

Aynı değişiklikler silsilesi, çağdaş demokrasinin öncü niteliği olan "sivil" bir özden, belirli alanlarda bizim sistemimizi uzaklaştırmak eğilimindedir.

Türkiye'de şu ya da bu parti yahut zümre kendi işine geldiğinde demokrasiye sarılmak, bir alanda "demokratik" kalırken, ötekinde demokrasiden uzaklaşmak isteyebilir. Ancak, Türkiye'nin büyük çoğunluğunun, demokratik özün her alanda korunmasında, saymakla bitmeyecek yararları vardır.

Bizim kanımızca çeşitli yaralar almış olan demokrasi rejimi, şimdi çok önemli ve belki son bir deneyin eşiğindedir. Yaklaşan cumhurbaşkanını

seçim tarzı, ya söz konusu özden uzaklaşma eğilimlerinin devamı olacaktır ya da demokratik uygulama bu alanda korunacaktır.

Cumhurbaşkanlığı seçimi yaklaşırken, ilginç olan Adalet Partisi'nin tutumu ve bu tutum karşısında kamuoyunun aldığı tavırdır. Adalet Partisi, demokrasinin özünden uzaklaşma doğrultusunda ve rejimin sivil karakterini zedelemek yolunda ne kadar girişim olmuşsa, hepsini desteklemiş ve oylarıyla gerçekleştirmiştir. Şimdi, sıra cumhurbaşkanlığı konusuna geldiğinde, demokratik özün ve sistemin sivil karakterinin en büyük koruyucusu, aynı Adalet Partisi'dir.

Gerçekten, örneğin, sivil yargı organlarının bazı yetkilerini askeri yargı organlarına (hattâ kimi askeri yargıcın karşı çıktığı bir biçimde) devretmek ap'nin yorumladığı gibi "demokratik" ise, cumhurbaşkanını da Meclis dışından seçmek aynı ölçüde "demokratik"tir...

Adalet Partisi bunlardan ilkini destekleyip ikincisine karşı çıkarken, şimdi karşı çıktığı gelişmenin az önce desteklemiş olduklarının bir devamı özelliği taşıdığını, acaba görmekte midir?

Meselenin neresinden bakılırsa bakılsın, ap, bir demokratik özün tâvizsiz ve prensip sahibi koruyucusu olmamıştır. Bu görevi, chp tek başına yüklenmiştir. ap, kendine zarar vermeyeceğini düşündüğü yerde, demokrasinin özünden uzaklaşmasına ve rejimin sivil karakteriyle çelişen girişimlere arka çıkmıştır. Sıra sadece bu demokratik özle değil, bizzat iktidarın paylaşımıyla da ilgili bir soruna geldiğinde ise, ap, demokrasinin güçlü savunucusu olmaktadır.

Sırf ap kendine göre hesaplı davranıyor diye ona kızıp bir demokratik görevi gereğince yapmaktan kaçınmak, kamuoyunun düşebileceği en büyük yanlıştır. Demokrasiyi "şartlı" savunmak, Adalet Partisi'nde tenkit edileni bizzat tekrarlamak anlamındadır.

Eğer burada söz konusu olan demokratik kuralların korunması ve rejimin özüne sahip çıkmasıysa, bütün demokratik güçlerin aynı doğrultuda hareket etmesi, olağandır, görevdir.

Demokratik kurallardan daha fazla uzaklaşılmadan bir olağana ve seçim ortamına girilirse, rejimin ve Türkiye'nin bünyesi geçmiş kayıplarını kısa sürede giderebilir. Unutulmaması gereken, demokrasinin yukarıdan kararlarla biçimlendirilebilecek ve gönüllere uydurulabilecek bir şey olmadığıdır. Toplumun temellerindeki ihtiyaçlar ve maddi kuvvetlerdir, son değerlendirmede demokrasiye yeniden biçimini verecek olan.

Mesele, zaten zor olanı daha zor yapmamaktır. Suni bir "cumhurbaşkanlığı" bunalımı yaratmamaktır. Türkiye Anayasası, cumhurbaşkanının nasıl ve kimden seçileceğini, hem kurallarıyla, hem de ruhuyla belirtmiştir.

Söz konusu olan, demokrasinin kurallarına, Anayasa'nın ruhuna ve rejimin özüne sahip çıkmaktır. Türkiye halkının çıkarı, zaten kuralları zedelenmiş ve çoğulcu ve sivil özelliğinden kaybetmiş olan demokrasiyi büsbütün kural dışına zorlamakta değildir. Benzer çözümler demokrasiden çekinen kimi çıkar çevrelerinin özlemini karşılayabilir yahut bir kısım aydının zümresel tercihine ve beyin fantezisine denk düşebilir ama, halk çoğunluğunun geleceği, dün olduğu gibi bugün de demokraside saklıdır.

Milliyet, 20 Şubat 1973

## “Hadi Canım Sen de...”

Türkiye’ye Türkiye’deki şartlanmaların dışına çıkıp bakılabilirse, ortadaki görüntü kolay anlaşılır gibi değildir. Kimin neyi ve neden istediği, kimin neden ve nasıl yana olduğu, bir söz bulutunun ardında ve soylu kavramlar eşliğinde ve de kendi gölgesinden korkanların cesaret ortamında, saklanmıştır. Bir haber, dedikodu, yorum bolluğunun boğucu şartlandırması, insanların neredeyse yalanı doğru, kolayı zor, menfaati fedakârlık, korkuyu cesaret sanmasına yol açacaktır. Ve bu çerçevede, Türkiye, kendi hür (!) iradesiyle, devleti meydana getiren kurumların itibarını (!) koruyarak demokratik (!) bir cumhurbaşkanı seçimi yapacaktır...

Önce, “itibar” üzerinde durmak gerekir. Çünkü, yapılmakta olan kurumların itibarını korumak değil, bilâkis yıpratmaktır. Bir Meclis, hem de kanunun ve anlayışın demokrasi dışı olanına zaman zaman örnekler vermiş bir Meclis, kendi içinden cumhurbaşkanını seçememekle mi itibar kazanacaktır? Parti liderleri kendi iradelerine hâkim olamayan geri zekalı okul çocukları gibi sıraya dizilip ders dinleyecek, bellediği dersi tekrarlayacak, sonra “demokrasinin ve memleketin yüksek menfaatleri için” buna katlandıklarını açıklayacak ve demokrasinin “vazgeçilmez unsurları” böyle mi itibar koruyacaktır?

Bir devleti meydana getiren kurumlar eğer kendilerini ancak anayasanın dışına çıkarak koruyabilecekse, yüklenmiş oldukları sorumluluğu, sanki sorumluluğun ne olduğunu başından bilmiyorlarmış gibi şimdi fark ederek olağandışı güvenlik tedbirleri arayacaklarsa itibar korunmuş mu, yoksa kaybolmuş mu olacaktır?

Ve bütün olup biteceklerden sonra insanlar birbirinin yüzüne bakacak, yazarlar yazı yazacak, siyasetçiler konuşacak, hep birlikte, “Oh ne iyi oldu, demokrasi kurtuldu” mu diyeceklerdir?

Ve Türk halkının gözlerine baka baka aynı şeyleri tekrarlayacak, sonra o halkın kendilerine kandığını mı sanacaklardır?

İsmet Paşa’nın ünlü bir deyişi, çaresiz, gelip takılmaktadır insanın aklına:

Hadi canım sen de!..

Bir toplumda eğer etrafı kandırmaya ve olduğundan başka gözükmeye çalışan sadece birkaç kişi yahut birkaç zümre ise, o toplum bir şey kaybetmez.

Ama eğer bir toplumun her gün söz söyleyip kamuoyu önüne çıkan kimseleri medeni cesaretin zerresinden yoksunsa, hepsi ellerini ovuşturup kuvvetli gözükene nasıl yaranırım ya da hiddetini çekmem hesabındaysa ve bu insanlar sürekli biçimde hem toplumu hem birbirini hem de halkı kandırmanın çabasındaysa, bir aldatmaca ve oyun sürüp gitmekteyse, o toplumun geleceği tehlikeye düşmüş demektir.

Gerçekten, Türkiye'de halka söz söylemek imtiyazına sahip olan bizler, aynen kendilerinden "demokratik figüranlık" beklenen partiler, politikacılar gibi, harika bir sınav vermekteyiz şu günlerde. Fikir namusunun, cesaretin, yurtseverliğin böylesine az rastlanır. Görüşümüzü açıklarken bir santim öne çıkmak için, etrafı kollamayı ve başkasının hiç değilse iki santim ilerlemiş olmasını mutlak bir zorunluluk saymaktayız. Kendi hayâli korkularımız, kuvvetliye ters düşmemek dikkatimiz, dalkavukluğumuz ve de küçük çıkarlarımızla, örnek bir görev yapmaktayız. Daima kuvvetliden yana olmak, kimseyi kızdırmamak, çok kelime kullanıp hiçbir şey söylememek ve gölgemizden çekinmek gibi örnek bir meslek anlayışı içindeyiz.

Demokrasiyi, Anayasa'yı, Türkiye'yi ve "itibarı" biz ne bilelim. Varsın büyüklerimiz düşünsün bunları; biz ne kadar doğru düşündüklerini yazıp görevimizi yaparız.

Üstelik, ortada ne korkacak bir şey vardır, ne de oyunlara kanacak bir halk.

Türkiye, kendi cumhurbaşkanını seçerken önüne iki tercih çıkmıştır:

Tercihlerden ilki, Anayasanın hem sözüne hem de özüne uygun biçimde cumhurbaşkanını Meclislerin mevcut üyeleri arasından seçmektir.

Tercihlerin ikincisi, Anayasa'nın sözü ve özü zorlanarak Meclislerin mevcut üyesi dışından bir kişinin, "kontenjan" senatörlüğünden birinin istifasıyla boşalacak yere önce atanması, sonra aday olması, sonra da cumhurbaşkanı seçilmesidir.

Bu tercihlerden ikincisini savunmak nasıl mümkünse, Anayasa'nın sözüne de, özüne de uygun demokratik yolu da açık yüreklilikle, inançla ve cesaretle savunmak aynı şekilde mümkündür. Bizim burada sık sık tekrarladığımız gibi, bu yol, zaten kendinden çok şey kaybetmiş olan Anayasa ve demokrasinin çoğulcu özüne de, sivil karakterine de yakın olandır. Türkiye çoğunluğunun geleceğine ve gününe yardımcı olacak yoldur. Demokrasiye de, olağana da dönüşü kolaylaştıracak yoldur.

Hem sonra, savunusu yapılan öyle büyük cesaret ve kahramanlık gerektiren bir şey de değildir. Sadece Anayasa'nın özüdür, rejimin sivil

karakteridir, demokratik uygulamadır. Cumhurbaşkanlığının bir tayin müessesesi olmaması, seçim müessesesi olmasıdır.

İnsanların kendi görüşlerini, hem de halkın mutluluğundan, demokrasiden, Anayasa'dan yana olduğuna inandıkları görüşlerini ortaya koyup savunurken bu ölçüde cesaretsiz ve kuşkulu olmalarını anlamak mümkün değildir. Nedir korkulmakta olan? Anayasa uyarınca Meclis içinden birini Türkiye Başkan seçerse ordunun hükümet darbesi yapacağı mı?

Kendi adayı Başkan seçilmedi diye hükümet darbesini Latin Amerika orduları yapar.

Türkiye Cumhuriyeti, Latin Amerika'nın sonradan bitme muz ve kanal cumhuriyetleri değildir. Bin yıllık medeniyet ve tecrübenin imbiğinden süzülmüş bilge Türk halkı, topraktan öğrenip kitapsız bilen Türk halkı, kolay bulunur bir halk değildir.

Peki neden, kimden korkmaktayız? Anayasayı mı, demokratik kuralları mı, rejimin sivil özünü mü, halk kitlelerini mi savunmaktan korkuyoruz? Hattâ, bir bakıma savunmakta olduğumuz ordunun gerçek itibarı değildir de, nedir? Ordunun, politik ve ekonomik çıkarlara âlet edilmesine, ordunun halkın karşısına dikilmesine karşı değil midir bizim mücadelemiz?

Gerçekten, neden ve kimden korkuyoruz?

Eğer gene kendi küçük çıkarlarımız, kuşkularımız, dalkavukluğumuz, korkaklığımız, adamsendeciliğimiz ve küçüklüğümüz içinde mahsur kalacaksak ve gene ufak oyunların cüce kahramanları olacaksak; yazarına da, çizerine de, politikacısına, parti liderine, bilimadamına da yarın bilge Türk halkı mutlaka dönecek ve o ünlü deyişi tekrarlayacaktır:

Hadi canım sen de!..

4 Mart 1973

# IV
# REFORM GÜLDÜRÜSÜ!..

“Atatürk’ün hepimizin üzerinde durduğu çeşitli vecizeleri vardır. ‘Ne mutlu Türküm diyene’ sözü nasıl bir mana taşıyorsa, Atatürk’ün, ‘Durmayalım düşeriz’ sözünün de özel bir anlamı vardır. Bu söz reformları ifade ediyor. İşte, Komuta Heyeti, bu inanç içinde reformları sonuna kadar takip edecek ve gerçekleştirilmesini sağlayacaktır...”

Orgeneral Faruk GÜRLER

(28 Eylül 1971)

## “Reform” Üzerine

Toplumların gelişmeği, bazı kavramların anlamını da beraberinde değiştirir. İnsanlık ilerledikçe, geçmişin, uğruna nice kavgalar verilmiş özlemleri geride kalır. Dünün en cüretkâr talepleri bugünün alışılmış gerçekleri olurken, toplumlar, yeni aşamalara doğru sonsuz yürüyüşlerine devam ederler. Genel oy hakkından, ilk işçi birliklerinin kurulmasına, siyasal özgürlüklere kadar, sosyal gelişmelere biçim veren büyük kavgaların yeri, bir gün, tarihin eskiyen sayfalarıdır.

Türkiye’de kavramlar hızla değişmektedir. 1961 öncesinin “reform” sözcüğüyle tanımlanan olguları, artık düne aittir; günümüzde aşılmıştır. Bir zamanların ateşli tartışma konusu “hâkim teminatı,” şimdi bir anayasal haktır. Gene 1961 öncesinin “çift Meclis”, “Anayasa Mahkemesi”, “ispat hakkı” gibi özlemleri, artık, sözü bile edilmeyen alışılmış verilerdir. Öyle ki, bir kere gerçekleşirse Türkiye’yi hızla kalkındıracağına, bütün dertlere deva olacağına bile inanılan bu reformlar, şimdi, geçmişe ait masum özlemlerdir.

Türkiye’nin son yılları, hızlanan sosyal değişimlere sahnedir. Bu oluşumla beraber eski özlemler yerini yenilerine bırakmakta, şartlarla birlikte “reform” sözcüğünün kapsamı da değişmektedir. O kadar değişmektedir ki, 1971 koşullarında düşünülecek bir toprak reformu bile, eğer gerçekten “reform” olacaksa, 1960’larda hazırlanmış tasarılardan çok ileri özellikler taşımak zorundadır.

Günümüz Türkiye’sinde, “reform” sözcüğünün doğru anlatılması belirli noktaların gözden kaçmamasını gerektirir. Önce, Fransızcadan aktarılan “reforme” ve “revolution” (ihtilâl) sözcükleri arasında önemli bir ayırım vardır: Reform mevcut üretim terzinin ve ekonomik iktidarın çerçevesindeki bir “yeniden düzenlenmeyi” ifade eder. “Revolution” ise, dar anlamıyla, mevcut üretim tarzının yıkılması ve ekonomik iktidarın değişmesi amacını gerçekleştirir; ya da bu gerçekler hiç amacın korunmasına dönüktür.

Bu açıdan bakınca, son günlerde sözü çok edilen değişimlerin “reform” olduklarını; taşıdıkları anlamın ötesinde ele alınamayacaklarını bilmek gerekir. Yani, söz konusu değişimler zaten başka şartların varlığını zorunlu kılan büyük sıçramalar değil, mevcut çerçevenin içindeki yeniden düzenlenmelerdir.

Reform, bu sınırlı kapsamına rağmen, gene de belli sosyal ve sınıfsal destekleri gerektirir. Desteğin gücüne ve niteliğine göre değişik özellikler alır. Reformun sonucu, hazırlandığı andaki toplumsal dengeyi korumak ya da bazı tâvizlerle onu sağlamlaştırmak olabilir. Ya da, toplumu kendi çerçevesinde ilerletmeye yarayabilir. Reform kavramının kapsamı da, bu bakımdan, reformu düşünen zümrelerin sosyal niteliğinden bağımsız değildir.

Milliyet, 27 Mart 1971

## Reform, İdeoloji ve Gerçekler

Toprak reformu konusunu doğru değerlendirebilmek için, önce, ülkemizde yaygın olan bazı kavram kargaşalıklarına değinmek gerekir: Bizde, uzun süredir, “Toprak Reformu”nu her şekliyle savunup kayıtsız şartsız desteklemenin sosyalizmin doğal bir gereği olduğu sanılmıştır. Bir yaygın inanca göre, hangi şartlarda olursa olsun büyük çiftlikleri bölüp topraksız köylüleri, küçük mülkiyet sahibi yapmayı savunmak, devrimci olmanın vazgeçilmez şartıdır. Toprak reformu, sadece sosyalistlerin meselesidir. Toprak reformunu gözü kapalı savunmayan, devrimci olamaz, vb.

Aynı ölçüde yanlış olan bir başka görüş, bütün sermaye sahiplerinin toprak reformuna karşı olduklarıdır. Toprak reformunun kapitalistlerin meselesi olamayacağıdır, vb.

Böyle bir şartlanma içinde ve basit klişelerle düşünmek rehavetinde, günümüzün toprak reformu tasarılarını doğru değerlendirmek zordur. Yapıcı tartışmalara girmek de zordur. Öyle ki, klişelerle şartlanmış “bürokratik devrimcilerin” dilinde hemen tutuculukla damgalanmak ya da reformdan en fazla yarar sağlayacakken, “Bu sosyalist işi” diyerek ondan uzak durmak bile mümkündür.

Sosyalist ve kapitalist açılardan toprak reformunun genellikle nasıl değerlendirildiğini, belki konuya açıklık getirir düşüncesiyle belirtmeye çalışalım:

Toprak reformunun ilk amacı, köylü kitlelerini demokratik haklarına kavuşturmaktır. Yani, köylüyü, toprak sahiplerine yahut bölgeye egemen olan derebeyine olan geleneksel bağlardan –ekonomi dışı bağlardan– kurtarmaktır. Büyük toprak sahibinin sadece ekonomik açıdan değil, sosyal ve siyasal açıdan da emrinde olmaktan onu çıkarmaktır. Köylünün dilediğinde toprağı bırakıp gidebilmesi, siyasal eğilimini özgürce belirtmesi; kısaca, derebeylik düzeninden kalma ilkel bağlardan kopmasıdır burada amaç olan.

Reformun bu aşamasında, genellikle; sosyalist bakış açısıyla büyük şehir sermayesinin, sanayi burjuvazisinin bakış açışı birbirine yaklaşır. Şehir sermayesi, bu demokratik oluşumda, hem eski baskılarından kurtulmuş bir emek arzına kavuşması bakımından, hem de kendi ürünlerine talep yaratacak yeni bir tüketici kitlenin doğması bakımından yarar görür.

Sosyalizm ise, kitlelerin gelişmesi ve demokratik bir devrimin başlaması yönündeki bu oluşumu destekler yahut bizzat yaratır.

"Küçük toprak mülkiyeti" ve reformun bu alandaki tutumuna gelince:

Kapitalizm açısından, mesele basittir ve kendi çözümünü kendisi, kendiliğinden yaratacaktır. Tarım ekonomisinin mantığı, küçük toprak parçalarının birleşmesini ve büyük kapitalist işletmelere dönüşmesini gerektirir. Küçük toprak mülkiyeti zamanla ve kaçınılmaz şekilde tasfiye olacak; toprağın daha verimli kullanımını mümkün kılan büyük işletmeler kurulacaktır. Nitekim, Batı Avrupa'nın ve Amerika'nın ekonomik gelişimi, tarımda çalışan nüfusun hızla azalmasına, büyük toprak parçalarının çok küçük bir nüfusun eline geçmesine tanıktır. Böylece hem en verimli tarımın yapılabildiği büyük işletme birimleri doğmuştur; hem de sanayinin ihtiyacı olan emek sağlanmıştır.

Sosyalizm açısından, küçük toprak mülkiyeti ilk bakışta yanıltıcı bir sorundur. Herkesin kendi toprağına sahip olup geçinmesi gibi bir düşünce, gayet eşitlikçi, dolayısıyla "sosyalist" gözükür. Herkesin toprak sahibi olması, büyük modern işletmelerin küçük parçalara bölünüp köylüye dağıtılması "sosyalistçe" savunulabilir. Oysa bu görüş (derebeyliğin tasfiyesi ve demokratik hakların alınması anlamını taşımadığı bir durumda), ilerici olmak şöyle dursun, hattâ "gericidir."

Şehirlerdeki üretimin küçük atölyelerden büyük sanayi kuruluşlarına geçmesi nasıl bir ilerlemeyse, küçük toprak mülkiyetinden büyük ve modern tarım işletmelerine geçilmesi, eski küçük köylülerin tarım işçilerine dönüşmeleri yahut şehre giderek sanayi işçisi olmaları aynı şekilde bir ilerlemedir.

Fabrikaları kapatıp her işçi için kendi mülkü olan küçük bir atölye açmak sosyalizm açısından ne kadar ilkel ve tutarsızsa, modern tarım yapılan işletmeleri küçük toprak mülkiyetine bölmek o kadar gericidir.

Tarım ekonomisi açısından küçük toprak mülkiyeti "geride kalmış" bir üretim özelliğidir. Sosyal açıdan, küçük toprak sahipliği aynı şekilde geridir. Dünyanın hemen her yanında olduğu gibi ülkemizde de küçük toprak sahiplerinin genellikle en tutucu zümreyi meydana getirmeleri, ekonomik özelliğin sosyal plana yansımasından başka şey değildir. Örneğin, son seçimlerde, kapitalist tarım işletmelerinin yaygın olduğu bölgelerde sol partilerin aldığı oylar, bu nedenlerden ötürü, küçük mülkiyetin egemen olduğu bölgelerden hayli ilerdedir.

Mesele bu özellikleriyle ortaya konunca, geniş bir perspektiften bakıldığında ve demokratik devrimin söz konusu olmadığı durumlarda, sosyalist düşüncenin gereği, modern tarım yapılan büyük işletmelerin küçük toprak mülkiyetine bölünmesini savunmak değildir. Bir gelişme sürecinde tasfiye olan küçük mülkiyetin ve kurulan büyük işletmelerin yarattığı sorunları doğru değerlendirmek; büyük kapitalist işletmeleri sosyalist açıdan ileri şekillere götürecek yöntemleri oluşturmaktır.

Toprak reformunun kapitalist ve sosyalist açılardan değerlendirilmesinde asıl ayrılık noktası, "büyük ve modern işletme" aşamasına gelmiş yahut getirilmesi mümkün toprak birimlerinin mülkiyeti konusundadır. Bunların modern kapitalist niteliğindeki kimselerin mi yoksa toplumun mu mülkiyetinde olacağı sorunundadır.

Bu sorunun tartışmasına günümüz Türkiye'sindeki bir reformun çerçevesinde girmek, tabiatıyla, gereksizdir.

Bu sıralaya geldiğimiz özelliklerden ötürü, toprak reformu, çoklukla bir "burjuva reformu" olarak nitelenir. En az sosyalist ülkelerde olduğu kadar kapitalistleşme yolundaki ülkelerde de uygulanması; şehir sermayesinin toprak sermayesine baskın çıkmaya başladığı ortamlarda düşünülmesi bundandır. Dünya Bankası, Uluslararası İşbirliği Teşkilâtı, Latin Amerika Yardımlaşma Teşkilâtı gibi kapitalist ülke kuruluşlarının bütün geri kalmış ülkelere bu reformu önermelerinin nedeni, gelişen şehir sermayesi ve sanayiinin reform da büyük yararı bulunmasındandır.

Türkiye'de yeniden gündeme getirilen toprak reformunu değerlendirirken, bu noktaları göz önünde tutmakta yarar vardır.

Henüz meydanda olmayan reform tasarısına gelince: Bu konuda söyleneceklerin birer uyarı olmaktan öteye değeri yoktur. Dünyadaki reform uygulamaları incelendiğinde, Türkiye'nin kendine özgü koşulları ve günümüzdeki siyasal kuvvetler dengesi ve rejimin nitelikleri göz önünde tutulduğunda şu genel çerçevenin ülkemiz reformuna uyacağı düşünülebilir:

1) Türkiye'de yapılacak bir toprak reformu, "sanayileşme" temel ilkesi gözden kaçırıldığı anda, ülkenin genel ekonomik gelişmesine ciddi zararlar verebilir; doğacak zarar sağlanan kazançtan büyük olabilir.

Sanayide kullanılacak fonların tarım alanına aktarılması, çok dikkatle ve ölçülü şekilde yapılmazsa, ekonomik duraklamaya yol açabilir. Devletin fabrika kurabileceği parayı toprak sahiplerine tazminat olarak vermesi, ekonomik gerçeklerle çelişebilir: Zira, kalkınmanın temel gereği tarım

fonlarının sanayiye aktarılmasıdır, sanayi fonlarının tarıma aktarılması değildir.

2) Reform, Türkiye'nin bölgesel özelliklerini dikkatle değerlendirmek durumundadır. Reformun "demokratik devrim" niteliği taşıyabileceği alanlarda, yani köylünün toprak sahibine derebeylik kalıntısı bağlarla da bağlı olduğu bölgelerde, özellikle Güneydoğu Anadolu'da, reform, kesin ve tâvizsiz bir uygulama şekli almalıdır. Benzer şartlarda amacın köylüyü geleneksel bağlardan kurtarmak olduğu demokratik haklarına kavuşturmak olduğu, dolayısıyla, "modern işletme" ve benzer ayrıcalıkların bu bölgede düşünülmemesi gerektiği, her köylüyü küçük mülkiyet sahibi yapmanın bile yarı-feodal ortamda devrimci bir adım olduğu unutulmamalıdır.

3) Bu nitelikteki bölgelerin dışında, reformun kapsamına girecek sınırlar çiftliklerin işletme özellikleri göz önünde tutularak konulmalıdır. Günümüzde söz konusu olan, ekonomik düzenin kendi içindeki bir yeniden ayarlanmasıdır. Dolayısıyla, günümüz şartlarında, modern tarım yapılan ve modern bir anlayışla yönetilen çiftlikleri ufalamanın, küçük mülkiyetin şu ya da bu şekline geçmenin bir anlamı yoktur. Ne ekonomik, ne de sosyal açıdan.

4) Modern, makineli tarım yapılmayan büyük toprakların ise bölünmeleri önemli sorun yaratmayacaktır. Özellikle Orta Anadolu'da bu tür bir tarıma rastlanmaktadır. Bölünmenin benzer durumlarda yaratacağı ekonomik sakıncanın hemen yok gibi olmasına karşılık, küçük toprak mülkiyeti, ortakçılık benzeri bazı ilkel tarım usullerini ortadan kaldırabilir. Toprağın köylüye dağıtım şekilleri, küçük mülkiyetin zaafını bir ölçüde giderebilir.

Reform tasarısının başarı ihtimali, işletmeler arasında objektif ve bilimsel ayırımlar yapabildiği oranda artacaktır.

5) Kamulaştırılan toprağın dağıtım ve kullanım şekli, üç çerçevede mümkündür: a) Her köylünün kendi küçük mülkiyetinde gönlünce çalışması; b) Küçük toprak mülkiyeti sahiplerinin kooperatif kurarak toprağı, birlikte ve devlet denetiminde işletmeleri; c) Kamulaştırılan topraklarla büyük devlet çiftlikleri meydana getirilmesi ve topraksız köylülerin burada modern işçi niteliğiyle çalışmaları.

Türkiye'nin şartlarında, ekonomik açıdan ve sosyal açıdan en verimli şekil, kamulaştırılan topraklarda devlet işletmeleri kurulmasıdır.

Küçük toprak mülkiyeti, hem ekonomik sakıncalar yaratacak hem de mülkiyetin bünyesindeki güvensizliğe köylüyü tekrar hedef yapacaktır.

Tarım kooperatifleri, aynı şekilde, üyelerine yeterli güvenliği veremeyecektir. Kooperatifçiliğe alışkın olmayan köylüler, kısa sürede yönetim sorunlarıyla ve bürokratik usullerin yaratacağı sorunlarla karşılaşacaktır. Hattâ, dünyanın çeşitli ülkelerindeki gibi, bir çeşit "kooperatif ağalarının" türemesi bile mümkündür.

Buna karşılık, devlet çiftliklerinin Türkiye'de başarılı bir uygulaması ve geleneği vardır. En büyük sorunu "güvensizlik" olan günümüzün topraksız köylüleri için sürekli, sağlam ve çağdaş bir işçi statüsü, reformun getirdiği en büyük nimet olabilecektir.

Milliyet, 12-13 Ekim 1971

## Reform, Rejim ve İktidar

Son günlerde sık sözü edilen reformlar, “rejim” ve geniş anlamdaki “iktidar” kavramlarından bağımsız değerlendirilemez.

Reformun konusu, niteliği ve gücü, hem rejim etkenine hem de iktidar etkenine bağlıdır.

Bir reform, değişik rejim biçimlerine göre daha kolay uygulanabilir ya da hiç düşünülemez. Örneğin, halk kitlelerinin geniş işbirliğine ihtiyaç olan bir toprak reformu örneğini “demokrasi” rejiminde en rahat uygulamak mümkündür. Halkın yönetimi bizzat seçmek ve etkilemek imkânından yoksun olduğu bir “oligarşi”de (seçkinler rejiminde) bu daha zordur. Aynı doğrultudaki ve halkın tamamen dışındaki bir diktatörlükte büsbütün zordur.

Dolayısıyla, rejimin halkla ilişkisinin zayıflığı oranında, halkın işbirliğine ihtiyaç duymayacak bir reform türünün başarı şansı vardır. Halkın işbirliğine geniş ölçüde ihtiyacı olan bir reform türünün ise, halk etkeninin zayıf olduğu bir rejimde başarı imkânı zayıftır.

Reformu belirleyen, ona şekil ve öz kazandıran ikinci etken “iktidar” etkenidir. Hükümeti ve bütün kurumlarıyla beraber bu iktidarı yaratan ve ona genel yön veren sosyal çerçevede hangi sosyal kuvvetler ağır basıyorsa, o iktidarın reformu bu kuvvetlerin doğrultusunda olacaktır.

Örneğin, büyük toprak sahiplerinin ekonomide egemen bir güç olduğu 1945 Türkiye’sinde, iktidar, bir kanadının çabalarına rağmen toprak reformunu yapamamıştır. Ya da, işçilerin ağırlık kazandığı bir Türkiye’de, geleceğin iktidarları, “işçi ücretim hayat pahalılığı oranında ve otomatik şekilde arttıran” bir “ücret reformunu” daha kolaylıkla yapabilecektir.

Sorunlar, kuşkusuz, sıraladığımız bu örneklerdeki kadar basit değildir. Reformları belirleyen başka etkenler –bu arada dış etkenler– olduğu gibi; iktidarlar da tam bir yalınlıkta değildir: Aynı iktidarın değişik kanatları arasında çelişki olabileceği gibi, bir iktidarın kendi sosyal çevresiyle sınırlı ölçüde çelişmesi de söz konusudur. Fakat gözden kaçmaması gereken nokta, reform kavramının önce iktidarın temel niteliğine, sonra da rejimin özelliğine bağımlı olmasıdır. Bu gerçekleri soyutlamak, yapmayacakları yahut yapamayacakları şeyleri başkalarından beklemek anlamına gelir.

Günümüzün siyasal rejimi, klâsik tanımlardan en çok “seçkinler yönetimine” (oligarşiye) uymaktadır. Demokratik üstyapı kurumlarının

varlığına rağmen, rejim, “seçkin bir azınlığın” yönetimini andırmaktadır.

Dolayısıyla, yapacağı reformlar, büyük kitlelerin desteğini ve işbirliğini gerektirmeyen reformlar olacaktır. Düşünülen reformun böyle bir işbirliği gerektirmesi durumunda, rejimin niteliği reformun başarısını engelleyebilecektir.

Varsayımları ve buraya kadar getirdiğimiz mantık silsilesini özetlersek, günümüzün iktidarı ve rejimi çerçevesindeki reformlar:

1) Geniş kitlelerin desteğini ve sıkı işbirliğini gerektirmeyen alanlarda yapılacaktır;

2) Reform, iktidarları yaratan ortamdaki egemen güçlerden herhangi birinin çıkarıyla önemli çelişmeye düşmeyen konularda yapılacaktır.

Şimdi, bu şartlara uygun reformların Türkiye için “yeterli” olmasına, kanaatimizce, imkân yoktur. “Yeterli” olabilecek reformları mevcut siyasal rejimin çerçevesinden ve sosyal-ekonomik-siyasal iktidarın günümüzdeki yapısından beklemek, onlardan haksız bir talepte bulunmak anlamındadır.

Ancak, günümüzde “gerekli” olan bazı reformlar vardır ki, bunlar, mevcut sosyal-ekonomik-siyasal iktidarın özelliğiyle çelişmeye düşmeksizin ve bir “seçkinler yönetiminin” ortamında bile gerçekleşebilir:

Kamu Ekonomik Kuruluşlarının yeniden düzenlenmesi; doğal kaynakların kullanımı; ilköğretim reformu, vb.

Toprak reformu ise, büyük toprak sahiplerinin iktidarlardaki gücünün yıllardan beri azaldığı göz önünde tutulursa, iktidarın niteliği açısından “mümkün” gözükmektedir. Ancak, rejimin özelliğinden ötürü, köylü kitlelerinin aktif işbirliğini gerektiren bir reform modelinin günümüzde başarılı olması hayli güçtür, işbirliğine bağımlılığı az olan bir toprak reformu modelinin şansı daha fazladır.

Günümüz iktidarının ve onun hükümetinin reform düşünceleri genellikle faydalı gözükmektedir. “Yeterli” olmaları çok zorsa da, çoğu “gerekli”dir. Bu bakımdan, desteklenmelerinde gelecek açısından yarar vardır.

Türkiye, çok değişik iktidarları yaratabilecek ileri ve demokratik bir sosyal yapıya doğru yıllardır hızla yürümüş bir ülkedir.

Günümüzün iktidarı, Türkiye halkının bu demokratik gelişmesinde açtığı parantezi –reformları da tamamlayıp– en kısa sürede kapatırsa, önemli bir hizmette bulunmuş olacaktır.

Milliyet, 25 Eylül 1971

## Reform mu, Seçim mi?..

Sayın Ürgüplü'nün yeni hükümeti kurma çabaları sırasında, şöyle bir düşünceden kamuoyunda söz edilmiştir: "Reform olmazsa seçim de olmaz" yahut "Ancak reformlar tamamlandıktan sonra seçime gidilebilir," vb.

Buna karşılık, toplumun değişik kesimlerinden öncelikle seçim alternatifinin düşünülmesi yolunda talepler yükselmiştir.

Reformla seçim arasındaki hassas ilişki söz konusu olduğunda, meseleyi dikkatle ortaya koymakta fayda vardır: Reform ve seçimi bir arada gerçekleşmesi imkânsız olgular şeklinde sunarak ya reform, ya seçim gibi bir tercih zorunluluğu yaratmak yanlıştır. Reformculuk, seçimli bir ortam gibi seçimsiz ortamda da gerçekleşebilir. Reformculuğu belirleyen etkenler, siyasal üstyapının çok ötelerindedir; bu üstyapının reformu kolaylaştırma yahut engelleme gücü hayli sınırlı bir güçtür.

Meseleyi "reform olmazsa seçim de olmaz" gibi şartlı bir biçimde ortaya koymak da yanlış gözükmektedir.

Bu iki kavram arasında mutlaka bir tercih yapmak zorunluluğu varsa, mesele, her şeyden önce, halk çoğunluğunun çıkar ve özlemleri açısından ele alınmalıdır.

Bir çeşit "reform fetişizmine" kapılıp hayâl kırıklığına uğramamak için, "reform" sözcüğünü ve kapsamım doğru değerlendirmek gerekir: Reform, bir ülkede egemen olan siyasal ve ekonomik güçlerin, kendi gelişmelerini hızlandırmak amacıyla yaptıkları "yeniden düzenleme" hareketidir.

Egemen güçlerin niteliğiyle reformun niteliği arasında kesin bir ilişki vardır: Bir toplumda eğer tarım sermayesi çok güçlü ise, o toplumda, örneğin, toprak reformunu yapmak zordur. Ya da, özel sanayi kesiminin gelişip güçlendiği bir ortamda şirketleri ilgilendiren köklü vergi reformlarına yönelmek aynı şekilde zordur. O ülkede siyasal rejim demokratik de olsa diktatöryel de olsa zordur. Bir iktidarın nihayet "ifade biçimi" olan siyasal rejimlerin, iktidar aynı kaldıkça, reformun niteliğini büyük ölçüde etkilemeleri beklenemez.

İktidardaki egemen kuvvetler dengesini temelden değiştirmeye yönelik girişimler ise, "reform"un ötesindeki girişimlerdir. Günümüz Türkiye'sinde söz konusu olan ise bu değildir.

Mesele bu şekilde ortaya konduğunda, reformun ancak mevcut sosyal yapının çıkarları doğrultusunda olabileceği görülmektedir. Bu güçlerin,

kendi çıkarlarıyla çelişen başka kuvvetler yararına önemli tâvizler zorlanarak reformların yapılması ise, karşı kuvvetlerin iktidar olmasalar bile ağır basabildikleri ortamlarda mümkündür.

Günümüz Türkiye'sinde ve olağanüstü koşullarda böyle bir ortam da söz konusu değildir.

Bu ortamın yokluğu bir yana, olağanüstü bir dönemin yaşanması iktidardaki kuvvetlerden bazılarına yarayacak reformların bile yapılmasını zorlaştırmıştır. Örneğin, bir toprak reformu özel sanayi kesimine önemli yarar sağlayabilir. Ancak, siyasal belirsizliğin yarattığı tedirginlik nedeniyle, sanayi kesimi, son tahlilde "mülkiyete" dokunan bir girişime hiç değilse kayıtsız kalmış, kendi gücünü köklü bir reformun doğrultusunda kullanmamıştır. Hele modern tarım işletmeleri ve geleneksel toprak ağalığı, olağanüstü şartların yardımıyla bir anda aynı çizgide saf tutmuşlardır.

Bu gerçekler göz önünde tutulduğunda, günümüz çerçevesindeki bir reformculuğun faydalı olmakla beraber hayli sınırlı kalacağı; hele büyük kitlelere fazla bir şey getirmeyeceği öne sürülebilir.

Şimdi reformların muhtemel niteliği düşünülerek, bu uğurda seçimleri ve olağan demokratik ortama dönüşü geciktirmenin kitlelere ne getirip onlardan ne eksilteceği dikkatle değerlendirilmelidir.

Son yirmi beş yılın tecrübesi, bütün eksiklerine rağmen bir "demokratik ortamın" varlığından halk kitlelerinin büyük yarar sağladığını göstermektedir.

Bu ortam, kitlelerin demokratik, ekonomik ve siyasal haklarını geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Kendi dar çevrelerinde bir çeşit tutsak gibi yaşayan kitlelerin şehirlere açılması, derebeylik benzeri ilişkilerden çağdaş işveren-işçi ilişkilerine geçebilmesi, kendi ekonomik haklarına sahip çıkıp zamanla siyasal bir ağırlık kazanmaları, giderek iktidar dengelerini etkilemeye başlamaları, –bütün eksiklerine rağmen– sürekli gelişmeye zorlanan bir demokratik ortamda mümkün olmuştur. Türkiye'nin halk çoğunluğu, kendi kuvvetini bu ortamda kullanarak, zaman zaman oy faktöründen yararlanarak, kendi gelişmesini başkalarının sağlayacağı bir "lütuf" olmaktan uzaklaştırmış, kendi özlemlerine kendi gücüyle yaklaşmıştır. Kitleler, gelecekteki dünyalarını kendi emekleriyle, acıları, mücadeleleri ve özlemleriyle bizzat kendileri kurmaya başlamışlardır.

Günümüzdeki sınırlı imkânları tecrübelerle ortaya konmuş bir "reformculukla," sürekli gelişmelerin başlıca dayanağı olan demokratik ve

olağan bir ortama dönüşün son adımındaki “seçim” arasında mutlaka bir tercih yapmak gerekecekse, kitlelerin tercihi elbetteki “seçim” olacaktır.

Milliyet, 10 Mayıs 1972

# V
# ANAYASA NEDEN DEĞİŞTİ?

“Biz Anayasa’yı uygulamak için geldik. Meselâ, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, mahkemelerin bağımsızlığı, trt’nin özerkliği, üniversitenin özerkliği. Ben şahsen bunlara çok inanmış bir insan olarak işin başına geldim. Binaenaleyh, şimdi gelip de, bunları değiştirelim teklifi ile ortaya çıkamam...”

Başbakan Nihat ERİM

(10 Nisan 1971)

## “Anayasa” Üzerine...

1961 Anayasası, uğruna büyük mücadeleler verilmiş bir yasadır. “Sıradan” bir kanun değildir. Başlangıç bölümünde belirtildiği üzere, “Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 devrimini yapan Türk milleti”nin bir ürünüdür. Devrim Anayasası’dır. Temellerinde devrim şehitlerinin kanı; bilim kurullarının, Kurucu Meclis’in, aydınların emeği vardır.

1961 Anayasası’nın başlıca özelliği ve yüceliği, iki noktada toplanır:

1) Anayasa, onu hazırlatanların ve hazırlayanların Türkiye halkına karşı güvenlerinin ve inançlarının bir ürünüdür. Bu halkın, eskilerin deyişiyle rüştünü ispatladığını tanımanın ifadesidir. Bir gerçeğin, büyük bir gerçeğin belgesidir: Türkiye insanı, her çeşit hürriyete, hakka ve güce lâyık bir insandır. 1961 Anayasası, bir bakıma, bu hakkı sahibine teslim etmenin sonucudur.

2) 1961 Anayasası’nın birdenbire halk indinde büyüklük ve geçerlik kazanması, Türkiye’deki tarihsel gelişmenin doğrultusunda olmasından ötürüdür. Bu gelişmeye yeni boyutlar ve anayasal güvenlik getirmesindendir.

Gerçekten, Anayasa’mızın özü, 1945’lerden beri süregelen demokratik hak mücadelelerini; üstelik sadece aydınlara değil, kitlelere ait olan mücadeleleri, ileri bir çerçeveye oturtmasıdır. Kitlelerin ekonomik, sosyal ve siyasal haklarını geliştirmelerinde başlıca dayanak, başlıca güven kaynağı olmasıdır.

Bu özelliklerinden ötürüdür ki, Türkiye Cumhuriyeti’nin 1961 Anayasası, belki de çok az ülkede rastlanan bir biçimde halk tarafından benimsenmiştir. Gerçekten köye girmiştir. Çok az yazılı yasaya nasip olan bir özellikle, halkla beraber yaşamıştır. Türkiye’nin en “geri” köylerinde, okuma-yazma bilmeyen yoksul köylülerin kendi yoksul şartlarına işaret ederek, “Anayasa böyle mi der?” yakınmalarına bizzat şahit olmuşuzdur. Köylüler kendi ekonomik ve sosyal ilerlemeleri için Anayasa’dan medet umduklarını açıklamışlardır. Bize şimdi örnek gösterilen Alman, Fransız yasalarına karşı bu ülkeler köylüsünün bu derece ilgi duyduğunu söylemek ise, herhalde zordur.

Türkiye’de kitlelerin son on yılda sağladıkları bütün gelişmelerde, 1961 Anayasası’nın dolaylı ya da dolaysız payı vardır. Türkiye’de geniş yığınların Anayasa’dan bu ölçüde söz etmeleri ve onu benimsemiş olmaları; Anayasa’yı hazırlayan bilimadamlarına, Meclis Komisyonu’na ve Kurucu Meclis’e karşı bir minnetin de ifadesidir aynı zamanda.

Böylesine ilerici nitelikler taşıyan bir Anayasa’nın tepkilere de yol açması olağandır. Nitekim, son on yılda Anayasa’ya çeşitli tenkitler yöneltilmiştir. Bütün bu tenkitlerin paylaştıkları ortak nokta, Türk halkının bu Anayasa’ya lâyık olmadığıdır; henüz bu düzeye varmadığıdır. Anayasa’nın, bu halka fazla olduğudur.

Tepkiler, onları yaratanlar açısından haklı nedenlere de dayanmaktadır: Kabuğunu çatlatan, gelişen bütün toplumlarda bu gelişmeler bazı zümreleri rahatsız eder. Bu, sosyal oluşumun kaçınılmaz ürünüdür. Hele rahatsızlık yaratan gelişmeler Anayasa’dan güç alıyorsa, Anayasa’nın koruyucu kanadında serpiliyorsa, Anayasa’nın bir çeşit boy hedefi yapılması olağandır. Gerekçe ise, hemen her zaman, halkın “bu kadar hürriyete, bu kadar hakka lâyık olmadığıdır.” “Halkın hürriyetini kullanacak seviyeye varmadığı, hürriyeti suiistimal ettiğidir.”

Üstelik bu tür gerçeklere dayanak yapılan olaylar genellikle Anayasa’yla uzaktan yakından ilişkisi bulunmayan şeylerdir. Nitekim son iki yılda ülkemizde yükselen “değişiklik” taleplerinin çoğu, bazı kimselerin silâhlı çalışmasıyla, zabıta olaylarının artmasıyla, terör hareketleriyle ilgilidir. Ancak Anayasa’da “silâhlı çatışma serbesttir”, “Üniversite bombalamak haktır”, “Çocuk kaçırmak sevaptır” gibi maddelerin bulunması halinde mantık tutarlılığı kazanabilecek gerekçeler, Anayasa’yı değiştirmek için öne sürülmektedir.

Kanaatimizce, anayasal değişikliklerin zorunluluğuna çıkarları açısından değil de içtenlikle inananların başlıca hatâsı, Türk halkını buluğa ermemiş bir çocuk yerine koymalarıdır. Bizim halkımız bazı ülkeler halkının ekonomik refah düzeyinin kuşkusuz aşağısındadır. Ancak, halkların sadece bu refah düzeyiyle ölçülmesi, sosyal bilimlerin yirmi yıldan beri kesinlikle reddettiği bir davranıştır. Halklar, artık, tarihleriyle, sanatlarıyla, dünya görüşleriyle, bilgelikleriyle de ölçülmektedir. Geri kalmış ülkeler konusunun ünlü uzmanı Prof. René Gendarme’ın deyişiyle, sosyal bilimler, artık, taş devrini yaşayan toplumlarla bir medeniyetin uzantısı olan toplumları, ekonomik durumları ne olursa olsun, çok ayrı ölçülerle değerlendirmektedir.

Anadolu halkı, rüştünü 16. hattâ 13. yüzyılda ispatlamış bir halktır. 1961 Anayasası halkın yüceliğini, yerini ve üstünlüğünü teslim ederken, cömert değil belki tutumlu bile davranmıştır. Ve Türkiye halkına inanmayanların başarılı olması, halka inanıp güvenenlerin başarılı olmasından çok daha zordur.

Milliyet, 14 Mayıs 1971

## Anayasa Neden Değişir?

Anayasa, çoklukla bir “akademik” konu gibi gözükür. Oysa, her insanın somut günlük ekmek mücadelesine kadar bütün bir toplumsal yaşantı, Anayasa’da sıralanan sözcüklerin damgasını taşır. Bu sözcüklerin niteliğine göre, insanlar daha rahat çalışabilirler; emeklerinin ürününe daha büyük ölçüde kavuşabilirler; insan haysiyetini, insanlıklarını koruyabilirler.

Günümüzdeki Anayasa değişikliği tasarıları, bu açıdan, Türk toplumunun bir dönüm noktasıdır: Şehir görmemiş ırgatın alın terinden henüz doğmamış bebeğin yarınına kadar, işçisinden öğretmenine kadar bütün Türkiye’nin geleceğidir söz konusu olan.

Anayasa’nın değişimi gerçekleşirse, tabiatıyla, öteki büyük ve ana kanunlarda da değişiklik yapılabilecektir. Anayasa değişikliği, başka alanlarda somutlaştırılacaktır. Bugünkü yasadan ötürü yapılamayanlar, mümkün olacaktır. Örneğin, günümüzdeki Anayasa çerçevesinde, basın kanununa madde koyup matbaaları kapatmaya, sendikaların grev kararlarını sınırlamaya imkân yoktur. Oysa, Anayasa bir kere değişince, bu kez günlük somut yaşantıyla daha doğrudan ilişkisi olan kanunlar da değişebilecektir. Basın kanunu, grev, lokavt ve sendikalar kanunu yeni temellere göre yeniden şekillenebilecektir.

Hazırlanan tasarının genel doğrultusu, “iktidardaki kuvvetlerin gücünü arttırmak, onları iktidarda olmayanlara karşı korumak, hareket alanlarını genişletmek” biçiminde gözükmeleridir.

Bu niteliği taşıyan değişiklik tasarıları, ülkenin yarınına olacak büyük etkilerinden ötürü, kendilerini hazırlayanlara, savunanlara, gerçekleşmelerine yardımcı olanlara da tarih ve Türkiye önünde büyük sorumluluk getirmektedir.

Değişiklik tasarılarının ilk beliren özelliği, çeşitli halk ve hürriyetlere şöyle bir kayıt getirilmesidir: “Devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğünün korunması, milli güvenlik ve kamu düzeninin korunması.”

Bu kayıt, önce, değişik hak ve hürriyetlerin “kullanılmasına” getirilmektedir. Örneğin, kişi hak ve hürriyetleri, basın, düşünce, inanış, dernek kurma gibi hürriyetlerin kullanılmasını, hükümet, bu Anayasa ilkesine dayanarak çıkaracağı kanunlarla sınırlayabilecektir.

Getirilen bu kaydın tasarılardaki başka bir uygulanma biçimi ise, bazı konularda “karar verecek” makamın değiştirilmesidir. Örneğin, gazete ve

dergilerin toplattırılması hâkim kararına bağlıdır. Ancak, “Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin... korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde,” toplatma kararını hâkimler değil, “yetkili bir merci” alabilecektir. Hâkimler yerine “yetkili merci”in bu kararı verebilmesi durumu, “kişi dokunulmazlığı ve hürriyeti”, “haberleşme hürriyeti ve gizliliği”, “dernek kurma hürriyeti” gibi konularda da vardır. Bu hakların sınırlanması eskiden sadece hâkimlerin kararına bağlıyken, şimdi, “gecikmede sakınca bulunan hallerde”, “yetkili merciin kararı” yeterli olacaktır.

Anayasa değişiklik tasarılarının büyük özelliği olan “ülke ve millet bütünlüğü, milli güvenlik ve kamu düzeni” kavramını dikkatle incelemek gerekir. Zira, bu kavram, değişiklik tasarılarında çok sık yer almaktadır.

Söz konusu kaydın ilk bölümü, hukukun gerektirdiği açıklığa sahip gözükmektedir: “Devletin ülkesiyle ve milletiyle bütünlüğü” kavramı, yanlış anlamalara ya da art niyetli kullanmalara elvermeyecek kadar açıktır.

Ancak, “milli güvenlik ve kamu düzeni” kavramı, hukuk bilimi açısından son derece müphem ve kaypaktır.

Hukukta aslolan, hukuk kurallarını kesin çizgilerle ortaya koymaktır. Aksi halde uygulayıcılar yahut iktidarlar, onları kendi işlerine gelen biçimde yorumlayıp her köşeye çekebileceklerdir.

Nitekim, bir iktidar, “ülkede yoksulluğun arttığını, halkın işsizlikten perişan olduğunu” söylemeyi, örneğin, Anayasa’nın bu maddesine dayanarak çıkaracağı kanunlarla yasaklayabilecektir. “Milli güvenlik” gibi bir kavram, herkesin kendi inanç ve yararına göre yorumlayabileceği bir kavramdır. Örneğin, Türkiye’nin dış politikasını yanlış bulup, bunun yanlış olduğunu yazmak da “milli güvenliğe aykırı” olabilir; bu politikayı günümüzdeki biçimiyle sürdürmek de. Yahut, “kamu düzenini korumak” gerekçesinden, iktidarın hoşuna gitmeyen her çeşit düşüncenin yasaklanmasından yararlanılabilir, vb.

Anayasa değişikliği tasarıları “milli güvenliği ve kamu düzenini korumak” kavramlarıyla kanunlaştıkları takdirde, Türkiye’nin bütün düşünce hayatı, basın heyeti, kişisel hürriyetleri ve dolayısıyla siyasal, ekonomik, sosyal gelişmeleri, iktidarın insafına bırakılmış olabilecektir. Örneğin, basın kanununa eklenecek maddelerle, “milli güvenliğe ve kamu düzenine aykırı yazı yayınlanamaz” denebilecektir.

Sendikalar kanununa, siyasal partiler, dernekler kanununa, iktidar, istediği değişikliği ve sınırı koyabilecek, Anayasa’nın söz konusu

değişiminden sonra, böyle bir uygulama mümkün olacaktır.

Tasarıları hazırlayan kuvvetlerin bu yoldaki bir girişimi düşünmediğini, değişikliği bu amaçla kullanmayacağını kabul edelim. İlerdeki iktidarların davranışı için kim teminat verebilecektir?

Anayasa değişikliği tasarılarının basın ve yayınla ilgili maddeleri de, keyfi bir uygulamaya aynı ölçüde elverişli gözükmektedir.

1961 Anayasası'nın basınla ilgili maddesinde, "gazete ve dergilerin ancak 57. maddede belirtilen fiillerden mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla" kapatılabilecekleri yazılıdır. Bu fiiller, "insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne" karşı çıkmaktır.

Yeni tasarıda ise, kapatılmaya yol açabilecek fiillere, "milli güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlâka aykırı yayın yapmak" da eklenmiştir. Düşünce hayatının gazetelerin ve basının hürriyeti, yarını, iktidarın gönlünce her biçime bürünebilecek bir "düzen ve güvenlik" anlayışının, bu anlayış uyarınca çıkarılacak kanunların insafına bırakılmıştır.

Yeni tasarının "basımevleri ve basın araçları" ile ilgili maddeleri ise, kanunlaşırsa, Türkiye'deki her muhalif düşünceyi, gazete ve kitabı "fiiliyatta" kesinlikle engelleyecek niteliktedir.

1961 Anayasası, şöyle bir madde getirmek gereğini duymuştur: "Basımevi ve eklentileri ve basın araçları, suç vasıtası olduğu gerekçesiyle de olsa, zapt ve müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonamaz" (m. 25).

Anayasa'nın gerekçesinde, bu maddenin izahı şöyle yapılmaktaydı: "Basın hürriyetine vurulacak en büyük darbenin basın araçlarına ve hele basımevlerine el koymak olduğunu izah dahi lüzumsuzdur. Totaliter istikamette yol almak isteyen iktidarla, geçici de olsa basımevlerini faaliyetten alıkoymak ve böylece gazeteleri fiilen iflâsa mahkûm etmek yoluna gitmeyi ihmal etmemişlerdir. Bu sebepledir ki, yeni anayasalarda, basın araçlarının ya asla müsadere ve zapt edilemeyeceği ve işletilmekten alıkonulamayacağı yahut da bu tedbire son derece istisnai hallerde başvurulabileceği belirtilmektedir. Matbaaların kapatılmasının ne demek olduğunu pek acı tecrübelerle yaşamış olan memleketimizin, bu yolu asla kabul etmeyen memleketler arasında yer alması tercih edilmiştir. Pek istisnai hallerde kendisini duyuracak mahzurlar, bu yolun açık olması halinde basın âleminin duyacağı huzursuzluğun yaratacağı mahzurlar yanında daha zayıf kalacaktır."

Değişiklik tasarısında ise, “basımevleri ve eklentileri ve basım araçlarının, sahiplerinin kanuna göre cezai sorumlulukları olması durumunda, zapt ve müsadere edilebileceği, işletilmekten alıkonulabileceği” öngörülmektedir. Yani, tasarı kanunlaştıktan sonra bir iktidar bir kanun çıkarabilecek, “suç unsuru taşıyan kitabı, bildiriyi yahut gazeteyi basmış olan basımevi kapatılır” diyebilecektir. Bu ise, fiiliyatta, iktidara karşı olan hiçbir kitabın, yazının, gazetenin yayınlanmaması demektir. Zira, nihayet ticari kuruluşlar olan basımevleri, en küçük kuşkuyu duydukları bir kitabı, bir dergiyi yahut gazeteyi –haklı olarak– basmayacaklardır... Örneğin, chp’nin seçim bildirisi, işçi sorunlarına değinen bir kitap, bir sendika dergisi, “belki suç vardır” korkusundaki basımevleri tarafından kabul edilmeyecektir.

Anayasa değişikliği tasarısının şu ele alabildiğimiz maddeleri, değişikliğin gerekçesi olan “anarşik ve tedhişçi hareketleri önlemek”le aslında ilgisiz gözükmektedir. Türkiye’deki bütün ilerici, hattâ “liberal” sayılabilecek düşünceleri, siyasal, sosyal, sendikal ve düşünsel alanlarda önlemeye dönük oldukları izlenimini vermektedir. Üstelik yazılan tek satırın, söylenen tek sözün Türkiye’de halkın daha iyi yaşama mücadelesini etkilediğinin somut örneklerle belirdiği çağımızda ve bu gerçeği gören kitlelerin her gün büyüdüğü bir ortamda, söz konusu değişiklik tasarıları gerçekten düşündürücüdür.

Anayasa değişikliği teklifinde yer alan en önemli bir konu, “özerklik”tir. Hükümet, 1961 Anayasası’nın kendisine özerklik tanıdığı bir kurumun, trt’nin bu niteliğini ortadan kaldırmak düşüncesindedir. Üniversitenin ise, “bilimsel” özerkliğine dokunmamakta, “idari” özerkliğini elinden almayı düşünmektedir.

1961 Anayasası’nın gerekçesinde, “Radyonun partizan tutumu ve partizan bir yayın vasıtası haline getirilmesi, memleketimizde, uzun seneler ciddi bir huzursuzluk konusu olmuştur. Bu sebeple, radyo muhtariyeti (özerkliği) ve tarafsızlığı, Anayasa teminatı altına alınmak istenmiştir” denmektedir.

trt özerkliğinin değişiklik teklifinde öngörüldüğü biçimde kaldırılması, Türkiye radyolarını kaçınılmaz olarak ekonomik ve siyasal iktidarın daha büyük etkisine hedef yapacaktır. İktidardaki siyasal partiler, trt’yi kendi özel yayın araçları gibi kullanma imkânını dahi, belki bulabileceklerdir. Haberlerin tarafsızlığı ve yorumların objektifliği, “iki kere iki dört eder” gibi matematik formüllerle belirlenemez. İktidar partilerinin trt’yi dolaylı

olarak yönetmeleri, kendi seçtikleri ve rahatça görevine son verecekleri kimselerle yürütmeleri, radyoları gene kaçınılmaz olarak iktidar partisinin organı durumuna getirebilecektir.

Türkiye, radyolarının bu biçimde kullanılmasından çok çekmiş bir ülkedir. trt özerkliğine son verilmesi sadece Türk radyoculuğunu on yıl geriye götürmekle kalmayacak, Türkiye'yi bir kere daha çağdışı radyoların tehlikesiyle karşı karşıya bırakabilecektir.

Üniversitelerin özerkliği, 1961 Anayasası'nda, "bilimsel ve idari" olarak tanınmıştır.

Anayasa Mahkemesi'nin 4/2/1966 tarih ve 965/32 sayılı kararına göre, idari "özerklik" kavramından şunlar anlaşılmaktadır: "Özerklik belli sınırlar içerisinde serbestçe hareket edebilmeyi gerektirir. Özerk olan bir kuruluşun, kanunla belli sınırlar içerisinde kalmak şartıyla, kendi hareketlerine hâkim olacak kaideleri de yine kendisinin düzenlemesi gerekir.

Bilimsel özerkliğe gelince; bu, daha geniş bir kavramdır. Anayasa'mız bu ilkesiyle üniversiteleri; Anayasa'nın ikinci maddesinde yer alan ana niteliklere sahip bir hukuk devletinin üniversitesine yaraşır şekilde öğretim, araştırma ve yayın konularını tertiplemek ve yürütmek ve mensuplarını bu yönden çalışmaya sevk etmek serbestliğine sahip kılmış bulunmaktadır."

Hükümetin hazırladığı değişiklik teklifi, üniversitelerin "bilimsel" özerkliğine dokunmamakta, "idari" özerkliğini kaldırmaktadır.

Ne var ki, "idari" özerklikle bütünlenmeyen bir "bilimsel" özerkliği düşünmek bile mümkün değildir...

İdari özerkliğe sahip olmayan, Bakanlığın emrinde öğretim yapan üniversiteler, kaçınılmaz biçimde iktidardaki partilere ve kuvvetlere hem de bilimsel yönleriyle bağımlı olacaklardır. Bir profesörün iktidarca beğenilmeyen sözler söylemesi, "idari" gerekçeler yaratarak onu işinden uzaklaştırmaya yetebilecektir. 1960 öncesinde, "Nabza göre şerbet vermeyin" demek bile, profesörlerin "bakanlık emrine" alınmasına yol açabilmiştir. Günümüzün keskinleşen görüş ayrılıkları ortamında, idari özerklikten yoksun bir üniversite, iktidar partisinin programı çerçevesinde eğitim yapan bir kuruluş olmaya zorlanabilecektir.

"İdari yetkiler"in iktidarların elinde olması, "bilimsel özerkliği" kaçınılmaz şekilde anlamsız bir etiket durumuna getirecektir.

Anayasa değişikliği tekliflerinin başka maddeleri de, hayli düşündürücüdür. Örneğin, Anayasa'mızın 46. maddesi, "Çalışanların ve işverenlerin sendikalar ve sendika birlikleri kurma hakkını" getirir.

Değişiklik teklifinde, bu maddeden "çalışanlar" sözcüğü çıkmakta, yerine "işçiler" deyimi getirilmektedir.

Bu değişikliğin anlamı, 700 bin memurun sendika kurma hakkının ortadan kaldırılmasıdır. Bu insanların haklarını savunmakta güçlü bir araç olan memur sendikalarının kapanmasıdır. Değişiklik, memurların kendi çalışma ve yaşama şartlarını düzeltmek yolunda yararlandıkları, işveren (devlet) karşısında onları ezilmekten kurtaran bir savunma hakkının, memurların elinden alınması anlamındadır.

Değişiklik teklifinde bir başka ilginç nokta, Anayasa Mahkemesi'ne başvurma hakkının çok daraltılmasıdır. Bu durum değişiklik düşüncelerindeki ortak bir yanın, "Yargı gücünü azaltıp, yürütme gücünü kuvvetlendirmenin" ifadesidir aynı zamanda. Genel çizgileriyle yargıçların denetimini ve yargı kurumunun devletteki yerini sınırlayan, buna karşı hükümetin gücünü arttıran değişiklik teklifleri, Anayasa Mahkemesi'ni de önemden düşürmektedir.

1961 Anayasası'nda, Anayasa Mahkemesi'ne başvurma hakkı geniş tutulmuştu. Değişiklik teklifi ise bu hakkı "cumhurbaşkanına, Meclis'te grubu bulunan partilere ve Meclis üyelerinin altıda birine" tanımaktadır. Meclis'te üyesi bulunan fakat grubu olmayan partiler, Yüksek Hâkimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay ve üniversiteler, bundan böyle, Anayasa Mahkemesi'ne başvurup bir kanunun iptalini istemeyeceklerdir.

Bu değişikliğin anlamı, Anayasa Mahkemesi görevinin çok azaltılmasıdır. Meclis'in çıkardığı kanunlara Anayasa'ya aykırılık bakımından itirazın çok zorlaşmasıdır. Hele mahkemece geçmişte kabul edilen itirazların çoğunu yapmış bulunan kuruluşların yeni değişiklikle bu imkândan yoksun kalacağı düşünülürse. Anayasa Mahkemesi'nin önemi çok azalan bir kurum durumuna geleceği söylenebilir.

Anayasa değişikliği teklifinin maddeleri, eğer aynen kabul edilirlerse, Türkiye'yi bazı konularda on yıl geriye götürebilirler. Bu Anayasal değişikliğe dayanarak, bir iktidar, ülkenin bütün temel kanunlarını değiştirerek kitlelerin ve kişilerin ekonomik-sosyal-siyasal haklarına, hürriyetlerine –tarihin ona tanıdığı imkânlar ve koyduğu sınırlar çerçevesinde– zarar verebilir.

Böyle bir durum, Türk toplumunu 1960 öncesinin kısır siyasal çekişmelerini hatırlatan bir ortama yeniden döndürebilir. Üstelik, 1970'ler Türkiye'si, on yıl öncesinden çok farklıdır.

Özüyle ve doğrultusuyla değiştirilmesi teklif edilen 1961 Anayasası, üstelik, sıradan bir yasa değildir. Başlangıç bölümünde, “27 Mayıs 1960 devrimini yapan Türk milletinin” bir ürünü olduğu açıklanmıştır. Günümüzün ilginç bir çelişmesi de, Anayasa’yı bizzat “hazırlayanların,” şimdi, onu “değiştirmek” durumunda olmasıdır. Örneğin, değişiklik tekliflerini hazırlayan hükümette kendi bakanları da yer alan bir chp’nin teklifler karşısındaki tutumu merakla izlenecektir. Hele Sayın İnönü’nün Kurucu Meclis’te Anayasa tartışılırken heyecanla ayağa kalkarak, “Evet” dediği maddeler günümüzde değiştirilmek üzere ortaya konurken, chp Genel Sekreteri Sayın Şeref Bakşık’ın Kurucu Meclis dönemindeki çalışmaları hatırlardayken, bu partinin günümüzde alacağı tavır, gerçekten ilginç olacaktır.

27 Mayıs devrimini ve 1961 Anayasası’nı yaratanlar, kendi yavrularını şimdi “yiyecekler” midir?..

Milliyet, 8-9 Haziran 1971

## Üniversite ve Anayasa

Anayasa’mızın gerekçesinde, özerklik kavramı şöyle tanımlanır: “Kanunla belirtilmiş sınırlar içinde, bir kuruluşun kendi hareketlerine hâkim olacak kaideleri bizzat kendisinin düzenlemesi.”

Sayın Nihat Erim’in hazırladığı ve milletvekillerinden benimseyerek bir Anayasa Değişiklik Teklifi olarak sunmalarını istediği taslakta, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu’nun özerkliğinin kaldırılması, üniversitelerin ise idari özerklikten yoksun bırakılarak sadece bilimsel özerkliklerini korumaları öngörülmektedir.

Bu değişiklik tavsiyelerinin etraflı, bilimsel ve ayrıntılı gerekçelerini Sayın Erim henüz kamuoyuna sunmuş değildir. Dolayısıyla, Anayasa değişimlerinin ciddiyetine yaraşır bir biçimde teklifler üzerinde fikir yürütmenin imkânı henüz mevcut değildir. Ancak, Sayın Erim’in trt ile bir sohbet şeklinde ve Batılıların “â bâtons rompus” yahut “informal taiks” dedikleri tarzda yapmış olduğu açıklamalar, özellikle üniversiteler konusunda bazı ilginç noktalara değinmektedir.

Sayın Erim, “bilim ocaklarını üç büyük kentin tekelinden kurtararak Türkiye’nin her köşesine yaymanın gerekliliğinden” söz etmektedir. Bu düşünceye katılmamanın imkânı yoktur. Gerçekten, üniversitelerin bilimsel niteliklerini koruyarak çoğalmaları, yarının Türkiye’sini yaratmanın belki de kaçınılmaz ön şartıdır. Başbakan, bu amaca ulaşmakta karşılaşılan önemli bir zorluğa da işaret etmektedir. Büyük kentlerin dışındaki üniversitelere yeterince öğretim üyesi bulunmamakta, büyük kentlerin öğretim üyeleri bu yeni kuruluşlarda çalışmak istememektedir.

Bu, gerçekten önemli bir sorundur. Nitekim hazırlanmakta olan Üniversiteler Reform Tasarısı bu konuya eğilmiş, öğretim üyeleri için belirli görev yükümlülükleri getirmiştir. Ancak, Sayın Erim, konunun sadece kanunda, ele alınmasını yeterli görmemektedir. trt’ye açıkladığı üzere, öğretim üyelerinin Anayasa Mahkemesi’ne başvurarak kanunun bu maddesini Anayasa’ya aykırılık gerekçesiyle iptal ettirebilmelerinden kuşkulanmaktadır.

Kanaatimizce, böyle bir kanun Anayasa’nın mevcut maddesine aykırı düşmez. Ancak, Sayın Erim’in bu konuda kuşkusu varsa, mevcut maddeye bir ayrıcalık getirilerek, öğretim üyelerinin “kanunla belirtilmiş sürelerde ve şartlarda değişik öğretim merkezlerinde görevlendirilebilecekleri” yolunda

bir fıkra eklenebilir. Sırf bu kuşkunun varlığından ötürü çok daha kapsamlı olan “idari özerklik” ilkesinden vazgeçmek, “pire için yorganı yakmak” gibi bir tersliğe düşülmesine sebep olabilir.

Başbakan’ın haklı olarak yakındığı “üniversitelerin bir araya gelip bir reform tasarısı hazırlamamaları” durumu gerçekten üzücüdür. Ancak, idari özerklik kaldırılmadan da buna herhalde bir çare bulunabilir.

Sayın Erim’in önceki konuşmalarında da değindiği bir konunun üzerinde durmakta yarar vardır: Başbakan, üniversitelerde öğretim üyelerinin, “Kürsülere çıkıp da, ey gençler, bu insan hakları denen şeyler, ana hürriyetler denen şeyler burjuva uydurmalarıdır. Böyle hürriyet olmaz... Asıl hürriyet Maoculuğu, Marksizmi tatbik etmekle sağlanır” dediklerini öne sürmektedir. Bu durumdan hem idari özerkliğin, hem de bilimsel özerkliğin (kamu düzeni ve milli güvenliğe aykırılık gerekçesiyle) sınırlanması için söz etmektedir.

Önce şunu belirtmek gerekir: İnsan haklarının ve temel hürriyetlerinin tümüyle burjuva uydurmaları olduğu yolunda bir görüş, ne Maoculukta, ne de Marksizm de vardır. Bu tür sözleri kürsülerden söyleyenler, eğer varsa, en azından Maoizmi ve Marksizmi bilmeyenlerdir. Ancak, (doğru ya da yanlış) bu sözlerin ve sadece bunların mutlak birer gerçek gibi üniversite kürsüsünden söylenmesi gibi bir “genel durum,” bildiğimiz kadarıyla üniversitelerde mevcut değildir.

Sayın Başbakan’ın ifade ettiği doğrultuda bir “genel durum” varsa, hele böyle bir durum çeşitli sınırlamalara dayanak yapılacaksa, değişiklik taslağının gerekçesinde bunun olay olay ve isim isim açıklanması, iki bin öğretim üyesinden hiç değilse önemli bölümünün kürsülerinde bu tarz bir uygulama içinde olduğunun ortaya konması gerekir. Ve ancak bundan sonra durum tartışılabilir. Bilim anlayışına ve özgürlüğüne aykırılığı yahut uyarlığı öne sürülebilir.

Benzer gerekçelere dayanarak üniversitelerin idari özerkliğini sınırlamanın nelere mal olabileceği ise, sanırız en güzel Sayın Erim tarafından ifade edilmiştir. trt’deki konuşmasında, Başbakan, başından geçen bu olayı nakletmektedir: Sayın Erim, üniversitede görevli olduğu bir sırada günlük gazetede makale de yazmaktadır. Devir, 1960 öncesidir. Zamanın iktidarı, “Üniversite hocalarının gazetelerde makale yazamayacağı” şeklinde bir kanun çıkararak Prof. Erim’i üniversite görevinden istifa zorunda bırakmıştır...

Şimdi, yazılı hukukun nihayet kâğıt üzerinde sözler olduğu bir gerçektir. Sayın Erim bunu belirtirken bir gerçeği ortaya koymaktadır. Ancak, kâğıt üzerindeki sözlerin bütün güçsüzlüklerine rağmen bazı iktidarları bazı girişimlerden alıkoyduğu da, bir etki yarattığı da gerçektir. “İdari özerklikten” Anayasa tarafından yoksun bırakılmış bir üniversite, iktidarların beğenmeyeceği öğretim üyelerini “idari” sebep yaratarak işten uzaklaştırmalarına “açık” bir Anayasa olacaktır. Aynı şekilde, “kamu düzeni ve milli güvenlik” gibi sözlerle sınırlanmış bir “bilimsel özerklik,” iktidarların hoşgörü kapsamı dışına çıkan öğretim üyelerini ve düşünceleri –aynen Sayın Erim’e yapıldığı gibi– üniversiteden uzaklaştırabilecektir.

Bu gerekçeler, bu düşünceler, Anayasa’nın üniversitelere tanıdığı idari özerkliği kaldırmaya, bilimsel özerkliği sınırlamaya yeterli midir? Gerçekleştikleri takdirde yol açacakları ve açabilecekleri olumsuz gelişmeleri mazur gösterebilecek kuvvette midirler? Kanaatimizce, değildirler. Şikâyetçi olunan hususların bir bölümü başka yolarla giderilebilir. Bir bölümü ise, sağlam gerekçelere dayanmadıkları izlenimini vermektedirler. Üstelik, gerçekleşirlerse, ilerdeki iktidarların, –tarihin çizdiği sınırlar içinde– en olumsuz hareketlere girişmelerine imkân tanıyacaklardır.

Burada, bir noktaya daha değinmenin ihtiyacını duyuyoruz: Anayasa üzerindeki tartışmalar Sayın Erim’in de gereğine işaret ettiği biçimde devam etmektedir. Ancak, bazı çevreler, değişimin gerçekleşmesinden önemli çıkar bekleyen çevreler ve sözcüleri şöyle bir demagojiyi yürütmektedir: 1) Tedhiş hareketleri, anayasal özgürlüklerin bir sonucu olmuştur. 2) 27 Mayıs Anayasası’nı savunanlar ve değişikliğe karşı çıkanlar... dolayısıyla, 3) tedhişin devamını savunmaktadır.

Hiçbir mantık tutarlığı olmayan ve tedhiş hareketlerini Anayasa’nın ürünü olarak sunmaya çabalayan bu çevreler, aslında, Anayasa’nın kendi çıkarlarını alabildiğine genişletmelerine getirdiği sınırlardan şikâyetçidirler. Dolayısıyla, mantıktan yoksun bu iddiayı kullanmaktadırlar. Gerçekleri söyleyen ve Türkiye çoğunluğunun haklarını savunmaya çalışanları böyle bir demagojiyle yıldırmaya –boşuna– uğraşmaktadırlar.

Milliyet, 15 Haziran 1971

## Halk ve “Oy”a Tâviz

Türkiye’nin kimi aydın çevrelerinde yaygın olan yanlış bir görüş vardır: Eğer “oy” baskısı kalkarsa, iktidarlar “oya tâviz” vermeyecekler, dolayısıyla daha rahat ve doğru hareket edeceklerdir.

Bu düşünceye göre, karar mevkilerinde bulunanların “oy baskısı”ndan kurtulmaları, ülke çıkarlarını en fazla gözeten bir politika izlemelerini mümkün kılacaktır.

Oysa, “oy” demek, çok genel anlamıyla halk demektir. Gözden kaçan yahut gizlenen nokta budur. Bir kararın üzerinde “oy baskısı” bulunması, kararın “halkın tercihleri” açısından da düşünülmesini gerektirir. Oy yahut halk etkeninden tamamen bağımsız kararlar ise, halkın çıkarlarını hiç düşünmeksizin alınabilecek kararlardır.

Gene gözden kaçan yahut gizlenen nokta, “oy baskısı”nın iktidarları etkileyen çeşitli faktörler arasında en eşitlikçi faktör oluşudur: Bir iktidarın biçimlenişi, öncelikle çeşitli zümrelerin maddi gücüne dayanır. Ekonomik ağırlığı daha az olan kitleler ise, iktidarları etkileme olanağına ancak “oy düzeyinde” kavuşurlar. Zira, en güçlü zümrenin üyesiyle en yoksul köylünün tercihi, oy düzeyinde eşittir: Her ikisinin de vereceği kararın bir oyluk gücü vardır. Başka bir deyişle, klâsik demokraside iktidarları yaratan ve etkileyen faktörlerin hemen hepsi güçlü zümrelerden yanayken, bir tek oy faktörü kitlelerden yahut sayıdan, çoğunluktan yanadır.

Burada, oy kararının güçlü zümrelerin etkisinden tamamen bağımsız olduğu; tek başına mucizeler yaratacağı, her zaman ve mutlaka en doğru seçmeyi yansıttığı, kuşkusuz, söylenemez. Ancak, rahatlıkla öne sürülebilecek olan şudur: Türkiye koşullarında, öncelikle başka faktörlerce yaratılmış iktidarlar bu, oy yahut halk faktöründen de etkilenmişlerdir. Oy kaygısı yahut halk desteği gibi zorunluluklar, onların kitleleri de gözetmeleri için başlıca neden olmuştur. Öncelikle hâkim zümrelerin iktidarı olmalarına rağmen “oya tâviz vermiş;” kitle çıkarlarına bir ölçüde ve bazı alanlarda boyun eğmişlerdir.

Başka bir deyişle, halk kitlelerinin iktidarda bulunmadıkları bir çerçevede; kitle muhalefetini somutlaştıran partilerin “geliştirilmediği” bir siyasal ortamda, oy, halk çıkarlarını koruyan güçlü bir araç olmuştur.

Günümüzde sürdürülen Anayasa tartışmalarını halk (yahut oy) etkeninin çerçevesine almak, çeşitli açılardan yararlı gözükmektedir:

1961 Anayasası, sosyoekonomik kuvvetler ve sınıflar arasında belirli dengeler kurmuş bir yasadır. İşveren zümrelerine, toprak sahiplerine olduğu kadar işçilere, köylülere ve değişik düşünce akımlarına da bazı imkânlar tanıyan bir hukuk düzeninin yaratıcısıdır.

Anayasa'nın bu özellikleri, kuşkusuz, halk kitlelerinin sosyoekonomik alanda kuvvetlenmelerinin bir sonucudur. Yani, sanayileşmeye uğraşılması, işçi kitlesinin sayısal gelişimi, köylü sorunlarının doğuşu, vb. Ancak, bu sosyal kuvvetlerin gelişmesi başka şeydir, onların siyasal planda somutlaşması, billurlaşması başka şey. Bundan ötürüdür ki, Anayasa toplumdaki gelişmeleri tanır ve onlara açık bir yapıyı kurarken; değişme halinde olan toplumun özellikleri o anda Meclislere yansımamıştır. Toplumun değişen dengesi ve bu değişimi belgeleyen Anayasa ile değişimin etkisine henüz girmemiş olan siyasal üstyapı –Meclisler– arasında olağan bir uyumsuzluk belirmiştir.

Gerek iktidar partisinin gerekse hâkim zümrelerin yıllardır Anayasa'dan şikâyetçi olmaları; çok sayıda kanunun Anayasa Mahkemesi'nden geri çevrilmesi; buna karşılık kitlelerin ve kitle çıkarlarına yakın kuruluşların hep Anayasa'yı savunmaları, bu temel uyumsuzluğun sonuçlarıdır.

Şimdi, Anayasa'nın özünü değiştiren, onun toplumsal dengeyi yansıtan özelliklerini kaldırıp ona siyasal üstyapıya yatkın kişilik veren bir "Değişim Taslağı" ile karşı karşıyayız.

Bu değişimi sadece Meclislerin kararına bağlamak temelinden sakat bir tutumdur. Zira, en basit bir tahlilin ortaya koyduğu gibi, Meclisler Türkiye'deki sosyal gelişmelerin kendisi değil; bu gelişmeyi arkadan izleyen siyasal üstyapı kuruluşlarıdır.

Toplumsal yapının durumunu ve eğilimini Anayasa konusunda açığa çıkarabilecek olan ise, bu yapının temel unsuru, yani halkın bizzat kendisidir.

Anayasa'nın temeli olan kırktan fazla madde halkoyuna başvurmaksızın değişirse bu kez Anayasa ile toplumun yapısı çelişecektir. Böyle bir durum sadece yeni Anayasa'yı etkisiz kılmayacaktır. Yol açabileceği bunalımlar, sanılandan çok daha ağır olmaya namzettir.

Unutmamak gerekir ki, "Anayasa'nın bir maddesinin değişimi" başka şeydir, Anayasa'nın temellerini kuran kırk maddenin birlikte değiştirilmesi başka şeydir.

Anayasa değişiminin olağan prosedürü –üçte iki çoğunluk, vb.– münferit maddelerin olağan değişimi içindir. Anayasa'yı tümden bozup

yeniden yazmak anlamındaki bir büyük değişim için değildir.

Böylesine köklü ve kalıcı bir hukuk kararı, aynen 1961'de olduğu gibi ancak "Referandum" yoluyla, halkın oyu ve hakemliğiyle gerçekleşirse anlam kazanacaktır.

Milliyet, 10 Ağustos 1971

## Anayasa Çıkmazı

12 Mart öncesinde "Sol"daki gençlerden bir bölümünün düştüğü hatâya, şimdi "Sağ" düşmüşe benzemektedir. Gençlerin bir bölümünce yapılan yanlış değerlendirme, Türkiye'de var olmayan şartları Türkiye'de varsaymak; Türkiye'den çok geri sosyoekonomik aşamada bulunan toplumların ya da elli yıl öncesi Türkiye'sinin çözümlerini günümüzde geçerli sanmak; kuvvetini kitlelerden almayan bir gelişmenin bağlı olduğumuz dünya ve Akdeniz koşullarından bağımsız kalabileceğine kanmak olmuştu. Bu nedenle, bazı Latin Amerika ülkeleri ve Ortadoğu devrimci hareketleriyle benzerlikler kurulmuş, sonuçlar çıkarılmıştı.

Günümüzde, aynı benzetme yanlışına "Sağ"da[9] rastlanmaktadır: Anayasa tartışmalarıyla bir kat daha belirlenen bu yanlış, Türkiye'yi bir Brezilya, Endonezya hattâ Yunanistan'la kıyaslayıp, buna göre sonuçlar çıkarmaktır.

Anayasa tartışmalarında bir bölüm Sağ, değişiklikleri "Türkiye'yi dikensiz gül bahçesine çevirecek" Zümrüd-ü Anka kuşu gibi karşılamaktadır. Anayasa değişince, kendi, ekonomik iktidarlarını rahatsız eden bütün kitle talepleri ve hareketliliği son bulacaktır. Sonra, bu dikensiz gül bahçesinin güven verici ortamında, ekonomik Sağ, on yıldır şikâyetçi bulunduğu kitle gelişmelerini önleyip kayıtsız-şartsız egemenliğini sürdürecektir...

Oysa, Türkiye ne Brezilya'dır, ne Endonezya'dır, ne de Yunanistan'dır.

Anayasa değişiminden bu yönde kalıcı ve kapsamlı yarar beklemek ya da köklü bir rejim değişiminden ekonomik Sağ açısından aynı yönde medet ummak, en azından Türkiye'yi tanımamak demektir.

Uzak Brezilya'yla ilkel Endonezya'yı, kırk yıl öncesinin şartlarında temelleri atılmış İspanya'yı bir yana bırakalım. Türkiye, Yunanistan'a benzetilebilir, ekonomik Sağ'a günümüz Yunanistan'ının sağladığını verebilir mi?

Sağ'ın bir bölümünün bu soruyu "evet" diye cevaplaması, bir zamanlar Bolivya ile Türkiye arasında kurulan hayâli benzerlik kadar yanlıştır. Öncelikle dış ticarete ve turizme dayanan Yunan ekonomisiyle iyi kötü bir sanayileşme çabasındaki Türkiye'yi birbirine karıştırmak mümkün değildir. Aynı şekilde mümkün olmayan, dünya piyasalarına çıkabilmiş Yunan sermayesiyle, Niyarkos'lu ve Onassis'li beynelmilel Yunan burjuvazisiyle

Türkiye’nin Türkiye ölçülerinde bile cılız ve dünya ölçüleriyle azgelişmiş kapitalizmini birbirine benzetmektir. Avrupa Birliği’ne doğru adımlar atan, Liberal Avrupa’yla bağlantılarını geliştiren bir Türkiye vardır karşımızda. Liberal Avrupa bütününden uzaklaşması durumunda, aynı Türkiye, ekonomik Sağ açısından, ne derece elverişli olacaktır? Yunanistan ekonomik iktidarına güven veren kurumların Türkiye’de benzer fonksiyonu (özellikle ekonomik konularda) aynı güvenirlik ve süreklilikle ve ehliyetle sağlaması beklenebilir mi?

Yanlış hesaplar yapmak, nihayet, herkesin hakkıdır. Hesabı yapanların kendi bileceği iştir. Burada belirtmeye çalıştığımız nokta şudur: Anayasa’nın değişmesi şöyle dursun, “rafa kalkması” bile Türkiye’nin mutlaka kitleler yararına olan ilerleyişini, doğrultusunu önleyemez. Anayasa’nın büyük halk çoğunluğunun aleyhine değiştirilmesine eğer karşı çıkılıyorsa, bu “geçici” olmaya mahkûm bir baskı, sıkıntı ve bunalım döneminden bile kitleleri sakınmak içindir.

Yoksa, her şey ve herkes gibi, Anayasa değişiminin etkisi de tarihin ve objektif gerçeklerin koyduğu yıkılmaz sınırlarla kayıtlıdır.

Milliyet, 20 Temmuz 1971

## “Savaş Hali”

Türkiye’nin yaşamakta olduğu “Anayasal değişimler dizisi” ilginç bir özellik taşıdığını son günlerde yeniden göstermiştir: Bir bölük değişim teklifi tam tartışılıp karara bağlanacağı sırada, hemen bir başka bölük değişim önerişi hükümet çevrelerinde hazırlanıp kamuoyuna sunulmaktadır. Sonra, sıra buna geldiğinde, bu kez yeniden teklifler kamuoyuna duyurulmaktadır.

Böylece, bir çeşit “sürekli değişim” sürecine Türkiye ve Anayasa’sı girmiştir. Bu sürecin nerede duracağı ise henüz belli değildir.

Bu uygulamanın son örneği önceki gün yaşanmıştır: Tam komisyonlar toplanıp Meclis takvimleri düzenlenirken ve birtakım uzlaşmalar sağlanıp hazırlıklar tamamlanırken, yeni bir “Anayasa değişikliği teklifi” dizisi, kamuoyuna duyurulmuş, ilgili komisyona gönderilmiştir. Sonra bu yeni dizi komisyonda kabul edilmemiştir. Tabiatıyla, kabul edilmemiş olması bu değişiklik tekliflerinden vazgeçildiği ya da ilerde yeniden getirilmeyeceği anlamına değildir. Belki zaman geçecek, yapılan Anayasa değişimleri gelecekteki değişimlere yönelebilecek bir muhalefetin imkânlarını sınırlayacak ve “son dizi,” yeniden gündeme getirilecektir.

Ancak, bu son dizinin özellikle bir maddesi, üzerinde derinliğine durmayı gerektirmektedir. Söz konusu madde, teklif sahibinin düşüncesini açıkça ortaya koymasını zorunlu kılan bir önemdedir.

Zira, teklifin bugün için gündemden çıkarılmış olması, yarın tekrar sunulmayacağının teminatı değildir.

Söz konusu Anayasa değişikliği teklifi, “Savaş Hali” tanımına ilişkindir. Basında yer alan haberlere göre, bu değişiklik teklifi, şu noktaları kapsamaktadır:

• Anayasa’mızdaki “savaş hali,” birtakım yetkilerin genişlemesine, bazı girişimlerin yapılmasına, bazılarının durdurulmasına imkân veren olağanüstü bir durumu tanımlamaktadır.

• Bugünkü şekliyle, “savaş hali,” milletimizin bir başka milletle savaş etmesi durumunu belirleyen bir tanımdır.

• Oysa, bir de “Soğuk Savaş hali” vardır. Anayasa’daki tanım değişmeli, eskiden “savaş halinin” iktidarlara tanıdığı imkânları, şimdi “Soğuk Savaş hali” de tanımalıdır.

Genel çizgileri bu olan yeni değişiklik teklifini, dikkatle ve bütünüyle incelemek gerekir. “Savaş hali” tanımının mevcut Anayasa’mızdaki başlıca önemi şudur: Anayasa’mız, bir iktidara, “genel seçimi ertelemek yetkisini” ancak “savaş hali” varsa tanımaktır. Bu, Anayasa’ya göre, seçimleri erteletebilecek tek durumdur. Anayasa’da seçimin ertelenmesini mümkün kılabilecek başka tek imkân yoktur.

Şimdi, Anayasa’daki “savaş” kavramı bu teklif doğrultusunda değiştirilse, bir iktidar, “Soğuk Savaş’ın Türkiye’yle başka ülkeler arasında sürdüğü” gerekçesiyle, seçimi başka tarihe atabilecek, kendi iktidar süresini böylece uzatabilecektir. Kaldı ki, “Soğuk Savaş” herkesin kendi gönlünce yorumlayabileceği soyut bir kavramdır. Gerçi dünya bu “Soğuk Savaş” dönemini çoktan geride bırakmıştır ama, teklifin mantığı çerçevesinde, böyle bir iddianın bizde öne sürülmesi kimseyi şaşırtmayacaktır. Ve Türkiye’nin olağana dönmesinin, “demokratik” tanımına dönmesinin, “demokratik” tanımına yaklaşabilmesinin kaçınılmaz ön şartı olan zamanında seçim, böylece bilinmeyen bir tarihe gönderilebilecektir.

Yani, bir gerekçe, kimseyi inandırmayacak biçimde de olsa görüntüyü gene koruyarak yaratabilecektir.

Söz konusu değişiklik teklifini hazırlayanlar, teklifi neden hazırladıklarını, hangi düşünceden hareket ettiklerini, ne gibi gerekçelere dayandıklarını kamuoyuna açıklamakla yükümlüdürler. Teklifin komisyonda kabul edilmemesi, bu yükümlülüğü ortadan kaldırmaya yeterli değildir. Gerçekten, nedir bu teklifin ardında yatan düşünce? Yeterli bir açıklamanın yapılmamış olması, kamuoyunun zihninde belli ki teklifte olmayan niteliklerin şekillenmesine, kuşkuların doğmasına yol açmaktadır.

Demokrasi, bir açıklık rejimidir. Demokraside üstü örtülü düşüncelerin, imaların, moral baskıların yeri yoktur.

Açıklıktan kaçınmanın ve karanlığın demokrasiye verebileceği zarar, demokrasiyi kurtarmak gerekçesini öne süren yüzlerce Anayasa değişinimin sağlamak iddiasında olduğu yarardan, çok daha fazladır.

Milliyet, 9 Aralık 1972

## Üniversiteler Anaokulu Değildir

Türkiye üniversitelerinin üzerine son “reform” (!) tasarısıyla örtülmek istenen örtü, günümüze yaraşan gelişmenin zaten gerisinde kalmış bir kurumu bu kez geçmiş çağlara döndürecek niteliktedir. Öğretim üyelerinin en sübjektif ve esnek ölçülerle görevden atılabileceği, özel yetkili “profesörleri denetleme kurullarının” meydana getirileceği, olaylara “adı karışanın” öğretim üyeliğinden uzak tutulacağı, fakültelerin “bazı hallerde” bir yıl kapatılabileceği ve yükseköğrenimi paralı yapmak suretiyle sosyal adaletin gerçekleştirileceği ilginç bir “reformdur” bu.

Bilim adına asıl talihsizlik, üniversite sorununun en ters bir ortamda gündeme getirilmesidir: Üniversite, bazı şiddet olaylarına karışanların genellikle yüksekeğitim öğrencisi olması nedeniyle, zaten kamuoyunda çoğu haksız suçlamalara hedef yapılmıştır. Üniversitenin çok dışındaki etkenlerin yarattığı sonuçlar, sanki salt üniversitenin sorumluluğuymuş gibi sunulmuştur. Bu ortam, bizzat üniversitelerin yersiz bin suçluluk kompleksine kapılmasına yol açmıştır. Üniversiteyi, kendini en yakından ilgilendiren konularda bile ancak zayıf bir ses yükseltmek durumunda bırakmıştır.

Oysa, söz konusu olan sadece eğitim üyelerinin hiç kuşkusuz çok önemli olan hakları ve özgürlüğü değildir. Söz konusu olan Türkiye’de bilimin geleceğidir. Gençliğin geleceğidir. En önemlisi, yüksekeğitim kurumlarının işleyişinden birinci derecede etkilenen toplumsal bütünün geleceğidir.

Günümüzün şartlarında ve hele son Reform Tasarısı ışığında biraz “lüks” gibi gözükmekteyse de, çağdaş bir üniversitenin “ne olması” gerektiği; hangi toplumsal ihtiyaçları cevaplaması, hangi görevleri taşıması gerektiği, suçlamasız, kompleksiz bir tartışma ortamında incelenmelidir. Zaten eksikler içindeki bir yüksek eğitimi günümüzün dar açısından değerlendirip büsbütün yanlışlara boğmak değildir söz konusu olan. Tek satır okuyamayanların bile gününü ve yarınını etkileyen bir toplumsal kurumun, kendi görevine yaraşır bir yapıya kavuşmasına yardımcı olmaktır.

“Üniversite,” çağlar boyunca genel çizgileriyle üç değişik model uyarınca biçimlenmiştir. Özellikle Ortaçağ’ın (ve günümüzdeki bazı ilkel üniversitelerin) temel fonksiyonu, elde edilmiş olan bilgiyi ve kültürü korumaktır; toplumda var olanın bir değişmezliğe kavuşmasına katkıda

bulunmaktır. Bir başka üniversite örneği, toplumun ihtiyacı olan mesleklerin değişimine ayak uydurmayı amaçlamış, gerekli teknisyen kadroları ekonomik talebe göre yetiştiren eğitim kuruluşlarıdır. Üçüncü örnek ise, temel amacı "bilginin üretilmesi" ve toplumun değişimi ile tutarlı kültür modellerinin her alanda yaratılması olan ileri üniversite tipidir.

Bu modellerden hangisinin günümüzde en yararlı olabileceği, tabiatıyla, çağımızın gerçekleri ve somut ihtiyaçları uyarınca biçimlenen bir sorundur: Değişimin hızlandığı, toplumların hemen her on yılda kendilerini iki kat aştığı bir çağda ve bilginin hem ekonomik hem de sosyal gelişmede giderek artan bir önem kazandığı günümüzde, geçerliliği olan üçüncü modeldeki "yaratıcı" eğitim kuruluşlarıdır.

Ne var ki "yaratıcılık," ancak belirli sorumlulukların yüklenilmesiyle, çağımıza doğru teşhislerin konmasıyla, en ağır çalışma temposuna katlanmakla ve mutlaka özgürlük içinde mümkündür.

Günümüzün bilimadamı, çevresinde değişen dünyaya sadece bir "gözlemci" yahut "yorumcu" gibi bakabilmek lüksüne artık sahip değildir. Çağın koşulları, olağanüstü değişim hızlarıyla, her "bilimsel" tavrın ve kararın en teknik alanda bile kısa sürelerde sonuç yaratmasına yol açmıştır. Bilimadamı, her kararının toplumdaki somut sonucunu görebilmekte, kendi sorumluluğuyla baş başa kalabilmektedir. Artık olaylarla iç içe yaşayacak, etkileyecek, etkilenecek ve geçmişteki fildişi kulesinin sessizliği, onun için ancak bir hatıra olabilecektir.

Yüksekeğitim Kurumları ve anlayışı, çağımızın bütüncülüğünü kavrayabildikleri ölçüde günümüzde "yaratıcı" olabilirler. Bir "tekniğin" yaratılması ile bu tekniğin sosyal kullanılma biçimi arasındaki bağlantının farkında olmayan bir üniversite, kendini sadece işin "teknik yaratıcılığıyla" ilişkili görüp bu tekniğin hangi sosyal amaçlarla ve ne şekilde kullanıldığına kayıtsız kalan bilimadamı, artık çok gerilerde kalmıştır. Sosyal bilimlerle objektif bilimlerin kaynaştığı ve birbirini tamamladığı, teknolojinin bunu bir zorunluluk kıldığı dönemde yaşamaktayız, insanlar ve bilim artık falanca teknik buluşu, filanca teorik iktisat modelini ön planda düşünmemektedir. Öncelikle göz önüne getirilen, toplumların somut sorunlarıdır, gelişmedir, şehirleşmedir, sağlık düzeni, çevre kirlenmesi ve benzeri geniş, yaygın, kapsamlı sorunlardır. Bilim, günlük yaşantıda somutlaşan bu sorunların doğrultusunda ve toplumsal amaç öne alınarak düşünülebilen, ulaşılabilen tekniklerin bütünüdür günümüzde.

Çağımızla tutarlı olabilen üniversitenin görevini yapabilecek niteliklere kavuşması, çok doğal olarak –ve zorunlu olarak– bilimsel yaratıcılığın beraberinde “kritik” bakış açısını da getirecektir. Üniversite, sadece kendi bünyesi gereği değil, aynı zamanda görevi gereği olarak, toplumun sırt çevirdiği gerçeklere, haksızlıklara, gözden kaçırılana ışığını tutacaktır. Ve çağdaş toplum, bu eleştirici projeksiyonu mutlaka, hem de kendi çıkarı için hoşgörüyle karşılayacaktır.

Ne var ki, böyle bir yüksekeğitim düzeni, üniversiteleri geçmiş çağların “korporasyonlarına” döndüren kanun tasarılarıyla, bazı talihsiz olayları fırsat bilen demagojik yaklaşımlarla, artık devlet dairelerinde bile geçerliliği kaybolmuş; bir “mutî memur” anlayışıyla, fakültelere getirilmek istenen anaokulu düzeniyle gerçekleşmez.

Eğer yapılmak istenen, gerçekten “eğitim reformu” ise...

Milliyet, 10 Ocak 1973

## Meğer Sebep Neymiş...

Hukuken gayrı ciddi olmanın tehlikesine de zaman zaman düşen bir “Anayasa değişimini,” Türkiye nihayet tamamlamak üzeredir.

“Kendi nev’i şahsına münhasır” usullerle hazırlanan, savunulan ve kabul edilen bu değişim, herhalde, hukuk bilimine bir “dipnotu düşürülerek” ve “sui-generis” faslına dahil edilerek değerlendirilebilecek “orijinal” bir hukuk uygulamasıdır.

Bu özellikleriyle, hukuk tarihine herhalde geçecektir.

Ancak günümüzü ilgilendiren, bu değişimin hukuki geçerliliği değildir. Türkiye halkının yaşantısında yaratacağı somut sonuçlardır.

İlk sunulan “değişiklik teklifi” ile Meclislerde kabul edilen teklif arasında önemsiz sayılamayacak farklar görülmektedir. Farklılık, kuşkusuz, olumlu yöndedir; sadece hukuk dışı değil, aynı zamanda mantıkdışı olan bazı sivrilikler törpülenmiştir. Ancak, 27 Mayıs Anayasası’nın on yıl sonra uğratıldığı değişim, açık ve seçik olarak, Türk halkının çoğunluğu aleyhine bir değişimdir. İşçilerin, küçük memurların ve köylülerin ekonomik haklarını geliştirme çabasını engelleyici niteliktedir. İşçilerden, küçük memurlardan ve köylülerden yana düşünceleri, siyasal eylemleri kısıtlamak durumundadır.

1971 Anayasa değişimini beş yıl öncesinden uzanan bir zincirin son halkası olarak değerlendirmek, doğru bir teşhisin belki ilk şartıdır.

1965’i izleyen hareketli yıllarda, Türkiye’nin bir bölüm insanı sürekli bir “kullanma” ve “kullanılma” sürecini yaşamıştır. “Kullananların” belirli bir hedefe doğru ve bilinçli olarak götürdükleri “kullanılanlar,” çoklukla bu durumun farkına bile varamamıştır. Türkiye’nin geleneksel sosyoekonomik çerçevesini zorlayan hareketleri durdurmak amacını güden bir oyun, demokrasinin özünü ve dolayısıyla 1961’in hürriyetçi anayasasını hedef alan bir plan ustalıkla sahnelenmiştir.

Olaylar geliştikçe gerçekler açıkça ortaya çıkmaktadır: Koskoca bir Anayasa’nın halkın çıkarlarına karşı olarak değiştirilmesinde “gerekçe” gösterilen “düzenli kalkışına,” genellikle, meğer kendi hayatlarını da ortaya koyacak ölçüde inanmış birkaç delikanlının deliliğe varan girişiminden başka bir şey değilmiş. Türkiye aleyhinde dışarıda düzenlenen komplo, meğer bir elçiliğimizin etrafında yapılan gösteri yürüyüşüymüş. Ülkenin birliğine ve bütünlüğüne kastedenler ise, meğer “yüksekteki beyinlerin”

değil, aralarına sızmış “profesyonel polis ajanlarının” da tahrikine kapılmış; yani, oyunu düzenleyenlerin, “kullananların” ajan-provokatörlerince de etkilenen gençlermiş çoğunlukla.

trt “özerkliğinden” bunca yakınmanın nedeni, meğer onu –daha şimdiden– “Vatan Cephesi edebiyatının 1971 versiyonu” haline getirmek; örneğin, “12 Mart’a Doğru” yayınında Sayın İnönü’yü, Sayın Demirel’i ve Sayın Ecevit’i (onların görüşleri yanlış bile olsa) bir devlet radyosuna yakışmayan şekilde küçük düşürmek içinmiş.

Koparılan bütün kıyametin altında genellikle yatan temel hedef, meğer işçi ücretlerini ve memur zamlarını ekonomik darlığın tek sorumlusu ilân etmek, işçi ücretlerini dondurma hesaplarına girmek, sendikal faaliyeti sınırlamak, öncelikle işçi ve köylüleri savunan sosyalist akımlara set çekmek, halk çoğunluğundan yana olan düşüncelerin yayılmasını önlemek, engellemek içinmiş... (Bunun böyle olacağı 12 Mart’tan önce de sonra da belliydi ama, olayların en açık ispatı getirdiği şu günlerde bunu bir daha düşünmekte belki yarar vardır.)

Şimdi Türkiye, yeni Anayasa’sıyla tekrar yola koyulmaktadır.

Yapılan değişimin doğrultusuna bakarak bundan çıkar umanların beklediklerini uzun süre ve kalıcı şekilde bulmaları, herhalde uzak ihtimaldir. Bir toplumun sosyal ve ekonomik gerçekleriyle, tarihsel doğrultusuyla çelişen hukuk kurallarının pratikteki gücü sınırlıdır. Bir süre olağanüstü sıkıntıya ve acıya yol açtıktan sonra ya hiç uygulanamaz olurlar ya da değiştirilirler.

Bugün için asıl pratik değer taşıyan mesele, sorumluluk mevkilerinde bulunanların halk çoğunluğuna karşı girişilmiş olumsuz davranışlara son verdirebilmesidir. “Gerekçe” olarak kullanılmış olayların kimler tarafından ve nasıl tahrik edildiğini yeniden gözden geçirmesidir. Sırtındaki sorumluluğu yeniden değerlendirmesidir.

Ancak böyle bir tavır, halka karşı elenmiş hatâları bir ölçüde tamir edebilecek; mevcut rejim, Türkiye için tek olumlu yola girerek, Türkiye’nin demokratik gelişiminde açtığı parantezi kapatabilecektir.

20 Eylül 1971

## Unutulmak...

1971 Anayasa, değişiminin özü ve pratik değeri, halk çoğunluğunun ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmesine ve bu gelişmeye katkıda bulunan düşüncelere çeşitli sınırlar getirmesidir. Bu sınırların hemen hepsi, "hürriyetlerin suiistimalini önlemek" şeklindeki genel ve soyut gerekçenin haklı gösterebileceğinden çok daha dardır. Güdülen asıl amacın hürriyetlerin bir "suiistimali"ni değil, "istimalini" önlemek olduğu izlenimini vermektedir. Değişim, bu görünümüyle, 1961 Anayasası'nın halk kitlelerinin genel çıkarına uygun çerçevesine bir tepki olarak değerlendirilebilir. Halkın ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmesinden rahatsızlık duyanların, bu gelişmeleri zorlaştıran yeni bir çerçeve kurma çabalarıyla açıklanabilir.

27 Mayıs devriminin kalıcı ve asıl önemli ürünü olan 1961 Anayasası, "... çeşitli şartların bir araya gelmesi sonucunda bir kısmın bürokratın ezilen zümrelere, işçi ve köylülere yaptığı tarihi bir yardım" olmuştur. Bu bakımdan, 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında payı bulunanlar Türkiye'nin sosyal tarihinde özel bir yer almışlardır.

1971 Anayasa değişimini gerçekleştirenler için benzer bir tahminde bulunmak ise zordur.

Burada, çoklukla gözden kaçan bir noktanın altını karakalemle çizmek ve tekrar çizmek gerekir: İster Anayasa olsun, ister öteki kanun maddeleri olsun, toplumların hukuk düzeni ancak ve sadece bir "çerçevedir." Toplumlardaki sosyal, ekonomik, siyasal gelişmeleri yaratabilecek ya da durdurabilecek güçte bir etken değildir. Bu gelişmeleri, bir ölçüde sürtüşmelerden kurtaran yahut gelişmeyi kısa ve geçici bir süre için zorlaştıran –dolayısıyla sürtüşmeleri arttıran– bir çerçevedir.

Hukuku, sadece bir yansıması olduğu sosyal yapıdan ayrı tutmak ve hukukta olmayan bir gücü onda var saymak, en azından hukuk bilimine aykırı düşer.

Türkiye'de eğer grev varsa, eğer bazı köylüler ve memurlar bir baskı grubu olabilmiş ve eskiden sadece birkaç zümreye ait olan bu imkâna kavuşmuşsa ve eğer çeşitli düşünceler yayılmış, geçmişte pek rastlanmayan siyasal hareketler gelişmişse, bunlar, "1961 Anayasası onları yarattığından ötürü" gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin "sosyal ortamı onları yarattığından" var olmuşlardır. 1961 Anayasası'nın büyüklüğü, başarılı bütün hukuk

çerçeveleri gibi, var olmak ve gelişmek yolundakilere engel çıkarmaması, onlara imkân tanımasıdır. Bunun aksi yönündeki bir hukuk çerçevesi 1961'de kurulmuş olsaydı, gelişmeler gene olacak, fakat, çerçevenin darlığından ötürü, daha geniş sürtüşmelere yol açacaktı.

Hukuk biliminin ve özellikle Anayasa hukukunun temeli, "hukuk kurallarının sadece sosyal gerçeklerin bir yansıması" olduğudur. Bu gerçeklerle çelişen hukuk kurallarının kaçınılmaz sonu, bir süre çeşitli acılara yol açtıktan sonra, unutulmaktır.

Milliyet, 22 Eylül 1971

# VI
# BİR DEV DEVRİLİYOR: İNÖNÜ...

“... Balıkçılar aldırmazlardı bu işlere, sadece içlerini çekerler, kafalarını kaşırlar, ‘Geçinemiyoruz’ derlerdi.

İkinci Meşrutiyet’te de geçinemedi balıkçılar. O devirde, İttihatçılar biraz geçinebildiler. Fakat balıkçılar İttihatçı değillerdi, İttihatçılar da balıkçı olmadıkları için birbirlerinin durumunu pek anlayamadılar...”

Çetin ALTAN

## İnönü

Sayın İnönü, yarım yüzyıllık bir siyaset tecrübesinin en ustalıklı ve ince örneklerini “Anayasa Değişimi” konusunda vermektedir.

İnönü, dünyadaki ve Türkiye’deki kuvvet dengelerini bir satranç tahtasında değerlendiren politikacıdır. Ve şimdi, siyasal yaşantısının belki en zor ve en iddialı satrancını oynamaktadır.

Sayın İnönü, Anayasa değişimine taraftar olmadığını; böyle bir ihtiyaç görmediğini; anarşiden Anayasa’nın sorumlu tutulamayacağını açıkça ve defalarca belirtmiştir. “Ancak” demiştir İnönü, “karşımızda iyi niyetle sürdürülen bir çalışma var. Biz de iyi niyet gösterip mesuliyetle eğilelim. Bazı değişikliklere yardımcı olalım.”

Ve dev bir satranç oyunu, Türkiye üzerine oynanmaya başlamıştır. Komisyonlar, görüşmeler, çalışmalar birbirini izlerken; ilk günlerin aceleci eğilimleri İnönü’nün bu tutumu sayesinde gücünü kaybetmiştir. Satrançta büyük önemi taşıyan “zaman” kavramı ağırlığını duyurmaya başlamıştır.

Sayın İnönü’nün ilginç özelliği, siyaset hayatının en kritik anlarında “zaman faktörü”nden yararlanabilmiş olmasıdır. İnönü’yle konferans masalarında karşılaşan yabancı temsilciler, işi uzattıkça uzatan ve sonunda kendi istediği yola meseleyi süren bu inatçı Türk yüzünden, ne yapacaklarını şaşırmışlardır.

Günümüzde bunca yaşlanmış bir kişinin sorunları böylesine “zaman”a bırakabilmesi, ilk bakışta yadırgatan bir tutumdur. Fakat, belki de, ancak yaşlılığın verdiği tecrübeyle perçinlenen bir özelliktir.

Ve İnönü, elli yıllık tecrübesine dayanarak Anayasa Değişimi Taslağı’nı zamanın uzun sınavına sürerken, kazançlı çıkan herhalde kendi görüşleri olmuştur. “Zaman,” yarattığı yeni etkenler ve gelişmelerle, Anayasa değişimini gereksiz bulan İnönü’den yana çalışmıştır.

Satranç ustaları bir taşı öne sürüp ötekini geriye çekerlerken, son noktayı asla gözden kaçırmazlar: Mesele tek piyonun rakibe kaptırılması yahut ondan alınması değildir; “oyunu” kazanmaktır.

Sayın İnönü’nün açısından, belki de, Anayasa değişimi, büyük oyunun sadece küçük bir piyonudur. “Zaman” faktörünün önemini arttırmaya yardımcı olabilecek, meseleyi İnönü’nün ustası olduğu satrancın çerçevesine sokabilecek bir piyon. Kazanılacak yahut kaybedilecek “oyun” ise Türkiye’de demokrasinin geleceğidir.

Oyun uzadıkça, İnönü’nün gücü artmaktadır, İnönü, ustası olduğu bir alana meseleleri çekebilmektedir. Kendi kuvvetini gösterme imkânına kavuşmaktadır. Oyunu istediği yöne, kendi gücü oranında, sürüklemektedir.

Satranç, seyircisiz bir oyundur. Yahut, daha doğru, bir deyişle, oyuncular ve oyunun sonucu üzerinde seyirci etkisinin bulunmadığı –sessiz– bir oyundur. Ve Sayın İnönü, –belki büyüklüğünden, belki geçmişe ait bir siyaset anlayışını temsil ettiğinden– şu özelliğe sahiptir: Türkiye’deki, siyasal gelişmelerde “halk faktörü” ne zaman önem kazansa, İnönü kendi hareket alanından ve ustalığından kaybetmektedir. Bağırıp çağıran, oyun ve sonucu üzerine fikir yürüten, etki yaratan seyirciler arasında satrancını oynayamamaktadır.

Halk faktörünün zayıfladığı, seyircilerin sustuğu günümüz benzeri ortamlarda ise, bu kez “İnönü faktörü” birdenbire ve dostu düşmanı şaşırtacak biçimde büyümektedir.

Ve Sayın İnönü, satranç taşlarının belki çok ilerdeki hareketini hesaplayarak oyununu rahatlıkla sürdürebilmektedir.

Milliyet, 20 Temmuz 1971

## Düzenin "Akıllı" Koruyucusu

Bütün siyasal partilerin, düzenin "en büyük koruyucusu" olmak sıfatını aralarında paylaşamayan partilerin, "İnönü anarşistlere kanat gerdi, onları cezadan kurtarmak, düzeni yıkmak istiyor" şeklindeki ısrarlı suçlamaları, garip, garip olduğu kadar düşündürücü bir çelişmedir.

Gerçekten, Sayın İnönü, aslında anarşizmin mi savunucusudur, yoksa mevcut düzenin mi en büyük, medeni –ve akıllı– koruyucusudur. Ve Sayın İnönü, anarşistlere mi kanat germektedir, yoksa, mevcut düzene ve onun uygar niteliklerine mi kanat germektedir?

İnönü, neyin ve kimlerin koruyucusudur?

Sayın İnönü'nün yarım asırlık siyaset yaşantısı, bu sorunun cevabını açıkça ortaya koyuyor: İnönü'nün tarihsel fonksiyonu, hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde, "mevcut düzeni medeni ve akılcı bir çerçevede korumak" olmuştur.

Sayın İnönü'nün bütün siyasal davranışlarındaki ortak doğrultu, mevcut düzeni ve dolayısıyla bu düzenden en fazla yararı olanları savunmaktır. Mevcut düzenin, "kendi çerçevesi içinde" gelişmesini sağlamaktır. Çerçeveyi, değişen dünya ve Türkiye şartlarına uydurmak; bunu, akıllı ve medeni ölçülerle gerçekleştirmektir.

İnönü'nün iktidar ve muhalefet dönemleri bu doğrultunun saymakla bitmeyecek örnekleriyle doludur. Sayın İnönü, o günkü dengeyi ve düzeni tehlikeye sokan gelişmeleri sezdiğinde, "takrir-i sükûn"a başvurmaktan kaçınmamıştır. Aynı şekilde, dünya ve Türkiye 1945'lerde değişirken, İnönü, düzeni korumanın belki ancak "çerçeveyi genişletmekle" mümkün olduğunu görmüş, demokrasi deneyine başvurmuştur. Düzeni belki altüst edebilecek patlamaları, böylece önlemiştir.

Muhalefetteki İnönü, iktidarların kendi ellerinde olmayarak yarattıkları birikimlere, düzene zarar verebilecek birikimlere her zaman karşı çıkmıştır. dp'nin alabildiğine gelişme ve büyümeden yana olan iktisat politikasına, İnönü, bir bakıma, mevcut dengeleri korumak için karşı çıkmıştır. Aynı dp iktidarı akıl yolundan uzaklaşıp son tahlilde "mevcut düzene" zarar verecek girişimlere koyulduğunda, onu yolundan çevirmeye, düzeni korumaya gene İnönü çalışmıştır. Kendi pragmatizmine dayanan ap iktidarı, bir kalkınma tutkusu içinde Türkiye'ye yararlı olan fakat mevcut düzene uzun vâdede zarar verebilecek iç ve dış politika deneylerine girdiğinde, bunun karşısına

çıkan Sayın İnönü değil midir? Ve tarihsel fonksiyonu mevcut düzenin akıllı ve medeni koruyuculuğu olan Cumhuriyet Halk Partisi'nde, parti tabanı ve bir kısım yönetici bu fonksiyonu reddedince, bir noktadan sonra kaçınılmaz şekilde karşılarına dikilen kuvvet, gene İnönü olmamış mıdır? dp ve ap iktidarlarının kurulu düzende yaralar da açan hızlı ve "ilerletici" rollerine karşılık, Sayın İnönü'nün iktidar dönemleri, mevcut düzenin değişmezliğinin ve bu değişmezliğin teminatı olan ekonomik durgunluğun dönemleri değil midir?

İnönü'nün bu tarihsel fonksiyonunu bütün Türkiye açısından, Türk halkının gelişmesi açısından ilerde yorumlayacak ölenlerin varacağı sonucu bilemeyiz. Ancak, Sayın İnönü, her dönemde, mevcut düzenin en akıllı ve medeni koruyucusu; ancak düzen çerçevesinde kalan ve çerçeveye zarar vermeyen ölçülü gelişmelerin teminatı olmuştur.

Sayın İnönü'yle öteki siyasal partilerin yirmi yıllık, mücadelesi, yer yer, düzenin tarihsel koruyucusu ile aynı düzenin akılsız ve gayri medeni sözcüleri arasındaki mücadeledir.

İnönü, düzenin zarar görmemesi için, medeni ve akılcı bir çerçevede kalması için çalışır; mevcut düzenin teminatını bunda bulur. Öteki partiler ise İnönü'nün bu fonksiyonunu göremez, anlayamazlar. Ya da çok geç anlarlar.

Günümüzde Sayın İnönü'nün öteki partilerle mücadelesi ve kendi partisi içindeki zorlukları, bu perspektifin ışığında hayli ilginç görünmektedir: ap, dp ve mgp, "anarşistlere kanat geren", "anarşizmin kaynağı olan", "düzeni temelinden torpilleyen" bir İnönü görüntüsü yaratmaya uğraşmaktadır.

Oysa İnönü, aslında, anarşistlere falan değil, düpedüz mevcut düzene germiştir kanatlarını. Düzenin bu partilerce akıl çerçevesinden çıkarılmasına, bu partiler tarafından daha zor bir ortama düşürülmesine karşı koymaktadır. Zira İnönü bilmektedir ve görebilmektedir ki, mevcut düzen kendi rasyoneline, düzenin temelindeki mantığa ters düşürülürse, akılsız savunucu olan ap, dp ve mgp'nin kısa vâdeli siyasal planlarına âlet edilirse, bundan en başta zarar görecek olan, bizzat mevcut düzendir.

Ve İnönü, mevcut düzenin en "akıllı" koruyucusudur.

Milliyet, 8 Nisan 1972

## “Aslına Rücu” mu?

Cumhuriyet Halk Partisi’nde Bülent Ecevit ve arkadaşlarının başlattığı hareketler, aslında, partinin “bünyesiyle” çelişen bir akım yaratmıştı: chp, kırk yıllık alışkanlıkları, saplantıları, yorumları ve değer yargıları olan bir siyasal partiydi. Bunlardan çoğunu reddetmek zorunda kalacak bir yenileşme hareketinin büyük sürtüşmelere yol açması olağandı.

Sayın Ecevit ve arkadaşları, bundan birkaç yıl önce şöyle bir değerlendirme ve iddiayla ortaya çıkıyorlardı: chp, gerek tarihsel rolü ve yapısı bakımından, gerekse yanlış teşhisleri, yanlış yorumları bakımından, demokratik bir iktidar alternatifi olma şansını kaybetmiştir. Eğer parti kendi tarihsel kişiliğinin doğrultusunda, fakat bu kişiliği aşarak ileriye gidecekse ve eğer her seçimin gedikli mağlubu olmaktan kurtulup, ciddi bir iktidar adayı olacaksa, inançlarını gerçeğin süzgecinden geçirmesi ve kendini mutlaka yeniden düzenlemesi gerekir.

Gerçekten, chp, kırk yıldan beri bir çeşit “devlet-parti” görünümünü taşımıştır. Halk kitlelerinin bürokrat renkteki iktidarlarla derinden çeliştiği dönemlerde, bu iktidarı chp temsil etmiştir. Bir çeşit “değişmezliğin”, “durgunluğun”, “soğuk bir ciddiyetin” partisi olmuştur. Sosyolojik, tanımıyla, “küçük-burjuvazinin,” memur kadrolarının, Prof. Mümtaz Soysal’ın deyişiyle, “kadınların çarşafını yırtarak kendini ilerici sanan kadın kolları başkanlarının” partisidir.

Ne var ki, böyle bir partinin değişen Türkiye koşullarında demokratik iktidar alternatifi olması şöyle dursun, böyle bir iddiayı ciddiyetle öne sürmesi bile zordur.

Ecevit hareketi, “küçük-burjuva kökenli bir partinin halk kitleleriyle uzlaşması” yolundaki bir deney, bir girişimdir. Bunun başarıya ulaşıp ulaşamayacağı, iktidara varıp varamayacağı ayrı bir sorundur. Ancak, eğer her siyasal kuruluşun amacı iktidarsa ve eğer Türkiye’de bu amaca demokrasi aracılığıyla ulaşılacaksa, Sayın Ecevit’in hareketi, chp için tek çıkar yoldur.

Fakat zor yoldur.

Nitekim, bir uzlaşma deneyine girmek bile, chp’nin yıllardır gözünü kapadığı gerçeklerin araştırılmasını gerektirmiştir. Hayâlleri ve idealist yorumları bırakıp derinlere inilmesini zorunlu kılmıştır. Ne var ki, ortaya çıkan gerçekler, chp’nin alışılmış tezlerini, kalıplaşmış yorumlarını bir anda

altüst etmeye yetmiş; parti, yıllanmış inançların çürük çıkmasını görmenin huzursuzluğuna ve şaşkınlığına düşmüştür.

chp'nin seçim kaybettikçe ardına sığındığı "Halk anlamıyor, onun için bizi seçmiyor" mazereti, Ecevit ve arkadaşları tarafından bir anda gerçek yerine, "tarihsel yanlışlar kategorisine" itilivermiştir. "Biz devrimlerden yana partiyiz, halk çoğunluğu gerici; ondan seçilmiyoruz" yorumu da geçmişe terk edilmiştir. Bunların yerine, artık, partinin resmi organında şu görüşler yer almaktadır: "Her şeyin en iyisini yalnızca aydınların bildiğini ileri sürmekten vazgeçip, halkın da kendi çıkarlarının nerede olduğunu pekiyi sezdiğini; eğer şimdiye kadar devrimci güçlere oy vermemişse bunun gericilikten değil, devrimcilerin kendinden kopuk olduğunu gördüğünden yaptığını kabul etmemiz gerekir."

Bunlar, chp için gerçekten "ihtilâlci" sözlerdir. Ancak; demokratik bir iktidar alternatifi olmak deneyinin vazgeçilmez gerçekçiliği, ön şartıdır.

chp içindeki bu deney, gelişirken, partideki bazı tutucu kuvvetler amansız bir mücadeleye girişmiştir. Ancak, Türkiye'nin ortamı, chp'nin bir çeşit yeniden düzenlenmesi anlamını taşıyan Ecevit hareketine yardımcı olmuş, yeni görüşler parti tabanında kuvvet kazanmıştır.

12 Mart'tan sonra başka şartlar doğmakta, siyasal etkenler değişmektedir: Hükümet kurulurken, Ecevit grubu, bu hükümete katılmamak kararını almıştır. Genel Başkan İnönü'yle bu nedenle çatışmakta, nihayet Ecevit ve arkadaşları sorumlu görevlerden çekilmektedir.

Son günlerde chp içinde başlayan sürtüşmeleri, Sayın İnönü'nün sert konuşmalarını ve "Kurultay" sözlerini, bu gelişmelerin çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

chp, gerçekten, günümüz iktidarının başlıca dayanağı görünümünü almıştır. Bazı eski chp'liler, durumun "Ordu + chp = İktidar" formülünü andırdığını bile öne sürmektedir. Oysa, chp'nin bir kanadı bu gelişmeye yatkın gözükmekteyse de, öteki kanat, partinin olağanüstü görevler yüklenmesine karşı çıkmaktadır.

chp teşkilâtının önemli bölümü, partinin günümüzde yüklenmiş olduğu rolün muhtemel bir seçimde iktidara gelme şansını "sıfıra indireceği" görüşündedir. Partilerini, her şeyden önce, "demokratik bir çerçevenin unsuru" olarak değerlendirmektedir. Üstelik, Ecevit'in genel sekreterlik döneminde teşkilât bu yönde şartlanmış, sorunların halkın hakemliğiyle, halkla beraber çözümlenmesine inanmıştır. Dolayısıyla, chp'nin

günümüzdeki rolü partinin bu kanadına hem “chp’nin fonksiyonu” açısından ters gelmektedir; hem de, muhtemel bir seçimdeki hezimet ve son yıllardaki çabalarının boşa gitmesi durumu onları ürkütmektedir.

Buna karşılık, chp’nin bir başka kanadı, “günümüzdeki görevinin chp’ye yakışan rol” olduğu görüşündedir. Halkla hiçbir zaman fazla alışverişi olmayan parti, şimdi, ülkenin kaderinde “kendi alıştığı tarzda” söz sahibidir.

chp günümüzde gerçekten ilginç bir duruma düşmüştür: Ecevit hareketi partinin tarihten gelen bünyesiyle çelişmiş, çeşitli zorluklara uğramış, bir ölçüde yenileşmeyi başarmıştır. Tam sular durulurken, şimdi, “Ecevit öncesinin anlayışı” partiye empoze edilmektedir. Bu aslında chp’nin “tarihi” anlayışıdır; chp’nin tarihsel kişiliğine, bünyesine, tarihsel fonksiyonuna yatkındır ama, Ecevit hareketinin partide bıraktığı izlerden ötürü, bu yeni tutum da partinin hiç değilse bir bölümüyle çelişmektedir. Dolayısıyla, sonuç, yeni çatışmalar, suçlamalar, “kurultay” sözleri olmaktadır.

Günümüzün chp’si, Ecevit döneminin izlerini silerek “aslına rücu etmenin” çabasında gözükmektedir.

Milliyet, 20 Ekim 1971

## CHP ve Hükümet

Sayın İnönü'nün yeni Erim hükümetini destekleme kararını chp'nin sorumlu organları yerine Meclis Gruplarına aldırtması, bu partideki iç çatışmanın son örneğini vermiştir.

chp'deki taraflar arasında ayakta kalabilmiş köprülerin her gün bir yenisi daha atılırken, parti, kesin bir hesaplaşmaya hızla yaklaşmaktadır. Sayın İnönü, son konuşmasında bunu açıkça belirtmiştir. chp'nin otuz yıllık mutlak önderi, kendi düşünceleriyle bağdaşmayan ve kendi taktiklerini benimsemeyen bir yönetici kadrodan rahatsız olmaktadır. Sayın İnönü, uzun siyaset hayatında herhalde ilk olarak 12 Mart'ı izleyen günlerde böyle bir durumla karşılaşmış; partisini, istediği an ve biçimde kendi yanında bulamamıştır.

Mesele, Erim hükümetlerinin desteklenmesi sorununda düğümlenmektedir. chp'nin İnönü kanadı, bu desteği bir "benimsemeye" vardırmakta sakınca görmemektedir. Adetâ "kayıtsız-şartsız" bir desteğe taraftardır. Bu görüş, chp'li senatör ve milletvekillerinin çoğuna yakın düşmektedir.

Teşkilâtın doğrudan temsilcisi durumundaki Parti Meclisi ve Merkez Yönetim Kurulu'nca savunulan ve eski Genel Sekreter Ecevit ile yeni Genel Sekreter Kırıkoğlu'nda ifadesini bulan karşı görüş ise, Erim hükümetlerinin "doğrudan angaje olmaksızın" desteklenmesinden yanadır.

İlk Erim hükümetinin kuruluşu sırasında, bu karşı görüş, "chp'li Bakan verilmeksizin hükümetin güvenoyu ile desteklenmesi" şeklindeydi. Amaç, olağanüstü ortamın zorunlulukları karşısında ve zorunluluk altında hükümete yardımcı olmak, fakat bu hükümetle özdeşleşmekten dikkatle kaçınmaktı. Aynı düşüncenin günümüzdeki ifadesi, yeni hükümetin icraatından doğacak sorumluluğa katılmak istemeyen ve chp teşkilâtının doğrudan temsilcisi durumundaki yönetici kadronun, destek kararının alındığı toplantıya katılmamaları olmuştur.

Birinci Erim hükümetiyle ikincisi arasındaki sekiz aylık zaman, chp'de "Teşkilât Kanadı"nın haklı olduğunu düşündürmektedir.

Olağanüstü bir dönemin bütün olağanüstülüklerini bünyesinde taşıyan ilk Erim hükümeti, herkesin birbirini suçladığı bir kargaşa ile süresini tamamlamıştır. Bu dönemin halka yansıyan sonuçları ise –belki kaçınılmaz

şekilde– olumsuzdur. Asıl sorumlularının kim olduğu tartışıladursun, genel bir pahalılık ve çok yanlı bir sıkıntı bu dönemde halka kendini duyurmuştur.

Şimdi, bütün bunlara rağmen chp eğer yıkılmamışsa ve halk kitlelerinin gözünde bir kere daha mahkûm edilmemişse, bu, chp'deki "Teşkilât Kanadı"nın sayesinde olmuştur. Sayın İnönü'nün önerdiği biçimde tümüyle, parti, hükümeti desteklemiş olsaydı ve bütün yönetici kadroların işbirliğiyle chp Erim hükümetiyle özdeşleşseydi, olumsuz sonuçların sorumlusu bugün chp olacaktı. Vatandaşın gözünde, chp'nin sahip çıktığı bir hükümet, eski bir chp'linin kurduğu, İnönü'süyle ve bütün yöneticileriyle chp'nin desteklediği bir hükümet sorumlu olacaktı. Üstelik, chp'nin eski iktidarını hatırlatan bir dönemde bu benzetme çok kolay yapılacaktı. Unutmamak gerekir ki, Adalet Partisi –iktidardan düşürülmüş bir parti olarak– benzer hükümetlere 7 değil, 17 Bakan verse, gene onlarla özdeşleşmez. Oysa chp, geçmişteki bürokratik özelliklerinden ötürü, böyle bir hükümetin icraatından hemen ve kolaylıkla sorumlu tutulabilir.

Sekiz aylık tecrübe, chp'nin geleceği açısından "Teşkilât Kanadı"nı tartışmasız biçimde haklı çıkarmıştır.

Türkiye dar bir boğazdan geçmektedir. Bu darboğazda, Erim hükümetini "demokrasiye yöneldiği" ölçüde ve bir "yumuşamaya" kendi gücü çerçevesinde "katkıda bulunduğu" oranda desteklemek, herhalde en doğru tutumdur. "Şartlı" bir destek, her zaman ve herkes için söz konusu olmalıdır.

Ancak, olağanüstü dönemin bütün belirsizliklerini bünyesinde barındıran bir hükümete chp'nin kayıtsız ve şartsız sahip çıkması, onunla özdeşleşmesi, onun sorumluluğunu paylaşması, herhalde pek doğru bir görüş değildir. Koskoca bir partiden geleceğini ipotek altına vermesini beklemek, haklı bir istek olamaz. Bu bakımdan, chp'deki teşkilât kanadının, hükümetle parti arasına bir mesafe koyması ve bunu belki "İnönü'ye rağmen" yapması, hiç değilse chp için doğru bir karar olmuştur.

Milliyet, 14 Aralık 1971

## CHP’de Ne Oluyor?

Cumhuriyet Halk Partisi’ndeki eski kavga yeni bir biçimde ve tekrar sahnelenmektedir.

Kavganın temel nedenleri, bünyesine ve yapısına kadar uzanıyor. Fonksiyona, bünyeye ve yapıya Ecevit hareketinin getirdiği değişimle bu değişime direnen unsurların mücadelesi, günümüzde yeni bir çatışma olarak ortaya çıkıyor.

chp, uzun iktidarı süresince şu özelliği taşıyor: Türkiye’de aydın kesiminin, bürokrasinin, “Batılı” görünümünde olanların partisi. Gerçek iktidarı elinde tutan ekonomik kuvvetlerin siyasal iktidar aracı. Bu niteliğiyle halk kitlelerine ters gelen çeşitli alanlardaki olumlu tarihsel görevlerine rağmen halkın benimsediği bir parti.

Demokrasinin ve muhalefetin chp’si, yeni biçimler ve görünümler kazanmasına rağmen aynı sosyal özü sürdürüyor. Halka tepeden bakma alışkanlıkları bir ölçüde azalıyor ve değişen Türkiye şartlarından etkileniyor ama, parti, eski niteliğini koruyor. İktidardaki ekonomik güçlerin bir siyasal alternatif olarak halka sunduğu; ancak, öteki siyasal tercihin (dp-ap) halkçı özellikleri karşısında halka her zaman “sevimsiz” gözüken bir alternatif. Üstelik, değişen bir Türkiye’de ekonomik dinamizme sahip sermaye zümreleri büyürken ve halkın gelişme tutkusuyla bilinci artarken, bir bakıma “tutucu” bir ekonomik tavrın ve gücü azalan zümrelerin partisi olan chp, ağırlığını giderek kaybediyor.

chp’deki yenileşme hareketi bu ortamda başlıyor. “Ortanın Solu” sloganından yola çıkan hareket, giderek Ecevit’in önderliğindeki bir “sosyal demokrat” anlayışın bazı somut çizgilerine varıyor. Ne var ki, bu gelişme bile, chp’yi gerektiğinde kullanabilecekleri bir iktidar alternatifi görmenin alışkanlığındaki bazı ekonomik güçleri rahatsız ediyor; parti, bu çevrelere eski güveni vermiyor. Sayın Feyzioğlu’nun chp’den ayrılması, bir bakıma, yitirilen bir güvenin parti içindeki uzantısı oluyor.

Bir yandan eski dayanağını kaybeden, öte yandan halka uzak görünen chp’nin kesin dönemeci belki bu noktada almıyor: Özünde aydınlara ve memurlara dayanan bir sosyal demokrat hareket, halk kitleleriyle yeni bir uzlaşmanın, yeni bir sentezde kitlelerle bütünleşmenin arayışına başlıyor.

Bu, chp için mümkün gözüken tek kurtuluş yoludur. Fakat zor yoldur: Halkla uzlaşmak, küçük-burjuvaziyle kitleler arasında yeni bir sentez

yaratmak deneyi, önce, chp'nin fosilleşmiş –ve yanlış– bazı yargıları terk etmesini gerektiriyor. "Halk anlamadığı için bizi seçmiyor", "Halk için en doğru olanı yalnız biz biliriz" gibi kavramlar terk edilirken, bütün bir parti geçmişinin ve tarihinin yeniden değerlendirilmesi zorunluluğu oluyor. Bu değerlendirme cesaretle yapılıp geçmişteki yanlışlar ortaya dökülüyor. Böyle bir değerlendirme ile ancak mümkün olabilecek sağlıklı bir gelişme yolu araştırılırken, chp kaçınılmaz şekilde kendi geçmişini de yer yer mahkûm ediyor. Geçmişle birlikte, geçmişin sorumlularını da.

Kendi partisi içindeki sürtüşmelere ve kesin şekilde Ecevit kanadınca kazanılan mücadelelere Sayın İnönü'nün birdenbire "taraf" yapılıvermesi, 12 Mart sonrasının olağanüstü ortamıyla açıklanabilir: Halka uzanan bir chp'nin kaçınılmaz şekilde chp geçmişinin ücretini ödeyerek eski chp'yi eleştirmek zorunda kalması, anlaşıldığına göre, Sayın İnönü'yü zaten tedirgin etmiştir. 12 Mart'ın getirdikleri ise, bazı chp'liler tarafından şöyle yorumlanmışa benzemektedir: chp, seçim şansı zaten olmayan bir partidir. Bu yeni şartlarda, chp ve bir kısım chp'liler, bizzat iktidar olmak yahut iktidar mevkilerine gelmek imkânını kazanmaktadır. Dolayısıyla, yeni rejimle özdeşleşilecek, iktidardan pay alınacaktır.

Ne var ki, bu düşünceler chp teşkilâtının ve teşkilâtı temsil eden Ecevit kanadının kabulüne imkân olmayan düşüncelerdir. Partiyi, bir daha halkla uzlaşamayacak şekilde onu kitlelerden koparabilecek görüşlerdir.

Günümüzün chp'sinde yürütülen mücadele, tarafların "demokrasi" anlayışındaki farklardan doğduğu kadar, halk kitlelerine ve bu kitlelerin bir parçası olan chp teşkilâtına verilen değişik önemden doğmaktadır. Mücadelenin bir tarafı, partiyi kendi düşündükleri bir "iktidar uzlaşmasında" kullanamamanın huzursuzluğunda gözükmektedir. Öteki taraf ise, yıllarca üzerinde çalıştıkları gelişmelerin yok olması ihtimalinden, partinin kesinlikle halktan koparılarak başka amaçlarla kullanılmasından ürkmektedir. Kişisel mücadeleler de bu çekişmeye hız katmaktadır.

Burada belirtilmesi belki faydalı olan nokta, bazı iddiaların aksine chp'deki Ecevit hareketini ve sözcülerim "Marksist" yahut "sosyalist" gibi sıfatlarla nitelemenin yanlış olduğudur. chp'deki hareketi ve sözcüklerini bu şekilde nitelemek hem onlara karşı haksızlıktır, hem de Marksizm ve sosyalizme karşı haksızlıktır. Bu tür açık yanlışlardan bazı tarafların medet umması, chp gibi ciddi bir partiye yakışmaz.

Önümüzdeki günlerin parti kongreleri chp'nin geleceğini belirleyecektir. Türk halkının ve bu halkın parçası olan chp teşkilâtının

çıkarı, herhalde, bu önemli partide öncelikle halka ve demokrasiye değer verenlerin başarılı olmasıdır. Üstelik, partinin gelişmesi ve büyümesi için önünde başka alternatifin bulunduğunu ileri sürmek bile zordur.

chp'li olmayan, fakat bu köklü partiden Türkiye için yararlar bekleyenlerin ve chp çoğunluğunun ümidi, Sayın İnönü'nün kendisine iletilen "özel bilgileri" bir köşeye bırakabilmesidir. Büyük sağduyusuyla davranmasıdır. Bazı tahrikçilere kapılmaksızın asıl görevini benimsemesi, parti içinde "taraf" değil "denge" olmasıdır.

Aksi halde, chp'deki mücadeleden herkes "mağlûp" çıkabilir. İsmet Paşa bile.

Milliyet, 22 Ocak 1972

## CHP ve İnönü

Sayın İnönü’nün Meclis Gruplarında yaptığı son konuşma, chp’deki çalışmalara yeni bir yorum ve yeni unsurlar getirmiştir: Genel Başkan’ın daha önce iki gazeteye vermiş olduğu özel demeçler ve Ankara kongresindeki sözleri, meseleyi “kongrelerde başarılı olan bir hizbin” çerçevesinde ele almakta, “tertiplerden” bahsetmekteydi. Sayın İnönü’nün son konuşmasında ise, artık kongre kazanan gruplar tertipçilikle suçlanmıyor. Bilâkis, bunların “hizmet yarışındaki” partililer olduğu, İnönü’nün gözünde “muteber” oldukları açıkça ilân ediliyor. Hedef olarak sadece Parti Meclisi ve Ecevit alınıyor.

Her kelimeyi tartarak kullanan tecrübeli İnönü’nün kısa sürede yaptığı bu ifade değişimi, chp’deki kuvvetler dengesini yansıtması bakımından ilgi çekicidir. Ayrıca, bu yeni ifade, Sayın İnönü’nün ilerde izleyeceği taktiğin de bazı ipuçlarını vermektedir.

chp’nin son il kongrelerine adetâ bir “taraf” gibi çıkan, özellikle Ankara kongresinde bizzat hazır olup konuşan Genel Başkan, Uzun siyaset yaşantısında chp içinde hemen hiç rastlamadığı bir durumla karşılaşmış, aleyhinde bulunup suçladıklarının ezici bir başarıya ulaştığını görmüştür. Bu yenilik, çeşitli yönleriyle ilgi çekicidir, önce, belirli bir kadro ve görüşün çevresinde oluşan bir hareketin, “İnönü’ye rağmen” ve İnönü’nün açıkça taraf olduğu bir ortamda kongreleri alması, Parti Genel Başkanı için büyük bir prestij kaybıdır. “İnönü ağırlığını korsa Ecevit ekibi o anda yok oluverir” şeklindeki tahminlerin ve İnönü’ye yapılan tavsiyelerin ne kadar yanlış olduğu kongrelerde meydana çıkmıştır.

Sayın İnönü’nün son konuşması, karşılaşılan yeni durumdan ötürü değiştirilen bir taktiğin de habercisidir. Genel Başkan, artık, kendisi için zararlı olan bir “teşkilâtta taraf çıkma” deneyinden vazgeçmektedir. Teşkilât kademelerindeki çekişmelerden uzaklaşmaktadır. Bunun yerine, Ecevit, Kırıkoğlu ve Parti Meclisi’ni “teşkilâttan ayrıymışlar gibi” ele alıp, onlarla hesaplaşmanın yolunu seçmektedir. Böylece, Sayın İnönü, çatışmaları kendisi için daha elverişli gördüğü bir alana çekmeyi denemektedir.

Sayın İnönü’nün kendisi için elverişli gördüğü yeni alan, chp’nin Senato ve Meclis Gruplarıdır. Böylece, partinin teşkilât kanadını temsil eden Parti Meclisi’yle ve Ecevit’e yakın grupla, teşkilâtta değil, Meclis kanadının egemen olduğu Meclis Gruplarında hesaplaşacaktır. Nitekim

çeşitli nedenlerle teşkilâttaki eğilimlere karşı olan suçlamalar Ecevit’e yöneltilmiştir.

Ne var ki, Ecevit’i suçlamak yönündeki bu yeni taktiğin de başarıya ulaşması zor gözükmektedir.

chp’deki mücadelede Sayın İnönü’nün sanılandan çok daha büyük güçlüklerle karşılaşması, herhalde, yaptığı suçlamaların zaafından ve Türkiye’nin hızla değişen bir Türkiye olmasından ileri gelmektedir.

Önce, Genel Başkan, Ecevit’e karşı kullandığı bütün ağır sözlerin açıklamasını, “Çünkü o, istifa etmiş olmasına rağmen bir kenara çekilmemiştir” formülüyle yapmıştır. Milliyet’in Genel Yayın Müdürü’yle konuşmasında, “Abdi İpekçi”nin ısrarla üzerinde durduğu bu noktayla ilgili olarak Sayın İnönü’nün bütün söyledikleri, “Partiyi dışarıdan yönetmeye çalışıyor” olmuştur. Başka bir deyişle, yapılan suçlama ile gösterilen gerekçe arasındaki büyük tutarsızlık ve adaletsizlik, Sayın İnönü’ye hem kamuoyunda, hem de partisi içinde puanlar kaybettirmiş; Ecevit’i “mağdur” mevkiine korken, İnönü’nün başkaları tarafından bazı amaçlara âlet edildiği iddiaları önem kazanmıştır. Sayın İnönü, Ecevit’e karşı çıkmasının sırf “tahammülsüzlüğün” ve “kendinden başka güçlü partililerin varlığını hazmedememenin” sonucu olduğu izlenimini bırakmıştır.

Sayın İnönü herhalde bu durumu fark etmiş olacak ki, Meclis Gruplarında yaptığı son konuşmasında eski Genel Sekreter’ini “meçhul bir yola gitmekle, 12 Mart öncesi ve sonrasında siyasal değerlendirme hatâları yapmakla” da suçlamıştır. Ne var ki, “meçhul yol” konusunda sağlam bir gerekçeyi Genel Başkan getirememiştir. “Eğer hükümeti desteklemeseydik ordu idareye el kordu” iddiası ise, çeşitli yönleriyle tartışmaya açıktır: Unutmamak gerekir ki, bizzat Sayın İnönü, muhtıradan sonraki ilk konuşmasında 12 Mart’a karşı çıkmış, sonradan tavır değiştirmiştir. Ayrıca, Ecevit’in görevinden çekilmesine sebep olan davranış hükümetin desteklenmesi kararı değildir. Sayın Ecevit bu desteğin verilmesini istemiş, ancak, hükümete katılarak onunla aynileşmeye karşı olmuştur. Ve nihayet, ordunun iktidara el koyması gibi bir hareketin chp’nin çok ötesindeki iç ve dış etkenlerin, öncelikle onların sonucu olacağını herhalde tecrübeli İnönü değerlendirmiştir. Üstelik, çok zor şartlar altında görev alan bir hükümete chp bütünüyle ve İnönü’nün istediği biçimde katılmış, onunla aynileşmiş olsaydı, bugün partinin halkoyu gözünde ne durumda olacağı ciddi bir soru işaretidir.

Ve nihayet, Sayın İnönü'nün Ecevit'i saf dışı etmeye uğraşırken rastlayacağı en büyük engel, Türkiye'nin ve Türkiye halkının sürekli değişim içinde olmasıdır. Türkiye, artık, bütün görüşlerde ve siyasal tutumlarda açıklık istemektedir. Kaypaklık, ikili oynamalar, üst seviyede, antantlar ve anlaşmalar, istememektedir. Hem demokrasiden yana olup hem halkın kararlarını ülke yahut parti düzeyinde hiçe saymanın, hem genel oydan dem vurup hem "aydın kamuoyu"ndan söz etmenin zamanı herkes için geçmiştir. chp'de Sayın İnönü'nün çeşitli nedenlerle karşı çıktığı hareketin büyük özelliği şudur: Doğru veya yanlış, kendi inanışlarını hiçbir art hesaba girmeden açığa koymak, bunları parti tabanına benimsetmek ve bu inanışla tutarlı bir siyaseti teşkilâtın özlemleri doğrultusunda izlemek. Bu nedenledir ki, chp'nin kongrelerini oyunu her düzeyde "açık" oynayanlar kazanmakta, bu özelliklerinden kuvvet alanlar karşısında Sayın İnönü bile zaman zaman güçsüz kalmaktadır.

chp teşkilâtı, son tahlilde, Türkiye bütününün bir parçasıdır. Türkiye halkının eğilimleri, değer yargıları, özlemleri neyse, bu teşkilâtınkiler de o olacaktır. Ve chp kademeleri, tabiatıyla kendi çizgisini Türkiye'nin genel doğrultusundan sapmaksızın izleyebilen ekipleri seçecek, destekleyecektir; bu çizgiye karşı çıkmak, liderler için bile zor olacaktır.

Büyük siyasetçiler, gelişen tarihin ve değişen dünyanın ardında kalmamayı becerebilen kimselerdir.

Toplumlar, kendi gelişmelerine ayak uyduramayanı, çaresiz, olduğu yerde bırakıp büyük yolculuklarına devam ederler...

Milliyet, 8 Şubat 1972

## Gerçekten Olağanüstü...

Cumhuriyet Halk Partisi, ülkemizdeki “olağanüstü,” duruma yakışan bir “Olağanüstü” Kurultay’ın hazırlığındadır.

Bu “olağanüstülük” durumu, “politika” yahut “taktik” gibi gerekçelerle açıklanması zor olan bazı düşüncelerin sonucunda Kurultay’ın toplanmasından ileri geliyor: Türkiye, bütün siyasal kuruluşların kendi bütünlüklerini korumak ve ülkeyi elbirliğiyle bunalımdan çıkarmak zorunda oldukları bir dönemi yaşamaktadır. Ve chp’nin olağan kurultayına iki ay kalmıştır.

Siyasal çekişmelerle zorlanmaması gereken hassas bir ortam yaşanırken iki ay sabredilerek Kurultay’ın zamanında toplanmasından neden bu kadar sakınıldığını anlamak güçtür. Aynı şekilde anlaşılması güç olan, “sorumluluğu” kendisine özellik edinmiş bir partinin, günümüz ortamında böylesine yıpratıcı bir çatışmaya ve Kurultay’a sürüklenmesinden kimin hangi faydayı beklediğidir.

Bir kısım parti yöneticisini “chp’yi karanlık ufuklara götürmekle” suçlayan Kurultay çağrılarının ardındaki gerçekler araştırıldığında, aslında meselenin parti iktidarını almak olduğu ve çağrının bazı hesaplara dayandığı anlaşılmaktadır. Gerçekten, chp’nin hemen bütün il kongrelerini Ecevit kanadının kazanması üzerine, Ecevit’in karşısındakiler partiyi ele geçirmek için ancak şu çarelerinin kaldığını fark etmişlerdir: Kongreler tamamlanıp olağan Kurultay toplansa belki büsbütün azalacaklarından, Kurultay’ı hemen ve eski delegelerle toplarlarsa, kendileri için ümit kapısı belki açılacaktır.

Erken Kurultay çağrılarının temelinde yatan asıl düşünce, herhalde budur...

“Politikada bunlar olur” gibi gerekçelerle kabul edilmesi aynı şekilde zor gözüken, “siyasal partilerin gençlik ve kadın kollarıyla” ilgili tartışmalar ve kanun tasarısıdır. Tasarı bir yandan yardımcı kolların yaşamasını öngörürken, bir yandan da, her partinin kendi çözümleyeceği bir soruna el atarak bu yardımcı kolların parti içi seçimlerinde nasıl oy kullanacağını kararlaştırmaktadır... Tasarı, öteki partilerde zaten önemi olmayan bir sorunu, chp Kurultayı’na sanki denk düşürürcesine ele alıp Ecevit yanlısı olarak bilinen yüzden fazla delegeliği “birkaça” indirmektedir.

Yıllar önce “iki dâhi çocuk” için çıkarılmış “Hususi Kanunu” hatırlatan bu tasarı belki iyi niyetle hazırlanmıştır ama yaratacağı sonuç bakımından rastlantının bu kadarı fazla gözükmektedir.

Olağanüstü Kurultay’ın bir başka “olağanüstü” özelliği, çok ağır suçlamaların kolay şekilde ve dayanak gösterilmeden yapılabilmesidir.

Ortada, “partiyi meçhul bir istikamete sürükleyerek karanlık emellere âlet etmek” iddiaları vardır. Örneğin, chp Senato Grup Başkanvekili Mehmet Hazer, 22 Nisan’daki basın toplantısında şu tanımı yapmıştır: “Partiyi yeni akım, yeni kadro adı altında meçhul bir istikamete sürüklemek isteyen inkârcı azınlık.”

Politikada, karşı tarafın düşüncesini eleştirmek, hattâ suçlamak olağandır. Ancak, bu suçlamaların böylesine ağır ve belirsiz yakışmalarla yapılması üzücüdür.

Gerçekten, “karanlık ufuk”, “tehlikeli gelecek”, “bilinmeyen emeller” gibi suçlamalar ne demektir?

Mantık biliminde, bunlar, “Argumentum ad İgnorantiam” diye adlandırılan bir demagoji türüne gösterilen örneklerdir.

Bir tartışmada, karşı tarafa ispatı mümkün olmayan genel bir nitelik yahut düşünce yakıştırarak buna dayanıp karşıdakini haksız, kendini haklı göstermek mantık biliminin “Genel Tutarsızlıklar” kategorisine koyup “bilmemeye dayanan tartışma” diye nitelediği bir mantıksızlık örneğidir.

Meselenin mantığa ilişkin özelliği bir yana, bu tür iddialar, her şeyden önce “ciddi” bir parti olmak zorundaki chp’nin ciddiyeti bakımından düşündürücüdür: İki yıl süreyle parti iktidarında bulunan bir Genel Sekreter’in, partisini “meçhule” götürememiş olup da, Genel Sekreterlik’ten çekilince partisini karanlığa sürükleyecek kuvveti elde etmiş olmasını açıklamak zordur.

Olağanüstü Kurultay’ın bir başka “olağanüstü” özelliği, Sayın İnönü’nün bir çeşit “hakemlik” görevini üzerine almasıdır.

Sayın İnönü, “taraflardan” birinin Kurultay hazırlığını yürütmesini herhalde sakıncalı görmüştür. Kendi hakemliğini ve üç kişilik komisyonunu bütün hazırlıklar için bizzat kendisi yetkili kılmıştır.

Şimdi merak edilen husus, maç günü geldiğinde hakemin sahaya çıkarak takımlardan biriyle beraber top koşturup koşturmayacağıdır...

Milliyet, 29 Nisan 1972

## “Sade Partili”nin “Rüştünü İspatı”

chp içindeki mücadele, bir bakıma “dünle bugün” arasındaki, “geçmişle gelecek” arasındaki mücadeleydi.

Bu niteliği dikkate alındığında, sonucu önceden belli bir mücadeleydi: Az sayıdaki istisna bir yana bırakılırsa, dünün bugüne, geçmişin geleceğe üstün çıkması, hele bu üstünlüğün kalıcılığı hiçbir toplumda ve kuruluşta düşünülemez. Türkiye gibi hızla değişen bir ülkede hiç düşünülemez. Sürekli gelişme içinde bulunan bir dünyada ve ülkede ayakta kalabilmek, ancak yaşanan günün gerekleriyle tutarlı bir uyum kurmakla mümkündür. Her düşünce akımı, her siyasal kuruluş ve her kişi, bu uyumu kendi, sınırları içinde aramak ve gerçekleştirmek zorundadır. Uyum sağlanmazsa, sonuç kaçınılmazdır: O akım, kuruluş ya da kişi, geçmişteki ne olursa olsun, yaşanan günün gerisinde kalır. Yavaş yavaş gücünü yitirir, zamanla tarih olur.

chp’deki mücadeleyi olumlu yönde etkilemek ve sonucu doğru kestirebilmek, ancak şu sorunun cevabını araştırarak mümkün olabilirdi: Hızla değişen bir dünyada ve Türkiye’de, chp yapısındaki bir parti hangi özelliklere kendi çerçevesi içinde yönelirse yaşanan günün gereklerini karşılayabilir, toplumla tutarlı bir uyum sağlayabilir?

Bu meselenin varlığını gören, ona doğru teşhis koyup çözüm arayan tarafın parti içinde başarı kazanması kaçınılmazdı. Nitekim, chp’yi “tek parti” alışkanlıklarından uzaklaştırıp demokratik bir anlayışa götüren; kitlelerin demokrasi ve kalkınma özlemlerini daha güçlü şekilde yansıtan; bu özlemlere chp çerçevesinde tutarlı cevaplar arayan taraf, Sayın Kırıkoğlu ve Sayın Ecevit’in tanımlarıyla “yeni akım,” chp Kurultayı’ndan galip çıktı.

Üstelik, “İnönü ağırlığını koyduğu anda Ecevit ve tayfaları yok olur” tahminlerinin yapılabildiği bir ortamda ve Sayın İnönü’nün büyük kişiliğine ve tarihten gelen gücüne rağmen Kurultay bu yönde karar verdi.

Dün bugünü, geçmiş geleceği yenemezdi.

Yenemedi.

Olağanüstü Kurultay, bir bakıma, bu yaşlı partinin “rüştünü ispatladığı” tarihsel toplantı oldu. Bazı bölümlerini izlediğimiz Kurultay’ın başlıca özelliği, Sayın Ecevit’in de konuşmasında belirttiği gibi, “chp örgütünün İnönü’yü de, Ecevit’i de aşarak chp’yi bir lider partisi olmaktan çıkarıp örgüt partisi” durumuna getirmesiydi.

Kurultay Sayın İnönü'nün tanımıyla "sade partilinin" her alanda verdiği başarılı sınavlarla doluydu. Bu "sade partili" Sayın İnönü'nün geçirdiği rahatsızlığı, bazı çevrelerin istismar etmesine ve meseleyi mantık çizgisinden çıkarıp duygu alanına itmesine kapılmadı. "Karanlık ufuklar", "meçhul maceralar" gibi günümüz Türkiye'sine, hele bir ciddi partiye hiç yaraşmayan soyut suçlamalara değer vermedi. Eski delege-yeni delege hesaplarını, kadın ve gençlik kollarını kaldırma taktiklerini doğru şekilde değerlendirdi. Sayın İnönü'nün hiç kuşkusuz hakkı olan büyük bir saygıyı, İnönü'nün hukukla bağdaştırılması zor bazı davranışlarından bile esirgemedi.

Sonra, bu "sade partili," oyunu, kendisi gibi "sade insanların" çıkarını öncelikle düşünenler için kullandı. Bir bakıma, Sayın Kırık-oğlu'na, Sayın Ecevit'e ve Parti Meclisi'ne değil, bizzat kendine "güvenoyu" verdi...

chp'nin yöneticilerini ve teşkilâtını şimdi çok büyük sorumluluklar beklemektedir.

Yaşanan olağanüstü ortamın olağan niteliklere dönmesine chp büyük ölçüde yardımcı olabilir. Düzenin olağan biçimini almasını kolaylaştırabilir.

Toplumların bunaldığı anlarda, erişilmiş olanı kaybetme tehlikesinin, gerileme tehlikesinin ciddi şekilde var olduğu anlarda, "mevcut düzeni" korumak, yaşanan günün tutarlı "ilericiliği" olabilir.

Mevcut düzenin her zaman "en akıllı ve medeni" koruyucusu olmuş İnönü'nün engin tecrübesinden yararlanarak da chp bu görevi günümüzde yapabilir. Artık rüştünü ispatlamış bir parti olarak, Sayın İnönü'nün katkısı bulunmaksızın da aynı görevi gerçekleştirebilir.

Yaşanılan olağanüstü dönemin özellikleri çerçevesindeki bir "ilericiliğin" siyasetini, chp yöneticileri, dün olduğu gibi bugün de cesaretle izleyebilir.

"Sade vatandaşın" chp'den günümüzde beklediği herhalde budur.

Milliyet, 9 Mayıs 1972

# VII
# FAŞİZMİN EŞİĞİNDE

“Kapitalizmin özündeki hürriyetçi anlayış, bazı durumlarda, bizzat kapitalizm için sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan öldürücü bir tehdit yaratır. Üretimin sosyal yapısını bu şartlarda da sürdürmek isteyen kapitalizm, o zaman, kendi özündeki hürriyetçi anlayışı fırlatıp atarak faşizm biçimini alır...”

Harold LASKI

## Halk ve Sanatı[10]

Ünlü antropolog Leslie Fiedler’in tanımıyla, Halk Sanatı hiçbir zaman ve hiçbir yerde “resmi inançların kutsal yazıları” olmamıştır. Bu sanat, başkaldırmanın ve tartışmanın ürünüdür. İlkel ve özgür, kendiliğinden oluşan, ahlâk ve iktidar dersi vermeyen, titreşimleri, sezgileri, özlemleri dile getiren bir sanat türüdür. Bütün halkların edebiyatı, kendi yapısının gereği olarak kurulu düzenlere karşıdır. Haberleşme araçlarını kontrol eden, fakat insanların hayâllerini kontrol edemeyenlerin etkisinden uzaktır. Sadece kendisini yaratan kitlelerin, kendisini hayâl edebilenlerin emrinde olan bu ilkel sanat türü, son tahlilde, topluma hâkim olan iktidarları hedef almıştır. İnsanın derinlerinden yükselen, bu derinliği yansıtan halk sanatı, bütün mantıksal ve toplumsal denetimlerden kaçınılmaz olarak bağımsızdır. “Sürekli bir devrimin hayâlci ülküsünü ve durmaksızın uzaklaşan ufuklar peşindeki sonsuz bir kovalayışı canlandırır...”

Türkiye halkı, tarihin imbiğinden süzülmüştür. Yüzyılların mücadelesi, ümidi, yılgınlığı ve bilgeliği oya gibi işlenmiştir halkın üzerine. Nâzım Hikmet’in deyişiyle, “topraktan öğrenip kitapsız bilen” bir halktır bu. Uzun tarihi süresince, yaşadığı ânı doğru biçimde değerlendirip anın gerektirdiği tavrı en kusursuz ölçüde alabilmiştir. Bu tavır bazen kesin bir içe kapanmadır. Etkileyemediği oluşumlar karşısında uzaktan, bilgece, gereğince alaylı bir bakıştır. Küçümsemedir. Kendi çıkarının doğrultusunu sezdiğinde, fırsatını bulduğunda, dağlar gibi güçlü bir destektir. Bir ümidin ve inancın peşinde en büyük tehlikeyi göze alabilen mertçe tutumdur. Türk halkının tavrı, bazen, yüzeysel durgunluğunun altında durmaksızın çağlayan bir dünyanın beklenmedik pırıltılarıdır.

Halkın bu özellikleri, Türk tarihinin bütün dönüm noktalarında kendini belli eder. Tarih açısından kısacık bir an olan yaşadığımız dönemde de, halkın aynı özelliğini çeşitli olaylarda sezinlemek mümkündür. Türkiye’nin halk sanatı, bir bakıma, büyük deneylerden geçmiş bu toplumdaki bilgeliğin sanatta yansımasıdır.

Ölümsüz Yunus Emre, “Toprak, insansız ne eyler?” sorusunu daha 13. yüzyılda sorabilmektedir. Moğol istilasına uğrayan Anadolu’da köyler boşalmakta, halk dağlara kaçmaktadır. Yunus Emre, insanlığın 19. yüzyılda bilim konusu yapacağı bir gerçeği sezgileriyle ortaya kor: Gerçekten, “toprak, insansız ne eyler?”

Bu sözler, insansız kalmış bütün “toprakların,” araçların, tabiatın kaçınılmaz aczini belgeler. Her düşüncenin amacı, her şeyin başı olan insan yüceltilir. Yunus Emre’nin deyişi, insana olan alabildiğine inancın, güvenin de ifadesidir.

Toprak (ya da bütün araçlar) insanla yarattıkları bölünmez bütün içinde değer taşırlar. Âşık Veysel, insanın bütünleşip özdeşleştiği toprağa olan saygısını, sevgisini, minnetini şu sözlerle açıklar:

“Karnın yardım kazmayınan belinen / Yüzün yırttım tırnağınan elinen / Yine beni karşıladı gülinen / Benim sadık yârim kara topraktır.”

Yunus Emre, insanla toprak arasındaki bütünü ve bütünü yaratan bölümlerin önemini yüzyıllar önce dile getirebilmiştir. Büyüklüğünün, sanatındaki ölümsüzlüğün bir nedeni de budur. “Dünya benim rızkım / Halkı benim halkım” diyecek kadar insan sevgisiyle doludur Yunus Emre. Abdülbaki Gölpınarlı’nın yorumuyla, “Müsamahalı, insani ve ileri bir dünya görüşüne” sahiptir. Sabahattin Eyuboğlu’nun deyimiyle, “Hiçbir zaman sömürücülere, hâkim kuvvetlere yaranmaması, onları her fırsatta yermesi, daima halktan yana olması” Yunus Emre’nin yüceliğini yaratmıştır.

Anadolu toplumu, her döneminde büyük sanatçılar yetiştirmiştir. Bu halk sanatının bir özelliği de, başlangıçta belirli bir ozana ait olan sözlerin ve görüşlerin bizzat halk tarafından geliştirilmesi, yaşatılmasıdır. Halk, sevdiği ozanın ağzından şiirler yazar, türküler söyler. Günümüze kadar ulaşan bu eserlerden hangisinin orijinal olduğunu, hangisinin sonradan halk tarafından yaratıldığını bilmek imkânsızdır adetâ. Anadolu halkı, benimsediği insanı, benimsediği görüşleri kendinden bir parça yapmıştır. Ozanlarının imzasıyla kendisi konuşmuştur. Ancak halk sanatına özgü olan bir isimsizliği, bir bütünlenmeyi, bir üstünlüğü, güzelliği yaratmıştır.

Pir Sultan Abdal’ın şiirleri bu özdeşleşmenin ilginç örneğidir. Günümüzün Orta Anadolu’sunda ve Türkmen aşiretlerinde, edebiyat araştırmalarında Pir Sultan’a mal edilmeyen şiirler onun adına söylenir. Nitekim Pir Sultan’la ilgili ilk çalışmalarda onun 69 şiiri yer alırken, günümüzde 326 şiir edebiyatçılar tarafından ona mal edilmektedir. Halk arasında söylenen ve gerçekte kimin olduğu bilinmeyen Pir Sultan deyişleri bu rakamın dışındadır.

Günümüze dek yaşamış ozanların en ünlülerinden olan Pir Sultan Abdal, Anadolu halkındaki yiğitliğin, ideal uğruna ölebilmenin sembolüdür. Nitekim, kendinden istenen sözleri söylememek uğruna darağacına

gidebilmiş bir isyancı, halk lideridir. Pir Sultan, ölüme giderken bile şöyle haykırmaktadır:

"Koyun beni Hak aşkına yanayım / Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan / Yolumdan dönüp mahrum mu kalayım / Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan."

"Kadılar müftüler fetva yazarsa / İşte kement işte boynum asarsa / İşte hançer işte kellem keserse / Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan."

Pir Sultan Abdal, Anadolu halkının yöneticilere karşı duyduğu güvensizliği çeşitli şiirlerinde dile getirir. Edebiyat araştırmalarında yer alan (dolayısıyla muhtemelen halk tarafından onun adına yaratılmış olan) bir şiirinde şöyle der:

"Koca başlı Kara Kadı / Sende hiç din iman var mı? / Haramı helali yedin / Sende hiç din iman var mı?"

"İman eder amel etmez / Hakkın buyruğuna gitmez / Kadılar yaş yere yatmaz / Hiç böyle kör şeytan var mı?"

Pir Sultan, bütün halk sanatlarında rastlanan "erişilmez ufukları," yaklaştıkça uzaklaşan idealleri şiirlerinde işler. Pir Sultan için "Şah" kavramı, hem siyasal hem duygusal olan, gerçekle hayâlin, soyutla somutun birbirine karıştığı bir ülküdür: "Eğer ekilir de bostan olursam / Şu halkın diline destan olursam / Kara toprak senden üstün olursam / Ben de bu yayladan Şaha giderim."

Anadolu insanı, büyük özelliklerini uzun ve çileli tarihine borçludur. Onu biraz tanıyanı, biraz sevebileni şaşırtan bir mertliğe, hoşgörüye ve bilgeliğe sahiptir.

Türkiye'nin ilginç bir çelişmesi ise, Anadolu insanının körlüğü üzerine, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıramaması üzerine siyasal teoriler bina edilmesidir. Siyasal kümelenmenin zaman zaman "halka inananlarla inanmayanlar" arasında yapılması; halkın "yanlış" kararlarının halk adına "düzeltmeye" çalışılması; halkın "uyandırılması"dır.

Oysa, asıl uyanması gerekenin Anadolu halkı değil halkı uyandırmak iddiasındakiler olduğu, son yıllarda ciddi ve bilimsel bir şüphe olarak ortaya çıkmaktadır...

Milliyet, 28 Nisan 1971

## Geçmişten Bir Gün...

Eski gazete koleksiyonlarının ilginç bir özelliği vardır: Geçmişteki olayları, bu olayların yaşanıldığı günün açısından sergilerler.

Bugün ele alıp umursamazlıkla ve uzaktan incelediğimiz tarihsel olaylar, eski gazetelerde yaşanılan anın "olanca" heyecanıyla anlatılırlar. Bize sadece birer inceleme aracı, birer vaka gibi görünen sorunlar, onları bizzat yaşayanlar ve onlardan doğrudan etkilenenler için, gerçeğin ta kendisidir.

11 Mayıs (eski tarihle 28 Nisan) 1909'un Stamboul'u, İstanbul'da Fransızca yayınlanmakta olan bu gazetenin olağanüstü bir nüshasıdır: "31 Mart vakası"nın üzerinden henüz dört hafta geçmiştir. Hareket Ordusu İstanbul'a girmiş, isyancılar ezilmiş, Abdülhamit tahttan indirilmiştir. 11 Mayıs 1909 tarihli Stamboul, 10 Mayıs'ta tahta çıkan Sultan Mehmet Reşat'ın cülus törenini uzun uzun anlatmakta, geçmişe ve geleceğe ait yorumları bu önemli günün açısından yapmaktadır.

Önce, "Tarihi Bir Gün" başlığıyla nakledilen törenlerin bir bölümünü, "Kılıç Kuşanmayla" ilgili olanını izleyelim:

"Eyüp Sultan'ın Türbesi'nde Sultan'ı karşılayanlar Çelebi Efendi ile Mevlevihâne'nin öteki şeyhleri oldu. Birlikte içeri girdiler. Sultan tahtın üzerine çıktı; yanındaki kendileri için hazırlanmış özel yerlere oturdular. Şehzadeler ve öteki ilgililer kapının yanında ayakta durdular.

Türbenin imamları olan Hafız Hayri, Hafız Aziz ve Hafız Sakıp, Fetih süresini okumaya başladılar. Sonra, Çelebi Efendi dua etti. Dua sona erince, Hazine Kethüdası Ethem Bey, yeşil örtülü bir masanın üzerinde duran 'Ömer-el-Faruk'un kılıcı'nı kınından çıkardı, öptü ve Çelebi Efendi'ye verdi. Çelebi Efendi aynı hareketi tekrarladıktan sonra kılıcı Sultan'a takdim etti. Sultan Mehmet Reşat kutsal kılıcı dudaklarına götürdü, öptü ve tekrar Çelebi Efendi'ye verdi. Bunun üzerine, Çelebi efendi, dualar okuyup niyazlarda bulunarak kılıcı gelenekler uyarınca Sultan'ın beline astı.

Sultan Mehmet kılıcı tekrar çekip öptü, Çelebi Efendi'ye verdi. Çelebi Efendi de onu Ethem Bey'e iade etti.

Bunun üzerine, Sultan'dan başka herkes odadan çıktı. Sultan Mehmet tek başına dua etti; Tanrı'nın yardımını ve milleti ile devletini korumasını istedi.

Ellerinde buhurdanlıklarla kapının önünde bekleyenlerin arasından geçerek, Sultan, merasim kafilesindeki yerini aldı."

11 Mayıs 1909 tarihli Stamboul'un başyazısı, tabiatıyla, bu büyük güne aittir. Yazı, "Geçmiş, Günümüz ve Gelecek" başlığını taşımaktadır. Yazar, yaşanan günü, bu üç aşamayı birleştirmesi bakımından önemsemektedir: Geçmişin sembolü "Eyüp'teki kılıç kuşanma törenidir;" bugünün ifadesi "Liberal Ordu'ya sunulan şükran ve sevgi gösterisi; milletvekilleri ile askerlerin yakınlığıdır." Geleceğin habercisini ise, yazar, şöyle anlatmaktadır:

"Dünkü kortejin ürkütücü bir yenilikle başlamasına tanık olduk: Kortejin en önünde bir otomobil gidiyordu... Bu zırhlı otomobil, öteki semboller kadar anlamlı bir semboldü. İlerlemenin, gelişmenin ta kendisiydi ve yeni özlemlerin titreşimleri içindeki bir şehrin sokaklarında ve halkın sevinç çığlıkları arasında yürüyordu. Ve yeni sultan, demokratik bir sadelikle, otomobili takip ediyordu. Geleceğin sultanı, popüler sultan, hür bir halkın sultanı."

Gazetenin iç sayfasındaki "çeşitli haberler bölümünde," şu ilginç gözlem yer alıyor:

"1876'da Abdülhamit'in tahta çıktığı gün, mizah dergisi Kukuriko, Basın Bürosu'nun keyfi bir kararıyla kapatılmıştı. Aynı günlerde, haftalık iki dergi daha belirsiz bir süre için yayından alıkonmuştu.

O günden beri otuz üç yıl geçmiş bulunuyor. Fakat, Türkiye'de tarih sürekli şekilde kendini tekrarlıyor. Osmanlı göğünün altında sanki hiçbir şey değişmiyor. Abdülhamit döneminin her şeye kadir olan Basın Bürosu, Mehmet Reşat'ın sultanlığında da aynı özelliği sürdürüyor. Oysa iki ihtilâl yaşandı ve bir sultan tahttan indirildi. Bunlar, Mehmet Reşat kılıç kuşanmazdan önce ve halk yeni sultanla kurtarıcı orduyu sevinçle karşılamaya hazırlanırken iki mizah dergisinin, Kalem ve Geveze'nin birdenbire yasaklanmasını önleyemedi.

Eski rejim altında, samimi ve sağlıklı gülüş cezalandırılmıştı. Şu anda bile, gülmek ve espri yapmak yasaklanmış bulunuyor."

Stamboul'un öteki haberleri, büyük değişimleri izleyen günlerin olağan özelliklerini yansıtıyor: İlk sayfanın alt köşesinde, "Şüpheli kimselerin tutuklanmasına devam edildiği ve üzerinde silâh bulunan birkaç kişinin Kâğıthane'de ele geçirildiği" anlatılıyor. Abdülhamit'le ilgili haberlerde ise, eski sultana ait çok sayıda "Anadolu Demiryolları" hisse senetlerinin Yıldız Sarayı'nda bulunduğu belirtiliyor. Başka bir köşede, yeni yönetimin Alman

bankalarına başvurarak eski sultanın yurtdışındaki hesaplarına ve zenginliğine ilişkin bilgi istendiği; bankaların cevap vermeye gönüllü olmadıkları anlatılıyor.

İzmir'den gelen bir mektupta ise, eski Vali Kamil Paşa döneminde çeşitli yolsuzlukların yapıldığı bildiriliyor. Mektupta anlatıldığına göre, Kamil Paşa özellikle Çakıcı Efe'yle sıkı bir işbirliğine girmiş, onu korumuş ve soygunlardan hisse almıştır: "Çakıcı Efe ne zaman büyük bir soygun yapsa, Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa hemen ertesi gün köylere doğru bir geziye çıkardı. Kötü dilliler, bunu, 'Paşa dağ havası almaya çıktı' diye yorumlarlardı. Sait Paşa dağda Çakıcı'yla buluşurdu. İzmir'e dönüşünde ise, Sait Paşa, Bakara masasının üzerine fırlattığı para tomarlarıyla Sporting Kulüpleri'nde bulunanların gözlerini kamaştırırdı."

Aynı Stamboul'un bir başka köşesinde, Yeni Gazete'den iktibas edilmiş bir yorum sunuluyor. Halkın bir türlü çözüm bulmayıp kendini her dönem yenileyen sorunları, karşılığına kavuşmayan özlemleri anlatılıyor:

"Abdülhamit'in tahta çıkışını hatırlayanlar, o günlerde memleketin büyük iç ve dış tehlikeler içinde olduğunu bilirler. Balkan ayaklanması ve Rus tehditleri önümüze karanlık bir gelecek açıyordu, israf, hazineyi perişan etmişti. Sultan Abdülhamit tahta çıkarken, millet ondan büyük hareketler bekliyordu; köklü ve ciddi reformları, tehlikenin uzaklaşmasını, ilerlemeyi, genel bolluğu ümit ediyordu. Otuz üç yıllık bu istibdat döneminin karanlık sonuçları ve ilk günlerdeki itimadın korkunç hayâl kırıklığı hepimizin hatırlarındadır; dönemin kapanışı on beş gün öncesinin olayıdır.

Günümüzde, milletin reformlara ihtiyacı vardır. Millet, artık, kaybettiği haklarına, hürriyete, Anayasa'yla, parlamentosuna yeniden kavuşmuştur. İlk hürriyetçi padişahını dün bağrına basan milletin kalbi, herhalde gelecek için büyük ümitlerle doludur..."

Stamboul gazetesinin 11 Mayıs 1909 tarihli sayısında, yaşanılan gün işte bu yorumlarla ve haberlerle anlatılıyor.

Tarih, kuşkusuz, "tekerrürden ibaret" değildir. Değişik dönemlerin özlemleri ve olayları arasındaki benzerlik daha çok yüzeyseldir; hızla değişen temeller üzerindeki benzer görüntülerdir.

Bununla beraber, 1909'da olduğu gibi günümüzde de hâlâ "reformla", "anayasayla", "hürriyetle", "gazete kapanmasıyla", "parlamentoyla" uğraşılması, gerçekten ilginçtir.

11 Mayıs 1909 gazetesinin üzerini değiştirerek tarihi 23 Ağustos 1971 yapıversek, yadırganan haber ve yorumlar belki çok az olacaktır...

23 Ağustos 1971

## Çözüm ve Halk

En karmaşık sorunların çözümü, çoklukla en basit gerçeklerde yatar. Sorunların giderek girift olduğu, sürekli etki-tepki ilişkileri içinde problemlerin yeni problemler yarattığı ve bir kördüğümün içine düşüldüğü kritik anlarda, yapılacak en doğru şey, belki de durmaktır. Durmak ve düşünmek.

Böyle bir yeniden değerlendirme sürecinde, “neden, niye, nasıl” sorularını tekrar ortaya koymak, büyük kargaşalıkların belki de çok basit olan temel sebeplerine inmek ve aynı şekilde çok basit olabilecek çözümleri aramak, bulmak imkânı doğabilir.

Her problemin bir yenisini yarattığı, sonra bu yeni sorunların birbirini etkilediği ve en açık yolların bir ağaç denizinde görünmez olabildiği benzer durumlarda, çözümler, belki de, sanılandan da yakın, kolay ve basittirler.

Türkiye’de bütün yetkili ve sorumlulardan en basit vatandaşa kadar herkes, bir zor dönemin yaşandığına işaret etmektedir. Ve bütün yetkililer, bütün sorumlular, bütün vatandaşlar bir çıkış yolu, bir çözüm aramaktadır. Ekonomik sorunların, siyasal kuşkuların, kontrolü giderek zorlaşan zincirleme reaksiyonların çözümü neredir? Bir etki-tepki ilişkisinin insafsız labirentinde kaybolan ümitlerin ve adım adım ilerlendikçe yıkılan hayâllerin ortamında ve en iyi niyetli girişimleri bile saptırtan ağır sorunların baskısında ve karmakarışık bir dünya ve Akdeniz çerçevesinde, kurtuluş nerdedir?

Tarih benzer şartlarda yöneltilen benzer sorulara dünyanın hemen her toplumunda aynı cevabı vermektedir: Kargaşa dönemlerinin insanları, çözümü hangi sistemin içinde ararlarsa arasınlar, yeni bir başlangıç, yeni bir umut ve kurtuluş için dönülebilecek tek hedef, başvurulacak ter merci, sığınılacak tek kuvvet vardır: Halk.

İster 1919’un karanlığında bir ışık arayan İstiklâl Savaşı öncüleri olsun, ister Uzak Çin’de kuşku veren bazı ters gelişmeleri durdurmayı amaçlayanlar olsun, ister en insafsız baskılarda ezilmiş toplumlarda yarınların savaşçıları olsun, büyük kargaşalarda, büyük atılımlarda ve büyük çıkmazlarda doğru kararların tek kaynağı, tek ölçüsü, tek kuvveti vardır. Ümidin mihrakı tektir, halktır.

Türkiye’nin yaşadığı ağır sorunlara bütün yetkililerin araştırdığı çözümler, bir durma ve düşünme anında, yeniden değerlendirme anında,

ancak halkta aranabilir, halkta bulunabilir.

Türkiye'nin bunalımlardan ve çıkmazlardan uzaklaşmasını sağlayacak yollar, insafsız bir Akdeniz konjonktürüyle baş edilmesini mümkün kılacak yollar, ancak bir noktadan, halk kitlelerinin Türkiye üzerindeki etkisini, sözünü ve gücünü arttırmaktan geçer. Bu belki en zor yoldur, fakat tek mümkün yoldur.

Kargaşa ortamlarının karamsarlığında aranacak halksız çözümler, halk etkenini zayıflatan çözümler, kurtuluşu kitlelerin doğrultusunda değil, onlardan giderek kopmakta arayan çözümler, ne kadar iyi niyetle düşünülmüş olurlarsa olsunlar ve ne kadar bilimsel görünürlerse görünsünler, çıkmazı daraltmaktan ve karanlığı arttırmaktan başka sonuç veremezler.

20. yüzyılın şu son döneminde, halksız çözümler bütün toplumlarda artık bir daha geri dönmemek üzere tarihe gömülmektedir. Gerçekten halkı amaçlamış hareketler ve politikalar halksız yürütülemez. Büyük sorunların çözümü halkın dışında aranamaz.

Doğruluğu her geçen gün biraz daha açık şekilde ortaya çıkan gerçek, büyük sorunları halksız çözmenin çağımızda giderek bir hayâl olduğudur.

Milliyet, 3 Aralık 1971

## CIA’nın Hikâyesi

Başkan Nixon’un 5 Kasım’da açıklanan “gizli istihbarat servislerini yeniden düzenleme” kararı, belirli bir istihbarat ve casusluk anlayışının dünyanın hiç değilse bir bölümü için artık eski gücünü kaybettiğini ortaya koymaktadır. Elektroniğin ve ordinatörlerin çağında, James Bond tipi istihbarat ajanlarının devri yavaş yavaş geçmektedir. 150 kilometreden fotoğrafların çekilip seslerin kaydedildiği bir casusluk dünyasında, eski tip ajanların “haber toplama” görevi artık önemini kaybetmiştir. Bunların yerini, istihbarat kadrolarında her geçen gün sayıları artan mühendisler ve bilimsel araştırmacılar almaktadır.

abd gizli istihbarat servislerindeki bu değişim, daha çok gelişmiş ülkelerdeki çalışmaları kapsamaktadır. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’nin izlenmesi yahut Çin hakkında gizli bilgilerin toplanması bu yeni metotlarla yapılmaktadır. Başka bir deyişle, değişim “haber toplama” göreviyle ilgilidir. Teknolojik gelişmelerin zorunlu kıldığı bu değişim, ayrıca, eski usullerin özellikle Güneydoğu Asya’da uğradığı başarısızlık yüzünden hızlandırılmıştır.

İstihbarat servislerinin ve ünlü cıa Merkez İstihbarat Ajansı’nın Üçüncü Dünya ülkelerinde ve genellikle azgelişmiş ülkelerdeki çalışmaları ise, eski çerçevede sürmektedir. Bu çalışmalar haber toplamaktan çok, söz konusu toplumların içişlerine karışmakla, siyasal gelişmeleri etkilemekle, iktidarlar devirip yaratmakla ilgilidir. abd istihbarat servislerinin yeniden düzenlenmesi konusunda Amerikan basınında son günlerde yer alan haber ve açıklamalar, gerçekten düşündürücü bir tabloyu belgeleriyle çizmektedir.

Amerikan basınının ciddi temsilciği Newsweek dergisi, son sayısında, “cıa”nın çalışmalarını kapsayan geniş bir araştırma yayınlamıştır. cıa’nın 1965 yıllarına kadar sürdürdüğü özellikleri önce inceleyen Newsweek, sonraki dönemde bazı yöntem değişiklikleri olduğunu ve teknolojik gelişmelere ayak uydurulduğunu kaydetmektedir. Bu araştırmada değinilen bazı ilginç noktalar çeşitli konulara ışık tutmaktadır:

“... 1965 yıllarına kadar cıa’nın temel birimi, yabancı bir ülkedeki görevli ajandır. Bu ajan, o ülkenin gazetecilerine rüşvet yedirip Amerika lehindeki yazıları yayınlatmakta (eski bir cıa ajanı, ‘Benim gazetelerde satın aldığım sütunlar, en büyük reklam şirketinden az değil’ diyor) yahut bir gün kullanılabilecek siyasal hareketlere sessizce para yardımı yapmaktadır.

(İktidara döneceği 1958’e kadar Paris’te De Gaulle’ün muhafaza ettiği teşkilâtın masrafları, kısmen cıa tarafından karşılanmıştır.) cıa’nın adamları, bulundukları ülke vatandaşlarının özel hayatını ve önemlerini incelemekte, şantaj yahut rüşvet yoluyla kimlerin ajan olarak kullanılabileceğini araştırmaktadır.

... Zaman zaman, cıa’nın daha cesur girişimleri olmuştur. Bunların bazıları artık bilinmektedir: 1953’te Tahran’da düzenlenen ve Şah’ı tekrar iktidara getiren hükümet darbesi, zengin petrol kaynaklarını Ruslardan uzak tutabilmiştir. Guatemala’daki solcu hükümeti deviren 1954 ayaklanması (cıa tarafından) düzenlenmiştir. Aynı şekilde, Doğu Berlin’in Moskova ve Polonya ile telefon görüşmelerini dinlemeye yarayan Berlin Tüneli, 1955-56’da açılmıştır (cıa’nın günümüzdeki Başkanı Richard Helms, bu işin planlamasına ve yönetilmesine katılanlardandır).

cıa’nın bazı başarıları ise hâlâ gizliliğini korumaktadır. Bu girişimlerin yeni açıklanan bir örneği Kongo’yla ilgilidir ve 1961’de cereyan etmiştir. Ülkenin doğusunda bağımsız bir yönetim kuran Sovyet taraftarı Gizenga, cıa ajanlarının çeşitli faaliyetleri sonucunda devrilmiştir...”

cıa’nın 1965 sonrasında daha ince usuller denediğini ve teknolojik gelişmelere önem verdiğini belirten Newsweek, bu konuda şu açıklamaları yapıyor:

“... Daha sonraları, çeşitli pis görevlerin yerine getirilmesini cıa başkalarına bırakmış, başkalarını kullanmıştır. Bunlardan birinde, Vietnam’da uygulanan ve cinayet, işkence gibi usullerle Vietkong’u yıldırmayı amaçlayan ‘Phoenix’ Programı’nda, cıa, geçici kontratla tuttuğu ajanları kullanmıştır. 1969’dan sonra, bu tür programlardan cıa vazgeçmiştir.

Kimi yetkili, hükümet darbesi düzenlemek işinin artık tamamen bırakıldığını söylerken, çok kişi, Yunanistan’daki 1967 darbesinde ve geçen yıl Prens Sihanuk’un Kamboçya’da düşürülmesinde cıa parmağı olduğuna inanıyor.

... cıa, darbe kapasitesini kaybetmiş değil tabii. Laos’ta 95.000 kişilik özel bir orduyu cıa on yıldan beri yönetmektedir. cıa, örtü olarak bir Washington şirketini kullanarak, baraj tahribinde eğitilen kurbağa adamları yetiştirmektedir. Hele Kamboçya’da cıa’nın yaptığı ilginç bir ‘kurnazlık,’ sürgündeki Prens Sihanuk’u köylü kitleleri gözünde küçük düşürmeye yaramaktadır:

Usta bir ses mühendisi, halen Çin'de bulunan (ve Kamboçya'daki bağımsızlık savaşını uzaktan yöneten) Prens Sihanuk'un sesini, elektronik araçlarla aynen taklit edebilmiştir. cıa, Sihanuk'un sesiyle düzmece konuşmalar hazırlatmıştır. Şimdi, bu sahte söylevler, gizli radyo aracılığıyla Kamboç köylülerine duyurulmakta, böylece Sihanuk'un (ve bağımsızlık hareketinin) küçük düşmesine çalışılmaktadır. Bu konuşmaların birinde cıa, Sihanuk'un ağzından köylülere şunları söylemektedir: 'Kahraman köylü kızlarımız, bize yardıma gelen Vietnamlılarla yatağa girerek davamıza katkıda bulunmalıdırlar, vb...'"

Ve böylece, cıa, sahte konuşmaları elektronik seslendirmeyle hazırlayıp bir hareketi önlemeye, Sihanuk'a olan sevgiyi azaltmaya çalışmaktadır.

Bütün bunları en yetkili Amerikan kaynaklarından öğrenip, cıa'nın yoksul ülkelerdeki faaliyeti hakkında bilgi alınca, "Tanrı'nın, insanları cıa'nın şerrinden korumasına" dua etmekten başka yapacak şey kalmıyor...

Milliyet, 24 Kasım 1971

## Prens Bun Um’un Hikâyesi...

Tarihin hemen her döneminde, renkli kişiliğiyle öne çıkan insanlar vardır. Bunlardan kimi cesaret ve bilgisiyle, kimi korkaklık ve hainliğiyle özel bir yer kazanır. İnsanı insan yapan tüm erdemler ya da insanı insanlıktan çıkaran tüm çirkinlikler bazen belirli kişilerde toplanır. Böyleleri, birer kahraman yahut birer hain olarak adetâ laboratuvar vakası gibi incelenirler. Onların maceralarından dersler alınır. Hikâyeleri genç kuşaklara anlatılır. Bu adamların kişiliklerine göre, gençlerden onları izlemesi ya da ibret alıp sakınması istenir.

Güney Laos’un hâkimi Prens Bun Um, çağımızın bu tür renkli insanlarından biridir. Aynı doğrultudaki çeşitli özellikleri kendinde toplayan bir “prototip”tir. Güçlü “Çampassak” ailesinin başı olarak ve de üçe bölünmüş ülkenin güney kesim lideri olarak, nesli tükenmeye yüz tutmuş bir “yönetici” tipinin dünyada azalan örneklerinden biridir.

Prens Bun Um, her şeyden önce çok zengin bir insan, başarılı bir işadamıdır. Hikâyesini, Le Monde gazetesinden aynen aktarıyoruz:

“Bun Um’un zenginliği birkaç temel kaynağa dayanmaktadır. Önce, Amerikan Merkez İstihbarat Teşkilâtı (cıa) ile Bun Um kârlı bir anlaşma yapmıştır. Bun Um, Laos’un güneyinde cıa’nın ajan yetiştirmesine, talim ve yığınak yapmasına izin vermektedir. Buna karşı, cıa ona belirli bir parayı muntazaman ödemektedir. Ödeme şekillerinden hepsi bilinmemekteyse de, bunlardan biri yetkili bir kaynak tarafından açıklanmıştır:

cıa, kendi uçak şirketi olan ‘Air America’ya ait Dakota tipi uçaklarla helikopterlerden kurulu bir küçük filoyu birkaç yıl önce Prens Bun Um’a vermiştir. Sonra, ‘Bun Um Havayolları’ diye adlandırılan kuruluş, bu uçakları cıa’ya, daha doğrusu onun ‘Air America’sına ‘kiralamış’tır. Şimdi cıa, aslında kendi uçakları için kira ödemekte; Güney Laos şehirleri ile gizli cıa üsleri arasında sefer yapan bu uçaklar, Prens Bun Um’a hayli yüksek bir kira bedeli (!) sağlamaktadır.

Ve Prens Bun Um’un özelliği, sadece ‘ticari dehası’ değil. Güney Laos’taki her tatlı kârda, Bun Um’un payı vardır: Ülkenin başkentinde Amerikalılara kiralanmış lüks binaların bir bölümü onundur. Kendi siyasal gücü sayesinde, Thakkek’deki çimento ve çelik fabrikalarından, ülkedeki kalay üretiminin dörtte birini veren madenlerden, çeşitli orman ürünleri işletmelerinden ve büyük çiftliklerle ormanlardan para kazanmaktadır.

Ve Prens Bun Um'un özelliği, sadece 'ticari dehası' değildir.

Güney Laos demek, 'Çampassak' ailesi demektir. Biraz da 'İnsiziengmay' ailesi. Geniş toprak mülkiyetine ve köklü bir feodalizme dayanan bu aileler, siyasetten ticarete kadar her alana yayılmıştır. Çampassak'ların başı olan Prens Bun Um, karısını İnsiziengmay'lardan alarak gücünü bütünlemiştir. Prens, ailevi bağlara her zaman dikkat etmiştir: İkinci ve dördüncü askeri bölge komutanı generaller ve üçüncü bölge komutan yardımcısı, Çampassak ailesinden kadınlarla evlidir. Bu aileye damat olmadan yükselmek zordur Güney Laos'ta. Nitekim sivil idare de ya Çampassak ailesi yakınlarının ya da özellikle çok zengin olanların elindedir. Güney Laos Millet Meclisi'nin üyeleri tümüyle prens tarafından seçilmiştir ve onlar da ya aile ya da ticaret ilişkileriyle Prens Bun Um'a bağlıdırlar.

Bun Um'un siyasal kişiliği, tabiatıyla, öteki alanlardaki özelliğinin doğrultusundadır.

Bun Um, 1947 yıllarından başlayarak Fransa ve Amerika'nın desteğiyle ülke çapında rollere çıkarılmıştır. 1947'de, Fransızlar onu baş naip tayin ederek Laos Kralı'nın hemen arkasındaki adam mevkiine getirmişlerdir. 1948'de, Fransızların yardımıyla Bun Um, hükümet başkanı olmaktadır. 1949'da, tabiatıyla, Laos'u öncelikle Fransız egemenliğine açan anlaşmayı Prens Bun Um imzalamaktadır.

1960'ta ise, Bun Um'a yeni bir görev düşmektedir. Güneyde üslenen birlikleriyle ve cıa'nın yardım ve yol göstermesiyle, Bun Um, ülkede kurulmuş olan tarafsız hükümetin üzerine yürümektedir. Bu hükümeti düşürmekte, yerine kurulan Amerikan yanlısı kabineye başbakan olmaktadır. Şimdi, Amerikan danışmanları ve silâhlarıyla birlikte girişeceği yeni mücadele onu beklemektedir: Üçe bölünmüş Laos'un tarafsız hükümet kuvvetleriyle ve Pathet Lao kuvvetleriyle çarpışmak, Sağ'ın lideri olarak onları ezmek ve bütün Laos'a egemen olmak.

Ne var ki, Prens Bun Um'un gücü buna yetmeyecektir.

Saldırıları kesin bir yenilgiyle sonuçlanırken, 1962 Cenevre Anlaşması onu sadece Güney Laos'la yetinmek zorunda bırakacaktır. Bundan böyle, ülkenin sadece bir kesiminde ve yabancı dostlarının ışığında iş görecek; yabancıların verdiği görevleri yaparak; ticari-ailevi-siyasi faaliyetini bu çerçevede sürdürecektir...

Prens Bun Um, işte böylesine renkli bir 'prototip'tir. Özelliği, değişik çirkin nitelikleri toplu olarak kişiliğinde bütünlemesidir.

Ve böylece, her yerde ibretle izlenecek bir hikâyenin kahramanı olmasıdır.”

Milliyet, 15 Mayıs 1971

## Yunanistan, Kıbrıs ve Biz

Kıbrıs meselesinin tehlikeli gelişmeler gösterdiği günümüzde, Türkiye açısından, başarılı bir politikanın ilk ön şartı Yunanistan'ı dikkatle ve doğru değerlendirmektir. Her iki ülkenin nato üyesi olmasına rağmen, Kıbrıs konusundaki Türk çıkarlarının son tahlilde çeliştiği devlet Yunanistan'dır. "Helenizm'in ve Yunanistan'ın doğal bir uzantısı" olarak Kıbrıs'ı nitelediğini resmen açıklamaktan çekinmeyen Yunan rejimi, üstelik, Türkiye'de bulunmayan çeşitli avantajlara sahiptir. Gerek bazı özellikleri, gerekse nato çerçevesindeki imtiyazlı yeri bakımından Kıbrıs konusunda Türkiye'den ağır basmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin menfaatlerim savunan bir dış politika meseleyi hem Yunanistan'ın özellikleri açısından, hem nato gerçekleri, hem de Türkiye'nin ağırlığını değişik çerçevelerde ayrı ayrı ölçmek zorundadır. Bu hassas konuyu hele Kıbrıs'ın şu bunalımlı günlerinde bir "Kahrolsun Kara Papaz" mantığıyla ele almak, Türkiye için ilerde onarılması çok zor kayıplara yol açabilir.

Her şeyden önce, karşımızdaki Yunan yönetimini dikkatle değerlendirmek zorundayız. İtiraf etmek gerekir ki, Yunanistan, yöneticilerinin kurnazlığı ve ittifaklarının sağlamlığı bakımından bizden çok daha güçlü gözükmektedir. Hele bu güç, mesele sadece nato çevresinde ele alındığında büsbütün büyümekte; dengeyi Türkiye lehine çevirmeyi kesinlikle imkânsız kılmaktadır:

Günümüzdeki Yunan yönetiminin, ünlü Amerikan Gizli İstihbarat Servisi "cıa" ve nato uzmanlarıyla bazı Yunan çevreleri arasındaki kaynaşmasının, aynileşmenin bir ürünü olduğu iddia edilmektedir. Yunan rejimi, cıa'nın bütün kurnazlığını ve tecrübesini paylaştığı gibi, nato'nun imtiyazlı çocuğu olmak gibi bir özelliğe de sahiptir.

Yunanistan'ın dış politikada attığı bütün adımlar, çok tecrübeli ve usta danışmanların eşliğinde ve geniş bir istihbarata dayanarak yapılmaktadır. Ünlü Amerikan gazetesi New York Times'ta C.L. Sulzberg'in belgeleriyle açıklamış olduğu üzere, Yunan rejimi, doğrudan doğruya nato tarafından hazırlanmış bir planın bazı eklerle uygulanması sonucunda kurulmuştur. Bu rejimin bütün ciddi gözlemciler tarafından işaret edilen "dışa bağımlılığını" ise, bir başka Amerikalı gazeteci şöyle özetlemektedir:

"... Yunan siyaset dünyasının Bizans'ı andıran çerçevesinde, Amerikan diplomatları ve cıa ajanları genellikle Yunan politikacıları kadar önemli bir

rol oynamaktadır.” Amerikalı Senatör Wyne Morse, 9 Ekim 1967’de Kongre’de yaptığı konuşmada, kendi hükümetini eleştirirken, Yunan yönetiminin dış dayanaklardan aldığı gücü şöyle ortaya koymaktadır. “Yunanistan’a yardım programımızın yegâne amacı, abd Savunma Bakanlığı’nın bütün isteklerini ve özellikle nato’yla ilgili isteklerini kabul edecek Amerikan yanlısı askeri bir hükümeti ayakta tutmaktır...”

Aynı Yunan yönetimi, Amerikan sermayesinin güçlü desteğine sahiptir. Dünya kapitalizminin bir numaralı yayın organı Wall Street Journal’ın 20 Şubat 1968 tarihli sayısında açıklandığı gibi, yeni Yunan rejiminin bütün yatırım politikasını düzenlemek görevi, Amerika’nın “Litton” tröstüne verilmiştir, vb...

Görüldüğü gibi, Kıbrıs meselesinde muhatabımız olan Yunanistan, birkaç maceracının cılız Yunanistan’ı değildir. Uluslararası bir stratejinin kilit noktası durumunda olan, çeşitli kademelerde iç içe geçen işbirlikleri kurmuş, belirli görevler yüklenmiş, sırtını abd ve nato’ya dayamış bir Yunanistan’dır.

Türkiye’nin Kıbrıs politikası, bütün bu şartları değerlendirip bir denge tutturmak zorundadır. Meseleyi sadece nato çerçevesinde ele alıp çözümü burada aramak, abd Başkan Yardımcısı Agnew’den başlayıp “Batı medeniyetinin beşikliğinde” biten bir imtiyaz zinciri karşısında “üvey evlat” olmayı ve bunun bütün olumsuz sonuçlarını önceden kabullenmeyi gerektirebilir.

Milliyet, 25 Şubat 1972

## Demokrasi ve Filipinler

“Filipin usulü demokrasi” deyimi, Türk siyasal sözlüğünde çok kullanılmış bir tanımdır. Belki bu nedenle, basın ve özellikle trt Filipinler’deki son olaylara alışılmışın ötesinde ve çok geniş bir yer vermektedir.

“Filipin usulü demokrasi,” siyasal mücadelenin benzer partiler tekeline bırakıldığı bir rejim türüdür. Özellikle abd siyasal modelini izlemek durumunda olan ülkelerde buna rastlanabilir. Bu rejimde, “çok partili demokrasi” görünürde vardır, zira birkaç parti iktidar için mücadele edebilmektedir. Ancak, aralarında bazı farklılaşmalar olmakla beraber, partilerin tümü egemen zümrelerin sözcüsü durumundadır. Bu zümrelerin dışındaki yığınların siyasal ifadelerini bulmaları ve iktidar mücadelesine katılmaları önlenmiştir. Böylece, klâsik tek parti rejiminin “birkaç parti aracılığıyla” sürdürülmesi anlamındadır, “Filipin usulü demokrasi.” Halktaki yeni özlemlerin ve taleplerin “zararsız” bir yöne kanalize edilmesini sağladığından ve iktidarlara, “Bizde demokrasi var” dedirtebildiğinden, tek partili bir sistemden daha elverişlidir.

Bu tanımın Türkiye’deki kullanımı, daha çok 1946-60 dönemi için olmuştur. 1960 sonrasında, bütün gelişen ve geliştikçe farklılaşan sosyal yapıların doğal sonucu olarak, Türkiye’de değişik sesler, farklılaşan çıkarların ifadesi olan siyasal ve sosyal kümelenmeler doğmuştur.

Filipinlerin günümüzde geçirdiği bunalım, sosyal kanunları siyasal kalıplarla işlemez duruma getirmek isteyen bir toplumun çaresizliğidir aynı zamanda.

Filipinler, 1898’e kadar İspanya’nın, sonra abd’nin sömürgesi olmuş, 1946’da bağımsızlığına kavuşmuş küçük bir ülkedir. Bağımsızlıkla beraber, yukarıda sözü edilen türden bir demokrasi de kurulmuştur. “Milliyetçi” ve “Liberal” partiler, kişisel iktidar kavgasına ve temel konularda görüş birliğine dayanan bir oyunu başlatmışlardır. Siyaset, zaman zaman sesini duyuran önemsiz ve farksız bir Radikal Parti dışındaki öteki düşüncelere ve kuruluşlara fiilen kapalı tutulmuştur. Vietnam’a asker yollamaya kadar varan abd yanlısı bir dış politika ve “karma ekonomi,” bu çerçevede uygulanagelmiştir.

Ne var ki, bütün dünya gibi Filipinler de bağımsızlığını izleyen çeyrek yüzyılda değişmiş ve gelişmiştir. Haberleşme araçlarındaki devrimin en

uzak köşelere kadar yaydığı yeni görüşler ve etkiler bir yandan toplumsal gelişmenin yarattığı farklılaşmayla, öte yandan Filipinler'in mevcut siyasal kişiliğiyle gelişmiştir. Daha hür, daha esnek ve daha çağdaş bir siyasal üstyapıyı gerektiren sosyal değişim, kendisine dar gelen eski çerçevenin içinde bunalmak zorunda bırakılmıştır.

Sonuç, bekleneceği gibi, büyük çatışmalar, şiddet, karışıklık ve huzursuzluk olmuştur.

Filipinler'deki son olayları örten perde henüz aralanmamıştır. Ancak bilinen, bazı tedhiş hareketleri ve bir suikast teşebbüsü gerekçesiyle ülkede sıkıyönetimin ilân edildiğidir; gazete binalarına, üniversitelere el konduğu ve çok sayıda insanın tutuklandığıdır. Bu gelişmeler üzerinde bir yorumda bulunmak için vakit henüz erkendir.

Ancak, bütün bu olumsuz gelişmeleri yaratan temel nedenler, bizzat ülkenin Dışişleri Bakanı tarafından belki farkına varılmaksızın açıklanmaktadır. Birleşmiş Milletler'de yaptığı açıklamada, son olaylardan sorumlu gördüklerini suçlayan Bakan, onların, "... emperyalizm, faşizm, feodalizm, haksızlık, düşük ücret, işsizlik, fiyat artışları ve hattâ yardımların dağıtımı temalarını işteyerek kitlelerin ilgi ve sevgisini kazanmaya çalıştıklarını..." söylemektedir.

Bu tür sorunların doğmuş olduğu, düşünülebilir olduğu bir toplumun "Filipin usulü demokrasi" altında tutulmaya çalışılması, kuşkusuz, Filipinler'i son bunalıma iten başlıca etkendir.

Bütün yaşayan varlıklar gibi, toplumlar da gelişen ve büyüyen birimlerdir. Onların gelişmesini hiçe sayarak eski kalıplarda inat etmek, serpilen bir çocuğa zorla eski elbiselerini giydirmeye uğraşmaktan farksızdır. Görünüşü bakımından da, yaratacağı sonuç bakımından da farksızdır.

Öyle görülüyor ki, Filipinler yakın gelecekte ya çağdaş bir demokrasiye kavuşacak, ya da, geçici olmaya mahkûm bir süre için, "Filipin usulü diktatörlüğü" deneyecektir...

Milliyet, 27 Eylül 1972

## Patakos ve Papadopulos

Komşu Yunanistan'dan gelen son haberlerde, ilginç bazı gelişmelere değiniliyor. Üç-beş ailenin elinde toplanan gelirleri ve dillere destan eşitsizliğiyle istatistiklerin zengin gerçeğinin yoksul bu ülkesinde, için için kaynayan bir kazan var. 20. yüzyılın son döneminde ve hiç kuşkusuz dış çıkarların doğrultusunda uygulanan çağdışı bir rejim, Yunan halkına mutluluk getirmesi şöyle dursun, artık görüntüyü bile kurtaramıyor. Benzer Yahya Han'ın başına gelenler Papadopulos'ların henüz uzağında herhalde. Ancak, Hitler'in, Mussolini'nin ve Franko'nun çağdaş kopyaları, Amerikan dergilerinin bile rejimlerinden söz ederken, "görüntüdeki çatlaklar" tanımını kullanmasını önleyemiyor.

Haberlerde, özellikle "güvensizlik" üzerinde duruluyor. Örneğin, ünlü Amerikan dergisi Newsweek, bu niteliği uzun uzun anlatıyor. Üstelik, söz konusu olan sadece halkın bu rejimdeki doğal güvensizliği, yarına inanmayışı, geleceğinden ve ekmeğinden kuşku duyması değil. Bizzat rejimin sorumluları birbirinden ve herkesten korkuyor. Başbakan Papadopulos'un çalıştığı bina, üç yüz tane seçme asker tarafından korunmakta, Başbakan'ın eviyle işi arasındaki yolda, yüzlerce polis ile çöpçü, satıcı, yaya kılığındaki gizli-polis görev yapıyor. Her sabah evinden özel koruyucuları denetiminde çıkan Yunan Başbakanı, özel olarak yaptırılmış zırhlı otomobiline binerek işine gidebiliyor. Newsweek'in yorumuyla, "... açıkça görülen, Papadopulos'un ülkeyi yönetmekten çok iktidarda kalabilmek için çaba harcadığı..." Zira, "reformcu devrimin" duvarındaki çatlaklar artık sadece halk tarafından görülmüyor; bizzat sorumlular tarafından da fark ediliyor...

Newsweek dergisinin haberinde, Papadopulos'un bütün reform vaatlerine karşılık hiçbir reform yapmadığı da belirtiliyor. Ve şöyle deniliyor:

"... Eğitim sistemi ve kamu hizmetleri gibi konularda bir yenileşmeyi ve canlanmayı gerçekleştirmek yerine, Papadopulos bütün kurumları rejime daha sıkı bağlamak yolunu seçmiştir. Sonuç, bir felâkettir. Emekli subaylar, kiliselerin, okulların, işçi sendikalarının ve kamu görevlerinin kilit noktalarına getirilmiştir. Bir bilimadamının üniversitede ders verebilmesi, ancak Papadopulos'un veto hakkına sahip bir temsilcisinin bulunduğu kurulun onayından geçmekle mümkündür. Eski bir komünist lider şöyle

diyor: Ülkenin kurumlarını kontrol altına almak için bu rejimin beş yılda yaptığını biz elli yılda yapmaya cesaret edemezdik...”

Bütün iplerin tek adamın elinde toplanması, tabiatıyla, rüşvet ve iltiması olağanüstü boyutlara vardırmış Yunanistan’da. Haberlerde, “rüşvetle mücadele” hedefini önüne koyan bu rejimin, rüşveti ancak eski Yunan sitelerini hatırlatacak bir düzeye çıkardığı anlatılıyor. Her tür kararın bir yönüyle hükümette son bulması, hükümetin onayını mutlaka gerektiren bir mekanizma yaratmış. Mekanizmayla birlikte, bir de yeni zümre türemiş: Onay sağlayıcılar zümresi. Bir işin oldu mu bu çevreden birine başvuruyorsun, izni o alıyor hükümetten. Tabii rüşvet karşılığında.

Anadolu Ajansı’nın 6/12/1972 tarihli ve Atina mahreçli bir haberinde ise, Başbakan Papadopulos ile Başbakan Yardımcısı –ve hükümet darbesini yöneten üç kişiden biri olan, Cunta’nın güçlü adamı– Patakos arasındaki anlaşmazlığa değiniliyor.

Patakos, hatırlanacağı üzere, iki bin beş yüz yıl önce yazılmış Yunan klâsiklerinin “rejim düşmanı oldukları” gerekçesiyle okunmasını yasaklamış kişi. Ayrıca, Yunancada “hürriyet” anlamına da gelen “Z” harfini kullanmayı yasaklamanın şerefi ona ait.

Bu Patakos, şimdi, Papadopulos ve öteki Başbakan Yardımcısı Makarekos’a yakın çevrelerin sürekli hücumuna hedef yapılmakta. Söz konusu haberde belirtildiğine göre, Papadopulos’a yakın olan Elefteros Kosmo gazetesi, Patakos’u her yönüyle suçlayan bir kampanyayı sürdürüyor. Üstelik, suçlama nedenleri hayli ilginç: Patakos, Yunanistan’da yeni bir seçim yapılmasına karşı çıkması nedeniyle ve diktanın sürmesini istediği gerekçesiyle suçlanıyor. Patakos’un bir zamanlar gazete sütunlarından eksik olmayan fotoğraflarına da artık basın pek yer vermiyor.

Yunanistan türü yönetimlerde üst kademedeki çekişmelerin gerçek nedenini anlamaya tabiatıyla imkân yok. Söylenen sözlerin ardında neyin yattığı, Patakos’a yöneltilen iddiaların doğru ya da yanlış olduğu günümüzden kestirilemez. Hele bir Papadopulos’un seçimden ve demokrasiden söz etmesindeki etkenler anlaşılamaz. Bu arada, Patakos’un tipik vurdumduymazlığıyla Amerikalı diplomatlara verdiği kaba cevaplar bile akla geliyor.

Komşu Yunanistan’dan gelen bu haberler, hem Kıbrıs’tan dolayı, hem de komşuluktan ve askeri anlaşmalarından ötürü Türkiye’yi yakından ilgilendirecek nitelikte.

Gerçekten, ekonomisi öncelikle turizm ve dış ticaret gelirine dayanan, sanayide geri kalmış, mevcut gelirin en eşitsiz şekilde bölüşülmesine sahne olmuş bir gerici dikta rejimini ve bu rejimin kolaylaştırabileceği maceracı girişimleri dikkatle değerlendirmek gerekir. Yunanistan, Başkent Atina'nın birkaç pırıltılı özelliği ve taksi şoförlerinin "saati açmasıyla" değil, gerçek kişiliğiyle, bütünüyle görülmelidir.

Milliyet, 13 Aralık 1972

## Papa'ların Açısından

Dünyanın nasıl bir hızla değiştiğini, en değişmez gözüken kurumlardaki değişimden izlemek mümkündür.

Örneğin, Katolik Kilisesi'nin ve Papalık makamının sosyal sorunlar ve akımlar karşısında takındığı tavır, yüz yıldan beri hayli ilginç bir gelişme göstermiştir.

19. yüzyılın ortalarında, Avrupa'da güçlenen yeni devlet biçimleri ve bu devletin kayıtsız şartsız hâkimi olan büyük şehir sermayesi, kiliselerin elinde olan büyük topraklara, zengin gelir kaynaklarına göz dikmiştir. Zamanın Papa'sı, topraklarını elinden alan şehir zenginlerine bu yaptıklarının bir gün kendilerine de uygulanabileceğini, kötü örnek yarattıklarını söylerken, "tehlikeli" akımları da yermektedir (IX. Pie'nin 1849 tarihli Papalık Genelgesi, "Nostis et Nobiscum"):

"Kilise'nin dünyevi varlığına ait zenginliğin işgal edilmesi, bölüşülmesi, halk önünde satışa çıkarılması sık sık rastlanan bir manzara olmuştur. Kilise'ye kutsal mülkiyet hakkı uyarınca ait olan bu malların onun elinden alınması durumu, sedece insanların dinsel amaçlara ayrılmış mülkiyete saygılarını azaltmakla kalmamıştır."

Papalık genelgesine göre, aynı cürüm bugün kilisenin mallarına el koyan şehirli zenginlerin de başına gelebilecektir ve "zararlı örnek" yaratmaktadır.

IX. Pie'yi izleyen Papa XIII. Leon'un da konuyla ilgili görüşleri vardır. 1878 tarihli "Quod Apostolici" genelgesinde, Papa, "... kendilerine sosyalist, komünist, nihilist gibi neredeyse vahşi isimler takan insan gruplarını" şiddetle yermekte, bunları durdurmak için şu yolu önermektedir: "Kilise'nin yönetimi altında işçi ve esnaf birliklerinin kurulmasını teşvik etmeliyiz. Bu birlikler bütün üyelerini kendi durumundan memnun olmaya, sadece kendi işiyle uğraşmaya ve sakin bir hayat sürmeye yöneltmelidir."

Bundan on üç yıl sonra, aynı Papa, "Rerum Novarum" genelgesini yayınlamaktadır (1891). Din tarihçileri tarafından "Marksist teorilere bir cevap deneyi" olarak nitelenen bu genelgede, "bağış" kavramı artık bırakılarak onun yerine "adalet" kavramı kullanılmaktadır. Ekonomik liberalizm ve sosyalizm mahkûm edilmekte, özellikle ortak mülkiyet ve sınıf mücadelesi yerilmektedir; insanların eşitsizliği, insanların tabiatından ileri gelen normal bir durum olarak belirtilmekte; patronlarla işçilerin

sadece üzerine vazife olanla ilgilenmeleri istenmektedir: “İşçi, ‘bütün gücünü kendi işine vermeli; patron, işçisine adil bir ücret ödemelidir.’”

İki dünya savaşı arasındaki dönemde, dünya hızla değişmektedir. 1929 ekonomik bunalımı bütün ülkelerde etkisini duyurmuştur. Hıristiyan sendikalar kurulmuş, kilise, bâzı sosyal fikirlere olan düşmanlığını hafifletmiştir. Bununla beraber, Papa XI. Pie’nin 1931 tarihli “Quadragesimo Anno” genelgesinde Katoliklerin herhangi bir sosyalist kuruluşa üye olmaları yasaklanmakta ve şöyle denmektedir: “Sosyalizm ister bir doktrin, ister bir tarihsel gerçek, ister bir ‘hareket’ olsun... bu düşüncenin toplum görüşü Hıristiyan gerçeklerine aykırı düşmektedir.”

Daha sonraki XII. Pie ise, “Soğuk Savaş’ın Papası”dır. 1945’ten başlayarak bütün davranış ve konuşmalarında “ilericiliğin her çeşidini” mahkûm ekmektedir. XII. Pie’ye göre, zenginlerle yoksullar arasındaki fark her zaman var olmuştur ve var olacaktır.

XII. Pie, Amerika’daki McCarthy akımının dinsel alandaki uzantısıdır adetâ. Her şey ve herkes bir “komünist oyunu”dur. Bu düşüncelerle, Doğu Bloku’nun varlığını bile reddeden Papa, genç papazların işçi kitleleriyle ilişki kurmasına, işçi-papazlarını yetiştirmesine de karşı çıkmaktadır.

Ne var ki, dünya değişmektedir. Papa XXIII. Jean’ın 1961’de yayınlayacağı “Mater ot Magistra” genelgesi, Hıristiyan âleminde bir bomba gibi patlayacaktır.

Bu genelgeye göre, “Sosyalizasyon, ahlâk alanında da kendi doğrultusunu kaybetmediği takdirde mutlaka kişilerin zararına olan tehlikeli sonuçlar yaratmayacaktır. Bilâkis, kişilerdeki insana yakışan özelliklerin gelişmesine yardımcı olacaktır. Hattâ, toplum yaşantısını bile yenliden düzenleyecektir.”

Aynı Papa, 1963’te yayınlayacağı “Pacem in Terris” genelgesiyle, sosyalist ideoloji ve bu ideolojinin yarattığı hareketler arasında önemli bir ayırım yapmaktadır. İdeolojinin Hıristiyan anlayışına aykırı düştüğünü, ancak bu temelden doğan hareketlerin kabul edilebileceğini ortaya koymaktadır. Kiliseye bir çeşit yeni dünya görüşü kazandıran ve çeşitli siyasal akımlarla arasındaki buzları eriten bu genelgede, şöyle denmektedir:

“Tabiat üzerine, insanlığın başlangıç ve varacağı hedef üzerine kurulmuş yanlış teorilerle, bu teorilerden hareket eden ve ekonomik, siyasal, kültürel, toplumsal amaçlara yönelen tarihsel akımlar birbirine karıştırılamaz. Bir kere kurulmuş olan doktrinler değişmez. Oysa, hayatın

somut ve değişen şartlarıyla ilgili olan hareketler, bu gelişmelerden mutlaka etkilenirler.”

XXIII. Jean’ın görüşlerini, günümüzün dikkatli ve “politik” Papa’sı VI. Paul, daha da ileri götürecektir. Papa’ya göre, “Yaşanılan günde, sosyalist akımlar ve gelişmeler, Hıristiyanları kendilerine çekmektedir.” Papa, bu gerçeği, “hürriyet, sorumluluk ve dinsel özgürlüğe saygı” kayıtlarıyla kabul etmektedir. Önceki yıl yayınlanan ünlü “Popolorum Progresso” genelgesiyle, Papalık, bir süredir izlediği siyaseti kesin biçimde sunabilmektedir:

“Günümüzde herkesin bilincine varması gereken büyük gerçek, sosyal meselelerin artık insanlığın meselesi olduğudur... Bütün yaratılmış şeyler, bütün insanların elinden ve adalet kurallarınca geçmelidir. Bunun dışındaki her türlü hak, mülkiyet hakkı ve hür ticaret hakkı dahil, ikinci derecede kalır...”

İnsanlık tarihinin belki en tutucu kurumlarından olan Katolikliğin yüz yıl içinde aştığı uzun yolun açıklanmasını ise gene Papa VI. Paul’un şu sözlerinde bulmak mümkündür:

Katolik inancı, artık, “... değişim halindeki bir dünyanın yeni gerçeklerini karşılamalıdır. Zira, dinsel kurumlar, insanlıkla beraber yol almakta ve insanlığın kaderini tarihin çerçevesinde paylaşmaktadır...”

Milliyet, 5 Haziran 1971

## “Jurnal” Üzerine...

Ruhbilimi uzmanlarının belirttiğine göre, kökenleri çocukluk döneminde olan bir hastalık, bazı insanların olgunluk çağında da devam eder. Ortamı ve fırsatı bulunca, kendini açığa vurur.

Hastalığın genel görüntüsü, bir insanın başka insanı “kuvvetli” olan bir üçüncüye şikâyet etmesi, yaranmaya çalışması, bundan garip bir haz duyması, tatmin olmasıdır.

İlkokul çağında hemen herkes bu hastalığın bazı öğrencilerdeki belirtilerine tanık olmuştur: “Öğretmenim...” diye havaya kalkan bir parmak, arkadaşının şu ya da bu hareketini “kuvvetli” makama ileten bir şikâyeti başlatmıştır. “Öğretmenim, arkadaşım yaramazlık ediyor”, “Öğretmenim, silgimi aldılar”, “Öğretmenim, yanımdaki çocuk ders çalışmıyor” gibi...

Çocuk psikolojisini tanıyan öğretmenler, çocuklara kendi sorunlarını kendi aralarında çözmelerini önerirler. Arkadaşını büyüğe şikâyet etmek eğiliminden çocukları uzak tutmaya çalışırlar. Büyüyünce de devam edebilecek bir özellikten, bu özellik henüz çok yeniyken çocukları kurtarmaya çalışırlar.

Benzer eğilimlerin çocuk dünyasında yargılanışı ise son “derece” insafsız ve acıdır. Şikâyetçiye hemen “kalleş” sıfatı takılır. Arkadaş çevrelerinden uzaklaştırılır. Hattâ köşede sıkıştırıldığında ona birkaç tokat bile atılır.

Bu şikâyetçi çocuklar, kendi eğilimlerini yenemedikleri durumlarda korkunç bir yalnızlık içine düşerler. Tek dayanakları, arkadaşlarını şikâyet ettiklerinde kendilerine gülebilecek, “aferin” diyebilecek olan yüksekteki “kuvvettir.” Büyüdüklerinde, aynı yüksekteki kuvvetin özlemini çekerler. Ortamı uygun bulurlarsa, arkadaşlarını, komşularını bu kuvvete şikâyet ederler. Bunu yaparken, kendi kişisel güçsüzlüklerini başka bir kuvvete yaranma yoluyla örtmenin tatminine kavuşurlar.

Çocuksu kalleşlik, bu durumda, olgunluk çağının aşağılık kompleksini gidermeye yarayan bir kurtuluş aracıdır. Ne var ki, bu kurtuluş sürekli değildir, ilkokul sıralarının yalnız çocuğu, kaçınılmaz şekilde, kendi kompleksleriyle hayatı boyunca baş başa kalmaya mahkûm bir yalnız adamdır. Şikâyetleri ve yaranmaları sona erdiğinde, eski yalnızlığına tekrar dönecektir.

Benzer çocuksu eğilimlerin su üstüne çıkabileceği bunalımlardan hemen bütün toplumlar geçmiştir. Günümüz Türkiye'sinde de, böyle bir ortam yaratmanın hevesleri bazı çevrelerde göze çarpmaktadır.

Jurnal hareketleri, özellikle öğretmen kitlesine karşı bir süredir uygulanmaktadır. Bir öğretmenin okuduğu gazete, beğendiği yazar, söylediği sözler, ilkokul alışkanlığını yenememiş kişilerin şikâyetnamelerine konu olmaktadır.

Üniversite çevreleriyle ilgili jurnaller ise gerçekten ürkütücüdür. En sorumsuz kişi ve kuruluşlar, bir savcı edasıyla ortaya çıkarak "muhtıralar" düzenlemekte, yüzlerce bilimadamının görevden uzaklaştırılmasını isteyebilmektedir.

Düşünce alanındaki McCarthy mukallitleri ise, kendi kişiliklerini açığa vurması bakımından son derece yararlı davranarak bir suçlama histerisini sürdürmektedirler. Hemen her gün, yaşından ve başından sıkılmayan bir parmak, bir gazete köşesinden "öğretmenim..." diye yükselmektedir. Ve ardından, falanca bakanın yazdığı yazı, öteki yazarın sözleri, bir düşünce adamının görüşleri değiştirilerek sunulmakta, "Öğretmenim, neden ceza vermiyorsunuz?" sorusu açıkça yahut ustalıkla ve satırlar arasına gizlenerek sorulmaktadır.

Fikir mücadelesi ile gammazlık hevesleri ayrı şeylerdir. Bir toplumsal çürümeye ve toplumun kendi değerlerini yok etmesine yol açacak bu tür hevesleri bastırmak, sorumlu yöneticilerin başlıca görevidir. Çocuksu şikâyetlere itibar edenler ise, bir gün aynı parmakların başka öğretmenler için havaya kalkarak bu defa kendilerini suçlamasını, belki hayretle göreceklerdir.

Milliyet, 11 Ağustos 1971

## Düşünce ve Sınır

Yeni yılın eşiğinde peş peşe gelen yargı kararları, Türkiye'de düşünce ve basının görünümünü biraz daha karartmıştır. Bir yazıyı yazmak yahut yayınlamak, yıllarca demir parmaklıklar ardında beklemeye mal olabilmektedir Türkiye'de. Sosyal bilimlerin bazı klâsik eserlerini Türkçeye çevirmenin karşılığı ise, klişeleşmiş biçimiyle, 7.5 yıl hapistir.

"Manevi şahsiyete hakaret" gibi her dönemin kendi özelliği ve eğilimi uyarınca değerlendirebileceği soyut bir ölçü, gazetecileri mahkeme kapılarında kuyruğa dizmiştir. Daha şimdiden on beş kadar insan basın yoluyla işlenmiş fikir suçu nedeniyle mahkûm olmuştur.

Uluslararası Basın Enstitüsü'nün 1972 yılı raporunda belirtildiği gibi, "... Batı usulü demokrasinin işleyişi ancak değişik görüşlerin kanun çerçevesinde karşılaşmasıyla mümkündür; demokrasi, ancak bu görüşlerin açıkça ve korkusuzca savunulabildiği toplumlarda vardır." Çağımızda bütün düşünce akımlarının iki odak noktasında toplandığı, bunlardan birinin sermaye ve liberalizmin doğrultusundaki Sağ düşünceler olduğu, ötekinin ise işçilerin doğrultusundaki Sol görüşler olduğu, herkesin malûmudur.

Dolayısıyla, eğer "Batı usulü" demokrasi olacaksa, her iki düşünce akımı serbestçe ve korkusuzca birbiriyle mücadele edecektir.

Bizdeki uygulama, bu akımlardan iktidarda bulunanın, ötekini antidemokratik biçimde susturmaya çalışması; kendi iktidarını antidemokratik usullerle korumaya ve uzatmaya uğraşması şeklindedir. Yani, sermayeyi ve liberalizmi savunan görüşler için, kitap ve yazarlar için her şey serbesttir. Emeğin savunucusu, işçilerin siyasal görüşleri ise kanun yoluyla önlenmeye çalışılmaktadır.

Bu durumun Türkiye içinde ne gibi kısa ve uzun vâdeli sonuçlar yaratacağı, tartışmaya açık ayrı bir sorundur. Ancak durumun devamı, gayet doğal biçimde, Türkiye'nin bir "Batı benzeri" –daha bilimsel deyimiyle "çoğulcu"– demokrasi olmak iddiasının sonunu getirmektedir. Zira, demokrasi olmanın temel şartı ortadadır ve bu şarta uymayan ülkeler, kendileri ne denli mazeret yaratırlarsa yaratsınlar, başkalarının buna inanmadığını üzülerek görmektedirler.

İktidarda olmayan siyasal düşüncenin böylesine ağır bir baskı altında tutulmasında Türkiye'de gelecek adına bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Gözden sık sık kaçan nokta, çoğunluğun sosyal çıkarı

doğrultusundaki görüşleri kanunla sınırlamanın, aslında, bu görürleri güçsüz kılmayacağı ve hele ortadan kaldıramayacağıdır. Zira, siyasal düşünce ve eğilim soyut bir "zihin jimnastiği" değildir. Ancak maddi temeller, gerçekler ve ihtiyaçlar üzerinde yükselen bir olgudur, siyasal düşünce. Sermaye olmadan sermayenin felsefesi olamayacağı gibi, genişleyen bir işçi kitlesi varken onun kendi siyasal görüşünü yaratmayacağını beklemek de mümkün değildir. Bu siyasal görüşün sınırlanmaya çalışılması, yazarlarının ve savunucularının tutuklanması, kitap çevirenin 7.5 yıl hapse konması, temelde hiçbir şey değiştirmez. Ancak, Türkiye'yi, insanların düşüncelerine ve çoğunluğun çıkarlarına antidemokratik sınırlar koyan demokrasi dışı bir ülke yapabilir. Birtakım insanları, çağdışı cezalara mahkûm ettirir.

Bugüne kadar hiçbir toplum çoğunluğun görüşlerini yasaklamakla, bu görüşü savunan ve yayanları tutuklamakla kendini kurtaramamıştır. Türkiye herhalde bu genel kurala istisna olmayacaktır.

Milliyet, 3 Ocak 1973

## “FIJ” ve Türkiye

Önümüzdeki pazartesi günü İstanbul’da çalışmalarına başlayacak Uluslararası Gazeteciler Federasyonu’nun (fıj) Kongresi, çeşitli açılardan ilginç geçmeye namzettir.

fıj, genellikle “çoğulcu” demokrasilerde görev yapan gazeteci sendikaları tarafından meydana getirilmiştir. Üyeleri, çoklukla Batı Avrupa ülkelerinin sendikalarıdır.

fıj’in basın sorunları üzerindeki genel tutumu bir çoğulcu demokrasi anlayışının doğrultusundadır: Çoğulcu demokrasiler, değişik sosyal sınıfların ekonomik ve politik mücadeleyi tam bir özgürlük ortamında ve barışçı araçlarla yapabildikleri siyasal düzenlerdir. Dolayısıyla, basın özgürlüğü, ancak bütün tarafların ve bütün görüşlerin bir siyasal ve hukuki özgürlük ve eşitlik içinde savunulmasıyla mümkündür. Eğer bu özgürlük sınırlanırsa, basının görevi de, Batı Avrupa tipi çoğulcu bir demokrasi de sözde kalabilir.

Bu temel görüşten hareket eden fıj, Genel Kongresi’ni İstanbul’da toplamak kararından bir ara vazgeçmişti. Üye sendikalardan bir bölümü, “olağanüstü” bir dönem yaşayan Türkiye’de Kongre’nin tam bir özgürlük içinde çalışamayacağı görüşündeydi. Bir başka bölüm, Türk basınının sınırlı özgürlüğüne dikkati çekmekteydi; kongre İstanbul’da toplanırsa, bunun “sanki Türkiye’de basın tamamen özgürmüş gibi bir aldatıcı havanın yaratılmasına yol açacağı” endişesindeydi; yanlış yargılara ve propagandalara Kongre’nin âlet edilmesi kuşkusunu öne sürüyordu.

Uzun tartışmalar sonunda, bu endişeler yersiz bulundu: Türk gazeteciler, kongrenin serbest çalışacağını söylüyordu; fıj’in Türkiye’de toplanması ise bu ülkede tam bir basın özgürlüğü olduğunu tek başına gösterecek, bu yönde propagandaya âlet edilebilecek bir şey değildi.

Vazgeçme kararından bu düşüncelerle dönüldü. Hollanda’nın ve bir Batı Alman sendikasının Türkiye’de basının durumunu öne sürerek “Kongreyi Boykot” kararına rağmen, öteki üye sendikalar İstanbul’a geleceklerini bildirdiler.

fıj’in Uluslararası Kongresi’ni yurdumuzda toplamak biçimindeki ilk kararına tekrar dönmesinin nedenleri, Federasyon’un bülteninde yer alan bir başyazıyla bundan iki ay kadar önce şöyle açıklandı:

“... Bazı tereddütlerden sonra Kongre’nin İstanbul’da toplanması için yeniden karar almamızda, üyemiz olan Türkiyeciler Sendikası gibi türk-iş’in de bunu ısrarla istemeleri etkili olmuştur. Her iki kuruluş, Kongre’nin tam bir özgürlük ve bağımsızlık içinde toplanması yönünde ellerinden geleni yapacaklarını bildirmişlerdir. Ayrıca, her iki Türk kuruluşu, hükümet politikasının demokrasiyle bağdaşmayacağı görüşünde oldukları yanlarına açıkça karşı çıktıklarını, kesinlikle belirtmişlerdir.

Uluslararası Gazeteciler Federasyonu yönetimi, şu tavrı uygun görmüştür: Bir gazeteciler sendikasının karşılayabileceği en zor şartlar altında bulunan bir üye sendikasından, Federasyon, kendi varlığının (Kongre’nin toplanmasının) getireceği desteği sakınmamalıdır.

Dolayısıyla, yakın gelecekteki gelişmelerin bizim cesur Türk meslektaşlarımıza olan aktif dayanışmamızı göstermemizi engellemeyeceği umudundayız.”

fıj’in iki ay önceki bildirisinde sözü edilen “umut” gerçekleşmiştir; Kongre toplanmaktadır.

Bizim ülkemizin gazetecileri, kendi meslek onurlarını yıllardan beri ve en cesur biçimde koruyabilmiştir. Türkiye’nin değişik bunalım dönemlerinde, gazeteciler, okuyucuya ve kitlelere karşı olan görevlerini en zor koşullar altında yapabilmiştir. Basın özgürlüğünü bir küçük zümrenin istediğini yazmak özgürlüğü biçiminden çıkarıp onu gerçek yerine oturtmanın, bu özgürlüğü milyonlarca okurun “okumak” özgürlüğü biçiminde alarak Türkiye’deki gelişmelerin bir parçası olabilmenin; başka bir deyişle, basın özgürlüğünü “somutlaştırmanın ve ona fonksiyonellik kazandırmanın” şerefini Türkiye’nin gazetecileri taşımaktadır.

Toplanmakta olan fıj Kongresi’nde yabancı meslektaşlarımızdan öğrenecek çok şey vardır. Ancak onlar da, karşılarında görevini yapmanın mücadelesini veren, yılmayan, sorumluluğunu bilen ve bazı dersler alabilecekleri bir gazeteciler topluluğu bulacaklardır.

Milliyet, 9 Eylül 1972

## “FIJ”in Ardından

Uluslararası Gazeteciler Federasyonu’nun (fıj) geçen hafta İstanbul’da toplanan dünya kongresi çeşitli yönleriyle ilginç ve yararlı oldu.

Toplantının ilginçliği, Batılı dünya görüşünü bütün “üstün nitelikleri ve yetersizlikleriyle” birlikte gözler önüne sermesindeydi; tarihsel yeri belki de Üçüncü Dünya ülkelerinin başında olan Türkiye’nin bu kongredeki temsilcisi sendika ile Avrupalı benzerleri arasında bir kıyaslamaya imkân tanımasındaydı.

Avrupalı meslektaşlarımız, Aristo mantığının bütün şaşmaz doğruluğunu, eksikliğini ve aşırı basitliğini yansıtan bir yaklaşımla “basın özgürlüğüne” eğiliyorlardı: Bir toplumda eğer bütün görüşler serbestçe ortaya konamıyorsa ve hele bazı görüşleri savunanlar sırf bundan ötürü cezaevlerine gönderilmişse, o toplumda basın özgür olamazdı. Dolayısıyla, basının özgür olması için, bütün görüşlerin serbestçe söylenebilir olması yeterliydi.

Meselenin bu biçimde konumu, kuşkusuz, doğruydu: Biz Türk gazetecileri olarak bunun kavgasını geçmişte olduğu gibi günümüzde de sürdürüyorduk. Üstelik, basın özgürlüğünün bu yanını biz onlar gibi “teorik” olarak değerlendirip savunmuyorduk. Onların ancak tarih kitaplarında okudukları mücadeleleri günlük yaşantısında veren, çeşitli tehlikelere her zaman ve bizzat hedef olan, arkadaşları cezaevlerinde bulunan, bir tutuklu ailesinin acısını ve umutsuzluğunu bizzat paylaşan kişilerdik. Yani, basın özgürlüğünün bu yanı, bizim için gerçek, somut, günlük, yaşanan bir olguydu.

Ne var ki, basın özgürlüğünün sadece bu yaklaşım çerçevesinde ele alınması, yaklaşımın bütün doğruluğuna rağmen eksikti: Biz, basın özgürlüğünün bu en önemli ön şartı karşılansa bile, tarafların ve basın organlarının gerçekte bu özgürlükten eşitsiz biçimde yararlandığı noktasına dikkati çekiyorduk.

Değişik görüşlerin savunucusu organlar, sırf bu görüşlerinden ötürü çok farklı mali imkânda oluyor; savundukları yayma güçleri böylece eşitsiz biçimde sınırlanıyordu. Yani, bütün siyasal özgürlüğe rağmen fiili bir imkân eşitsizliği değişik görüşler arasında yaratılmış oluyordu.

Batılı meslektaşlarımız, çoğulcu demokrasi tecrübeleri bizden çok daha köklü olan toplumlardan geldiklerinden, bizim yararlanabileceğimiz

görüşleri, çözüm önerileri herhalde olmalıydı.

Kongre'de hayretle fark ettiğimiz gerçek, Batılı meslektaşların çözüm önerisi getirmek şöyle dursun, konuyu dahi genellikle bilmedikleri oldu. Soruyu yönelttiklerimiz arasında, "Bu bizim değil, işverenin meselesidir" diyecek kadar basın özgürlüğünü dar bir açıdan görenler bile vardı. Fransa'nın Le Monde ve Le Figaro gazetelerinin L'Express ile Nouvel Observateur'ün, İngiliz İşçi Sendikaları Birliği'yle ilişkili The Sun'ın macerasıyla Daily Express'in karşılaştırılarak kendilerine anlatılmasından ve dünyanın gazetecilik klâsikleri arasına geçtikten sonra ilân geliri kıtlığından batan Amerika'nın Ramparts dergisini Türk delegasyonunun örnek vermesinden sonradır ki, Batılı meslektaşlarımız konuya girebildiler. Bizim, önlerine koyduğumuz sorun, yeni değerlendirmeler yaparak bizim de bilmediğimiz örnekler getirme fırsatını onlara verdi.

Bu konunun daha sonra etraflı şekilde tartışılması ve çeşitli kongre kararlarında yer alması, kuşkusuz, Batılı meslektaşların ufkunu genişleten bir sonuç ve Türkiye gazetecilerinin uluslararası bir foruma yaptıkları önemli katkı oldu.

Yabancı meslektaşlarımız galiba Türkiye'de hayli çekingen, kuşkulu, sinmiş bir gazeteci topluluğu bulacaklarını sanıyorlardı. Kongre öncesindeki bazı davranışları, herhalde bu yanlış önyargıdan etkilenmişti. Yanlışlarını sanırız Kongre'nin daha ilk günü fark ettiler. Türkiye'nin temsilcileri, basının sorunlarını cezaevindeki gazetecilerden ekonomik baskılara kadar her alanda cesaretle dile getiriyorlardı. Temel hak ve özgürlüklerin çağımızda bütün ulusların ortak sorunu olduğunun bilinciyle arkadaşlarımız konuyu işliyorlardı. Temsilcilerimizin tartışmalara getirdiği tek sınır, şuydu: Avrupalılarda zaman zaman sezilen ve geçmiş sömürgeciliğin cılız artığı olan bir "başkalarını adamdan saymamak ve her şeye gönüllerince biçim vermek" alışkanlığına, yabancı dostlarımızın kapılmasına fırsat vermemek. Karşılarındaki gazetecilerin uluslararası dayanışmaya inandığını; fakat onların yardımına "muhtaç," onların desteğine "medyun-u şükran" kimseler değil, mücadelesini onlarsız zaten ve cesaretle sürdüren kişiler olduğunu, kendilerine unutturmamak.

Gazeteciler olarak, bu Kongre'nin basınımıza uzun ve kısa süreli, bazı yararlar sağlayacağı umudundayız: Her şeyden önce, basının sorunlarına ve bu sorunların halkımızın günlük yaşantısıyla ne kadar yakından ilişkili olduğuna, kamuoyunun dikkatini çektik. Basının böylesine ayrıntılı biçimde tartışılmasının basın özgürlüğüne konmuş sınırları bir ölçüde genişleteceği,

demokrasiye dönüş sürecine katkıda bulunacağı görüşündeyiz. Türkiye'de yıllardan beri düşüncenin ifadesine konmuş sınırların uluslararası özgürlüğün mihenk taşında ne kadar iğreti durduklarını, Batı ile bütünleşme özleminde olan iktidarların yoluna ne kadar güçlü bir engel diktiklerini, kendi kamuoyumuza sergiledik.

Kısa vâdeli bir ön çözüm olarak düşündüğümüz "Basın yoluyla işlenmiş suçların affına," cezaevine gönderilmiş arkadaşlarımıza, şimdi yurtdışında gezen gazete ve dergi sahiplerinin yazılarından ötürü cezaevinde çile dolduran gazetecilere, kamuoyunun dikkatini çektik. Tutuklu arkadaşlarımızı hem yetkililere hatırlattık, hem de onların durumunu kamuoyunun vicdanına havale ettik.

Gazeteciler olarak, bizden bu kadar.

Biz mücadelemizi her zamanki gibi sürdürürken, şimdi "demokrasiyi kurtarmak" iddiasında olanlara, "Batı Medeniyetini" yere göğe koyamayanlara, "Susan değil, konuşan bir Türkiye" isteyenlere sözü bırakıyoruz...

Milliyet, 19 Eylül 1972

## Yakından ve Uzaktan

Türkiye'den bir süre ayrı kalan, hele bu sürede ülkesinden hemen hiç haber almayan kişi, yurda döndüğünde önce bir yabancılık duyar. Gerçekten, içinde yaşarken alıştığı ve görmemeye başladığı tutarsızlıklar, şimdi ona bir başka gözükürler. Sonra, aradan zaman geçer. Kişi çevresine kendini uydurur. Her şey ona yeniden olağan gelir. Çerçevenin dışına bir daha çıkabileceği âna kadar, bir alışkanlık ve miyopluk sürüp gider.

Böyle bir ayrılıktan sonra ve hiç değilse bir süre için, çok şey ters gözükür kişiye; eskiden ters bulduklarının ise nerdeyse anlamsıza yaklaştığını fark eder. Örneğin, Anayasa, bütün kanunların uymak zorunda olduğu temel ilkeler bütünüdür. Bu uyum çoğu ülkede yüksek yargı kuruluşları aracılığıyla denetlenir – bizdeki Anayasa Mahkemesi gibi. Ve eğer çıkarılmış bir kanun Anayasa'ya ters düşmüşse, tabiatıyla, kanun değiştirilir.

Türkiye'de ise durum başkadır: Bizde kanun Anayasa'ya uymuyorsa kanun değiştirilmez; Anayasa değiştirilir...

Çoğulcu demokrasilerde, yani, benzemek iddiasında olduğumuz siyasal rejim türünde, "zararlı unsur" kavramı yoktur. Yoktur böyle bir tanım. Toplumun bütün siyasal kuruluş ve düşünceleri, kendilerine nasıl görünürse görünsün hiçbir düşünceyi, hattâ kişiyi "zararlı unsur" olmakla suçlayamaz. Buna çoğulcu demokrasinin yapısı elvermeyeceği gibi, o toplumun objektif siyaset ve hukuk anlayışı da, gelenekleri de engeldir.

Bir kimsenin ötekini yahut onun düşüncesini "zararlı" ilân etmesi durumunda, o ikinci kişi de bu kez ilkini "zararlı" diye niteler. Zira, "yarar" gibi "zarar" da değişik zümre çıkarları ve görüşleri açısından göreli (izafi) tanımlardır. Bir grup insan açısından "yararlı" olan düşünce ve kişiler, başka bir grup için "zararlı" olabilirler. Örneğin, "Genel Grev" hakkı işçiler açısından "yararlıdır," bunu savunanlar "olumludur." Oysa, gayet doğal ve hattâ haklı olarak, başka zümreler açısından aynı hakkın varlığı "zararlıdır."

Çoğulcu demokrasinin en büyük özelliği, toplumlarda değişik çıkarların ve görüşlerin varlığını ve yaşama hakkını tanımasıdır. Değişik sosyal çıkarların barış içinde mücadele edebilmesi, bir taraf için "zararlı" gözükenin öteki taraf için tam aksine "yararlı" olabileceği gerçeğinin kabulüdür. Yani, kimsenin başkasını yahut onun düşüncesini objektif ve

tartışmasız ölçülerle ve mutlak doğruları vazedercesine “zararlı unsur” ilân etmediği, edemeyeceği bir düzendir çoğulcu demokrasi.

Bir yandan böyle bir siyasal düzenin kurallarından söz ederken, öte yandan “üniversitedeki, trt’deki, kilit noktalarındaki” zararlı “unsur” ve “insanlardan” lafı getirmek, ancak çelişmedir; tutarsızlıktır.

Çoğulcu demokrasi, her şeyden önce, başkalarına ve görüşlerine karşı kusursuz bir saygıdır.

Güvenlik Mahkemeleri tartışması sürerken ısrarla belirtilmiş noktalardan biri, “benzer mahkemenin Fransa’da görev yapmasıdır.” Dolayısıyla, “Fransa’da insan haklarına ve hukuka zarar vermeyen, demokrasiyi demokrasilikten çıkarmayan” bir yargı kuruluşunun Türkiye’de de olağan karşılanması gerektiğidir.

Bizim “Güvenlik Mahkememiz” üzerindeki tasarılar şu günlerde açıklanmakta, kâğıda dökülmektedir. Ve “düşünce suçları” –eğer böyle bir suç türü çoğulcu demokraside olabilecekse– bu yeni mahkemenin yargı alanına sokulmaktadır. Hem de, Fransa örnek alınarak.

Oysa, Fransa’daki bu olağanüstü kuruluşun başlıca özelliği, sadece “şiddet hareketlerini” yargılamasıdır. Yani, devlete karşı şiddet yoluyla işlenmiş suçları, sabotajı, silâhlı çatışmayı, vb.

Biz ise, bu olağanüstü mahkememizde düşünceyi de sanık sandalyesine oturtacağız.

Sonra, Fransa’yı örnek vereceğiz.

Çelişmeden ve tutarsızlıktan söz ederken Fransız Güvenlik Mahkemesi’ndeki son duruşmayı hatırlamamak mümkün değil: Çeşitli sabotaj hareketlerine giren, binaları kundaklayıp, kamyonları havaya uçuran bir grup insanın duruşması başlarken, mahkemenin Başyargıcı Romeiro, sanıklara ve savcıya şu önemli noktayı hatırlatmaktadır: “Fransız hukukunda düşünce suçu diye bir şey yoktur. Burada yargılayacağımız, maddi olaylardır; bu olaylara ilham veren fikirler değildir.”

Terslikler ve tutarsızlıklar, bir süre onların dışına çıkabilmiş kimseye ilk bakışta gerçekten çok garip, hattâ anlamsız görünürler. Sonra, eski çevresine dönen kişi zamanla yeniden bunlara kendini uydurur.

Milliyet, 29 Kasım 1972

## Olağanüstülük Kimin Sırtında?

Türkiye, gerçekten, “olağana” yönelmişe benzemektedir.

Geçtiğimiz günlerin siyaset sahnesinde sözü en fazla edilen konu “olağana dönüş”tür. Parti liderlerinin görüşmelerinde ve günümüz sorumlularının konuşmalarında hep aynı tema işlenmektedir.

Türkiye’nin bunalımlı bir yılı geçirdikten sonra neden “olağana” yöneldiğinin açıklamasını yapmak nispeten kolaysa da, “olağandan” neden çıkmış olduğunu belirtmek bugün için zordur. Türkiye’yi büyük bir dönüşümün eşiğine getirmiş olan şartların nasıl ve kimler tarafından hazırlandığı henüz karanlıktadır.

Önümüzdeki yılların araştırmacıları, bu karanlığı herhalde aralayacaktır: Olağandan Türkiye’yi çıkaran dönüşümün öncesindeki karmaşık ortama Akdeniz’deki kuvvetler dengesinin ilişkisini; Türkiye’nin 1969 sonrasında izlediği “geçmişe oranla daha az bağımlı dış politikanın” hangi dış kuvvetlerin işine gelmediğini, araştırmacılar inceleyebilecektir. Büyük şehirlerdeki kargaşayla başlayan olaylar zincirinin ve olağandan çıkışın, sonuç olarak hangi iç ve dış kuvvetlere yansıdığını, yaratılan kargaşayla ondan faydalanacak olanların ilişkisini herhalde belgeleriyle ortaya koyacaklardır.

Ve belki de, bu çakışmalar, günümüzde söylenen ve sanılandan tamamen karşıt yöndeki sonuçlara varacaklardır. Türkiye gerçekten bir “dışardan hazırlanmış komploya” kurban gitmişse, bu komplonun sahipleri de nihayet açık şekilde görülebilecektir.

Türkiye’nin neden olağandan çıkmaya zorlanmış olduğu günümüzde kısmen sisler altındayken, olağana dönüşe bizi zorlayan şartlar daha açık şekilde görülebiliyor.

Şu son yılın verdiği en önemli ders, Türkiye’deki sosyal ve siyasal gelişmeleri yavaşlatan bir “olağanüstü” yönetim tarzının sürekli ve kalıcı olamayacağıdır. Bir yıllık otoriter rejim deneyi, halktan kopuk ve bürokratik bir yönetimin hem Türkiye’nin gerçekleriyle, hem de Türkiye’nin kendi geleceği için seçmiş olduğu uluslar-arası yeriyle –Ortak Pazar’la– çelişmiştir.

Ülkemizdeki sosyal gelişmeleri “durdurması” için otoriter düzene bel bağlayanlar bile, şu kısacık deneyde umduklarını bulamamışlardır. Türkiye’nin mevcut şartlarındaki bir “otoriter rejim,” tabiatıyla, halk

sınıflarının taleplerini sınırlayan, kitlelerin ekonomik ve siyasal gelişimini yavaşlatan sonuçlar da yaratmıştır. Düzeni ve toplumu bulunduğu noktada dondurmak biçimindeki tarihsel ve evrensel görevine de koyulmuştur. Yaşanan anın imtiyazlılarını, gelişen ve bu imtiyazları tehdit eden kuvvetler karşısında güven altına almaya dönük sonuçlar da yaratmıştır. Fakat bu niteliklerinin yanı sıra öyle terslikler de göstermiştir ki, sırf maddi menfaatlerinin korunması için ondan medet umanların bile isteklerini tam olarak karşılamamış, karşılayamamıştır. Bir noktadan sonra, olağana dönüş, kendi çıkarları açısından olağanüstünü isteyenler için bile zorunluluk oluvermiş, “olağan,” bünyesinde taşıdığı bütün belirsizliklere rağmen tercih edilmiştir.

Zira, Türkiye’nin ne alışkanlıkları, ne gerçekleri, ne ekonomist ve ne de halkının tarihsel eğilimleri, “olağanüstünün” kalıcılığına ve sürekliliğine elvermemiştir.

Eğer beklenmedik bir iç yahut dış olay patlamazsa, Türkiye’nin artık “olağana” döneceğini söylemek, yanlış değildir.

Meselenin uluslararası şartlar çerçevesindeki görünümü ise, ilginç bir çelişmeye işaret ediyor: Çelişme, dış siyaseti bakımından Türkiye’nin “geçmişte” yüklenmiş olduğu görevle, “gelecekteki” yeri arasında.

Türkiye’nin “olağan” bir rejimden “olağanüstüne” ve tekrar “olağana” yönelmesi, bu çerçeveden ve kapitalist dünyadaki çıkar ayrılıklarından bağımsız düşünülemez.

“Olağanüstü” bir rejimin Türkiye’si, soğuk savaşın bir aracı olmak ve gittikçe karışan Akdeniz ortamında bir tehdit unsuru olmak fonksiyonunu, belki daha kolay yüklenecektir.

Ancak, aynı “olağanüstü” rejimin Türkiye’sini bu niteliğiyle ve Yunanistan’ı andıran özelliklerle “Ortak Pazar” üyesi olarak düşünmeye imkân yoktur. Ortak Pazar Topluluğu sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bir anlayışın ifadesidir. Ve topluluk yöneticilerinin ısrarla belirttikleri üzere, aralarında dikta rejimlerinin yeri yoktur.

Türkiye, ya Ortak Pazar ve Avrupa ile bütünleşmeye yönelen, dolayısıyla, iç siyasetinde Kapitalist, Sosyal Demokrat ve Sosyalist tercihlere yer veren, dolayısıyla, demokratik bir ülke olacak ve bu niteliğiyle –1971 öncesinin ortaya koyduğu üzere– daha az bağımlı bir dış siyasete yönelecektir. Ya da, kendi geçmişinde örneklerini verdiği bir bağımlı dış siyasette direnecek, bu siyaseti mümkün kılan ve onun hem

sebebi hem de sonucu olan bir otoriter rejimi, kalıcı ve sürekli biçimde yaşayacaktır.

Hem otoriter rejimde direnip hem Ortak Pazar'a yönelmenin; ya da hem demokratik bir ülke olup hem de eski bağımlı dış politikayı izlemenin formülü, henüz Türkiye'de bulunmuş değildir.

18 Şubat 1972

## Geçmiş ve Gelecek

Cumhuriyet'inin ellinci yıldönümüne on aylık bir süresi kalan Türkiye'nin günümüzdeki durumu, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, düşündürücüdür. Elli yıllık dönemde yapabildiğiniz, başka toplumların benzer zaman süresinde gerçekleştirdiği ile kıyaslandığında hayli yetersizdir. Üstelik, elli yıl önce devraldığımız, Afrika'nın ilkel kabileleri gibi bir zavallı sömürge değildir. Parça parça edilmiş bile olsa, koskoca bir imparatorluğun tecrübesi, bilgeliği, kültürü, yüzlerce yıllık kurumlarıdır. Ve bu elli yılın sonunda geriye bakınca gördüğümüz, beşer onar yıllık birkaç pırıltılı dönemdir. Küçük zaman bölümleri çerçevesinde önemli sayılabilecek atılımlardır, fakat büyük değerlendirmede ancak üzüntü veren bir tablodur. Günümüze bakınca gördüğümüz ise, kendi kendini geriye götürmeye uğraşan bir düzendir.

Bir çeşit fasit dairenin çizgisine kapılmış gibidir Türkiye. Halk çoğunluğunun mutluluğu doğrultusunda kıpırdandıkça, birtakım başka faktörler onu geriye çekmektedir. İleriye ve aydınlığa doğru her gelişme, bir yerden çelmelenmektedir. Bu, bir bakıma, gelişmenin ve ilerlemenin evrensel özelliğidir.

Fasit daireler, bir noktadan mutlaka kopmak üzere yapılmışlardır.

Günümüzün asıl üzücü olan yanı, bir değişim sürecinin kaçınılmaz zorluklarına elden geldiğince acının ve çok yönlü şiddetin, gereksiz ve anlamsız şekilde katılmasıdır. Çözümlenebilecek sorunların büsbütün çözümlenemez kılınması, mantığın ve sağduyunun kaybolmasıdır.

1973, Türkiye'nin önünde kesin bir tercih yılı olarak uzanmaktadır. Birtakım soru işaretleri bu süre içinde aydınlanacak, şu ya da bu yol arasında verilmekte olan mücadeleler, 1973'te sonuçlanacaktır.

Önce, olağana dönüş yılı olabilecek midir 1973? Ve bu dönüşün sonucunda Türk halkının elinde kalan, demokrasiden başka her şeye benzeyen ve çok şeye yeniden başlanmasını gerektiren bir model mi olacaktır? 1973'ün ekiminde ileriye bakıldığında, gözler önüne uzanan, geçmişte kalmış olması gereken bir yığın kısır mesele mi olacaktır?

Anlamlı anlamsız olaylar arasında, değerli değersiz birtakım sözler ve karmaşık duygular arasında, bazı gerçekler en tartışmasız biçimde kendilerini ortaya koymuşlardır. Kısacık tecrübenin gösterdiği, Türkiye'nin ve dünyanın günümüzdeki koşullarında, Türkiye halk çoğunluğunun

yararına olan siyasal rejimin “çoğulcu demokrasi” olduğudur; aynı çoğunluğun bir an önce “olağana” dönmekte ve bu dönüşü gerçekleştirecek “seçimlerde” büyük yararı bulunduğudur.

Burada hemen belirtmek gerekir ki “demokrasi”den kastedilen üstü örtülü bir başka rejim türü değildir; halkın ağırlığını duyurduğu, sosyal ve ekonomik gelişmesini sürdürdüğü, kendi evrimini yapabildiği hürriyetçi rejimdir. Yoksa, adı demokrasi olup kendi 1960 yıllarının bile gerisine düşmüş bir düzen değildir. “Olağan,” kimi çevrenin özlediği dikensiz gül bahçesi değil, yığınların da kendi çıkarını savunup geliştirdiği bir ortamdır. Seçim, hiçbir farklılaşma olanağı kalmamış benzer partilerin arasındaki zorunlu tercih değil, değişik sosyal çıkarların bütünüyle ve hürriyet içinde mücadelesidir.

Türkiye, halk çoğunluğunun çıkarı doğrultusundaki bu hedeflere nasıl olsa varacaktır. “Demokrasi” kavramını yirmi beş yıldır geliştiren, her dönemin yeni maddi özellikleri uyarınca onu oluşturup biçimleyen Türk halkının, kendi çıkarını şaşırıp bir şaşkınlığa katlanması beklenemez. Aynı şekilde kurumların işleyişini bilen ve bu kurumlardan mümkün en geniş yararı sağlayıp onlara yeni boyutlar kazandırma mücadelesini veren bir ülkede, olağanüstülük sürekli kalamaz. Her gelişen toplum gibi kendi içinde farklılaşan Türkiye’nin, bir bölümünü sürekli iktidar kılması, öteki bölümünü ise siyasal hürriyetlerinden ve iktidar mücadelesi olanağından yoksun bırakması, günümüzde düşünülemez.

Günümüzün bütün acılarına rağmen, gelecek, aydınlık biçiminde uzanmaktadır önümüzde. 1973, bu aydınlığa çıkışı kolaylaştıracak ya da gereksiz yere ve yeni acılar pahasına onu zorlaştıracaktır.

Ama aydınlığa mutlaka çıkacaktır Türkiye.

Milliyet, 5 Ocak 1973

## Gemi Limana Varacaktır

İnsanlık tarihindeki bütün çağların beraberlerinde getirdikleri özellikler vardır. Belirli bir çağı yaşayan toplum, kendi şartları ne dursa olsun, bütünüyle çağdışı kalamaz. Çağının etkilerinden kurtulamaz. Bazı toplumlar, tarih açısından çok kısa sayılan sürelerde çağdışı kalmaya çabalarsa da, tarihin akışı onları da beraberinde sürükler. Bu tür toplumlar, örneğin, devamlı olarak Doğu'ya doğru seyir eden bir geminin içinde bulunup da Batı'ya, yani geminin gerisine doğru koşan yolculara benzerler.

Ortaçağ'ın özellikle Avrupa'ya getirdiği, görülmemiş bir bağnazlık ve taassup olmuştur. Dinsel ayırımlardan ötürü insanların kitle olarak işkenceye uğradığı, bilimin yasaklanıp, bilimadamlarının ezildiği bir çağdır bu. Engizisyon mahkemelerinin kurulduğu, dünyanın en büyük kitaplığının –Araplara ait olduğu gerekçesiyle– İspanyollar tarafından yakıldığı, karı-koca ilişkilerinin kilisenin emriyle bir ömür boyunca dört ya da beşle sınırlanıp yasaklandığı çağdır. Bu dönem Avrupa'sındaki karanlığı, feodalizmin eşliğindeki kara cüppeli kara papazlar temsil eder.

16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa değişmektedir. Asya'nın ışığı ve eski Yunan medeniyetlerinin bilgeliği, üretim araçlarındaki gelişmeye paralel olarak Avrupa'yı aydınlatmaktadır. Feodal yapılar sarsılmaya başlarken yeni bir düzenin ilk tohumları yeşermektedir. Kişinin gücü ve önemi atmakta, bireycilik bütün ekonomik ve sosyal düzenin özü olmaya hazırlanmaktadır.

18. yüzyılda artık tekniğin egemenliği ilân edilmektedir. Sanayi ve bilim her alanda gelişmekte, yani bir dünya görüşü doğmaktadır. Ortaçağ'ın papazları ve karanlığı, değer yargıları çok gerilerde kalmıştır. Bir tarihçinin deyişiyle, bu dönem, kendi temel ölçüsünü "para" olarak ortaya koymuştur. Yüzyılın sonlarındaki Fransız İhtilâli, insanlığın en ileri atılımlarından birini gerçekleştirmiştir.

19. yüzyıl, bir yandan şehirlilerin ve şehir sermayesinin kayıtsız şartsız iktidarına sahnedir. Yeni yönetim biçimleri yayılmaktadır. Bir yandan da işçilerin tarih sahnesine çıkışına, insanlığın gelişmesinde belirleyici etken olmaya namzetlik koyuşuna şahittir.

Bütün yüzyıllar boyunca, dünyanın bu bölgesindeki toplumlar belirli bir doğrultuda ilerlemiştir. Avrupa'nın hemen hiçbir ülkesi bu gelişmenin tamamen dışında kalamamış; hele aksi yönde hiç ilerlememiştir. Tarihin

görünmez eli, insanları bir araya kümeleyip belirli bir hedefe doğru yürütmüştür. Bu yürüyüşte toplumların tek tercih hakkı, yürüyüşün önlerinde ya da arkalarında bulunmaktır. Yürüyüşün dışında kalmak, asla değildir.

20. yüzyılda, dünya küçülmüştür artık. Gelişmeler şimdi sadece bir kıta yahut bölgeyi değil, bütünüyle insanlığı etkilemekte, daha doğrusu, zaten var olan bu etki büyümektedir.

Çağımızın büyük özelliği, tarihin birdenbire hızlanmış olmasıdır. Yürüyüş, bir yarış olmuştur adetâ. Bütün toplumların kendi güçleri oranında ve koşulları çerçevesinde katıldıkları bir yarış. Tarihin çizdiği hedef de artık görünmeye başlamış, tarihsel doğrultu kendini açık ve seçik olarak ortaya koymuştur: İnsanlık, sürekli biçimde daha geniş bir hürriyete, yarattığı değerleri daha eşit ölçülerle paylaşmaya yönelmiştir. Yaşanan her gün bir öncekinden daha hür, her an bir öncekinden daha eşitlikçidir.

20. yüzyılın ilk yarısıyla ikinci yarısı arasındaki ürkütücü farklılık, bu doğrultunun ve hızın hiçbir şüpheye yer bırakmayacak belgesidir. 1950 öncesinde, Avrupa, Hitler'in, Mussolini'nin Avrupa'sıdır. Bulgaristan'da önce Tsankov'un, sonra General Georgiev'in diktatörlüğü vardır. Yunanistan'da General Pangalos'tan General Metaksas'a kadar uzanmaktadır aynı çizgi. Polonya'da, Hitler'le dostluklarını ülkelerini kaybetmekle ödeyecek olan "Albaylar Diktası" iktidardadır. Avusturya, diktatör Dollfuss'un, sonra diktatör Şusşnig'in emrindedir. İspanya Primo de Rivera'dan sonra Franko'nun altında ezilirken, Portekiz Salazar'ı tanımaktadır. Macaristan'da, Kont Bethlem ve General Gömbös'ten sonra Banker Imredy faşizmi temsil etmektedir. Romanya'da, Prens Karol'la başbakanı Papaz Miron Kristea dikta rejimini kurmaktadır. Yugoslavya'da Kral Aleksandr ve sonra Naib Paul İtalyan faşizmini kendisine örnek almaktadır. Estonya 1933'te parlamento ve partileri kapatarak faşizmi benimsemekte; Litvanya'da diktatör olan Ulmanis, kendisini tek şef "Vadonis" ilân etmektedir. Ve bu arada Türkiye tek parti diktatoryasını yaşamaktadır, vb.

1950 sonrasında, on beşe yakın bu diktatörlüklerden on üçünün yerinde yeller esmektedir.

1950 sonrasının tek özelliği bu değildir. Tarihin şaşmaz doğrultusu, eski sömürgeleri de birer birer bağımsızlıklarına kavuşturmaktadır. Esen yeni rüzgârlar, sömürgeciliğin hiç değilse bir şeklini ortadan kaldırmaktadır.

Yeni sömürgeciliğe karşı verilecek yeni mücadelelerin tohumları atılmakta; Nasır'lar, Gandi'ler, yeni bir dünyanın öncüleri olmaktadır.

1950 öncesinin yasakları, kalıplara boğulmuş düşünceleri, kişi özgürlüklerine konmuş sınırları teker teker çatlamaktadır artık. İnsanlık, alabildiğine bir hürriyeti, baskının her türünden, katı kalıpların her çeşidinden arınmış, pırıl pırıl bir hürriyeti tatmaktadır. Bir yandan daha eşit ve daha özgür bir dünya yaratırken, eşitlik ve özgürlüğü arttıracak yeni adımlar da atmaktadır.

Bir yüzyılın sonuna yaklaştığımız şu senelerde, dünyanın bütün toplumları, istisnasız bütün toplumları, tarihin çizdiği doğrultuda ilerlemektedir. Aralarında tökezleyenler, geçici olarak duraklayanlar, yürüyüşü ancak büyük mücadelelerle sürdürenler de vardır. Fakat tümü, kaçınılmaz olarak, adetâ kendi iradelerinin dışında olarak, insanlığın gelişmesine ayak uydurmaktadır.

İlerleyen geminin arkasına doğru koşan bir bölüm yolcu, ne kadar koşarlarsa koşsunlar, gemi ilerlemektedir. Onları da beraberinde taşıyarak, tarihin gösterdiği limana doğru yol almaktadır...

27 Mart 1971

# VIII

# İNSANA SAYGI

“Beraber yaşanır,

dövüşülür beraber

ama herkes kendi payına ölür.”

Nâzım HİKMET

## Gnl. Lammerding mi, Deniz Gezmiş mi?

Ünlü Alman generali –ya da Fransızların tanımıyla Nazi celladı– Lammerding, Bavyera'daki rahat yatağında ölmüştür. Lammerding 64 yaşındadır. Büyük bir inşaat şirketinin sahibi ve milyonerdir. Savaş sonrasında Fransız yargıçları tarafından üç kere gıyaben idama mahkûm edilmiştir. Buna rağmen çeşitli hukuk kurallarından yararlanarak Düsseldorf'a yerleşmiş, "mazbut bir Alman vatandaşı" olarak mutlu, sakin ve zengin bir hayat yaşamıştır.

Lammerding, 1931 yılında Hitler'in özel vurucu kuvvetlerine katılmış, gaddarlığı ile haklı bir şöhret yaparak 1935'te, "ss" subayı olmuş, Fransa ve Rusya saldırılarında görev almış ve generalliğe kadar yükselmiştir. Lammerding, 1943'te "Anti-terörist Özel Kuvvetler Kurmay Başkanlığı'na" atanmıştır. Bu kuvvetlerin amacı, işgal altındaki topraklarda yaşayanların direnme hareketlerini ezmektir. Görev, bütün Avrupa'yı kapsamaktadır.

Lammerding, kendi kişiliğine çok uygun olan bu işte büyük başarı sağlayacaktır. En insanlık dışı harekâtları büyük bir liyakatle yürütecektir. 1944 yılında ise kendisi Fransa'da bulunmaktadır. Normandiya'dan kuzeye doğru ilerleyen zırhlı birliklere komuta ederken, yolu üzerindeki şehirlere dehşet saçmaktadır. Tulle şehrinde 99 sivili darağacına çektirmekte, Oradour'da ise 241'i kadın ve 202'si çocuk olan 642 insanı kurşuna dizdirmektedir.

Savaş sonrasında Lammerding önce kayıplara karışır. Sonra, ansızın Düsseldorf'da meydana çıkar. Fransızların ısrarlı taleplerine rağmen Almanlar tarafından yargılanmaz. Fransız mahkemeleri onu gıyaben idama mahkûm ederken, o, geçen hafta rahat yatağında son bulan zengin sanayici yaşantısına başlamaktadır.

Lammerding'in ölümü Fransa'da tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle Kuzey Fransa'da bildiriler yayınlanmakta; "Canavarca suçlarının hesabını vermeden Lammerding'in bu dünyadan göçebilmesi" protesto edilirken, Alman adaleti suçlanmaktadır. Fransızların öne sürdüğüne göre, 800 Nazi canavarı daha Almanya'da serbest dolaşmaktadır ve bunlar yargıç önüne çıkarılmamışlardır. Bir Fransız yazarı ise, olayı şöyle yorumlamaktadır:

"Lammerding'in cezasını görmeden ölmesi, sadece generalin kişiliğinden ötürü üzücü değildir. Onun suçlarıyla kıyaslanmayacak

hafiflikteki davranışları nedeniyle idam edilmiş olanların açısından üzücüdür.

Bu durum, yargılama uygarlığımızı biraz dikkate ve alçakgönüllülüğe yöneltmelidir. Kılıcı kullanan adalet, gerçekten kördür. Bu sefer büyük bir caniyi kaçırmıştır. Fakat, meraklanmayalım, er ya da geç, burada yahut başka yerde, hıncını bir masumun üzerinde nasıl olsa alacaktır...”

“Adalet” sözcüğü, günümüzde gittikçe daha çok tartışılan bir kavram olmuştur. Asıl suçluların asla yargıç önüne çıkarılmayanlar olduğu, büyük suçluların serbest gezerken küçük suçluların yargılandığı, adalet mekanizmasının daha çok “gücü yettiği” üzerinde çalıştığı, sağlam dayanaklarla öne sürülen tezlerdir. Ve günümüzün Türkiye’si, bu karmaşık adalet kavramının toplum psikolojisi ve şartlanmasını da kapsar yarı ilginç bir örneğini yaşamaktadır.

“Deniz Gezmiş olayı”nın sunuluşu ve ilgili tepkilerin biçimlenişi, bu olayın kendi çapını aşan ölçülere vardırılmıştır. Gerçek soyguncuların bu gençler olup olmadığı ikinci derecede önemlidir; asıl önemli olan, 23 yaşındaki bir gencin suçlu dahi olsa, 1971 Türkiye’sinde “bir numaralı halk düşmanı” durumuna getirilebilmesidir.

Deniz Gezmiş ve arkadaşları, ister inançlı, olumlu ve cesur “devrimciler” şeklinde nitelensinler, ister romantik “küçük-burjuva anarşistleri” diye yahut “ülkeyi temelinden dinamitleyenler” diye tanımlansınlar, bir gerçek unutulmuşa benzemektedir: Bu gençler, her ne yapmışlarsa, kendi inançlarına göre Türk toplumunun yararına diye düşündüklerinden yapmışlardır. Doğru ya da yanlış, fakat bu noktadan hareket etmişlerdir. Soygun suçu, eğer gerçekten işlenmişse, bunun mazur görülmesi gerektiğini kimse söyleyemez. Suçun şu ya da bu sebepten ötürü hafif olduğu da herhalde öne sürülemez. Ancak, iş halk düşmanları yaratmaya ve olayı ülkenin başlıca sorunu yapmaya vardırılacaksa, sadece objektif ölçülerle hareket edilemez. Olayın nedenleri ve sübjektif unsuru değerlendirme dışı bırakılamaz.

Günümüzün insanlık anlayışında olduğu gibi, hukuk anlayışında da ağırlık objektif ölçülerden sübjektif ölçülere kaymaktadır:

İster Deniz Gezmiş ve arkadaşları olsun, ister şiddet kullanılmasını körükleyen öteki gençler olsun, değerlendirme yaparken bir noktaya dikkat etmek gerekir: Bu hareketler belki kendi amaçlarına ters düşmüştür; belki karşıt oldukları güçlerin işine yaramış ve Türkiye’yi geriye götürecek

hesaplara ortam hazırlamıştır ve belki de kendi cephelerini bölmüştür. Bizim kişisel görüşümüz bu noktadadır. Fakat, bu apayrı bir konudur.

Şimdi bütün Türkiye, kanun önündeki objektif suçlulukları var olabilirse de sübjektif suçlulukları herhalde ağır olmayan gençleri “bir numaralı halk düşmanı” ilân etmekle meşguldür. Bu gençlerin kişiliğinde, bütün gençleri mahkûm etmeye çalışmaktadır. Kaldı ki, objektif suçluluk bile ancak yargıçların kararıyla ortaya çıkar.

Bu açıdan bakıldığında, büyük suçlular karşısında cömertçe kullanılabilen bir toplumsal hoşgörü ve anlayışın, nihayet yirmi yaşlarını yaşayanlardan birdenbire sakınıldığı sezilmektedir. Silâhlı hareketlerin gençlerin amaçlarına ve Türkiye’nin çıkarlarına ters düştüğü yorumu yahut banka soymanın meydanda olan suç niteliği ayrı şeydir; bütün bir toplumun günahını üç-beş gencin sırtına yüklemenin kolaylığı ve hesaplılığı ayrı şey.

Söz konusu olan, “onun bunun” çocuğu değildir. Türkiye’nin çocuklarıdır.

Milliyet, 24 Ocak 1971

## Tecrübenin Işığında...

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve İnönü'nün ilginç özellikleri, bir "uyarı" görevini hemen her kritik anda yerine getirebilmeleridir. Genellikle o anın sorumlularına ve kamuoyuna yöneltilmiş bu tür uyarıların geçmişte sayısız örnekleri vardır. chp ve İnönü, büyük siyaset tecrübelerine dayanarak en karanlık günde en doğru yola işaret edebilmişler bu uyarıları küçümseyenler ise, maalesef yanlışlarını hem de çok kısa sürede acı şekilde görmüşlerdir. 1960'ın, "Sizi ben bile kurtaramayacağım" uyarısına o günün iktidarı kulak vermiş olsaydı, belki Türkiye'de idam sehpaları kurulmayacaktı. Yahut, İnönü'nün hiç gereksiz gözüken bir sırada ortaya çıkıp, "Bir an önce seçimlere gitmekte sayısız faydalar vardır" demesi, ne kadar önemli bir uyarı olduğunu 14'ler meselesinde ve 27 Mayıs'ın atlattığı tehlikelerde kendini belli etmiştir. Aynı şekilde, İnönü'nün bütün uyarmalarına rağmen üç siyasi suçlunun 27 Mayıs'ta idam edilmesi, Türkiye'de uzun süreli kin ve intikam kümeleri yaratmış, yaşatmıştır.

Sayın İnönü ve chp, içinden geçtiğimiz bunalımlı dönemde üç önemli "uyarıda" bulunmuşlardır. Her üçü de çok kritik anlarda ve cesaretle ortaya konan bu uyarılar, Türkiye'yi bütünüyle bazı tehlikelerden sakınmayı amaçlayan, engin tecrübelere dayanan görüşlerdir. Doğruluklarını "bugün için" ispatladıkları gibi, "yarınla ilgili" yollara, Türkiye'yi düzlüğe çıkaracak çözümlere ışık tutmuşlardır.

Sayın İnönü'nün yaşadığımız bunalımlı dönemle ilgili ilk tarihsel uyarısı şöyleydi: Karmaşık anların sorumluluğunu yüklenen iktidarlar, bir anda bütün olaylara ve herkese, "Dur" diyebilmelidir. Zamanı durdurabilmelidir adetâ. Geçmişle gelecek arasında bir çizgi çekebilmeli, geçmişin üzerine müsamaha ile eğilmelidir. Ancak bunu yaparsa, bazı insanlar büsbütün çaresiz kalmayacak ve büsbütün çıldırmayacaktır.

İnönü, bu dersi kendi tecrübelerinden çıkardığını sözlerine eklemekte, "Ben" demekte, "Bu şekilde hareket ederek Türkiye'nin çeşitli badireleri kazasız atlatmasını sağladım."

İnönü'nün dün olduğu gibi bugün de önem taşıyan, karmaşık dönemlerin bütün iktidarları için önem taşıyacak olan bu görüşleri, ortaya kondukları günlerde gerekli ölçüde değerlendirilmemiştir. Ve şimdi geriye baktığımızda, İnönü'nün sözleri dinlenmiş olsaydı Türkiye'nin belki bugün daha bunalımsız ve daha sakin, çatışmasız, kinsiz ve güvenlikli bir Türkiye

olabileceğini seziyoruz. İnönü'nün uyarısı, bütün tarihsel ağırlığı olan sözler gibi, zamanla bir kat daha değer kazanıyor.

Tecrübeli İnönü'nün ikinci büyük uyarısı, 1971 Ocağı'nın sonlarındaki Meclis konuşmasıdır. Burada, İnönü, iki noktaya dikkati çekmiştir:

1) Akdeniz'de tehlikeli gelişmelerin birbirini izlediği, Kıbrıs'ta olayların patlamak üzere olduğu bir dönemde, Türkiye'nin güvenliği ve geleceği, silâhlı kuvvetlerin ana görevlerini yapmalarına bağlı olabilir. Türkiye kendini birdenbire bir sıcak savaş ortamında bulabilir. Böyle bir tehlikenin sadece küçük bir ihtimali bile söz konusu olsa gene de, silâhlı kuvvetleri birtakım idari ve siyasi sorumluluklarla yıpratmak ilerde çok pahalıya ödenebilecek bir hatâdır.

2) Geçmişteki siyasi suçluların idamı, Türkiye'de yıllar sürecek kin ve düşmanlıklar yaratmış, bu durum, Türkiye'yi en olumsuz şekilde etkilemiştir. Türkiye hiç değilse şimdi aynı yanlışa düşmemeli, siyasi özelliği olan suçlar, idamla cezalanmamalıdır.

chp liderinin bu iki düşüncesi de, kendi kişisel görüşlerimiz ne olursa olsun, mutlaka, dikkatle değerlendirilmesi gereken iki tarihsel öğüttür.

Yaşadığımız bunalımlı dönemle ilgili üçüncü tarihsel uyarı, Cumhuriyet Halk Partisi'nden gelmektedir. Görünürde, mesele bazı savcıların chp'ye ve İnönü'ye yönelttikleri ithamlarla ilgilidir. chp, 1938'den beri süregelen icraatının savcılar tarafından "anarşinin kaynağı" olarak gösterildiği iddiasındadır. Karşısında muhatap olarak hükümeti gören chp, ondan "izahat" istemektedir.

chp bildirisi dikkatle incelendiğinde, tecrübeli partinin bildirideki açık kayguların çok ötesine işaret ettiği ve ciddi bir uyarıda bulunduğu sezilmektedir. Yoksa, "iddianame," adı üzerinde, sadece bir "iddiadan" ibarettir. Bazı savcıların iddiası ise koca bir partiyi mahkûm edecek değildir.

Ancak, bildirinin asıl önemli yanı, bütün sorumsuz davranışlara karşı bir uyarı olmasında, bu davranışlara dikkat edilmesini istemesindedir. Aksi halde, Türkiye, tam bir sorumsuz ortama girecek ve kimin sanık, kimin savcı, kimin suçlu, kimin suçsuz olduğu belli olmayan bu çerçevede sıra bütün kurumlar ve bütün kişilere belki gelecektir. Nitekim, bildirideki şu sözler, tarihsel örneklerdeki gibi, bütün sorumlulara yöneltilmiş bir ışıktır aynı zamanda: Tecrübeli parti, "Sıkıyönetim savcıları, hükümeti yok farz etmek derecesine kadar vardıklarını henüz ilân etmemişlerdir..." derken, bu

noktaya varılabileceğini de, hükümetin yok farz edilebileceğini de ima etmekte, tarihsel bir uyarıda bulunmaktadır.

İnönü ve chp, iç politikadaki günlük fonksiyonları açısından her çeşit eleştiriye lâyık görülebilirler. Rakip, hattâ düşman olarak anılabilirler. Ancak, bu tecrübeli kişi ve partinin Türkiye'nin can damarlarıyla ilgili uyarılarına kulak vermek, bu uyarıları benimseyenler için bile vazgeçilmez bir görevdir.

Milliyet, 4 Mart 1972

## Babalar ve Oğullar

Türkiye’de ölüm, öldürmek ve idam sözcüklerinin çok sık kullanıldığı bir sırada Yüksel Menderes’in intiharı acı, çarpıcı ve düşündürücü bir olaydır. Bir talihsiz ailenin uğradığı bu yeni felâket, son zamanlarda insanlık duygularını isyan ettirecek ölçüye varan acılara bir yenisini eklemiştir.

Sevimli ve yumuşak görünümü, tanıyanların ifadesiyle her zaman başkalarına yardıma çalışan insancıl tavırlarıyla, Yüksel Menderes, son mektubunda belirttiği gibi “hayatın bütün kötü cilvelerine” hedef olmuş bir insandı. Rastlantılar, onu hiç benimsemediği yerlere götürmüş, hak etmediği acılara hedef yapmış, talihin rüzgârları onu yerden yere vurmuştu.

Yüksel Menderes’in dramı, idam edilen bir babanın oğlu olmakla başlar. Bu, bütün idam edilmiş babaların oğullarına, kardeşlerine ait olan bir dramdır. En yakınını sehpada görmenin yaratacağı büyük sarsıntı ve ruhsal dengesizlik, “duygusallık” belki en büyük özelliği olan Menderes ailesinin bu ferdini daha başından mahkûm etmişti. Bu duruma bir de özel yaşantının getirdiği sorunlar ve “Menderes’in oğlu olmanın” yol açtığı gelişmeler eklenince, Yüksel Menderes, gene son mektubunda belirttiği gibi, “kötü hadiseler karşısında daha fazla tahammül gösterememiş ve yaşama gücünü artık kaybetmiştir.”

“Menderes’in oğlu” olmanın ağır ücretini, Yüksel Menderes, daha 1961’den başlayarak çevresini alan politika esnafının ağır baskıları altında ödemeye başlamıştı: Bir kısım politikacılar, kendi çıkarları için onu siyaset arenasına itmeye kalkışmış; onun taşıdığı efsanevi isimden partileri ve kendileri için yararlanmak yoluna gitmişlerdi. “Menderes” partilerine bayrak olacak; “Menderes” isminin ardına sığınanlar, siyasal çıkarlarını böylece kolaylıkla sürdüreceklerdi. Nitekim, 1961 seçiminde ytp’liler onu Aydın’dan aday gösterdiler. Ona nutuk attırdılar. Fakat genç Menderes, son anda seçime katılmaktan vazgeçti.

Sakin, uysal yaradılışta olan, tanıyanların deyişiyle, politikaya hiç elvermeyen yumuşak ve hırstan uzak bir karakterde olan Yüksel Menderes, daha sonraları, gene birtakım telkinlerle ap’ye sürüklendi. Daha sonra, gene birtakım telkinlerle Demokratik Parti’ye geçti; bu partinin kurucuları arasında yer aldı.

Bütün siyasetçi görünümüne rağmen, Yüksel Menderes, politikacılığı iğreti bir elbise gibi taşıyan kişiydi. Zoraki politikacıydı. Sadece “Menderes’in oğlu” olmasından ötürü kaderin ona çektirdikleri yetmiyormuş gibi, bir de politikanın girdabına sürüklendi. Ve görüp yaşadıklarının onda yarattığı büyük acıların ve ruhsal dengesizliklerin sonucunda, en trajik bir biçimde hayatına son verdi.

Garip bir rastlantı, dünkü gazetelerde iki haberi alt alta getiriyordu: Yüksel Menderes’in acı hikâyesinin hemen altında, bir babanın oğlu için yaptığı aynı şekilde acı bir çağrı yer almıştı. İdam mahkûmu bir gencin, Yusuf Aslan’ın babası Millet Meclisi’ne dilekçeyle başvurmuştu. Dertli baba, “Oğlunun ve arkadaşlarının cezalarının müebbet hapse çevrilmesini” istiyordu.

Beşir Aslan, dilekçesinde, “Oğlunun ve arkadaşlarının hiç kimsenin ölümüne ve kişisel ıstırabına sebep olmadığını” belirtiyor ve şöyle diyordu: “Konu siyasal bir konudur. Fakat benim açımdan, diğer bütün babaların açısından, bir baba-evlât ilişkisidir. İsteğim, sadece çocuklarımızın hayatlarını bağışlamanızdır...”

İnsan hayatı, ölümle doğumun, ümitle ümitsizliğin, bitişle başlangıcın iç içe geçtiği sonsuz bir akışa benzer. Her an yüz binlerce hücre doğar insan vücudunda. Yüz binlerce hücre doğar. Çiçek, ancak tohum öldükten sonra açabilir. Tabiatın yeşermesi, güneşe ümitle yönelmesi, milyonlarca tohumun ölüm fermanıdır, aynı zamanda.

Ve hayat, bir yerde bir varlık için sona ererken, başka yerde başka varlıklar için ümit taşımaya devam eder...

9 Mart 1972

## İnsanlar At Değildir!

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üyeleri, hayati önem taşıyan ve büyük sorumluluk getiren bir konuyu bugünlerde "karara" bağlayacaktır. Karar, hukuken sonuçlanmış bir meselenin sosyal ve siyasal değerlendirmesini yapmakla, idam yargısını şimdi salt hukukun dışındaki ölçülerle "onaylamak" yahut "müebbet hapse" çevirmekle ilgilidir.

Meclislerin kararı, sadece üç kişiyle ve onların hayatına son vermekle sınırlı değildir. Karar, Meclislerin benzer durumlar karşısında bundan sonra alacakları tavrı da belirleyecektir. Sadece söz konusu suçları değil, belki de Türkiye'nin yarınlarını, siyasal çerçevesini, "huzur" ve "güvenlik" diye tanımlanıp da hâlâ aranan –ve bulunmayan– bir ortamı etkileyecektir.

Böyle bir kritik karar anında, meseleyi bütün yanlarıyla görmek, siyasal miyopluktan vazgeçmek gerekir. Hele yeni kinler yaratıp yaşatacak bir "intikam" havasına girmek, geçmişin "öcünü" o geçmişte daha kısa pantolon giyen üç kişiden almaya kalkışmak, verilecek kararın en yanlış temellere dayandırılması olacaktır.

Türkiye, herkesin serinkanlılıkla ve mantıkla davranmasını gerektiren bir darboğazdan geçmektedir.

İdam kararları, sosyal ve siyasal yanlarıyla ele alındığında, iki yönlü olarak belirmektedir: Önce, söz konusu insanların suçlarıyla cezaları arasında bulunması gereken denge, sosyal açıdan mevcut mudur? Bu, kararın üç insan hayatıyla ilgili yanı olacaktır: Üç insanın asılması, Türkiye'nin geleceğini nasıl etkileyecek, toplumun yarınları üzerinde ne gibi izler bırakabilecektir.

Hemen şunu belirtmek gerekir ki, bu üç insan bir "çılgınlık" noktasına getirilmişlerse, bunun tek sorumlusu kendileri değildir. Onları bu hale getiren, yanıltan, yanlış yöntemlere saptıran, kafalarındaki düşüncelerle ilgisiz amaçlara onları âlet yapan, adetâ bir eski Yunan trajedisinin kahramanları gibi kaçınılmaz sonlarına onları mahkûm eden, bir belirli "ortam"dır. Bu ortamın doğuşunda ise, sorumluluk, en az üç suçlu kadar, polisinden yöneticisine, siyasetçisinden sokaktaki vatandaşına kadar bütün topluma aittir. Eğer bu üç kişi en çocuksu hayâllerin "devrimci ufuklar" gibi sunulduğu bir beyin yıkama ameliyesine hedef yapılmasalardı; eğer bu üç kişi Anayasa'nın kesinlikle yasakladığı muameleleri polisten görmeselerdi; eğer bu üç kişi en yakın arkadaşlarının üniversitelerde ve meydanlarda gemi

azıya almış bir güruh tarafından dövülmesini, öldürülmesini, birtakım çevrelerin kan isteyen histeri çığlıkları arasında ve toplumu yönetenlerden bir bölümün kayıtsız bakışları altında yaşamasalardı; eğer bu üç kişi toplumun sözde akıllı ve yetişkin kesiminin anlayışsızlık duvarlarına kafalarını çarpmayıp, "sorumluların" beceriksizliği ve umursamazlığıyla adetâ birer kum torbasına çevrilmiş olmasalardı, herhalde ellerine silâhı alacak kadar çıldıran da onlar olmayacaktı. Don Kişot gibi yel değirmenlerine saldıran da onlar olmayacaktı, her tarafıyla gayrı ciddi olup sonu trajik bitecek maceraların kurbanı da onlar olmayacaktı. İdam mahkûmunun beyaz gömleğini giyecek de onlar olmayacaktı.

Hazreti İsa'ların devri yeryüzünde çoktan kapanmıştır. Bütün insanlığın günahını yüklenip çarmıha giden Hz. İsa misali, bütün toplumun suçunu birkaç kişiye yükleyip onları sehpaya göndermek, çağımızın mantığı dışındadır.

Meselenin, bir de Türkiye cephesi vardır: Türkiye'de kinler yeterince körüklenmiş, bir "vendetta" havası yeterince yaratılmıştır. 1961 sonrasının kan davalarından ne bunu güdenlere ne de buna hedef yapılanlara yarar gelmemiştir. Günümüzün sorunu, bu karmaşık ve tatsız ortamı, en az yarayla kapatmaktır. Yeni yaralar açmak değildir. Hattâ, akıl yoluna gitmekte geç bile kalınmıştır. Toplum daha işin başından itidalli davranabilseydi, çılgınlık raddesine getirilmiş –ve nihayet yirmi yaşlarını yaşayan– kimselere karşı histeri çığlıkları atıp onların çılgınlığına ortak olmak yerine bir ağırbaşlı tutuma girebilseydi, bir yıldır yaşanan facialar bile belki yaşanmış olurdu.

Bu karmaşık dönemde tutulması gereken doğru yola, Sayın İnönü daha 3 Haziran 1971 tarihinde işaret etmiştir. Radyolarda verilen, gazetelerde yayınlanan fakat o günlerin kargaşasında değeri iyi anlaşılmayan bu konuşmasında, İnönü, şunları söylemekteydi:

"... Böyle fevkalâde durumlarda hadiseleri bir yerde kesmek lâzımdır. Dikkat ederseniz, ben, buhranların çok kritik zamanında çıkış yolu olarak, 'Kesiyorum hadiseleri burada, bundan sonrasının hesabını soracağım' derim.

Hepsinde de isabet etmişimdir. Muharebe esnasında isabet ettim ve son hükümetim zamanında da isabet ettim. Olmaz. Fedakârlıkları yapmak zararlıdır zannolunuyordu. Bıraktık, serbest bıraktığımız zaman da aklı başına gelenler kendilerini felâkete atmaktan, yeni bir felâkete atmaktan kurtuldular ve temize çıkmış oldular.

Ama yeis ile nihayetine kadar uğraşmak hırsı kendilerini mutlaka felâkete götürür ve memlekete yeni dertler açar. Bunlar, nihayet memleket çocuklarıdır. Kaçanlar, nihayet, yanlış bir yola girmişlerdir. Hattâ içkide çırpınmaktadırlar. (...)

En iyi çıkar yol, kaçmakta olanların sıkıyönetim davetine ve adaletin adalet fikriyle çalışacağına, işleyeceğine emin olmalarıdır.

Felâketleri kısa yoldan bitirip huzur devrine girmenin ilk şartı budur. (...)

İfratçılar barınamaz hale geldiler. Bir yeisten kurtulabilirlerse, (onları) kurtarabilirsek, hem kendileri için, hem memleket için yararlı olacaktır. Tehlike, suçlu görülenlerin yeis halinde bulunup ne yapacaklarını bilmez bir halde ifrata varmaları ve takip edenlerin, 'Bunlar hiç adam olmaz' tarzında aşırı tedbirlere yönelmeleridir..."

Bu sözler, doğruluklarını bugün de korumaktadır. Amaç, insanları büsbütün ümitsizliğe ve çılgınlığa yöneltip yeni kin dalgaları yaratmak değildir. Bunlara son vermenin basiretini ve akılcılığını göstermektir.

Ve zaman, henüz tükenmiş değildir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üyeleri, büyük sorumluluk taşıyan tarihsel bir kararın arifesindedirler. Eğer sorumsuz kin ve intikam çağrılarına kulaklarını tıkayıp aklın ve barışın insancıl sesine gönüllerini verebilirlerse, sadece üç tane yirmi yaşlarındaki genci sehpanın eşiğinden döndürmüş olmayacaklar, Türkiye'nin de yarınlarını belki yeni kin birikimlerinden korumuş olabileceklerdir.

"Atları vururlar, değil mi," çaresiz insanları hikâye eden ilginç bir filmin ismidir. Filmin başlangıcında, dörtnala koşan nefis bir at görülür. At bir tümsekte tökezler ve ayağını kırar. Sahibi için yapılabilecek tek şey, bu ümitsiz atı vurmaktır.

İnsanlar, at değillerdir.

9 Mart 1972

## “... Geliyor Aklıma...”[11]

İstanbul, ancak İstanbul’da yaşanabilecek güzellikte bir gün geçiriyordu. Boğaz’ın üzerine mavi bir buğu inmişti. Maviliğin ardındaki kıyılar, eski yalılar, yeşiller, gerçeküstü bir görünüm almıştı. Eski boğaz vapurları yorgun seferlerine devam ederken, akşam çaparisine çıkmış balıkçıların şen sesleri yükseliyordu maviliklerden.

Melih Cevdet’in bir şiiri, “apansız” geliyordu aklıma:

“Bir çift güvercin havalansa
Yanık yanık koksa karanfil
Değil bu anılacak şey değil
Apansız geliyor aklıma”

Alışılmış Kız Kulesi bile, insanı şaşırtacak, hayretlere düşürecek kadar güzeldi. Mavi buğunun arasından birdenbire karşımıza çıkıyordu. Sürekli değişim içindeki bir çerçevenin yüzyıllardır değişmeyen parçasıydı Kız Kulesi. Tarihle inatlaşıyordu adetâ. Güzel Bizans prensesinin, incir sepetinde getirilen zehirli yılanın hikâyesini anlatıyordu. Ve, Melih Cevdet’in şiiri devam ediyordu:

“Neredeyse gün doğacaktı
Herkes gibi kalkacaktınız
Belki daha uykunuz da vardı
Geceniz geliyor aklıma”

Boğaz sahilleri rengârenk çiçek açmıştı. Tabiat bahar coşkunluğu içindeydi. Bütün yaratıklar aşka ve çoğalmaya hazırlanıyordu. Sırf bunun için, ağaçlar çiçeklerle bezenmişti. Kanaryalar en parlak tüylerini çıkarıyor, martılar en şen çığlıklarıyla bağrışıyordu. Ve şiir, devam ediyordu:

“Sevdiğim çiçek adları gibi
Sevdiğim sokak adları gibi
Bütün sevdiklerimin adları gibi
Adınız geliyor aklıma”

Harem’den kalkan vapurlar Sirkeci’ye yanaşıyordu. Gülhane tarafında âşıklar el ele dolaşıyordu. Bir kadın papatya demetleri satıyordu. Her şey, ama her şey inanılmaz ölçüde güzeldi.

“Rahat döşeklerin utanması bundan
Öpüşürken o dalgınlık bundan
Tel örgünün deliğinde buluşan

Parmaklarınız geliyor aklıma”

İstanbul’un kendine özgü gürültüsü, denizin ortasına kadar ulaşıyordu. Korna sesleri, çekiç sesleri, akşam gazetelerini satan çocukların sesleri, köprü üstündeki balıkçıların sesleri birbirine karışıyordu, uzaktan, çok uzaktan gelen şarkılar gibi işitiliyordu. Ve Melih Cevdet’in şiiri, bu seslerin arasından yükseliyordu.

“Nice aşklar, arkadaşlıklar gördüm
Kahramanlıklar okudum tarihte
Çağımıza yakışan vakur, sade
Davranışınız geliyor aklıma”

Şehrin üzerine günün yorgunluğu çöküyordu. Balıkçılar oltalarını topluyordu. Kuş sesleri duyulmaz olmuştu. Boğaz’ın üzerindeki mavi buğu, koyulaşmıştı. Yarın, bugünden mutlaka daha güzel bir gün olacaktı. Melih Cevdet’in şiiri, sonuna gelmişti:

“Bir çift güvercin havalansa
Yanık yanık koksa karanfil
Değil bu anılacak şey değil
Apansız geliyor aklıma.”

7 Mayıs 1972

## Basın ve Ciddiyet

Bir toplumun zor günlerinde bazı kurumlara ciddi sorumluluk düşer. Basın, bunlardan belki en önemlisidir. Zor günlerin aşılmasında en büyük yardımcı olacağı gibi, basın, II. Dünya Savaşı'nın ve işgalin Fransa'sındaki gibi, kendi halkına ihanetin örneği olarak da tarihe geçebilir.

Olağanüstü özellikler taşıyan dönemlerde, yayın organları kamuoyunu yanıltmamak, hele insanlık dışı tahriklerden dikkatle kaçınmak zorundadır. Oysa, ülkemizde bunun aksine pek sık rastlanmaktadır. Bir çeşit "intikam" havasından kurtulamayan yayın organları, ülkeye yardımcı olmak şöyle dursun, ücretli bütün toplumun ileriki dönemlerde ödeyeceği yaralar bile açabilirler. Ve bunu yaparken, kendi isimlerine gölge düşürür, olumsuz bir rolü yüklenirler: Bir zamanlar sekiz sütuna verilen "kıyma makineleri" manşetlerinden geriye kalan, sadece, gazeteler adına utanç belgeleridir.

Günümüzün kritik ortamında, aynı türden haberler ve suçlamalar aynı intikam havasında sürdürülmektedir.

Önce, "sanık" ve "suçlu" sıfatları arasındaki farkı bir kısım yayın organları bir türlü öğrenmek zahmetine girmemekte yahut bilerek yanlış yazmaktadır.

Bir insan suç iddiasıyla mahkemeye verildiğinde sadece "sanık" durumundadır. Adı üzerinde, suç işlemiş olduğu "sanılmaktadır." Bu kimsenin suçlu olup olmadığı ise ancak mahkeme kararından sonra ortaya çıkacaktır. Böyle bir durumda, sanığı sürekli şekilde "suçlu" olarak tanıtmak, tanımlamak ve bunu yaymak, insanlık anlayışı şöyle dursun, doğrudan doğruya hukuka yapılmış bir çiğnemedir. Böyle bir davranışın kendi başına "suç teşkil etmesi," tazminat davalarına yol açması bile söz konusudur.

Gene çok rastlanan bir durum, çeşitli sanıkların yayın organlarında hakarete uğraması, hakaret niyetiyle küçük düşürülmeleridir. Bu tür yayınların ardında yatan hesap, şöyle gözükmektedir: Bir yandan sanıkları kamuoyu önünde suçlu durumuna sokmak, korunma ve cevap imkânından yoksun kişilere saldırmanın rahatlığında yazarak kamuoyunu etkilemek. Bir yandan da, söz konusu sanıkları yargılayan kişileri etki altında tutmak, onların kararlarına yön vermek.

Korunma imkânından yoksun kimselere saldırmanın ne ölçüde "mertlik" olduğu ayrı bir meseledir. Bu tür davranışların ilerde ne gibi karşı

tepkilere yol açabileceği, tepkileri daha şimdiden hazırlamakta olduğu da ayrı meseledir.

Ancak günümüzde asıl önemli olan, mahkeme önüne getirilmiş davaların şimdi de başındaki yargıçlar (!) tarafından yargılanması, böylece, hukukun hiçe sayılmasıdır. Oysa, mahkemece ele alınmış bir dava henüz kesin sonuca bağlanmadan onun üzerinde yazı yazmak, yargıçları etkileyebilecek yayında bulunmak kesinlikle suçtur. Alınacak kararlara gölge düşürebileceği gibi, bu tür yayınları sürdürenleri ilerde bizzat sanık yerine oturtabilecek kadar ağır bir davranıştır.

Günümüzdeki yayınların hukuken suç olmayan fakat “ahlâk” yönünden ve tarih önünde çok büyük sorumluluk taşıyan bir yanı da, gençliğe karşı takınılan tavırdır.

Her olayı gençleri suçlamak amacıyla kullanmak, bir toplumun gençliğini küçük düşürmek ve her fırsatta gençliğe saldırmak, anlaşılması zor bir kompleksin garip sonucudur. Bir kısım yayın organları, her olayı gençliği suçlayacak şekilde yorumlamaktadır. Kendi davranışlarının genel çirkinliğini gençlerin kötülenmesiyle örtmeye çalışmaktadır.

Gençlik düşmanlığı günümüzde olağanüstü boyutlara vardırılmıştır. Sürekli şartlanmalar sonucunda, toplum, neredeyse kendi günlük dertlerinin sorumlusunu bile gençliğin tümünde görecektir. Türkiye’nin geleceği bakımından gerçekten düşündürücü bir durumdur bu. En güzel yaşlarını sürekli bir moral baskısı ve düşmanlık havası altında geçiren kişiler yarın Türkiye’nin karar mevkilerine geldiğinde, ortaya ilginç sonuçlar çıkacaktır.

Korunma imkânlarından yoksun kişileri basında suçlamak, basın ahlâkının çiğnenmesi değildir sadece. Haklarındaki iddialar ne olurca olsun, can pazarındaki insanlara yapılan insanlık dışı bir saldırıdır aynı zamanda.

Fransa, işgal altında bulunduğu dönemin basınını nasıl “büyük ihanetlerin basını” diye günümüzde sergiliyorsa; on yıl öncesinin Türk gazetelerinde verilen kimi manşetler bize artık nasıl komik ve acıklı gözüküyorsa; günümüz basınının da ilerde aynı duruma düşmesi, hem de çok daha ağır sorumluluk altında düşmesidir söz konusu olan.

14 Ekim 1971

## İşkence ve Adalet

Anayasa'mızın 14. maddesinde şöyle denir: "Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz..."

Aynı maddenin gerekçesinde ise şu sözler vardır: "Temel hak ve hürriyetlerin en başında geleni, bir şahsın kendi bedeni üzerinde sahip olduğu hak ve fizik hürriyetidir. Can emniyeti ve vücut bütünlüğünün masun olması, bütün hürriyetlerin ilk şartıdır. Can masun olmadıkça ve beden üzerinde fizik hürriyeti sağlanmadıkça, ferdin iç huzuruna kavuşmasına ve diğer birçok hürriyetlerin fiilen gerçekleşmesine imkân yoktur..."

Anayasa Mahkemesi'nin bu maddeyle ilgili bir kararında (28/6/1966) ise, şu açıklama yapılmaktadır: "Haysiyet, itibar, onur demektir. İnsan haysiyeti kavramı insanın ne durumda, hangi şartlar altında bulunursa bulunsun sırf insan oluşunun kazandırdığı değerin tanınmasını ve sayılmasını anlatır. Bu öyle bir davranış çizgisidir ki, ondan aşağı düşünce, muamele ona muhatap olanı insan olmaktan çıkarır."

Anayasa'mızın bu maddesi, ceza hukukunun yüzlerce yıllık bir evrimden sonra ortaya koyduğu bir gerçeğin ifadesidir: Eziyet ve işkencenin olduğu yerde, adalet olamaz.

Nitekim, maddenin gerekçesinde, bu durum bütün açıklığıyla belirtilmektedir: Eğer bir insan eziyetin ve işkencenin etkisindeyse, başka hürriyetlerin fiilen gerçekleşmesine, hakların kullanılmasına da imkân yoktur. Yani eziyetin ve işkencenin etkisindeki bir insan, örneğin, "seçme hürriyetini" kullanamayacaktır; işkencenin etkisiyle kullanılan oy, aslında, bir hürriyetin geçerli ifadesi olmayacaktır. Yahut, işkencenin ve eziyetin etkisindeki bir sanığın mahkemedeki sözleri, bir hürriyetin kullanılamamasının örneği olacaktır.

Eğer kişinin can emniyeti ve vücut bütünlüğü masun değilse; geçmişin, günün ve geleceğin tehditlerine açıksa, bu kişi, Anayasa'da belirtildiği üzere, hiçbir hürriyetini ve hakkını kullanamaz. Kullanmaya kalkıştığında, bu, yeterince faydalanılmamış, yarım kalmış bir hürriyet olur:

Örneğin, işkenceye uğramış sanığın savunma hakkı gibi...

İçişleri Bakanı Sayın Ömeroğlu'nun üst üste verdiği iki demeçte işkence konusuna değinmesi, kamuoyunun dikkatini yeniden bu önemli soruna çekmiştir: Gerçekten, Türkiye'nin öncelikle bir "Polis Reformuna" yahut

“Polis Anlayışında Reforma” ihtiyacı vardır. Böyle bir reform, son günlerde tartışması yapılan bütün reformlardan daha önemlidir belki de.

Bütün önyargıları, alışılmış kalıpları bir yana bırakıp meseleye objektif açıdan bakalım: Çeşitli suçların sanıkları, en ağır işkenceden geçirildiklerini ısrarla öne sürmektedirler. Bu iddialar, kimi durumda, “iddialar” olmaktan çıkmıştır. Şahitli ve ispatlı olaylar durumuna gelmiştir.

Bir insanın, işkenceden geçirilmiş bir insanın adalet karşısında kendisini yeterince savunabileceği, mantığa ters gelmesi şöyle dursun, adaletle bağdaşmayan bir durumdur. Günlerce işkenceyi yaşamış, bunu iddia etmiş ve iddiasına aldırılmamış bir sanık yaşadığı acıların etkisinde ve korkusunda, kendini yeterince savunabilmek durumunda değildir. Onunki, yarım ve eksik bir savunma olacaktır. Nitekim, Anayasa’mızın 14. ve 31. maddelerinin gerekçesinde, bu gerçek açıkça ortaya konmaktadır: 14. maddenin yukarıda sözünü ettiğimiz gerekçesinde, eziyet ve işkenceye uğramış bir kimsenin, “Diğer birçok hürriyetlerini fiilen gerçekleştirmesine imkân yoktur” denmektedir. Yani, bu kimse, bu sanık, eğer iddia ettiği gibi bir işkenceden geçirilmiş ve bunun korkusunu yaşamışsa, onun “savunma hakkını” yeterince kullanabilmesi, adaletin önünde kendini yeterince koruyup adil bir yargının gerektirdiği savunmayı yapabilmiş olması, düşünülemez.

Bu gerçeği, 31. madde bir kat daha kuvvetlendirmektedir: “Herkesin savunma hakkına sahip olduğunu...” belirten bu maddenin gerekçesinde, şöyle denmektedir: “... Savunma hakkının her türlü etkiden uzak olarak kullanılması esastır. Bir davada tarafların yargı mercileri önünde iddia ve savunmalarını kaygıya kapılmadan serbestçe yapmaları gerekir...”

Oysa, eğer iddia edildiği şekilde bir sanık işkenceden geçtikten sonra sanık sandalyesine oturtulmuşsa, aslında, bu insanın savunma hakkı, sınırlanmış demektir. Bir anayasal hak yeterince kullanılamamıştır; sanığa yapılmış muamele, bütün bir hukuk sistemine gölge düşürmüş demektir.

Görüldüğü gibi, polisteki işkence uygulaması, daha şimdiden ciddi hukuk sorunları yaratmıştır. Bu konunun önümüzdeki günlerde geniş şekilde ele alınması ve savunma hakları zorlaştırılmış sanıkların durumunun hukuk açısından söz konusu edilmesi, kimseyi şaşırtmamalıdır.

İşkencenin bir yanından bulaştığı adalet, çağımızda artık adalet olma niteliğini kaybetmektedir.

Milliyet, 16 Kasım 1971

## Fransa’da Bir Duruşma

“Devlet Güvenlik Mahkemeleri”nin tartışmalarında sık sık Fransa’ya atıf yapılmaktadır. Bu benzetmelerin aslında yetersiz, hattâ anlamsız olduğunu öne sürenler, her çeşit özgürlüğün ve güvenliğin, hoşgörünün var olduğu bir toplumla bizimkini karşılaştırmanın sakatlığına işaret etmişlerdi. O ortamda zararsız olabilecek bir kurumun bizim ortamımızda yol açacağı tersliklere dikkati çekmişlerdi.

Bu benzetmelerin, “Orda oluyor bizde neden olmasın?” düşüncelerinin yanlışlığını gösterebilmek amacıyla, aşağıda bir örnek veriyoruz. Fransız Devlet Güvenlik Mahkemesi’nin “geçen” hafta karara bağlanan son duruşmasını, bütün safhalarıyla ve aynen Fransız basınından naklediyoruz.

Nouvel Observateur, 2 Ekim 1972:

“Brötanyalılar örgütünün on bir militanı bugün Paris’te Devlet Güvenlik Mahkemesi önüne çıkıyorlar. (Brötanya, Fransa’da bir bölgenin adıdır. Bir grup Brötanyalı, Fransa’nın, bu bölgesine gereken ilgiyi vermediği görüşündedir. ‘Baskıyı’ kırmak ve dikkatleri çekmek amacıyla çeşitli gösteriler yapmış, patlayıcı maddeler kullanarak saldırıya geçmişlerdir. Söz konusu dava, bu türden on sekiz tedhiş hareketiyle ilgilidir.)

Sanık durumunda olan on bir kişiden beşi tutukludur, ötekiler serbesttir. Bu sanıkların biri doktor, biri işçi, biri esnaf, biri öğrenci, biri şirket temsilcisi, ötekiler küçük çiftçidir.

İddia, onların sürekli tedhiş hareketlerini hazırlayıp uygulamalarıdır. (Biri hariç, ötekiler iddiayı kabul etmişlerdir.) İddianamede yer alan suçlardan bazıları şöyledir:

• Bir arkadaşlarının tutuklanması sırasında, bölgenin başlıca sorunlarından olan süt meselesini protesto amacıyla birkaç süt toplama kamyonunu dinamitle uçurmuşlardır.

• Topraklardaki doğal örtüyü temizleyen buldozerlerin büyük çiftçiye ek toprak yarattığı, küçük çiftçilerin ise ekmeğine engel olduğu gerekçesiyle, devlete ait birkaç buldozeri havaya uçurmuşlardır.

• Dinan kasabasının kaymakamlık binasını ve adliyesini, Redon’un vergi dairesini ‘Sömürgeci mekanizmanın bölümleri oldukları’ gerekçesiyle dinamitlemişlerdir.

• ‘Brötanya topraklarını peşkeş çektiği’ iddiasıyla, büyük bir emlâk satım bürosu sahibinin villasını dinamitlemişlerdir.”

Le Monde, 6 Ekim 1972:

“Brötanyalı on bir sanığın ikinci duruşması, beklenildiği üzere bir gösteriyle başlamıştır. Sanıklardan biri, savunmasında Brötan dilini kullanmaya başlayınca duruşma yargıcı onun sözünü kesmiştir. Sanık ısrar ettiğinde, yargıç görevlileri çağırarak onu dışarı çıkarttırmıştır. Bu arada, öteki sanıklar bağırmaya başlamış, fakat daha sonra ilk sanık tekrar içeri gelip savunmasına Fransızca devam etmiştir. (...)

Yargıçlar Kurulu Başkanı Romeiro duruşma başlarken bir konuşma yapmış ve tartışmaların çerçevesini taraflara hatırlatmıştır. Yargıç Romeiro, şunları söylemiştir: ‘Fransız hukukunda, düşünce suçu diye bir şey yoktur. Kendini Brötanyalı diye tanıtmaya herkesin hakkı vardır. Savaştan önce, Alsaslılar bu nitelikleriyle milletvekili olmuşlardı. Son seçimlere, aynı görüşü savunan kişiler Brötanya’dan adaylığını koymuş ve bundan ötürü hiçbir tenkide uğramamıştır. Burada yargılayacağımız, maddi olaylardır; bu olaylara ilham veren fikirler değildir.’”

Le Monde, 11 Ekim 1972:

“Brötanyalı on bir sanığın duruşmasında savcı iddianameyi okumuş ve şu cefaların verilmesini talep etmiştir: Tedhişçi grubun lideri J. Charpantier için beş yıl hapis, dört sanık için üç ila dört yıl hapis, bir sanık için iki yıl hapis. Savcı, bu cezaların ‘tecilsiz’ olarak verilmesini (yani suçluların mutlaka ve hemen cezaevine konmasını) istemiştir. Bunların dışındaki dört sanığın ‘tecilli’ olarak hapis cezasına çarptırılmalarını isteyen savcı, bir sanık hakkında da talepte bulunmayarak onunla ilgili cezayı yargıçların kararlaştırmasını önermiştir.”

Le Monde, 12 Ekim 1972:

“Brötanyalı on bir sanığın duruşması Paris’teki Devlet Güvenliği Mahkemesi’nde karara bağlanmıştır.

Karardan önce konuşan savcı, her sanığın durumuna tekrar değinmiştir. Benzer bölgesel sorunların Fransa’nın çeşitli yerlerinde var olduğunu belirten duruşma savcısı, son yıllarda durumun düzeldiğini ve bölgesel eşitliğe doğru gidildiğini sözlerine eklemiştir. Savcı, ayrıca, bazı tanıkların, ‘Brötanya kültürünü merkezi devlet öldürüyor’ yolundaki iddialarını cevaplamış ve bunun yanlış olduğunu söylemiştir. Savcı, örnek olarak, Brötanya’da Brötan dilinde yayınlar yapılmasını göstermiştir.

(On bir sanıktan biri suçsuz olduğunu söylemiştir. İkisi, hareketleri desteklediğini fakat fiilen olaylara katılmadığını açıklamıştır. Sekiz sanık,

kamyon ve buldozerleri dinamitle havaya uçurduklarını, resmi dairelerle bir özel villayı kundakladıklarını belirterek suçu kabul etmişlerdir.)

Duruşma yargıcının kararı şu şekildedir: Üç sanık beraat etmiştir. Öteki sekiz sanık bir yıldan beş yıla kadar değişen cezalarla, fakat 'tecilli' olarak hüküm giymişlerdir. (Yani, bu suçlular cezaevine girmeyecek, eğer ilerde yeniden suç işlerlerse bu süre o suçun cezasına eklenecektir.) Bilindiği gibi, duruşma savcısı iddianamesinde cezaların tecilsiz olarak verilmesini istemişti.

Kararın okunmasından sonra suçlular Yargıçlar Kurulu'nun açıkladığı sonucu sevinçle karşılamışlardır."

Devlet Güvenlik Mahkemesi, "Fransa ortamında" işte böyle işlemektedir...

Milliyet, l8 Ekim 1972

## Suç ve Ceza

Suç ve ceza, hukukun özüyle ilgili kavramlardır. Bu kavramlar üzerinde yapılacak yanlışlar ya da bu kavramların birlikte anlam taşıdıkları çerçeveyi soyutlayan davranışlar, tümüyle hukuku ortadan kaldırabilirler. Suç ve cezayı yanlış yorumlayan yahut eksik yorumlayan bir sistem, hukuk anlayışına bütünüyle ters düşebilir; bu ters düşmenin olumsuz sonuçlarını çok geniş topluluklarda duyurabilir.

Bu büyük önemlerinden ötürü, suç ve ceza kavramları hukuk tarihi boyunca sürekli bir gelişme içinde olmuşlardır. İnsanların ilerleyip uygarlaştığı ölçüde, bu kavramlar da nitelik değiştirmişlerdir. Roma İmparatorluğu'nu yıkan Barbar kavimlerin "suç" anlayışıyla 20. yüzyılın anlayışı; falcıları engizisyon işkenceleriyle ölüme mahkûm etmiş Ortaçağ'ın "hukuku" ile gazetelerinde günlük fal izlenen günümüzün suç ve ceza kavramı, çok ayrı şeylerdir.

Suç ve ceza anlayışını çevreleyen toplumsal ortam değiştikçe, bu kavramlar da yeni özellikler almış, eskiyen niteliklerini tarihe bırakmışlardır: Örneğin, hayvancılıkla geçinen göçebe toplumlarda, başkasının sürüsünden koyun çalmak en ağır suç, cezası idamdır. Aynı topluluğun bir yerleşme ve şehirleşme sürecine girmesinde, hayvancılığın azalan önemiyle birlikte koyun çalmak da en büyük suç olmaktan çıkar. Onun yerini, bir şehir toplumunun yarattığı yeni suçlar ve gerektirdiği yeni cezalar alır.

Aynı şekilde, "suç" diye nitelenen bazı girişimlerin de toplumsal gelişmeler çerçevesinde bu niteliklerini tarihe bırakmaları söz konusudur: "Dünya dönüyor" diyen bir Galileo, engizisyonun gözünde suçludur. Dünyanın döndüğü kaçınılmaz biçimde ispatlandıktan sonra, aynı şeyi söylemek suç değildir. Daha doğrusu, bunu suç diye niteleyecek kuvvet kalmamıştır ortada. Hele çağımızda, "suçluluk" adetâ soyut ve göreli (izafi) bir kavram olmaya doğru gelişmiştir. Kimin suçlu kimin suçsuz olduğu, günümüzün zorlanan düşünce sınırlarında ve karmaşık ilişkileri çerçevesinde belirlenmesi zor bir durum olmuştur. Örneğin, açlıktan ekmek çalanın mı yoksa onu aç bırakıp buna sebep olanın mı suçlu sayılacağı, tartışma konusudur.

Hangi davranışların "suç" sayılacağı gibi, tek başına "suç" kavramı da, "ceza" anlayışı da değişmiştir. Bir fiilin "suç" olabilmesi, serbest iradeden o

fiili gerçekleştirme bilincine kadar çeşitli şartlara bağlanmıştır. Aynı şekilde, “cezanın hukukiliği” bazı ön şartlarla sınırlanmıştır: Ceza, ancak “kanuni” olabilir; kanunlarla ve kesin olarak belirtilmiş bir fiilin gene kanunlarla ve kesinlikle çizilmiş karşılığıdır. “Ceza”, “eşitlik” ilkesine sıkıca bağlıdır; bir zümrenin sosyal imtiyazlılığı onun başka zümrelere göre öncelik taşımasına elvermez. “Ceza”, “kişisellik” anlayışıyla da sınırlıdır. Bir suç ancak onu işleyenin cezalanmasına yetebilir, vb.

Toplumlarda suç ve ceza anlayışının daha objektif ve daha insancıl doğrultuda gelişmesi çağımızda “medeni” diye nitelenmenin başlıca şartı olmuştur.

Suç ve ceza anlayışına ilişkin bir başka önemli nokta, suçla ceza arasındaki zorunlu bağlantıdır; cezanın “meşruiyetidir.”

“Ceza,” birtakım gerekçeleri olan ve şartlara bağlanmış bir hukuk kavramıdır. “Suç”un hukukiliği için nasıl bazı şartlar aranmış ve “suçun” tartışmasız bir objektiflikle ortaya konması öngörülmüşse, “cezanın” da yararlılığı ve dengeliliği öngörülmüştür.

Ceza, bir toplumsal amaçla verilir: Suçlu bir fiilin cezalandığını göstererek aynı suça eğilimi azaltmak; suçlu kişiyi cezanın öğreticiliğinden geçirip topluma yeniden kazandırmak; toplumu suçlu fiillerden sakınmak, vb.

Ancak, cezanın bu görevleri yerine getirmesi ve meşruiyetiyle hukukiliğini koruması için, başka hukuk normlarına bağlı olması gerekir. Bu normlardan en önemlisi, “suçlarla” “cezalar” arasında bulunması zorunlu olan “denge”dir. Modern ceza hukukunun öncülerinden Cesar de Beccaria’nın daha 18. yüzyılda belirttiği gibi, cezanın meşruiyeti, suçun ağırlığına orantılı olmasına bağlıdır. Suç ve ceza arasında hukuki bir bütünlük vardır. Bir suçun bütün objektif şartları karşılanmışsa bile, ancak bu suçun gerektirdiği ölçüyü aşmayan bir ceza, “hukuki” olabilir. Kanun koyucu genellikle cezaları gayet geniş bir taban ve tavan arasında belirlediğinden, bu konuda yargıçlara çok önemli bir takdir görevi düşer.

Suçlarla cezalar arasındaki dengenin bozulması, sadece cezaların meşruiyeti sorununa yol açmaz; kamuoyunun suç ve ceza kavramlarına, hukuk sistemine olan güvenini sarsabilir. Cezanın bütün toplumsal görevini kaybetmesine, suçun suç niteliğinden uzaklaşmasına, hukukun ciddiyetini yitirmesine yol açabilir.

Medeni toplumlarla medeni olmayan toplumlar arasına çağımızın koyduğu başlıca farklardan biri, toplumların hukuk anlayışıdır. Hukuk

sistemi, “suç” anlayışı, suçun ağırlığıyla cezanın ağırlığının dengeli olması, “suç”un objektif ve tartışmasız ölçülerle belirlenmesidir.

Uganda’da, Merkezi Afrika Cumhuriyeti’nde pazardan elma çalan “suçlu,” sağ eli kesilerek cezalandırılabilir; yankesicilik yapan bastonla dövülüp öldürülebilir.

Bu durum sadece söz konusu toplumların “medeniyet dışı” olarak nitelenmelerine yol açmaz; mevcut hukuk sistemleri var oldukça onların gelişmesine de, mutluluğuna da, güvenliğine de imkân vermez.

Çağımızın dünyasında bir yer tutabilmek, ancak toplumların hukuk bilincine sahip olmalarıyla, çağdışı suç ve ceza anlayışlarından sakınmalarıyla mümkündür.

Milliyet, 8 Kasım 1972

## İhtilâlcinin Ölümü

Kırk günden beri güvenlik kuvvetlerince izlenen Karlos Lâmarka bir ağacın altında dinleniyordu. Brezilya'nın ıssız bir dağ başında hava sıcaktı. Ağustosböceklerinin ötüşü havanın sıcağını daha belirginleştiriyor, yaprak kıpırdamıyordu.

Karlos Lâmarka, belki de, geçmişini düşünüyordu. İhtilâlcilikle duygusallığın birbirine karıştığı ve mutlaka, ama mutlaka cesaretin önde geldiği bir geçmişi ve otuz üç yaşını düşünüyordu. Bütün imtiyazlarını ve rahatını iğrenerek nasıl fırlatıp attığını hatırlıyordu. Kendisini onca etkileyen, üç yüz yıllık bir olayı hatırlıyordu: 17. yüzyıldaki kara derili esirlerin ihtilâlini, bu esirlerin kurduğu "Palmares" cumhuriyetini, bu cumhuriyetin Portekizli sömürgecilerin saldırılarına elli yıl dayandığını yeniden düşünüyordu. Sonra, ülkesini saran baskıya karşı açtığı mücadeleyi, 17. yüzyılın kara derili esirlerini anarak kendi hareketine "Palmares" adını verişini hatırlıyordu.

(Ve yirmi kadar güvenlik ajanı, ellerinde silâhları ve bombalarıyla, Karlos Lâmarka'nın altında dinlendiği ağacı sarıyordu. Ölüm çemberi daralıyor, daralıyordu. Ağır ağır, sessizce.)

Karlos Lâmarka kendini düşünüyor ve herhalde, gülümsüyordu.

Brezilya'nın üç büyük ihtilâlcisinden biri olduğu söyleniyordu: İlki, Karlos Marigella'ydı. 1969'un eylülünde vurulmuştu. İkincisi, Huakim Kamara Ferreira'ydı. 1970'in ekiminde öldürülmüştü. Karlos Lâmarka, günlerden 17 Eylül Cuma olduğunu, 1971 yılında bulunduklarım düşündü.

Kendi türlerinden ihtilâlci olmak, gerçekten zor işti. Bir çeşit "Hazreti İsa" olmaktı. Evet, kahramanlığına kahramanlıktı –bunu düşmanlar bile reddetmiyordu– ama, zordu. Önce, her şeyi ve herkesi karşılarına almışlardı. Devrimci partileri bile. Fakat, parti mekanizmasının ağırlığı, "hesapları..." şu anda bile sıkıntı veriyordu Karlos Lâmarka'ya. Evet, belki gerçekte haklı olan onlardı ama, parti merkezlerinin karanlık odaları, uzun vâdeli planları Karlos Lâmarka'ya göre değildi. O, açıklığın, dağların bayırların, alabildiğine bir hürriyetin insanıydı. Sabırsızdı ve haklıydı. Ülkesi için, halkı için çok şey yapmıştı, buna inanıyordu. Zaman zaman ümitsizliğe kapılmıştı: "Bağır bağır bağırmış," insanları "kurşun eritmeye çağırmıştı." Fakat onu dinleyen, hep, "sağır kulaklar" olmuştu. Yok, kendini ve mücadelesini inkâr etmiyordu. Gerçekçi yolda olmasa bile, doktrine tam

oturmasa bile, mücadelesi derin izler bırakmıştı. Kahraman olduğu bile söylenmişti. Adına türküler yakılmıştı.

Karlos Lâmarka, etrafına bakındı. Arkadaşı ve yardımcısı Hoze Kampos Barretas yanı başındaydı. Yere çömelmiş, kendi dünyasına dalmıştı. Az ötede, sevgilisi İara İavelberg duruyordu. Ona gülümsüyordu. Kendisiyle her şeyi –ama her şeyi– paylaşan İara. Karlos Lâmarka aşkı düşündü ve herhalde, sevgilisine bakıp gülümsedi.

(Yirmi güvenlik ajanının ölüm çemberi biraz daha daralmıştı. Ağır ağır, sessizce. Eller artık tetikteydi. Ve Karlos Lâmarka, aşkı düşünüyordu.)

Ölüm, ihtilâlcinin can yoldaşıydı. Ekmek gibi, su ve hava gibi, sigara gibi alışılan, kanıksanan bir şey. İnsanları daha güzel yaşatma mücadelesinin hep ölümün eşiğinde sürdürülmesi, Karlos Lâmarka'ya garip bir çelişme olarak gelirdi. Yaşamayı ve insanları öylesine seviyordu, yaşamın her anına öylesine bilinçle ve saygıyla ve değerlendirerek sarılıyordu ki, ölümden korkuyordu. Aynı zamanda hiç korkmuyordu ölümden. Sonra, ölüme karşı umursamazlık nedenlerinin, ölüm korkusunu onda yaratan nedenlerle eş olduğunu görüyordu: Yaşamaya ve insanlara olan büyük tutkusundan ötürü ölümden korktuğunu, aynı anda ve aynı tutkudan ötürü ölümü hiç umursamadığını düşünüyordu.

Ölmek, bir ihtilâlci için bile kolay değildi. Dile kolaydı, ölmek. İnsanın, en doğal, en gerçek, en büyük varlığını bir çift zar fırlatır gibi ortaya atması. Ne zaman ve nereden geleceğini bilmediği, ama çok yakında ve mutlaka gelecek olan ölüme dimdik bakması kolay değildi. Üstelik, kendini aldatmadan, birtakım mistik hayâllere kapılmadan, her şeyin o anda biteceğini bilerek, yaşamın olduğu gibi ölümün de bilincine vararak ölümü beklemek. Ölümün üzerine üzerine gitmek. Korkunç bir şeydi bu. Ve bir ihtilâlci için bile zordu.

(Çember iyicene daralmıştı artık. Silâhlar omuzdaydı. Namlular kurşunları kusmak üzereydi. Beklenen sadece bir işaretti.)

Brezilya'nın ıssız bir dağ başında hava sıcaktı. Ağustosböceklerinin ötüşü havanın sıcağını daha belirginleştiriyor, yaprak kıpırdamıyordu.

Ağacın altında üç kişiydiler. Karlos Lâmarka, 17. yüzyıldaki kara derili esirlerin isyanını düşünüyordu. Ölümü ve yaşamı, aşkı düşünüyordu. Yardımcısı Barretas yere çömelmişti. Kendi dünyasına dalmıştı, İara İavelberg, Karlos Lâmarka'ya bakıyor, gülümsüyordu.

Birdenbire yırtıldı dağ başının sessizliği. Ağustosböcekleri sustu. Silâhına davranan Hoze Kampos Barretas, kurşun yağmurunun altında ilk

düşen oldu. Hemen arkasından Karlos Lâmarka vuruldu. Sırtüstü yıkıldı. Gözleri, tepelerindeki ağacın sık dallarına ve dallar arasından olanca gücüyle sızan güneşe takıldı. Kaldı.

İara, ayaktaydı. Ona ateş etmemişlerdi. Kadın, diye düşünmüşlerdi. İara, sevgilisinin dönük gözlerine baktı. Ağaca, yaprağa, toprağa baktı. Elindeki tabancayı şakağına götürdü. Tetiği çekti.

Ağacın altında üç kişiydiler. Uzanmış yatan üç cesettiler. Brezilya'nın ıssız bir dağ başında hava sıcaktı. Yaprak kıpırdamıyordu.

25 Ağustos 1971

## Uzaktan, Türkiye...

Uzak bir ülkenin cehennemle cenneti bir arada yaşayan bir bölgesinde Türkiye'yi düşünmek. On beş gündür tek bir Türkçe kelime duymamanın, tek bir Türk gazetesi görmemenin sıkıntısı –ya da mutluluğu– içinde memleketi hatırlamak.

Şimdi Türkiye'de neler oluyordur acaba?

Gazetelerin manşetinde mutlaka "Anayasa" vardır. İstanbul'dan ayrıldığımız günlerde bütün "uzlaşmalar" sağlanmıştı. Toplanıp değişikliği kabullenmekten başka iş kalmamıştı Meclis'e. Böylece, Anayasa değişiminde sürat rekoru kırarak Türkiye ilginç bir dalda hukuk tarihine geçmek üzereydi.

Şu Anayasa öylesine suçlanmıştı ki Türkiye'de... Partilerin ortak komisyonundan çıkan son metin, ilk sunulan değişiklik teklifi kadar olumsuz değildi ama, yönü ve niteliği açıkça ortadaydı: Türkiye'nin işçi, köylü kitleleri, aydınları, hür düşünce hayatı, son yılların en büyük darbesini bu Anayasa değişiminden yiyordu.

Başka bir deyişle, 1950'den beri sürekli gelişme sağlayan köylü kitleleri, aynı gelişimi 1960'tan sonra tanıyan işçiler ve aydınlar, bir hukuk cenderesine sokulacaktı şimdi.

Bunun, hukuk açısından sonucu ne olur acaba? Bize fakültenin daha ilk derslerinde öğretilen, hukuk kurallarının bir toplumdaki sosyal ve ekonomik nitelikleri yansıttığıydı; bu niteliklerin gerisinde kalan kanun maddelerinin zamanla kaçınılmaz bir ölüme terk edildikleriydi; hele sosyal ve ekonomik gelişmelerle çelişen yeni kuralların ya geçersiz kalacağı ya da sürtüşmeler yaratarak yok olacağıydı.

Gene İstanbul'dan ayrıldığımız günlerde, Türk sendikacılık tarihine geçecek ilginç bir "anlaşma" imzalanıyordu. Sendikaların iki yıl için istediği zamma karşılık, işveren durumundaki devlet talebin yarısında direniyordu. Grev kararı alınmıştı. Sonra, binlerce işçi adına konuşma yetkisi türk-iş Genel Sekreteri'ne verildi. Sonra devletin görüşüne yakın bir zamla anlaşma oluverdi. "Türk işçisinin memleket severliği" üzerine nutuklar söylendi.

Bu binlerce işçi şimdi ne düşünüyordur acaba?

Son iki yılın hayat pahalılığını ancak karşılayabilen ve onları iki yıl önceki düzeye kavuşturan bir anlaşmadan memnun mudurlar? Pahalılık

aynı hızla artarken, bu zam onlara gelecek iki yıl için güven vermekte midir?

“Ücretlerin dondurulması” gibi işçi kitlesinin felâketine yol açacak “bilimsel” tedbirlerden acaba hâlâ söz ediliyor mu Türkiye’de? Türk işçisiyle Amerikan yahut İsveç, İngiltere işçisini aynı “bilimsel” ölçüye vurup sonuç çıkarılıyor mu?

Bütün mesele, başka zümrelerin çıkarını sağlamlaştırmak için işçi kitlesinin gücünü ve gelirini sınırlamakla ilgiliydi herhalde. “Mühür kimin elindeyse Süleyman odur” derler. Mührü tutan eller, tabiatıyla kendi çıkarlarından yana kullanacaklardı bunu; Süleyman kendileriydi. Eskiden de mühür aynı ellerdeydi ama, kullanışını işçiler de etkiliyordu. Şimdi Türkiye, bu etkinin yapılamadığı, mührün serbestçe bastırıldığı bir dönemi yaşıyordu.

Yaşayacak ve öğrenecekti Türkiye. Birtakım sözler, uyarılar, düşünceler, tecrübenin ateşten sınavından geçerek kuvvet kazanacaktı. Gözle görülüp elle tutulan olaylarda somutlaşacaktı.

Ve geleceğin Türkiye’si, artık, geçmişin tecrübesinden yararlanmasını öğrenmiş bir Türkiye olacaktı.

Üç hafta öncesinin gazetelerinde “işkence” iddiaları yer almaktaydı. Çeşitli duruşmaların sanıkları, kendilerine işkence yapıldığını öne sürüyorlardı.

Bu iddialar herhalde derinliğine araştırılmış, yetkili makamlar gerçeği ortaya çıkarmışlardır! Duruşma yargıçları, çeşitli işkencelere hedef yapılmış insanların, mahkemelerde kendilerini yeterince savunamayacağını karara bağlamıştır mutlaka! Hukukun amacı, önceden tasarlanmış suçlamalara insanları yerleştirmek için onlara işkence yapmak değildir.

Çoğu “anayasanın bir bölümünü tağyir ve ilga” iddiasıyla yargılanan sanıkların bu durumu, şimdi, onları yargılayan toplumun “anayasanın bir bölümünü tağyir ve ilga” ettiği yolunda kuşku yaratmaktadır. Zira, “işkence,” Anayasa’nın kesinlikle yasakladığı bir harekettir. Bu harekete başvuranlar, en az duruşma sanıkları kadar “Anayasa’yı çiğnemekten sanık” mevkiindedirler.

İşkence iddialarını araştırıp gerçeği ortaya koymadan bir toplumun hukuk düzeni, bir “komedi hukuk” olmaktan öteye geçemez.

Herhalde yetkililer bu konunun üzerine çoktan eğilmiş, gerçeği ortaya çıkarmışlardır Türkiye’de!..

Uzak bir ülkenin cehennemle cenneti bir arada yaşayan bir bölgesinde, ormanların yeşilinde ve çocukların sesinde Türkiye var. Esmer derili insanların derisinde Türkiye var. Kara gözlerin renginde Türkiye var. Türkiye. Yere göğe koyamadığımız, üç gün ayrı kalınca sayıkladığımız, özlediğimiz Türkiye. İnsanlarının mertliği ve yüceliğiyle ve her zaman güzel olan, güzel kalacak temel kişiliğiyle, Türkiye. Bizim Türkiye'miz.

Kalküta, Ağustos 1971

# İKİNCİ KİTAP:
# TARİHTEKİ YERİ VE SONUÇLARI

## Giriş

Neden 12 Mart yaşandı Türkiye'de, neden bunca acı çekildi, insan öldürüldü, üç genç asıldı, işkence yapıldı, cezaevleri dolduruldu? Neden sosyalist parti kapatıldı, işçi sınıfı sessizliğe mahkûm edildi, kitaplar toplattırıldı, kitaplar yakıldı, neden Anayasa ve kanunlar değiştirildi? Neden Türkiye'nin dış siyaset alanındaki uyanışı ve yeni arayışları engellendi, neden bürokrasi siyasal iktidara el koydu, neden onların işini kolaylaştıran resmi kışkırtmalar düzenlendi ve neden Türkiye'nin toplumsal gelişimi iki buçuk yıl donduruldu?

Yani, neden 12 Mart gerçekleştirildi?

Çünkü Türkiye'ye hâkim olan dış ve iç kuvvetler, kendi zararlarına sonuçlar vermeye başlamış bir düzeni değiştirmek ve onun siyasal iktidarını devirmek zorunluluğundaydı. Çünkü kendi gönüllerince kullanabilecekleri bürokratik ideoloji ve güçler, hazır beklemekteydi. Çünkü bir dizi hesapsız girişim onların işini kolaylaştırmıştı. Çünkü bir bölüm genç, dehşetli namus ve inancına rağmen Marksizmi de Türkiye'yi de bilmeden yola çıkmış ve aranılan "resmi" gerekçeleri yaratmıştı. Yapılacak tek şey, bir manivelaya dokunmaktı.

12 Mart 1971 günü birtakım eller dokundu bu manivelaya. Ve Türkiye küçük-burjuva hayâlcilerinin zafer ve sevinç çığlıkları arasında ilericilerin (!) karanlığına itiliverdi.

Olayları ve Türkiye'yi soyut bir varlık diye ele alıp onları dış koşullardan kopuk sananlar, kurumları gökten indirilmiş bağımsız ve idealist olgular gibi yorumlayanlar vardı 12 Mart öncesinde. Aristocu mantığın kapanına sıkışmışlardı. Gözleri ya görmüyor ya da zümresel ve kişisel hesaplarının ışığında açıkça görüyordu. Bu gibilerin dışında olanlar için, 12 Mart bütün özellikleriyle birlikte beklenen ve kaçınılmaz bir sondu: Böylesine kritik bir dış ve iç ortamda, halkın uzun süreli çıkarları doğrultusundaki gelişmeler bir noktada mutlaka durdurulmak istenecekti. Hele bir bölük çığırtkanın gürültüsünde ve istemeden başkalarına gerekçe yaratanların varlığında, söz konusu gelişmenin dondurulmasına, geciktirilmesine mümkünse uzun süre engellenmesine çalışılacaktı.

12 Mart, bu çabanın adıdır.

Ve çok açık, çok yalın, kendi açısından çok akılcı bir yol izleyecektir.

# I
# DIŞ KOŞULLAR ZORLUYOR

12 Mart olayı, Türkiye'yi çevreleyen dış koşullardan ayrı düşünülemez. Hattâ, bu dış etkenlerle ilişkisi çeşitli yönlerden incelenmeye muhtaçtır. Zira, 12 Mart, Türkiye'nin dış siyasetini şu ya da bu nedenle alışılmış çizgisinden oynatan bir iktidara karşı yapılmıştır; Türkiye'nin yakından ilişkili olduğu Ortadoğu'nun bunalım anına rastlamıştır; 12 Mart'ın oluşumunda dış kuvvetlerin etkinliği, hem de en yetkili kişilerce açıklanmıştır.

1965-70 döneminde Demirel iktidarınca izlenen dış siyasetin özelliklerine girmeden önce, Türkiye'nin hangi uluslararası strateji ve çıkarlar uyarınca nasıl bir geleneksel göreve yerleştirilmiş olduğuna kısaca bakalım:

Türkiye'nin yarım yüzyıllık dış siyasal tarihi, belli bir doğrultuyu açıkça sergiler: Doğrultu, Batı'ya yanaşmak ve Doğu'dan kopmaktır. Hemen her dönem, kendi özellikleri içinde bu çizgiyi korumuştur: Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında, kültürü ve her şeyiyle Batılı olmak iddiasındadır Türkiye; Doğu, Türkiye'nin tarihi ve bu tarihteki misyonuyla birlikte reddedilmektedir. Genç Cumhuriyet'in dış siyaseti, Ortadoğu'daki tarihsel nüfuzun terk edilmesi, unutulması yönündedir. Cumhuriyetin ilk aşamasında zaten Türkiye'nin böyle bir nüfuzu sürdürecek gücü yoktur; ayrıca, yönetimin yaptığı ideolojik tercih de böyle bir politikaya yatkın değildir. Böylece, Batı Emperyalizmi'nin Ortadoğu'nun İslam topluluklarında kök salma süreci son muhtemel engellerinden arınmaktadır; Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin Kerkük ve Musul petrolleri üzerindeki haklarından pratikte vazgeçmesiyle[12] Batı açısından Ortadoğu sorunu noktalanmıştır.

Yeryüzünün en stratejik doğal kaynaklarını barındıran Ortadoğu toprakları, bundan böyle, tarih boyunca kendisini etkilemiş bir Türkiye'nin ilgisinden uzaklaştırılmakta, Batı'nın çıkarlarına daha açık, uzun süreli hesaplara daha elverişli kılınmaktadır.

Türkiye'yi Ortadoğu karşısında belli bir kayıtsızlığa sürükleyen ve böylece Batı'nın işini kolaylaştıran bu dış siyaset, II. Dünya Savaşı'nın bitiminde Türkiye'nin abd'ye yaklaşmasıyla kesin bir tavra dönüşecektir: "Pasif" politika 1945 sonrasında "aktif" bir nitelik almakta, nato ve Bağdat

Paktı (daha sonra cento) üyesi Türkiye, şimdi Batı çıkarlarının doğu ucundaki bekçisi, uzak karakolu olmaktadır. Tarihi boyunca Doğu'yu Batı karşısında korumuş olan bir toplum için ilginç bir değişimdir bu. Ve Türkiye, böylece, aldığı dış kredilerin, askeri yardımın karşılığını, kendi hâkim zümrelerinin çıkarları doğrultusunda ve şu görevi yüklenerek ödeyecektir: Bir yandan Sovyetler Birliği'ne karşı bir tehdit ve savunma aracı olmak, öte yandan ve en önemlisi, Batı çıkarlarını Ortadoğu'da kollamak, gereğinde bir Batı müdahalesini kolaylaştırmak ya da bizzat müdahalede bulunmak.

1920'lerde oluşan dış siyasal doğrultu 1950'lerde böylece vurgulanmış, kesin ve aktif bir biçim almıştır. Bu politikanın ışığında Türkiye nato'nun doğu bekçiliğini yüklenmiş, Bağdat Paktı ve sonradan cento kurularak Arap toplumları "kuşatılmıştır." Kral Faysal ve Nuri Sait Paşa'yı deviren Irak ihtilâline karşı aynı dış politika uyarınca Türk askerleri Irak sınırına yığılmış, "Kral'ı kurtarmak" için Batı'dan işaret beklenmiştir. 1958'de Lübnan'a Amerikan paraşütçü birliklerini indiren abd uçakları, aynı dış politika sayesinde Türkiye'deki üslerden havalanmıştır. Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi olayına Türkiye'nin karşı çıkması, Birleşmiş Milletler'de Cezayir'e karşı Fransa'nın yanında yer alması, hep bu politikanın doğal ürünüdür.

Kısaca, Türkiye, Batı çıkarlarının Ortadoğu'daki bekçisi, Batı'nın Ortadoğu'ya sıçrama tahtası, Batı'nın Ortadoğu üzerindeki sürekli tehdit aracı olmuştur. Ve 1965 sonrasının geçmişe oranla farklı özellikler de alan dış siyaseti, omuzlarına böyle bir misyon yüklenmiş Türkiye'de ve bu çerçevede gerçekleşmiştir. Hem de, Ortadoğu'nun en kritik bir döneminde, Batı çıkarlarının ikiye bölündüğü, Sovyet gemilerinin Akdeniz'e indiği, petrol bunalımının ufukta göründüğü, Arap-İsrail savaşının başladığı bir zaman kesitinde. Türkiye'nin "görevine" sahip çıkmasına Batı'nın, en fazla ihtiyaç duyduğu bir anda.

## A. Bir Dış Siyasetin Anlamı

1965-70 döneminin dış siyasetini 12 Mart'la ilişkisi açısından dikkatle incelemek gerekir. Çağımızın dünyasında çoğu "iç" sorunun doğrudan doğruya dış etkenlere bağlı olduğu, kimi gelişmenin dışardan harekete geçirilen manivelalardan yönetildiği, bir sır değildir. Hele Akdeniz ve Ortadoğu gibi 1960 sonrasının en kritik bir bölgesinde.

Bir olaydaki dış etkenlerin değerlendirilmesi, matematiksel kesinlikte olmayan bulgulardan ve ipuçlarından yararlanmayı da zorunlu kılar. Olayları bütünüyle kavrayabilmek ve gerçeğe yaklaşmak için kaçınılmazdır bu. Dış etkenlerin kendilerini kesinkes ortaya koyduğu tek durum, ancak olaydan elli hattâ yüz yıl sonra gizli belgelerin, hükümet toplantısı tutanaklarının ve benzer vesikanın açıklanmasından sonradır.

12 Mart, hiç kuşkusuz matematiksel bir kesinlikte olmamakla beraber, dış etkenin kendini en açık, en yalın biçimde gösterdiği bir harekettir. 12 Mart öncesi Türkiye'sindeki gelişmeleri, Akdeniz konjonktürünün verileri, Türkiye'ye "nazikçe" yöneltilmiş uyarılar hattâ dolaylı ihtarlar, 12 Mart'ın gerçekleşmesindeki özellikler, 12 Mart sonrasındaki durum, sorumluların açıklamaları ve bir yığın işaret, bir dış değerlendirmenin elverdiği kesinlikle 12 Mart'ı uluslararası denge mücadelesindeki yerine oturtur.

12 Mart olayındaki dış etkenlerin araştırılmasına, 1965-70 dış politikasının özelliklerinden ve niteliğinden başlanabilir.

Demirel-Çağlayangil dış siyaseti, bu dönem iktidarının sınıfsal özü ve yapısıyla, iç tercihleriyle kesin bir tutarlılık içindedir. Adalet Partisi öncelikle hangi sınıfın temsilcisiyse ve bu temsilcilik hangi koşullarda mümkün ve sürekli olmuşsa, dış siyasal tercihler aynı doğrultuyu izlemiştir: 1965 sonrasında, Türkiye'nin egemen ekonomik çevreleri hızlı bir kalkınma ve gelişme tutkusundadır. Bu gelişmenin sağlanması ve bunun demokratik hakların oluştuğu bir ortamda gerçekleşmesi aynı egemen çevrelerin demokratik çerçevede muhtaç oldukları kitle desteğinin de ön şartıdır. Zaten 12 Mart öncesindeki ap, kendinden evvelki dp gibi, özel sermayenin gelişmesi ile kitlelerdeki gelişmenin aynı doğrultuda tutulabildiği, bu iki gücün çok farklı özlemlerinin en az geçici bir süre ve bir ölçüde beraber karşılanabildiği bir özgül zaman kesitinin ürünüdür.

Dönemin bu özelliği, dış siyasal tercihlerde açıkça yansımıştır. Demirel iktidarı, aynen Menderes iktidarı gibi, (ve öncelikle temsil ettiği sınıfsal

güçler gibi) her şeyden önce bir ekonomik büyüme ve gelişme ülküsüne dönüktür. Gerek Menderes gerekse Demirel'de zaman zaman bir fetişizm ölçüsüne varır bu tutku. Demirel iktidarında her şey bu ekonomik büyüme tutkusunun perspektivinden değerlendirilir. Ekonomik büyümenin ötesindeki bütün etkenler, ancak bu büyümeye hizmet edip etmedikleri açısından bir önem taşıyabilir. Dış siyaset bile İdris Küçükömer'in deyişiyle, "... Bunların (dp ve ap iktidarlarının) başlıca hedefi kalkınma idi. Kalkınma tutkusu mevcuttu. Bu kalkınma için çeşitli çarelerin kullanılmasının gerektiğini, gerçekçi oldukları için anlamışlardı. Bu yoldan Türkiye'de ekonomiyi, üretim güçlerini, olanaklarını geliştirmeyi birinci hedef olarak aldılar. Öteki hedefler bunun fonksiyonu haline gelmişti; onunla bağlantılı olabilirdi."

İdris Küçükömer'in özlü biçiminde tanımladığı gibi, ap ve Demirel'e her şey bu ekonomik büyüme hedefinin bir fonksiyonu olarak görülmüştür. Öncelikle temsil ettikleri sınıf da hiç değilse kısa vâdede benzer bir tavrı benimsemiştir. Her şey, ancak ekonomik büyümeye katkısı oranında önemlidir ya da önemsizdir.

Demirel, kendisi ve partisi açısından büyük "günahı," bu özelliklerinden ötürü işledi. Ekonomik büyüme tutkusuna dış siyaseti bağımlı kılabileceğini, salt bu büyümeyi gözeterek dış siyasetini buna göre ayarlayabileceğini sandı. Bir ölçüde ayarladı da. Bu yeni dış politika, hiç kuşkusuz sadece egemen çevrelerin o dönemdeki tercihlerine değil, Türkiye'nin ve kitlelerin çıkarlarına da mevcut şartlarda en yakın olanıydı. Ancak, Demirel iktidarının sonunu ve 12 Mart'ı getiren başlıca etkenlerden biri de bu oldu.

1965-70'in dış politikası, Demirel tipi bir iktidar için bir bakıma kaçınılmazdı. ap'nin tarihsel işlevinin ve bu işlevle tutarlı olan Demirel'in kişiliğinin doğal ürünüydü. Türkiye'nin kapitalistleşme sürecindeki o belirli aşamada, yapılması gereken zorunlu tercihti. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Demirel dış politikasının yönelimleri kendi içsel dinamiklerinin doğrultusunda ve tutarlıdır. Yapılan tercihin kimi sonucu anti-emperyalist bir özellikteyse de, bizatihi tercih böyle bir güdüden yahut amaçtan hareket etmemiştir. Tercihi harekete geçiren itici güç, doğrudan doğruya ekonomik büyüme tutkusudur; dış politikayı ancak bu tutkuya katkısı ölçüsünden değerlendiren bir anlayıştır.

Ap iktidarının işlevi bu olunca, Demirel-Çağlayangil dış siyaseti belli hedefleri gözetecek, bunlarla tutarlı bir yol izleyecektir: Hedeflerin ilki,

ekonomik büyümeye katkısı olan ve bu büyümeyi engelleyecek bir bağımlılık getirmeyen her çeşit dışa açılıştan, dış krediden en geniş ölçüde yararlanmaktır. İkincisi, Türkiye'yi herhangi bir çatışmadan hattâ gerginlikten uzak tutmak, ekonomik büyümeyi sekteye uğratabilecek bütün gelişmelerden dikkatle sakınmaktır... Nihayet, ekonomik büyümenin hem ön şartı hem de sonucu niteliğinde olan sınai ürün ihracı ve yeni pazarlar yaratılmasıdır.

Özetlersek, 1965-70'in Adalet Partisi iktidarı, öncelikle temsil ettiği sınıf ve zümrelerin o dönemdeki özellikleri ve yararlarını yansıtan bir dış politika uygulamıştır. Bu objektif çerçevede, ap yönetimine o dönemde egemen olan, her ne pahasına olursa olsun hızlı büyüme tutkusudur; gelişen burjuvazilere özgü pervasızlıktır ve Demirel'in deyişiyle, "büyüyen bir Türkiye'nin menfaati uyarınca her zamankinden çok dış ilişkilerin kurulması, değişik sahalarda ihtiyacı olan milletlerarası işbirliğini yapmasıdır."

Dönem, iktidarı açısından, hızlı ekonomik büyümenin ön koşulları neyse, bunlar, temel dış ideolojik seçmeden sapılmaksızın yerine getirilmelidir. Başka bir deyişle, aranan uzun vâdeli dış krediler, yeni pazarlar, komşularla iyi ilişkilerse, bunların gereği yapılmalıdır. Bu yapılırken de nato'dan ayrılmak, tarafsızlık gibi bir mesele yoktur ortada. Sadece, mevcut dış siyaset çizgisini kısa süreli ekonomik yararlar gereğince bir ölçüde alışılmışın dışına taşırmak vardır. Ancak bu bile, Ortadoğu konjonktürünün kritik 1965-70 dönemi için "ihtilâl" anlamındadır; ekonomik büyümenin gerektirdiği çok yönlü dış ilişkiler ve açılış, bir dengeyi önemli ölçüde rahatsız edebilmiştir.

Söz konusu ekonomik güdüler, dış siyasal yönelimlerin çerçevesini çizmiştir. Önce, Türkiye'nin en stratejik üç yatırımı, Sovyetler Birliği'nin yardımı ve kredisiyle uygulanmaya konmuştur. Demirel tipi bir iktidar ve onun büyüme tutkusu açısından, önemli olan, bir ekonomik yatırımın gerçekleşmesidir. Bunun şu ya da bu ülkenin katkısıyla yapılması ve beraberinde taşıdığı dış siyasal anlam ancak ikinci plandadır. Nitekim, toplam değeri sonuçta yarım milyar dolara yaklaşan Aliağa Petrol Rafinerisi, Üçüncü Demir-Çelik Kompleksi ve Seydişehir Alüminyum İşletmeleri, Sovyet teknik yardımı ve kredisiyle Demirel iktidarı döneminde gerçekleşmeye başlamıştır.

Aynı ekonomik büyüme tutkusunun ürünü olarak yeni dış siyasal çerçeveyi oluşturan, Türkiye'yi uluslararası gerginliklerin ve maceraların

dışında tutmak isteğidir. Bunun dış siyaset pratiğindeki sonucu, Ortadoğu karşısında belli bir barışçı tutumdur; Türkiye'yi Ortadoğu'ya bir maşa ya da sıçrama tahtası olarak bulaştırabilecek durumlardan dikkatle kaçınmaktır. Bu politika, çeşitli dış ve iç çevrelerin açık ihtarı, hattâ tehdidine hedef olmuştur.

Nihayet, gelişen yerli sanayinin elverişli bir pazarını Arap ülkelerinin yaratabileceğini; dışa satımın o yönde gelişeceğini Demirel-Çağlayangil stratejisi görmekte gecikmemiştir. Bir Yugoslavya'nın coğrafi uzaklığına rağmen yaptığını Türkiye'nin hem de bunca tarihsel önceliğine rağmen yapamadığı için ortada gerçekten neden yoktur. Bu düşünceler, dış siyasetin bir yandan giderek Arapları gözetmesine bir yandan da hem Araplar üzerinde etkili olan hem de yeni bir kredi kaynağı olan Sovyetler Birliği ile ilişkilerin yeni bir açıdan değerlendirilmesine yol açmıştır.

Görüldüğü gibi, 1965-70 döneminin dış siyasal tercihlerine yön çizen "yüksek" duygular, "anti-emperyalist" eğilimler falan değildir. Pragmatik, gerçekçi, her şeyden önce gelişen Türk sanayiinin çıkarlarını gözeten, biraz da oportünist olan, özel sermayenin kısa süreli yararları ve Türkiye'nin genel yararı doğrultusunda olan düşüncelerdir. Bununla beraber, güdüler ne olursa olsun, ortaya değişik bir dış siyasal tavır çıkmış ve bu tavır Demirel iktidarını deviren 12 Mart hareketinin başlıca nedenlerinden biri olmakta gecikmemiştir.

Türkiye'de yeni dış siyaset rüzgârlarının estiği bu dönemi değerlendirirken, Ortadoğu'nun koşullarını unutmamak gerekir.

1965 sonrasında, Sovyetler Birliği Akdeniz'e inmiş, Akdeniz sularında gerginlik artmıştır. Amerika'nın çeşitli deniz üstlerine karşılık şimdi Sovyetler de büyük üslerden yararlanmaktadır. Arap-İsrail savaşı 1967'de patlak vermiştir. 1967, cıa güdümlü faşist Albaylar Cuntası'nın bir nato planı uygulayarak Yunanistan'da iktidara geldiği yıldır aynı zamanda. Petrol üreticisi ülkeler bu dönemde kendi egemenliklerini ölçülü biçimde arttırmakta, petrol fiyatları yükselmektedir. 1973 bunalımının habercisi olan ilk işaretleri daha o günlerden sezmek mümkündür. Kıbrıs'ta, nato'nun ve faşist Yunan Cuntası'nın yanlısı Grivas ile Sovyet ve Arap dostu Makarios arasında mücadele şiddetlenmiştir, İran hızla ve görülmemiş şekilde silâhlanmaktadır. Batı, petrol ihtiyacının geleceğinden endişelidir. Yeni bir Arap-İsrail çatışması, hem de Sovyetler Birliği ve Amerika'yı daha derinlemesine işin içine sokmak tehlikesini de taşımasına rağmen, kaçınılmaz gözükmektedir. Ortadoğu'da süper güçler safını tutmuş, abd

İsrail'in, sscb Arapların kayıtsız şartsız desteği; beklenen savaşın dolaylı tarafları olmuştur.

Peki, bu arada Türkiye ne yapmaktadır? nato zincirinin doğu ucundaki halkası, Batı'nın Doğu karakolu, Batı çıkarlarının güvenilir bekçisi ve hem Sovyetler Birliği hem de Arap ülkeleri karşısında omuzlarına kalkanlık ve denetçilik yüklenmiş, bu göreviyle tanınıp bilinmiş, stratejik planlardaki yerine oturtulmuş Türkiye, Ortadoğu'nun bu kritik döneminde kendisinden çok şeyler beklenen Türkiye, ne yapmaktadır?

Türkiye, bir yandan Sovyetler Birliği'yle dostluğunu geliştirmekte, bir yandan Araplara yaklaşmakta ve en ilginci Batı "savunmasının" kendisinden beklediği görevleri yerine getirmeyeceğini, açık açık söylemektedir!..

1965-70 döneminde Türkiye'nin izlediği dış siyasetin Akdeniz ve Ortadoğu'daki abd çıkarları ve askeri stratejisiyle hangi noktalarda çeliştiğini sırasıyla izlemeye çalışalım:

Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde Amerikan askeri üsleri nato ve ikili anlaşmalar çerçevesinde kurulmuştur. En önemlileri, Diyarbakır ve İncirlik Hava Üsleridir. abd ve nato'nun Ortadoğu ve Akdeniz savunmasında –ya da saldırısında– bu askeri üslerin olağanüstü bir önemi vardır. Uçak gemilerinin çoğalmasına ve gelişmesine rağmen. Özellikle Adana İncirlik Hava Üssü, abd stratejisinin, savaş ve askeri müdahale planlarının vazgeçilmez bir parçasıdır.

abd yetkilileri, öncelikle İncirlik Üssü'nü "bütün Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyecek ve yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılacak kadar önemli" görmektedir. Bu üssün kullanım biçimine Türkiye'nin getirmek isteyeceği bir değişim, abd'nin Türkiye'yle ilişkilerini yeniden gözden geçirmesini gerektirecektir.

Mesele, Türkiye'deki Amerikan (yahut nato) üslerinin hangi amaçla kullanılabileceğine ilişkindir. abd'nin anlayışına göre, üslerin kullanımı "geniş" biçimde yorumlanmalıdır: Ortadoğu'daki bir karışıklık, Akdeniz'de ve Araplardan doğan bir tehlike, bu üslerin kullanılmasında yeterli neden olabilir. Üslerin kullanımı için nato ülkelerine doğrudan bir tehdidin varlığı ya da nato amaçlarının yakından söz konusu olmaları, zorunlu değildir. Başka bir deyişle, abd'nin Türkiye'deki üslere ilişkin anlayışına göre, kullanım doğrudan doğruya abd çıkarlarına bağlıdır; bu çıkarlara yönelen bir tehlike nato ve amaçlarıyla ilgisiz bile olsa, üsler kullanılabilecektir.

abd, üsler konusundaki bu anlayışın büyük örneğini 1958'de vermiştir. Ortadoğu'nun büyük değişiklere sahne olduğu bir yıldır 1958. Eisenhower Doktrini'ni benimsemiş ve abd yardımı almış (1957) tek Arap yanlısı Cumhurbaşkanı Kamil Şamun, Mısır ve Başkan Nasır'a yakın olan milliyetçi güçler tarafından tehdit edilmektedir. Temmuz ayının başlarında Irak'ta ihtilâl olmuş, Kral Faysal ve Başbakan Nuri Sait Paşa öldürülmüştür. abd'nin ve Bağdat Paktı'nın temsilcileri Irak'ta saf dışı olmuş, yerlerini daha ilerici ve bağımsız kuvvetler almıştır. Bu genel çerçevede, Lübnan'daki abd yanlısı iktidarın da devrilmesi artık gün meselesidir.

Bu durumda, Kamil Şamun, Amerika'ya çağrıda bulunarak yardım ister. Ve Amerika, Türkiye'deki İncirlik Üssü'nden uçaklara bindirdiği paraşütçü birliklerini 14 Temmuz 1958'de Lübnan'a indirerek Kamil Şamun iktidarını kurtarır; başlamış ihtilâlin bastırılmasında başlıca etken olur.

Burada bizim açımızdan önemli olan nokta, abd'nin Türkiye'deki üsleri nato'yla ilgisiz bir amaçla kullanabilmesidir. Üsleri bu şekilde değerlendirmesidir. 1958'de olduğu gibi daha ilerki bir tarihte de ve gerektiğinde Ortadoğu'ya ilişkin olarak bu üsleri kullanabileceğini ortaya koymasıdır. Nitekim aynı üslerin kullanımı 1970 Ortadoğu bunalımında ve Ürdün Krallığı ile Lübnan Cumhuriyeti'ni Filistin gerillasının tehdit ettiği bir sırada yeniden söz konusu olmuş; aynı kullanım biçimi, 1973 Arap-İsrail savaşında da düşünülmüştür.

Ne var ki, 1965-70 döneminin Demirel-Çağlayangil dış siyaseti, bu abd üslerinin görevini çok değişik biçimde yorumlamış ve ancak "sınırlı" bir kullanıma izin vereceğini açıkça belirtmiştir. Türkiye'nin bu yeni anlayışına göre, abd üsleri ancak nato'yu doğrudan ilgilendiren bir durumda ve nato çerçevesinde kullanılabilir. Üslerden Ortadoğu'yla ilgili bir sorun için Amerika'nın yararlanması, 1958'deki gibi Ortadoğu'ya çıkarına ya da indirme yapmak için bu üsleri kullanması söz konusu değildir. Nitekim, bu yeni politika 1970 Ürdün-Lübnan olayları sırasında olanca çıplaklığı ve somutluğuyla sergilenmiştir. Diplomatik çevrelerde ve basında İncirlik'ten havalanacak abd uçaklarıyla Ortadoğu'ya askeri birliklerin taşınacağı haber verilirken, Türkiye Başbakanı Demirel, "... Ortadoğu'ya asker taşıyacak hiçbir yabancı uçak Türkiye'den havalanmayacaktır" demektedir. abd'ye Türkiye'nin yeni dış siyaseti ve üslerin işlevini yorum biçimi böylece hatırlatılırken, aynı dış siyaset uyarınca, Türkiye'nin tutumu Arap ülkelerine ve Ortadoğu çalışmasının dolaylı tarafı Sovyetler Birliği'ne duyurulmaktadır.

Demirel, üslerin kullanımı konusunda kesin bir tavır almıştır. Türkiye'nin yapmış olduğu anlaşmaların dar sınırına girmeyen bir duruma yani, Ortadoğu'yla ilgili herhangi bir soruna karışmasına yahut karıştırılmasına kesinlikle karşıdır. Üsler, ancak dar anlamda nato'ya ilişkin olan bir askeri harekât için kullanılabilir; Ortadoğu'ya yardım yahut asker yollamak amacıyla değil. Demirel, bu tavrını, bir başka konuşmasında da şöyle vurgulamaktadır: "Türkiye'nin ittifaklarının gereği olmayan herhangi bir meseleye müdahil olması ve o vaziyete düşürülmesine daima karşı çıktım ve çıkmaya da kararlıyım..."

Demirel'in bu sözleri, 1965-70 dış politikasını özetle, bir bakıma: O dönem Türkiye'si, kendini abd ve Batı'ya karşı ancak ittifaklarının çerçevesinde yükümlü görmektedir. Üstelik, dar anlamlı bir yorumla bu ittifakları değerlendirmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'ya ilişkin herhangi bir ittifakı bulunmadığından, Ortadoğu ülkelerinin kendi aralarında yahut Batı'yla olabilecek sürtüşmelerinde Türkiye "... müdahil olmayacaktır." Kendi iradesi dışındaki gelişmeler sonucunda –örneğin, abd üslerinden uçakların havalanması– böyle "... bir vaziyete düşürülmesine" de, dönem iktidarı izin vermeyecektir.

Bu yapılan, "anti-emperyalist" olmak iddiasındaki bir dış siyasal tercihin sonucu değildir. Ancak bir yanıyla dönem iktidarının uluslararası gerginliklerin uzağında kalma ihtiyacının, bir yanıyla da ekonomik yardım ihtiyacının ve kendini Batı bloku politikasının bir ölçüde dışında tutabileceği varsayımın sonucudur. Üsler konusundaki bu tavrın Amerika'yı hangi boyutlarda rahatsız ettiğinin en çarpıcı belgesini, 12 Mart'taki Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil vermektedir. Çağlayangil, 12 Mart öncesindeki Bakanlığı sırasında, Amerikan Gözlem uçaklarının Türkiye'den kalkıp Sovyetler Birliği üzerinde uçuş yapmalarını yasaklamıştır. nato'nun Amerikalı başkomutanını koşa koşa Ankara'ya getirtecek, atom bombaları taşıyor olabilen Sovyet uydularının Amerika tarafından denetimini aksatacak kadar önemlidir bu. (Çağlayangil'in konuya ilişkin açıklamalarına ilerde değineceğiz.)

Çağlayangil'in bu tür davranışları ve Demirel'in benzer doğrultudaki tavrı karşısında Amerikan strateji uzmanlarının neler düşündüğünü tahmin etmek zor değildir. Yeni bir siyasal iktidar kurulmuştur Türkiye'de. Hiç tartışmasız Batı yanlısı olan, "hür" teşebbüs savunucusu olan, Batılılaşma ideolojisinin bir başka biçimi olan Adalet Partisi, nato'yla, Amerika'yla en yakın ilişkileri kurup üslere en rahat kullanım imkânlarını tanıyan

Demokrat Parti'nin "devamı" olan Adalet Partisi ve onun "Amerikancı" "Morisoncu" Genel Başkanı, şimdi kalkıp abd çıkarlarına sınırlama getirmektedir...

Oysa, Akdeniz ve Ortadoğu'nun en kritik günlerinde Amerika'nın Türkiye'den beklediği, gereğinde bu müdahale imkânını tanıması yahut bizzat müdahalede bulunabileceğinin Araplarca ve Sovyetler'ce bilinmesidir. Türk dış siyasetindeki bu değişimle, Türkiye'nin Ortadoğu'ya "müdahil olmaktan ya da müdahil vaziyetine düşürülmekten" uzaklaşmasıyla, bütün bir güç dengesi etkilenmektedir. Türkiye, bir sıçrama tahtası ve tehdit aracı olmak biçimindeki işlevinden bir ölçüde ayrılmaktadır. Arapların ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den beklediği de zaten bundan başka bir şey değildir.

Adalet Partisi iktidarının ekonomik büyüme tutkusundan yola çıkan, bu tutkunun gereğinde dış maceralardan, sakınmayı, Araplarla ticaret yapmayı ve her türlü dış krediden yararlanmayı isteyen Demirel-Çağlayangil dış siyaseti giderek, Ortadoğu'daki bütün yerleşmiş stratejik denge hesaplarını rahatsız eden ve Amerika'yla İsrail'in aleyhine, Sovyetler Birliği'yle Arapların lehine yeni bir etken yaratan bu noktaya varmıştır. Söz konusu dış siyasetin bazı sonuçlarını, gene üslerin kullanımı konusunda izlemeye devam edelim:

Türkiye'nin üslere ilişkin yeni tavrının asıl, önemi, müttefikleri açısından "daha az güvenilir olmaya" doğru, "belirsizliğe" doğru bir adım olmak niteliğidir. Yeni tutumun bu özelliği, nihayet başka lojistik çözümlerle kapatılabilecek bir görev boşluğundan çok daha önemlidir. Kendisine ikili anlaşmalarla yüklenmiş ve nasıl yerine getirileceği, ne anlam taşıdığı üzerinde görüş birliğine varılmış görevlerden sadece birini ve tek taraflı olarak inkâr eden Türkiye'nin iktidarı, bu davranışıyla, öteki görevlerini de ilerde "yapmayabileceğini" ortaya koymaktadır.

1965-70'in ap iktidarı, ülkedeki iç siyasal konjonktürün gerekleri uyarınca dış siyasal kararlar alabilecek olan, kendisini hattâ "bağımsız" sanabilecek olan bir iktidar örneğidir. Böyle bir iktidar, müttefikleri tarafından herhalde "fantezi" diye yorumlanan ekonomik büyüme özlemleri nedeniyle, yarın öbür gün tek başına dış siyasal tasarruflara girişilebilecek, abd'nin Türkiye'deki hayati sorunlarını tartışma masasına getirebilecek olan bir iktidardır. Üslere ilişkin tavrının da açıkça ortaya koyduğu üzere, Demirel'in 1965-70 iktidarı, abd ve nato açısından "güven vermeyen" bir iktidardır, belirsizdir, hattâ tehlikelidir.

Oysa, 1965-70'in bunalımlı Akdeniz ve Ortadoğu konjonktüründe, bölgeye egemen olan abd ve sscb açısından, kendi saflarındaki ülkelerin davranışını bir değişmez veri olarak saptamak ve stratejik askeri planlarını ve siyasetini bu değişmeyecek verilere göre ve uzun süreli hazırlamak, kesin bir zorunluluktur. Bu stratejik planlarda, bölgesel bir gerginliğin yahut çatışmanın alacağı özelliklere göre Türkiye'den ne bekleneceği ve nasıl yararlanılabileceği, Türkiye'nin belirli davranış projeksiyonlarına göre hazırlanmıştır. Türkiye'nin kendisinden umulan ve stratejik hesaplarda yer alan bir davranıştan kaçınması –örneğin, ben üslerden Ortadoğu'ya asker yollatmam, gözlemci abd uçaklarının kalkışına izin vermem demesi– bütün bir stratejiyi altüst etmeye yeterlidir.

Demirel-Çağlayangil dış siyasetinin üstlerin kullanımı örneğinde izlediğimiz bu "geçmişe oranla daha az bağımlı" özelliği, kısa sürede bütün şimşekleri çekmiştir. Tepki, öncelikle Amerika'dan, İsrail'den ve... İnönü'den gelmiştir. Tepkinin değerlendirilmesine girişmeden önce, aynı dış siyaset anlayışını başka uygulamalarda izlemek de mümkündür.

## B. Türkiye, Ortadoğu ve Haşhaş

1965-70'te Türkiye dış siyasetini sarsan değişimin en açık sergilendiği alan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'dur. Dış siyasal kararların uluslararası düzeye aktarıldığı bu kurulda ve Türkiye'nin resmi açıklamalarında ortaya konan, açıkça İsrail aleyhtarı bir politikadır. Aynı şekilde, doğrudan doğruya Arap yanlısı bir anlayıştır. İsrail ve Arapların ardında hangi süper-devletlerin yer aldığı hatırlanırsa, Türkiye'ninki gerçekten ilginç bir tutumdur... Bu dönemin Türk dış siyaseti her fırsatta İsrail'i kınayıp Arapları desteklemekle kalmamış, zaman zaman ve bazı alanlarda bu desteğin öncülüğünü de yüklenmiştir.

O dönem dış siyasetimizin ikinci özelliği, elli yıldan beri ilk olarak Türkiye'nin kendinde Doğu'nun ve İslam ülkelerinin sorumluluğunu görmeye başlamasıdır. Omuzlarına Ortadoğu'yu Batı çıkarları adına denetim altında tutmak görevi yüklenmiş bir Türkiye için önemli bir değişimdir bu.

Nihayet, 1965-70, anti-emperyalist bir tavrın uluslararası bir tartışma ve karar düzeyine getirildiği hemen her alanda, Türkiye'nin bu tavrı benimsediği bir dönemdir.

Şimdi, bu yazdıklarımızı olaylardan, gerçeklerden, belgelerden izlemeye çalışalım.

1. "1965, Bir Dönemeç Noktasıdır"

1966-72 yıllarında Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'deki tutumunun belgelerini bir araya getiren çok yararlı bir çalışmanın hazırlayıcısı olan Yüksel Söylemez, kitabının girişinde şöyle diyor: "... Türkiye'nin 1946-60 arasında Birleşmiş Milletler'deki genel tutumunu 'muhafazakâr' diye nitelemek herhalde yanlış değildir. Bu, belki de, soğuk savaş günlerinin doğal bir ürünüdür ve Türkiye'nin bütün önemli konularda müttefiklerinin tezlerini yüzde 99 oranında desteklemesiyle sonuçlanmıştır. (...) Türkiye'nin kullandığı oylardaki bu eğilim 1960 sonrasında yavaş yavaş değişmiş ve özellikle 1965 bir dönemeç noktası olmuştur..."

Gerçekten, Türkiye'nin uluslararası siyaseti 1965 sonrasında ilginç gelişmeler göstermiş ve 1976 Haziranı'ndaki Arap-İsrail savaşı sonrasında, Türkiye, çok açık olarak Arapların yanında ve İsrail'in karşısında yer almıştır. Türkiye, bu tutumunu hiçbir aykırı yoruma yer bırakmayan bir kesinlikle ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in aracılığıyla Birleşmiş

Milletler Genel Kurulu'nda ortaya konmuştur. bm Genel Kurulu'nun savaştan kısa bir süre sonra, 22 Haziran 1967'de yaptığı olağanüstü oturumda, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını Çağlayangil şu kesin çizgilerle açıklamaktadır:

"... Türkiye'nin dış siyaseti her zaman şu amaca yönelmiştir: Bütün komşularıyla ve bölge ülkeleriyle, siyasal bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne saygıya dayanan iyi ilişkilerin geliştirilmesi. Arap ülkelerine gelince, biz onlara çok sayıda tarihsel ve kültürel bağlarla bağlıyız. Şu anda bütün Arap ülkeleriyle dostluk ilişkileri içindeyiz. Bu ilişkilerin temelinde, karşılıklı yarar sağlayan işbirliğini geliştirmek ve bölge barışına katkıda bulunmak şeklindeki ortak özlemimizi yansıtan derin bir anlayış birliği vardır. (...)

Şimdi biz Arap uluslarına olan derin sempati ve dostluğumuzu tekrarlıyoruz ve tarihlerinin bu ağır ve zor dönemini kısa sürede geride bıraktıklarını göreceğimiz şeklindeki içten umudumuzu belirtiyoruz. (...)

Türkiye hükümeti, bu ilkelerin ışığında, güç kullanarak toprak ele geçirmeyi onaylamayacağını derhal açıklamıştır. (...) Anlaşmazlıkların çözümü için, toprak kazanmak yahut müzakere masasına avantajlı oturmak için kuvvete başvurulmasını kabul etmediğimizi, her zaman açıklamışızdır... Kabul edemeyeceğimiz bir başka şey, uzlaşmaların hazırlanmasına oldubittilerin (emri vakilerin) temel yapılmasıdır. Bu ilkelere saygılı olunmaması durumunda, Birleşmiş Milletler Beyannamesi temellerinin ve kuruluşumuzun tamamen mahvolacağına ve sadece kuvvetin hüküm sürdüğü bir dünyaya döneceğimize inanıyoruz. Bu sadece Ortadoğu'nun günümüzdeki durumuna değil, Birleşmiş Milletler'in ve dünya barışının geleceğine ilişkin vahim bir sorundur. Dolayısıyla, bm Genel Kurulu, İsrail kuvvetlerinin işgallerindeki topraklardan çekilmesini ısrar etmek zorundadır.

Şimdi İsrail hükümeti ağır bir sorumluluk altındadır. Kendi açık çıkarları bakımından, Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlılığını ispatlamak zorundadır. Ayrıca, barış koşullarına dönüşü daha zorlaştıracak başka girişimlerden sakınmalıdır. Özellikle, Kudüs konusunda dünyayı bir oldubitti karşısında bırakmamalıdır. Türk halkının bu şehirdeki kutsal yerlere olan yakın ilgisini İsrail hükümetine hatırlatmak zorundayız. Ayrıca, İsrail hükümeti, Güvenlik Konseyi'nin 'savaş alanlarındaki halkın esenlik ve güvenliğinin sağlanması' için taraflara çağrıda bulunan kararına harfiyen uymalıdır..."

Çağlayangil'in bu konuşmasını belki Türkiye'nin basın çevreleri yeterince kamuoyuna iletmemiştir ama, ilgili devletler, kuruluşlar, kişiler ve elçilikler, konuşmayı herhalde özel bir dikkatle ve her kelimenin üzerinde durarak incelemişlerdir. Zira, en büyük uluslararası forumda yapılan bu açıklama, Türkiye hükümetinin İsrail'in kişiliğinde Birleşik Amerika'yla çelişen bir tavrı hem de en kritik bir sorunda ve kesinlikle benimsemesi anlamındadır; Arapların kişiliğinde Sovyet politikasıyla yakınlaşması demektir. Bir dış politika yazarının, İbrahim Çamlı'nın belirttiği gibi, "... (Demirel) hükümeti, İsmet Paşa'nın Ortadoğu bunalımında Türkiye için hayâl edip korunmasını salık verdiği tarafsızlığın bir hayli solunda, Arap ve Sovyet tutumlarına adetâ paralel bir taraflılık içindedir..."

Gerçekten, Türkiye, 1967 savaşından kısa bir süre sonra açıkça Arapların yanına ve İsrail'in karşısına geçmektedir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in bm'deki konuşması, ek bir yoruma ihtiyaç bırakmayan bir kesinliktedir. Konuşma, Araplarla Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasında dile getirdikleri ve getirecekleri bütün tezlerin bir özetidir bir bakıma.

Bu kesin tavrı benimseyen bir Türkiye'nin artık kendi topraklarından Ortadoğu'ya abd askeri göndertmesi, bir sıçrama tahtası olması, herhangi bir abd müdahalesine imkân vermesi, bütünüyle ihtimal dışına çıkmaktadır. Türkiye, elli yıllık işlevini, Batı'nın Ortadoğu bunalımında kendinden bekleyebileceği bütün görevlerle birlikte reddetmektedir.

Türk hükümeti, 22 Haziran 1967'de ortaya koyduğu tutumunu hemen her fırsatta vurgulamış, daha açık, daha belirgin bir hale getirmiştir. Doğrultusu hiç değişmeyen bir süreklilik göstermiştir.

Çağlayangil'in yukarıda verdiğimiz konuşması, bir bakıma, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'de üç gün önce benimsediği tavrın (19 Haziran 1967) doğal sonucudur: 19 Haziran da, olağanüstü toplanan bm Genel Kurulu'na Ortadoğu'ya ilişkin dört karar tasarısı sunulmuştur. Bunlardan en radikali, Yugoslavya tarafından hazırlanan ve İsrail'in işgal ettiği topraklardan "derhal" ve kayıtsız şartsız çekilmesini ön gören tasarıdır. İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban, bu karar suretini "... Sovyet tezinin tekrarı" olarak nitelemektedir. Ve Türkiye, Sovyetler Birliği, Sosyalist Blok, tarafsızlarla birlikte, tek Batı Avrupa ülkesi olarak Araplarla çok yanlı çıkar ilişkileri bulunan Fransa'nın desteklediği bu karar tasarısı için oyunu kullanmıştır.

Ortadoğu bunalımının diplomatik savaşında Türkiye Arapların safında ve bazı konularda öncülük yapmaktan da çekinmemiştir. Kudüs şehrinde statükonun korunması ve İsrail'in bunu değiştirecek girişimlerden

sakınması için 27 Haziran 1967'de bm Genel Kurulu'na sunulan ve 99 oyla kabul edilen tasarı, beş ülke ile beraber Türkiye tarafından hazırlanmıştır. Çağlayangil, bu karara atıf yapan sonraki bir konuşmasında (30/6/1969), şöyle demektedir: "... Ürdün'ün talebi üzerine, Güvenlik Konseyi bugün toplanarak Kudüs'ün durumunu bir kere daha görüşecektir. Konsey'in konuyu son görüşmesinden bu yana İsrail'in bm kararlarına aldırmayan uygulamalarda bulunduğu bir sır değildir. Doğu Kudüs'teki Arapların toprak ve evlerinin mülkiyetine el konması, birçok Arap ailesinin yaşadıkları yerlerden zorunlu olarak çıkarılması ve kendi isteklerinin dışında bazı bölgelerde yerleşmek zorunda bırakılması, yeni idari kuralların getirilmesi, söz konusu uygulamanın somut örnekleridir. Ortadoğu'da barışçı bir çözümü daha zorlaştıracağı açık olan bu ve benzeri uygulamaları Türkiye onaylamamaktadır ve hiçbir zaman onaylamayacaktır..."

Demirel hükümetinin Ortadoğu siyaseti, Türkiye'yi giderek Ortadoğu'da daha aktif bir role yöneltmiştir. Şimdi Türkiye sadece Arap yanlısı tutumunu sürdürmemekte, buna ek olarak, Ortadoğu'nun İslam ülkeleri arasında sivrilmekte; kendi yerini onların arasında aramaktadır. Yahut, olaylar ve izlenilen politika Türkiye'yi bu noktaya yaklaştırmaktadır.

Örneğin, 21 Ağustos 1969'da Kudüs'ün kutsal El Aksa Camii'ne sabotaj yapıldığında, ortak bir protesto yayınlayan yirmi üç Müslüman ülke arasında Türkiye de vardır. Bildiride, "... İsrail'in askeri işgali altındaki" Kudüs'ten söz edilmekte; sabotaj olayı "vandalizm" diye nitelenmektedir.

Türkiye'nin bu doğrultudaki en önemli girişimi, 22 Eylül 1969'da Rabat'ta toplanan "Birinci İslam Zirve Konferansı'na" katılması ve bu konferansın adetâ bir İslam cephesinin kuruluş beyannamesi olan ortak kararında bulunmasıdır. Açıkça İsrail'e dolayısıyla Amerika'ya karşı çıkılan bu Konferans'ta Türkiye'nin tek nato üyesi olarak yer alması, klâsik laisizm anlayışını aşarak ortak yanı ve sıfatı "İslam" olan bir topluluğa katılması ve hele söz konusu bildiriyi imzalaması, başlı başına bir olaydır.

Türkiye dahil yirmi dört devletin ve iki dinsel topluluğun sıralanmasıyla başlayan bildiride, önce, bu ülke ve cemaatlerin "... paylaşmakta olduğu ortak imanın, halklarını yakınlaştırmakta ve aralarındaki anlayışı geliştirmekte en güçlü bir etken olduğu" belirtiliyor. Bildiri, şu ilginç noktalara değinerek devam ediyor:

"(İmza sahibi ülkeler), insanlığın gelişiminde en önemli etkenlerden biri olmakta devam eden İslam'ın ruhi, ahlâki ve sosyoekonomik değerlerini korumakta kararlıdır. (...)

(İmza sahibi ülkeler) halkları arasındaki kardeşlik bağlarını ve ruhsal bağları güçlendirmeye; özgürlüklerini ve özellikle adalet, hoşgörü ve ayırımsızlık ilkelerine dayanan ortak medeniyetlerinin mirasını korumakta kararlıdır. (...)

(İmza sahibi ülkelerin) hükümetleri, aralarında yakın işbirliğini ve ekonomik, bilimsel, kültürel, ruhsal alanlarda karşılıklı yardımlaşmayı İslam'ın ölümsüz öğretisinden esinlenerek geliştirmek amacıyla birbirlerine danışacaklardır. (...)

İsrail'in 1967 Haziran'ından beri Arap topraklarını işgale devam etmesi ve bm Güvenlik Konseyi'yle Genel Kurulu'nun Kudüs'ü İsrail'e katmak yolundaki uygulamalardan vazgeçmesi için yaptığı çağrılara İsrail'in hiç aldırmaması, (imza sahibi ülke) halklarında ve hükümetlerinde en derin endişeyi yaratmıştır.

Bu tehlikeli durumu göz önünde tutan Devlet ve Hükümet Başkanlarıyla Temsilcileri, uluslararası topluluğun bütün üyelerine ve barışın korunmasında özel sorumluluğu olan büyük devletlere, 1967 Haziran savaşında işgal ettiği bütün[13] topraklardan İsrail askeri kuvvetlerinin hızla çekilmesi için, askeri işgal yoluyla toprak ilhakının kabul edilmezliği ilkesine dayanarak acilen ve içtenlikle başvururlar."

Türkiye'yi Batı çıkarları uyarınca koparılmış olduğu Ortadoğu'ya yakınlaştıran, bu yolda önemli bir adım olan ve ayrıca İsrail'e karşı tavrını vurgulayan Rabat İslam Zirve Konferansı'nın bir başka ve çok ilginç özelliği de şudur: Konferansın başladığı 22 Eylül 1969 günü, Afganistan'ın Moskova elçisi Rabat toplantısına katılan ülkeler adına Sovyetler Birliği'ne bir muhtıra sunmuştur. Muhtırada, –nato üyesi– Türkiye dahil bu yirmi dört ülke tarafından Sovyetler Birliği hükümetinin Ortadoğu sorunundaki adil tutumunun memnunlukla not edildiği, belirtilmektedir...

Türkiye'nin 1965-70 dış siyaseti onu dolaylı olarak Amerika'dan uzaklaştırırken, bu uzaklaşma, şimdi yeni bir yaklaşımın belirtilerini giderek arttırmaktadır. Türkiye'nin yöneticileri, artık, Ortadoğu toplumlarıyla "ortak inanç ve ortak kültür" bağlarından açıkça söz etmekte, hattâ, Türkiye'nin "... bin yıldan beri İslam'ın uç cephesi olduğu" dahi söylenebilmektedir. Başbakan Demirel, Amerika'nın yan resmi dış siyaset dergisi olan The U.S. News and World Report'a verdiği Ortadoğu bunalımına ilişkin özel demeçte şöyle diyor:

"... Bizim söylediğimiz şudur: Biz düşmanlıklara, husumete, önceden kararlaştırılmış dostluğa ya da önceden kararlaştırılmış düşmanlığa

dayanarak hareket etmiyoruz.

Fakat şu noktanın üzerinde durayım: Biz kuvvet kullanarak toprak kazanmayı tasvip etmeyiz. İster İsrail tarafından, ister başka bir ülke tarafından olsun.”

Demirel, dergi yazarının, “Türkiye’nin Ortadoğu’daki rolü nedir” sorusunu da şöyle cevaplıyor:

“Dünyanın bu bölgesinde Türkiye önemli bir ülkedir. Bölgenin öteki ülkeleriyle ortak bir inancımız (dinimiz) ve ortak bir kültürümüz var. Stratejik bir coğrafi durumdayız, 34 milyon insanımız var. Geniş kaynaklarımız var. Şimdi, biz bununla ne yapmak istiyoruz?

Her şeyden fazla istediğimiz barıştır; komşularımızla barış. Komşularımızla ilişkilerimizi daha iyileştirmek, etrafımızda bir çeşit barış çemberi kurmak istiyoruz...”

Komşusu Sovyetler Birliği’ne ve komşuları Suriye, Irak’a karşı Batı çıkarlarının uzak karakolu, sıçrama tahtası ve tehdit aracı olmakla yükümlü Türkiye’nin başbakanı, şimdi aynı komşular indinde barış havariliğine çıkmışken, Türkiye için dostluğun da düşmanlığın da “önceden kararlaştırılan” bir şey olmadığını, şartlara göre değişebileceğini aynı başbakan belirtirken İsrail’i suçlar, Türkiye’nin gücünü hem de Ortadoğu’yla “ortak inanç” ve “ortak kültür” özelliklerine basa basa açıklarken, uluslararası dengelerde ne gibi sarsıntılar yarattığını belki kendisi de yeterince değerlendirmemektedir.

Oysa Türkiye, 1965’te koyulduğu yolun yeni bir dönemecine yaklaşmıştır artık. Ekonomik büyüme tutkusundan yola çıkan, bu amaca hizmet edecek dış kredi imkânlarının bulunması, ihraç pazarlarının sağlanması, barış çerçevesinin kurulması önceliklerine yönelen bir politika, giderek, Ortadoğu’nun en kritik ve abd stratejisinin Türkiye’ye en fazla ihtiyaç duyduğu bir zaman kesitinde Türkiye’nin Araplarla –dolayısıyla sscb ile– yakınlaşmasına sebep olmuştur. Şimdi, neredeyse, Türkiye Batı sınırının doğu ucundaki bekçiliği ve tehdit unsurluğu işlevinden sıyrılarak Arapların ve Ortadoğu’nun Batı karşısındaki koruyuculuğuna kalkışacaktır... Birleşmiş Milletler’deki Daimi Elçimiz Halûk Bayülken’in 27 Ekim 1970’te bu dünya forumunda ortaya koyduğu Türkiye dış siyaseti de, buna çok aykırı değildir.

Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi Halûk Bayülken’in bm Genel Kurulu’nun 21/10/1970 tarihli oturumunda Türkiye adına yaptığı konuşma, romantik bir biçimde bile olsa, Türkiye’de yer almakta olan dış

siyasal tavır değişiminin güzel bir örneğidir. Ortadoğu halklarına karşı Batı'nın çıkarlarını korumakla yükümlü Türkiye, artık kendinden "... bin yıldan beri İslam'ın en ön safında yer alan ülke" olarak bahsedebilmektedir...

Bayülken, Ortadoğu ve Türkiye'ye ilişkin olarak şunları söylüyor:

"... Ortadoğu'da barış ve adalete hepimizde bulunan genel ilgiye ek olarak, benim ülkemin kaygusunun temelinde daha özgül nedenler vardır.

Günlük üzüntümüzü her şeyden önce ve her şeyden fazla (Ortadoğu'ya) coğrafi yakınlığımız meydana getirmektedir. Güneyimizin komşu ülkelerindeki jet sesleri ve top gümbürtüleri ile bizim göklerimiz sarsılmaktadır. Coğrafi zorunluluğun hemen yanında, tarihsel içgüdü vardır. Türk halkı, bölge halklarının yaşantısıyla bin yıldan beri iç içe olmuştur. Bizim (ve bölge halklarının) ortak bir geçmişimiz vardır ve çeşitli ırklarla dinlerden ulusların savaşıyla barışın yarattığı üzüntüleri ve mutluluğu, biz (bölge halklarıyla) eşitçe paylaşmışızdır. İnsan tabiatındaki tersliklerden zaman zaman zedelenmiş olmasıyla beraber, birlikteki yaşantımızın, günümüzde rastlanan derin kinlerin ve bölünmelerin uzağında kalmış, bunlardan korunmuş olduğunu hatırlamaktan gurur duyuyoruz.

Aynı zamanda, bölge halklarıyla bir başka bağımız var: Türkler, İslam'ın en ön safında olmuşlardır. Bin yıldan beri..."

Önceki sayfalarda da sergilemeye çalıştığımız Türkiye'nin 1965-70 Ortadoğu siyaseti, hiç kuşkusuz haklının yanındadır. Güzeldir, barışçıdır. Türkiye'nin eşiğinde ilk adımları attığı yeni uluslararası kişilik, kendi tarihsel doğrultusuyla tutarlıdır; hem bölge halklarının hem de Türkiye halkının yararınadır.

Ne var ki, siyaset, özellikle dış siyaset, güzelin ve doğrunun değil, eğer güç yetiyorsa, soğuk çıkarların ve hesapların son sözü söyleyeceği bir alandır. Türkiye'nin bu dış siyaset deneyi, sarstığı uluslararası dengelerle oranlı olan büyük iç ve dış tepkileri çekmekte gecikmiştir. Hem de söz konusu dış siyaseti yaratmış olan, geliştirmekte olan iktidarın yıkımına yol açacak önemdeki tepkileri. Kaldı ki, bu tepkilerin oluşumu için, başka nedenler de yaratmıştır Türkiye'nin 1965-70 dış politikası, Demirel iktidarı...

2. Uçaklar, İnönü ve abd

12 Mart öncesinin basın çevrelerinde yaygın olan bir söylentisi, Sovyet askeri uçaklarının Türkiye'ye inerek yakıt ikmali yapmalarına izin verilmiş olduğuydu.

Bu konu, kimi yazar tarafından ve bazı gazete haberlerinde ele alınmıştı. Ortadoğu'ya silâh ve cephane taşıyan Sovyet uçaklarına Türkiye'nin Amerika'ya danışmaksızın iniş izni verdiği öne sürülmekteydi.

Hürriyet gazetesinin (5 Ocak 1971) tarihli sayısında, "Rus mig'leri Türkiye'den yakıt ikmali yapıyor" başlığı altında şunlar anlatılmaktadır:

"New York-Birleşik Amerika istihbarat Teşkilâtı'nın (cıa) Savunma Bakanlığı ve Başkan Nixon'a sunduğu çok gizli tutulan bir rapora göre, Mısır'a gitmekte olan Rus mig avcı uçakları, 'sık sık' Türk havaalanlarına inerek yakıt ikmali yapmaktadırlar.

Öğrendiğimize göre, başta mig-21 avcı uçakları olmak üzere bazı Rus askeri nakliye uçakları bilhassa son Ortadoğu krizi esnasında Rusya'dan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne giderken muhtelif defalar yakıt almak maksadıyla Türkiye'ye iniş yapmışlardır. Bu konuda bir Türk hava subayı nato ilgililerine açıklama yaparak olayı doğrulamış, ancak 'yakıt alması'nın sadece bir kereye mahsus olduğuna işaret etmiştir.

Amerikan İstihbarat Teşkilâtı ise bu inişlerin sık sık tekrarlandığını ifade etmiş ve Rusların Türk resmi makamlarından her seferinde özel izin aldıklarını belirtmiştir.

Bu hususta temas ettiğim B. Amerika Savunma Bakanlığı sözcüleri, olay hakkında bir açıklama yapamayacaklarını ifade ederek, 'Açıklama yapmak bize düşmez. Aksi halde Türkiye'nin dış politikasına müdahale etmiş sayılırız' demişlerdir.

Sovyet Rusya ile nato'nun Güneydoğu kalesi gözüyle bakılan Türkiye arasındaki bu yakınlaşma ve alanlarımızın Rus askeri uçakları tarafından kullanılması başta Amerika olmak üzere Batılı müttefiklerimiz tarafından endişeyle karşılanmıştır.

Dış politika uzmanları bu konu üzerine çeşitli yorumlarda bulunarak, 'Türkiye'nin iki taraflı siyaset yürütmeye başlaması Amerika'nın Avrupa'daki kuvvetlerini tedricen geriye çekmeye hazırlanması ile ilgilidir. Bu kuvvetlerin Avrupa'dan tamamen çekilmesi halinde nato hayli zayıflayacağı gibi Türkiye ve Yunanistan başta olmak üzere nato üyelerinin çoğunun sıkıntılı bir devreye gireceği gün gibi aşikârdır. Bu sebepten şimdiden Rusya ile ilişkilerin sağlamlaştırılması meçhul bir geleceğe karşı en emin siyasi adım olarak görünmektedir. Üstelik Türkiye, Rus uçaklarının ikmal yapmasına hizmet etmekle Arap âlemine karşı dostluk vecibesini yerine getirmiş olmaktır' demektedirler."

12 Mart'a ilişkin araştırmalarımızda, yukarıdaki haberin ve aynı doğrultudaki söylentilerin üzerinde ısrarla durduk. Diplomatik çevrelerde, Türk Dışişleri'nin yetkili mercilerinde, Amerikan basınında, bilgi aradık. Belirtmek gerekir ki, bu haberleri doğrulayacak hiçbir kaynak yahut kanıt bulamadık.

Muhataplarımız, ki bunların bir bölümü bize çok şeyi açıkça anlatmıştır. 1971'e kadar böyle bir olayın cereyan etmediğini, kesinlikle belirttiler. Aslında, müttefik olmayan bir savaş uçağının, nato yahut cento dışındaki bir savaş uçağının Türkiye'ye inip yakıt ikmali yapması, kesinlikle kuralların dışında; böyle bir iznin nato onayı alınmaksızın Türkiye tarafından verilmesi, nato'ya karşı işlenebilecek en büyük "suçlar" arasında.

Böyle bir olayın, 1973 yılında, genel seçimin az öncesinde cereyan etmiş olabileceğini, ancak, 1971'e kadar böyle bir şeyin olmadığını Dışişleri Bakanlığı kaynakları açıkça belirtti. Gene belirttikleri bir şey, benzer haberlerin Türkiye'de birtakım çevrelerin tedirgin etmek için bazı gizli abd kaynakları tarafından bilhassa çıkarılmış olabileceğiydi.

Ne var ki, bu araştırmalarımız sırasında, Sovyet değil ama Irak savaş uçaklarının nato kuralları dışına çıkılarak Türkiye'de yakıt ikmaline izin verilmiş olduğu, hem de en yetkili kaynakça doğrulanarak ortaya çıktı. Olay, önemsiz gözükmekle beraber aslında son derece ilgi çekicidir; Türkiye'nin, komşularıyla iyi geçinmek uğruna nato anlaşmalarının nasıl dışına çıkabildiğinin, Araplara nasıl yakınlaşma içinde olduğunun ve Amerika'yı tedirgin etmekte nerelere varabildiğinin örneğidir. Konuyu, yetkililerden öğrendiğimiz şekliyle özetleyelim:

Olay, Irak'ın Türkiye'ye yaptığı gayri resmi bir müracaatla başlar. Irak Hava Kuvvetleri'nde, Sovyet yapısı "mig" uçakları kullanılmaktadır. Bu uçakların özelliği, çok hızlı fakat kısa mesafeli olmalarıdır. Uzun süreli uçuşlara elverişli değillerdir. Bu tür uzun seferlerde mutlaka bir yerde inip yakıt ikmali yapmak zorunlulukları vardır.

Iraklıların sorunu, zaman zaman Bağdat'tan kalkıp Sovyetler Birliği'ne "revizyona" giden, yedek parçasını fabrikasında değiştirten bu uçakların "yol üzerinde" yakıt ikmali sağlamalarıdır. Bu nedenle, Türkiye'den yardım istemekte, Diyarbakır'a inip yakıt almanın çaresini aramaktadırlar.

Türkiye, bu yardımı sağlamak eğilimindedir. Ancak Türkiye'nin anlaşmaları, bir yabancı askeri uçağın, nato ve cento'ya dahil değilse, Türkiye'ye iniş yapmasına, yakıt almasına izin vermemektedir. Türk Dışişleri anlaşmalara sadık kalıp Irak'ın talebini reddetse, Arap ülkeleriyle

geliştirilen dostluğa gölge düşecektir. Özellikle Irak, çok değerlidir Türkiye için. Ve bu yakıt ikmali son derece önemlidir Irak açısından.

Türkiye Irak'ın talebini kabul etse, bu kez hem nato ve cento anlaşmalarının dışına çıkmış olacaktır, hem de ne ölçüde Batı'nın uzak karakolluğu görevini yaptığını bir örnekte daha ortaya koyacaktır. Üstelik, mesele sadece nato'yla bitmemektedir. 1965 sonrası, İran ve Irak'ın arasında ki gerginliğin kopma noktalarına yaklaştığı dönemdir. İran, Türkiye'den, Irak'la ilişkilerini gevşetmesini gene gayri resmi olarak istemekte; Şattülarab anlaşmazlığında hattâ dolaylı yardım beklemektedir. Üstelik, o sıralarda Barzani sorunu da vardır. İran, Türkiye Irak'tan uzaklaşıp kendisine yardımcı olursa, kontrol altında bulundurduğu Barzani'nin hareketine de son vereceğini ima etmektedir.

Türk Dışişleri'ne bu bilgilerin geldiği ve bu denge hesaplarıyla uğraşıldığı bir zaman kesitine rastlamıştır Irak savaş uçaklarının yakıt ikmali talebi. Ve bizim Dışişleri'ni, kara kara düşündürtmüştür. Ne var ki, Irak'la ve Arap dünyasıyla gelişen ilişkilerimize gölge düşürtmemek kararındadır Demirel-Çağlayangil dış politikası.

Sonuçta, Dışişleri Bakanlığı, "harika" bir formül bulur. Gene gayri resmi olarak tabii. Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalar yabancı bir savaş uçağının yakıt ikmali için Türk alanlarına inmesini engellemiştir ama, Türkiye'nin üzerinden geçerken "arızalanan" bir uçağa iniş izni verilmesini, tabiatıyla, engellememiştir. Yardım isteyen ve arızalanmış bir uçak, ister Sovyet, Irak uçağı ister ne uçağı olursa olsun, savaş halinde olmadığı bir ülkeden iniş izni isteyip onun havaalanına konabilmektedir. Dolayısıyla, mesele çözümlenmiş demektir, Türkiye açısından.

Nitekim, böylece halledilir mesele. Bağdat'tan havalanan ve Sovyetler Birliği'ne revizyona giden Irak mig'leri, uçuş sırasında "arızalanarak" iniş izni isterler. Pek tabii arızalanmış bir uçağa bu izni vermek kuraldır. Dolayısıyla Diyarbakır'a iner bu uçaklar, "arızadan ötürü" kaybetmiş bulundukları yakıtlarını yenilerler, sonra, Sovyetler Birliği'ne doğru tekrar yola koyulurlar...

Bu uygulama sürekli olmamış, "üç-beş kere" diye nitelenen bir sıklıkla cereyan etmiştir. Ne var ki, önemli olan, bir yahut on defa bu yakıt ikmalinin mümkün kılınması değildir. Önemli olan, Ortadoğu'da savaşın sürdüğü bir dönemde, Türkiye'nin, taraflardan birine hem de kendi müttefikine karşıt olan tarafa, kuralların dışına çıkıp yardımda

bulunmasıdır. Bunu yaparken de, başka alanlarda örneklerini verdiği gibi, neleri “yapabileceğini” ortaya koymuş olmasıdır.

Irak’ın mig’leri böylece Türk alanlarına konarken, hiç kuşkusuz, ilgili yabancılar bunların dikkatle çetelesini tutmuşlar, gerçek nedenlerini öğrenmişler ve stratejik hesaplar da değerlendirilmek üzere uzak ülkelerdeki merkezlerine göndermişlerdir bile...

Türkiye’nin 1965 sonrasında izlediği, geçmişe oranla daha az bağımlı dış politika, kısa sürede iç ve dış tepkileri çekmekte gecikmemiştir. Ortadoğu siyasetinde Araplardan (dolayısıyla Arapların o dönemdeki büyük desteği Sovyetler Birliği’nden) yana gelişmeler, Türkiye’deki abd-nato üyelerine getirilen sınırlamalar, haşhaş konusundaki direnç, Batı açısından “daha az güvenilir, hatâ güvenilmez bir müttefik” olma yolundaki gelişmeler, çeşitli iç ve dış uyarılara, üstü örtülü tehditlere yol açmış; Arap dünyasında ise memnunlukla karşılanmıştır.

Söz konusu dış politikanın Türkiye’deki en büyük eleştiricisi, chp Genel Başkanı İnönü olmuştur. İnönü, dönem iktidarı sorumlularıyla olan özel ilişkilerinde de, kamuoyu önünde de, bu politikanın “tehlikelerine” ısrarla işaret etmiştir. İnönü’nün bu tavrı, iktidara yönelttiği hemen her önemli ve ağır eleştiride, sözlerine muhatap olarak sadece Demirel’i değil Çağlayangil’i de almasından, bunu özenle yapmasından da belli olur. 12 Mart öncesinde, İnönü açısından Türkiye’nin bunalımdan kurtulması sadece “Demirel faktöründen” değil, aynı zamanda “Çağlayangil faktöründen de” kurtulmasına bağlıdır.

İnönü, bir dış politikaya karşı tavrını hem özetleyip hem de kesin çizgilerle ortaya koyan 1970 Bütçe konuşmasında, kendi tutumunu ve Demirel-Çağlayangil siyasetini nasıl nitelediğini, şöyle belirtmektedir:

“... Şimdi, bu Ortadoğu meselesinde karışmayalım, tarafsız olalım diyoruz. ‘Tarafsız olalım’ diye ilk günden beri ısrar ederim. Meclis’te söyledim. Cumhuriyet Halk Partisi olarak vatandaşlarımın büyük, kısmına tercüman olduğumuzu zannederek, ‘Ortadoğu olaylarında tarafsız kalalım’ davasını tutarız. Bize şimdiye kadar (iktidardakiler) ‘hayır, tarafsız değil, taraflı olacağız’ dememişlerdir. Ancak, bu son zamanda, bu seneki gizli görüşmede, Senato’da ve açıkta, Dışişleri Bakanı, ‘Hayır, biz tarafsız değiliz. Bir taraflıyız. Bir taraf olacağız, tutacağız’ der ve Ortadoğu’daki ‘çok yönlü’ diye vasıflandırdıkları politikayı bir taraflılık haline getirmek yolundadırlar.

Bu, tehlikelidir...

Kaza ile de olsa, bir büyük belanın patlaması ihtimali vardır. Biz bu Ortadoğu'ya niçin karışıyoruz, ne menfaatimiz var? İsrail'in yüzünden... 'İsrail olmasın' diye Arap devletleri iddia ederler, İsrail'i biz çıkarmadık. Osmanlı İmparatorluğu aleyhine Araplar ittifak ettikleri zaman 'Home Rule' adında İsrail'e bir yurt tanıdılar...

Ortadoğu'da gergin bir hava vardır. İsrail, kalacak mı gidecek mi, o dava peşindedirler. Araplar, Arap memleketleri ellerinden gitmiştir, o davanın peşindedir. Amerika ile Sovyet Rusya ve büyükler, söyleyerek söylemeyerek, bir tarafı tutarlar ve harp her gün devam eder...

Bu, bir gün kaza çıkarır. Buna karşı tek çare, 'Biz Ortadoğu'da tarafsızız' demek, cesaretle bunu söylemek lâzım.

Bunu (hükümete) söyletemedim. Söyletemediğim böyle dursun, gizli oturumlarda (hükümettekiler), 'Biz taraflıyız taraflı olacağız, gerisi şöyledir, böyledir' diye de eğlenerek cevap verirler..."

İnönü, yarım yüzyıllık dış siyaset tecrübesiyle, hem 1971 öncesi dış politikasını doğru yerine oturtmakta, hem de bu politikanın yaratacağı tepkilere, önemine dikkati çekmektedir. İnönü, dış politikanın bir toplumun iç siyasetini nasıl etkileyebileceğini, ne kadar önemli olduğunu çok iyi bilmektedir. Dönem iktidarının biraz pragmatik, biraz fırsatçı, biraz da "nasıl olsa bir şey çıkmaz, idare ederiz" anlayışına dayanan dış politikasının, nelere yol açabileceğini İnönü görmektedir. Sık sık tekrarladığı uyarılarından birini, hem de en açık, en anlaşılır biçimde yapmaktadır. Nitekim İnönü'nün tavrı hakkında kendisine soru yöneltildiğinde, Çağlayangil, "Evet" demektedir, bir de, "Ortadoğu'da bitaraf olucan..."

İnönü, bütün yaşamı boyunca, dış politika üzerinde ne söylemişse, bilerek, söylemiştir. Aldığı tavır halkın yararı doğrultusunda olabilir, olmayabilir de. Bu ayrı konudur. Ancak, ne söylemişse İnönü, istihbarata dayanarak, yabancıları yoklayarak, sefirleriyle konuşarak, yani, bilerek söylemiştir. İnönü'nün, Ortadoğu'ya ilişkin uyarılarında da, aynı istihbarat ve aynı titizliğin bulunmadığı, düşünülemez.

Nitekim, 1971 öncesinin Türk dış politikasını değerlendiren yabancılar da, İnönü'yü doğrulamaktadır. Başka bir deyişle, Araplar sürekli şekilde memnunluklarını belirtmektedir, Amerikalılar ise kaygılarını...

Türkiye'nin Arap-İsrail savaşı sırasında ve sonrasında ki tutumu, Birleşmiş Milletler'de açıkça abd-İsrail ikilisinin tezlerine karşı çıkıp Sovyet-Arap tezlerini desteklemesi, Arap dünyasında sevinçle ve belki de

biraz hayretle karşılanmıştı. Mısır Devlet Başkanı Nasır adına konuşup yazan ve resmi El Ahram gazetesinin Yayın Müdürü olan Hasaneyn Heykel, Türkiye'nin Ortadoğu bunalımındaki tutumunu övmektedir. Suriye Dışişleri Bakanı İ. Makus Türkiye'nin tavrına ilişkin olarak 21 Ağustos 1967'de şunları söylemektedir:

"Türkiye'nin son buhran sırasında, Arap milletini gerek Birleşmiş Milletler'de, gerek bu teşkilât dışında desteklemesi, Suriye halkında takdir ve şükran duyguları yaratmıştır...

Türkiye'nin Arap devletlerinin haklı davasına devamlı destekte bulunmasının, diğer dost devletlerle birlikte bu alanda faaliyet sarf etmesinin, saldırının izlerinin silinmesinin, dolayısıyla iki memleket arasında dostluk ve komşuluk münasebetlerinin kuvvetlendirilmesine ve Ortadoğu'da adil bir barışın yeniden kurulmasına katkısı olacağına inanıyoruz..."

Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır) hükümeti sözcüsü Hasan El Zeyyad ise, 17 Kasım 1967 tarihli demecinde şöyle demektedir:

"Modern tarihin kaydettiği ve bizim yakın geçmişimizde geçirdiğimiz en acı krizde Türkiye'nin iftihar edilecek bir tutumu, davranışı olmuştur..."

Türkiye'nin 1945-70 dönemindeki Ortadoğu siyaseti üzerinde çok değerli bir çalışma yapan Dr. Ömer E. Kürkçüoğlu, Ortadoğu savaşına ilişkin Türk siyasetini şöyle yorumlamaktadır:

"Türkiye'nin 1967 savaşındaki tutumunu, Arap ülkeleri içinde Türkiye'yle ilişkileri en fazla zarar görmüş iki ülkenin, yani Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Suriye'nin özellikle olumlu karşılaması ilgi çekicidir. Bu durum, Türkiye'nin 1965'ten sonra değişmeye başlayan Ortadoğu politikasının istenilen sonucu elde edebileceğini gösteriyordu..."

Türkiye'nin bu politikası, Arap-İsrail savaşı sonrasında da devam etmiştir. Özellikle, 1970 sonbaharında Ürdün'de çıkan içsavaş nedeniyle, Türkiye, tamamen Arapların tavrına destek olmuş, o sırada söz konusu olan bir Amerikan müdahalesine kesinlikle karşı çıkmıştır. Türk hükümetinin 22 Eylül 1970'te konuya ilişkin açıklamasında, şöyle denmektedir:

"... Türkiye, Ürdün olaylarını bu ülkenin kendi meselesi olarak telakki etmekte ve bu sebeple dış müdahalelerin durumu ağırlaştırmaktan başka, çatışmaların bir an evvel nihayetlenmesi için girişilen gayretlerin başarıya ulaşmasını da engelleyeceğine kani bulunmaktadır."

Türkiye, bu olaylar sırasında, yabancı çevrelerin "... abd, Türkiye'deki üslerinden yararlanarak Ürdün'e müdahale edecek" haberlerine karşı,

“Türkiye’deki nato tesislerinin hiçbir şekilde Arap ülkelerine karşı kullanılmayacağını” tekrar ederken, Amerikan Altıncı Filo Komutanı’nın açıklamalarından, Türkiye’nin abd taleplerini başka alanlarda da geri çevirdiği anlaşılmaktadır. Altıncı Filo Komutanı Koramiral Campbell Kidd, verdiği özel bir demeçte, Ürdün bunalımı sırasında Altıncı Filo’nun Türk limanlarından yararlanması için abd’nin Türk hükümetine başvurduğunu, ancak Türkiye’nin çeşitli diplomatik formaliteleri uzatarak gerekli izni vermediğini açıklamakta ve şunları eklemektedir:

“... Dünya savaşını başlatabilecek bir buhranda, özellikle İskenderun limanından yararlanmayışımız, bizi çok güç duruma düşürmüştür. Eğer, Türkiye bir buhran anında, ikmal malzemesi getirecek gemilerin kendi topraklarına ulaşmasını istiyorsa, bize limanlarından yararlanma imkânı vermelidir.”

Bu sözler, 1965-70 döneminde Türkiye’nin izlediği dış politikanın müttefiki Amerika’yı ne ölçüde tedirgin ettiğinin, Türkiye’ye yüklenmiş olan mevcut ve muhtemel görevlere Türkiye’nin nasıl yanaşmadığının ve artık nasıl “güvenilirliğini” kaybettiğinin, ilginç örnekleridir.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür: Amerikan Kongresi’nin dış siyaset uzmanlarından ve Cumhuriyetçi Parti’nin kilit adamlarından Jacop Javits, Türk işadamlarına Türkiye’de yaptığı konuşmada, “İsrail’i Amerika’nın asla terk etmeyeceğini ve İsrail’in mutlaka zafere ulaşacağını” belirttikten sonra, şöyle demektedir: “Gerçekçi olun, Ortadoğu savaşının dışında kalamazsınız, İsrail’i desteklemelisiniz...”

Avrupa Parlamentosu’ndaki Türk Grubu Başkanı Senatör Şevket Akyürek, toplantıya ilişkin izlenimlerini naklederken, Alman heyeti başkanının kendisine, “... Almanya’nın Türkiye’ye 300 milyon marklık yardım vermeyi düşündüğünü, ancak bu yardımın kullanımı konusunda endişe içinde bulunduklarını” söylediğini bildirmektedir. Akyürek, bu kuşkunun Avrupa Parlamentosu’nda da yaygın olduğunu belirtmekte, kuşkuların, “... Bu hükümetle daha ne kadar çalışacaksınız?” sorusunda toplandığını açıklamaktadır...

Öte yandan, Amerika’nın 1968’de planladığı yeni bir “Ortak Savunma Birliği”ne, Türkiye’nin kesinlikle katılmama kararı da, benzer tepkilere neden olmuştur. abd Dışişleri Bakanı Yardımcılarından Eugene Rostow, 21 Ocak 1968’de, yeni bir Pakt’ın kurulacağını açıklamaktadır: İngiltere’nin, Süveyş’in doğusundan çekilmesiyle ortaya çıkacak boşluğu doldurmak üzere, Türkiye, İran, Pakistan, Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında, Basra

Körfezi bölgesini savunmak üzere yeni bir askeri pakt kurulacaktır. Ne var ki, Türk Dışişleri Bakanlığı bu açıklamanın hemen ardından bir bildiri yayınlamakta ve böyle bir projede yer almayacağını duyurmaktadır.

3. Haşhaş Ekimi ve "Brüksel'de 12 Mart Planlaması"

12 Mart öncesinde Türkiye'nin müttefiki Amerika'yla arasında çıkan başlıca anlaşmazlık konularından biri, "haşhaş"tı. İtiraf etmek gerekir ki, o dönemin dikkatli gözlemcileri bile, bu konunun ve anlaşmazlığın önemini bütünüyle kavrayamamıştır. Kavrayamamıştır, çünkü tam anlamıyla "Amerikanvari" bir anlaşmazlıktır bu: Önce, tümüyle soyuttur ve Türkiye'de haşhaş ekimi yasaklansa bile, Amerika açısından pek bir şeyin değişmeyeceği, abd gençliğini zehirleyecek afyonun dünyanın başka bölgelerinden anında sağlanabileceği, sentetik olanının yapılacağı, açıktır. Anlamsızdır, zira, Türkiye'nin o dönemdeki iktidarı, haşhaşı büyük ölçüde zaten sınırlamıştır yahut sınırlamayı taahhüt etmiştir. Direnmesi, ancak birkaç ile ilişkindir. Dolayısıyla, olaylara dışından bakan bir göz, haşhaş sorununun bir üsler sorunu gibi, Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişim gibi önemli olduğunu kavrayamaz. Ne var ki, 12 Mart'ın hemen sonrasındaki gelişmeler ve 12 Mart'a ilişkin açıklamalar, haşhaşın abd açısından sınırsız bir önem taşıdığını, Türk hükümetiyle arasındaki en büyük üç sorundan biri olduğunu kesinlikle ortaya koymuştur.

12 Mart sonrasının bilgileri ve açıklamaları ışığında geriye bakıldığında, yeni bir gözle bakıldığında, haşhaş sorununun yeri daha iyi belirmektedir. Gerçekten, 1968 sonrasında "Watergate" olayı patlak vermemiştir henüz. Nixon, 1968'de Başkan seçilmiştir; 1972'de adaylığını yeniden koymaya hazırlanmaktadır. O dönem Amerika'sında ise, günün tek iç konusu, en önemli konusu, seçim sonucunu belirleyecek konusu, Amerika'da çılgınlık ölçülerine varmış bulunan beyaz zehir kullanımıdır. Kimi abd yetkilisine göre, sadece New York şehrinde 300 bin eroinman vardır. Esrar, Marihuana, lsd gibi uyuşturucu maddeler lise ve üniversitelere girmiştir. Amerikan kamuoyu ve vasat bir Amerikan ailesinin o günlerdeki büyük sorunu, kendi çocuklarının da bu akıma kapılmasıdır. Başkan Nixon ve yönetimi üzerinde kamuoyunun büyük baskısı vardır; Nixon, meseleyi özünde çözümlemeyecek bile olsa, görünürde bir şeyler yapmak, yapıyor gözükmek zorundadır. Bunun tek yolu ise, o hep afyonla özdeşleştirilen Türkiye'ye bu ekimi yasaklatmak ve böylece zafer kazanmış olarak 1972 seçimine girmektir.

Başkan Nixon, daha 1968 yılında, “... Amerika’ya giren afyonu üretmekte olan ülkelere sert tedbirler uygulanmasını” istemektedir. Bir süre sadece diplomatik çevrelerde duyurulan bu uyarı, giderek “tehdide” dönüşmüştür. 1970’e gelindiğinde ise artık açıkça yapılmaktadır. abd Temsilciler Meclisi’yle Kongresi’nde, Türkiye’nin “cezalandırılması” önerilmektedir. Amerikan Adalet Bakanı John Mitchell, 21 Temmuz 1970 günü, bir Senato Alt-Komite toplantısında, şöyle demektedir:

“Türkiye’nin uyuşturucu maddelerin kaçakçılığının önlenmesi amacıyla ekim sahasının kısıtlanması kararını almaması halinde, bu ülkenin cezalandırılmasını destekleyeceğim...”

Aynı Adalet Bakanı, bundan birkaç ay sonra yaptığı bir konuşmada ise, “cezayı” daha somut biçimde belirlemektedir:

“... Gençlerimizin yüzde kırkı, hattâ yüzde altmışa kadar yükselen bir oranı, başta Marihuana olmak üzere uyuşturucu madde kullanmaktadır. Kaçak yolla ülkemize giren uyuşturucu maddeler gençliğimizi mahvetmekte ve cemiyetimizi sarsmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için elimizden gelen her şeyi yapıyoruz.

Ülkemize kaçak gelen eroinin yüzde sekseni Türkiye’den gelmektedir. Bu kaynağı ülkenin menfaati açısından iptal edebilmek için alınacak tedbirler vardır. Ticari ambargo, bunlardan biridir. Eğer Türkiye bize yardımcı olmaz ve kaçakçılık devam ederse, alınacak tedbirlere taraftarım...”

Haşhaş konusundaki büyük mücadele, Amerikan hariciyecileri ile Türk hükümeti arasında ve Ankara’da cereyan etmiştir. abd temsilcileri, kendi hükümetlerinden aldıkları talimat gereğince, afyon ekiminin yasaklanması için olağanüstü bir baskı yapmışlardır Türkiye’ye. Bu baskının hikâyesini, o dönemin iki bakanından, Turhan Bilgin ve İhsan Sabri Çağlayangil’in sözlerinden izleyelim.

Turhan Bilgin, haşhaş konusundaki baskıları ve bu saçma, geçersiz, salt Nixon’un seçim kazanması ve prestiji için yapılan baskıları ve hükümet olarak nasıl direndiklerini şöyle anlatıyor:

“12 Mart’ı daha iyi anlamak için, haşhaş sorununun ortaya çıktığı günlere gitmek gerekiyor. Bir büyük müttefik devlet, yani Birleşik Amerika, haşhaştan elde edilen eroinden şikâyetçiydi. Eroin iptilası Amerikan gençleri arasında yayılmış, önlenmesi güç bir tutku halini almıştı. Amerikan hükümeti ise uyuşturucu madde kaçakçılığını önleyici tedbirleri alarak, kendi gençliğini koruyacağı yerde, daha kolay bir yola sapmış,

haşhaşı üretildiği yerde kurutmak gibi bir çareye başvurmak istemişti. İddialara göre Amerika'ya giren eroinin çoğu Türkiye'de üretilen haşhaştan elde ediliyordu. Öyleyse ne yapıp yapıp Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklatmak gerekiyordu. Bu yolu seçti Amerikan hükümeti.

Başkan seçildiği gün Nixon, uyuşturucu maddelere karşı savaş ilân etmişti. Bir zamanlar Amerika Adalet Bakanlığı yardımcılığını yapmış olan Myles J. Ambrose, Nixon'un cumhurbaşkanı seçilmesiyle gümrük komiserliğine atandı. Amerikan Narkotik Bürosu ve tehlikeli ilaçlarla mücadele teşkilâtının bütçesi de iki misline çıkarıldı. Milli güvenlik meseleleri konusunda Beyaz Saray Danışmanı Henry A. Kissinger başkanlığında yapılan bir kabine komitesine tek bir direktif verildi:

'Hükümetleri değiştirme pahasına, eroin akımını durdurun!'

Türkiye bu emrin kilit noktasını teşkil ediyordu. Başkan Nixon, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'e özel ve çok gizli bir mektup gönderdi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler'in Doğu Anadolu'da üç vilayet istedikleri, Boğazlar'da hak iddia ettikleri ve idareyi ele geçirmek tehdidinde bulundukları zaman, Türklerin yardımına Amerika'nın koşmuş olduğunu hatırlattı. Başkan Nixon, Türk eroininin ortaya çıkardığı tehlikenin de Amerika için aynı derecede ciddi olduğunu belirtti. 'Uyuşturucu madde buhranına bulunacak çözüm yolunun Türkiye ile askeri ve stratejik ittifakın faydalarından daha önemli olup olmadığına karar verme zamanının geldiğine' işaret etti.

Demirel, bu mektuba gereken cevabı verdi ve Amerika'nın istediği paralelde bir davranışta bulunmadı.

O zaman Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi William J. Handley'e Demirel'e olağanüstü bir anlaşma talebinde bulunması için talimat verildi. Handley-Demirel görüşmesi sonuçsuz kaldı. Sert ve tehditkâr konuşan Büyükelçi'ye, Demirel kapıyı gösterdi.

Türk hükümeti üzerindeki baskıların başarısızlığı yüzünden Amerika, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddeler Komisyonu'ndan yardım istedi. Birleşmiş Milletler'in buna gösterdiği tepki, ümit kırıcı idi. Komünist ve tarafsız ülkeler, eroin konusunu bir Amerikan problemi olarak nitelemiş ve omuz silkmişlerdi.

Önemli bir Washington yetkilisinin, 'Şimdiki halde bütün mesele Türk hükümetine ya da Türk hükümetinin değişmesine bağlı...' dediği haber alınmıştı.

Özellikle ‘Türk hükümet sorunu’nun abd’de, yüksek seviyedeki görüşmelerde ele alındığı artık biliniyordu.

Amerika’nın istemediği hükümet 12 Mart Muhtırası ile çekilmek zorunda bırakılan Demirel hükümetiydi. Brüksel’de, Belçika’nın bu namlı şehrinde, Kuzey Atlantik Paktı’nın karargâhında, ‘nato perdesi arkasında Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilâtı (cıa), Amerika’nın Milli Güvenlik Meseleleri Komitesi’nden aldığı emir gereğince, Türk hükümetini değiştirmek için ağını kurmuştu.’ Bu ağa kimler, niçin ve nasıl düştüler?

Bütün bunları araştırmak, gerçeği ortaya çıkarmak ilgililere düşer. Biz sadece bir oluşun üstü kapalı öyküsünü belirtmekle yetiniyoruz.

Ancak hemen ilave edelim ki, 12 Mart’ın getirdiği ‘partiler-üstü güçlü hükümet’in aldığı ilk karar 400 yıldan beri ekilen, Türk köylüsünün büyük bir kesiminin gıdası, yağı, hayvan yemi ve gelir kaynağı olan haşhaşı yasaklamak oldu. Türk ve Amerikan hükümetleri kararı açıklamak için ortak bir gün seçtiler. Bu tarih 30 Haziran 1971 idi. Başkan Nixon fbı Ulusal Akademisi’nde 86. dönem mezunlarına hitaben yaptığı konuşmada Başbakan Nihat Erim’in tutumunu ‘cesur ve devlet adamı niteliğine yakışır bir tutum’ olarak tanımladı.”

Afyon sorununun 12 Mart oluşumundaki yerini, 12 Mart’ı hazırlayan dış etkenler arasındaki önemini en açık şekilde ortaya koyan, dönemin Dışişleri Bakanı Çağlayangil’dir. Çağlayangil’e göre, 12 Mart’ın en önemli nedeni, üslerin kullanımı sorunu ile afyondur. Kendi sözleriyle, “... 12 Mart’ta cıa vardır, büyük ölçüde vardır; 12 Mart’ta haşhaş vardır...”

## C. Çağlayangil'in Anlattıkları

12 Mart olayının dış nedenlerine ilişkin en önemli açıklamalar, dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil tarafından yapılmıştır. Sayın Çağlayangil'in 7 Şubat 1974 günü bize verdiği mülakat, tarihsel bir belge niteliğindedir. Sayın Çağlayangil, görevi gereği Türkiye'nin 12 Mart öncesindeki dış ilişkilerini en iyi bilmek durumundaki kişidir; olayları içinden yaşamıştır; 12 Mart'taki dış etkenin önemini ve rolünü saptayabilecek kadar gelişmeleri yakından izlemiştir. Aralıklı olarak sekiz saat kadar süren mülakat, Sayın Çağlayangil'in izniyle ve "ilerde yayınlanmak üzere" ses bandına kaydedilmiştir. Eski Bakan –Şubat 1974'te chp-msp koalisyonu kurulmaktaydı ve Çağlayangil sadece bir muhalefet senatörüydü– bu mülakatında adetâ tarih önünde bir dönemin dış politika muhasebesini yapmıştır.

Bu uzun mülakatımız süresince, Sayın Çağlayangil, haşhaştan U-2 uçaklarına, abd-Ortadoğu ilişkilerinde Türkiye'nin rolünden Kruşçef'in kendisine önerdiklerine, gizli örgütlerin 12 Mart'taki payından Amerika'nın 12 Mart öncesindeki kaygılarına kadar çeşitli konulara değindi. Burada, hem çalışmamızın önceki bölümlerine en yetkili kişiden açıklık getirmesi bakımından hem de tarihsel önemi nedeniyle, Çağlayangil'in dış sorunlarla 12 Mart arasındaki ilişkilere değinen sözlerini ses bandından ve aynen veriyorum.

1. "12 Mart'ta cıa'nın Yeri"

Dış etkenlerin 12 Mart öncesinde Türkiye'de nasıl hissedildiği biçimindeki sorumuza, eski Dışişleri Bakanı, şu cevabı vermekteydi:

ÇAĞLAYANGİL: "... Bakınız, İsmail Cem Bey, böyle şeyleri açıkça yapmazlar. Yabancı sefirler, yetkililer en önemli konuları böyle özel temaslarda söylerler. Bu gibi şeyleri resmi teşebbüs mevzuu yapmazlar. Bizim altı senelik hariciye vekilliğimizde çok rastladık... Önemli mesajları, tavsiyeleri, endişeleri, ya kokteyllerde, ya yemeklerde, ya özel hasbıhallerde, ya sırf bu işi söylemek için tertiplenmiş gezilerde duyururlar size. Kayıt ve resmiyet dışı, hasbıhal halinde telkin etmeye çalışırlar.

12 Mart'tan bir süre önceydi. Böyle bir hareketin olacağı, bana ihsas edilmişti Amerikan Sefiri tarafından. Bir akşamüstü, Sefir bana telefon etti. Bilalüzum, 'Çağlayangil, evinize bir viski içmeye geleyim mi?' diye sordu.

Genel bir değerlendirme yaparken, ‘Sayın Çağlayangil,’ dedi, ‘biz devlet olarak (Türkiye’deki gelişmelere) sabrederiz ama, devlet dışında olanlar, devleti bile dinlemeyenler sabredemeyebilir...

Bundan açık bir şey olmaz: 12 Mart’ta cıa vardır. Büyük ölçüde vardır. 12 Mart’ta haşhaş vardır. cıa, Papadopulosda vardır. cıa Gizikis de vardır. cıa’nın nasıl hareket edeceği tahmin edilemez. Siz bir yazar olarak en az benim kadar bilirsiniz...”

Türkiye’nin eski Dışişleri Bakanı, 12 Mart’a yol açan gelişmelerde abd’nin ve cıa’nın rolüne ilişkin sorumu cevaplarken anlatmaktaydı bunları. Ben, cıa’nın karıştığı ya da öncelikle hazırlıklarında bulunduğu bir olaylar dizisiyle, Türkiye’deki istihbaratçılar arasındaki işbirliğinden söz etmiştim. 12 Mart öncesi Türkiye’sinde, o çok sol görünen kimi hareketin devletin resmi ajanlarınca kışkırtıldığını, yönlendirildiğini bir gazeteci olarak görebilmiştim. Bu ajanlarla cıa arasında bağlantı var mıydı? abd kendi cıa’sını, cıa ise bizdeki ajanları 12 Mart ortamını, müdahale ortamını oluşturmak, müdahaleye yön vermek için kullanmış olabilir miydi? “Milli” olarak nitelenen istihbarat örgütleri, aslında, bir güçlü yabancı devlet çıkarına bilerek ya da bilmeyerek hareket edebilir miydi? Kendileri belki farkında olmaksızın, adetâ uzaktan “tele-kumanda” ile yönetilmekte olabilirler miydi?

Türkiye’nin 12 Mart’taki Dışişleri Bakanı, sözlerine devam etti.

ÇAĞLAYANGİL: “İsmail Bey, Türkiye, kendi istihbarat gücünü kuvvetlendirmek için, İsrail istihbaratı ile, Amerikan istihbaratı ile, İran istihbaratı ile daimi ve organik münasebetler içindedir.

Bunlar, gizli gizli her sene kendi şefleriyle toplanırlar. Washington’da, Tahran’da, Telaviv’de (istihbarat) mübadelesi yaparlar. Organik bağları bulunmayan fakat inandıkları başka istihbarat örgütlerinden de istişari mütalaa alırlar.

Şimdi, istihbaratçılar Amerikalılarla organik münasebetler içinde olduğuna göre, Amerikalı, ‘Şu adam benim adamım, şunu yerleştirelim solcuların arasına’ diye rahatça işbirliği yapabilir. İstihbaratçılık alanında bu iş rahat yapılabilir.

(Yabancı istihbarat örgütünden esinlenen) İstihbarat Başkanı da gelir kendi Hükümet Başkanı’na, ‘Bizim Telaviv’deki toplantımıza ilişkin konuları konuşacağız’ der. Haber de getirir, şöyle dendi, böyle dendi diye.

Sonra, hiçbir istihbaratçı herhangi haberi her yere götürmez. Dışişleri Bakanı’na başka söyler, Devlet Reisi’ne başka söyler, Genelkurmay

Başkanı’na başka söyler, istihbarat bünyesindeki profesyonel dejeneresans (soysuzlaşma), her hareketin tesiri altındadır: İstihbaratçı, kendi gözünde çok mühim adamdır. Herkesten çok mühimdir... Her şeye de kadirdir... Bu kompleks istihbarat işiyle uğraşanların hepsinde en başından kahvecisine kadar aynıdır. Onun için ben Dışişleri Bakanı’yken, istihbaratçıların, Bakan ve Genel Sekreter dışındaki Dışişleri memurlarıyla temas etmesini menetmiştim.

Şimdi sorunuza dönelim. Şimdi nasıl yapar cıa? cıa yapar, organik bağlarıyla yapar. Sözünü ettiğim psikoloji vardır istihbaratçıların arasında.

Benim istihbarat şefim, kendisi farkında bile olmadan cıa benim altımı oyar.

Elinde imkân var (yabancı) adamın. Girmiş, enfiltre benim içimde...

Onun için hiç şaşmam, aramam da, bulamam ki. Nasıl yaptı, bulamam...”

Sayın Çağlayangil’in anlattıkları, bir devlet sorumlusunun anlatabileceği açıklıkla meseleleri ortaya koyuyordu. Peki, Amerika’nın tavrı Adalet Partisi’ne karşı hangi sorunlarda oluşmuş, hangi aşamalardan geçmiş, giderek, cıa aracılığıyla ortam oluşturulmuş, en azından cıa’dan etkilenen bir müdahaleye kadar varmıştı?

Çağlayangil önce, genel bir giriş yaptı.

ÇAĞLAYANGİL: “U-2 meselesi, Ortadoğu sorunu, haşhaş anlaşmazlığı, vesaire.

Bakınız İsmail Cem Bey, Amerika, şuna aldırmaz: Bir memlekette demokratik idare olmuş, şoven idare olmuş, faşist idare olmuş, ona hiç bakmaz.

Amerika, o memleketin kendisine ne ölçüde tabi olduğuna, kendi politikasına ne dereceye kadar satelit (uydu) haline gelebileceğine bakar.

Amerika, bir Albaylar Cuntası ile Yunanistan’da istediğini yaptırabiliyorsa, Albaylar Cuntası Yunanistan için biçilmiş kaftandır. Amerika eğer bir Nihat Erim hükümeti ile haşhaşı men ettirebilecekse, Türkiye’nin lâyık olduğu idare tarzı Nihat Erim hükümetidir.

Büyük devlet, gaz gibidir... Bir boşluk buldu mu, vakum buldu mu, orayı doldurmak ister. Doldurur. Biz, Amerika’yla münasebetlerimizde bundan hep kaçındık. Bir boşluk vermeyelim, adamlar gelip doldurmasın istedik. Bunu hileli bir siyasetle değil, açık bir siyasetle gerçekleştirmeye çalıştık.

Adalet Partisi iktidarı, Amerika'yı kendisine düşman edecek kasıtlı davranışlar içine tabiatıyla girmediği gibi, behemehal dost kılayım ve onun için her fedakârlığı yapayım hüviyetine de girmiştir. Ama herhalde bizim lehimize çalışmadıkları ve bizden gayri memnun oldukları bir vakıadır.

Türkiye'nin ortamı cıa'nın şu veya bu şekilde mefruz[14] veya kanaat halinde olan müdahalesini mümkün kılacak hale gelse idi, Amerikalılar, nasıl hareket ederlerdi? On beş gün sonra olacak şeyi on beş gün evvel gerçekleştirmek için silkelemektir yaptıkları..."

"12 Mart'ta cıa vardır, hem de büyük ölçüde vardır" demektedir Çağlayangil. Sonra, cıa'nın nasıl var olabileceğini' dış istihbarat örgütlerinin müttefikler arasında kurduğu organik bağlantılarla ve kendi kişisel tecrübeleriyle açıklamaktadır.

Peki, neden bir müdahale ihtiyacını duymuştur cıa?

12 Mart öncesinin Dışişleri Bakanı, abd ile Adalet Partisi iktidarının genel ilişkilerinden söz ederek konuya giriyor.

ÇAĞLAYANGİL: "Değişik konularda siyasi baskı gelirdi. Ben şahsen bunlara göğüs germek durumunda kalmışımdır. 'Bir şey yapmazsınız' denirdi bana, '... şu haşhaş işi nihayet hükümet kararnamesine dayanıyor, çözüvermez misiniz' denirdi. Gayet naziktiler aslında. Amerikan sefiri, her gelişinde, (Başkan) Johnson'un özel selamını, (Başkan) Nixon'un özel selamını getirirdi. Johnson'un selamını tayyare meselesinde, Nixon'un selamını haşhaş meselesinde alırdık.

Amerikalıların bizden gayri memnun olduklarını, bunun da sebeplerini arz etmiştim. Belli sebepler. Afyon, muayyen siyasetler, U-2. Yani kâfi derecede kendisine yatkın ve yakın bulmamışlardı Adalet Partisi iktidarını.

Ancak şunu belirteyim. Bize yapılan bütün tarizlere, tenkitlere rağmen, biz, kendi blokumuzun içindeki taahhütlerimize sadık, taahhütlerimizin dışındaki alanda ise kendi ülkemizin yararını önde tutan bir politika izledik. Belki yanlışımız, bilgisizliğimiz olmuştur ama, hedefimiz ve çerçevemiz belli idi. Açıktık. Bunu müzakere masalarından dost sohbetlerine kadar hep bu açıdan yürüttük. Büyük yanlışlarımız olmuştur, diyemem.

12 Mart, minareden aşağıya bakılır gibi her tarafını görebileceğimiz bir hale gelmedi henüz. Aslında bir 12 Mart'a 'içinde' yaşayarak geldik.

Dakka'ya gidiyordum. Tahran'daydım. İran Şahı haber yollamış. Şah, Dışişleri Bakanı ve ben, yemek yiyeceğiz. Gittim. (Şah) özel bir odasına oturttu. Kendisinin ve babasının Türkiye'de iken çekilmiş ve neşredilmemiş bir fotoğrafını hediye ettim. Mütehassıs oldu.

(Şah) bana dedi ki; ‘... Endişe duyuyor musun? Bir iş çıkacak sizden, askerlerden bir şeyler çıkacak. Bak, Sayın Çağlayangil, Türk-İran dostluğu tarihten gelmiş, Türk-İran dostluğu bana babamdan miras kalmış, bunların hepsi güzel. Türk-İran dostluğunu muhafaza etmek için endişe ediyorum. Ama siyasettir bu, daha fazlası olmayabilir, üzülme. Siyaset bu, her şeyin sırası gelir, zaten sen de böyle düşünürsün. Asker bir şey çıkaracak.’

‘Majeste, zelzele olmak ihtimali yok mu?’ diye cevap verdim. ‘Yani şimdi burada İran’da zelzele olabilir, bu saray da çökebilir. Niye oturuyorsunuz burada? Zelzele ihtimali bu, çöker ve ölürsün.’

Ordu da isyan eder. Senin ordun da isyan eder, benim ordum da isyan eder, Amerikan ordusu da isyan eder. Yani bir ordu isyan etmek kararını aldıktan sonra... nerede olursa olsun duman attırır. Bir kere o silâh sana çevrilmişse...

Binaenaleyh, (ordu müdahale) eder, etmez diye bir teminat vermek güç ama, etmesi için sebep ne, endişe niye?”

İran Şahı ile arasında geçen bu ilginç konuşma hakkında Sayın Çağlayangil daha fazla bir şey söylemek istemedi. Zaten, “Arif olanın anlayacağı” kadar söylemişti sanırım.

2. Casus Uçaklar ve sscb İlişkileri

12 Mart’ta muhtırayla görevden uzaklaştırılmış hükümetin Dışişleri Bakanı, konuşmamızın bacından beri “U-2 olayına” atıfta bulunmaktaydı. Sayın Çağlayangil’in açıklamasında, bu olay hem Amerika’yla ilişkilerin bozulmasındaki ilk uygulama olmuştu, hem de dolayısıyla, Türkiye’yi 12 Mart’a götüren dış etkenlerden biri.

“U-2,” Türkiye’den havalanarak Sovyetler Birliği üzerinde gözlem uçuşu yapan casus uçaklarına verilen isimdi.

Bu uçakların ve uçuşların varlığı, aralarından birisinin Sovyet topraklarına mecburi iniş yapmasıyla ortaya çıktı. Ardından Sovyetler’in Türkiye’ye karşı bunların uçuşunun engellenmesi yolunda talepleri, Türk hükümetinin bu talebi haklı gören tavrı ve bundan ötürü abd ile arasında bir anlaşmazlık doğdu.

Eski Dışişleri Bakanı’nın önemle üzerinde durduğu bu olayı, şimdi kendisinden dinleyelim.

ÇAĞLAYANGİL: “Benim Bakan olmamdan çok kısa bir zaman sonra, Amerikalılarla büyük bir ihtilafa düştük. (Rusya üzerinde gözlem uçuşları yapan ve Türkiye’den kalkan uçaklar meselesi.) Çağırdım askerleri. Çağırdım nato şeflerini.

Uçak Türkiye’den kalkmış, ilgililer dedi ki, dediler ki, Sayın Bakan, İlmi Uçuşlar Anlaşması gereğince, Amerikalılar bunu yapabilir (casus uçaklarını Türkiye’deki üslerinden kaldırabilir).

İlmi Uçuşlar Anlaşması’nı kim yapmış, diye sordum. Önce Demokrat Parti döneminde yapılmış. Sonra, bazı mahzurları çıkmış, Sibirya’da düşen bir uçak olmuş. Anlaşma ortadan kaldırılmış. Ardından, Milli Birlik Hükümeti iktidar olunca, söz konusu anlaşma şartları daha genişletilerek yenilenmiş.

Getirin bu anlaşmayı bakalım, dedim. Arkadaşlarım getirdiler. Şöyle deniliyor, Amerikalılar, meteorolojik tetkikatta ve ilmi araştırmada bulunmak üzere, programı önceden Türk askeri makamlarına verilmek şartıyla (Türkiye’deki üslerinden havalanarak) ilmi uçuşlar yapmakta serbesttirler.

Demek ki, bu ilmi olarak isimlendirilen, Türkiye’deki yabancı üslerden havalanmış uçaklarla yapılan uçuşlar, birtakım kayıtlara tabi. İlk kayıt, meteorolojik araştırma amacıyla yapılması. Sonra, programın önceden bizimkilere verilmesi. Tarafımızdan bu programın onaylanması.

Haber yolladım. Amerikalıları çağırdım. ‘Bunlar ilmi uçak mıdır? Meteorolojik araştırma mı yaparlar?’ diye sordum.

(Amerikalılar) Yo, dediler, hiçbiri. Bunlar çok pahalı uçaklardır. Çok yükseklerden uçarlar, içinde iki kişi bulunur ama, bu iki kişinin, Rusya’daki bir ormanda yürüyen Volkswagen otomobilin plakasını okuyabilecek kadar hassas âletleri vardır, gözlem yaparlar.

Bunun üzerine Amerikalılara dedim ki, bizim anlaşmalarımızda böyle bir husus yok. Yaptığın, nato gayelerinin dışındaki bir iş ve benim ülkeme munzam bir tehlike getiriyor. Ben seninle nato için ortağım. Sen burada nato gayesinin dışına taşıyorsun. (Uçağın) işi sonra meteorolojik değil, tetkikat diye bunu kamufle ettiğin anlaşılıyor.

Arkasından, Genelkurmay Başkanlığı’mızın yetkililerine bir mektup yazdım. (Durumu özellikleriyle) anlattım. Bana, bu özellikteki uçuşların sorumluluğunun resmen taşınamayacağı bildirildi.

Ben, sahtekârlık yapamam. Durumu ve tutumumuzu, Amerikalılara bildirdim.

Üç gün sonra büyük bir telaş içinde ve özel bir tayyare ile nato Amerikan Başkumandanı ziyaretime geldi. Gazetecilerin de bildiği 4.5 saatlik bir toplantı yaptık. Amerikalı kumandan dosyalarını da getirmişti. Bana dedi ki:

‘Sayın Bakan, Rusların yeni bir icadı var. Ruslar şimdi, dünyayı muayyen fasılalarla devreden uydular gezdiriyorlar. Bunun (uyduların) atom silâhları takılacak yerleri vardır. Ruslar atom bombalarını bu uydulara takabilirler ve yerden kumanda ile dünyanın neresinin üzerinde (bombayı) bırakmak isterlerse orada bırakabilirler. Bu büyük bir şey. Biz bunu yapamıyoruz.

Bizim (Amerika’nın) bunlara karşı iki silâhımız olmak gerekir. Bunları kontrol etmek, attıkları bombayı yeryüzüne inmeden evvel havada infilak ettirmek. Şimdi bu kontrol, bir Norveç, bir Tayland, bir Brinçek, üç ayrı açıdan yapılacak tefahhusların hatları intidat edilmek suretiyle bulunur, İlmi uçuşlar da (meteorolojik) bunun içindir. Sen (Türkiye) bu üçlü zaviyenin bir köşesini kaparsan, bu (çalışma ve saptama) ölür. Bunu biz Libya üssüne nakletmek mecburiyetinde kalırız. Katiyen elverişli değildir. Hesaplarımızın (yapılması son derece güç olur).’ Amerikalı Kumandan, bunları söyledi.

Şimdi İsmail Cem Bey, ben Türk’üm. nato’ya bağlıyım. nato’nun vecibelerine bağlıyım. (Ama nato dışındaki işlere katılırsam) bu benim emniyetime, güvenliğime tehlike getirir. Rusya (bize) der ki, ‘nato’yu anladım ama sen nato gayeleri içinde ve nato’nun emrinde anlaşmalar yapabilirsin. Bu ilmi uçuş Amerika’nın beni mahvetmek veya benim onu mahvetmeme mani olmak için aldığı bir tedbirdir. Sen Türkiye olarak, Amerika-Rusya ihtilafının içine neden benim aleyhime giriyorsun, ittifakının içinde kal’ derse, bizim (Türkiye’nin) verilecek cevabı yoktur.

(Amerikalılara cevabımızda), belirttim. ‘Ya beraber bir mukavele yaparız, sen açıkça söylersin, Türkiye’ye tecavüz Amerika’ya tecavüzdür, bunu yapmaya kalkışanı ben Amerika olarak mahvederim, dersin, Rusya’nın muhtemel tecavüzüne karşı beni her çeşit imkânla, silâhla, güvenlikle müdafaa ederim. Ama başka türlüsü olmaz. Amerika olarak esen (üslerini) aç ama benim hesabıma karışma’ dersen, olmaz. Sen Amerika olarak hesabını değiştir, güvenliğin hepsini sağla, ben de (üsleri bu kullanıma) açıyorum. Hem güvenliği sağlama hem de uçuşları yap, olmaz bu.

Nitekim olmadı da. Ama tabii burada ben çok baskı altında kaldım, mukavemet ettim...”

12 Mart’ta devrilen hükümetin Dışişleri Bakanı Çağlayangil’in verdiği mülakat devam ediyordu. Benim merak ettiğim bir konu, Çağlayangil’in Bakanlığı sırasında geliştirilen Türk-Sovyet ilişkileriydi. Gerçekten, daha sonraları Sayın Demirel’in de ifade ettiği gibi, bu ilişkilerde düzelme ve

normalleşme, Adalet Partisi iktidarı dönemine rastlar. Düzelme ve normalleşme, Sayın Çağlayangil tarafından nasıl yorumlanmıştı, hangi aşamalardan geçmişti.

İhsan Sabri Çağlayangil, önünde duran ses kayıt cihazının alıcısına anlatmaya başladı. Gene ses bantlarından izlemeye devam edelim.

ÇAĞLAYANGİL: "Sayın Cem, şimdi, 1964 senesinde, bir muhalefet senatörü olarak Rusya'ya giden ilk parlamento heyetine dahildim. Adalet Partisi Senato Grubu Başkanı olarak gittim. Kruşçef bizi kabul etti. (Bize, şunları söyledi:)

'Rusya ile Türkiye komşudur. Tarihte, aramızda üzücü çok hadise geçmiştir. Bize göre, biz haklıydık, yukarıda Baltık Denizi, aşağıda Boğazlar, biz adetâ mahsur bırakılmıştık. Teneffüse ihtiyacımız vardı, emniyete ihtiyacımız vardı, menfaatimizin gereğiydi, durum bunu icap ettiriyordu. Ve o zaman, Stalin, Boğazlar'da stratejik haklar iddia ediyordu. (O günün koşullarında) haklı olarak...

Bugün strateji değişti. Bugün Boğazlar vb. harp için önem olmaktan çıktı. Bugün ben bir düğmeye bastığım zaman on beş dakika sonra Washington'dayım. Washington düğmeye bastığı zaman, on beş dakika sonra Moskova'da... Bugün, harp, konvansiyonel silâhların dışına çıktı. Bir imha siyaseti halini aldı.

O halde, Çarlık Rusyası'nın ve ondan sonraki devirlerin stratejik nedenleri kalktı ortadan. Şu halde, hâlâ bizim husumeti (düşmanlığı) devam ettirmekte menfaatimiz nedir? Siz (Türkiye) haklı olarak, bu Rusya bizim arkamızdan fena niyet besliyor (diye düşünüyorsunuz). Çünkü Rusya'yı temsil eden bir adam, bir Stalin, bize bunları söyledi (diyorsunuz).

Ben de, (Kruşçef olarak) diyorum ki, o laf sakattır. Biz Sovyetler Birliği olarak fikir değiştirdik. Benim yerimi işgal eden bir adamın, Stalin'in söylediği sözde müessiriyet (etkinlik) var da, benim söylediğim sözde müessiriyet yok mu?

Size açık söylüyorum:

Gelin bizimle (Sovyetler Birliği'yle) beraber olunuz, sosyalist bir topluluk yapalım. Size kim yardım ediyorsa, o yardımı biz yapalım.

Hayır (diyorsanız) nötr kalın, bitaraf oluyoruz deyin, o takdirde size Batı yardım etmez, bizim, yardımımız olur.

Hayır, nato içinde kalacağız dersiniz. Ama anlaşalım. İktisadi mevzularda gelin ahbaplık yapalım.

İşte üç teklif, hangisini isterseniz...'"

Çağlayangil, Kruşçef’in kendilerine anlattıklarını naklettikten sonra sözlerine şöyle devam etti:

“... Biz bir hükümet değildik. Biz parlamento heyetiydik. Bu, Rusya’nın ya bir tuzağı, yemi idi, ya özel fikri idi. Ama bunlar beni etkiledi.

Ben Dışişleri Bakanı olduğum zaman, Gromiko (Sovyet Dışişleri Bakanı) ile temasımda, anti-komünist bir partinin Dışişleri Bakanı, karşılarında teşekkül etmiş bir blokun elemanı olarak:

‘Kutuplar (bloklar) arasında çatışma otursa, sizinle harp edeceğiz (dedim). Tarihte sizinle on üç defa dövüştük. Sizin de yenildiğiniz, bizim de yenildiğimiz safhalar var.

Bu zamanlarda Amerika yoktu bu safahatın içinde. nato da yoktu. Türkiye, Amerika ve nato’ya güvenmez. Türkiye, size karşı kendisine güvenir. Siz 250, biz 25 milyon. Böyle... bir harbe girersek, galibi girmeden belli. Ama sizin bildiğiniz bir şey var. Türkiye’yi ele geçirmek için Türklerin son ferdine kadar, ordusuyla ve halkıyla mücadele etmek zorundasınız. Bunu göze almak veya almamak...

Şimdi biz, Türkiye olarak ittifaklarımıza sadıkız. Onlardan ayrılmak niyetinde değiliz. Ama bunun dışında bir saha var. İktisadi saha, kültürel saha. Orada şahsiyet sahibi bir politika güdeceğiz. Sizinle münasebette bulunacağız.

nato içinde bir Türkiye’nin bulunuşu, nato’nun alacağı kararlarda Rusya’yı birtakım tehlikelerden de koruyabilir. Ben, Rusya’dan gelecek tehlikenin ne olacağını bildiğim için, nato’yu mümkün olduğu kadar çatışmaya götürmekten son dakikaya kadar alıkoyabilirim.

Senin (Sovyetler Birliği’nin) menfaatlerinde, ben (Türkiye) nato içinde bir köprüyüm. Senin bana nötr (tarafsız) kal diyeceğin yerde, kal orada (nato’da) demende daha fayda var.

Bu şartlarda benimle iştirakte bulunursanız, kültürden şundan, buna kadar ben sizinle beraberim.’

‘Ver elini, gel bunları şeflere söyle.’

‘Gelirim, Moskova’ya söylerim.’

‘... Geldiler, işbirliği yapalım’ dediler. ‘Nasıl?’ diye sordular.

(Sovyet yetkililerine) bak, dedim. Şimdi ben (Türkiye) işlerimi beynelmilel ihale ile yaparım. Senin (Sovyetler Birliği) bu ihalelere girmen, kazanıp kazanmayacağın şüpheli. Sen diyorsun ki, ben sana iş yapayım ama, ihale mihale yok.

Bunun üzerine, Sovyet yetkilileri, planlar vermeyi, bunların hangileriyle ilgileneceğimizi belirtmemizi tavsiye ettiler. Hay hay, verin dedim.

Bize on-on beş tane (proje) getirdiler. Planlamaya verdik. Planlama, aralarından yedi tanesini uygun gördü. Ancak, iki tane de müşavir firma bulduk. Biri İsveçli, öteki Kanadalı. Bana Sovyetler bir alüminyum projesi vermiş, vermiş ama, ben ömrümde alüminyum yaptırmadım ki, bilmem ki bunun teknolojisini. Acaba senin teknolojin nedir, teknoloji uyuyor mu, bu (istediğin) para münasip mi, ben evvela bu firmalara tetkik ettireceğim. Sen de, ben de razı olacağız.

Olur, dedi Sovyet yetkilileri.

Şimdi, Sovyetler Birliği'yle bizim bu ilişkilerimiz iç politikada da kuşku uyandırmadı. 'Neden bunlar Rusların kucağına gittiler' meselesi olmadı. Anti-komünist olduğu belli ve bunu açıkça ilân eden bir parti tarafından geldiği için. Ecevit Moskova'ya gitse vatandaşın duyacağı hisle, Demirel Moskova'ya gitse vatandaşın duyacağı hiç arasında çok fark vardır..."

3. İç Politika ve 12 Mart

Sayın Çağlayangil'le 7 Şubat 1974'te yapılan mülakatın bir bölümü de, İsmet Paşa'ya aitti. İsmet Paşa, Çağlayangil dış politikasına her zaman karşı çıkmıştı. Hattâ, bu özelliğiyle, dış politika alanında chp'nin Adalet Partisi'nin gerisinde kalmasına da yol açmıştı. Özellikle Ortadoğu sorununa yaklaşımı çok değişikti İsmet Paşa'nın.

12 Mart'ın Dışişleri Bakanı, İsmet Paşa ve dış politika konusuna girmeden, siyasal ortamın bir değerlendirmesini yaptı. 7 Şubat 1974'teki bu mülakatın daha iyi belirlenebilmesi ve anlaşılabilmesi için, o günlerde ki siyasal özellikleri, mülakatı verenin tavrını etkilemiş olabilecek ortamı kısaca hatırlatalım: 7 Şubat 1974'te, chp-msp koalisyonu kurulmuştu; hattâ o gün güven oylaması olacaktı Meclis'te. Sayın Çağlayangil'in on dört ay sonra yeniden Dışişleri Bakanı olabileceğini, o anda belki kendisi bile düşünmemekteydi. Sanırım, Sayın Çağlayangil biraz da bu ortamın etkisiyle, adetâ tarihe geçecek, tarihe ışık tutacak kadar önemli ve açık bir mülakat yapmıştı...

12 Mart'ın Dışişleri Bakanı, iç siyaset değerlendirmesine şöyle girdi:

ÇAĞLAYANGİL: "Yepyeni bir Anayasa'nın birtakım hürriyetlerini, mekanizmasını bilmediği oyuncaklarla oynayan çocuklar gibi dağıtanların doğurduğu ortam karşısında, çaresizliğe çare arayan biz zihniyet içerisinde

gelişmiştir 12 Mart. 12 Mart, kaçınılabilir miydi, kaçınılamaz mıydı, askeri müdahale olur muydu, olmaz mıydı?..

Benim yandığım (şudur): Ayağa kaldırılan sokağın artık basında da kamuoyunda da etkisini yavaş yavaş kaybettiği, biraz niteliğinin dışına vurduğu, yani gaye almak yakınlaştığı bir anda, hürriyetleri kendi nizamı içinde kanalize etmenin zihniyetindeki bir iktidarca (olayların önlenmek üzere olduğu bir anda) 12 Mart'ın (yapılmasıdır).

Çelme takılıyor. Çelme kötü niyetle takılmıyor. Çelme, böyle bir kışla zihniyetiyle... Hadiselere teşhis koyuyor. Kendilerini vicdanen müsterih kılarak aldıkları, ama sakat (olan) tedbirlere dayanmıştır.

Tarihte münakaşa edilirse; biz de yanlış anlaşılmışızdır.

Biz kendi kendimizi izah edemezdik. 'Sokaklar yürümekle aşınmaz' demek, 'herkes yürüsün' demek değildir. (Başkaları tarafından) Niçin mani olmuyorsunuz, bu anarşi ne zamana kadar devam edecek, ne kadar aciz hükümetiniz denince, 'E, bu anayasada yürüyüş hakkı kayıtlanmamış, bundan endişe etmeyelim, buna alışalım' manasınadır.

Biz, özgürlük kısıcı da değiliz. Hiç kimse bize, altı senelik iktidarımızda, iktidar feda edercesine itina ettiğimiz özgürlükleri kısmak için faşist, dar bir zihniyet izafe edemez...

Adalet Partisi bir tezatlar mecmuasıdır. Bir kitle partisidir. Neden? Siz nispi temsille iktidar olmuş monolitik bir parti tanıyor musunuz demokraside? Hem nispi temsil koyacaksınız, hem tek partiye iktidar. Bu mümkün değil... Hele milli bakiye gibi bir sistemle, varit değil...

Avrupa Hariciye Nazırı arkadaşlarım, bana 69 seçimlerinde, yahu siz hile mi yapıyorsunuz dediler... Dört senelik (olan), bu hürriyetler karşısında yıpranmış (olan) bir iktidar, tekrar parti iktidarı olur mu dediler?

Neden? Çünkü Türk siyasi hayatında, birtakım ipotekler kalkıyor (Türkiye'nin) üstünden, İsmet Paşa ipoteği kalktı. Büyük ferahlık, İsmet Paşa, her sıkışıklıkta İstiklâl Madalyası'nı masaya koyan ve bir beyanla kamuoyuna yön değiştirten, askeriyle, siviliyle, basınıyla, haydi öbür tarafa (geçiren).

Bir ipotek, İsmet Paşa, kâzib bir azamettir. Memlekette çok etki yapmış. Son derece müessir ama kâzib. İsmet Paşa, mekanizma olarak çok güzel işleyen bir kütüphanedir ama dünyası kapalı. Duyduğuna bağlı.

Ameliyat olduğum zaman bana telefon etti. Kendi sesiyle, 'Çağlayangil, ben senin dediğini anlayamam, ama sana geçmiş olsun diyorum, seni görmek istiyorum, geleceğim' dedi.

‘Bizim ev üçüncü kat, asansörü yok (burası değil, başka ev), ben size geleyim’ dedim. Çok memnun oldu.

Gittiğim zaman, ‘... Sağırlığa alışmıştım, okuyordum, yazıyordum. Şimdi nimet-i mazhardan mahrum oluyorum, dünyam kapanıyor’ (dedi).

İsmet Paşa’nın dünyası, kendisine nakledilenlerden ibaretti.

Şimdi, gene Türk siyasi hayatına yapışmış birtakım ipotekler kalkmıştır. Yassıada edebiyatı. Ben Yassıada’dayken, jenerasyon (kuşaklar) değişti.

Geride kaldı. Yani, Menderes’e methiye yaparak, İsmet Paşa’ya küfrederek bir netice almak için konu kalmadı.

Din, Erbakan çıktı. Biz (ap) irticaa gebe idik. Bizim bünyemizde, bizim kabul etmeyeceğimiz zihniyette bir aşırı sağ vardı. Doğdu. Piç mi doğdu, meşru mu doğdu, bilmiyorum. Nasıl ki Halk Partisi şimdi aşırı sola gebedir ve doğuramamanın sancıları içindedir. Aynı şeydir. Biz temizlendik, pürgatif anlayışla temizlendik, ama onlar nasıl temizlenecekler, belli değil.

Aşırı sol mu ayrılacak Halk Partisi’nden? Yoksa Halk Partisi’nin kırk yıllık kast halindeki havasını benimsemişler mi bu partiyi sola terk edip çıkacaklardır, belli değil. Ecevit ne olacaktır? Ecevit kendisini feda ederek bir fikri savunmaktadır...”

Sayın Çağlayangil’e benim asıl sormak istediğim nokta, İsmet Paşa’nın Çağlayangil dış politikasına neden büyük ölçüde karşı, hatâ düşman olduğu; Sayın Demirel’e hücum ettiği konuşmalarında bile özenle Çağlayangil’e yer verdiğiydi. İnönü’nün Ortadoğu konusunda söylediği ve mealen, “... Bir taraflılık içindedirler. Ben soruyorum, bana, değiliz diyorlar. Sonra bir de bakıyorum, arkamdan tamamen aksi şekilde hareket ediyorlar” sözünü, SBF Yayınları’ndaki bir doçentlik tezini kaynak gösterip Sayın Çağlayangil’e hatırlattım. İnönü’nün 1971 başındaki büyük suçlamasına, Demirel hükümetinin son bütçesinde, gene Çağlayangil’i ve dış politikayı hedef alan sözlerine atıfta bulundum. Neden dış politikanıza bu ölçüde karşı çıktı ve sizi hedef aldı, diye sordum.

ÇAĞLAYANGİL: “İki sebebi var. Biri, ikili anlaşmalar. İkili anlaşmalar konusunda verdiğini bir beyanatımı ters anlamıştır. Yani ters yazmışlar kendisine.

İkili anlaşmaları anlatırken, ben, Rusların Boğazlar’da ve Şark vilayetlerinde taleplerine karşı devrin iktidarının Türk kahramanlığına, Türk görüşüne yaraşır tarzda bir tutum aldığını ifade etmekle beraber, Ruslara sert cevap vermesi hususunda devrin Amerika Cumhurbaşkanı’nın bazı telkinlerinden de bahsetmiştim.

İsmet Paşa, kürsüyü dinlemiyor. Onlar, Paşam, sizin Ruslara ters cevap vermenizi Amerikalıların telkin ve ihtarına bağladı diye bir şey yazdığı zaman, İsmet Paşa'nın cinleri (tepesine) çıkıyor. Bunlar kasıtlı yazılabilir. Beni dinleyen adamın, benim makara gibi söylediğim birçok şeyleri, eski-yeni yazı ile öyle yazıp İsmet Paşa'nın önüne sürmek hususunda not tutmak isticali karşısında kendi kendine hülasa edip vermesine bağlıdır.

(İsmet Paşa'nın tavrının nedenlerinden) bir diğeri de, Ortak Pazar konusudur. İsmet Paşa, Ortak Pazar 1963'te Ankara'da imzaladığı zaman, 'Yirminci asrın en dâhiyane buluşudur, Türkiye için necat yoludur' gibi beyanda bulunmuştur.

Ben (Dışişleri Bakanı olarak) Ortak Pazar hakkındaki mesaimi yürütürken, Fikret Gündoğan (chp Senatörü, Grup Başkanvekili), Ortak Pazarı, Batı'nın azgelişmiş memleketleri sömürmek için icat ettiği iktisadi bir canavar (diye tanımladı).

O zaman ben, (anlaşma) imzalanırken İsmet Paşa'nın (yapmış bulunduğu) beyanları, Feridun Cemal Bey'in beyanlarını zikrettim, altına da chp grup sözcüsünün beyanlarını koydum. '... Onların zamanında böyle olan Ortak Pazar, bizim zamanımızda neden bu hale geldi, değişen Ortak Pazar mıdır, yoksa İsmet Paşa'nın başında bulunduğu parti midir?' (diye sordum).

İsmet Paşa'nın muayyen mevzuları tabudur. İsmet Paşa'nın ailesine dokunulmaz, İsmet Paşa, paranı 'nereden buldun'u, 'oğlanın borcu var'ı, 'müflisti'yi istemez. İsmet Paşa için tabu olan konular vardır. Onlara dokunmadığınız müddetçe, İsmet Paşa melektir. Onlardan endişe duyar, korkar. Korkusunu da cesur ataklarla örtmek ister.

İsmet Paşa'nın arkadaşı vardır, dostu yoktur. Kendi kendisiyle bağlaşır ama, çevresinden uzak yaşar. İsmet Paşa'nın meziyetleri ayrı, kusurları ayrıdır. İsmet Paşa, İsmet Paşa'dır...

(Bir de) Ortadoğu'da bitaraf olacaksın..."

4. "Biz Gittik, nato Rahatladı"

12 Mart rejiminde sonuç bulan gelişmelerin iç nedenleri kadar dış nedenlerinin önemli olduğu, hattâ bu iç ve dış nedenlerin bir bütün yarattığı, karşılıklı etki-tepki ilişkisi içinde olduğu Sayın Çağlayangil'in konuşmalarından anlaşılıyordu.

Gerçekten, 12 Mart olgusunu bir "cıa"sız değerlendirmek, "Ortadoğu konjonktürünün" dışında düşünmek, "haşhaş sorunundan" koparabilmek,

imkânsızdır. Bunlara, birtakım dış siyasal arayışların Türkiye'nin dahil olduğu blokta yarattığı huzursuzluklar, tedirginlikler de eklenebilir.

Sayın Çağlayangil, 12 Mart'a ilişkin mülakatında özellikle "haşhaş" üzerinde çok duruyor. 12 Mart'ta haşhaşın olduğunu, Başkan Nixon'un selamının haşhaş meselesiyle birlikte geldiğini, eğer Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklayacak hükümet Nihat Erim hükümetiyse, Amerika için en iyi hükümetin Erim hükümeti olduğunu belirtiyor. Sürekli olarak, konuşma, haşhaş ekimine dönüp dolaşıp geliyor.

Gerçekten, neydi bu haşhaş sorunu, neden "12 Mart'ta var olacak" ölçüde haşhaş önemliydi?

ÇAĞLAYANGİL: "Biz Amerika'ya gittiğimiz zaman, resmi ziyaretler için, bize dediler ki, bu haşhaş meselesinde bize yardımcı olur musunuz?

Amerika müthiş sıkışmış halde idi. On üç, on dört yaşında çocukların (iptilasının) artık arkasını alamıyordu, (Amerikalıların) şaşırmaya başladıkları, anlaşılmıştı.

Aileler, Devlet Başkanı'na, buna muhakkak bir çare bulsun (diye başvurmaktaydı). New York'ta, Ondördüncü Cadde'de yere serilmiş kızlar ve erkekler... Gece kulüplerinde haşhaş içilmesi için açılmış yerler... (Amerika) çok fena bir durumda idi.

Bunlar (Amerikalılar) bizimle ilgilenmeye başladılar. Ve dediler ki, siz bu haşhaşı men edin. Osmanlı İmparatorluğu zamanında haşhaş eken bütün ülkeler Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde. Geniş bir imparatorluk. Ve 'afyon' deyince akla Türkiye geliyor. Binaenaleyh, bunun menşei (kaynağı) Türk...

Biz kendimizi savunduk. Dedik ki, biz 80 ton haşhaş alıyoruz ahaliden. 40 ton kadar da kaçak, kaçtığını zannediyoruz. 40 ton, 40 bin kilo eder. 40 bin kilonun hepsi Amerika'ya gelse, 40 milyon gram eder. Bir adam günde asgari 2 gram haşhaş içiyor; 40 milyon, iki gramdan, 20 milyon halka yetiyor. Siz diyorsunuz ki Amerika'da haşhaş içen, 50-55 milyon kişi yar. Yani ben haşhaşın kökünü menetsem, senin problemin hallolmaz...

Amerikalılar bize dediler ki, insanın nasıl parmak izi varsa ve bir insanın parmak izi ötekine uymazsa, haşhaşın da vasfı var. Ve haşhaşın en mükemmeli Türkiye'de oluyor (yetişiyor).

Binaenaleyh, kalite üzerinde bir şimik (kimyasal) tahlil (Amerika'da) yapıldığı zaman, yakaladığımız kaçakların yüzde 75-80'i Türk afyonu çıkıyor.

Biz (Türkiye) etütler yaptırdık. Sigarada harman olarak nasıl bazı tütünler varsa (harmanda kullanılabiliyorsa), bizim afyonda da öyle bir madde var. Harman yapıyorlar Türk haşhaşını. Bazı vasıfları var. Birleştirici, mürci, prediktör şeyleri var.

(Amerika) dedi ki, 80 ton, 100 ton, verelim şunun parasını. Siz de köylüye verin.

Ziraat politikasını Amerika'ya satan, Türkiye ziraatını parayla satan bir şey (bu). Johnson mektubuna da...

Türk-Amerikan dostluğu için bu defa, para mukabili haşhaş satmayız. Yapmayın, etmeyin (dedik). Bizim Amerikan gençliğini zehirlemeye vasıta olmamıza da lüzum yok. Bizde haşhaşı menetmek kolaydır. Kararname işidir. Hükümet işidir. Halen yirmi yedi vilayette ekiliyor. Bize izin verin. Biz bunu üç-dört senede iki vilayete indireceğiz. Ve nihai gayemiz, adını afyondan alan Afyon vilayeti hariç, onun dışında (kaldırmaktır). Yalnız şunu belirteyim, bizde haşhaş, yağı için kullanılır. Bu mıntıkada afyon yağı kullanılır.

nbc televizyonunu getirttim. Afyon'a gönderdim. Valiye rica ettim. Belediye Reisi'ne rica ettim. Afyon nasıl yetiştirilir, afyondan nasıl yağ çıkarılır, bunları televizyona aldırdım. Amerikan halkına gösterttik. Türkiye'de yetişen afyon Amerika halkını zehirlemek için değildir, burada bundan yağ yapılır, yenir... Ve biz böyle uğraşıyoruz...

Amerikalılar buna çok sinirlendiler. 'Yardım' dediler. Ben dedim ki, yardım (peki). Kaçakçılık oluyor, dedim, İyi. Sizinle bizim uluslararası yardım programımız yok mu? Benim İçişleri Bakanlığı'mda (afyon) kaçakçılarına hasredeceğim helikopter yok, vasıta, araba yok. İçişleri Bakanı da bana diyor ki, hazır Amerikalıların böyle zaafı var, şu zabıtayı teknik bakımda teçhiz etmek için bu fırsattan istifade edelim. Biz de Amerikalılara dedik ki, jandarma ve polis teşkilâtında kaçakçılığa mani olacak tarzda sen bize işbirliği yardımı et, işte biz sana haşhaş (kaçağını engelleyelim). Onlar da böyle bir proje getirdiler ve haşhaşa yapacakları yardımı oraya kanalize ettiler.

Hindistan'da 640 ton afyon yetişiyor. Pakistan'da 320 ton. Diğer Şark memleketlerinde, Çin'e kadar afyon yetiştiriliyor. Ve bunların hepsi Marsilya'ya gidiyor. Ben Amerikalılara dedim ki, bunun imâlât ve sevk yeri Marsilya, Fransızlarla anlaş. (Dediler ki) Fransızlar gayet kaba, hükümranlıklarına bir nevi müdahade addediyorlar, uyuşamadık.

Bakın Türkiye'de (günümüzde– 7/2/1974) haşhaş men edilmiştir. Amerika'da bu iş ve şikâyetler artmıştır. Ama (Amerikan) hükümeti politik bakımdan kendisine büyük bir zafer kazanmıştır. Amerikan gençliğinin zehirlenme 'drug' meselesi bitmemiştir ama, 'drug' meselesi vesilesiyle Amerika'da yapılan '... milyarlarca yardım ettiğin adam bile sana kazık atıyor' tarizi bitmiştir.

Hadisenin veçhesi biraz psikolojik, biraz politik... Biraz da Nixon idaresinin kendisine prestij sağlamak hevesi idi. Biraz da büyük devlet olmanın inadı.

Biz mukavemet ediyorduk. Bu mukavemetimiz hoş görülmeli. Nasıl o 'U-2' tayyaresine mukavemetimiz hoş görülmedi ise..."

Sayın Çağlayangil'in sözleri, şu soruya yol açmaktaydı. Yani, demek Amerikalıların bu haşhaş konusundaki hassasiyetleri, bir yerde işin içine cıa'yı karıştıracak, bir hükümet değişimine etken olabilecek kadar... Sayın Çağlayangil soruyu keserek cevaba girdi:

ÇAĞLAYANGİL: "E, şimdi Türkiye anarşistlerin istilası altında. Batılı olmayı istemek güzel şeydir. Batılı gibi düşünmek güzel şeydir. Batılı olmaya karar vermek de güzel şeydir. Onların hepsi sübjektif. Bunları siz ihlal edersiniz. Batının bakacağı Batılı gibi hareket edip etmediğinizdir. Batı bizi Batılı gibi hareket eder görmedi. nato içindeyim diye, karaya çıkan nato devleti bahriyelilerine taş atarsan, onları boğmaya kalkarsan, Sefirin arabasını yakarsan, nato'ya hayır diye kıyameti koparırsan. Ben Ortak Pazar'a girmeye taraftarım diye gidip Brüksel'de Dışişleri Bakanın gayret sarf ederken, sen kendi Meclis'inde, Ortak Pazarı, Garp'ın bizim gibi memleketleri yıkmak için kurulmuş bir canavarıdır dersen, Batılı belki bir şey söylemez, naziktir. Ama güler."

Acaba haşhaş konusunda Türkiye'nin tutumunun Amerika'da önemli bir rahatsızlık yarattığı, Sayın Çağlayangil'e duyurulmuş muydu?

ÇAGLAYANGİL: "12 Mart'tan sonra dahi, Nixon bana, Javits (abd Senatörü) vasıtasıyla, 'Çok rica ederim Çaglayangil'den, lütfen bize yardımcı olsun' diye haber gönderecek kadar haşhaş üzerindeki ilgisini azaltmamıştı.

Şimdi düşününüz, haşhaşta milli sebeplerle, politika sebepleriyle direnen bir 'Türk' hükümeti. Öyle bir hükümet ki, kendisini (Amerika'yı) zaten kâfi derecede memnun etmemiş..."

Dış politikasıyla mı, bu nasıl duyurulmuştu Sayın Çağlayangil'e?

ÇAĞLAYANGİL: "Hayır, duyurmaz hiçbir devlet."

Duyurmaz da, anlaşılır mıydı kendiliğinden?

ÇAĞLAYANGİL: “Hususi hasbıhallerde şaka ederler, sen istersen yaparsın, derler. Bu gibi şeyleri resmi teşebbüs mevzuu yapmazlar; tamamen kayıt dışı, hasbıhal halinde telkin edilmeye çalışılır. Bize de derler ki, yahu, şu haşhaşı isterseniz siz, şıp diye durdurursunuz. Bir heyet-i vekile, gayet kolay. (Siz de dersiniz ki) tartışılıp çıkar ama, eni var, boyu var, diye konuşursunuz...

Şimdi bir hükümet ki, nato meselesinden gocunmuş Amerika, ‘Altıncı Filo’yu göndereyim’ diyor, aman gönderme diyorlar, hiç olmazsa üç ay sonra gönder, azıcık bana imkân ver.

Görüyor ki adam, ben sıkıntıdayım. E, bakıyor, ediyor, zayıflamışım. Bir iktidar ki, bölünmüş. İçinden adamlar çıkmış. Parlamento zayıflamış. Oluşmuş, bir ortam var. Öyle bir şey ki, yani, armut öyle hale gelmiş ki, duruyor orda ama, bekleyeceksin. Daha on gün, yirmi gün (bekleyeceksin) ki, olsun ya da yere düşsün. ‘Yahu, bunu bekleyeceğime, bir silkelesem ben, bu düşer.’

‘Coup de Grace’ (‘Son darbe’ anlamında Fransızca bir deyim).

O silkelemeyi de, o yaptı. O gelip de, Türkiye’de rejim değişti, rejim, hükümet düşüreyim demiyor ama, bir silkelesem, diyor, öyleyse o silkelemeyi ben yaparım, diyor. Onu yapıyor.

Biz gittik, nato rahatladı. nato aleyhinde şeyler de kalktı. Anarşi kalktı. Sol kalktı. Haşhaş men edildi...”

## D. “cıa” ve Bir Değerlendirme...

Çağlayangil’in bu önemli mülakatından sonra, mülakattaki açıklamaları da değerlendirerek konuya yeniden bakalım:

12 Mart öncesinin dış politikası ve bunun özellikle Amerika açısından getirdiği tehlikeler incelendiğinde ve 12 Mart sonrasının açıklamaları birlikte değerlendiğinde, akla takılan soru şudur; 12 Mart’a yol açan oluşumlarda, Amerika, cıa aracılığıyla ne ölçüde bir pay sahibi olmuştur?

Bu konulara belli bir ihtiyat ölçüsüyle yaklaşmanın gereği açıktır. Aksi halde, birtakım gerçekleri ortaya çıkarmaya uğraşırken rahatlıkla hayâli senaryo yazarlığına dönüşebilir bu çaba. Ancak, 12 Mart’a ilişkin olarak sanırız ortada çok sayıda gösterge ve önemli açıklamalar vardır. Bütün bunlar 12 Mart’ın oluşumundaki mantık silsilesine yerleştirildiğinde ve cıa’nın artık bir sır olmaktan çıkıp abd Kongresi’nde belge belge açıklanmış faaliyetleri çerçevesinde ele alındığında, ortaya konan bir “senaryo” değildir artık. Mantığı ve varsayımlarıyla gerçeği yansıtan, sadece bu gerçeğin aşamalara ve adımlara bölünmesinde yanlışı olabilecek bir yaklaşımdır. Gene bir ihtiyat payının gerekliliğine işaret ettikten sonra şunu da belirtelim ki, bir ülkenin içişlerinde bir yabancı devletin yahut istihbarat örgütünün eli, ancak bu ölçüde açıklıkla belli olabilir; daha fazlası, olaylardan kırk yıl, elli yıl sonra açıklanan gizli tutanaklarda görülebilir...

Konuya, önce şu açıdan yaklaşılabilir: Türkiye’nin 12 Mart öncesindeki dış politikası, bir hükümet değişimini dışardan hazırlatacak ölçüde Amerika ve nato’yu rahatsız etmiş midir?

Kanımızca bu sorunun cevabı, kesin bir “evet”tir.

Belgeleriyle ve gelişmeleriyle belirtmeye çalıştığımız gibi, Türkiye’nin bu dönemdeki dış politikası, büyük müttefiki Amerika’yı önemli ölçüde tedirgin etmiştir. Üslerin kullanımına getirdiği kayıtlarla, Ortadoğu’da İsrail aleyhinde ve Araplar lehinde bir etken yaratmasıyla, Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu politikasına dolaylı destek olmasıyla, haşhaş meselesindeki direnciyle, en önemlisi, yarattığı “belirsizlikle,” Türk hükümeti, kendini “istenmeyen yönetimler” arasına koymuştur.

Bu varsayımların üzerinde daha önce yeterince durduk. Şimdi önemli olan, benzer durumda Amerika’nın ne yapabileceğidir. Buna, 12 Mart’ta devrilen hükümetin Dışişleri Bakanı Çağlayangil, mantıklı bir çerçevede ışık tutmaktadır: Çağlayangil’e göre, Amerika ve cıa’nın tek başına iradesi

bir hükümeti devirmek için yeterli değildir. Ama o hükümet zaten çeşitli zorluklar ve tehditler altında bunalmışsa, yani bir “ortam” varsa, cıa hem bu ortamın oluşmasına katkıda bulunur, hem de son darbenin indirilmesine.

Böylelikle, zaten memnun olmadığı bir hükümetin devrilmesini, yerine de kendi doğrultusunda bir iktidarın gelmesini ister. Kendisinin var olmayacağı bir boşlukta iktidarların bu şekilde değişmesine göz yumamaz, kendisi de boşluğu doldurmaya, hükümetin yıkılıp yeni iktidarın kuruluşu sırasında olayları etkilemeye, yönlendirmeye çalışır.

Çağlayangil, “12 Mart’ta cıa vardır” dedikten sonra, kendisine özgü üslubuyla, şöyle açıklamaktadır bunları:

“Türkiye’nin ortamı cıa’nın şu veya bu şekilde mefruz (tasarlanmış) veya kanaat halinde olan müdahalesini mümkün kılacak hale gelse idi, Amerikalılar nasıl hareket ederlerdi. On beş gün sonra olacak şeyi, on beş gün evvel gerçekleştirmek için silkelemektir yaptıkları...”

Tekrar geriye dönelim: Amerika’yı ciddi şekilde tedirgin eden, belirsiz davranışlarıyla Amerika’nın bütün bir Ortadoğu politikasını tehlikeye sokan bir Türk hükümeti var. Çağlayangil’e göre, bu hükümet sapasağlam ayakta ise, cıa’nın elinden fazla bir şey gelmez. Yok, hükümet zaten güçsüzse ve sallantıdaysa, o zaman, cıa da işin içine karışır, değişimde yer almak, değişimi gerçekleştirmek, değişimi yönlendirmek ister. Peki, nasıl yapar bunu?

cıa’nın bunu nasıl yapacağı ve yaptığı, dünyadaki örneklerinin abd Kongresi’nce açıklanmış belgelerinden izlenebilir. 12 Mart ve Türkiye’ye gelince; nasıl yapabileceğine önce bir faraziye olarak bakalım:

1) Hükümeti yıpratacak ve değişimin ortamını hazırlayacak oluşumları hızlandırarak, etkileyerek yapar. Yani, kendi ajanları aracılığıyla Türkiye’de bir hükümet düşürme operasyonunun ön koşullarını hazırlayabilir. Bunu, zaten organik bağlarla bağlı olduğu Türk istihbaratçılarının da farkında olmaksızın katkılarıyla gerçekleştirebilir. Örneğin 12 Mart öncesindeki birçok silâhlı eylemde kışkırtıcı ajanların görev aldığı, Meclis kürsülerinden açıklanmıştır. Mahir Kaynak, vs. Bunlar gibi cıa da aynı hareketleri oluşturabilir, etkileyebilir.

2) cıa, gene ajanları aracılığıyla ve karşısındaki Türk muhataplar neye, kime hizmet ettiklerinin farkında olmaksızın, Türkiye’deki güçleri ve bir hükümet düşürme operasyonunu gerçekleştirecek olanları etkileyebilir. Bunun basit örneği, Türkiye’nin bu “anarşi ortamında” Rus boyunduruğuna sürüklendiği, komünistlerin iktidarı devralmak üzere olduğu, bir şeyler

yapılmazsa bu gevşek iktidarın Türkiye'yi felâkete sürükleyeceği yolunda, Türk yetkililerine telkinde bulunmak, beyin yıkama operasyonları düzenlemektir. 12 Mart'ın başbakanlarından Ferit Melen'in bile "... eğer 12 Mart olmayıp da anarşistler başarı kazansaydı, 35 milyon Türk'ü Sibirya'ya süreceklerdi" dediği, bunu ciddi ciddi ve inanarak söylediği unutulmamalıdır...

3) Nihayet, cıa Türkiye'nin içine sızmıştır. Yıllardır sürdürülen ve "hür dünyanın savunması" gibi yüksek ülküler altında yürütülen, istihbarat örgütlerinin arasındaki organik işbirliğidir. Benzer işbirliklerinin hiç şaşmaz sonucu, daha güçlü olan devletin öteki ortakların bünyesine girmesi, onun her hareketini ve özelliğini izleyebilmesidir. Bir mit yahut savak Amerika'da etkili olamaz tabii ama, cıa Türkiye yahut İran'da büyük ölçüde etkin olabilir.

Bu faraziyeler, dünyada belgelenen çeşitli cıa uygulamalarıyla tutarlıdır. Komşu Yunanistan'ın Patakos'lar ve Gizikis'ler gibi cıa ajanlıkları resmen açıklananlarca ne durumlara düşürüldüğü malûmdur. Türkiye'de benzer olaylar Sıkıyönetim Mahkemeleri'ndeki duruşmalarda dile getirilmiştir. Faraziyelerin dış etkenler olarak somuta nasıl dönüştürüldüğünü, konunun en yetkililerinden biri olarak Dışişleri Bakanı Çağlayangil açıklamıştır.

Çağlayangil, "Amerika'nın (1971 öncesi) Demirel hükümeti lehine çalışmadığı, bu hükümetten gayri memnun olduğu bir vakıadır" demektedir. Çünkü, gene Çağlayangil'in sözleriyle, "Amerika, bir memlekette demokratik idare olmuş, şoven idare olmuş, faşist, idare olmuş, ona hiç bakmaz. Amerika, o memleketin kendisine ne ölçüde tabi olduğuna, kendi politikasına ne dereceye kadar satelit (uydu) haline gelebileceğine bakar."

Çağlayangil'e göre, "Amerika, Adalet Partisi iktidarından gayri memnun olmuştur, muayyen sebeplerden dolayı: Haşhaş, Ortadoğu, U-2 (üsler) meseleleri, vesaire. Amerikalılar, kâfi derecede kendilerine yatkın ve yakın bulmamışlardır Adalet Partisi iktidarını..."

Peki, ne yapacaktır bu durumda Amerika? Gene Sayın Çağlayangil'in deyişiyle, "... bir silkelemektir yaptıkları..."

Çağlayangil'in bu sözlerinden sonra, 12 Mart'ı yaratan oluşumlarda cıa'nın rolünü kanıtlayacak başka bir belge aramaya gerek yoktur belki de. Olayları en yakından bilmek, 12 Mart'taki dış etkeni en yakından görebilmek durumunda olan Türk bakanının açıklamasıdır bu.

Daha fazlası, cıa Başkanı Helms'in çıkıp "... Evet, 12 Mart'ı hazırlayan oluşumları, biz ajanlarımız aracılığıyla düzenledik" demesidir...

*

12 Mart'a Türkiye'nin getirilmesinde dış etkenin yerini ve önemini saptamaya çalıştık. Başlangıçta da belirttiğimiz gibi, bir büyük oluşumun içinde matematiksel olarak ortaya en güç konabilecek olan, dış etkenlerdir. Konu spekülasyona açık olduğundan, ihtiyat paylarını dikkatle koruyarak bir yaklaşımda bulunduk. Ancak hemen belirtelim ki, bir hükümet devrilmesinde yahut darbesinde, dış etkenin görülebileceği ve izlenebileceği en açık örneklerden biri olmuştur 12 Mart.

Önce, 12 Mart'ta devrilen hükümetin dış siyaseti açısından. Bu dış siyasetin dünya ve Ortadoğu konjonktüründeki değerlendirilmesi, onun büyük müttefik Amerika bakımından ne kadar ters olduğunu, rahatsız edici olduğunu açıkça göstermektedir. Dış siyaseti ve bu konjonktürü dikkatle değerlendirenler, 12 Mart'tan çok önceleri teşhisi doğru koyabilmiştir. abd'nin Akdeniz ve Ortadoğu çıkarları çerçevesinde, bu hükümetin "gitmesi gereken" bir hükümet olduğunu belirtmiş, 12 Mart'a sonradan gerekçe gösterilecek hareketlerin arkasında, cıa'nın ve istihbarat örgütlerinin elini görebilmiştir.

Bunları görebilenler, falcılık yapmıyordu kuşkusuz; fantezilere merak sarmış da değillerdi. Ancak, doğru bir değerlendirme ile dünyadaki öteki örneklerin karşılaştırılması, mantık silsilesini bu doğal sonuca götürüyordu. Hele abd çıkarlarını çok daha az kritik olan bölge ve durumlarda gene çok daha az rahatsız etmiş yönetimlerin başına gelenler, tarihte yazılı olduktan sonra...

12 Mart'taki dış etken, 12 Mart sonrasında kendini olabildiğince açık şekilde ortaya koydu, iktidara gelenler, Amerika'nın kendisine rahatlıkla muhatap olarak alabileceği, Amerika'nın dilinden ve sorunlarından anlayan kimselerdi. Zaten, bir kez Demirel hükümeti gidip Sivil-Asker karışımı bir iktidar geldiğinde, bu iktidarın kendisine çok daha bağımlı ve çok daha kolay etkilenen bir iktidar olacağını, bunun kaçınılmazlığını, Pentagon'un Türkiye uzmanları herhalde görmekteydi. Türk yetkilileri ve istihbarat örgütleriyle "iç içe" yaşayan ajanlarından bu bilgileri almaktaydı. Nitekim, Demirel gittiğinde yerine "asker" nitelikteki güçlerin iktidarı kontrol edeceğini, bunlardan ise gerek Tağmaç gerek Cumhurbaşkanı Sunay kanadının, gerekse onların "dışında" bulundukları varsayımını uyandıran öteki eski-yeni komutanlar kanadının ne ölçüde Amerikan denetiminde olacakları, açıktı. Yani, Türkiye'de sivil hükümet yıkılırsa, "yerine gelenler

benim politikamı izler mi, izlemez mi” diye bir sorun yoktu Amerika açısından, iktidarın askerlerin kontrolüne girmesi, 1970’ler Türkiye’sinde, Amerika açısından yeterli bir güvenceydi. Nihayet, nato’nun bir bölünmez birimiydi yönetimi ele alacak olanlar. Ve Amerika bunun farkındaydı. Örneğin, Türkiye’de üç yıl resmi görevde kaldıktan sonra ülkesine dönen ve “Pentagon Diplomatı” olarak bilinen Robert M. Fresco, Nation dergisinin 14/9/1970 tarihli sayısında yayınlanan makalesinde, Demirel ve ap ile Ordunun arasındaki çelişkilere dikkati çekmekte ve şöyle demekteydi: “... Her yönden gelen muhalefet karşısında, Demirel uzun süre iktidarda kalamaz. Eğer değiştirilirse, yerini ya Ordu ya da chp alır...”

Amerika’nın bütün varsayımları 12 Mart hareketiyle doğrulanırken, 12 Mart sonrasının açıklamaları da, bu hareketin ardında bulunan gizli elin kime ait olduğunu, çok açık şekilde ortaya koymuştur. Tarihsel önem taşıdığı kanısında olduğumuz Çağlayangil açıklamaları, bu konuya ve tartışmalara konan son noktadır aslında. Daha yetkili birinin, olayların içinde görevi gereği bulunan bir kişinin bundan daha açık konuşması, imkân dışıdır. Evet, “12 Mart’ta, cıa vardır.”

12 Mart’ta devrilen Başbakan Demirel’in, bu hareketin nedenlerine ilişkin görüşleri de ilgi çekicidir. Demirel, bu konudaki tek demeci bize vermiş ve bunda özellikle dış etkenler üzerinde durmuştur.

Demirel’in çok ihtiyatlı bir üslûp ile, adetâ kelimeleri büyük bir özenle seçerek 12 Mart’tan dokuz ay kadar sonra yaptığı bu konuşma, dikkatle ele alınıp biraz geniş bir yorumlamaya gidildiğinde, 12 Mart gerçeğini altını çize çize ortaya koymaktadır.

Demirel, 12 Mart’la sonuçlanan oluşumları doğrudan doğruya “... kuvvetli ve kendilerine muhtaç olmayan bir Türkiye’yi” yabancıların istememesine bağlamaktadır. Zira “... başkalarına muhtaç olmaktan kurtulmuş bir Türkiye’nin gayet tabii ki siyasi ağırlığı değişik olur, ona söz geçirilmesi de kolay olmaz.”

Demirel, 12 Mart’ta kendi hükümetinin düşürülmesini, yabancıların Türkiye’ye söz geçirmek ihtiyacına bağlamaktadır. 12 Mart öncesinde, söz geçirilememiştir Türkiye’ye. Demirel’in değinmediği, “hangi alanlarda söz geçirilemediğidir” ki, bunu da olaylar (ve Çağlayangil’in açıklamaları) ortaya koymuştur: Ortadoğu politikası, üslerin kullanımına ilişkin gelişmeler ve haşhaş mücadelesi. Gene Demirel’in açıklamasına göre, yabancılar, Türkiye’nin zayıf bir ülke olmasını, böylece ona söz geçirebilmeyi isterler. Demirel’in 12 Mart’a ilişkin açıklamasında

“başkaları” tanımından hangi ülkeyi ve ülkeler topluluğunu kastettiği ortadadır:

“Bizim güçlenmemizin, Türkiye’yi daha büyük ve daha itibarlı yapmamızın hedefi de, esasen başkalarının bize söz geçirebilmesini zorlaştırmak ve eşit şartlar içinde dostluklar kurmak gayesini de içine alır.

Bunu birçok kimsenin istemeyeceği tabiidir. Türkiye’nin gayesi, zayıf bir ülke olmaktan çıkmaktır. Başkaları ise, Türkiye’yi zayıf bir ülke olarak görmeyi tercih ederler. Bu hususta gayet gerçekçi olmak lâzımdır.”

Bu açıklamasından sonra, “Bu durumda, Batı, üzerinde en fazla nüfuzu olabilecek kuvvetleri harekete geçirip etki yapmaya çalışabilir mi?” sorusuna Demirel’in cevabı da hayli manidardır: “... Bir şey diyemem, demek de istemem...”

Demirel, 12 Mart’ın başlıca nedeni olarak, “başkalarının” Türkiye’ye söz geçirmek isteyişini, kendi hükümetinin ise bu “söz geçirmeyi” kabul etmeyişini görmektedir. Demirel’in yorumuna göre, “başkalarının” Türkiye’ye söz geçirebilmesini güçleştirmek, kendi iktidarının hedefi olmuştur. Ancak, bunu “başkalarının” istemeyeceği, Türkiye’yi söz geçirebilecekleri zayıf bir ülke olarak tutmaları, doğaldır.

12 Mart’ın dış nedenlerine ilişkin olan bu bölüm sona ererken, başlangıçta değindiğimiz bir noktaya geri dönmek istiyoruz. 12 Mart öncesindeki Demirel hükümetinin 1965-70 dış politikasını değerlendirirken, “amacın” saptanmasında yanlıştan dikkatle kaçınmak gerekir.

Bu politika, objektif bir gerçek olarak, yarattığı sonuçlar olarak, kendisinden önceki Türk dış politikalarından daha az bağımlı, hele İnönü’nün aynı dönemdeki dış politika önerileriyle kıyaslanmayacak ölçüde bağımsızdır. İzlenen bu politika, hem Amerika’nın Ortadoğu’nun o kritik dönemindeki çıkarlarıyla büyük bir uyumsuzluk yaratmıştır hem de gerek Sovyetler Birliği gerekse Ortadoğu Arap toplumları yararına yeni bir etken olmuştur.

Ancak, sonuçları bu olan bir dış siyasetin izlenmesindeki neden, idealist yahut ideolojik bir çerçevede kesinlikle araştırılmamalıdır. Yani, Demirel ve hükümeti Türkiye’nin bağımlılığından çok rahatsız olmuş da bu politikayı izlemiş değildir; İsrail’e kızıp da Arapları çok sevmiş de değildir. Hele anti-emperyalist yönelimlerle ya da kaygılarla bu hükümetin ilgisi yoktur, Türkiye’yi bağımsız yapacağız şeklindeki bir amacı da.

Olan, şudur: Her şeyden önce gelişim halindeki bir sermayenin temsilcisi olan Adalet Partisi iktidarı, kendi sınıfsal yararlarını ve ekonomik

büyüme özlemlerini, belli bir dış siyasal tavırda daha kolay gerçekleştireceğini görmüştür. Uzun vâdeli değil kısa vâdeli sınıfsal yararlar açısından bakıldığında, ayrıca doğrudur yapılan tercih, ihtiyaç duydukları dış kredi imkânlarını, nerden gelirse orada bulmaya yönelmişlerdir; Türkiye'ye yeni ticaret alanları yaratmaya çalışmışlardır; Türkiye'deki kalkınma faaliyetini dış maceralardan uzak tutmak istemişlerdir. Ayrıca, kendi siyasal iktidarlarının oy tabanını da güçlü kılmak istediklerinden, haşhaş gibi konularda sıkı durmuşlardır. Olay, bundan ibarettir.

İzledikleri dış politikada Sovyet kredileriyle gerçekleşecek projeler ve Arap pazarları kaygısı varken, tabiatıyla, Ortadoğu'da tahrikçilikten uzak, Araplara yakın, bir çatışmada araç olunmayacağı güveni veren politika izlenmiştir. Daha Ortadoğu savaşının ikinci gününden başlayarak Çağlayangil'in amaçladığı yol, bu olmuştur. Bu nedenle üslerin Araplara karşı muhtemel kullanımı sınırlanmıştır, Birleşmiş Milletler'de izlenen politika izlenmiştir, vb.

Ne var ki, dönem hükümetinin herhalde görmediği, daha doğrusu, görmesine rağmen vahametini kavrayamadığı şey, kendi dış siyasetinin Amerika'yı ne ölçüde rahatsız ettiği ve bu rahatsızlığın ne gibi tepkiler yaratabileceği olmuştur. Demirel-Çağlayangil'in pragmatizmi hattâ fırsatçılığı çerçevesinde, kendi yaptıkları kendilerine doğal gibi gözükmüştür; abd kaynaklı uyarılar ise boş birer tehdit gibi. Ne olup bittiğini hükümet kavrayabildiğinde ise, artık vakit çok geçtir; Demirel'in Devlet Bakanı Turhan Bilgin'in öne sürdüğüne göre "cıa, Brüksel'den nato paravanası ardında ağlarını Türk hükümetini devirmek üzere kurmuştur;" birtakım manivelalara dıştan basılmış, zaten Türkiye'nin içinde olan birtakım mekanizmalar harekete geçirilmiştir artık. Bundan sonra yapılabilen tek şey, Sayın Çağlayangil gibi, 12 Mart olup bittikten sonra 12 Mart'ın ardındaki güçlü elleri teşhir etmekten ve bir aczi ifade etmekten ibarettir...

Prof. İdris Küçükömer'in daha 1970 başında söylediği gibi, "... Demirel, kendine göre deneyleriyle yeni bir denge kurmaya çalıştığında, emperyalizmin bazı sahalardaki oyunlarıyla uyuşmaz bir pratiğe girmiştir. Şimdi Demirel'in ayağının altındaki toprak kaymaktadır artık..."

## II
## İÇ ETKENLER ZORLUYOR

12 Mart operasyonunu yaratan ikinci büyük etken, Türkiye'nin iç egemen kuvvetlerinin herkesten önce kendilerine ait olan bir siyasal düzenle çelişkiye düşmeleridir.

Bu kuvvetler, 1970 Türkiye'sinde ve mevcut düzende kendilerini tehdit eden gelişmelerin hızla büyümesiyle karşı karşıyadır. Kendi koydukları oyun kuralları, kendi aleyhlerine sonuç vermektedir artık. Yapabilecekleri tek şey, tedirgin oldukları bu düzenin temsilciği ve yansıması olan siyasal iktidarı değiştirerek her şeyi kendi gönüllerince yeniden "düzene" sokmaktır.

Fakat, nasıl başaracaklardır bu işi? Mevcut düzenin kurallarında, siyasal iktidarın halkoyuyla değişmesi gerekir. Bu, yakın bir ihtimal gözükmez onlara. Kaldı ki, seçimi, yani 1973'ü beklemeye vakitleri yoktur; her şey çok hızla değişmektedir Türkiye'de. Siyasal iktidarın hangi yollardan yıkılabileceğini ve hangi deneylerin düşünüldüğünü, Başbakan Demirel, 12 Mart Muhtırası'ndan dört ay önce, şöyle açıklamaktadır:

"Gidecek midir, kalacaklar mıdır?" tartışması çıkarılmıştır.

Muarızlarımıza göre, bunun iki yolu vardır. Bir: Meclis içerisindeki darbe hareketi, geçen sene başarıya ulaşmadı.[15]

İki: "Memleket batıyor, çatlıyoruz, çatırdıyoruz, buhran var, bunalım var, sokaklarda talebeler birbirini öldürüyor deyip, memleketi ihtilâle sürükleyerek ap iktidarını devirebilir miyiz..."

Demirel'in işaret ettiği ikinci yol, gerçekleşmekte gecikmemiştir.

Konunun ayrıntılarına eğilmeden önce, çoğulcu demokrasinin işlevine ve bu siyasal çerçeveyle kapitalizm arasındaki ilişkilere kısaca bakalım:

Çoğulcu demokrasi, Batı Avrupa toplumlarında uygulana gelen bir siyasal düzendir. Özelliği, sermayedar sınıf karşısında işçi sınıfının da yasal eşitliklerden yararlanması; siyasal iktidar mücadelesinin hukuk açısından eşit ve özgür olarak yapılması; sonucun genel halkoyuyla kararlaştırılmasıdır.

Çoğulcu demokrasi düzenini, sermayenin kabul etmesini sağlayan, sermayeyi bu yöne zorlayan, sosyalist akımlar olmuştur. Sosyalizm, bazı durumlarda ve kendi gelişim aşamaları açısından çoğulcu demokratik yapıyı yararlı görmüş, karşısındaki sınıfı buna zorlamıştır. Engels, "...

Barikatların ve sokak kavgalarının çağı artık kesinlikle kapanmıştır; şimdi yeni bir devrimci taktik bulmak zorundayız" diye, daha 1892'de yazmaktadır. Sosyalistler, "genel oy"un tek başına bir amaç olmadığının altını dikkatle çizerek, Batı Avrupa'yı 19. yüzyıl sonlarında çoğulcu demokrasiye doğru zorlamışlardır.

Çoğulcu demokrasinin II. Dünya Savaşı öncesinde burjuvazinin ihanetine uğramış olmasına rağmen (İspanya, Almanya, Macaristan, Estonya vb.) aynı savaşın sonrasında ve çok ilginç şekilde Batı burjuvazisince bu sisteme sahip çıkılacak; burjuvazi, kendini bu siyasal rejimle neredeyse özdeş gösterecektir.

Bu yeni durumun açık nedeni, savaş sonrası yaratılan özgül koşullarda Batı sermayesinin çoğulcu demokraside bir "değişmezlik" güvencesi görmüş olmasıdır. "Soğuk" savaşın başladığı, ekonomik gücün ve propaganda araçlarının zaten sermayenin elinde bulunduğu bir ortamda ve sosyalist ülkelerin kendi içine kapanıp kendini korumak zoruna düşürüldüğü bir çerçevede, "umacıların" ve tabuların yükseltilebildiği bir dünyada, halk çoğunluğu, "nasıl olsa" "Sol"a yönelmeyecek, oy vermeyecektir. Çoğulcu demokrasinin tanıdığı boşalma imkânı ile sosyalizmin devrimciliğini yozlaştırabilecektir. Yani, bu siyasal rejim, burjuvazinin iktidarını sürekli kılacaktır.

Tarihin akışı, hem bu rejimin sağladığı güvencenin kalıcı olmadığını ve şartlara bağlılığını hem de sermaye ile çoğulcu demokrasiyi özdeş tutmanın yanlışını ortaya koymuştur. Soğuk savaşa son verme zorunluluğunun doğmasıyla beraber "umacılar" da yıkılmış ve sermayenin propaganda imkânları zayıflamıştır. Kaçınılmaz ekonomik güç eşitsizliğine rağmen, yasal eşitlik ve siyasal özgürlük işçi sınıfının gelişmesine hız katmıştır. Ve bu yeni koşullarda, çoğulcu demokrasi, sermayenin güvenini ve iktidar sürekliliğini sağlayan bir rejim olmaktan yer yer uzaklaşmıştır. Bilâkis, bazı durumlarda, hattâ aynı iktidarı tehdit etmiştir. Bu gelişmeler sonucunda ve maddi gücünün yetebildiği hallerde, sermaye, aynen II. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi, o çok benimser göründüğü demokrasiyi kendi elleriyle yıkabilmektedir. Geçmişin bütün demokrasi âşıklığı ve pırıltılı sözleri bir anda unutulmakta ve sermaye, siyasal rejimi faşizme dönüştürmektedir. Brezilya, Yunanistan, Şili ve benzerlerinde olduğu gibi.

Çoğulcu düzen üzerinde durmamızın nedeni, sermayenin bu rejimle "özdeşmesi" diye bir durumun olamayacağına, demokrasi dahil bütün siyasal rejimlerin egemen sosyal güçler açısından ancak göreceli bir değer

taşıdığına dikkati çekmek içindir. Bir de, 12 Mart öncesi Türkiye'sinde bütün eksiklerine rağmen "çoğulcu" nitelikte bir düzen vardır. Ve aynı Türkiye'nin özellikle küçük-burjuva radikali çevrelerince o günlerde yayılmaya çalışılan ise, bu siyasal düzene egemen güçlerin sahip çıktığı; en büyük devrimciliğin de o siyasal düzeni yıkmak olduğudur.

Oysa durum bunun tam tersidir; 12 Mart'ı anlayabilmek için, 12 Mart öncesi siyasal düzeninin öncelikle egemen çevrelerin işine gelmediği ve bizzat onlar ve dış güçler tarafından yıkıldığını görebilmek lâzımdır. Hattâ, o günlerin özgül koşullarında siyasal düzeni yıpratmaya yönelik çalışmaların bazı sonuçları bakımından egemen güçlere yardımcılık anlamı taşıyacağını anlamak küçük-burjuvazinin Aristocu mantığına zor gelebilirdi ama, sonraki olaylar bunu açıkça ortaya koymuştur.

Gerçekten 12 Mart'ı yaratan nedenlerin başlıcalarından biri, egemen çevrenin, kendi siyasal düzeninden ürkmeye başlamış olmasıdır; 12 Mart'ın nedenleri arasında, bu ürkmenin özel bir yeri vardır.

12 Mart öncesinde, sermaye, mevcut düzen çerçevesinde oluşan ve hızlanan çok yönlü tehdidin altında ve bir çıkmazın eşiğindedir: Türk halkının 1950'lerde gelişen demokratikleşme süreci, artık kitlelere sınıf bilincini vermekte ve bunu siyasal bilincin izleyeceğini gösterir işaretler belirmektedir. Ayrıca, yirmi yıldır demokrasiyi sermaye açısından cazip kılan bir denge, bozulmaya yüz tutmuştur. Sermaye çıkarlarıyla kitlelerin kısa süreli yararını birbirinden pek uzaklaştırmamayı mümkün kılmış bir sosyoekonomik aşamayı, 1970'ler Türkiye'si geride bırakmak üzeredir. Sermayenin tercihlerini hem de halkın büyük desteğine dayandırarak uygulamaya aktarmanın yolları, artık tarihe karışmaktadır. Bundan böyle Türkiye'yi yönetmek daha kesin biçimde yan tutmayı, dolayısıyla, çelişkileri berraklaştırmayı gerektirecektir. Nihayet, sermaye, öncelikle kendisini Temsil eden Demirel iktidarının 1970'teki özelliklerinden vazgeçmek zorunda olduğunu, bu siyasal iktidarın aşılmaya başlanmış bir uzlaşmaya, kitle ve sermaye çıkarlarının kolaylıkla benzer doğrultuda olabildiği bir dönemin niteliklerine dayandığını fark etmektedir.

Şimdi, 12 Mart hareketiyle sermaye arasındaki ilişkileri bir ölçüde açıklayan bu oluşumlara kısaca bakalım.

## A. Demokrasi Nereden Aldı, Nereye Getirdi?

Türkiye'de 1950 yılları, birbirine bağlı olan iki gelişmeyi hızlandırmıştır: Türkiye, dünya konjonktüründeki olumlu özelliklerden ve sermayenin ilk kez bürokratik vesayetten kurtulmasından yararlanarak geçmişe oranla hızlı bir ekonomik büyümeye yönelmiştir. Bu büyümenin eşliğinde ülkenin yapısı değişmeye başlamıştır. Yeni dönemin özelliği, üretim güçlerinin gelişmesi ve demokratikleşme sürecinde adımlar atılmasıdır. Bu dönemin köylüsü yavaş yavaş dışa ve piyasaya açılmaktadır. Elindeki siyasal etki imkânından yararlanmakta, şehirlere yöneliş hızlanmaktadır.

1961'de ekonomik düzeyde ve geçici bir süre duraklayan bu gelişim, daha sonra 1961 Anayasası'nın özgürlükçü niteliğinden de yararlanarak yeniden hızlanmıştır. 1965 sonrasında, hemen bütün sınıf ve zümreler kendi çıkarlarının daha bilincindedir Türkiye'de. Daha sık saflar meydana getirmiş, daha değişik özlemler taşımaya başlamıştır. Kırsal ekim alanlarının gelişmesi ve kentleşmenin hızlanmasından sonra, şimdi acılı bir sanayileşme çabasının içindedir Türkiye. Haberleşme araçlarının hızla geliştiği, dünyanın küçüldüğü bu yıllarda, temellerindeki oluşumla beraber toplumun yapısı, kişiliği, değer yargıları, özlemleri de değişmektedir. Özetle Türkiye insanının dünyasıdır değişmekte olan.

1960'ların hareketli sosyal ortamında ve özgürlük çerçevesinde, toplumun her katı, milli gelirden daha büyük bir pay almak için mücadele edecek, kendi durumunu geliştirmenin kavgasını, kendi özellikleri içinde verecektir. Ve bu mücadeleden en fazla etkilenen, tedirgin olan, kaçınılmaz şekilde, toplumun iktidarına zaten yerleşmiş bulunan sosyal kuvvetler olacaktır.

12 Mart öncesinde sermayeyi kendi siyasal düzeninden kopmaya, iktidarına yeni siyasal ifade biçimleri aramaya yönelten gelişmelerin bazıları şöyle özetlenebilir:

1. Köylü ve Toprak İşgalleri

12 Mart eşiğinde, köylünün önemli bölümü açık bir mücadele içindedir. Topraksız köylülerde ve doğrudan doğruya piyasa ilişkilerine bağımlı, sanayide kullanılan tarımsal ürün yetiştiren küçük toprak sahiplerinde yoğun bir hareketlilik göze çarpmaktadır. Bu köylü kesimlerinin biri kendi statüsünü değiştirmenin, öteki geliştirmenin kavgasını vermektedir. Her

ikisinin de karşısındaki hedef, sadece içgüdüyle seçilmiş bile olsa, ya tarımdaki egemen güçlerdir ya da iktidarın kurumlarıdır.

Köylünün belirli bölgelerdeki hareketliliği, doğrudan doğruya bir mülkiyet sorununa ilişkindir. Kendi kurtuluşunu mülkiyet özelliklerindeki değişimde gören köylü, bu örneklerde, hem de en radikal yöntemlere başvurmaktadır. Kuramsal bir hazırlık ya da özden yoksundur bu davranışlar; fakat son değerlendirmede ve açık olarak özel mülkiyet aracının mülkiyet biçiminin tartışılmasına yöneliktir.

1969 sonrası, kırsal alanların bir kesiminde toprak işgal dönemi olmuştur. Bunların sadece bir bölümünün basına yansımasına rağmen, o günlerin gazetelerinde sık sık işgal haberleri yer almıştır. Trakya ve Ege'de ağa topraklarına el koyan, bunu toplu olarak işlemeye başlayan köylü çoğu kez jandarma gücüyle tarladan çıkarılabilmiştir. Bu yöreler köylüsünün 1950'den beri ilk olarak devletle ve onun somut vurucu kuvvetiyle karşı karşıya gelmesi, ayrıca ilgi çekicidir.

Kendine özgü kuralları olan Güneydoğu Anadolu'da ise, hem toprak işgalleri çok yaygındır hem de jandarma bu işgallere pek karışmamış, kaymakamlar çekingen davranmıştır. 1970 Mayısı'nda Diyarbakır ve Mardin köylerinde yaptığımız bir araştırma, bu bölgedeki işgallerin basına yansıyanla kıyaslanmayacak kadar fazla olduğuna işaret etmişti.

Devlet gücünün araya girmekten sakınır göründüğü bu işgaller, doğrudan doğruya köylü ile ağayı karşı karşıya getirmektedir. Köylü, toplu olarak toprağın tasarrufuna hemen girişmekte, el koyduğu tarlaları silâhıyla korumakta ve ağayla adamlarını sokmamaktadır. Güneydoğulu kimi toprak ağasının o günlerdeki çaresizliği, dönemin gazetelerinde de yansımıştır. Söz konusu araştırmamız sırasında Diyarbakır ve Mardin'de çok sayıda toprak sahibinin yakınmasını kendilerinden dinlemiştik. Bunların çoğu, bir ya da fazla sayıda "köyünün" işgal altında olduğunu anlatmıştı. Hepsinde, "kendi köyüne", "kendisine ait olan köye" girememenin ezikliği vardı. Bu işe akıl erdiremiyorlardı. İşgal edilmemiş köylerine bile yanlarına silâh almadan, koruyucu almadan gitmediklerini; gece vakti köye dönmekten çekindiklerini söylüyorlardı. Mardin'in bir ilçesinde Adalet Partisi'nden Belediye Başkanı olan bir ağa ise, işgal edilmiş iki köyünden söz ederken kendi partisinin iktidarına ve Demirel'e şiddetle çatmaktan geri kalmıyordu. Bu toprak sahibine göre, "... devlet işi hafife almış, köylü azdıkça azmış, kanun ve nizam kalmamıştı."

O sıralarda (1970 ilkbaharı) Güneydoğu'yu kasıp kavuran "Komando harekâtını" bu ağalar bir "kurtarıcı" olarak niteliyor, kendi köylerine ulaşmasını bekliyordu: Bu harekâta katılan jandarma birlikleri "silâh toplamak" gerekçesiyle köyleri kuşatmakta, köylüye büyük baskı yapılarak evler aranmaktadır. Ve gerçekten –silâhsız yaşamanın düşünülmez olduğu bu ilkel ortamda– yer yer silâh ele geçirilmektedir. Bu harekâttan en fazla sevinen ise, toprağı işgal edilmiş ağalar olmuştur. Şimdi onların köylüsü silâhsız ve korunaksız kalmış; silâhlı adamlarının eşliğindeki toprak sahibi köyüne yeniden sahip olabilmiştir.

1969-71'in toprak işgallerinden genellemeler çıkarmak yahut bütün Türkiye'yi sardığını söylemek yanlış olur. İşgaller, topraksız köylünün yoğunlaştığı bölgelere özgüdür. Ayrıca bu işgaller, köylünün topraktan kopabilme imkânına maddeten sahip olmadığı yahut gelenek ve göreneklerinin böyle bir kopma özlemini ondan geliştirmediği, köylünün çaresizlikle baş başa kaldığı durumlarda sınırlıdır. Bir de topraksız köylünün belli bir bilinç ve mücadele düzeyine yükselmiş olduğu, çevresine değişik gözlerle bakabildiği özel durumlarla.

Ancak, bir genellemeye dayanarak olmasa bile, toprak işgali "vakıasının" bir büyük değişimi yansıttığı, düzenin doğrudan doğruya temellerine yönelik bir anlam taşıdığı ve birtakım dünyaları bir daha onarılmamak üzere yıkmış olduğu açıktır.

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde, bütün bir sosyal yapı "değişmezlik" anlayışı üzerine bina edilmiştir. Bu değişmezliğin konusu ve özü ise, gözle görülmeyip elle tutulmasa bile, mülkiyet biçimidir. Bütün sosyal tavır ve eğilimler, bir değişmezlik ekseni çevresinde kümelenmiştir; insanın dünya görüşü, her şeyin yerli yerinde durduğu, duracağı bir evren anlayışında oluşmuştur.

Toprak işgallerinin asıl önemi ve kendi çapını aşan "tehlikesi," bu anlayışı beraberindeki değişmezlik ve kadercilikle birlikte sarsalaması, belki de yıkmasıdır. İnsanlar, rüyalarında görseler inanmayacaklarını kendi elleriyle gerçekleştirmiş ve kısa bir süre bile olsa, yaşamıştır. Kurallar ve kavramlar yıkılmış, bir dünya değişmiştir. Koşulların kader olmadığını, en değişmez sanılanın değişebileceğini, bunu gerçekleştirecek kuvvetin ise kendi ellerinde bulunduğunu, köylü, belki de hayretle görmüştür.

12 Mart öncesinde köylünün yaşadığı en derin tecrübe, toprak işgalidir. Kişinin elindeki mülkiyet aracının, geçici bir süre bile olsa, topluluğun

tasarrufuna girebilmesidir. Bu tecrübeyi yaşamış hattâ yaşandığını duymuş bir köylü, asla geçmişteki köylü olmayacaktır.

Aynı şekilde, bu tecrübeden geçen toprak sahibi, artık eskisinin sınırsız güvenini, kendi sonsuzluğuna olan kutsal inancını, bir daha bulamayacaktır.

Toprak sahibininkine benzer tecrübeyi, toprağın çok dışındaki kimi çevre, benzetmeler yaparak ve dolaylı şekilde yaşayacaktır...

Toprak işgalleri konusunda son olarak bir noktayı daha hatırlatmak gerekir: 12 Mart Muhtırası'yla beraber, toprak işgali olayları bıçakla kesilmişçesine ansızın sona ermiştir. Asker karşısında geleneksel tedirginliğine dönen köylü kendi kabuğuna çekilirken, tarımsal sermaye sahipleri nihayet rahat bir nefes alabilmiştir.

12 Mart öncesinde hareket halinde olan, sadece köylünün en yoksul ve topraksız kesimi değildir. Tahıl üreten küçük mülkiyet sahibi köylünün genel ve evrensel durgunluğuna karşılık, bir başka küçük toprak sahibi köylü kesimi, için için kaynamaktadır: Sınai hammadde niteliğindeki ürünleri yetiştiren ve bunu piyasaya satan, piyasa kurallarına bağımlı olan köylü kesimi.

Bu alandaki hareketlilik hiç kuşkusuz tarım ve şehir sermayesini işgaller kadar rahatsız edici değildir. Ancak, söz konusu bu değişimin de üzerinde durmak gerekir.

1950'ler Türkiye'sinde başlayan köyün dışa açılma süreci, bazı bölgelerde, köylünün piyasa için üretim yaptığı aşamaya varmıştır. Bu çerçevedeki toprak sahibi köylü, adetâ bir bahçe niteliğindeki işletmede genellikle sadece ailesi üyeleriyle çalışır. Bahçenin sahipliği durumuna rağmen, piyasaya sattığı daha çok kendi emeğidir; bu satışın özel bir biçimidir.

Benzer ilişkiler içinde olan köylü, kendisini bu aşamaya getirmiş düzenle açık çelişkilerin de eşiğine gelir. Piyasa mekanizmasına bir küçük üretici olarak bağımlılığının sonuçlarını daha berrak görmeye, gelişen kişilik ve özlemlerinin gereklerini bulamamaya başlar.

12 Mart öncesi, bu kategorideki köylünün büyük hareketliliğine, bitmek tükenmek bilmeyen gösteri ve protestolarına sahnedir. Tütün ekicilerinin, fındık, çay üreticilerinin mevcut düzenle olan çelişkileri bu dönemde hayli büyümüştür. 1970 çay üreticileri hareketi ise, neredeyse bir baş kaldırma niteliğindedir. Üretici, çay fabrikalarını işgal etmiş, güvenlik kuvvetleriyle çatışmış, hattâ bazı imâlâthaneleri yakmaya kalkışmıştır. Bu toplum kesimindeki dinamizm, serbestçe gelişmesi durumunda, mevcut düzenle

çok daha derin çelişkilere dönüşebilecek bir görünümde olmuş, ancak, 12 Mart bu hareketliliğin de durgunluğa dönüştüğünü sağlamıştır.

Sonuç olarak, köylü hareketleri, Türkiye'yi 12 Mart'ta götüren zincirleme etki-tepki ilişkileri arasında yer alır. Bu hareketlerin bir yanı, mevcut düzenle arasındaki çelişkilerin bilincine köylünün varmasını kolaylaştırmıştır. Öteki yanı ise büyük tarım mülkünden halkın da yararlanabileceğini sergilemiştir.

12 Mart öncesinin toprak işgalleri, kırsal kesimin sınırını aşmış; taşıdığı simgesel (sembolik) anlam ve yarattığı "tehlikeli" örnekle, bütün sermaye çevrelerini ürkütmüştür. "Toprak işleyenin, su kullananın" sloganına şehirli sermaye çevrelerinin nasıl ve ne şiddetle bir tepki gösterdiği hatırlardadır. Sloganı ortaya atanlar bu tanımın tutucu Çan Kay-Şek rejiminin uyguladığı Çin toprak reformunda yer aldığını ispatlamaya uğraşadursun, "Toprak işleyenindir" mantığının doğal uzantısında fabrikaları işçiye teslim etmenin yatabileceğini, büyük şehir sermayesi, tabii ki atlamamıştır. Gerçekten, toprak "işleyenin" olabilirse, "fabrika" neden "çalışanın" olmayacaktır?..

Anadolu'nun ücra köşesindeki küçücük bir tarlanın köylü tarafından işgali bile, Türkiye'ye egemen olan şehirli sermaye çevrelerinde buna benzer çağrışımlar yapmış, yankılar yaratmıştır.

Sermayenin bütün bu rahatsızlıklarının temelinde, o günlerin moda deyişiyle, "... bize fazla olan" bir demokrasi anlayışı ve "ipin ucunu elinden kaçırmış bir hükümet" yatmaktadır. Hâkim zümrelerin, bütün bunları "demokraside olur böyle şeyler" diyerek karşılaması ve elini kolunu bağlayarak olup bitenleri demokratik bir saygıyla köşesinden izlemesi, beklenemezdi. İzlemedi de.

2. İşçi Hareketleri ve "16 Haziran"

12 Mart koşullarının hazırlanmasında ve egemen çevrelerin antidemokratik tercihlere yönelmesinde işçi sınıfındaki gelişmenin ve gelişimin aynı çevrelerde yarattığı kuşkunun önemli payı vardır. Sermaye, bir noktada, kendi egemenliğini rahatsız etmeye başlayan oluşumları her ne pahasına olursa olsun durdurmak ihtiyacını hissetmiştir.

1960 sonrasında sosyalist akımın gelişmesi, bazı sınırlayıcı özelliklerine rağmen sendikalar ve grev kanunlarının işlemeye başlaması, sosyalist parti tip'in varlığı, nispeten liberal bir Anayasa ve en önemlisi, işçi sınıfının nitel ve nicel büyümesinin kaçınılmaz ön şartı olan ekonomik gelişme ve sanayileşme çabası, Türkiye'nin işçi sınıfını on yıl içinde hattâ beklenmedik boyutlara ulaştırmıştır.

1970’in işçi sınıfı, sermaye karşısındaki bir iktidar rakibi değildir henüz. Ama bu durumda bile egemen çevreleri huzursuz kılan bir kuvvettir. Mevcut demokratik çerçevenin devamı durumunda hem burjuvazinin potansiyel iktidar rakibi olarak büyüyecek hem de yarattığı gelişmeler sermayeyi 16 Haziran sonrasındaki gibi ciddi çareler düşünmeye yöneltecektir.

İşçi sınıfının 1960-70 arasındaki özelliği, ki bu özellik hızlı bir biçimlenme ve örgütlenme içinde olan sermayenin gözünden kaçmamıştır, şöyle tanımlanabilir: İşçi, çok sayıda olumsuz etkenin varlığına rağmen dünyadaki örneklerle neredeyse kıyaslanmayacak kısa sürelerde sınıfsal ve siyasal gelişimini gerçekleştirebilmektedir. 1960-70 dönemi bunu çok açık biçimde sergilemiştir: Bu özelliğini, işçi değişik örneklerle ortaya koymuştur.

Var olan olumsuz koşullar çerçevesinde duruma bakıldığında, gelişme hızı gerçekten ilginçtir: Önce, işçi sınıfının mücadeleciliğini bütün dünyada kösteklemiş olan bir etken, işsizlik, Türkiye’de fazlasıyla mevcuttur. İşsizlerin kapıda sıra beklediği bir ortamda, işçi mücadeleciliğinin pratikteki en büyük sınırlayıcısı, işverenin elindeki “işe son verme” yetkisidir. Nitekim, 1960-70 döneminde bu silâh yaygın biçimde uygulanmıştır. Kimi işyerinde, gerçek bir sendikalaşmaya öncülük etmenin ya da yasal bir işçi hareketinde yer almanın karşılığı, çevreyi bilinçlendirmenin ücreti işten çıkarılmak olmuştur. Türkiye’deki “yasadışı” iş durdurmalardan çoğunun nedeni, yasal bir davranışından ötürü sendikal haklarını kullanmaktan ötürü işten çıkarılmış olanları geri almaya işvereni zorlamaktır.

Daha genel bir çerçeveden bakıldığında da, işçi gelişimini zorlaştıran etkenler Türkiye’de saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Önce gecikmiş, alışılmışın dışındaki koşullarda doğmuş bir işçi sınıfıdır bizimki. Batılı işçi, iki yüz yıllık bir evrim sonucunda ve ancak 19. yüzyılda kendi kişiliğine kavuşurken, Türkiye’de daha yeni boy vermektedir işçi sınıfı. Oya Baydar’ın Türkiye’deki işçi sınıfının doğuşuna ilişkin olarak yazdığı gibi, “... Sistemin kendi iç çelişme ve gelişmesinin yarattığı bir sınıf olan Batı işçi sınıfının karşısında Osmanlı işçi sınıfı, ekonomik emperyalizmin etkisiyle gelişmiş ve büyümüş bir kitle olarak çıkar. Bu doğuş farkı Türk işçi sınıfının yapısını, bilinçlenme durumunu ve sonraki gelişmelerini etkileyecektir. Bir yerli kapitalist gelişmenin ürünü olmayan, bir yerli burjuva sınıfının karşıtı durumunda bulunmayan ve Osmanlı Devleti’nin yapısında zaten yer almayan böyle bir yerli burjuvanın sömürüsünü somut

olarak hissetmemiş bu sınıf; eylemlerinde, bilinçlenmesinde, gelişme doğrultusunda bu özelliğin izlerini taşıyacaktır...”

Bu tarihsel etkenin yanı sıra, bir dizi olumsuz koşul daha çevrelemiştir Türkiye’nin işçi sınıfını. Onun güçlenmesinde en vazgeçilmez olan sosyoekonomik gelişme, çok geç bir tarihte hızlanmıştır. Ve bütün bunlara, bir de faşizm benzeri özellikler de taşıyan 1923-50 döneminde işçiye hiçbir hak tanınmamış olmasının sonuçları eklenmiştir. 1950 sonrasında düzen bu niteliğinden uzaklaşmıştır ama, sınıf bilincinin doğuşundaki öteki güçlü faktör, sol akımlar, yasaklanmaya devam edilmiştir. Türkiye, işçinin kendi ideolojisinin iççiye en büyük düşmanı olarak sunulduğu, çoğu sendikacının bu düşmanlıkta birbiriyle yarıştığı, böyle bir ortamın yaratılıp yaşatılabildiği ender ülkelerden biri olmuştur.

Bu çerçevede oluşan sendikacılık da yer yer sarı renge boyanarak, “partiler-üstü” aldatmacısının eşliğinde ve çokluk “mutemet” adamların öncülüğünde yola çıkmıştır.

Bütün bunlara ek olarak, bir de, işçinin sosyal geçmişi olumsuz etken yaratmıştır: Bizim işçimiz, genellikle, “birinci kuşağın” işçisidir. Köylülükten henüz kopmuş, belki bir süre yarı-işsizliği yaşamış ve işçi statüsüne henüz erişmiştir. Bu yapıdaki bir işçi topluluğu, dünyanın hemen her yerinde hattâ tutucu eğilimlere yatkın olabilmektedir. Bazı araştırmaların da işaret ettiği gibi yaşantısını köyden koparıp şehir gecekondusuna, hele düzenli bir işe kavuşmuş olan kişi, genellikle olumsuz geçmişiyle “olumlu” gününü kıyaslamak eğilimindedir. Bu karşılaştırma onda belirli bir doyum yaratmakta, muhafazakâr eğilimlerin etki alanına da hiç değilse bir süre girebilmektedir. İşçinin kendi durumuyla yerleşmiş şehir nüfusu arasındaki çelişkileri hissedişi ve bundan devrimci yönde etkilenmeye başlaması, belirli bir sürenin geçmesini gerektirmekte; bu duruma, daha çok “kıdemli” işçilerde ya da “ikinci kuşak” işçilerinde, işçi çocuklarında rastlanılmaktadır.

Türkiye’nin işçisi, bütün bu olumsuz koşullara rağmen, çok kısa sayılabilecek bir sürede kendi nitel değişimini önemli ölçüde gerçekleştirmiştir. İşçi olmanın onun kişiliğinde yarattığı gelişme, şaşırtacak kadar hızlıdır. Objektif koşullar göze alındığında kendi kişiliğinin çok uzağında bulunabilecek bir işçi sınıfı, adetâ yılları günlere sığdırarak gelişmiş, ilerlemiştir.

İşçideki bu canlılık, hâkim zümreler tarafından kuşkuyla izlenmiştir. 12 Mart yaklaşırken, işçi sınıfının hareketliliği sermaye iktidarını rahatsız

edecek bir ölçüye varmaktadır.

Sendikacılık, disk'in gelişimiyle beraber yeni bir anlam kazanmıştır. Patronun verdiği ücret değil, şimdi doğrudan doğruya "patronluğudur" tartışılmakta olan. Düzenin "hikmet-i vücudunu" hedef alan bir sendikal ve siyasal eğitim işçi arasında yaygınlaşmaktadır. disk'e bağlı sendikalar ve bazı bağımsızlar, kendi işkollarındaki "sarı" sendikaların egemenliğini zayıflatmış, hattâ onları saf dışı etmeye yönelmiştir. Oysa "sarı" sendikacılık, en azından "pasif" sendikacılık, mevcut düzenin temel direklerinden biridir: İşçiye yaratmış olduğu değerden mümkün olan en az payı vermek ve işçiyi siyasal içeriği de olan bir sendikalizmden uzak tutmak ancak bunların sayesinde mümkündür. Sarı sendikacılığın sonu, bir bakıma, bütün bir düzeni, gönülsüz değişimlere mecbur eden bir durum yaratabilecektir.

Bu gelişmelerin eşliğinde, işçinin kendi ideolojisi olan sosyalizm asıl sahipleri arasında yayılmakta, filizlenmektedir. Mevcut düzen, işçinin gelişen özlemlerini cevaplamakta artık yetersiz kalırken, işçi, yeni hedeflere yönelmektedir.

Haberleşme araçlarındaki gelişim, sosyalist doktrinin her geçen gün bir başkası yayınlanan ve okunan eserleri, siyasal düzeydeki sosyalist tartışmalar ve sosyalist partinin varlığı ve bütün bu oluşumların temelindeki demokratik ve ekonomik ilerleme, işçi sınıfının yeni bir aşamanın eşiğinde olduğunun habercisidir. En somut belirtiler, artan grevlerde, fabrika işgallerinde, direnişlerde, sendikal mücadeleler de kendini sergilemektedir. Henüz olgunluk düzeyine varmamış bir canlılık, özellikle İstanbul ve Kocaeli'nde işçiyi kapsamış, sınıfsal ve siyasal bilinç bütünlenmeye, geleceğin neler getireceği kendini duyurmaya başlamıştır.

1970 yılında, hâkim zümreler işçi hareketliliğinden de, bunu kolaylaştıran demokratik çerçeveden de tedirgindirler. Ve aynı yılın 16 Haziran'ında, büyük işçi hareketi patlak verir.

Türkiye'nin iç egemen çevrelerini 12 Mart tercihine yaklaştıran yolda, 16 Haziran belki en önemli dönemeçtir. Açık nedenlerden ötürü: Önce, 16 Haziran, sendika özgürlüğünü kısıtlamanın, işçi sınıfını birtakım yasal saptırmalarla demokratik ortamda sınırlamanın ya da onun gelişimini engellemenin, yanıtlamanın çok zor olduğunu gösterir...

16 Haziran'ın ikinci özelliği, işçinin birleşme ve birlikte hareket etme yeteneğini kanıtlamasıdır. Sendika seçme özgürlüğünün tehlikeye düşeceği kuşkusu, yüz bin civarında işçinin birlikte hareketini gerçekleştirmeye

yetmiştir. Üstelik, 16 Haziran, işçi kuruluşları tarafından inceden inceye planlanmış, işçi bu yönde haftalarca hazırlanmış da değildir. Kendiliğinden oluşan bir hareket niteliği ağır basmaktadır. türk-iş yöneticilerinin 15 Haziran'ın hemen ardından yayınladıkları bildiride "... bir kısım masum işçi vatandaşımız aşırı sol militanların tahriki ile sokaklara dökülmekte, can ve mal güvenliğini tehdit etmektedir" suçlamasının boşluğu ve doğrudan doğruya iktidar çevrelerinin yorumunu izleyen tavrı, yanlışlığını mahkeme kararıyla da ortaya koymuştur.

Bu noktaya ilişkin çok önemli bir özellik, 16 Haziran'ı yaratan işçinin büyük oranda türk-iş üyesi sendikalardan olduğudur. Kimi iddianın yanılgısını yahut hesabını da açığa vuran bu durum, bir yanıyla üyenin tutucu sendika ağını çözebildiğini, bir yanıyla tutucu sendikacılığın, tahmin edilen sonucu vermediğini gösterir: 16 Haziran direnişine işi bırakarak katılan 168 işyerinden 121'inde, türk-iş Konfederasyonu'na üye bir sendika sözleşme yapmıştır, ölen üç işçiden ikisi, ağır yaralı 30 işçiden 22'si, türk-iş'le sözleşmeli işyerlerindendir...

Bu rakamların işaret ettiği, şudur: İşçi, kendi sendikası onu yanıltmış da olsa, siyasal eğitimden yoksun da bıraksa, hattâ bazı durumlarda, işçiyi açıkça işçi çıkarı aleyhine de şartlasa, durum değişmemektedir. İşçi, bütün bunlara "rağmen," kendi yararını görmekte, tavrını almaktadır. Bu durum, tabiatıyla, sarı sendikacılar adına kötü bir noktadır; sarı sendikacılık, işçiyi gerçeklerinden tecrit etme görevinde ne denli etkisiz olduğunu, tek kelimeyle, "görevini" yapamadığını 12 Mart öncesinde ortaya koymuştur...

16 Haziran, Türkiye'nin egemen çevrelerinde tehlike çanlarını çalmıştır. Bu çevreler, işçiye ilişkin olarak kendi aralarında ve bir olasılık gibi sözünü ettikleri "tehlikenin," birdenbire somutlaşması karşısında kalmıştır. Yorumlar, "Ekim İhtilâli'nden" başlamakta, 16 Haziran'ın ilk prova olduğun da bitmektedir. İçişleri Bakanı'nın "Bu bir isyan, bir ayaklanmadır" şeklindeki yorumuna rağmen, olaydan büyük ölçüde sorumlu görülen, Demirel yönetiminin "yumuşaklığı" ve "tedbirsizliği"dir. Bütün sermaye çevreleri, 16 Haziran'ı izleyen günlerde, yakın ve mutlak bir tehlike karşısında oldukları, kendi varlıklarının söz konusu olduğu, hemen ve etkili biçimde bu "duruma" son verilmesi gerektiği görüşündedir.

16 Haziran 1970'ten sonra, sermaye sınıfının kesin bir tercih noktasına geldiğini söylemek, bir tahmin olmasa gerekir. 16 Haziran tecrübesini yaşamış olanlar, kendi sınıfsal iktidarlarına yönelik hareketleri önlemekten aciz bir siyasal çerçevenin en azından ameliyat masasına yatırmasını

isteyeceklerdir. Kapitalizm, kendisi için artık tehlikeler de yaratan bir liberal özden –gücü de buna yettiğinden– mutlaka ve henüz fırsat varken, işçi sınıfı yeterince güçlenmemişken, sıyrılmak, yeni bir düzenlemeye gitmek isteyecektir. 16 Haziran sonrası mevcut öteki koşullarla birlikte değerlendirildiğinde, 12 Mart uzakta değildir artık.

3. Sosyalist Gelişmeler

12 Mart'a doğru ilerleyen Türkiye'nin önemli özelliği, sosyalist teori ve pratiğin yeniden doğmuş olmasıdır. 1960-70 döneminde, sosyalizm, çocukluk hastalıklarına rağmen; zaman ve güç kaybına yol açan –ve kaçınılmaz olan– yanlışlarına, sapmalarına, uğradığı ihanetlere rağmen, hızlı bir gelişme göstermiştir.

Özellikle 1965'ten başlayarak bu ideolojinin önemli klâsikleri dilimize çevrilmiştir. Sosyalist eserler okunmuş ve tartışılmıştır. Sosyalist öğretinin çok kısa bir sürede yayıldığı, umutla ve heyecanla izlendiği yıllardır bunlar.

Ne var ki, dönemin kısalığı, ne bu eserlerin yeterince değerlendirilmesine ne de Türkiye'ye özgül olanın Marksist açıdan araştırılmasına imkân tanımıştır. Bununla beraber, özellikle 1960-70 sosyalizmin öğrenilmesinde yılların açlığını gidermiş bir başlangıç olmuştur.

Doktrin alanındaki canlılık, bu dönemin süreli yayınlarında ve Türkiye'ye ilişkin teorik çalışmaların yavaş yavaş ortaya çıkmasında da izlenebilir. Marksist açıdan Türkiye'nin tarihine eğilinmesi, Türkiye'de sınıfsal yapının incelenmesi, bürokratik yorumların aşılmaya başlanması da bu yıllarda hız kazanır.

Önemli bölüntünün yetersiz hattâ yer yer yanlış ve yanıltıcı olmasına rağmen, dönemin çok sayıda haftalık ve aylık yayınlarında sosyalizmin ve Türkiye'nin sorunlarına eğilinmiştir. Küçük aydın grupların yahut sosyalist partinin yayınlarında, sorunların ortak bir tartışma çerçevesine kavuşması ve –en önemlisi– bir sosyalist düşünme sürecinin oluşumu sağlanmıştır.

Sosyalizmin yüksek tirajlı günlük yayınlara yansıması ve daha geniş bir kitleye kendini duyurması da bu döneme rastlar. Özellikle yazar Çetin Altan bu yıllarda adetâ tarihsel bir görevi gerçekleştirmiş ve sorunları sosyalizmin asıl sahibi olacak kitlelere götürmüştür. Çeşitli düşünür, yazar ve çizer, günlük basında sol görüşleri yansıtmış, kamuoyunu solun açıklamalarına kavuşturmuş ve yeni bir bakış açışı getirmiştir. Bu süreç içinde, günlük basın yeni tür bir okuru ve alışkanlığı cevaplamak gereğini duymuştur. Sosyalizme, sosyalist uygulamalara ilişkin konulara daha sık yer vermiş,

daha objektif bir haber anlayışına da okurun gelişimi, doğrultusunda yönelmiştir.

Gene 1960-70 döneminde, birtakım tabular yıkılmıştır Türkiye'de. Dış politika hem de en açık biçimde tartışma masasına getirilmiştir. Yeraltı kaynaklarının millileştirilmesi, devletçiliğin boyutları, işçi sorunları gibi konular yazılmış, konuşulmuş, düşünülmüş ve belirli bir etkinliğe ulaşılmıştır. Türkiye'nin en büyük sanatçılarından Nâzım Hikmet'in, yıllar süren bir koparılmadan sonra kendi halkına yeniden duyurulması da, bu yıllara rastlar. Yukarıda da değinildiği gibi, sosyalist öğreti adına söylenilen ve yapılanlardan önemlice bir bölümü yanlıştır bu dönemde; sola büyük zararlar verebilecek bir askeri müdahalenin hazırlanmasını kolaylaştıracak yanlışlar da vardır. Bununla beraber, sosyalizmin evrensel gerçeği ile Türkiye'nin özgül sorunları arasındaki bağların beş-altı yılda kurulması, aydınların, solcu oldular diye, elli yıllık küçük-burjuva radikalizminin saplantılarından kurtulması, herkesin en sağlıklı yorumlara ulaşıvermesi, zaten beklenemezdi. Önemli olan, bir başlangıcın gerçekleşmesiydi. Hâkim zümreleri 12 Mart öncesinde ürküten de, herhalde, Türkiye'de sosyalizmin en olgun düzeyine erişmiş olması değildi. Hareketli bir fikir ortamında, yanlışlarından giderek ve mutlaka arınacak olan düşüncelerin tartışılmasıydı; sosyalizmin öğrenilmesi ve yayılmasıydı; Türkiye'deki uygulama yönünde araştırmaların başlamasıydı.

12 Mart öncesinde hâkim zümreleri tedirgin eden sosyalist gelişmelerden en önemli biri, sendikal mücadeledeki nitel değişimdir. disk'in kurulmasıyla beraber, işçi hareketine abd uzmanlarının da yardımıyla çizilmiş olan model, ciddi bir yara almaktadır; oyunun kuralları dışına çıkan bir örnek doğmaktadır.

Sosyalizmin asıl sahipleri tarafından geliştirilmesi ve asıl sahipleri, arasında yayılması işleviyle disk büyümüştür. Sendikalizmi, ayrılmaz parçası olduğu siyasal iktidar mücadelesinin yanında değerlendirmiş, yorumlamıştır. Sınıf gerçeğini hem de işçi sınıfı adına reddeden, sendikalizmle siyaseti birbirinden soyutlayan ve bu temelleriyle işçinin günlük sorunlarında ve ücret mücadelesinde de başarısız olan çarpık bir sendikalizm modeline karşı, disk, sosyalist alternatifi getirmiştir.

Türkiye'nin alışılmış işveren-işçi ilişkilerinde ve siyasal görünümünde disk'in yarattığı tedirginliği anlamak kolaydır. İşçi sınıfının ideolojisi, disk'le beraber, işçi tarafından ve işçi arasında yayılmaya başlamıştır. Bu, aydın çevrelerin sosyalizm sözcülüğünde ya da bu çevrelerde sosyalizmin

yayılmasından çok daha önemlidir; ciddidir. Nitekim, disk, sınıf bilincinin oluşumunda ve siyasal bilince dönüşümünde son derece etkili bir görev taşımıştır.

Bu arada, disk'e bağlı sendikaların süreli yayınları üzerinde de durmak gerekir, özellikle maden-iş, lastik-iş ve kimya-iş'in, daha sonra Basın-İş'in aylık gazeteleri, sosyalist bir işçi yayınının ilginç örneklerini vermiştir. Salt gazetecilik açısından da, sosyalizm açısından da herhangi bir sanayi ülkesinin benzer yayınıyla boy ölçüşecek güçtedir bunlar, ilerde yayınlanabilecek sosyalist bir günlük gazetenin ilk çekirdekleridir.

Sonuç olarak, disk, sendikacılık alanında sosyalist bir işlevi yerine getirmiştir. Sahte görünümlerin sahteliğini ortaya koyarak, işçiyi çevreleyen yanıltma perdelerini söküp atarak sosyalist oluşuma hem de en stratejik alanda büyük katkıda bulunmuştur.

12 Mart'la sosyalist gelişmeler arasındaki sebep-sonuç ilişkileri araştırılırken, öneminin görülmesi ilk bakışta kolay olmayan Türkiye İşçi Partisi'dir. Zira, tip, en güçlü göründüğü 1965 yılında kanımızca –ve gayet doğal olarak, kimsenin kişisel yetersizliği nedeniyle değil– "en zayıf" bulunduğu dönemdedir. Partinin en zayıf göründüğü 12 Mart 1971'de ise, tip, kısa tarihinin belki en güçlü günlerini yaşamaktadır. Parti, doğal ve olağan yanlışlarını, sorumluluğu kişilerde değil Türkiye'nin özelliklerinde yatan eksikliklerini 1970'te artık geride bırakmaktadır. 12 Mart eşiğindeki bütün yalnız ve terk edilmiş görünümüne rağmen, teorisi ve yorumuyla en tutarlı bir noktaya gelmiştir. Bir sosyalist partinin gerçek "gücü" ve gelişme olanakları ise, ancak teorik sağlamlığıyla orantılıdır.

Hâkim zümrelerin 12 Mart öncesinde tip'i hangi ölçüde tehlikeli gördükleri ve tehlike sıralanmasında nereye koydukları 12 Mart'tan sonra anlaşılabilmiştir. 12 Mart'tan hemen sonra ve gerçekten "komik" bir gerekçeyle tip kapatılmıştır. Sosyalist partinin liderleri, en ağır cezalara çarptırılmışlardır.

Türkiye İşçi Partisi, sosyalist hareketin 1960'lar Türkiye'sindeki çekirdeğini meydana getirmiştir. Hem tarihsel önemi ve başarısı hem de talihsizliği, zorunlu olarak yaşanması gereken ilk deney, ilk adım olmasındadır. Yanlışlar yapan, hayâl kırıklıkları da yaratan fakat mutlaka öğretici, kaçınılmaz yararlı ve gelişen bir deney.

tip, Türkiye'deki sosyalist oluşumun temel direği olmuştur. Bir bölüm "solcu" aydının hattâ ihanetine rağmen, sosyalizmin mevcut gelişmesindeki şeref payı, tip'e aittir. Bu, "parti" olmanın doğal sonucudur. "Parti"

kavramının ne demek olduğunu, ne olabileceğini solcu çevrelerin anlamakta hayli zorluk çektikleri bir ortamda, hâkim zümreler eğer sosyalizm olacaksa sosyalist partinin mutlaka olacağını çok daha iyi değerlendirmiştir. Ve fırsat çıkar çıkmaz, tip kapatılmıştır.

12 Mart öncesinin bir başka ve önemli özelliği, anlayışlardaki değişimdir. Türkiye, yakın geçmişinin en liberal ve en demokratik dönemini bu yıllarda yaşamıştır. tip Genel Başkanı Boran'ın deyişiyle, "... sınıf ve kitle hareketlerinin en oluştuğu" bir dönemdir bu. Geçmişten hayli farklı bir özgürlük ortamı hemen bütün kurumları etkilemiştir. Siyasal iktidarından üniversitelerine, yargı organlarından yönetim kademelerine kadar bütün kuruluş ve kurumların kendi özellikleri çerçevesinde belli bir hoşgörüye ve siyasal liberalizme yaklaştıkları, bu dönem için söylenebilir. 1965-71 arasında, ünlü 142. maddeden cezaevine girenlerin sayısı sadece üç olmuştur. Antidemokratik kanun maddeleri bir özgürlük ortamında neredeyse uygulanamaz duruma düşmüştür.

Sonuç olarak, bir sosyal muhalefetin hattâ bir işçi sınıfı muhalefetinin oluşumu ve güçleniminde yardımcı olabilecek çeşitli koşullar 12 Mart öncesinde bir araya gelmiştir. Bu çerçevede işçi sınıfı ve köylü, düzenin karşılamakta aciz kalacağı özlem ve taleplerle ortaya çıkmış, siyasal bir güce dönüşmenin ilk adımlarını atmıştır. Sosyalist düşünce ve pratiğin olgunlaşmaya başladığı, disk ve tip'in kendi işlevleriyle giderek daha tutarlı olduğu, yirmi yıldır halk desteğini koruyabilmiş hâkim zümrelerin ilk olarak bu desteği kaybetme tehlikesiyle karşılaştığı bir yol ağzıdır 12 Mart öncesinin Türkiye'si.

## B. Küçük-burjuvazinin Huzursuzluğu

Türkiye’nin demokrasisi, bütün eksiğine rağmen işçi sınıfı ve sosyalizmin gelişimine elverişli koşulları oluştururken, küçük-burjuvazinin aydın kesimlerinde ilginç olaylar yer almaktadır.

Aydın ve memurun önemli bir kesimi, 12 Mart öncesinde açık bir kıpırdanma içindedir. Memur ve öğretmen boykotları birbirini izlemekte, personel kanununun getirdiğinden alınacak pay sert tartışmalara, bildirilere, gösterilere yol açmaktadır. Düzenin siyasal niteliklerine de karşı olan hareketlere bu arada rastlanmakta, örneğin, üniversite profesörlerinin ve yüksek yargı organı üyelerinin de katılmasıyla yürüyüşler yapılmaktadır. Bu arada, küçük-burjuvazinin bir başka kesimi olan gençlikte, silâhlı direnişe varan bir durum söz konusudur.

12 Mart öncesindeki küçük-burjuva hareketlerinin bir bölümü daha çok ülkücü tavırları, kişisel ve zümresel çıkar hesaplarından uzak bir tutumu yansıtmıştır. Genellikle öğrenci hareketleri ve öğretmen çevrelerindeki eğilimler bu çerçevede toplanabilir. Buna karşılık küçük-burjuvazinin bazı girişimleri, doğrudan doğruya milli gelirden daha büyük bir pay alma özlemine ve sosyal statükodaki önceliğin korunup geliştirilmesi amacına dönük gözükür.

1965 sonrası, memur ve aydın kesimleri açısından iki yönlü olumsuz gelişmeye sahnedir. Bu zümrelerin bir bölümü, 27 Mayıs 1960’ta ve bir ölçüde yeniden kazandığı sosyal önceliği tekrar yitirmektedir. Bu durumun kökenleri, çok eskilerde, bürokrasi ile burjuvazi arasındaki iktidar paylaşımı mücadelelerinde yatar: 1950 yılı, mücadelenin burjuvazi yararına döndüğü kavşak noktasıdır. Bunu, bürokrasinin 1960’taki tepkisi ve geçici süre için yeniden önem arttırması izler. Ancak, tarihin akışı, onu tekrar ikinci plana itiverir; elinde kalan, Anayasal kuruluşlar aracılığıyla iktidarı bir ölçüde denetleyebilmektir.

1965’i izleyen dönem, toplumsal yapıdaki gücü azalmakta olan küçük-burjuvazinin bu oluşuma karşı tepkisini yansıtır bir bakıma. Ekonomik durumu ve statüdeki önceliği sarsılan bir zümre, geçmiş bir dünyayı geri getirmek, iki büyük sınıf karşısında kendini yeniden vazgeçilmez ve önemli kılmak, zamanı durdurmak özleminde gibidir. Bu isteklerine hiç değilse çok küçük bir bölümüyle 12 Mart’tan sonra kavuşacaktır. Geçici olarak. “Aydınlar,” 12 Mart’ın ilk günlerinde bir zümre niteliğiyle yüceltilecek

fakat olayların gerçek mecralarındaki akışı bunun sürekliliğine izin vermeyecektir. Ayrıca, gene 12 Mart sonrası, milli gelirin paylaşımına ilişkin bazı ilginç değişimlere sahne olacaktır: Grev hakkının askıya alınması, toplu sözleşme pazarlığının anlamsızlaşması ve işçinin etkisinde tutulduğu genel baskı nedenlerle, dönem, işçi ücretlerini göreceli olarak gerilemeye mahkûm edecektir. Buna karşılık, memurlar, 1970 zammının da etkisiyle ve bazı kesimlerinin, örneğin asker ve polisin, 12 Mart'ta sağladıkları ek ödeneklerden de yaralanacak, burjuvazinin ürettiği malların müşterisi, bu dönemde, işçiden çok memur arasında aranacaktır.

l. Soyutlama ve Şartlamalar

Küçük-burjuva kökenli huzursuzluğun 12 Mart olayını kolaylaştırmak ve ona gerekçe sağlamak biçimindeki işlevini özellikle iki alanda izlemek mümkündür:

12 Mart öncesinde küçük-burjuvazinin bir cephesi radikal faaliyettedir. Bu "Atatürkçü" cephe, kendi tezlerini büyük bir şiddetle savunmakta, benimsetmeye çalışmakta kendi düşüncesini paylaşmayanları ister sağda ister solda olsunlar, en ağır biçimde suçlamaktadır.

Cephenin son biçimiyle kuruluşu, Türkiye İşçi Partisi'nin doğuşu sıralarına rastlar ve bir başka "solu" bu radikaller temsil ettiklerini belirtirler. Cephenin bir "Atatürkçü" ve Bonapartist ideolojisi, yayın organları, üniversite öğretim üyeleri, yazarları, senatörleri, bürokratları ve de aralarına karışmış mit ajanları vardır.

Radikal cephenin 12 Mart'a ilişkin işlevi, bu hareketin hazırlanıp sahnelenmesini istemeyerek kolaylaştırmak olmuştur. Onların hazırladığı ortamda, onlarla eş olmamakla beraber benzer tezleri savunup aynı ideolojinin daha katıksız temsilcileri durumundakiler yararlanmıştır. Birde işçi sınıfı hareketliliğini durdurmak ve daha az bağımlı dış politikayı askıya almakta çıkarı bulunan iç ve dış güçle:

Radikal uğraşının 12 Mart öncesindeki yakın amacı "etkili güçler", "sağlıklı kuvvetler" gibi tanımlarla belirledikleri asker ve sivil bürokrasiyi, aydınları, gençliği belirli alanlarda şartlamaktır. "İlerici" bir kamuoyunu oluşturmaktır. Ancak, hedef alınan zümrelerin sınırlı olmasına rağmen, bu şartlanma, 12 Mart'ı harekete geçiren mekanizmaların işlemesini belirli ölçüde kolaylaştırmıştır. 12 Mart oyununun çok daha elverişli bir ortamda sahnelenmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca, gençlerin içine düştüğü yanılgılardan bir bölümünün yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

Bu radikal cephenin 12 Martçıların işini kolaylaştıran kamuoyu şartlaması, şu noktalarda özetlenebilir:

“Demokrasi aldatmacadır. Atatürkçü rejim tek kurtuluştur.”

Radikaller, Türkiye’de demokrasi olamayacağını, bundan halkın bir yarar sağlayamayacağını, seçimleri “feodal yapının” belirlediğini inatla ve özenle işlemişlerdir. Bu düşünce akımına göre, halk, isteyenin istediği yöne sürükleyebileceği bir kalabalıktan ibarettir.

Klâsik küçük-burjuva radikalizminden örnekler veren bu akımın sözcüleri, Türkiye’nin kuşkusuz “eksikleri” olan, demokrasisiyle önerdikleri “Atatürkçü” model arasında kitleler açısından ve 1970’ler ortamında hangi farkların bulunduğunu araştırmak zahmetine girmemişlerdir. Hele kendi modellerinin tarihsel işlevini incelemek, bunu 1970’lerin keskinleşen sınıfsal çelişkilerinde nasıl bir görevin beklediğini düşünmeye bile gerek görmemişlerdir. “Cici” demokrasi bittiğinde ve kimi sözcülerinin hayranlıkla bahsettiği “Atatürk dönemi özgürlüğüne” kavuşulduğunda, mevcut sosyal ve sınıfsal kuvvetler dengesinin “neyi” getireceğini, hiç düşünmemişlerdir. Halk kitlelerine ve kendilerine kulak verenlere karşı inanılmaz bir sorumsuzluk içinde, önlerinde duran yetersiz fakat koşullar çerçevesinde yararlı demokratik düzeni küçümsetmek için ne mümkünse yapmışlardır.

Radikal cephenin en kritik yanıltması, Türkiye ve kurumlarını içinde yer aldıkları evrensel koşullardan soyutlamak olmuştur. Öngörülen radikal ve kaçınılmaz olarak askeri rejimin hangi dış koşullardan ve içteki hangi sınıfsal dengelerden nasıl etkileneceğini, radikal cephenin öncü ve sözcüleri hiç, ama hiç düşünmemişlerdir. Bir gün askeri okullardaki bir bölüm gencin yayınladığı bildiriye taşıdığından fazla önem vererek, ikinci gün kimler tarafından yazdırıldığı meçhul astsubay mektuplarını “devrimcilik astsubaylara da yayıldı” yorumlarıyla ve zafer havasıyla yayınlayarak hem birbirlerini aldatmış hem de tehlikeli yanılgılara yol açmışlardır. Sorumsuzca dillere dolanan ve faşist edebiyatını gölgede bırakan bir antidemokratik sloganlar yığınıyla, objektif değerlendirmelerden uzak, stratejik ve taktik hesaplardan habersiz düşmanlıklarla kendi kamuoylarını şartlamaya çalışmışlardır. Ve bunu başarmışlardır.

Kendi aklının şahikasına 12 Mart 1971 günü erişen bu cephe ve özellikle “devrimci” basın, 12 Mart Muhtırası’na alkış tutarak “gerici” iktidarın düşürülmesinden ve “Atatürkçülerin” zaferinden ötürü bayram yapmaktadır.

Bayram sonrasının nasıl geldiği, herkesin malûmudur.

“Sosyalist partinin küçümsenmesi.”

12 Mart öncesindeki küçük-burjuva radikalizminin belirli bir fonksiyonu da, daha ilk gününden başlayarak sosyalist parti alternatifinin kamuoyu önünde geçersiz, soyut, romantik göstermeye çalışılması olmuştur. Bu tavır, hiç değilse aydınlar arasında şöyle bir eğilime yol açmıştır: Düzenin değişmesine dönük birikimin sosyalist partiden uzaklaşması, parti mücadelesi aracılığıyla etkinliğin bir hayâl olduğunun sanılması ve sonuçta söz konusu birikimin, çaresiz, Atatürkçü-devrimci yöne kanalize edilmesi.

Bu yolda belli bir başarı da sağlanmıştır. Özellikle aydınlar arasında yaygın olan küçük-burjuva sabırsızlığı, asker –ve tabii devrimci (!)– bir hükümet darbesini bu propagandanın da etkisiyle tek “kurtuluş” olarak görmüştür. Cephenin, böylece, düzene karşı olan birikimi çıkmaz yola saptırmak gibi bir etkisi ve bir askeri darbenin ilericilik adına umutla (!) beklenmesi şeklinde, 12 Mart’ın yolunu kolaylaştıran belli bir işlevi olmuştur.

“Atatürkçü ve sağlıklı güçler tarafından gericilerin iktidarı yıkılınca, devrimcilerin iktidarı kurulacaktır...”

12 Mart öncesinin radikalleri, hükümet darbesine kamuoyunu psikolojik yönde de hazırlamışlardır. Söylediklerine göre, Türkiye batmaktadır. Sandıktan kaçınılmaz olarak tutucu iktidarlar çıkmakta, gericiler ülkede kol gezmektedir. Tek kurtuluş, Atatürkçü ve devrimci ordunun iktidara el koyması, öteki sağlıklı kuvvetlerin de yardımıyla ülkeyi yönetmesidir.

“Devrim” ve “ordu” soyutlamasını ileriki bir bölümde incelemeye çalışacağız. Burada, soyutlamanın 12 Mart ortamını hazırlamaktaki etkisine kısaca bakalım.

Radikal cephe, kurumları kendi çevrelerinden ve koşullardan kopmuş, adetâ gökten indirilmiş görmenin, onları hep aynı kalacak sanmanın, kısaca, analitik düşüncenin en acıklı örneklerini 12 Mart öncesinde vermiştir. Ordunun soyutlanması ve efsaneleştirilmesi bu bakış açısının kaçınılmaz sonucudur. Cephenin sözcüleri, 27 Mayıs hareketinde ordunun yol açtığı bazı ilerletici sonuçların on yıl sonra aynen tekrarlanabileceğini varsaymıştır. On yılda Akdeniz konjonktürünün nasıl değiştiği, özellikle 1967 Arap-İsrail savaşından ve Ortak Pazar’ın gelişiminden sonra bölgede hangi dengelerin nelere yol açarak kurulduğu, bu değişimlerden nato emir ve kumanda zincirindeki bir kuruluşu hangi yönde etkilediği, radikal

cephenin ilgileneceği konular arasında değildir. Aynı şekilde, son on yılın sınıfsal çelişkileri keskinleşmiş ve sınıfsal çıkarları berraklaşmış Türkiye'sinde bu gelişimin silâhlı kuvvetlerce nasıl karşılandığı, cephenin ideologlarınca hiç düşünülmemiştir.

Bu soyutlamalar ve yanılgılar içindeki cephe, bitmez tükenmez bir yanıltıcılık görevini taşıyarak kamuoyunu "devrimci ordu" yönünde şartlamıştır. Kabul etmek gerekir ki, bunda amacına ulaşmıştır. Özellikle bir bölüm aydın ve genç, Türkiye'yi ancak askeri bir yönetimin kurtaracağına inandırılmıştır.

12 Mart'ı kolaylaştıran, onun ortamını ve yolunu hazırlayan etkenler arasında kamuoyunu ve özellikle bir bölüm genci yanlışa inandırtan, yanlışa alıştıran, insanları aynı yanlışların propagandacısı durumuna getiren bir "devrimcilik" anlayışının önemli payı vardır. Türkiye kamuoyunun bu şartlanma içindeki bir bölümü, 12 Mart'ta gerçekleşecek hükümet darbesini özlemeye ve beklemeye başlamış, kabullenmeye hazırlanmıştır.

Ve 12 Mart'ın sahipleri, herhalde, kendi işlerini kolaylaştırıp yolu genişleten bu çabaları, ellerini ovuşturarak ve keyifle ve cephenin arasına kattıkları ajanları aracılığıyla zaman zaman yön de vererek izlemişlerdir. Mahir Kaynak gibi.

Silâhlı hareketler ve provokasyon.

Türkiye'nin hâkim zümrelerini hem 12 Mart'a yaklaştıran hem de yüzeydeki "meşru gerekçeyi" yaratarak 12 Mart'ı kolaylaştıran, silâhlı gençlik hareketleridir.

2. Eylemler, Ajanlar ve Gençler

Önce şunu kabul etmek gerekir ki, hiçbir sosyal düzen ya da iktidar sınıfı, kendisini yıkmayı amaçlamış silâhlı girişimler karşısında elini kolunu bağlayıp oturmaz. Kişiler gibi sosyal sınıflar da kendini korumak ve kendi devamlılığını aşağılamak güdüsüyle hareket eder. Eğer iktidarı elinde bulunduran sınıfa karşı silâhlı bir tehlike söz konusuysa, iktidar, toplumdaki vurucu güç olan polisi ve orduyu mutlaka harekete geçirir. Toplumun ve iktidarın uygarlık düzeyiyle özgül koşullarıyla sınırlı olan ama mutlaka şiddet özelliği taşıyan bir biçimde, silâhlı hareketi yok etmeye çalışır. Bir iktidarın kendisine yönelik hareketin silâhlısı şöyle dursun, en barışçısını bile fazla hoş karşılamayacağı, buna güdülerinin el vermeyeceği açıktır. Hiçbir sınıf hattâ zümre, kendinden oluşan yönetime karşı öteki sınıf ve zümrelerin iktidar mücadelesine girmesini sevinçle karşılamaz. Elinden geliyorsa, buna imkân tanımaz. Sınıflar arası iktidar mücadelesinin çoğulcu

demokrasi kurallarında yapıldığı toplumlar, iktidarların buna katlanmak zorunda olduğu toplumlardır. Kendi özgül koşulları nedeniyle ve güçleri mücadeleyi çoğulcu çerçevenin dışına çıkarmaya yetmemesinden ötürü. Ya da, antidemokratik bir girişimin kendilerine çok daha pahalıya mal olacak biçimde iktidarı kaybetmek tehlikesini yaratacağından kural dışına çıkamazlar.

Bir noktaya daha dikkat etmek gerekir: İktidarlarına karşı öteki sınıfın mücadelesin belirli bir siyasal çerçevede, –örneğin çoğulcu, demokraside– kabul etmek zorunda kalmış egemen güçler, bu çerçeve değiştiğinde –örneğin bir askeri rejime dönüştüğünde–, aynı zorunluluk altında kalmayabilecektir. Bu kez, yeni çerçeve, rakiplerine hiçbir yasal mücadele olanağı bırakmamalarını sağlayabilecektir. Hattâ, iktidardaki sınıf, bu yeni durumdan ve mücadele biçimindeki kaymalardan geniş ölçüde yararlanabilir. Geçmiş çerçevenin zorunlulukları altında vermiş olduğu tâvizleri geri almaya çalışabilir. Böylece, iktidardaki sınıf, fırsatı kullanarak rakibinin geçmişteki mücadele alanını da sınırlamayı deneyebilir.

Kanımızca, 12 Mart öncesinin Türkiye’sinde, iktidar sınıfı, belirli mücadele biçimlerini zorunlu olarak kabul etmek durumundadır. Zorunluluk, giderek büyümüş ve hem dünyanın hem de Türkiye’nin gelişimi, iktidarı rakibinin bu mücadele alanına saygılı durmasını gerektirmiştir. 12 Mart, bu zorunlulukları ortadan kaldıran harekettir aynı zamanda.

12 Mart öncesinin şehir gerillası yöntemleri ve hazırlık halinde olduğu öne sürülen kır gerillası, hâkim zümreleri kesin bir operasyona girişmeye doğru zorlamış, hem de, onlarca zaten özlenen bir “operasyonun” mazeretini ve gerekçesini yaratmıştır.

Hâkim zümreleri doğrudan ve yakın vâdede etkilemeyen banka soygunlarını bir yana bırakalım (bankadaki paralar zaten sigortalıdır). Ancak, aynı zümrelerin fert olarak maddi kişiliğine hattâ çocuğuna somut ve yakın bir tehlike ihtimali gözükmüşken, bu tehlikenin cevapsız bırakılması düşünülemez. Hâkim zümrelerin “insancıl” duygularla, yahut hoşgörüyle davranması beklenemez. Bilâkis, yapacakları, adetâ bir “müdafa-i nefs” anlayışı içinde de olarak en sert tepkiyi göstermeleridir. Hele söz konusu toplumda yerleşmiş demokratik davranış biçimleri yoksa, tepki en amansız, en şiddetli haliyle olacak; hiçbir kural, hattâ burjuva ahlâkını ve yasalarını bile tanımayacaktır. 12 Mart öncesinde, hâkim

zümreler, söz konusu silâhlı eylemlerde, kendi iktidarlarından çok, kendi canlarına karşı somut, yaşanan ve elle tutulur bir tehlike görmüşlerdir.

Ancak burada dikkatten kaçmaması gereken bir nokta vardır: Gençlerden önemli bir bölümünde silâhlı eylem eğilimlerini yaratan, bizzat iktidarın davranışları olmuştur. Özellikle tip yöneticilerinin sürekli saldırıya uğraması, toplantılarının ve binalarının basılması, iktidarın bu olaylara kayıtsızlığı, delikanlılık çağını yaşayanlarda demokratik bir umudu yok etmiştir. Bu psikolojik ortamda, devletin resmi ajanlarınca da yürütülen provokasyon ve karşı güçlerden gelen silâhlı saldırılar, gençlikteki silâhlı eylem eğilimini adetâ zorla yaratmış, buna güç katmıştır. Gençler, kendi çaresizliklerine inandırılmıştır bir bakıma. Tarihsel açıdan yanlış, ama bir çeşit yazgıyı, trajediyi, büyük bir yüreklilikle yaşamaya, iç ve dış egemen güçler tarafından zorlanmışlardır.

Silâhlı hareketlerin ortaya çıkışı, hâkim zümrelerin mevcut demokratik mücadele alanından zaten şikâyetçi olduğu ve bunu daraltmak için zaten bahane aradığı bir zaman kesitine rastlar. İşçi hareketliliğinden, toprak işgallerinden, sosyalist gelişmelerden yakınıldığı bir sırada, şu ya da bu nedenlerle mevcut mücadele alanının dışına çıkan yöntemlerin kullanılması başlamıştır. Ve bu, tabiatıyla, zaten şikâyetçi olunan demokratik çerçeveyi de daraltmakta eşsiz bir gerekçe yaratmıştır. İktidar, mücadeleyi bu yeni alana memnunlukla aktarmış, hattâ kendi ajanları aracılığıyla bu alana aktarılmasını kolaylaştırmış, bir taşla iki kuş vurmuştur: Mevcut kuvvetler dengesinde ve koşullarda rahatlıkla kendi vurucu gücünü harekete geçirip silâhlı hareketleri kolayca durdururken, var olan mücadele çerçevesini de daraltmıştır. Sola, nihayet, sınırlı olan imkânlarının ve tarihin tanıdığı çerçeve içinde, mümkün olan en büyük zararı vermiştir. Daha ileri gidememesinin nedenleri ise çeşitlidir ve ayrı bir konudur.

12 Mart'ın oluşumu ve nedenlerinin incelenmesinde, silâhlı gençlik hareketlerinin arasına karışmış resmi devlet memuru, niteliğindeki kışkırtıcı ajanların yeri önemlidir. Önce, mahkeme zabıtlarının da ortaya koyduğu üzere, birçok hareketin içinde hattâ yönetim kademesinde resmi görev yapan devlet ajanları bulunmuştur.

Bu nitelikteki ajanlar tarafından, daha sonra askeri bir hükümet darbesine yol açacak hareketlerin hızlandırılması ilginçtir. Konu, üzerinde kesin konuşmanın ve yargıya varmanın imkânsız olduğu bir konudur. Ancak, açığa çıkmış bazı noktalar çok düşündürücü sual işaretleri yaratmıştır:

Önce, başlı başına bir araştırma konusu olabilecek “Mahir Kaynak olayı” vardır. Çeşitli gençlik hareketlerinden ve duruşma tutanaklarından anlaşıldığına göre, Mahir Kaynak, sadece “istihbarat toplamakla” görevlendirilmiş bir ajan değildir. İstihbarat görevinin çerçevesinde insanları kışkırtan sadece “gerçeği ve ilgilileri” öğrenmek amacıyla bu kışkırtmayı yapan bir ajan da değildir. Kendisi doğrudan doğruya olayların daha yıkıcı olması, silâhların daha fazla atılması, suçların daha fazla işlenmesi yönünde kışkırtmada bulunmuştur. Üniversitelerdeki ilk kıpırdanış sırasında, eline silâhı almayan gençleri “burjuva uşaklığıyla” suçlayarak onları silâhlı eyleme teşvik eden; gençlik toplantılarında kalabalıkları açıkça suç işlemeye çağıran; “Madanoğlu davasındaki” görevi, duruşma tutanaklarından da anlaşıldığı gibi, bir grup insanı ne yapıp edip suç işlettirmeye, onları yasadışına zorlamaya dönük olan, “ilginç” bir ajandır. Ajanın ötesinde, ceza kanununun “suça teşvik” suçunu işleyen bir devlet memuru.

Başka bir deyişle, Mahir Kaynak olayı, 12 Mart’a gerekçe yapılacak gelişmelerin bizzat resmi ajanlar tarafından yaratılmak ve hızlandırılmak istenişinin açık örneğidir.

Öte yandan, duruşma tutanaklarından anlaşıldığı üzere, bazı olayların ucu belli kişilerde bitmekte ve bunlar bir türlü bulunmamakta, kimlikleri açıkça ortaya konulmamaktadır. Elrom davasının düğümlendiği esrarengiz “Yüzbaşı” gibi. Silâhlı gençlik hareketlerinin içine karışmış ve belirleyici roller almış kimi “büyük” birdenbire ortadan yok oluvermiştir.

12 Mart öncesi ve sonrasının silâhlı hareketleri, belli bir plan uyarınca ve üst kademedeki bir örgütün kendi kışkırtıcı ajanlarıyla yönetilmenin, bütün özelliklerini taşımıştır. Bu konularda kesin gerçeği bilmeye ya da kesin konuşmaya tabii ki imkân yoktur. Ancak, olayların gelişimi şu izlenimi kaçınılmaz biçimde yaratmıştır:

Gençlik hareketlerinin önemli bölümü, “düzmece” görünümündedir. Bu gençleri silâhlı harekete teşvik edenlerden, hattâ öncülük yapanlardan kiminin devletin resmi ajanı çıkması kiminin de ortadan kayboluvermesi, söz konusu görünümü kuvvetlendirmiştir. Sonunda bütün bu olaylar dizisinin bir askeri müdahaleye gerekçe gösterilmesi, ayrıca, 12 Mart süresinde Meclis’in her sıkıyönetimi uzatma kararı almasından birkaç gün önce mutlaka “silâhlı girişim” ya da “soygun” olaylarının adetâ düzenli şekilde ortaya çıkması, spekülatif düşüncelere imkân vermektedir.

12 Mart'ın "resmi" gerekçesini yaratan silâhlı gençlik hareketleri, bir yandan polisiye senaryoları andıran bir görünüm taşırken, bir yandan da, kendi inanmış öncülerini ölüme götürmek gibi trajik bir son yaratmıştır.

12 Mart'a Türkiye'nin götürülmesini kolaylaştıran gelişmeler arasında, küçük-burjuva radikalizminin hazırladığı devrimci (!) ortamın da, inanmış gençlerin kendilerini ölüme götüren yanılgı ve silâhlı girişimlerinin de payı vardır. 12 Mart'ı özlemekte ve hazırlamakta olan bütün güçler, bu gelişmelerden azami şekilde yararlanmasını hattâ gereğinde gelişmeyi bizzat yaratmasını becermişlerdir.

## C. Demirel İşlevini Yitiriyor

Türkiye’nin 12 Mart’a getirilmesini toplumsal değişimin kökenlerindeki itici kuvvetler adına hattâ bir zorunluluk yapan Menderes’ten sonra 1970’e kadar Demirel’de ifadesini bulmuş siyasal çerçevenin tarihsel işlevini tamamlamakta olmasıdır.

Daha önce kısaca değindiğimiz bu noktayı biraz açmaya çalışalım.

Türkiye’nin 1950’de biçimlenen siyasal çerçevesi, belirli “nedenleri” olan, belirli bir “işlev” taşıyan ve belirli bir “uzlaşmaya” dayanan bir siyasal üstyapıdır.

1950 çerçevesi her şeyden önce, gelişen bir sermayenin kendi yolunu bir ölçüde tıkayan bir bürokrasinin vesayetinden kurtulma mücadelesini yansıtır. Söz konusu siyasal çerçeve bu mücadelenin sonucudur; sermayenin iktidara daha geniş biçimde sahip çıkmasının teminatıdır.

Sermaye, kendisi için gerekli bu yapıyı, halkın desteğiyle kurmuş, daha sonra, aynı desteği sürdürerek korumuştur. 27 Mayıs’ta etkisinden bir ölçüde çıkan bu yapıya, 1961 seçiminde gene halkın yardımıyla kavuşmuştur.

Başka bir deyişle, 1950’lerin siyasal yapısının temelinde, sermayenin kendini bürokratik sınırlamalardan kurtarmak zorunluluğu vardır. Bu amacına, sermaye, halk kitlesinin desteğiyle ulaşabilmiştir. Bir çeşit uzlaşmayla: Aynı bürokratik baskıyı hem de daha can alıcı konularda duyan halk kitleleri, bu baskıyı kırmak için sermayenin destek ihtiyacını hem de gönülden sağlamıştır. Destek, 1950 sonrasında da sürdürülmüştür. Kapitalist atılımın halka yansıyan sonuçları o dönemde halk için yeterlidir. Üstelik, geride bırakılmakta olan, halk açısından, bir baskı düzenidir. Halk, 1950’de getirilen siyasal çerçeveye ve bu yeni çerçevenin liderlerine bağlanmıştır. 1950 sonrası siyasal iktidarının maddi gücü ikilidir; sermaye ve halktır. Siyasal iktidar mekanizmasını harekete geçiren, halkın verdiği oydur.

Söz konusu siyasal üstyapının işlevi, Türkiye’nin kapitalistleşme süreci ile demokratikleşme sürecini “birlikte” gerçekleştirmektir. Hem Türkiye bu yeni çerçeve sayesinde daha hızlı biçimde kapitalist bir büyümeyi gerçekleştirecek, hem de bu büyümeyle beraber kitlenin demokratik gelişmesini sağlanacaktır. Kitlenin demokratikleşme yolundaki aşamaları nedeniyle sağladığı destek, sermayenin büyüme sürecini kolaylaştıracak ve her ikisi de geçmişin bürokratik özelliklerinden böylece kurtulacaktır.

Gerek Demokrat Parti, gerekse Adalet Partisi iktidarları, genel çizgileriyle, böyle bir siyasal işlevin ve uzlaşmanın ifadesi olmuşlardır. Temeldeki bu ihtiyaçları cevaplamışlardır. Varoluş nedenleri, belli ihtiyaçlar ve belli uzlaşmalardır.

12 Mart'ın eşiğindeki Türkiye'de ise, ne bu işlev kalmıştır ortada, ne ihtiyaç, ne de uzlaşma. Başka bir deyişle, siyasal çerçeve, kendi var oluş nedenini yitirmiştir. Onunla beraber Demirel de. Nitekim 12 Mart sonrasında ap de, Demirel de yeni koşullara uymaya çalışan yeni bir işlevin peşinde gözükeceklerdir.

Türkiye'yi ve Demirel'i 12 Mart'a uzanan yola sıkıştıran, işlevin de, uzlaşmanın da sona ermesidir. Bu durumda, Demirel ve ap'nin maddi dayanaklarından yoksun ve havada kalıvermesidir. O ölçüde kolay yıkılmasıdır.

1971'in 12 Mart'ı yaklaşırken, kapitalist büyüme ile kitlelerin demokratikleşme süreci arasındaki ilişki, geçmişin ölçüleriyle birbirini bütünlemekten uzaktır. Bilâkis, kapitalist gelişmenin gerekleriyle halkın demokratikleşmesi arasında yer yer çelişkiler büyümüştür. Kitlelerin varmış bulundukları sosyal, siyasal ve ekonomik aşama, şimdi onları çok değişik özlem ve isteklerin, yepyeni hedeflerin eşiğine getirmiştir. Ve bu özlemlerle hedefler, sadece kapitalist büyümeyi sermayenin aleyhine olarak yeni düzenlemeler zoruna koşmamakta, aynı zamanda, modelin kendisi için bir tehlike yaratmaktadır.

Demokratikleşmenin varılan aşamasında, işçinin kendisi için bir sınıf olmaya yönelişi vardır. Halkın gündeminde, kendi siyasal gücünün artması, sınıfsal mücadele araçlarının geliştirilmesi, milli gelirden aldığı payın artması bulunmaktadır. Bütün bunlar, pratikte, somut öneriler ve davranışlar biçimini almaktadır. Sosyalist teorinin yayılması, sendikaların siyasallaşması, işçilerin haklarına hem kuvvetle sahip çıkıp hem de geliştirmesi, köylünün toprak işgalleri vb.

Bu gelişmelerin tümü, son değerlendirmede, sermayenin hareket alanını daraltmakta, geleceğe dönük tehlikeler yaratmaktadır. Halkın demokratikleşme sürecinde yol alması, sermayenin halk desteği karşılığında rahatlıkla kabulleneceği bir bedel olmaktan uzaklaşmıştır artık. Yavaş yavaş ortaya çıkan uyumsuzluk nedeniyle, halka ters düşen uygulamayı iktidar yoğunlaştırsa –aynı siyasal çerçeve var olduğu sürece– bu kez halkın sermayeye sağladığı destek azalacak ve başka yöne kanalize olacaktır.

Mevcut siyasal çerçeve ayakta durdukça, bu çerçevenin içinde oluşan siyasal iktidar kendi sürekliliğini ancak sermayeyi tedirgin etmek pahasına, bazı noktalarda ona zarar vermek pahasına koruyacaktır. Hem demokratik gelişimi engellemenin, hem de halktan iktidar desteği bulmanın yolu, 1970'ler Türkiye'sinde kapanmaktadır. (Nitekim, 12 Mart sonrasında bu engellemeye âlet olan ap, 1973 seçiminde büyük oy kaybına uğramıştır.)

Bu ortamda, Demirel ve Adalet Partisi'nin tarihsel işlevi de anlamını yitirmektedir: Bu işlev, her şeyden önce, sermaye yararıyla halk yararını benzer doğrultuda tutmaya dayamıştır. Gerek Menderes, gerekse Demirel'in (1965-70) yönetimi sermayeye olduğu kadar halka da dayanmıştı: Öncelikle sermayeyi düşünmekle beraber, halkın o zaman kesitindeki yararıyla çelişmeyen bir biçimde kendi siyasal rotasını çizmişti. Oysa, böyle bir uzlaşmayı sağlamak artık nerdeyse imkânsız olmaktaydı. Bundan böyle, Demirel ya giderek halkın ihtiyaçlarına önem veren –dolayısıyla sermayeyi tedirgin eden– bir yönetim biçimi izleyecek, ya da, sermayenin isteklerini yerine getirmek için halkın demokratik gelişimini frenleyecek; dolayısıyla oy kaybedecektir.

Yirmi yıllık uzlaşma ve uyum bozulduğu anda, egemen çevreler açısından demokratik siyasal düzen anlamını yitirmektedir. Bu siyasal düzeni 1970'e kadar partisinde ve kişiliğinde somutlaştıran, partisi de, kendisi de ancak yirmi yıllık bu siyasal çerçevenin içinde bir işlev ve yer sahibi olan Demirel, şimdi neye dayanacaktır?

Yirmi yıllık demokratik çerçevenin sermaye açısından işlevini kaybetmeye başlaması, 12 Mart'a yol açan çoğu gelişmenin kökenlerindedir. Sermaye açısından yol açtığı bütün "olumsuz" değişimler (işçi sınıfı hareketliliği vb.) bir yana, siyasal çerçeve, sermayeye sağlamakta olduğu rahatlığı ve siyasal iktidar güvencini de tehlikeye sokmuştur. Dolayısıyla ve eğer koşullar elvermekteyse, sermayenin doğal eğilimi bu çerçevenin değiştirilmesi yönünde, kendi sınıfsal iktidarını güvenliğe alan bir başka çerçevenin kurulması yönünde olacaktır. Demirel, eskiyen bir düzenin gereklerince biçimlenmiş siyasetçi olduğundan, onun temsil ettiği uzlaşmaya ise günün koşulları imkân tanımadığından kaçınılmaz olarak, sermaye tarafından şimdilik terk edilecek, en azından yedek tercih yapılacaktır.

Nitekim, 12 Mart'ın eşiğine yaklaşan Türkiye'de sermayenin Demirel'e karşı tavrı giderek değişmiştir. Sermaye çevreleri, Demirel ve ap'yi açıkça suçlamakta, beceriksizliğinden yakınmaktadır. Vehbi Koç, 12 Mart'tan

hemen sonra; “1969 seçimini kazanan Adalet Partisi’nin dört yıl müddetle ülkeye istikrar getireceği ve kalkınmayı hızlandıracağı” kanaatinde olduklarını, ... oysa, hadiselerin, bu tahminlerde yanıldıklarını kendilerine gösterdiğini” açıklamaktadır, vb.

1970’in Türkiye’sinde, sermayenin yeni bir siyasal düzenlemeye ihtiyacı vardır. Bu siyasal düzenlemeyi kişiliğinde somutlaştıracak liderin ise Demirel olamayacağı, kesindir. Yeni düzenleme, halkın etkisinden mutlaka bağımsız kalmak zorundadır. Aksi halde, bu etki, 1970’ler Türkiye’sinde sermayenin zararına da işleyecektir. Halkın etkisinden uzak bir düzenlemeyi ise, o günün koşullarında Demirel’in kuramayacağı, bir değişim sürecindeki chp’nin yapamayacağı, böyle bir görevin Nihat Erim, Memduh Tağmaç ve benzerlerine düşeceği, açıktır.

12 Mart’ın eşiğinde, Adalet Partisi’nin de, Demirel’in de dp’den devraldıkları yirmi yıllık işlev, artık sona ermektedir. Çünkü ortada uzlaştırılabilecek sosyal güçler kalmayınca bu uyumu sağlamaya dönük siyasal çerçeve de, bu uyumdan kuvvet alan bir anlayışı temsil eden siyasal liderler de, işlevini yitirmektedir.

1. Sermayenin İç Çelişkileri

1960 yılları, sermayenin kendi içinde altüst oluşuna tanıktır, sermayenin iç dengesi bu yıllarda tamamen değişir. Genel bir tanımla dörde bölünmüş olan (Sanayi, Ticaret, Finans ve Tarım) sermayenin her bölümü, bu dönem içinde stratejik ölçülere varan bir gerileme ya da gelişme gösterir. Yeni koşullar, her biri için, yeni düzenlemeleri gerektirir, her bölümün kendini savunma yahut ötekileri kendine bağımlı kılma çabalarını arttırır. Siyasal düzey, hem de bu oluşumların yansıdığı hem de üstünlüklerin yasal olarak karara bağlanıp tanındığı düzeydir. Dolayısıyla, ekonominin temellerinde değişen güç dengeleriyle yüzeydeki siyasal gelişmeler birbiriyle yakından ilişkilidir.

Sermayenin iç çelişkileri, özellikle Adalet Partisi’nin çevresinde yoğunlaşan siyasal sonuçlar yaratmıştır. Giderek, sermaye kesimindeki yeni gelişmeleri bu parti ve mevcut siyasal düzenin karşılayıp karşılamadığı noktasına, siyasal çerçevenin yeterliliği sorununa varmıştır. Bir siyasal iktidarın ve onun içinde yükseldiği siyasal çerçevenin değiştirilmesi olan 12 Mart Muhtırası’na uzanan oluşumları, sermayenin çelişkileri ve yeni ihtiyaçları en stratejik noktalarda etkilemiştir. Önce, Adalet Partisi’nin zayıflaması yönünde, sonra, mevcut siyasal çerçeveye olan tepkinin büyümesine yarattığı katkı nedeniyle.

İktisatçı Yalçın Küçük, ekonominin 1960-70 dönemin geçirdiği değişimi “üç stratejik gösterge”de ve şöyle sıralıyor:

1) 1962’de, l liralık imâlât sanayii üretimine (toplam 18 milyar tl) karşılık 1.9 liralık tarım üretimi (toplam 35 milyar tl) yapılmaktadır.

1970’te l liralık imâlât sanayii üretimine (toplam 91 milyar tl) karşılık 66 kuruşluk tarım üretimi (toplam 60 milyar tl) yapılmıştır.

2) İmâlât sanayiinin kendi içindeki bölünümü ise şöyle bir değişim göstermiştir: 1962’de bu sanayi üretiminin içinde üretim araçlarının payı yüzde 32.2’dir. Aynı payın 1972’de yapacağı öngörülen oran, yüzde 52.2’dir. (BBYP, s. 140 ve 1972 programı, s. 122.)

3) Bankalarda 1960 yılında toplam mevduat 8.2 milyar tl, toplam kredi 9.6 milyar tl, iştirakler 832 milyon tl’dir.

1970 yılında mevduat toplamı 38 milyara, toplam kredi 37.5 milyara, iştirakler ise 2.2 milyar tl’ye ulaşmıştır.

Bu göstergeler, sermayenin kendi içindeki önemli değişimlere, bozulan ve yeniden kurulan güç dengelerine işaret ediyor: Önce, sanayi kesimi tarıma oranla olağanüstü bir büyüme sağlamıştır 1960-70’te. Sanayi, ekonomideki yeri bakımından 1960’ta tarımın ancak yarısı kadarken, 1970’te onun bir buçuk katına ulaşmıştır. Sanayinin bu gelişimi, onu sadece tarım kesimi karşısında değil, ticaret kesimi karşısında da çok güçlü kılmıştır.

Dönem, sanayinin nitel olarak da büyümesine tanıktır. Sanayi, kesiminin kendi içindeki bölünümünde, ağırlık, yavaş yavaş tüketim araçlarından üretim aracı üreten sanayi işletmelerine kaymaktadır. Yani genellikle daha ileri teknoloji kullanan, çok sayıda işçinin çalıştığı büyük ünitelerden oluşan, birim başına daha büyük sermaye yatırımı gerektiren bir sanayi alt-kesimine doğru gelişmektedir.

1960-70 yılları, bir başka sermaye sektörünün, mali sermayenin olağanüstü gelişimine tanıktır: Bankalardaki mevduat ve banka kredileri bu dönemde yüzde 400 artmış, bankaların çeşitli şirketlere hissedar olarak iştiraklerinde yüzde 330’e yakın bir büyüme gerçekleşmiştir.

Bu göstergelerin doğrultusunda, bir de “tekelleşme” olayı yaşanmıştır bu dönemde: Büyük sermaye küçüğünün tasfiyesi sürecini hızlandırmıştır. Türkçe sözlüğünde bulunmayan “holding,” her gün gazete ilânlarında karşımıza çıkmıştır. Büyük sanayi kuruluşları, kendi dağıtım ve satışlarını yapan “yan” şirketler meydana getirmiş, “ticarete” de el atmışlardır. Bu tür yan kuruluşları “halka açık” olarak meydana getirmek, ana sanayi

kuruluşuna kendi satışını güvenliğe almanın ve bunu halka finanse ettirmenin formülünü de sağlamıştır.

Tekelleşme sürecinde küçük ve güçsüz sermaye kaçınılmaz olarak gerilemiş, piyasadan silinmeye başlamıştır. 1969 yılına ilişkin bazı rakamlar, tekelleşmenin küçükler üzerindeki etkisini, şöyle sergilemektedir: Türkiye Odalar Birliği'nin açıkladığı sermaye istatistiklerine göre, 1969 yılında iflâsa sürüklenen işletmelerin sayısı 1968'e oranla yüzde 62.5 artmış, konkordato isteğinde bulunan firmaların sayısı da yüzde 20 yükselmiştir. Gene 1969'da, toplam değeri l milyar 798 milyon liraya ulaşan 658.411 senet protesto olmuştur. Bir önceki yıla göre protesto edilen senet sayısında yüzde 22.5, senet değerinde ise yüzde 21.8'lik artış olmuştur. Bu rakamları bir yazısında veren Ali Gevgilili'nin belirttiği gibi, "... Bunlar, küçük sermayenin ayağı altındaki toprağın kayış hızının barometresi yerine alınabilir."

Sermayenin gelişme sürecinde ağırlığı artan kesimler, yeni düzenlenmelerin ihtiyacını kaçınılmaz olarak duyurmuştur. Bir kesimin büyümesi hem varmış olduğu düzeyin zorunluluklarını, hem de, daha ileri bir noktayı hareket edebilmenin ön şartı olan zorunlulukları beraberinde getirmiştir. Bunlar, giderek, düzenlemeleri uygulamaya koyabilecek siyasal ve ekonomik karar merkezlerini etkilemek, ele geçirmek mücadelesine dönüşmüştür. Öte yandan, gerileyen sermaye kesimleri ise, kendi gerileyişini önleyecek, onu koruyacak tedbirler beklemiştir. Ve bütün bu çelişen istekler, aynı ap iktidarına yöneltilmiştir. Sermayenin bu dönemde büyüyen iç çelişkilerine ve ekonomik düzeydeki sonuçlarına kısaca bakalım:

Sanayinin gelişimi öncelikle ithalatı ve giderek, ticaretin mevcut yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Sanayinin gücü arttığı oranda, ithalatın sınırlanmasına dönük mali kararlar, dış ticarete ilişkin uygulamalar daha kolay gerçekleşir olmuştur. Sanayi, bu dönemde, kendi ürettiği malın dışardan getirilmesini önlemiş, bu başarısıyla, kendi gelişimiyle ters orantılı biçimde ithalatçı kârlarını düşürmüştür. İthalat sermayesinin yaşama alanını sınırlamıştır bir bakıma. İthalatın bileşiminde hammaddenin öne geçişi, geleneksel ithalat düzenini sarsan bir başka etken olmuştur. Bu arada, sanayinin "montaj" nitelikleri de taşıması, sanayiciyi ithalatçının alanına sokmuştur. Sanayiciye ithalatçı özelliğini de gerçekte ekleyen bu durum, ithalatçı kazancının sanayiciye aktarılması anlamınadır: Örneğin, dışardan satın alınan bir araç, ithalatçıya belirli bir kâr bırakmaktadır. Sonra, aynı

aracın Türkiye'de ve sanayici tarafından "yapımı" başlamaktadır. İthali önlenmektedir. Fakat söz konusu yapım çoğu kez montaj niteliğinde olduğundan, çeşitli parçalar gene dışardan getirilmektedir. Fakat bu kez getiren ithalatçı değil, onun kârını da kendisine çekmiş, onun alanına el atmış olan sanayicidir. Bir başka örnek ilaç sanayiinden verilebilir: Eskiden, ilaç olduğu gibi ve ithalatçı tarafından getirilmiştir Türkiye'ye. Sonra, ilacın gene dışardan alınan fakat sanayici tarafından alınan kimyasal hammadde ile içerde "üretilmesi" başlamıştır. Ne var ki şimdi ithalatçının fonksiyonu bitmekte, onun eski kazancı sanayiciye aktarılmış olmaktadır. 1970'ler başlarken, toplam ithalatta tüketim maddelerinin payı iye ancak yüzde 5 kadardır.

Sanayinin güçlenmesi ve giderek karar merkezlerinde daha etken olması, kendi ihtiyaçları uyarınca mevcut yasa ve uygulamaya değişiklikler getirtmesi, hem onun yeni talepleri siyasal iktidara yöneltmesine neden olmuştur, hem de sermayenin başka kesimlerini de rahatsız etmiştir: Ticaret sermayesini, tarımı ve Anadolu'da oluşmuş küçük sanayi işletmelerini.

Güç dengesindeki ağırlıkların değişiminden bütün bu çevreler değişik açılardan şikâyetçidir. Önce, tekelleşme süreci sanayinin ticareti kendine bağımlı kılma çabasını beraberinde getirmiştir. Sanayi, ticaret kuruluşlarını, kendi sırtından geçinen asalak işletmeler olarak görmeye başlamış, onların yaşam alanına da el atmıştır. Sanayi ürünlerinin arttığı oranlarda ticaret de gelişmiştir ama, gelişme çokluk sanayiye bağımlı olmuştur. Büyük sınai şirketler, kendi ürünlerinin dağıtımı ve satımını kendi yan kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirmeye, üzerinde mutlak söz sahibi oldukları ekonomik birimler yaratmaya yönelmiştir. Hemen her büyük sanayi işletmesi, kendi özel bayilerini yaratmıştır. Otomotiv sanayii, piyasaya çıkardığı araçları kendi şirketlerinin aracılığıyla dağıtmış, hattâ satmıştır, vb.

Sanayinin, ticaret kesimine el atmasının yanı sıra, devlet desteği ve kredi düzeni de son on yılda ticaretin aleyhine ve sanayinin yararına gelişmiştir. Teşvik düzeni, çeşitli primler ve düzenlemeler, yalnız sanayiye kolaylık getirmiştir. 1970'lere, ticaret kesimi, sermayenin neredeyse bir üvey evladı gibi adımını atmıştır.

Sermayenin bir başka iç çelişkisi, büyük şehir sanayii ile Anadolu'nun küçük sermaye çevreleri arasında doğmuştur. Büyüme ve tekelleşme olgusu Anadolu'daki ufak işletmeleri hattâ işsizliğe mahkûm ederken, "kredilerin dağılımı" sorunu bütün şiddetiyle ortaya çıkmıştır: Tek kurtuluş umudunun

“büyümek” olduğunu fark eden Anadolu sermayesi, bu kez, büyümenin ön şartı olan kredilerin kendisinden neredeyse kaçırıldığını görmüştür. Gerçekten, halkın tasarrufu Türkiye’nin bütününden toplanmakta, ne var ki, bu toplanan para bankalar aracılığıyla ve neredeyse tümüyle İstanbul, İzmir, Adana ve Ankara’nın sanayicisiyle tüccarına gitmektedir. Anadolu küçük sermayesi önündeki tek çıkış yolu, böylece, büyük kent sermayesi ve onunla bağlantılı kuruluşlar aracılığıyla önlenmektedir. Kredi mekanizmasındaki bu özellik, ithal kotalarından teşvik düzenine kadar her yerde kendini duyurmaktadır.

Anadolu ticaret ve sanayi küçük sermayesinin büyük şehir sermayesine olan tepkisi 1970’e doğru yoğunlaşmış, bir ara, Necmettin Erbakan’ın öncülüğünde Odalar Birliği Yönetim Kurulu’nu bile ele geçirmiştir. Ancak, “kaza sonucu” olan bu durum kısa süreli kalmış ve temeldeki güç dengesi uyarınca, Anadolu sermayesi bu önemli karar merkezinin yönetiminden hemen uzaklaştırılmıştır. Erbakan, Anadolu sermayesinin tepkisini 1969 seçiminde “Konya bağımsız adayı” olarak şöyle dile getirmektedir:

“... Kısa zamanda anladık ki Odalar Birliği tümüyle Komprador-Mason bir azınlığın vasıtası halinde çalışmaktadır. Koca teşkilât komprador ticaret ve sanayinin mutlak bir kontrolü altındadır. O halde önce idare heyetine girelim ve Odalar Birliği’ni Anadolu tüccar ve sanayicisinin de hizmetine yarar bir hale getirelim dedik...” Erbakan, büyük şehir sermayesini nasıl gördüğünü de şöyle açıklamaktadır: “... Bunlar, Anadolu tüccarının gelişmesini istemezler. Dizginleri hep ellerinde tutmak isterler. Yirminci fabrikalarına yirmi birincisini eklemek isterler. Yaptıkları montaj kamyonu, hiç içleri sızlamadan 140 bin liraya satarlar...”

Sermayenin iç çelişkileri arasında önemli bir yeri olan tarım-sanayi ikiliği de, 1960-70 döneminde bütün çarpıcılığıyla ortaya çıkmıştır. Sanayi, kendi gelişme sürecinde varmış olduğu aşamanın yeni ihtiyaçları uyarınca, tarımda biriken fonların devlet aracılığıyla yahut, doğrudan sanayiye aktarılmasını istemektedir.

Sanayi çevreleri, bu konuya ilişkin taleplerini hem de en açık biçimde ortaya koymuştur. Siyasal karar mekanizmalarını bu yönde zorlamış, tarım gelirinin vergilenmesi ve toprak reformunu her fırsatta önermiştir. Örneğin, İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Sosyal, “... vergilenmeyen sektör ve vergisini ödemeyen kişilere vergi verdirtmek, devletin baş görevi olmalıdır” demektedir. Eskişehir Sanayi Odası, büyük toprakların kamulaştırılarak

topraksız köylüye kooperatif biçiminde dağıtılmasını; üretimi arttırmak amacını da gözetecek müterakki bir toprak vergisini savunmaktadır.

Bunlar, zaten sermayenin iç dengesinde durumu sarsılmış olan tarım kesimi için büyük tehlikelerin habercisidir. Üstelik, sanayicinin artan gücü oranında siyasal düzeye de yansımaktadır bu öneriler. 1970 Türkiye'sinde, toprak reformu, iktidardaki Adalet Partisi'nin de gündeme getirdiği maddeler arasındadır. Emlâk ve arazi vergisi, rant sahiplerini olduğu kadar benzer özellikler de taşıyan toprak sahibini tedirgin etmiştir, vb. Sermayenin içindeki bu çatlama ve sanayi kesiminin kapitalistleşme sürecinin varılan aşamasında bir zorunluluk olan bu istekleri, geleneksel bir güce sahip tarım sermayesinin çok önemli siyasal tavır değişimlerine de sürükleyecektir.

12 Mart öncesinde sermayenin en önemli iç çeliksisi, mali sermayeyi teşkil eden bankalarla sanayi kesimi arasındadır. Bu iki kuvvet arasında o dönemde söz konusu olan birbirini bütünlemek değildir. Kapitalizmin gelişme süreci, bu iki kuvveti birbirine rakip duruma getirmiştir. Birinin çıkarı ötekinin çıkarının bittiği noktada başlamaktadır. Bütün kapitalist ülkelerdeki gelişim aşamasının belli noktalarında rastlandığı gibi. Daha sonra belli noktalarda sağlanacak uyumlar ve mali sermayeye fazla zarar vermeksizin sanayi yararına onun sınırlanmaması 1970 öncesinde söz konusu değildir henüz.

1960-70 döneminin özelliği, sermayenin bu iki kesimini de güçlendirmiş olmasıdır. Bu yıllarda büyüyen sadece özel sanayi değildir. Bankalar da olağanüstü bir gelişimin eşiğindedir. Yüksek oranlı faizler, gelişen sanayinin para karşılığı ve bankacılık işlemlerinin pahalılığı, mali sermayenin elinde dev fonlar yaratmıştır. Bir yandan banka ve banka şubesi sayıları örneğine ancak Uruguay'da rastlanan biçimde çoğalırken bir yandan da mevduat büyümektedir. 1960-70 arasında, banka mevduatı da bankaların verdiği kredi de yaklaşık olarak yüzde 400 artmıştır. Dünyanın en kârlı para ticaretlerinden birine sahne olmuştur dönem Türkiye'si.

Gelişip güçlenen sanayi sermayesinin bir noktadan sonra mevcut kredi düzenine baş kaldırması olağandır. Sanayi önce, faizin yüksek olmasından şikâyetçidir. Yüzde 18 civarında olan faiz oranı, banka işlemlerine ve ek masraflara yapılan ödemeyle yüzde 22'ye yükselebilmektedir. Böyle bir "fazlalığı" karşılamak zorunda olan sanayi, çok yüksek gelir oranlarıyla çalışmak zorunda kalmaktadır. Kaldı ki, alınan her kredi, beraberinde bankaya karşı bir çeşit bağımlılık da getirmektedir.

Mesele burada da bitmemektedir: Yüksek faiz oranlarına rağmen, sanayinin yeterince kredi bulması bu dönemde imkânsız gibidir. Çoğu sanayi kuruluşu, tefecilere yüzde 30'a varan faiz ödemeyi, bunu kendi gider hesaplarına işlememeyi, dolayısıyla vergiden düşürmemeyi göze almaktadır.

Gelişmekte olan bir özel sanayinin bu çerçeveye karşı çıkışı 12 Mart'a yaklaşan Türkiye'de açık ve kesin çizgiler almaktadır. Sanayinin bütün sözcüleri şiddetle mali sermayeye çatmakta, kredi düzeni değişmedikçe özel sanayinin planlarda öngörülmüş hedeflere ulaşmayacağı belirtilmektedir. Mesele, son tahlilde, özel sanayi açısından kendini üretmek meselesidir. Finans kapitaline ödenen payın azaltıldığı oranda sanayi daha fazla kazanacak, güçlenecek, gelişecektir.

Sanayinin bu nedenlerle oluşan mücadelesi, onun kaynak sorununu çözümlemek amacıyla ortaya koyduğu şu önerilerde somutlaşır: Sanayi, kredi politikasının sanayiye öncelik tanıyan bir biçim almasını ve faiz oranının düşürülmesini istemektedir. Sonra, "sermaye piyasasının" bir an önce gerçekleşmesini. Bu taleplerini karşılamakta siyasal karar merkezlerinin gecikmesi üzerine, sanayi, kendi düzeyinde mücadeleyi başlatmıştır: Bir yandan "tahvil" çıkararak öte yandan halka hisse senedi satarak ekonomik kaynakla kendi aralarında duran mali sermayeyi saf dışı etmeye yönelmiştir.

1969'dan başlayarak, "yüzde 15 faizli" tahviller milyonlarca liralık değerlerde piyasaya sunulmuştur. Amaç, halkın yüzde 6 ile yüzde 9 arası bir faiz karşılığında bankalara yatırdığı parayı daha çekici karşılıklar vererek sanayiye yöneltmektir. Böylece, bankalardan yüzde 22 ödeyerek alınan kredileri hem de hiçbir bağımlılığa hedef olmaksızın ve ucuza sağlamaktır. Giderek gelişen bu borçlanma biçimi, 1973'ün ilk dokuz ayında 500 milyon liraya yakın tahvilin satışını mümkün kılmıştır.

Sermaye piyasası kanunun yokluğuna rağmen fiili bir piyasa kurulmuştur. Büyük sanayi işletmeleri, gene 1969'dan başlayarak sermeye arttırmalarını piyasaya sattıkları hisse senetleriyle karşılamaya başlamışlardır. Daha sonra, ana şirkete bağlı yan şirketlerin halktan toplanan paralar ve dağıtılan hisse senetleri yoluyla kurulmasına geçilmiştir. Oluşum halindeki şirketlerin muhtemel hissedarlara "yüzde 10 temettü dağıtımı" vaadi gibi ticaret kanununa bütünüyle aykırı özellikleri de yer yer taşıyan bu gelişme, giderek "açık" bir savaş yaratmıştır. Söz konusu olan, mali sermayenin hayat alanına sanayi sermayesinin fiilen müdahalesidir.

Tahvil ve hisse satışıyla, sanayi, bankaları aradan çıkararak doğrudan paranın kaynağına yönelmektedir. Bankanın alışılmış “fonksiyonu” ve en önemli kazanç yolu tehlikeye düşmektedir. Özel sanayinin sözcülerinden Prof. Zeyyat Hatipoğlu’nun deyişiyle, “... bankalar ve sermaye piyasası birbirlerinin düşmanıdırlar...” Gerçekten, sermaye piyasası üzerine yapılan araştırmalarda, piyasanın işlerlik kazanmasıyla her yıl en az iki milyar liralık bir tasarrufun artık bankalar yerine büyük sanayi şirketlerine yöneleceği hesaplanmaktadır...

2. Mücadelenin Siyasal Düzeye Yansıması

12 Mart’ın eşiğindeki Türkiye’de, özel sermaye kendi içinde neredeyse düşman kamplara bölünmüştür. Sanayi kesim, kendi egemenliğini kabul ettirmek, öteki sermaye kesimlerini kendisine bağımlı kılmak aşamasındadır. Bu sürecin hızlanması için siyasal iktidarı da kullanmaya çalışmaktadır. Güçlenen ve tekeller kuran bu sermaye kesimi karşısında, önce mali sermaye tedirgindir. Sonra, geleneksel rantiye zümre ile ticaret ve tarım sermayesi rahatsızdır. Ticaret ve küçük imâlât kesimleri, büyük özel sanayinin kendi zararlarına olan gelişimini izlemekte; sanayinin giderek güçlendiği oranda siyasal üstyapı değişimlerini de getireceğini bilmektedir. Bu arada, tarımın vergilenmesi, toprak reformu gibi talepler sanayi kesiminden sık sık gelmektedir. Emlâk ve arsa gelirini vergileyen kanun çıkmak üzeredir, vb.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, tüm gelişmelerine rağmen, sanayi kesiminin de mevcut iktidardan rahatsız olduğudur. Gelişmenin ortaya çıkardığı yeni ekonomik talepleri, örneğin yüksek oranlı vergi iadesi, teşvik önlemlerini, ap iktidarının kendi iç çelişkileri nedeniyle gerçekleştirmesidir. 12 Mart öncesinde sanayi, en az öteki sermaye kesimleri kadar ap’den şikâyetçidir.

Bu çıkar ayrılıklarının ve mücadelenin siyasi düzeye yansıması, ilk sonuç olarak Adalet Partisi’ni büyük ölçüde zayıflatmıştır. Sermaye çıkarlarının genel çizgileriyle “bütün” olabildikleri bir dönemin yapısal özelliklerini taşıyan parti, çetin kararların eşiğine gelmiştir: Gelişen büyük şehir sanayiinin isteklerini karşılamak, artık sermayenin başka kesimlerini karşıya almayı gerektirmektedir. Örneğin, ap’nin gündemine koyduğu “tarım reformu,” uygulamaya aktardığı emlâk ve arsa vergisi, hem rantiye zümreyi hem de Anadolu’nun geleneksel tarım burjuvazisini büyük ölçüde rahatsız etmiştir. Emlâk ve arsa vergisinin iki milyar liralık bir fonu bu kesimden devlete, devletten öncelikle sanayiye aktaracağı düşünülmüştür.

Özel sanayinin giderek etkinlik kazanması sonucunda, Anadolu'daki küçük sermaye kuruluşları kendilerinin ikinci plana itildiğini görmüş, taleplerinin ap tarafından artık karşılanmadığını fark etmişlerdir.

Kapitalistleşme sürecinde karşılaşılması kaçınılmaz olan bu aşamada, sermaye, aynı siyasal kuruluşça temsil edilmek olanağının kalmadığını fark etmiştir. Sonuç ap'nin bu çelişkilerden ötürü zayıflamasıdır; çelişkilerin, siyasal bölünme eğilimlerini güçlendirmesidir. Çıkar farklılaşmasının körüklediği, maddi dayanak ve mali kaynaklarını sağladığı ayırımlar, üst düzeydeki kişisel çekişmelere ve ayrılıklara içerik kazandırmış, "41"ler olayı 1970'in başlarında patlak vermiştir.

Sermaye içindeki bölünmenin siyasal düzeydeki yansımasıdır 41'ler olayı. Adalet Partisi'nin büyük bir milletvekili grubu, önce parti yönetimine başkaldırmış, sonra muhalefetinkiyle birleştirdiği oylarıyla 1970 yılı bütçesini Meclis'te reddetmiştir.

Demokratik Parti, sermaye içindeki egemenlik mücadelesinde ikinci plana atılmış sosyal güçlerin reaksiyoner siyasal kuruluşu niteliğini kısa sürede ortaya koymuştur. Büyük toprak sahiplerinin, emlâk ve arsa gelirinin, rantın, ticaret çevrelerinin savunucusu ve sözcüsü olmuştur. Kime karşı? Bir yandan işçi sınıfı ve Sol'a, öte yandan özel sanayi kesiminin büyüyen taleplerine, ap'ye, Demirel'e karşı.

1970 öncesinin çerçevesindeki Adalet Partisi'ni siyahi planda büyük ölçüde güçsüzleştiren Demokratik Parti hareketinin yanı sıra, bir de Milli Nizam Partisi ve Erbakan olayı vardır.

Anadolu; gelişmekte olan tekelcilik karşısında kendini tehlikede hissetmiştir. Tekelleşmenin bu çevreye somut yansıyışı özetle şöyledir: Mevcut sanayi ve ticaret kuruluşları kendi yarınlarını ancak büyüyerek güvenlik altına alabilecekleri, aynı kalmaları durumunda gelişen rekabete karşı koyamayacakları bir noktaya yaklaşmaktadır. Ne var ki, önceliği büyük şehir sanayiine tanımış, onun tekelleşme eğilimlerini hoş görmüş olan düzen, taşra sermayesinin güçlenmesini imkânsız kılmıştır. Büyümenin ön şartı olan kredi mekanizmasından yararlanmak, Anadolu sermayesi için neredeyse bir hayâldir. Necmettin Erbakan'ın ısrarla belirttiği gibi bankaların yüzlerce şubesi tarafından Anadolu'da toplanan tasarrufların ancak yüzde 10 kadar bir bölümü Anadolu sanayici ve tüccarına kredi olarak verilmekte, yüzde 90'ı büyük şehirlere akmaktadır. Gene Erbakan'ın deyişiyle "yirmi fabrikasına yirmi birincisini eklemek isteyenlere" dağıtılmaktadır. Anadolu'nun sermayesi dayanması çok zor olan gelişmeler

karşısında, mevcut iktidarca yapayalnız bırakılmaktadır. Yine büsbütün güçsüz ve etkisiz kalacak ya da iktidarı etkilemenin yeni siyasal formüllerini yaratacaktır.

Sonuç olarak, 12 Mart öncesinin tüm göstergeleri, gücü azalmış, işlevini yitirmiş bir Demirel'i işaret etmektedir...

## D. Bürokrasi-Demokrasi Zıtlaşması

12 Mart'ın oluşumundaki çok önemli bir etken, Türk bürokrasisinin tarihten, bünyesinden ve ideolojisinden gelme kimi özelliğinin, "çoğulcu demokrasi" anlayışıyla çelişmesidir. 1950 sonrasında bürokrasi aleyhine çözümlenmeye başlayan bu çelişkilerin, (gerek Türkiye'de sosyalist akımların gelişmesi gerekse büyük sermayenin demokrasiden uzaklaşması sonucunda) 1970'te yeniden güç kazanmaları, 12 Mart kararını uygulamaya Silâhlı Kuvvetler'i yönelten etkenler arasındadır.

Bürokrasinin iktidar bileşiminde neredeyse özerk bir güç olma geleneği, 1950'de yıkılmıştı. Bu dönemeçten sonra, yeni sisteme giderek asimile olan sivil bürokrasi karşısında, asker bürokrasi, resmi ideolojisi olan Atatürkçü/Kemalist dünya görüşünü, bu görüşün değer yargılarını ve sloganlarını tek başına koruyup yaşatmak görevini yüklenmişti. Bu bir bakıma, kendi sınıfsal gücü açısından bir zorunluluktu; ideolojinin, sınıfsal bir ihtiyacın ürünü olmasından doğmaktaydı.

Bu bölümde incelemeye çalışacağımız nokta, bürokratik tezlerin ve bunun sahibi olan bürokrasinin, bünyesel olarak çoğulcu demokrasiyle çeliştiği noktalardır; dönemine ve koşullara göre güçlenen yahut zayıflayan, ama günümüzde bile yaşayan bu çelişkinin, 12 Mart oluşumundaki yeridir.

1. Bünyesel Eğilimler

Demokrasi ile bürokrasinin zıtlaşmasını incelemeye, Ali Kazancıgil'in çok önemli bir araştırmasını dilimize çevirip özetleyerek girmek istiyoruz:

Fransız Siyasal Bilgiler dergisinde 1973'te yayınlanmış olan bu çalışmasında, Kazancıgil'e göre, Genç Türklerin milliyetçi ve popülist ideolojisi gibi, Cumhuriyet döneminin Kemalizmi de, halkçılık, devletçilik, laiklik ilkeleriyle, bürokrasi için, hayatın her safhasını kapsayan mutlak, dönük ve katı değer yargıları sistemini meydana getirmiştir. Cumhuriyet'in l946'ya kadar süren bürokratik döneminde, bütün siyasal işlevleri tek parti kendi bünyesinde toplamıştır: Siyasal yön verme ve birleştirme görevi, sistemin dayanaklarını oluşturmak, onları harekete geçirip uygulamaya aktarmak görevleri gibi.

Bu modeli parçalayan, çok partili rejim ve halkın, çeşitli sosyal grupların siyasal yaşantıya katılmaya başlamaları olmuştur. Siyasal partiler siyasal yaşamın merkezi organlarını biçimlerken, başka özerk toplumsal güçler de gelişmiştir. Ne var ki, toplumun böylece çoğulcu bir karaktere

doğru evrimi, bürokrasinin mutlak değerler sistemiyle de onun bir sosyal grup olarak çıkarlarıyla da çelişkiler yaratmıştır.

Ali Kazancıgil, bu oluşumlar çerçevesinde, bürokrasinin 1950 sonrasında “bekçilik” tavrından bir “kast” tavrına geçtiğini belirtiyor. Bürokratik seçkinlerin bu yeni tavrı da, “sivil” iktidara karşı olumsuzdur. Bürokrasi için söz konusu olan toplumdaki yerini korumaktır; kendi mutlak, durgun ve katı değerler sistemini sürdürmektir. Oysa, toplumun çoğulcu bir karakter alması, hem bürokrasinin mutlak değerler sistemiyle hem de onun sosyal grup olarak çıkarlarıyla gelişmiştir.

Kazancıgil, daha sonra, bürokrasinin toplumdaki “yenileştirici” işlevi üzerinde duruyor: Kazancıgil’e göre, toplumsal çerçevedeki değişimlere kurumların adapte olmaları sürecinde bürokrasinin yenileştirici bir etken olabilmesi mümkündür. Ancak bu rol, kendi “görüşünün” egemen kılınması amacıyla benimsenmiştir. Bürokrasinin değerler sistemi mutlak ve katı olduğundan, bir süre sonra, çevredeki değişimi karşılamayacak ve bürokrasi, yenileştirici etken özelliğini kaybedecektir. Böylece, dinamik ve bir ölçüde farklılaşmış bir sistemin çerçevesinde ve “sivil toplumun” giderek kendini kabul ettirdiği bir ortamda, bürokrasinin seçkinci ve bürokratik kültürü “yenileştirici” niteliğinden uzaklaşmıştır. Türkiye’nin bürokrat seçkinleri, asker olsalar da olmasalar da, çoğulcu siyasal sistemle ilişkileri bakımından dağıtıcı ve engelleyici olmuştur.

Ali Kazancıgil, yaptığı tahlilde, bu sonucu “doğal” görmektedir: Zira, çoğulcu sistemin bünyesindeki özellikler, bu seçkinlerin statüsüne ve gücüne karşı tehditler getirmektedir. Seçkinlerin “anlayışı” gereğince Türkiye’ye uygun gelecek siyasal sistem, sivil toplumun anlayışındaki ile eş olamamaktadır. Sivil toplum bağımsızlık belirtileri gösterdiğinde ve bürokratik seçkinlerin kendi anlayışları uyarınca koymuş bulunduğu sınırları aşmaya çalıştığında, bu kez bürokratik seçkinler müdahale etmektedir. Bu seçkinler (elite), bir duraklama dönemini zorla kabul ettirdikleri toplumu, kendi ideallerine göre yeniden biçimlemeyi denemektedirler. 1960’ta da son 12 Mart’ta da rastlanan durum, budur.[17]

Ali Kazancıgil’in söz konusu çalışmasında üzerinde durduğu bu çelişki, 12 Mart’ın oluşumunda hayli etkilidir; bürokrasi, yapısal ve bünyesel olarak böyle bir girişime eğilimlidir.

Gerçekten, bürokrasi, gerek sahibi bulunduğu küçük-burjuva radikalizmi ideolojisi gerekse kendi toplumsal gücü ve statüsü açısından, çoğulcu sisteme karşı her zaman kuşkulu olmuştur. 1960 öncesinde, bu

kuşku kendini birkaç alanda somut biçimde belli eder: Toplumun “sivilleşmesiyle,” bürokrasinin iktidardaki etki gücü, buna bağlı olarak “statüleri” ve maddi durumları sarsılmıştır. Çok partili düzenle beraber, “rütbe” ve “memuriyet sıfatı” ölçülerini ikinci plana itiveren “parasal” ölçü, sermaye ve para gücüne dayanan değer yargılarıyla birlikte gelişmiştir. Bürokrasi, yüzyıllardan beri ilk olarak, devlette “ikinci sınıf” bir mevkie düşürülmüştür. Ülke yönetimindeki etkinliği, sosyal sıralamadaki yeriyle beraber, satınalma gücünden ve milli gelirin paylaşılmasındaki önceliğinden de kaybetmiştir. Bağımsızlık iddiasındaki bir toplumsal güç olarak bürokrasinin son tarihsel temsilcisi, bir bakıma, son “Osmanlı Paşası” olan İnönü, belediye seçimleri nedeniyle ve muhalefet lideri olarak 1950’de yaptığı radyo-seçim konuşmasında, şöyle demektedir: “... Ordudan, subaydan, tapu memuruna kadar bütün devlet teşkilâtında memurlar, kimin ne iftirasıyla ne muamele göreceklerini beklemektedirler...”

İnönü’de ifadesini bulan bir burukluk, 1960’a doğru, enflasyonun ve şehirleri saran pahalılığın da etkisiyle, açık bir tepkiye dönüşmüştür. Özellikle asker bürokrasi, sivillerin yan gelir imkânlarından da yoksun bulunduğundan, köklü bir huzursuzluğa sürüklenmiştir. General Fahri Belen’in 27 Mayıs’tan sonra yazdığı kitapta belirttiği gibi, “... asıl derin yara maddiydi; emeklilerin durumu da orduyu endişeye düşürüyordu. Maişet derdiyle, gece şoförlük ve buna benzer işler yapan subaylar da vardı...”

Çok partili Türkiye bürokrasisinin statüye ve maddi durumuna ilişkin koşullarını ağırlaştırırken, bürokratik ideolojiyle de çelişki içindedir. Bu ideolojinin her sınıf ve zümreyi yerli yerinde, köylüyü köyünde, kentliyi kentinde tutan ve tümünü bürokratın vesayetine alan “düzen” anlayışıyla ve ekonomik/sınıfsal durgunluğuyla, yeni Türkiye tam bir uyumsuzluk yaratmaktadır. 1950 yılları, köylünün demokratik haklarına sahip çıkmaya başlaması ve sermayenin tutucu bürokratik kuralları parçalaması nedeniyle, olağanüstü bir hareketliliğine sahnedir. Dönemin bürokratik yakınmaları arasında, “... dünkü baldırı çıplağın şimdi adam olup kafa tuttuğu”, “şehirlerin köye döndürüldüğü”, “... beş kuruşluk adamların han-hamam sahibi olup borusunu bakanlıklarda çaldırdığı” sık sık duyulmuştur.

Çok partili Türkiye’nin bir başka sonucu, bürokrasinin ve ideolojisinin önde gelen ilkelerinden “laisizmin” de yer yer sarsılmasıdır. Çok partili düzen, iki yüzyıldır halkın bürokratik iktidarlara karşı direncini üstyapıda somutlaştıran “dinsel” görünümlü tepkiye de hız kazandırmıştır. Ezanın

Arapça okunmasından siyasal kadroların din istismarcılığına, dinsel içerikli akımların açıklığa kavuşmasından din eğitiminin gelişmesine kadar bir dizi oluşum, 1950 sonrasının özellikleri arasındadır. Bürokratik ideolojinin belirgin bir özelliğinin “anti-tezi” durumundaki bu gelişmeler, 1950 sonrasında bürokrasiyi derinden rahatsız etmiştir.

1960 öncesinin bir başka çelişkisi, bürokrasinin “modernizm” yahut yenilikçilik anlayışıyla, gelişen hâkim zümrelerin yapısı ve görünümü arasındadır. Asker ve sivil bürokrasi, hemen her zaman ve hiç değilse biçimsel olarak “modern,” çağdaş, ileri bir görünüm taşımıştır; bazı alanlarda bu özellik yapısal temellerden yükselmiştir. 1950-60 döneminin egemen zümreleri olarak gelişen “yeni yetişme sermayedar,” esnaflıktan ticarete dönüşen küçük sermaye ve toprak ağalığından ticaretle imâlâta geçen yeni zenginler, özellikle büyük kentlerin dışından gelip bu sıçramaya katıldıkları oranda, bürokrasinin tepkisini çekmişlerdir. Gerek yaşam biçimleri, hal ve davranışlarıyla gerekse bazı alanlardaki görüşleriyle, bürokrasinin ölçüleriyle bürokrasi tarafından kabul edilemeyecek bir “geriliği” sergilemişlerdir. Bu konudaki çelişkinin 1960’larda giderek hafiflemesi, 12 Mart dönemindeki bürokrasi-sermaye beraberliğini kolaylaştıran biçimsel nedenlerden biri olmuştur.

Çoğulcu düzenin 1961 sonrasında aldığı yeni biçim ve oluşan yeni “rakip ideolojiler,” yeni sınıfsal güçler çerçevesinde, bürokrasiyle çoğulcu anlayış arasındaki çelişkiler de değişik uyumsuzluklara yol açmıştır. Bu uyumsuzluğu ve sonuçlarını incelemeye çalışmadan önce hatırlanması gereken nokta, 1961 Anayasası’yla bürokrasinin kendinde varsaydığı bazı işlevleri kurumsallaştırmış ve uygulamaya aktarmış olduğudur. Silâhlı Kuvvetler’in İç Hizmet Talimatnamesi’nde yer alan “Cumhuriyet’i korumak ve kollamak” görevi ise, en geniş yorumlarla büyütülmüş ve güncel siyasete karışmada bundan faydalanılmıştır. Bürokrasinin hoşnut olmayacağı gelişmeler karşısında kendi çerçevesini aşmakta ve davranışını meşru göstermekte, bu madde, bir dayanak gibi kullanılmıştır. Bu sonuçları kolaylaştıran, gene 1961 Anayasası’yla “ulusal egemenlik” kavramının bürokrasi yararına tadil edilmesi, ulusun egemenliğine bürokrasinin bir ölçüde ortak getirilmesidir. “Milli Güvenlik Kurulu,” Tabii Senatörlük, Cumhurbaşkanı’na tanınan kontenjan senatörlükleri, halkın iradesiyle oluşmamış kurumların halkın iradesinin kullanımında etkin olmasına dönük kuruluşlardır.

1960-70 döneminde bürokrasiyle çoğulcu demokrasi arasında oluşan çelişkiler, daha çok, sanayileşmeye başlamış bir Türkiye’nin yeni sınıfsal ilişkileri çerçevesinde ve bu çerçevede bürokrasinin yönelmiş olduğu ittifakların, bulabildiği toplumsal yerin ışığında araştırılabilir.

Çoğulcu bir siyasal düzenin özellikle 1965 sonrasında yol açtığı hareketlilik, bürokrasinin dünya görüşüne de, zümresel çıkarlarına da, oluşan yeni iç ittifaklarına da ters düşmüştür. Sırasıyla incelemeye çalışalım:

1965-70 dönemi, yerleşik ve “mutlak” doğruların tartışıldığı, yer yer yıkıldığı hareketli bir dönemdir. Toplum yeni ve “rakip” ideolojileri geliştirmekte, geçmişten devralınmış değer yargıları teker teker sınanmakta, yeniden gözden geçirilmekte, toplum, tarihine ve gününe daha gerçekçi bir yaklaşımla eğilmektedir. Oysa, bürokrasinin Osmanlı toplum yapısından devralıp Cumhuriyet çerçevesinde aynen sürdürdüğü özellik, Prof. Şerif Mardin’in deyimiyle “tek hakikat” anlayışıdır. “Ümmetçi” ideoloji, tek ve mutlak dini, hakikate dayanan, bunun dışında hiçbir düşüncenin olamayacağını ve insanla toplumun başka hiçbir biçimde açıklanamayacağını öngören bir niteliktedir. Bürokrasinin “Atatürkçü” diye sıfatlandırdığı kendi ideolojisinde bu “hakikat” anlayışı ve mutlak doğrunun tekeline sahip bulunmak iddiası, aynen sürdürülmüştür. Cumhuriyet’in bürokrasisine göre, tek bir düşünce sistemi, tek bir ideoloji, tek şef, tek bir ülkü, mutlak ve tek bir hakikat vardır. Bürokrasinin sınıfsal iktidarda özel bir yere sahip olduğu 1923-46 dönemi, çoğulcu bir demokratik anlayışın tümüyle anti-tezi görünümündedir: Tek ideoloji, tek parti ve tek şef kavramlarının geçerlikte olduğu bir toplumda, bürokrasi ile imtiyazlı sermaye arasında bürokrasinin öncülüğünü kabule dayanan bir yönetim kurulmuştur. Herkes “yerli yerine” oturtulmuştur. Takrir-i Sükûn kanunları çıkarılmış, sol düşünceler yasaklanmış, sendikalar kapatılmış, köylü üzerinde jandarma rejimi kurulmuş, İstiklâl Mahkemeleri aracılığıyla bir terör güvencesi egemen güçlere sağlanmıştır.

Bürokrasinin bu sonuçları veren nitelikteki ideolojisi tabiatıyla, “gökten indirilmiş” bir düşünce sistemi değildir. Bütün ideolojiler gibi, belirli bir toplumsal sınıf veya zümrenin yararınca biçimlenmiştir; onun önceliklerini korumaya yahut yaratmaya dönüktür. Ne var ki, bürokrasinin bu toplumsal önceliği ve işlevi bazen zayıflamakta, bazı koşullarda ise güçlenip bürokrasiyi önemli kılmaktadır. Bu elverişli koşulların başında gelen, toplumda sınıflaşma sürecinin keskin çizgilere ve bilinç düzeyine varmamış

olmasıdır. Bürokrasi, sınıfsal oluşumların belirsizliği, sınıfların köşesizliği ve iç içe geçmişliği oranında bir egemen güç gibi ortaya çıkabilmektedir. Toplumsal çizgilerin net olmaması, sınıfsal çelişkilerin gözlerden uzak kalması ölçüsünde, bürokrasi bir "hakem" gibi, bir "dengeleyici" unsur gibi öne çıkabilmekte, rakip ideolojilerin gelişmesini bu sınıfsal belirsizlik ortamında engelleyebilmektedir. Bürokratik ideolojide "sınıfsız, kaynaşmış toplum" iddiasının başköşeye konması, nedensiz değildir.

1965-70 Türkiye'sinin gelişmeleri, bürokrasinin tek hakikate dayanan dünya görüşünü de, onun hakemlik rolüne çıkmasına mümkün kılabilecek koşulları da tarih sahnesinden hızla silmektedir. Çoğulcu demokrasinin yerleştiği oranında rakip ideolojiler ve özellikle sosyalist akım güçlenmektedir Bir düşünce patlamasını yaşayan Türkiye'de, bürokrasinin tarihsel tezleri de projektörlerin altına getirilmekte, bunların tarihte ne gibi sonuçlar yarattığı ve bürokrasinin pırıltılı sözcükler ardında hangi tarihsel işlevi benimsediği araştırılmaktadır. İnönü önderliğindeki Halk Partisi'nde bile bazı unsurlar yeni bir açıdan partinin geçmişine bakmakta, "redd-i miras" iddiaları, Nihat Erim'in aracılığıyla bu unsurlara yöneltilebilmektedir.

Bu çoğulcu anlayış ortamında, bürokratik ideolojinin dayandığı kavramlar kendini yitirmektedir. Bürokratik "hakikatle" ve mutlak doğrularla ilgisiz bir Türkiye, çok yönlü, çok sınıflı ve karmaşık bir Türkiye, bürokrasinin gözleri önünde doğmakta, yarınlara adaylığını koymaktadır.

Dönem Türkiye'sinin bir başka büyük özelliği, sınıfsal çelişkilerin giderek keskinleşmesi, ortaya çıkması, sınıf kavramının açıklık kazanmasıdır. Ekonomik ve toplumsal büyüme, eskiye ait bütün aldatıcı görünümleri, duygusal, idealist ve soyut bağlılıkları, teker teker tarihe terk etmektedir. Toplum, işçi sınıfı ve burjuvazinin çevresinde ve iki uçta odaklaşan kesin tavırlara, düşünce kutuplarına ayrılmakta, bütün çağdaş çoğulcu yapıların iki merkezli görünümü topluma egemen olmaktadır.

Bu müthiş altüst oluş içinde, toplumsal çizgilerin berraklaştığı, çelişkilerin açığa çıktığı bir ortamda, bürokrasi ne yapacaktır? Bürokrasinin kendisine tanıdığı ve ancak sınıfsal sınırları belirsiz, sınıfsal çıkarları kaypak, sınıfsal çelişkileri kolay sezilemeyen bir yapıda mümkün olan tarihsel "hakemlik", "sınıflar-üstü dengeleyicilik" rolünü, bürokrasi, nasıl gerçekleştirecektir? Tek "hakikat"ini, nasıl savunacaktır? 1950'lerde

kaybetmeye başladığı, 1960'ta kısmen yeniden sahip çıktığı tarihsel bir işlevi ve önemi, şimdi bürokrasi tümüyle yitirmek tehlikesindedir.

Çoğulcu demokrasinin geliştiği ölçüde, bürokrasi, siyasal mücadelelerin de yeni kurallarında dışına düşmektedir. İşlevinden, gücünden, toplumsal önceliğinden, statüsünden kaybetmektedir. Çoğulcu bir toplum yapısının olağan evrimi, her şeyi "tek" ve "mutlak" kavramlarına bağlamış, bu "tek"liği partisinden şefliğine, ideolojisine kadar her alana yaymış bir sınıfsal tavrı, onun dengeleyiciliği ve hakemliğiyle birlikte artık geçersiz kılmıştır.

12 Mart'ın tahlili yapılırken, bürokrasinin bünyesindeki temel yönelişleri ve bunların zaman içinde aldıkları yeni biçimleri doğru değerlendirmek gerekir.

Türkiye'de bürokrasinin özgül niteliği onun "bağımsız" bir toplumsal güç olmak özlemidir; sınıflar arası hakem, dengeleyici unsur, devletin belirleyici etkeni olmak iddiasıdır. Aynı bürokrasinin öteki özelliği ise, evrensel bir niteliktir, egemen sınıfın yardımcısı olmaktır. Dünyanın bütün bürokrasileri gibi.

Başka bir deyişle, Türkiye'de bürokrasinin bünyesi bir yönüyle "bağımsızlığa," öteki yönüyle "yardımcılığa" dönüktür. Bu iki işlev, birbiriyle çelişebildiği gibi, birbirini tamamlayabilmektedir de. 1920'lerin, 1930'ların bürokrasisi, kendisini bağımsız bir güç olarak sınıflar-üstünde görmüş, bir aydınlatıcılık misyonuna kendini inandırmıştır. Bu dönemde, her ne kadar bürokrasi hâkim sınıfsal gücün yardımcılığı olan evrensel işlevinden ayrı değilse de, ayrı gözükmeye ve kendini bağımsız bir güç olarak kabul ettirmeye ısrarla çalışmıştır.

Buna karşılık, 1950 yıllarında egemen sınıfsal güç geliştiği ölçüde, bürokrasinin bünyesindeki yardımcılık işlevi daha ağır basmıştır. Ancak bu dönemde, egemen sınıfsal güç, kendi yararını, bürokratik vesayetten onu kurtaran bir "çok partili" düzende görmüştür. Bu çoğulcu düzen ise, bürokrasinin geleneksel tepkisini çekerken, düzenin ve egemen sınıfsal gücün temsilcisi Demokrat Parti'yi aynı bürokratik tepkinin ortak hedefi yapabilmiştir.

12 Mart öncesinde ise, yeni bir durum söz konusudur: Bürokrasinin çoğulcu demokrasiye karşı tepkisi, onun egemen sınıfsal güce yardımcılık işlevini pekiştirmiştir: Bu sonucun doğmasındaki başlıca etken, hiç kuşkusuz, bürokrasinin yanı sıra, sınıfsal egemen güç olan büyük sermayenin de çoğulcu demokrasiye karşı çıkmıştır. 1960 öncesinde,

bürokrasi yardımcısı olduğu egemen sınıfsal güce rağmen çoğulcu sisteme direnmişken, 1970 öncesinde, yardımcısı olduğu egemen sınıfsal güçle birlikte çoğulcu sisteme baş kaldırmıştır. Büyük sermaye, kendi güvenliğini demokrasi dışında ararken, bu amaca kendisini götürebilecek tek yolun bürokrasinin “bağımsızmışça” davranması olduğunun farkındadır. Buna karşılık, bürokrasinin bir bölümü, yardımcılık işlevinden kurtulmuş olduğu hayâlini bir süre beslemiş ve tabii gerçekler tarafından kendi yerine oturtulmuştur. Zira, 1970’lerin Türkiye’si, sınıfların güçlenmiş olduğu, sınıfsal çizgilerin keskinleşmiş olduğu bir toplumdur. Ve bu toplumda, Nihat Erim ve “Onbirler” kendilerinde 1920’lerdekine benzeyen bir bağımsızlığı varsayacaklardır ama, gerçekler onların zaten toplumun zararına olan işlevlerini bu özlem çerçevesinde sürdürmelerine izin vermeyecektir. Ferit Melen ve benzerleriyle, bürokrasinin yardımcılık görevi, kayıtsız şartsız kendini kabul ettirecektir.

2. Bürokrasi-Sermaye Yakınlaşması

12 Mart öncesinde, bürokrasi ile sermaye arasında açık bir yakınlaşma vardır. Yakınlaşmanın nedeni, sadece, çoğulcu demokrasiye bünyesi ve ideolojisinin açısından bürokrasinin yatkın olmaması ve şimdi aynı olumsuz eğilimi sermayenin paylaşması değildir. Bunun kadar önemli olan etken, teorik planda zaten “yardımcılığı” görevini yüklenmiş bulunan bürokrasiyi, pratikte de, iş ortaklıklarıyla ve organik bağlarla sermayenin kendisine yaklaştırmasıdır.

1965 sonrasında, özel sanayi, asker bürokrasinin içine nüfuz etmiştir. Bürokrasiyi, kendi işlerine, çıkarlarına, kârlarına, hattâ günahlarına ortak etmenin yöntemlerini aramıştır. Bu gelişmelerin ilginç ve çarpıcı örneği, “oyak”tır. Ordu, bu kuruluş aracılığıyla, piyasanın, ticaretin, işçi-işveren ilişkilerinin içine çekilmiştir. oyak’ın ticari faaliyetleriyle, ordu, bir özel girişimci gibi yerli ve yabancı sermaye ile, Türkiye’nin dev sanayi kuruluşları ve dünyanın ünlü uluslararası tekelleriyle ortaklık durumundadır. Örneğin, bir “goodyear” lastik fabrikasında, “Renault” fabrikasında grev yapan işçi, sadece gözle görünen işverenini değil, aynı şekilde işvereni olan Türkiye Devleti Silâhlı Kuvvetleri’ni de karşısına almak durumundadır. Silâhlı Kuvvetler’deki subay kademesinin de kişisel çıkarlarına zarar vermektedir.

Türkiye’de “Koç Holding”, “Sabancı Holding” gibi dev sermaye kuruluşlarının hemen ardından subaylarla tacirlerin ve yabancı tekellerin ortaklıklarını gerçekleştiren oyak’ın gelmesi, 12 Mart öncesi ve

sonrasındaki sermaye-bürokrasi ilişkilerini açıklayan önemli bir olgudur. Bu işbirliği, 12 Mart rejiminde özel sermaye ve bürokrasinin genel doğrultudaki özdeşliğine, ayrıntılardaki bazı çelişkilerin ise özel sermayenin isteğince çözümlenmesine ışık tutmaktadır.

12 Mart öncesi ve sonrasında sermaye-bürokrasi yakınlaşmasını etkileyen bir başka ilginç nokta, her iki toplumsal gücün benzer "reform programlarıyla" ortaya çıkmasıdır.

Gerçekten, "Atatürkçü" reform programıyla artık belirli aşamaları tamamlanmış bulunan sanayi burjuvazisinin reform programının çoğu konuda özdeşleştiği, 1971 sonrasında ve küçük-burjuva radikallerinin şaşkın bakışları arasında ortaya çıkmıştır. 1971'in ilkbaharında, özel sanayi kesiminin bir talep olarak ortaya koyduğu program, toprak reformundan, eğitim, vergi reformlarından, maden reformundan ve Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin reorganizasyonundan geçmektedir. Dönemin İstanbul Sanayi Odası Başkanı, "Devlet altyapıya bütün gücüyle eğilmeli, ağır sanayi ile madenleri devlet işletmelidir" görüşünü savunmaktadır, vb.

12 Mart Muhtırası'nda sözü edilen ve özellikle I. Erim Hükümeti'nce ele alınan reformlar, bunlardan başka bir şey değildir. Kendini hem Atatürkçü, hem de solcu sayan radikal kanadın bir türlü anlayıp görememiş olduğu, kendi küçük-burjuva reformizmini genel çizgileriyle özel sanayinin çoktan paylaşmış olduğudur. Nitekim, 12 Mart sonrasında bu programın tümüyle uygulanmaya konulamamasındaki başlıca etken, sanayi kesimi dışındaki özel sermayenin giriştiği engellemeler ve dönemin siyasal üstyapıda yol açtığı çelişkiler olmuştur. Yoksa, sanayi kesiminin direnmesi değil.

12 Mart öncesindeki bürokrasi-sanayi burjuvazisi arasında yakınlaşma incelenirken, bir psikolojik etken de ilginçtir. Sınıfsal iktidarın güç dengelerinde, bürokrasi, belki tarihinde ilk olarak, kendi "modernizmi" ile çelişmeyen bir sermaye kesimini yanında görmüştür. Bürokrasi, iktidar bileşiminde güçlü olarak yer aldığı 1950 öncesinde de, gücünden yitirdiği 1950 sonrasında da, biçimsel açıdan kendisinden çok değişik sivil güçleri iktidarda görmek alışkanlığındaydı. Oysa, gelişen sanayi burjuvazisinin "laik", "Batılı", "uygar" görünümü, önceki sivil güçlerin "taşralı", "topraktan gelme" ve "gelenekçi" özelliklerinden hayli farklıdır. Bürokrasi ile sanayi sermayesinin yakınlaşmasında, bu biçimsel benzerlikler de herhalde etkili olmuştur.

12 Mart'a yol açan, onu yaratıp biçimleyen etkenler arasındaki bürokrasi-çoğulcu düzen çelişmesi, böylece, çeşitli oluşumları da hızlandırmıştır: Çoğulcu bir yapıda sınıfsal çelişkiler keskinleşir, kutuplaşma başlarken ve mutlak doğrunun tek hakikatin ideolojisi parçalanırken, bürokrasi, hem kendi tarihsel işlevini yitirmekte hem de gücünden kaybetmektedir. Bürokrasi bu gelişmelerle kendi "doğal" yerine, yani, egemen sınıfın kayıtsız şartsız "yardımcılığı" görevine gelirken, ilginç olan nokta şudur: Yardımcısı olduğu güç de aynen bürokrasi gibi, 12 Mart öncesinde aynı çoğulcu düzenden şikâyetçidir; böylece, sanayi burjuvazisinin yakındığı tüm demokratik ve sınıfsal gelişmeler karşısında, bürokrasi, reform anlayışıyla ve biçimsel özellikleriyle, iş ortaklıklarıyla yakınlaşmış bulunduğu egemen gücün özlemlerini daha kolay paylaşabilmiştir. Çoğulcu düzenle arasındaki çelişmenin bürokraside yarattığı olumsuz tavır ve işlevini yitirmek durumu bir yandan, bu çelişmenin de etkisiyle çekim alanına girdiği sanayi burjuvazisinin 12 Mart öncesinde aynı çoğulcu demokrasiden ürkmüş bulunması öte yandan, bürokrasinin 12 Mart girişimini kolaylaştırmış, hattâ, büyük ölçüde yaratmıştır. Nitekim, 12 Mart sonrasında, bürokratik ideolojinin hayâllerine sadık kalma çabasını sergileyip kaçınılmaz bir başarısızlıkla karşılanan I. Erim Hükümeti'nin ardından, bürokrasi, kesinkes ve kayıtsız şartsız sermayenin egemenliğini kabullenmiştir.

12 Mart'ın oluşumu açısından bürokrasinin çoğulcu demokrasinin sonuçlarıyla çelişkisi incelenirken, çelişkinin kimi nedeni bu sosyal gücün dış ilişkiler alanında araştırılabilir.

Günümüzde, askeri bir pakta üye ülkenin silâhlı kuvvetini, paktın ve pakt liderinin genel ideolojik yaklaşımları dışında değerlendirmek, gerçekçi değildir. Söz konusu pakt ister nato ister Varşova Paktı olsun, durum değişmez. Gayet doğal olarak, nato üyesi Türkiye'nin nato emir kumanda zincirine bağlı ordusu, nato'nun ideolojisine yakın olacaktır. Askeri paktların doğal sonucu, hattâ önemli varoluş nedenidir bu. Kaldı ki, herhangi bir ülkenin bir askeri pakta üye olması, paktın ideolojik şartlanmasını da, konferanslar, eğitimciler, silâh yardımları, uzmanlar aracılığıyla kabullenmesi anlamınadır.

Şimdi, çoğulcu demokrasinin yol açtığı gelişmeleri nato ve nato'nun önderi açısından kısaca hatırlayalım: Çoğulcu düzen, Türkiye'de hızla bir nato ve Amerika aleyhtarı akım yaratmıştır. Bunu güçlendirip gelişmesine imkân tanımıştır. nato, abd ve emperyalizm kavramları Türkiye'nin geri

bırakılmışlığıyla birlikte düşünülmektedir. Gerek kitle düzeyinde gerekse siyasal düzeyde nato'dan ayrılma, hiç değilse mesafeli durma eğilimleri vardır. Genç kuşaklar nato ve Amerika'ya karşı olan bir çerçeveden etkilenmekte, nato protesto edilmekte, abd denizcileri "müttefik" Türkiye'nin limanlarına çıkamaz olmaktadır. Gençliğin yanı sıra işçi kuruluşlarının toplantılarında da artık dış siyaset tartışılmaktadır; gelişen işçi örgütü disk, kesinlikle nato'ya karşıdır. Siyasal düzeydeki sosyalist akımın temsilcisi tip, programında nato'dan ayrılmayı öngörmüştür. Güçlü chp bile, dış politikasını revizyondan geçirmekte ve daha "bağımsız" bir anlayışa kaymaktadır.

Tek "nato'cu" siyasal güç olan Adalet Partisi iktidarının bile nato ve abd çıkarlarıyla çelişen bir pratiğe yer yer girmiş bulunduğu düşünülürse, nato üyesi Silâhlı Kuvvetler'in nato aleyhine bunca gelişmeye yol açan bir çoğulcu düzeni 12 Mart öncesinde olumlu değerlendirmedikleri, tahmin edilebilir.

3. Bir Hükümet Devriliyor...

12 Mart öncesinde, egemen sınıfsal güçler, her şeyden önce kendilerinin olan bir siyasal düzenin yol açmış bulunduğu gelişmeler karşısında, çaresizdirler. Kontrollerinden çıkmış gelişmelerin kaynağı olan bu siyasal yapı, mutlaka yıkılacak, onunla birlikte, geçerlikteki siyasal düzenin organik bir parçası olan Demirel de, gidecektir.

Sosyal olayların araştırmasında, sorunlar matematik kesinliklerle ortaya konamaz. Önemli olan, "sosyal yaşamın tarih dokusunu çözmeye imkân veren" bakış açılarıyla, gelişmelerin nedenlerine, temelde yatan sınıfsal yararlara ve tavırlara eğilmektir. Değişik gelişmelerin arasındaki illiyet bağlarını görebilmek ve bunu tek tek oluşumlarda izleyebilmek, olaylarla belgelemektir, önemli olan. Böyle bir değerlendirmede, 12 Mart, amaçları ve işlevi önceden düşünülmüş, önceden hesaplanmış, sahipleri ve uygulayıcıları belli "klâsik" bir "darbe" hareketidir.

12 Mart'ın sahipleri açısından 12 Mart günü henüz bilinmeyen tek şey, getirilecek yeni nizamın "süresidir."

Düşünülen, herhalde, dünya ve Türkiye konjonktürünün elvereceği direnmelerin etkin olamayacağı bir noktaya kadar 12 Mart'ı götürmektir. Eğer mümkün olabilirse, onu daha ötelere doğru, bir Yunan modeline doğru zorlamaktır. Nitekim 12 Mart hareketinin her adımında etraf dikkatle kollanmış, kısa süreli amaçlara ulaşıldığında ilk günlerde "kollanan" kişi ve düşüncelerin de şimdi hiçbir taktiğe gerek duymaksızın harcanması

başlamıştır. 12 Mart'ın yüzeysel görünümünde ve adımlarında da, ülkede değişen kuvvet dengeleri ve yeni çelişkilere göre rötuşlar yapılmış, hareket, bir noktada durmuştur. Durduğu yer, yakın amaçların tümüyle gerçekleştiği, Anayasa değişiklikleri ve tedhiş yöntemleriyle Türkiye'nin belli bir süre için dondurulduğuna inanılan yerdir. Türkiye eğer Yahya Han, Papadopulos ve benzerlerinden kendini korumuşsa ve eğer Türkiye'nin işçi sınıfı, köylüsü, aydını faşizmin kalıcısından kendini sakınabilmişse, bu, 12 Mart planlamasında böyle bir düşüncenin bulunmadığını göstermez. 12 Mart'ın geçicilik zorunluluğu, rejimin hâkim zümreler arasında yarattığı yeni çelişkilerin, Türkiye'nin özgül niteliklerinin, halktaki ve kurumlardaki direnişin ve dünya konjonktüründeki gelişmelerin bir sonucudur.

12 Mart hükümet darbesi "neden" yapıldı sorusunun, "kimler" tarafından planlandı sorusunun cevabı, açık ve seçik olarak ortadadır. Aynı şekilde ortada olan, "neye ve kime karşı" yapıldı sorusunun cevabıdır. 12 Mart, Türkiye'deki çoğulcu demokratik düzeni –bütün eksiklerine, baskı kanunlarına rağmen gene de halktan yana gelişmelere kaynaklık eden bir düzeni– mümkünse ortadan kaldırmak için, mümkün değilse 12 Mart'ın sahipleriyle uygulayıcılarının çıkarlarına göre yeniden biçimlendirmek için, yapılmıştır. 12 Mart öncesinde, egemen sınıfsal güçler, "kendilerinden" gördükleri bir siyasal iktidarın yönetiminde ve "kendilerinden" bildikleri bir siyasal düzende, kendi varlıklarına yönelik ciddi gelişmeler karşısında bulunmanın şaşkınlığını, rahatsızlığını yaşamışlardır. Huzursuzluk, bu egemen güçleri yeni bir alternatif aramaya, yeni bir düzen düşünmeye götürmüştür. 12 Mart öncesinin koşullarında, bu ihtiyacı karşılayacak böyle bir alternatifin mevcut siyasal çerçevede bulunması, mümkün değildir. Demokrasi dışındaki "çözüm" ise, sermaye-bürokrasi yakınlaşması oranında kolay gözükmektedir. Darbenin hedefi, görünürde Demirel ve anarşik olaylardır. Oysa, 1965-70'in demokratik gelişmeleri yaratmaya elverişli siyasal ortamı ve bu ortamın bir parçası olarak Demirel hükümetidir; bu hükümet var oldukça önü alınamayan iç ve dış gelişmeleri durdurmaktır.

12 Mart öncesinde, çoğulcu bir yapının oluşturduğu siyasal iktidar kim olursa olsun, bu yapının yol açtığı gelişmeler hem iç hem de dış egemen güçleri ciddi ölçülerde tedirgin eder niteliktedir; demokratik yapıyla sonuçlar arasında kaçınılmaz bir bağlantı vardır. Dolayısıyla, gerek durumu sarsılan dış güçler gerekse egemenlikleri ve yarınları çoğulcu düzen tarafından tehdit edilen iç güçler açısından başvurulacak tek çare, "... bu

düzeni değiştirmektir.” Düzeni, yarattığı daha az bağımlı dış politikadan Türkiye İşçi Partisi’ne, Süleyman Demirel’in 1965-70 iktidarından köylü hareketlerine kadar, kültür patlamasından Anayasa’sına kadar tüm sonuçlarıyla birlikte değiştirmektir amaç. Daha doğrusu, siyasal iktidarda kim gözükürse gözüksün ülkeyi “tehlikeli” değişimlere hazırlayan, sınıfsal oluşumları hızlandıran bir demokratik ortamı sona erdirip, iktidarların daha az bağımlı dış tercihlere zorlanmayacağı, sınıfsal gelişmelerin kuvvet alamayacağı bir “yeni düzen” getirmektir amaç.

12 Mart’ın temellerinde yatan ve 12 Mart’ın sahiplerinin yakın ve mutlak çıkarlarına ilişkin bu nedenlerin yanı sıra, bir darbeyi kolaylaştırıcı etkenler de vardır: Bürokrasinin bünyesi ile çoğulcu düzen arasındaki uyumsuzluklar, sanayi sermayesinin aynı bürokrasi ile ticari ortaklık alanında ve ideolojik alanda yakınlaşması, sivil bir Atatürkçü grubun kamuoyunu darbe yönünde şartlaması, kimi gençlik hareketinin zorlandığı anarşist nitelikteki olayların “gerekçe” diye gösterilebilmesi gibi.

Bütün bu koşullar bir araya geldiğinde, sonuç, kendiliğinden ve kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç, 12 Mart’tır...

*

12 Mart dayının iç ve dış nedenlerine ilişkin ilk iki bölümü bir özetle bağlamaya çalışırken, birkaç noktayı yeniden vurgulayalım: 12 Mart, iç ve dış etkenlerin birbirini tamamlayıp bütünleyerek bir siyasal iktidar biçimini Türkiye’de değiştirmeleri olayıdır; kendi ihtiyaçları uyarınca onu daha totaliter ve dışa daha bağımlı bir çerçeveye zorlamalarıdır.

Belirli bir tarih kesitinde, ifadesini Demirel ve ap’de bulan siyasal iktidar, hem dış hem de iç etkenler ve güçler açısından “yetersiz” kalmıştır. Yetersizliğin de ötesinde, “tehlikeli” görünmüştür. Ve bu tehlikeyi yaratan siyasal çerçeve, çerçeveyi simgeleyen üstyapı kuruluşlarıyla, kişilerle ve oyunun kurallarıyla birlikte değiştirilmiştir.

Türkiye’nin 1970 yılındaki siyasal iktidarı, önce, Türkiye’nin bağlı olduğu dış güçler tarafından “istenmeyen” bir iktidar olmuştur. Bunun nedeni, daha önce de belirttiğimiz gibi, Demirel-Çağlayangil ikilisinin Türkiye’yi dış etkenden daha bağımsız kılma tutkusu, Ortadoğu’da haklı bir siyaset izleme, yansız dış politika eğilimleri, idealist tavırları değildir. Sebep, Ortadoğu’nun 1960-70’te yaşadığı olağanüstü kritik konjonktürde, Demirel-Çağlayangil dış politikasına özünü veren sınıfsal yararların

tehlikeli sonuçlara yol açmasıdır. Dönem, gelişen bir sermaye sınıfının daha hızlı büyüme tutkusu tarafından simgelenmiş; siyasal iktidar, her şeyden önce bu amaca dönük bir dış politika izlemiştir. Yakın vâdeli yararlar, bir yandan Sovyet kredilerine ve sosyalist dünyaya açılışı zorunlu kılmıştır. Öte yandan, Ortadoğu'da yeni ticaret ve pazar imkânları araştırılmıştır. Bu iki hareket noktası, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını da, topraklarındaki abd üslerinin kullanımını da derinden etkilemiştir. Türkiye, Batı'nın Türkiye'ye yüklediği işleve en fazla ihtiyaç duyduğu bir zaman kesitinde, hem Arapları ve dolayısıyla Sovyetler Birliği'ni Ortadoğu'da desteklemiştir, hem de Türkiye'deki üstlere olağandışı sınırlamalar getirmiştir. Buna, bir de, içteki oy hesaplarının da etkisiyle izlenen ve abd açısından büyük önem taşıyan haşhaş siyaseti eklenmelidir. Sonuç, Türkiye'deki mevcut siyasal iktidar yerine, söz konusu uyumsuzluklarda Batı etkeninin daha kolay işbirliği sağlayabileceği bir iktidar formülünün Türkiye'de yaratılması özlemidir.

Bu özlem ve bu yoldaki çabalar, cıa ne kadar "içimize" girmiş olursa olsun, tek başına yeterli değildir bir 12 Mart yaratmak için. Ne var ki, iç ve dış etkenler arasındaki bütünlük ve Türkiye'deki siyasal iktidarın iç nedenlerle de sarsılmış olması, 12 Mart ortamının oluşumunu ve nihayet bir operasyona dönüşmesini mümkün kılmıştır.

12 Mart öncesindeki Türkiye'yi çok genel çizgileriyle ve tek bir cümlede özetlemek gerekirse, bir sosyal ve ekonomik düzenin egemen unsurlarının, öncelikle kendilerini temsil eden siyasal iktidardan uzaklaştıkları ve bu iktidarın oluştuğu çerçeveyi kendi yararlarıyla bağdaştırmadıkları ortam denebilir.

Dikkat edilirse, 12 Mart oluşumuna Türkiye'yi götüren güçler arasında, sadece küçük-burjuvazinin "sınıfsal" niteliğe de dönük bazı özlemleri vardır; küçük-burjuvazi, kendi sınıfsal özelliklerinin ve yararlarının öne çıkacağı bir değişim arzulamıştır. Öteki güçler açısından, söz konusu olan bir yeniden düzenlenmedir; kendi iktidarlarının Demirel tarafından değil başkaları tarafından ve değişik bir yasal çerçevede temsil edilmesi ihtiyacıdır.

Bu ihtiyaç neden doğmuştur ve neden "acil" bir nitelik kazanmıştır?

12 Mart öncesi, hâkim zümrelerin "tehlike" olarak niteledikleri çok sayıda gelişmeye sahnedir. Üstelik, mevcut Anayasa ve yasalar çerçevesinde, Demirel'li bir iktidar ortamında, bu "tehlikelerle" baş etmek söz konusu değildir. Bir de Demirel'in yerine güven verici demokratik alternatif de yoktur: O günlerin chp'si, sola doğru açılan, geçmişin

antidemokratik ve kesin çözümlü reçetelerinden uzaklaşan bir chp'dir. ap'nin gidip yerini chp'nin alması, söz konusu "tehlikeler" açısından hiçbir şey değiştirmeyecektir.

Tehlike diye nitelenenlerin başında, solun gelişmeleri vardır. 12 Mart öncesi, sol düşüncelerin, sol kadroların oluştuğu, disk ve tip aracılığıyla sosyalist alternatifin hem sendikacılıkta hem de siyasette kendini duyurduğu bir zaman kesitidir. Türkiye'nin sermaye çevreleri ise, bu gelişmeden rahatsız olduklarını, açıkça ve belgeleriyle ortaya koymuştur. Bütün bunlardan, tarım kesimindeki işgallerden, 16 Haziran'dan, artan ve nitelik değiştiren kitle taleplerinden huzursuzluk duyduğunu belirtmiştir. Üstelik, 12 Mart öncesinde görünmekte olan, mevcut yasal çerçevede ve Demirel'li bir iktidarda bu gelişmeler karşısında hiçbir şeyin yapılamayacağıdır. Söz konusu çerçeve, bütün baskı ve şiddet unsurlarına rağmen, tip'in ve gençlerin hedef yapıldıkları saldırılara rağmen, gene de gelişmeleri önleyecek özellikte görülmemiştir.

Siyasal iktidar, asıl güç aldığı çevrelerden yetersiz damgasını yerken, küçük-burjuvazinin radikal kesimindeki oluşumlar da 12 Mart'ın gelişini kolaylaştırmıştır. Bir çeşit "catalyseur," –hızlandırıcı– olmuştur bu gelişmeler. Önce, küçük-burjuvazinin tarihsel radikal tezleri, kitlelerden ve demokrasiden umutları yitirmek ve kurtuluşu bürokrasinin hakemliğiyle devrimciliğinden beklemek şartlanmasını yaratmıştır. Öte yandan, aynı şartlanma, gençlerin silâhlı eylem yahut direniş yollarına itilmelerini kolaylaştırmıştır.

Ancak, bu gençlik hareketleri konusunda bir noktanın altını ısrarla ve inatla yeniden çizmek gerekir. Bu hareketlerde elbette yanlış umutların ve davranışların payı büyüktür. Fakat o silâhlı eylemlerle direnişlerin büyük sorumluğu bu gençler değil, hattâ onları yanıltanlar da değil, fakat bizzat 1970 öncesinin iktidarı, bu iktidara bağlı resmi ajanlar ve kuvvetlerdir. 12 Mart öncesinde bu kuvvetler, gençliğin demokrasiden umut kesmesi ve silâhlı savunmaya mecbur bırakılması için ellerinden ne gelirse hepsini yapmışlardır. tip'in uğradığı taşlı sopalı saldırılar, dövülme olayları, basılan kongreler, "resmi" ajanlarca düzenlenmiş oyunlar, delikanlılık ve idealizm çağını yaşayanlarda kesin bir karamsarlığa, umutsuzluğa yol açmıştır. Türkiye'nin kurtuluşunu solda gören gençler, çevrelerinde, solun tüm yasal girişimlerinin nasıl bir baskı altında tutulduğunu, nasıl taşla ve kanla bastırıldığını, demokratik hakların nasıl önlendiğini, yasal partinin nasıl dehşet çemberine alındığını izlemiş ve yaşamıştır. Buna, bir de, gene resmi

ajanlar eşliğinde bu gençlere yapılan silâhlı saldırılar, öldürmeler, Kanlı Pazar'lar eklenirse, yirmi yaşlarını yaşayanların bir umutsuzluğa, daha doğrusu tek umudu ve savunmayı silâhta görmeye yöneltildikleri, anlaşılabilir. Örneğin, 12 Mart sonrasında Nurhak Dağları'nda acımasız bir şekilde öldürülen bir Sinan Cemgil'in elinde silâhıyla Nurhak Dağları'nda bulunmasında, kendi babasının yasal bir tip toplantısında iktidarca kollanan zorbalar eliyle nasıl dövülüp kan içinde bırakıldığına tanık olmanın mutlaka bir payı vardır.

12 Mart'a yol açan gelişmeler arasında, sermayenin iç çelişkilerini mutlaka belirtmek gerekir. Ekonomik büyümenin olağan sonucu, sermayenin 1960'ların ikinci yarısında çıkar çelişkilerine, zıtlaşan yararlara ve bir iç mücadeleye sahne olmasıdır. Bu durum, sermayenin "tümünü" temsil eden Adalet Partisi'ni zayıflatmış, onu mütecanis olmayan özlemlerin partisi durumuna düşürmüştür. Ayrıca, sermayenin, değişik talepleri aynı siyasal kuruluşa yöneltmesi ve çelişkili taleplerin tümünü karşılamasını ondan beklemesi gibi bir durum yaratmıştır.

Bu gelişmeler, sadece bin bir sorun içindeki Adalet Partisi'ni biraz daha zayıflatmakla kalmamıştır. Ekonomik ve sınıfsal bir kuvvetin, kendi sorununun çözümleri için ap ve klâsik demokratik çerçeve dışındaki kuvvetlerden medet ummak eğilimini de güçlendirmiştir. Nitekim, 12 Mart sonrasında, sermayenin çoğu iç çelişkisi, şu ya da bu şekilde ama çözüme bağlanmıştır. Hattâ, Türkiye'nin o dönemdeki özgül koşullarından ve imkânlarından akıllıca yararlanılarak mümkün olduğunca çatışmasız ve uyumlu biçimde çözüme bağlanmıştır. Büyüyen sanayinin ap tarafından karşılanamamış çoğu ekonomik talebi 12 Mart iktidarındaki gerçekleşmiştir.

12 Mart, Türkiye'deki sosyal kuvvetlerin ve Türkiye üzerindeki dış etkenlerin, yaşanan anın önemli ve kritik gereksinmeleri çerçevesinde, bizzat kendilerine ait bir siyasal iktidardan ve bir siyasal iktidar biçiminden kopuşlarının hikâyesidir.

Beraberlerinde, on binlerce insana, aileye acı getirerek: Türkiye'nin tüm insanlarına ve yarınlarına önemli, olumsuz izler bırakarak…

12 Mart'ın, 12 Mart sonrasındaki gelişmeleri neler olmuştur. Ne gibi sonuçlar yaratmıştır, nihayet, neden "geçici" kalmış, Türkiye'nin toplumsal gelişmesinde açılmış –ve sonra kapanmış– bir parantez olmaktan öteye gidememiştir.

Bunları öteki bölümlerde izlemeye çalışalım.

# III
# 12 MART'IN İKTİDARI VE İDEOLOJİSİ

12 Mart iktidarının hikâyesi, Türkiye'de bürokrasinin yarım asırlık tarihini özetleyerek tekrarlar; 50 yıllık bir geçmiş, 1970'lerin şartlarında ve iki buçuk yıla sığdırılarak yaşanır: 12 Mart'la birlikte bürokrasi iktidardaki ağırlığını ve payını yeniden arttırır; sonra, hizmetinde olduğu öteki iktidar ortaklarından bağımsızmışçasına davranmaya kalkışarak etkinliğini yitirir; nihayet, çaresiz, yeniden ikinci plana ve tarihsel "yardımcılık" görevine bütünüyle döndürülür.

I. Erim Hükümeti, iddialı "Beyin Takımıyla", "lüks" saydığı Anayasa'sıyla, "kafalara inecek balyozuyla", "Atatürkçü" reformlarıyla, Sıkıyönetim'i ve Sıkıyönetim Mahkemeleri'yle, bir yandan işlerini görürken öte yandan yer yer rahatsız ettiği hâkim zümreleriyle, sanki tarihteki "bürokratik iktidarın" kısacık örneğini yaşatmıştır Türk halkına.

II. Erim Hükümeti, bir çeşit uzlaşma deneyi, zorunlu "modus viverdi"dir: Siyasal işlevini ve koruyuculuk görevini yerine getirmekte olan bürokrasi, kendi ekonomik fantezilerinden geri çevrilmektedir; yardımcısı olduğu sermaye çıkarlarının 12 Mart iktidarındaki etkinliği ise artmaktadır.

I. Erim ve onun yenilmiş bir devamı olan II. Erim Hükümetleri, Türkiye'nin faşizmin eşiğinde en tehlikeli adımları attığı ayları kapsar, aynı zamanda.

Melen hükümetinde, bürokrasi yerli yerine oturtulmuştur. Halkı savunan güçlerin direnci, sermaye ve bürokrasinin antidemokratik imkânlara kavuşarak bütünleşmesinin ifadesi olan 12 Mart iktidarını yıpratmaya başlamıştır. Sermaye, bürokrasiye fazla ön vermenin kendisini bürokratik bir vesayet altına sokacağı kuşkusuna yer yer kapılmış, iplerin ucunu daha sıkı tutmuştur. Dışardan gelen etkiler, bürokratik iktidarı tedirgin eden ölçülere varmıştır. "Melen uzlaşması," bu çevrede ve bu şartlarda sahnelenir.

"Partiler-üstü" olmak iddiasından arınmış Talû hükümeti, 12 Mart iktidarının "geçiciliğini" kabullenmesi, ilân etmesidir bir bakıma. Bürokrasinin özerk bir güç olmak yolundaki (tarihin akışına ve gerçeklere ters düşen) son çırpınışın –ve yenilgisinin– hemen ardından, Orgeneral Gürler'in talihsiz cumhurbaşkanı adaylığından sonra kurulmuştur Talû hükümeti. Çeşitli etkenlerin sivrileşmek zorunda bıraktığı 12 Mart

iktidarına, bu süreci sermayenin gönlünce tamamlatmak işleviyle Talû hükümeti göreve getirilmiştir. 12 Mart iktidarının son halkası, bürokrasinin sermayeye bütünüyle teslim oluşunun ifadesidir.

Çalışmamızın bu bölümünde, bürokratik ideolojinin sermayenin zaferi olan 12 Mart rejimini ve onun iktidarını izleyeceğiz. Bu iktidar, kendi iç ve dış çelişkileriyle ve karşılaştığı direnmeyle ancak kısa süreli olabilmiştir. Türkiye'ye verebileceği zararın azamisini vermemiştir.

Bununla beraber, 12 Mart rejimi kendi yakın hedeflerine ulaşmıştır. Bir plan başarıyla ve kabul etmek gerekir ki ustaca uygulanmıştır Türk halkının üzerinde...

*

12 Mart öncesindeki bütün nedenler ve bütün gelişmeler er geç gerçekleşecek olan tek bir sonuca işaret etmektedir. Bürokratik güçlerin, bürokratik ideolojinin iktidarına?..

O günlerin şartlarında, kaçınılmaz bir sondur bu. Yurdun içindeki ve dışındaki bütün egemen çevreler, Türkiye'yi bu yönde zorlamaktadır. Gayet hesaplı ve planlı olan bu zorlamalar, küçük-burjuva özünü yansıtan sabırsız ve anarşik hareketleri hızlandırmaktadır. Hükümet darbesinin görünürdeki gerekçesini böylece yaratırken, Atatürkçülüğün asıl sahiplerinin iktidar özlemini, vaziyet edip ülkeyi düzene sokmak ve "kurtarmak" tutkusunu kamçılamaktadır.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Tağmaç'ın 5 Şubat 1971 tarihli "Kurban Bayramı Kutlama Mesajı," ordunun bir darbe havasına nasıl sokulduğunun işaretlerini vermektedir. Tağmaç şunları söylemektedir: "Kurulduğu günden beri büyük Türk milletinin namus ve şerefini temsil eder. Ordu'ya hiçbir kimsenin bugünkü gibi hayasızca dil uzattığını görmeyenler, bugün, milli mukaddesatın sembolü olan kışlaya, komutanlara, 'Satılmışlar, Faşistler, Uşaklar...' gibi iğrenç ifadelerle saldırıldığını ibret ve nefretle görmekte ve duymaktadırlar..."

Bürokratik iktidarın yaklaşmakta olduğu, 1971'in şubat ayında açıkça gözükmektedir. Bir yandan, ordu kademeleri göreve hazırlanırken, bir yandan da kamuoyu bir darbe düşüncesine alıştırılmaktadır. Bu yöndeki haberler gazetelere sızdırılmakta ve bir şartlandırma operasyonu dikkatle yürütülmektedir. Cumhuriyet gazetesinin 10 Şubat 1971 tarihli manşeti, tırnak içine alınmış şu sözcüklerden meydana gelmiştir: "Durum, 27 Mayıs

öncesi gibi...” Manşet haberinde, şöyle denmektedir: Ankara-Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın bayramdan önce Cumhurbaşkanı Sunay ile yaptığı görüşme sırasında “... aşırı akımların Türk devletinin geleceğini tehlikeye düşürecek hale geldiğini ve 27 Mayıs öncesi durum, ile bugünkü durumun aynı olduğunu belirttiği...” Köşk’e yakın çevrelerce dile getirilmiştir.

Bürokrasinin iktidar hazırlığı ilerlerken ve “Genişletilmiş Komuta Konseyi” adı verilen General Toplantıları’nda kurulacak rejimin temelleri atılırken, eşikte bekleyenin bir çeşit faşizm olduğunu görebilenler de vardır Türkiye’de: chp Genel Sekreteri Bülent Ecevit, 1970’in ağustos ayında ve Antalya’da yaptığı konuşmada, şöyle demektedir: “Türkiye’de bir dikta tehlikesi vardır ve bu ancak Ordu’dan gelebilir. Bu, örneğin Yunanistan’daki gibi yabancıların bir oyunu olur. Demokratik rejimde bile çok güçlü olan ekonomik çevreler, askeri diktada daha da güçlenirler. Bir askeri müdahale mümkün gözükmektedir fakat bu ancak egemen zümrelerin yararına olur...” Aynı kuşku, Türkiye İşçi Partisi yöneticileri ve parti genel başkanı Behice Boran tarafından da dile getirilmekte. “Eli sopalı üniformalı rejimin eşikte beklediği” ısrarla belirtilmektedir. Ne var ki, bütün bu uyarılar sivil Atatürkçülerin ziller ve kampanalarla yürüttüğü bir curcunada kaybolmuş, etkisiz kalmış, devrimce ordu rüyaları görenlerin kılı bile kıpırdamamıştır.

Bu ortamda, kışkırtmaların eşliğinde ve bir bölüm Sol’daki yanılgılarda, iç ve dış çıkarların ışığında, çok değişik amaçlar taşıyan ve çok farklı niteliği olan güçler, aynı boy hedefini karşılarına almıştır: Başbakan Demirel; aynı ortak hedefe yönelmiştir: Ordunun iktidara el koyması.

Durum ilginçtir ve tarih, kendine özgü lisanıyla, çok acı bir ders vermeye hazırlanmaktadır:

Tedirgin olmuş büyük sermaye, Demirel iktidarının yıkılmasını, özlediği düzeni getirecek ve isteklerini uygulayabilecek tek güç olan ordunun iktidara gelmesini beklemektedir. nato ve büyük müttefikimiz açısından, aynı Demirel başka nedenlerle boy hedefidir: Emperyalizmin oyunlarıyla yer yer çelişen bir uygulamaya girmiş Demirel bu kritik dönemde iktidardan inmeli, onun yerini nato’nun öz müttefiki ve bir bölümü olanlar almalıdır. Sivil “Atatürkçüler” açısından, Demirel bir numaralı “Halk Düşmanı”dır. Kurtuluş, “Kurtarıcılık” görevini yeniden yüklenen “Kemalist”, “Devrimci”, “İlerici” ordu iktidarından gelecektir. Bir

bölüm Sol ve gençlik ise, aynı Demirel'in bir an önce yıkılmasını ve "Ordu-Gençlik el ele" devrimciliğe yönelinmesini beklemektedir.

Birileri mutlaka hesabını yanlış yapmakta, yanılmakta hem de fena yanılmaktadır...

## A. Zafer, Kimin Zaferi?..

12 Mart 1971 günü Demirel nihayet devrilmiş, Atatürkçüler iktidara gelmiştir. Muhtırada, "... Atatürkçü bir görüşle" ele alınacak reformlardan, "partiler-üstü anlayıştan", "inkılâp kanunlarından", "kuvvetli ve inandırıcı hükümetlerden" söz edilmektedir. 12 Mart'ın ilk günlerinde kamuoyunun önemli bölümü ve özellikle küçük-burjuva radikalizminin sözcüleri sevinç içindedir. "Atatürkçü" bir fıkra yazarı şöyle yazmaktadır: "Yalnız gibiydik. Ama yalnız değildik. Yalnız olamazdık da ondan. Atatürk vardı. Atatürk varken, yalnızlık, terk edilmişlik diye bir şey gerçekleşemezdi, gerçekleştirilemezdi... İşte sonuç: Atatürk aramızdadır, içimizdedir, yanımızdadır. Bir kere daha önderimizdir. Kapkara bir yaprak kapandı tarihimizde. Aydınlık bir yaprak açıldı yeniden. Tıpkı 27 Mayıs 1960'taki gibi... 12 Mart 1971 mutlu yarınlara bizi götürecek bir başlangıçtır, bir yoldur. Yalnızlığı, terk edilmişliği, acıları, umutsuzlukları ezerek, gerilerde bırakarak.

"Atatürkçü" bir profesör ise, 12 Mart Muhtırası'nı radyodan dinlediğinde, Atatürk'ün sesini duyar gibi olduğunu yazmaktadır. "Atatürk'ün Sesi" başlıklı makalesinde, bu bilimadamı şöyle diyor: "Önemli günlerdeyiz. Anayasa'mızın 111. maddesine göre, Milli Güvenlik Kurulu üyelerinden olan Genelkurmay Başkanı ile üç Kuvvet Komutanı'nın muhtırasını 12 Mart Cuma günü radyoda dinlediğim zaman, son yıllarda her gün biraz daha kararan ve karanlıklaşan sosyal akımda Atatürk'ün –bundan tam elli bir yıl önceki o mutsuz günlerde, Ankara Lisesi'nin boş holündeki ilk kez işittiğim– iman dolu gür sesini yeniden duyar gibi oldum. Radyodaki bu ses, sanki karanlıklara keskin ışığını tutarak menfaat mahzenlerinin izbe köşelerinde barınan yarasaları şaşkına çeviren Atatürk evlatlarının sesiydi..."

"Atatürkçü" yazarlar ve düşünürler benzer yorumlarla uğraşadursun, ideoloji, asıl sahiplerinin elinde yavaş yavaş uygulamaya konmaktadır.

1. Bir İdeoloji, Pratiğe Aktarılıyor

Başbakan olarak yeni hükümeti kurmak üzere olan Nihat Erim, "... (kendisine) verilen geniş hattâ kayıtsız şartsız görevden" bahsetmekte, "... bunu şimdiye kadar hiçbir başbakanın yapmadığı şekilde demokratik yapmak istiyorum" sözlerini de, eklemektedir. Erim için amaç, "... Atatürk'ün işaret ettiği hedeflere varmaktır."

Aynı “Atatürkçü hedef, Atatürkçü anlayış” tanımları, 12 Mart’ın öteki sorumlu ve uygulayıcılarının dilinden de düşmeyecektir: Sonraki Başbakan Ferit Melen, Hükümet programının sunuş konuşmasında şöyle demektedir: “... Bunun için hükümetimiz bir icraat hükümeti, bir Atatürkçü atılım hükümeti olacaktır.”

Zaman zaman Atatürkçülüğün çok ilginç açıklamaları yapılmış, aynı ölçüde ilginç atıflarda bulunulmuştur: Orgeneral Faruk Gürler, şöyle demektedir: “Atatürk’ün, hepimizin üzerinde durduğu çeşitli vecizeleri vardır. ‘Ne Mutlu Türküm Diyene’ sözü nasıl bir mana taşıyorsa, Atatürk’ün “Durmayalım düşeriz” sözünün de özel bir anlamı vardır. Bu söz, reformları ifade ediyor, işte, Komuta heyeti, bu inanç içinde reformları sonuna kadar takip edecek ve gerçekleştirilmesini sağlayacaktır.”

Bir başka Atatürkçü anlayış örneğini, Ankara 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi’ndeki Deniz Gezmiş ve arkadaşları duruşmasının savcıları vermektedir. Üç gencin asılmasıyla sonuçlanan bu duruşmanın Savcı Yrb. Keramettin Çelebi ve Savcı Yzb. Baki Tuğ tarafından hazırlanan iddianamesinde, “... Atatürkçülüğe ihanet edenleri, onun manevi varlığı boğacaktır” denmiştir.

Küçük-burjuva radikalizminin 12 Mart’taki zaferiyle beraber, topluma 1920’leri andıran bir modeli uygulamanın hazırlığı da başlayacaktır. İlk yapılan, en güçlü yayın aracı trt’nin bürokratik ideolojinin emrine verilmesidir. Tümgeneral Musa Öğün, 25 Haziran 1971’de trt Genel Müdürü olarak geniş yetkilerle göreve başlamaktadır. Öğün’ü, trt’nin hemen tüm önemli noktalarına getirilen öteki emekli subaylar izleyecektir.

Bürokrasinin artan etkinliğinin doğal sonucu olarak, emekli olan ve olmayan çok sayıda subayın sivil görevlere atanması bütün 12 Mart döneminde devam edecektir: Türk Hava Yolları’nın başına 10 Nisan 1971’de General İhsan Göksaran Genel Müdür olacak; aynı THY’nin Yönetim Kurulu Başkanlığı ise bir başka Generale, Kemalettin Gökakın’a 18 Mayıs 1971’de teslim edilecektir.

Bu arada İstanbul Emniyet Müdürü de asker olacak, görev, 31 Temmuz 1971’de General Nihat Arslantürk’e verilecektir. Daha sonra, askeri kariyerden akademik kariyerin en üst görevine geçişin dünyadaki belki ilk örneği yaratılarak General Şefik Erensü 6 Haziran 1971’de Ortadoğu Teknik Üniversitesi’ne rektör yapılacaktır... Daha anlamlı bir görev verme örneği ise, Em. General Fethi Ertem’in işçi-işveren sorunlarının yetkili

mercii Yüksek Hakem Kurulu'na işveren temsilcisi olarak 26 Temmuz 1971'de getirilmesi olacaktır, vb...

Bedii Faik, bu görünümü bir yazısında haklı olarak şöyle belirlemektir: "... trt'den Türk Hava Yolları'na, Diyanet İşleri'nden Emniyet'e kadar asker ihtisasının yardımına muhtaç görülen bir Türkiye..."

2. "Militarist" Bir Düzene Doğru...

Böyle bir Türkiye, bürokratik ideolojinin zaferiyle beraber ve gayet doğal olarak "militarist" şartlanmanın içine itilecektir.

Militarizm, faşist ve faşist benzeri, en azından "otoriter" rejimlerin ortamını hazırlayan ve gelişmesini sağlayan bir ön şarttır. Militarist sloganlarla işlenmiş bir topluma, rejimin sivil niteliklerinden uzaklaşması daha kolay kabul ettirilebilir. Neleri kaybetmekte olduğunun toplumdan gizlenmesi daha uzun süre mümkün olabilir. Olağan bir ortamda bütün gayri ciddiyeti ile sırıtacak olan birtakım sloganlar, militarist şartlanmanın ışığında insanlara çok önemli ve mutlak bir doğru olarak tanıtılabilir.

Adalet mekanizmasının çeşitli kanunlar çıkarılarak askerileştirilmesi, Anayasa'da yer almayan kurumların (Genişletilmiş Komuta Konseyi) oluşarak Anayasa'da bulunmayan yetkileri kullanması ve bunun "olağan" gösterilmesi, Milli Güvenlik Kurulu'nun üniversitelerin "Konsey'ine" kadar etkisini uzatabilmesi, Sıkıyönetim makamlarının olağanüstü yetkilerle donatılması, Genelkurmay Başkanı görevinin "kaide olarak" Cumhurbaşkanlığı'na giden yol yapılması, militarizmin şartlanmasında çok daha kolaydır. "Yabancı mihrakların yurdu parçalama planları", "Türkiye insanlarının tümüyle Sibirya'ya sürüleceği", "Sivil savaş hali", "Son bağımsız devletin son bulması tehlikesi" gibi kavram ve sloganlar, ancak militarist bir şartlanmanın ortamında geçerlidir. Demokratik özelliklerden antidemokratik özelliklere ve sivil karakterden askeri karakterlere yönelişin toplum tarafından en düşük düzeydeki tepkilerle karşılanmasına yarayan, bu yöneliş içinde uygulanması gerekecek "operasyonları" haklı ve mazur göstermeye çalışan bir şartlanmadır militarizm. Militarist özelliklerin geliştiği bir toplum, birtakım olayları ve gerekçeleri kabule daha yatkın olacaktır: İnsanların asılması, işçi haklarının sınırlanması, kışkırtıcı ajanların kol gezmesi, Muhbir Vatandaşların türetilmesi, "tabanlara birkaç sopa ve tokat" vurulması, olağan karşılanacaktır.

Başka bir deyişle, ordu ve kışla düzeninde gerekli olabilecek bir anlayışın, sivil ortamdaki gereksiz ve zararlı tekrarıdır militarizm: İnsanların kendilerine verilen emirden başka şey bilmemesi, her söyleneni

aynen kabul etmesi, kendi görevinden ötesini hattâ düşünmemesi, askeri kurumların ve mekanizmanın belki zorunluluğudur. Ancak aynı anlayış sivil yaşantıya aktarıldığında ortaya çıkan model, hâkim zümrelerin bütün bir toplumu kesin emir-komutaları altında tutmaları, en küçük bir muhalefeti ya da karşı görüşü en ağır şekilde cezalandırmaları, tek başına ve mutlak olarak kendi çıkarlarını ve kendi ideolojilerini egemen kılmalarıdır.

İnsanları militarizm yolunda şartlayan güçlü bir propaganda 12 Mart'tan hemen sonra başlamış; bu anlayışı yansıtan girişimler birbirini izlemiştir. 12 Mart sonrasında, radyolar ve özellikle televizyon bitmek tükenmek bilmeyen askeri programlarla doldurulmuştur. Bambaşka şartların ve ihtiyaçların ürünü olan bir askeri düzeni sivil topluma örnek aldırtmak için, dolayısıyla, bu örnek alındığında hâkim zümreler adına sağlanan yararları ve rahatlığı gerçekleştirmek için, elden gelen yapılmıştır. Bir askeri lisenin diploma töreni, bir komutanın emekliliği, bir askeri okulun gelişmesi militarizmin bütün sloganlarıyla beraber ve halkta usanç yaratan, hattâ karşı-tepkiye yol açan bir bilgisizlikle tekrarlanmıştır. Her karşılamadaki askeri şahısların teker teker okunan görev, rütbe ve isimleri, dinlettirilen marşlar bıkkınlık vermiştir. Hele cumhurbaşkanı adayı olması nedeniyle görevinden ayrılan Genelkurmay Başkanı Gürler'in televizyonda yayınlanan veda töreniyle bu törende bitmek tükenmek bilmeyen madalya ve şilt teatisi, görenlerin görmeyenlere anlattığı bir hikâye olmuştur.

Militarizm doğrultusundaki girişimlerin kimi, ilk adını başarısız kalacaktır. Küçük-burjuva radikalizminin ideolojisini "yaşatmak, yaymak, kurumlaştırmak" ve tek meşru mutlak ideoloji yapmakla görevlendirilen "Atatürk Enstitüsü," ancak çok dar bir bürokrat çevrede ilgi görecektir. Buna karşılık, üniversitelere bürokratik ideolojinin tekelini getirmeyi amaçlayan Üniversite Reformu, hiç değilse şeklen başarıyla hazırlanmıştır.

Aynı anlayışın en başarılı örnekleri ise, Hava ve Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarıdır. Bu vakıfların temelindeki işlev, yani, sermaye ile orduyu yakınlaştırmak, bir araya getirmek işlevi, 12 Mart'tan sonra olağanüstü önem kazanmıştır. Vakıflara yapılan özel sektör bağışları hızla ve astronomik ölçülerle yükselmiştir. Türk sermayesinin seçkin kuruluş ve temsilcileri, 12 Mart rejimine karşı şükran borçlarının bir bölümünü bu vakıflar aracılığıyla yerine getirmiştir. Kendilerinin ne kadar memleket ve ordu sevgisiyle dolu olduklarını, böylece ispatlamışlardır.

Son tahlilde bürokratik ve Bonapartist bir ideoloji olan ve tarihteki somut uygulaması militarist bir rejim getiren küçük-burjuva radikalizminin

1971 modeli, tabii ki bu özellikleri taşıyacaktır. Militarizm, televizyonundan mahkemelere ve soruşturma yöntemlerine kadar, basınından ilkokullara kadar her yerde kendini duyuracaktır. Militarizm, 12 Mart'ın asker kanadının kendi sürekliliğini sağlama ve iktidardaki etkinliğini korumak yolunda bilinçli bir tercihi olduğu gibi, sıkıyönetim ilânıyla vurgulanan militarist anlayış, 12 Mart'ın "kalıcılık" ihtimalinin de o günlerdeki vazgeçilmez ön şartıdır.

3. "Atatürçülük" Tartışmaları

Küçük-burjuva radikalizminin 12 Mart sonrasında sahipleri tarafından uygulamaya konması ve kendi ideolojik rayına oturması, düşünsel alanda ilginç gelişmelere de yol açmıştır. 12 Mart'la beraber, yıllardır sözü edilen, propagandası yapılan bir ideoloji somut –ve doğal– sonuçlarını vermektedir. Kendi hukuk, siyaset, adalet, sosyoloji uygulamalarıyla ve olanca gerçekliğiyle yaşanmaktadır. Bütün soyutlamalardan, romantik yakıştırmalardan, idealist yorumlardan kurtulmuş bu ideoloji, faşizmi andıran pozitivist ve Bonapartist özüyle ve bütün yalınlığıyla kendini ortaya koymuştur.

Bu görüntü bazı Atatürkçüler arasında eğlenceli denebilecek fakat aslında çok düşündürücü olan tartışmalara, tanımlara, yorumlara yol açmıştır. Kimi Atatürkçü, kendi yanılgılarını ve geçmişteki zararını kabullenmektense, Atatürkçülüğün "gerçeği"-"sahtesi" gibi bilimsel (!) ayrımlardan medet ummuştur. Örneğin, "Hakiki Atatürkçülük" başlıklı yazısında Oktay Akbal bu durumu şöyle saptıyor: "Sayın Batur silâh arkadaşlarını hakiki Atatürkçülük yolunda yürümeye çağırıyor. İlk kez büyük bir komutanının ağzından böyle bir söz duyuyoruz: 'Hakiki Atatürkçülük!' Demek sahtesi, yalanı, uydurması, yozlaştırılmışı o kadar çok ki, hakikisini aramak, bulmak, güçlendirmek gerekiyor! Böyle bir gerçeği belirtmek gereksinimi duyuluyor. Hem de 12 Mart Muhtırası'nı vererek Devrim yasalarının uygulanmasını siyasal iktidara önermiş komutanlardan biri görevden ayrıldığı gün Türkiye kamuoyuna hakiki Atatürkçülük diye bir şey olduğunu, ortada görülenin hakiki Atatürkçülük olmadığını belirtmek gereksinimini duyuyor..."

Atatürkçü unsurların bir bölümü, neden "öteki" Atatürkçülerin kendilerine 12 Mart'tan sonra iltifat etmediğini, kendileriyle bütünleşmiş gördükleri kimselerin neden şimdi savcı makamına geçip kendilerini sanık sandalyesine oturttuğunu, acılar çektirttiğini kavrayamamaktadır. Gerçekten, 12 Mart öncesinde Atatürkçü unsurlar arasında en azından bir

dirsek teması olduğu söylenebilir: “Yüksek komutanlarla 12 Mart öncesinde konuşmalar yapıldığı, bu komutanların görüşlerine önem verildiği, aynı komutanların, ‘Siz merak etmeyin, biz düşünüyoruz, siz işinizle uğraşın’ demeleri üzerine rahatlanılarak kendi işleriyle uğraşılır olduğu,” sanık durumundaki Atatürkçülerce mahkemede açıklanmıştır. Bu duruma rağmen sonraki gelişmeleri açıklamakta zorluk çekenlerden Em. General Cemal Madanoğlu, sanık mevkiinde bulunmasını “emperyalizme” bağlamaktadır. Madanoğlu, savunmasında şöyle diyor: “Karşı Atatürkçülerin başköşelere kurulmaları, gerçek Atatürkçülerin suçlu sandalyelerine oturtulmaları, emperyalizmin bir ince oyunundandır...”

“Sahte-Gerçek” Atatürkçülük gibi ayırımları sık sık kullananlardan biri de 12 Mart Muhtırası’nın uygulayıcılarından Orgeneral Batur’dur. Ordudan ayrılış mesajında “hakiki Atatürkçülük” yolunda başarılar dilemiş olan Batur’un bu tür ayırımlara özel katkısı, daha önce kullanmış olduğu “su katılmamış Atatürkçüler” deyimidir. Böylece, “su katılmış ve katılmamış” şeklinde yeni bir Atatürkçülük ayırımı da ortaya çıkmaktadır...

12 Mart Muhtırası’na ilişkin tartışmaların bir başka özelliği de şudur: Hayâlleri yıkılmış çoğu Atatürkçü, Muhtıra’nın “gerçek amacından saptırıldığı”, “başka amaçlara âlet edildiği” gibi mazeretleri hem de Muhtıra’yı verenlerin adına ortaya sürmüşlerdir. Kendilerini, Muhtıra’yı açıklamada yetkili sözcü, Muhtıra’nın sahibi sanmışlardır. Bu hem yersiz bir mülkiyet iddiası hem de Muhtıra’yı verenleri mazur ve çaresiz gösteren, onlara karşı haksız olan bir tutumdur. Daha çok basın çevrelerinde görülen bu tutumun ilginç bir örneğini de, türk-iş Genel Sekreteri Halil Tunç vermiştir. Bir bakıma türk-iş Konfederasyonu’nun 12 Mart yorumunu özetleyen Tunç, şöyle demektedir: “Reformlar gerçekleştirilmemiştir. Ama, egemen çevrelerin istediği her şey gerçekleşmektedir. 12 Mart Muhtırası rayından çıkarılmış, reform amacı bir yana atılmış ve Muhtıra’nın veriliş amacı egemen çevrelerin çıkarlarının daha çok korunmasıymış gibi bir hava benimsenmiş, üstelik bu, kamuoyuna da yayılmak istenmiştir. (...) Sıkıyönetim ilânından hedefin işçi hareketi olmadığının gözden uzak tutulmasını istemekteyiz...”

Aslında bütün bu yorumların, tartışmaların, açıklamaların gösterdiği şudur: Atatürkçülüğü benimseyip onun iktidar kavgasına katılanlardan bir bölümü, bu ideolojinin geçmişteki işlevini anlayacak tarih bilgisinden yoksun olarak, 1970’ler Türkiye’sinin ve Akdeniz konjonktürünün gerçeklerini anlamadan, nato’nun yapısını öğrenmeden ya da tamamen

zümresel ve kişisel çıkar ve iktidar özlemleriyle Atatürkçülük soyutlamasına başvurmuşlardır. Bunlar, neyin ne olduğu bilen öteki radikaller tarafından gereğince kullanılmıştır. Sonra, artık ihtiyaç kalmadığında, hayâl âleminde ya da fazla basit çıkar hesaplarında dolaşan bu ülkü ortakları, yüzüstü bırakılmıştır. Oyunun kuralları dışına çıkmayı, yüksek komutanların bilgisi dışına taşmayı düşündükleri öne sürülenler ise, büyük acılara bile hedef tutulmuşlardır.

12 Mart sonrasında yapılacak ciddi işleri olan iktidardaki Atatürkçüler, geri ciddi özlemler ve hayâllerle tabii ki uğraşmamışlardır. Dolayısıyla, Atatürkçülüğün “sahtesini gerçeğinden ayırmak” şeklindeki önemli uğraşı, gönlü kırık çevrelerin eline, avunmaya yarayan bir oyuncak gibi terk edilmiştir.

## B. Tarihsel Tezler ve Devamlılık

12 Mart iktidarının başlıca özelliği, küçük-burjuva radikalizminin tarihsel tezleri tarafından biçimlenmesidir. Bu tezleri tekrarlamasıdır. Onları 1970'lerin şartlarında uygulamaya koymasıdır.

Bürokratik iktidarın bu özelliği, onun geçmişteki ve 12 Mart'taki örnekleri arasında açık bir devamlılık yaratmıştır. Geçmişin, daha çok 1923-45 döneminin günümüze uygulanan reçeteleri, geçmiştekini andırır sonuçlar vermiştir.

12 Mart'ı yanılgıya düşmeden anlamak ve açıklamak, ancak onu tarihteki yerine doğru şekilde oturtmakla mümkündür. Hiçbir dünya görüşü, hiçbir anlayış, hiçbir rejim, gökten indirilmiş değildir: Meseleler, ancak tarihin akışı içindeki yerleriyle, kendi halkalarının kenetlenmiş olduğu zincirin bütünüyle, kökenleri, geçmişleri, değişimleri, gelişmeleriyle açıklanabilir.

1. "Batılılaşma Hareketlerinin Son Halkası"

12 Mart iktidarının tarihteki yerini, Nihat Erim, çok doğru, olarak, "Ordunun öncülüğündeki Batılılaşma hareketlerinin son halkası" diye nitelemektedir. Erim, hem 12 Mart hareketinin ilk başbakanı hem de muhtemelen önceden saptanmış başbakanıdır. 12 Mart'ı açıklamada en yetkili olan kimseler arasındadır. Erim, bu açıklamayı, 8 Nisan 1971'de, Cumhuriyet gazetesi Ankara Büro Şefi Kemâl Aydar'a verdiği özel bir demeçte yapmıştır. Bu önemli konuşmanın 12 Mart'ın tarihteki yerine ilişkin bölümü şöyledir:

"Kemâl Aydar: 1950 ile 1960 devresi yönetimi ile 1965-71 dönemleri askeri müdahale ile sonuçlanmıştır. Bu, demokratik parlamenter rejim denemeleri idi, bizde... Fakat askeri müdahale ile sonuçlanmıştır. Devlet hayatımızda sık sık bu olayla karşılaşmamızın ve bu durumun temel nedenleri sizce nelerdir?

Başbakan Erim: Burada biraz geriye gitmemiz lâzım. Çok iyi bilirsiniz ki, 1946'dan beri, hattâ daha geri gitmek lâzım. 19. yüzyılın başında Türkiye Batılılaşmak istediği zaman Batılılaştırdığı müessese Ordu'dur ve ilk Batı örneğinde kurulan yüksekokullar Mühendishane-i Berr-i Hümayun, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, yani Kara Yüksek Mühendis Okulu, Deniz Yüksek Mühendis Okulu... Bu iki yüksekokul, Batı örneğinde kurulmuş ilkokullardır Türkiye'de. Türkiye'ye Batılılaşma, Atatürk'ün

sonradan, bize hedef olarak gösterdiği, Muasır Medeniyet dediği Batılılaşma, Ordu'dan gelmiştir... Ve o tarihten bu güne kadar da ileri doğru atılışlar Ordu'dan gelmiştir.

Atılışın lideri Ordu'dandır; atılışın desteği Ordu'dandır. Şu halde bu son 12 Mart Muhtırası'nı da o zincirin bir halkası saymak lâzımdır..."

Gerçekten, 12 Mart hareketi, Batıcı Tanzimat Paşalarından, İttihat ve Terakki zihniyetinden, Tek Parti diktasından günümüze uzanan zincirin son halkasını meydana getirir. Tarih içindeki yeri budur. 12 Mart, tarihimizde bürokrasinin iktidardaki payını büyütme deneylerinin sonuncusu; bürokratik görüşler ve yararlar uyarınca topluma biçim verme özlemlerinin uzantısı; deneylerin ve özlemlerin 1970'ler ortamındaki tekrarıdır. 1970'lerin özgül koşulları, tabiatıyla, bürokrasinin sermaye çıkarlarının yandaşlığı biçimindeki tarihsel işlevini vurgulamış, ön plana çıkarmış: Küçülen bir dünyanın kuralları ise dış çıkarlardan da daha açık biçimde etkilenmesine yol açmıştır.

Erim'in açıklamasında yer aldığı şekliyle "Batılılaşma" ve "Ordu" sözcüklerinin bir "iktidar anlayışı" çerçevesinde bir araya geldiği her dönem, bürokratik yararlarla sermaye çıkarlarının halkın zararına olan bir doğrultudaki birleşmesini ifade etmiştir. Tarihimizdeki yeri ve işlevi bakımından, "Batılılaşma," son tahlilde egemen ekonomik çıkarların öz malıdır.

Batılılaşma doğrultusundaki bürokratik güçlerin iktidardaki paylarını arttırmaları, 19. yüzyıldan beri Türkiye'ye ve halkına belirli zararlar vermiş, benzer sonuçlar yaratmıştır: Tanzimat'ın ve I. Meşrutiyet'in Batıcı Paşaları, iktidardaki etkinliklerini arttırdıkları ölçüde yabancıların egemenliğini büyütmüş... onların sömürüsü ile beraber kendi mal güvenliklerini de sağlamışlardır. Bu bürokratlardan bir bölümü tarihçilerin deyişiyle, doğrudan doğruya bir yabancı ülkenin "adamı" olmaya kadar işi götürmüşlerdir. Sonuç, Osmanlı ülkesinin ve halkının 19. yüzyılda görülmemiş ölçüde bir iç ve dış sömürüye hedef yapılmasıdır.

Nihat Erim'in 13 Mart'ı tanımlayışına uygun biçimde "Ordu'dan gelen", "lideri Ordu'dan", "desteği Ordu'dan" olan ve "ileri doğru atılış" olan İttihat ve Terakki hareketinin Batılılaşma yönündeki içeriği, çıkarları Almanya'ya bağlı Selanik burjuvazisinin dış siyasal tercihi ile yoğrulmuştur. Fransız ve İngiliz çıkarlarının İstanbul sermayesiyle bütünleşmiş şekline bir tepki niteliği de taşımaktadır. Bu "ileri doğru atılış" iddiasının bürokratik iktidarı, kurduğu baskı ve cinayet düzeninin yanı sıra,

binlerce ve binlerce halk çocuğunun yabancı çıkarlar doğrultusunda ölüme yollanmasında ve bir imparatorluğun parçalanmasında başlıca sorumlu olmuştur.

Sermaye ve bürokrasinin Batılılaşma doğrultusundaki bir iktidar programı çerçevesinde birleştiği 1923-46 dönemi ise, İstiklâl Mahkemeleri'nin eşliğinde ve Takrir-i Sükûn kanununun ışığında göreve koyulmuştur. Anadolu köylüsünü, izleri çeyrek yüzyıl hatırlanacak ölçüde ezmiş; işçileri en küçük bir haktan yoksun olarak 12 saatlik iş günlerine, ekmek ve soğana, sermayenin bütünüyle insafına terk etmiş; sendikaları kapatmış, işçi sınıfının partisini ve ideolojisini yasaklamış; en iddiasız bir sol yayını, solcu bakışı bile en ağır cezalara çarptırmış; işçiler şöyle dursun, iki "burjuva muhalefet deneyini bile iktidarın bürokrat kanadı yaşatmamıştır.

Nihat Erim doğru söylemektedir. Daha ilk gününden Erim'in işaret ettiği gibi, 12 Mart, "Ordu'dan gelen Batılılaşma" hareketlerinin, "lideri ve desteği ordudan olan ileri atılışlar" zincirinin son halkasıdır. Geçmişteki halkaların iç ve dış koşullar uyarınca belirlenen olumsuz yanları ne ise, zincirin bünyesinden gelen özellikler hangi yönde ise, 1971 deneyi de benzer sonuçları 1971 şartlarında tekrarlamıştır. Sermaye çıkarlarına yarattığı kalkanlarla ve işçi sınıfına verdiği zararlarla, yasakladığı sendika çalışmaları ve kapattığı sosyalist partiyle, toplattığı kitaplar ve hapse koyduğu insanlarla, reformları ve adaletiyle, işine yaradığı iç ve dış çıkarlarla, gücü yetseydi herhalde uzun süreli yapacağı "rejimiyle," 12 Mart, tarihsel kökenleri Tanzimat Paşalarının dış siyasetinde, İttihat ve Terakki'nin "Teşkilât-ı Mahsusa"sında, Tek Parti dönemi diktasının faşizm benzeri özünde yatan bir harekettir.

2. Halka İnançsızlık ve "Elit" Zümre

Bu özelliğiyle, 12 Mart rejimi ve iktidarının getireceği tezler ile topluma kabul ettirmeye çalışacağı biçimleme, hemen her alanda geleneksel tezlerin ve saplantıların tekrarı olacaktır. 12 Mart'ın ilk tarihsel özelliği, halka olan derin bir inançsızlıktır. İnançsızlığın beraberinde gelen ise, halk için neyin iyi neyin kötü olduğunu kararlaştırmak yolunda küçük-burjuva radikallerinin kendilerinde varsaydıkları "kabiliyet" ve kendilerine tanıdıkları "imtiyazdır..." Bu inançsızlığın, yetenek varsayımının ve ayrıcalığın sonucu ise, bürokratların kendilerinde gördükleri "halkı uygarlaştırmak" misyonudur...

12 Mart iktidarının açısından, halk ancak “şartlı” olarak söz sahibidir; halkın eğilimi ve özlemi, ancak “şartı” karşılıyorsa doğrudur. Eğer bunlar “şarta uygun” değilse. Halk cahildir, hacılar-hocalar tarafından aldatılmıştır, uyutulmuştur, kurtarılmaya muhtaçtır, vb. “Şart,” halktan gelenin “elit düşünürler” tarafından, “seçkin kamuoyu” tarafından, açıkçası, 12 Mart tarafından onaylanmasıdır. Rejimin halk karşısındaki tutumu, Tek Parti iktidarı zihniyetini aynen tekrarlamıştır. 12 Mart’ın uygulayıcılarından Org. Batur şöyle diyor:

“Türkiye’yi 12 Mart durumuna getiren çeşitli sebepler vardır. Ana sebep, Milli İrade sloganını kendilerine paravana edinen sandıksal demokratik neticelerle, Anayasal organlar ve elit düşünürlerin Türkiye’nin sorunları ve çözüm yolları üzerinde birleşememeleridir. Bu birleşme asgari müştereklerde sağlanamadığı müddetçe, ileride şekli demokraside zikzaklar beklenebilir.”

Atatürkçü inanışın ve 12 Mart’ın halka ve kendine bakış tarzı bu sözlerle açıkça ortaya konmaktadır: Halkın “sandık” aracılığıyla belirlenen görüşleri, eğer “şartı” karşılamazsa, “şekli” demokraside zikzaklar olacak, yani “elit düşünürler” ve “Anayasal organlar” işe ile koyacaktır. “Şart” halkın verdiği kararların Elit düşünürlerce ve Anayasal Organlarca uygun görülen çözüm yollarıyla en azından “asgari müşterekte birleşmesidir.” Peki, bu “elit” (seçkin) düşünürler ve Anayasal organlar kimdir? Elit düşünür, herhalde işçi sınıfının, halkın temsilcisi falan değildir. Bürokrattır; asker bürokrasiye yakın küçük-burjuva aydınıdır. Atatürkçüdür. “Anayasal Organlar” ise, ordudur, Milli Güvenlik Kurulu’dur.

12 Mart’ın tarihsel özelliği olan bu bakış açısını, Başbakan Erim’in sözlerinden de izlemek mümkündür. Erim, söyle diyor: “... Bizim önümüzde seçim kazanma gibi bir endişemiz yok. (...) Bütün Türkiye aydınlarının, seçkinlerinin, Atatürkçülerin beklediği reformları yapmak için getirilmiş insanlarız biz. (...) Bugünkü zamanda, biliyorsunuz, artık demokrasi, kamuoyu demokrasisidir, yani sandık demokrasisi değildir. Sandık vardır, sandığı inkâr etmiyoruz. (Ama) her dakika, kamuoyunun nabzı elinde olmak lâzım insanın. Kamuoyunun nabzını elinizden bırakacak olursanız, o zaman sandık para etmez. Kamuoyu dediğim zaman da, elbette bilinçli, seçkin, düşünen başları kastediyorum. İşçi sandıkla bu ikisi uzlaşır, anlaşır, beraber yürürse memleket bir netice alır.”

Küçük-burjuva radikallerinin bu anlayışları gerçekten ilginçtir. 12 Mart açısından halk diye bir mesele yoktur (küçümseyerek zikredilen sandık,

halkla eşanlamda kullanılıyor). Onun yerine “kamuoyu,” yani “bilinçli, seçkin düşünen başlar” vardır. Halk, ancak bu kamuoyunun biçimsel bir düşünce konusudur: Eğer “Elitin”, “Seçkin Başların” doğrularına halk –ya da sandık– uymaktaysa, ne âlâ. Uymuyorsa bu halkın bileceği iştir, sonuç “demokrasideki zikzaklardır.” Başka bir deyişle, Ordu’nun rejime müdahalesidir.

Doğrudan doğruya Tek Parti dönemi ideolojisinin 12 Mart’taki tekrarı olan bu “elit-seçkin” kavramı, halk gerçeğini reddeden antidemokratik bir anlayışın ürünüdür; hattâ faşist düşüncenin başlıca özelliklerindendir.

Halka inançsızlığın beraberinde gelen, bir küçük zümrenin toplumun ne istediğini bilmesi, onun yararına olup olmayanı ayırt etmesi ve “doğru yolu” kararlaştırmasıdır. Başbakan Erim, 23 Nisan 1971 tarihli mesajında, bu anlayışı açıklıkla ortaya koyuyor: “Bildiğiniz gibi hükümetimiz, milletin sinesinden çıkan Türk Silâhlı Kuvvetleri’nin tüm vatandaşlarımızın yüreklerindeki arzuya tercüman olması sonucu, işbasına gelmiştir...” Erim, antidemokratik iktidarların kendilerinde varsaydığı bu temsilcilik yetkisinin geçmişte de var olduğunu şu sözlerle açıklıyor: “Ve geçmişe de bakarak dikkat edin, Ordu müdahale ettiği zaman, halkın içinden gelen isteğin müşahhas şuuru olarak ortaya çıkıyor...”

12 Mart’ın çeşitli sorumluları tarafından benzer vasıflar Silâhlı Kuvvetler’e ya da bizzat kendilerine atfedilmiştir: Halkın ne istediği ne özlediği belirli kimseler ya da kuruluşlar tarafından nasılsa anlaşılıvermiş, tercüme edilmiş ve uygulamaya konmuştur.

3. “Mutlak” Hakikat ve Müeyyidesi

Birbirini tamamlayarak gelişen bu tarihsel tezler, giderek ideolojik bütünü meydana getirmektedir. Elit-seçkin grubun halk anlayışı ve tercümanlık varsayımı, aynı grubun elinde bulundurduğu “müeyyide”nin eşliğinde, onu “mutlak hakikate sahip olmak” iddiasına götürür. Küçük-burjuva radikalizminde “hakikat” tek ve mutlaktır, onun dışına çıkmak ya da onu tartışmak, söz konusu bile değildir. Halkın varlığını ve isteğini ancak “şartlı olarak” göz önünde tutan ve kendisine tercümanlık atfeden bir anlayış, tabii ki kendi görüşünü tek, mutlak ve tartışmasız gerçek ilân edecektir. Bu anlayışın zorunlu kıldığı, “başka gerçeklerin,” varlığına cevap vermeyen bir dikta rejimi olacaktır.

Bürokrasinin değişmez “hakikatı”na araştırmalarında yer veren ve ilginç sonuçlara varan Prof. Şerif Mardin, bu hakikat anlayışını Osmanlı toplum yapısının “ümmetçi” özelliğinin Cumhuriyet dönemindeki devamı olarak

nitelemektedir. Prof. Mardin'e göre, "Vatanperverlik, beraber olma, başkalarına karşı koyma" gibi özellik ve tercihler, "ümmet hissini devam ettirici bir unsurdur" ve "Cumhuriyet, 'bu yönden de' ümmet strüktürünün devamını sağlamıştır. (...) Ümmet strüktürünün mekanizması ise, ümmet içinde bir tek hakikat olduğudur: Herkesin üzerinde birleştiği hakikat. Ümmetçi dünya görüşünün Cumhuriyet aydınlarına tevarüs etmiş olan şekli, sosyal hakikatların basit hakikatlar olduğu fikridir."

Bürokratik ideolojinin "hakikati," gerçekten basit ve mutlaktır; köşeli, kesin ve ilkel bir ayırıma, iyi ile kötüye dayanır: "Elit" grup, seçkinler, düşünen başlar "iyidir;" cahil, aldatılmış halk "kötüdür." Batı iyi, Doğu kötüdür. Aydın ilerici, Ordu devrimci, halk gericidir. Batılaşma ilericiliktir, 1923 sonrasını yüceltmek devrimciliktir, 1923 öncesinden olumlu söz etmek gericiliktir, vb.

Bu ölçülerin eşliğindeki ideolojinin öteki özellikleri uyarınca kendine her yerde ve her durumda geçerli olan bir yanılmazlık ve mutlaklık tanıması, kendi dışındaki bütün düşünceleri reddetmesi olağandır. Nitekim, gerek Tek Parti'nin gerekse 12 Mart iktidarının açısından, herkes "Atatürkçü" olmak, yani, bürokrasinin ideolojisini benimsemek zorundadır. Devlet Atatürkçü olacak, hükümetler Atatürkçü olacak, sendikalar, işçiler, hattâ partiler Atatürkçü olacak. Üniversite Atatürkçü olacak, anlayış Atatürkçü olacak, yazarlar, basın, özel sektör, her şey ve herkes Atatürkçü olacaktır. Bu çerçevenin dışına çıkıldığına bürokratların karar vermesi halinde ise, ideolojinin sağladığı gerekçe ve müeyyide hazırdır. Bürokrasinin ideologlarından Em. Amiral Sezai Orkunt, her zaman ve her durumda hazır ve kullanılabilir olan gerekçeyle müeyyideyi, şöyle açıklıyor: "Ordu rejime tasallut etmez. Dışardan ve içerden tasallut edenlere karşı korur ve kollar. Müdahale ettiği zaman, mutlaka rejime bir zarar ika edilmiş demektir. Ordu Kemalist felsefeye bağlı kaldıkça da bu böyle olacaktır."

4. Bilim Fetişizmi ve "Uygarlaştırmak" Misyonu

İdeolojinin söz konusu bütünleşmesini izlemeye devam edelim: Sıraladığımız özelliklerin bir bütün yaratması için artık gereken, bilimsellik, saygı uyandıracak bir görüntü ve onu meşrulaştıracak, ona moral içeriğini sağlayacak bir misyondur.

Bürokratik iktidarlar, her zaman "bilimsel" olacaktır. Ancak bu bilimsellik, iktidarların "sınıflar-üstü" olmak iddiasının eşliğindeki bir soyutlamadan öteye geçmeyecektir. Her şeyin teknik, bilim ve kadro ile

başlayıp bittiği, bunun dışında hiçbir şeyin, anlam ve önem taşımadığı şeklindeki neredeyse metafizik bir bilim anlayışıdır bu. Atatürkçülüğün etkilendiği pozitivist felsefenin izlerini yansıtır.

Başbakan Nihat Erim'in ilk yaptığı iş, "Beyin Takımı" kurmaktır... Beyinler bir araya gelecek, sosyal sorunları bütün dayanaklarından ve sosyal güç dengelerinden, halktan soyutlayarak ele alacak, çözüm bulacak, sonra bu çözümler hem başarılı hem de uygulanabilir olacaktır!..

Erim, şunları söylemektedir: "Şimdi O'nun (Atatürk'ün) işaret ettiği bu hedefe (Türk milletinin muasır medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğmasına) varmak için, bilime ve tekniğe üstün önem vermek lâzım, başka hiçbir mülahazayı göz önünde tutmamak lâzım... Hiçbir mülahaza derken, benim başında bulunduğum hükümet Efendim, şöyle hareket etmezsem seçmenin bir kısmını kaybederim, böyle hareket etmezsem sonra şöyle olur', bu, hiç benim gözümde yok. (…) Akıl ve teknik neyi emrediyorsa, Türkiye'nin kalkınması, halkının refaha ulaşması için onu yapıyoruz. Bu da neyle yapılır? Bilgili teknisyenleri, bilimadamlarını, her sahada tecrübeli uzmanları bu işlerin başına getirmekle, o işlerin içine sokmakla ve onlardan faydalanmakla olur..."

Bu "bilimselliğin" 12 Mart'ta el attığı hemen her iş, yarı yolda kalmıştır. Böylesine soyut bir bilim anlayışından halka zaten yarar yoktur. Erim, halkı memnun etmemek anlamına gelen "seçmenin bir kısmını kaybetmenin hiç gözünde olmadığını" açıklamıştır. Önemli olan, önemin bilime verilmesidir. Halkın, teknisyenler, bilimadamları, tecrübeli uzmanlar "tarafından," halkın özlem ve tercihleri hiç kaale alınmaksızın refaha ulaşmasıdır. Zaten bu işlerden halk ne anlayacaktır?..

Sosyal temelinden kopuk gösterilen bu bilim anlayışının soyutluğu, ancak iktidar anlayışının soyutluğu ile birlikte var olabilir. Nitekim, bütün bürokratik iktidarların özelliği, kendilerini sınıflar-üstü ya da bir bakıma eşanlama gelen "partiler-üstü" sanmaları, saymalarıdır. Dolayısıyla, "sınıf" gerçeğinin kesinlikle inkâr edilerek aslında sermayenin yararına olan, egemen gücün kullanılması olan bir tavrın benimsenmesidir.

Sınıflar-üstü bir "vakıa" olmak, 1923-46 iktidarının önde gelen iddiasıdır. 12 Mart Muhtırası'nda, yeni kurulacak hükümete "partiler-üstü anlayış" şart koşulmaktadır.

Bürokratik ideolojinin süregelen bir özelliği kendini "memleketin sahibi" olarak görmekse –N. Erim, "12 Mart'tan önce halk, aydınlar, hepimizin: Ne olacak? Bu memleketin bir sahibi yok mu?" dediğini

söylemektedir– öteki özelliği de kendini sınıflar-üstü bir "hakem" şeklinde tanıtması, sanmasıdır. Bu tarihsel ve saygıdeğer görevleriyle kimin haklı kimin haksız olduğuna ancak bürokratlar karar verecek, doğru vasatı onlar belirleyecektir. Pozitivist "teknik", "kadro", "bilim" soyutlamalarında gelişecek "bilimsel" hakemlik, geçmişte olduğu gibi 12 Mart'ta da harika sonuçlar verecektir: Örneğin, rejim, hem işçinin grevini hem de işverenin lokavtını yasaklayan görünürde eşit, gerçekte inanılmaz biçimde işçi zararına olan bir uygulamayla, kendi "tarafsız" hakemliğini belgeleyecektir. Aynen Avrupa tarihinde büyük işçi kitlesinin (ancak meydanlara sığabilen) toplantılarıyla işverenlerin (gizlice evlerde bile yapılabilecek olan) toplantılarını "tarafsızlık" adına "birlikte" yasaklayan iktidarlar gibi...

12 Mart'ın bu tarafsızlığı geçmişteki işlevini tekrarlamakta gecikmemiştir. Hakem, kendisine çok kolay nüfuz edebilen takımın formasını giyerek sahaya inivermiştir.

Maçın sonucu, "meydandadır."

Sıralaya geldiğimiz bütün bu tarihsel tezlerin ve özelliklerin üzerinde, bürokratik ideolojinin (Mete Tuncay'ın deyişiyle) "Vazife-i Temdin" anlayışı yükselir: Toplumu "uygarlaştırma görevi." Bu görev, ideolojiye "moral" içeriğini kazandırır, ahlâki gerekçesini sağlar, ideolojinin kendi gözündeki "işlevini" belirler.

Halka inançsızlık, kendini tercüman yerine koymak, iyiyi kötüden ayırma yetkisi, kendi "hakikatini" tek hakikat yapıp bununla çelişen her şeyi yasaklamak, hakemlik, bütün bunlar bir "vazife-i temdin" uğruna, bir "misyon" uğruna yüklenilmekte, katlanılmakta, yapılmaktadır. İdeolojinin kendisine yakıştırdığı romantik amaç, romantik "esbab-ı mucibe," bir uygarlaştırma görevidir; "Muasır Medeniyet seviyesine" toplumu yükseltmektir. Bürokratik ideolojinin tarihsel kökenlerinde, dününde ve bugününde yatan, bu anlayıştır.

Mete Tuncay, "uygarlaştırma görevi"nin ilginç değerlendirmesini yaptığı "Vazife-i Temdin" başlıklı yazısında şöyle diyor:

"... Geçen yüzyılda pek moda olan Fransızca 'mission civilisatrice' sözü, Batılı ulusların uygarlaşmamış dünya halklarını uygarlaştırmalarının boyunlarına borç olduğunu anlatır. Mustafa Suphi de, yazdığı kitapta, İtalyanların Trablusgarp'a utanmadan bu bahaneyle saldırdıklarını, oysa gerçek amaçlarının orayı sömürmek olduğunu belirtiyordu. Eski İngiliz sömürgeciliğinin, güya temellendirildiği formül, tıpkı buna benzer: 'White men's burden' (Beyazların yükümü). Ama uzun bir süredir, böyle sözler

işitilmiyor artık. Yeni sömürgecilikte biz yüce insanlık ülküsü adına, Allah-Lillâh aşkına buralara geldik; sizin iyiliğiniz için çalışıyoruz, yoksa nemize gerek, vatanımızda oturur, keyfimize bakardık diyemiyorlar. Çünkü bütün dünyanın gözü açıldı. Hiç kimse büyük devletlerin gelişmemiş ülkelerle ilgilenmesinin (!) o ülkenin yararı için olduğuna kanmıyor. Herkes bu ilginin, büyük devletlerin çıkarı için olduğunu biliyor.

Gel gelelim, bizde bir kısım aydınlar kendi ülkelerinin avam halkına, böyle sömürgecinin kurbanına baktığı gibi bakıyorlar ve onları kendi istedikleri gibi yönetmelerinin yalnızca onların yararı için olduğunu söylüyorlar.

Halkın buna kandığı yok, neyse ki. (...) Daha doğrusu, halk uzun vâdede ak koyunu kara koyundan ayırmasını iyi beceriyor. Türkiye'de de Tanzimat'tan bu yana sözde düzeltmecilere kanmamış. (...)

XIV. Louis'nin, 'Devlet benim' dediği gibi, bazı kimselerin de çıkıp kendilerini halkın, toplumun yerine koymaları, 'gâsıplık'tan başka bir şey olamaz. İstedikleri kadar bunun halkın iyiliğine olduğunu, kendilerinin sırf halka hizmet ateşiyle yanıp tutuştuklarını ilân etsinler. Gün gelir, herkes anlar ki, böyle iddialarla ortaya atılanlar, kendi haksız çıkarları için halkı aldatma çabasındadır. Nasıl dış sömürü artık uydurma mazeretlerinden arınıp çırılçıplak meydana çıkmışsa, iç sömürünün bu türü de, bütün savunu edebiyatına rağmen pek vakıada ayan beyan görülecektir..."

5. 12 Mart'ın Tarihteki Kökenleri

12 Mart'ı doğru değerlendirmek için şu noktayı gözden kaçırmamak gerekir: 12 Mart'ın yarattığı sonuçlar doğrudan doğruya onun tarihsel ideolojisine bağlıdır; ideolojiyle kesin ve açık bir tutarlılık içindedir. 12 Mart döneminin aynen Takrir-i Sükûn kanunuyla 1925'te başlayan dönemi andırması, 12 Mart Sıkıyönetim Mahkemelerinde İstiklâl Mahkemeleri'nin anlayış ve usullerinin yaşanması, basit rastlantılar değildir. Aynı ideolojinin değişik şartlardaki benzer sonuçlarıdır.

4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn kanunu, aynen 12 Mart gibi, sosyalist hareketleri ve yayınları yasaklamış, bürokrat ya da burjuva egemen çevreleri rahatsız eden sendikaları, bütün sosyalist partileri kapatmış, işçilerin sayasal ideolojisini kanun dışı yaparken, sendikacı ve solcuları yıllarca cezaevlerine koymuştur. Egemen zümreler için Türkiye'yi dikensiz bir gül bahçesine döndürürken, faşizm benzeri bir düzeni getirerek köylünün ve işçinin üzerine olanca ağırlığıyla oturtmuştur.

İstiklâl Mahkemeleri'nin yargıladığı da, o dönem koşullarında devletin ve cumhuriyetin temellerini dinamitlediği öne sürülenlerdir. İstiklâl Mahkemeleri'nin adalet anlayışı ve sorgu usulleriyle, hükümlerin veriliş tarzı ve insanları ipe yollayan duruşmalarıyla, adalet tarihin de kendi kişiliklerine özgü bir yer alan yargıçları ünlü Kel Ali, Kılıç Ali ve Necip Ali'yle, 12 Mart'ın Sıkıyönetim Mahkemeleri arasında çarpıcı benzerlikler vardır. Her iki adalet ve hukuk anlayışının temelinde aynı düşünce sistemi, aynı değer yargıları, kısaca, aynı ideolojidir yatmakta olan.

Bürokratik, Bonapartist iktidarın tarihsel tezlerine ve sürekliliğine ilişkin olan bu bölümü tamamlarken, bir noktanın altını tekrar çizmek istiyoruz: Marx'ın deyişiyle, hiçbir teori, hiçbir ideoloji bir rastlantı sonucu olarak, tesadüf eseri olarak ortaya çıkmaz. İdeoloji, toplumun bir bölümünün formül halinde ifade edilmiş olan ihtiyacıdır.

Türkiye'deki bürokratik ideoloji de, toplumun küçük-burjuva kesiminde yer alan kimi radikalin, asker ve sivil bürokrasinin ideolojisidir. Bu zümrenin kendini topluma kabul ettirme ihtiyacının, kendini önemli kılma ve iktidar payını büyütme ihtiyacının, bir zümre olarak kendi devamlılığını sağlamak ihtiyacının somut, gerçek, tutarlı ürünüdür.

Halka inançsızlığından uygarlaştırıcılık misyonuna kadar tarafsız ve sınıflar-üstü hakemlik iddialarından halkın isteğini bilmek varsayımına ve onun adına konuşmak alışkanlığına kadar, mutlak ve tek hakikat anlayışından bilim fetişizmine kadar bütün tezlerin ve özelliklerin temelinde yatan, bu somut ihtiyaçtır.

Bu tezler karşısında halkın ve özellikle işçi sınıfının yeri neredeir, çıkarı neredeir, tavrı, yorumu ne olmalıdır sorusunun en güzel bir cevabı ise, Ankara'da yayınlanan bir sendika organının 1 Ocak 1972 tarihli sayısında şöyle verilmiştir:

"İşçi sınıfı ile öteki bütün emekçi kitlelerin sessiz durmasını savunun, onların eylem gücünü ellerinden alarak 'kitleler cahildir' yaygaralarıyla işçi sınıfı adına ve yararına hareket ettiklerini sananlar, açıkça ve kesinlikle işçi sınıfının can düşmanıdırlar. (...) Demokratik ve Anayasal bir ortamın yaratılması için mücadele etmeyenler, gerekçeleri ne olursa olsun, istedikleri kadar devrim, reform ve benzeri yaldızlı sözcükleri kullansınlar, bunlar, çalışan kitlelerin sömürülmesinin devamını isteyenler ve kitlelerin insanca yaşamaları demek olan kurtuluşlarının karşısında olanlardır.

Emekçiler, sorunlarının çözümünün kendi inisiyatiflerine bırakıldığı bir ortamın savunucularını 'Dostları,' sorunlarının çözümünde kendilerine

figüranlık bile tanımayanları ‘Düşmanları’ olarak nitelemekten kaçınmamalıdır...”

## C. Bürokratların Siyasal Ekonomisi

Bir ideoloji hangi toplum kesiminin ihtiyacının formül halindeki ifadesi ise, o ideolojinin siyasal ekonomisi de öncelikle aynı toplum kesiminin çıkarlarını kollayacak, savunacak, devamlılığını sağlayacaktır.

Bu değişmez bir kuraldır. Toplumdaki başka kesimlerin çıkarlarıyla paralellikler ya da çelişkiler ancak bu kuralın çerçevesinde açıklanabilir ve anlaşılabilir.

1. Kimin Adına?

12 Mart iktidarı, bürokratik ideolojinin sınıfsal tercihlerini, siyasal ekonomisini (économie politigue) beraberinde getirmiştir. Bu siyasal ekonominin büyük özelliği, çok eskilere uzanması, deneylerden geçmiş ve köklü olmasıdır. Bir toplum kesimi olarak bürokrasinin daha 14. yüzyıldan başlayarak Osmanlılarda, edindiği nitelikler ve ayrıcalıklarla, Cumhuriyet'in ilk dönemindeki (1923-46) tecrübelerle, 12 Mart'ın siyasal ekonomisi arasında açık bir süreklilik vardır.

Osmanlı devletinin yapısal özellikleri, toplum katlarının sıralanışı ve kendi aralarındaki ilişkileri Avrupa örneklerinden farklı biçimde etkilemiştir. Farklı gelişmelere yol açmıştır. En büyük üretim aracı olan toprağın kural olarak devletin mülkiyetinde bulunması nedeniyle, devlet yönetimi öncelikle patrimonyal ve bürokratik bir hizmet niteliği almıştır. Prof. Şerif Mardin, "Patrimonyal bürokrasi" çizgilerinin Osmanlı Devleti'nin "en ayırt edici yönü olarak"" ve "kuruluşundan hemen sonra belirdiğini" kaydetmektedir.

Osmanlı toplumundaki mülkiyet ilişkileri, bürokrasinin hem çok güçlü olmasında hem de kendi kişiliğine özgü bir fonksiyonellik kazanmasında başlıca etkendir. Özel sermaye sahibinin bir "iktidar mihrakı" olamadığı bu çerçevede, devlet hizmeti "sahibinin" önemi artmış, iktidar içindeki "özerkliği" kendini kabul ettirmiştir. Böylece, devlet hizmetinin sahipleri zümresi, bürokrasi, Osmanlı toplum yapısındaki ayrıcalığına dayanarak Batı Avrupa'daki benzerlerinin gelişme çizgisinden çok farklı ve çok önemli bir işlev kazanmıştır. Bir "sınıf"mış gibi davranmış, zümre olarak devamlılığını sağlarken kendi ideolojisini ve siyasal ekonomisini de oluşturmuştur. Batı Avrupa'yı hareket noktası olarak alan genel modelinin yanı sıra Asya toplumlarının özgül koşullarından ötürü Marx'ın ortaya koyduğu fakat

geliştirme imkânını bulamadığı “Asya tipi üretim tarzı” kavramı, bir bakıma, bu “bürokratik” ayrıcalığın saptanmasının sonucudur.

Prof. Mustafa Akdağ’ın farklı yaklaşım yöntemleriyle vardığı gözlemler de, Osmanlı toplum yapısının bürokrasiye sağladığı olağanüstü gelişme ve yönetme imkânlarına ışık tutuyor: Osmanlı toplumunda gelir dağılımı, kazanç, sömürü gibi olgular, Akdağ’a göre, “fonksiyonel” ayrışımların öncelikle etkisindedir. Toplumdaki sosyal farklılaşma, üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olmak kadar (ki bu uzun bir süre istisna kalmıştır), sosyal zümrelerin “fonksiyonel” özelliği ile belirlenmiştir. Yani, devlet hizmeti görmek, bu toplumsal yapıda, üretim aracı mülkiyetine sahip olmanınkine benzer sonuçlar vermiş, benzer imtiyazlar getirmiştir. Kaldı ki, Osmanlı bürokrasisinin hizmet karşılığında aldığı çoklukla, belirli üretim araçlarını kullanmak ve gelirine el koymak yetkisidir. Ancak bu yetki bir mülkiyet hakkı gibi bağımsız değildir: Hizmetin varlığı ve süresi ile sınırlanmıştır.

Bu özellikleri taşıyan bir sosyal yapının olağanüstü güçlerle donattığı özgül ve büyük ölçüde özerk kıldığı bürokrasi, kendi çıkarlarının sürekliliğini özenle korumuştur. Kendi dışındaki iktidar kaynaklarını, muhtemel iktidar rakiplerini ya da ikinci dereceli ortaklarını, kendi iradesine bağımlı kılmıştır. Baskı altında bulundurmuştur. Prof. Mardin’in deyişiyle, “... Patrimonyal hizmetin başındaki seçkinler, meşru iktidar yapısı sınırları dışında görünen herhangi bir iktidar kaynağını dikkatle denetleri altında tutmaya aşırı bir özen göstermişlerdir.”

Cumhuriyet’in 1923’te işbaşına gelen yönetici kadroları, doğrudan doğruya Osmanlı bürokrasisinin devamı niteliğindedir. Hem yetişme tarzları ve anlayışları bakımından hem de tek tek kişiler olarak Cumhuriyet’i ilân eden Paşalar Osmanlı ordusunda ve Osmanlı bürokrasisinin geleneklerinde yetişmiş, yükselmiş, Paşalığa ulaşmış kimselerdir. Hemen hepsi, İttihat ve Terakki’nin tezgâhından geçmiştir. Osmanlı bürokrasisinin kendi sürekliliği, göreceli özerkliği ve iktidardaki yeri açısından benimsemiş olduğu bütün tezlerin ve kendi dışındaki iktidar kaynaklarına karşı takındıkları tavrın Cumhuriyet’in seçkin bürokratları tarafından aynen sürdürülmesi, doğaldır.

Bu çerçevede oluşan siyasal ekonomi, bürokrasinin geçmişteki tercihini şimdi cumhuriyetin daha modern kalıplarında fakat özünü koruyarak tekrarlayacaktır. Bu siyasal ekonominin başlıca özelliği, bürokrasinin kendi dışındaki iktidar ortaklarına (burjuvazi) ve muhtemel rakiplerine (işçi sınıfı,

halk) karşı açık bir “hükmetmek” ihtiyacından yola çıkmasıdır. Cumhuriyet burjuvazisi, “mesleki faaliyetlerini yürütmekte özerk, fakat iktisadi işlerin yürütülmesinde bürokrasinin mutlak siyasal denetimi altında tutulan bir sınıf olacaktır.” Tek parti döneminin bürokrat kökenli yöneticileri burjuvaziyi adetâ şüphe ile izleyecek, kendi dünya görüşlerine uymaya –onu– zorlayacaklardır. Buna karşılık, halk kitleleri de bürokratik ideolojinin koyduğu sınırlar içine hapsedilecek, burjuvazinin de çıkarları uyarınca, halkın sosyal gelişmesi engellenecek, siyasal yaşantıya katılması ise geciktirilecektir. Bürokrasinin sermaye ve halka karşı izlediği bu politika, kendi çıkarlarının ve devamlılığının uzun süre vazgeçilmez ön şartı olmuştur.[18]

Bürokratik siyasal ekonomi, bu özellikleriyle, pratikte şu tavırları getirmiştir:

1) Siyasal ekonomi, sermaye karşısında iki ayrı işlevi olan bir tutum izlemiştir. Bu siyasal ekonomi, bir yanıyla, sermayenin silâhlı koruyuculuğu işlevinin ekonomik ve yasal plandaki uzantısıdır. Ekonomik ve siyasal yasalar aracılığıyla, sermaye, işçi sınıfının ve daha genel bir deyişle halkın karşısında güvenliğe alınmaktadır. Çağın koşulları uyarınca değişen çözümlerle işçi sınıfının gelişimi elden geldiğince geciktirilerek, sermayenin yararına sonuçlar sağlanmıştır. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, işçi sınıfı gelişimine karşı sermaye ile beraber korunmakta olanın aynı zamanda bürokratik öncelikler ve ortak çıkarlar olduğudur.

Söz konusu siyasal ekonominin sermaye karşısındaki geleneksel tavrını belirleyen ikinci özellik, iktidar içi sürtüşmelerin ve rekabetin ürünüdür. Bürokrasi, burjuvaziyi kendi denetimi altında bulunduran, fazla gelişip iktidardaki ağırlığını artırmasına imkân tanımayan bir siyasal ekonominin uygulayıcısı olmuştur. Prof. Mardin’in çok doğru şekilde belirlediği gibi, Atatürkçüler, burjuvazinin “mesleki” hürriyetini tanımışlar fakat onun yüksek düzeydeki ekonomik karar gücünü sınırlamışlardır. İktidar içindeki kendi yararına işleyen güç dengesini bürokrasi koruyabildiği sürece, siyasal ekonominin bu sınırlayıcı özelliği devam etmiştir. Böylece, Bürokrasi, kendi dışındaki bir iktidar mihrakının gelişmesini –tarihsel önceliklerinden yararlanarak– geciktirmiş; sermayenin güçlenerek bürokrasiyi yerli yerine oturtmasını uzun süre engelleyebilmiştir. 12 Mart’ta yeni örneklerini veren Atatürkçü siyasal ekonominin bu özelliği, 1923-46 döneminde en açık biçimde sergilenmiştir. Bürokrasinin kendi rakiplerinin gelişmesini önlemeye dönük olan bu anlayışı, kaçınılmaz olarak rakipleri güçlendiren

“ekonomik büyümeyi” de bürokrasi açısından “tehlikeli” bir olgu durumuna getirmiş; 1923-50 durgunluğunun başlıca nedenlerinden olmuştur.

2) Sermaye karşısındaki kollayıcı ve koruyucu tavrın doğal sonucu, siyasal ekonomide halk kitlelerinin en son düşünülecek bir yere konmasıdır. Öncelikle bürokrasi ve burjuvazi yararına çizilen bir çerçevede, bu iki gücün çıkarlarıyla çeliştiği her noktada halk en geri plana itilmiştir.

3) Bürokrasinin siyasal ekonomisinde yüksek seçkinlerce ve “tarafsız” olarak, sınıflar-üstü ya da partiler-üstü “hakem” olarak, soyut “bilimin” gösterdiği çözümler, topluma kabul ettirilir. Topluma yukarıdan indirilen bu düzenlemelere verilen iddialı isim, reformdur; reformculukta, 12 Mart dönemindeki gibi bir “fetişizm” ölçüsüne bile varılabilir.

Toplumun tepede alınan kararlar uyarınca biçimlenmesini öngören bu reformizm, soyut bir amaç değildir. Bir sosyal güç olarak bürokrasinin somut yarar ve ihtiyacının da sonucudur. Toplumu “düzeltmeyi” bürokratik seçkinlerin tekeline veren bir anlayış, tabiatıyla, onları çok önemli ve vazgeçilmez kılacaktır. Toplumun bütün sınıf ve zümreleri, reformu yapmak yetkisine sahip olanları kollamak, hoş tutmak zorunda kalacaktır.

Reformculuğun bir başka işlevi ise, bürokrasinin maddi ve siyasal yararlarına uygun çerçevenin kurulmasıdır. Örneğin, askeri teşkilâtlanmada yapılan bir reform subay sayısını arttıracaktır. Ya da, idari reform yeni ve karmaşık mekanizmalar getirerek bürokrasinin maaşlarını yükseltebilecektir, vb.

4) Sonuç olarak, bürokratik ideoloji öncelikle hangi toplum kesiminin ihtiyacını ifade ediyorsa, siyasal ekonomisi de aynı toplum kesiminin siyasal ve ekonomik çıkarını öncelikle kollayacaktır. Bu zümrenin gücünü ve yerini sürekli kılmayı, onu geliştirmeyi amaçlayacaktır. Bürokrasinin milli gelirden payını arttırmaya ve onun hükmettiği kuvvetin nicel ve nitel büyümesini gerçekleştirmeye çalışacaktır.

Şimdi, bu siyasal ekonominin 12 Mart’ta verdiği örneklere bakalım:

2. 12 Mart’ın Tercihleri

l970’ler Türkiye’sindeki uygulama, üç noktada özetlenebilir: 12 Mart ideolojisinin siyasal ekonomisi, önce, sermayenin koruyuculuğu niteliğiyle tutarlı olarak işçi sınıfını bütünüyle etkisiz kılmaya yönelik bir davranış içinde olmuştur. Bunda, başarı da kazanmıştır. Sonra, kendi tarihsel tezleriyle 1970 sermayesinin çıkarlarını bir reformculuk programında birleştirmeye, sermayeyi bir ölçüde kendi vesayeti altına sokmaya kalkışmıştır. Bunda onu bekleyen başarısızlıktır (başarısızlığın nedenlerini

ileriki bir bölümde inceleyeceğiz). Ve nihayet, 12 Mart'ın siyasal ekonomisi, temsil ettiği ideolojinin sahiplerine çeşitli zümresel yararlar sağlamıştır.

(a) 12 Mart'la birlikte, Türkiye'nin işçileri üzerine karanlık bir perde kapanır. İşçi, hem ekonomik hem de siyasal mücadeleden yoksun bırakılarak sermaye karşısında çaresizliğe ve çok daha insafsız bir sömürüye hedef kılınır: Sıkıyönetim Komutanlıklarınca, Türkiye'nin bütün sanayi merkezlerinde (İstanbul, Kocaeli, Adana, İzmir, Ankara, Zonguldak) grev yasaklanmış, "izne" bağlanmıştır. Sendikal çalışmalar ve eğitim seminerleri, işçi toplantı ve gösterileri de "izinle" mümkündür ve fiiliyatta yasaktır. Sonradan çıkarılan Dernekler Kanunu ise, sendikaların bildiri ve yayın imkânını da sınırlamıştır. Bazı illerde, bu da yasaktır. İşçi sınıfının ekonomik mücadele aracı olan sendikalar, 12 Mart'la birlikte derin bir sessizliğe mahkûm edilmektedir.

12 Martçıların getirdiği siyasal ekonominin dolaylı bir sonucu ise, işçi sınıfını öteki dayanaklarından koparmakta, gücünü sınırlamaktadır: 12 Mart'tan sonra, sosyalist parti kapatılmıştır. Sosyalist yayınlar susturulmuş, sosyalist yazarların hemen hepsi ya kovuşturmaya uğramış ya da yazma imkânı kaldırılmıştır. Çoğunluğun çıkarlarına yakın olan üniversite öğretim üyeleri, aydınlar, sendikacılar gözaltına alınmış, sindirilmelerine çalışılmıştır. Başka bir deyişle, işçiler, kendi ideolojilerinin, kendi siyasal kuruluşlarının ve kendi yandaşlarının gücünden de, 12 Martçıların eliyle yoksun bırakılmıştır bu dönemde.

Bütün bu gelişmeler şaşırtıcı değildir; bürokratik siyasal ekonomi geleneğine tamamen uygundur. Böylece işçi sınıfı olanca çaresizliğiyle ve elleri kolları bağlı olarak sermayenin insafına terk edilmektedir. Sermaye ise dolaylı olarak güçlenmekte, karşısındaki sınıfla ilişkilerinde olağanüstü bir hareket serbestliğine 12 Martçılar tarafından kavuşturulmaktadır. Sonuç meydandadır: İşçi sınıfının sosyal ve siyasal gelişmesi iki buçuk yıl askıya alınmış; görülmemiş bir pahalılık sermaye yararına ve ücretli aleyhine büyürken işçi sınıfı son yirmi yılın en zor günlerini yaşamıştır. 1971'de işçilerin geçinme indeksi ortalama ücret artışından yüzde 5, 1972'de yüzde 6 oranında daha hızlı yükselmiştir. Yani, işçi, ekonomik durumunu geliştirmek şöyle dursun her iki yılda da bir önceki yıla oranla yoksullaşmıştır. 12 Mart dönemi, artıkdeğer oranını büyütmek için sermaye açısından gerçekten olağanüstü imkânlar getirmiştir.

(b) Bürokratik siyasal ekonominin büyük özelliği olan reformculuk, 12 Mart'ta komik hattâ trajik örnekler vermiştir. İdeolojinin Bonapartist özelliklerini, sınıflar-üstü (12 Mart'ta partiler-üstü) hakemlik iddialarını yansıtan bu reformculuk deneyi, 12 Mart'ın ve ideolojisinin anlaşılmasına yardım eden ipuçları da getirmiştir.

"Reformların gerçekleştirilmesi", "reformcu hükümetin kurulması," 12 Mart'ın resmi gerekçeleri arasındadır. Bu reformcu hükümet ise, bir büyük özel bankanın danışmanlığından transfer edilen Maliye Bakanı'nın "... kimseyi taciz etmeden para bulacağız" vecizesiyle ve aynı banka çevresinden Tarım Bakanlığı'na getirilmiş bir profesörün toprak reformculuğuyla işe koyulur. Böylece, Muhtıra'da belirtildiği üzere, "... Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak" hükümet kurulmuş olur.

Bürokratik siyasal ekonominin belli birkaç saplantısından olan reformculuk, bürokrasinin kendini önemli kılmak ihtiyacını cevaplayan bir araç niteliğiyle 12 Mart'ta ortaya konmuştur.

Türkiye'yi kurtaracak reçeteleri hazırlamak ve uygulatmak misyonu Komutanlar tarafından yüklenilmiş, Beyin Takımı aracılığıyla pratiğe aktarılmıştır. 12 Mart'ın reform programı, tarihsel bürokratik tezlerin, bu zümre olarak bürokrasinin çıkarlarının, bürokratik fantezilerin, sermaye çıkarlarının, soyut ilericilikler ve yardımseverliklerin bir karışımıdır.

Küçük-burjuva radikalizminin 1971 Türkiye'sinde ortaya koyduğu reform programı, sermayenin sanayi kesimince istenmekte olan değişimlerle özünde aynıdır; aralarında öze ilişkin bir fark yoktur.

Tarihsel bürokratın siyasal ekonominin 1971 versiyonu değerlendirilirken gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır bu.

Sanayi kesimi, öteden beri ve sivil radikallerin şaşkın bakışları arasında "Atatürkçü" reformlardan çoğunun savunucusu kesilmiştir. Geleneksel bürokratik reform programı ile özel sanayinin değişim talepleri arasında ve daha 12 Mart öncesinde açık bir özdeşleşme vardır. Gelişen sanayinin yeni özlemleri, Atatürkçülerin kendi tekellerinden sandıkları birçok konuyu kapsamaktadır. Örneğin, İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal, 12 Mart Muhtırası'ndan beş gün kadar sonra yapılan ve 21 Mart 1971 tarihli Milliyet gazetesinde yayınlanan "Forum"da şunları söylemektedir:

"Türkiye reformist bir çabaya yönelecekse, birinci mesele eğitimdir. Eğitim sisteminden, tekniğe yöneltmeye, üniversite reformuna, hocaların,

öğrencilerin hepsinin birden reforma tabi tutulmasına kadar her şeyi anlıyoruz.

Toprak ile tarımda randımanı arttırma meselesi bizi derinden ilgilendiriyor.

Devlet altyapıya bütün gücüyle yönelmelidir ve ağır sanayi ile madenleri devlet işletmelidir.

Vergicilik ve sosyal adaletle ilgili reformlar üzerinde de durmalıyız... Yapılacak reformlarda vergilenmeyen sektör ve vergisini ödemeyen kişilere vergi verdirtmek devletin baş görevi olmalıdır.

Devlet idaremiz, özel idarelerden en merkeziyetçi Ankara'ya kadar hâlâ elli yıl önceki geleneklerle çalışır. Etkin hiçbir faaliyeti yoktur. (...) Bütün bürokrasiyi bugünkü ihtiyaçlara göre reforma tabi tutmak Türkiye'nin acil bir problemidir.

Ekonomik açıdan geri kalmış bir ülkeyiz. Fakat 1961 Anayasamız, Batı Avrupa'nın birçok ülkelerine model olacak ilerilikte kaleme alınmıştır. Eğer bunda ekonomik gelişmemizi aksatan bazı maddeler var ise, bunları cesaretle ele alıp tadil etmeliyiz."

Görüldüğü gibi, Soysal'ın önerileri 12 Mart reformculuğunu nerdeyse tümüyle içermektedir: "... Hocalardan öğrencilere kadar hepsini reforma tabi tutan" Üniversite ve Eğitim reformu; Toprak ve Tarım reformu, Maden reformu, Vergi reformu, İdari reform ve en ilginci "Anayasa reformu," 12 Mart'ın reformculuk programında yer alacaktır. Bu son derece doğaldır ve sanayi sermayesinin 1970'lerdeki somut çıkarları doğrultusundadır. Nitekim, bu reformların çoğu uygulamaya konacaktır.

Siyasal ekonominin 12 Mart reformculuğu, başka somut ihtiyaçların da karşılanmasına yaramıştır: Reform reçetelerini ve karar merkezlerini elinde tutan asker-sivil bürokratları önemli ve vazgeçilmez kılmıştır. Reformculuk, 12 Mart hükümet darbesinin "meşru" ve görünürdeki gerekçesi olarak sunulmuştur. Komutanların, taşıdıkları misyonun "kutsallığına" inanmak ihtiyacını cevaplamıştır. Nihayet, bazı saf "ilericilerin" 12 Mart'taki desteğini sürdürmek için 12 Martçıların başvurduğu bir kurnazlığının ifadesi olmuştur.

Reform, bütün 12 Martçıların ağzından düşmeyen sihirli sözcüktür. Muhtıra'nın gerekçesinde, hükümetlerin programında, Komutanların dilinde reform vardır. Meclis'in reform isteksizliğine karşı reformcu komutanlar hemen ortaya çıkarak ihtarda bulunmaktadır. Örneğin, Orgeneral Faruk Gürler, şöyle demektedir: "Türkiye'nin ilerlemesi için

reformlara ihtiyaç vardır. Bunların karşısına şu veya bu taktikle çıkmak fayda getirmez. Bu usuller bilinmektedir. Bizim gerileyeceğimizi sananlar aldanmaktadır...” Gürler, bu sözlerine, 12 Mart’ın ve kendisinin şu ilginç reform yorumunu eklemektedir: “Atatürk’ün hepimizin üzerinde durduğu çeşitli vecizeleri vardır. (Ne mutlu Türküm diyene) sözü nasıl bir mana taşıyorsa, Atatürk’ün (Durmayalım, düşeriz) sözünün de özel bir anlamı vardır. Bu söz, reformları ifade ediyor...”

Bu tür reformculuk anlayışı kendi zümresel çıkarlarına ve dünya görüşlerine denk düşen küçük-burjuva aydınları, tutkun oldukları reformculuk uğruna 12 Mart’ın kendilerine de ters gelen nice uygulamasının derinini görememiştir. Bu gibiler, “... 12 Mart’ın asıl amacı aslında şuydu, Komutanların görüşü buydu, oysa hain Demirel tarafından bu amaç saptırıldı” benzeri “ciddi” Muhtıra yorumculuğuna koyulmuşlardır...

Toprak reformu ön tedbirler tasarısı Meclis Komisyonu’nda görüşülürken, eski Tarım Bakanı Bahri Dağdaş’ın “... Marksist-Leninist” nitelemesi üzerine, chp milletvekili Turan Özgüner şöyle diyor: “... Tasarı Marksist, Leninist değil, Militaristtir...”

Militarizm, 12 Mart reformculuğunun ilginç özelliklerindendir. Gerçekleşen yahut sözü edilen reform tasarılarının bir bölümünde militarist anlayışın izlerini görmek mümkündür. Anayasa “reformu,” sermayenin çıkarları doğrultusunda topluma militarist bir disiplin getirmenin tek başına şaheseridir. Anayasa değişimleriyle, halkın yararına olan çeşitli haklar militarist reformculuğun siyasal ve ekonomik tornasından geçirilmiştir. Yükseköğrenim reformu, eğitime asker-bürokratların Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla etkilerini uzatmaları anlamınadır, vb.

Sonuç olarak, uygulanan siyasal ekonominin 12 Mart reformculuğu bir yanıyla başarılı öteki yanıyla başarısızdır: Bürokratik çıkarlarla sermaye çıkarlarını birleştiren reform girişimleri sonuca ulaşmıştır. Anayasa reformuyla işçi sınıfı aleyhine değişiklik getirilmesi, öğrenim reformu gibi. Başarısızlık, tarihsel bürokratik anlayışın günümüz kapitalizmiyle çeliştiği noktalarda ve sermayeye yeterli güveni vermediği alanlardadır. Bir “pazarlama ve ticaret reformu,” daha düşünce halindeyken sermayenin büyük tepkisini çekmiş ve adı dahi unutulmuştur. Temelinde özel sanayinin çıkarları da olan madencilik reformu sadece sermayenin öteki kesimlerince değil tehlikeli örnek yaratılmasından çekinen sanayiciler tarafından da önlenmiştir. Bürokratik radikalizmin tarihsel özlemlerini yansıtan ve

sermayeyi kendine bağımlı kılmak hayâllerini yaşatan reformculuk deneyleri burjuvazi tarafından geri çevrilmiştir.

12 Mart siyasal ekonomisinin reformculuğu, sermayenin güçlenmesine ve antidemokratik özlemlerine bürokrasinin hizmet ettiği ölçüde başarılıdır. 1970'ler Türkiye'sinden bunun başka türlü olması zaten mümkün değildir.

3. Bürokratik Harcamalar ve Büyüme

12 Mart'ın özü küçük-burjuva radikalizminin ve özellikle bürokrasinin ideolojisi olduğuna göre, 12 Mart uygulamasının bürokrasiyi gözetmesi doğaldır. Bürokrasinin bir toplum kesimi olarak kendini kuvvetlendirmesinde 12 Mart eşsiz bir fırsat yaratmıştır. Bu dönemin siyasal ekonomi kararlarından özellikle askeri harcamalara ilişkin olanlar ilgi çekicidir.

Konuya girmeden önce bir noktanın üzerinde durmak gerekiyor: Bir ülkenin askeri harcamalarını arttırmaya hem de çok büyük ölçüde ve halkının ekonomik zorunluklarını hiçe sayarcasına arttırmaya ihtiyacı olabilir. Ancak bu ihtiyaç, 12 Mart Türkiye'sindeki gibi yangından mal kaçırırcasına tespit edilmez. Askeri büyük harcamanın niteliği kamuoyundan son âna kadar uzak tutularak, tartışmalar önlenerek, tartışanlar neredeyse vatana hıyanetle suçlanarak milyarlarca liralık planlar yapılmaz.

Oysa, 12 Mart, aynı zamanda bürokrasinin zümre olarak gücünü arttıran ve halkın ekonomik gelişmesini etkileyecek önemde olan dev askeri harcamaları getirmiş ve bunların kararını "milli menfaat" gerekçelerinin ardında ve sessizlik içinde aldırtmıştır.

Bu görünüm, harcamaların gerekliliği üzerinde haklı bir kuşku yaratmıştır. Uygulamanın öncelikle bürokrasinin damgasını vurduğu bir dönemde yer alması, kuşkuya kuvvet kazandırmıştır.

Şimdi, 12 Mart'ın bu alandaki uygulamasını izleyelim:

Bürokrasiye, öncelikle asker bürokrasiye ait olan bir ideolojinin siyasal ekonomisi, herkesten önce bu toplum kesimini önemli ve sürekli kılmaya, ona yeni çalışma alanları açmaya, onun maddi gücünü büyütmeye yönelik olacaktır. Bürokrasiye hem yeni kadro imkânları getirecek hem de bürokrasiyi toplumun öteki kesimleri gözünde biraz daha vazgeçilmez, biraz daha çekinilir yapacaktır.

12 Mart'ın siyasal ekonomisi, bu doğrultudaki ilginç örneklerle doludur.

Dönem, Milli Savunma Bütçesi'nin nato'nun bütün rekorlarını kırarak 1971'de 1970'e oranla yüzde 30 arttırılmasıyla açılır. Bu, Türkiye

durumundaki bir ülke için inanılması zor bir askeri harcama örneğidir.

nato'nun içinde Amerika'dan sonra en büyük orduya nato ülkelerininin en yoksulu Türkiye'nin sahip olması bir yana, aynı Türkiye askeri harcamalarını da rekor düzeye çıkararak nato'nun büyük yükünü omuzlamaktadır. nato tarafından açıklandığına göre, Türkiye'nin 1971'deki savunma bütçesi artış oranını (yüzde 30) en yakından izleyen ülke Federal Almanya'da, bu oran sadece yüzde 14'tür. Geçmişte askeri harcamaları çok sınırlamak gibi bir özelliği olan bu ülkeyi, yüzde 13'le Yunanistan izlemiştir. On dört nato ülkesinin savunma bütçelerinde ortalama büyüme hızı ise, 1971'de sadece yüzde 2'dir... Türkiye, askeri harcamaları yılda yüzde 2 artan bir zengin ülkeler topluluğunda aynı harcamayı yüzde 30 arttıran en yoksul ülke olmak gibi cidden ilginç bir rekor kırmıştır...

12 Mart döneminin önemli bir uygulaması, remo Programı uyarınca ve "Silâhlı Kuvvetler'in Reorganizasyonu" gerekçesiyle 16 milyar liralık bir özel fonun Savunma Bakanlığı emrine ayrılmasıdır. On yılda harcanması öngörülen bu fonun özellikle uçak ve modern silâh alımına ayrılacağı anlaşılmaktadır. 1973 bütçesinde, "savunma özel yatırım ve giderlerinin" toplamı, 2 milyar 189 milyon lirayı bulmuştur.

Türkiye gibi bir ülkede halkın ekonomik yararına kullanılabilecek dev yatırım imkânlarını ekonomik açıdan kısır bir alana yöneltmek, ancak geniş araştırmalardan ve uzun tartışmalardan sonra karar verilebilecek "ciddi" bir iştir. Oysa, 12 Mart döneminin "reorganizasyon" kanunu, yılda ortalama 1,6 milyarlık (yaklaşık olarak üç tane Boğaziçi Köprüsü) bir imkânı, üzerinde doğru dürüst konuşulmadan ve acele kaldırılmış ellerle Meclislerden geçirtip askeri harcamalara yöneltmiştir. O dönemin susturulmuş Türkiye'sindeki suskunluğu bile geride bırakan bir sessizlik içinde...

Türkiye'nin olağanüstü askeri harcamalara karar verip zengin bir alıcı gibi silâh piyasasına müşteri yapıldığı bu yıllar, büyük satıcı Amerika'da silâh sanayiinin ve devletin uyguladığı yeni yöntemlere ilginç şekilde denk düşmüştür.

Vietnam Savaşı'nın sonuna yaklaşmasıyla, Amerikan sanayi çevreleri haklı bir kuşku içindedir: Eğer alınmaya çalışılan tedbirler başarılı olmazsa ve eğer yeni silâh tüketim usulleri geliştirilmezse, sonuç bütün sanayiyi etkileyen bir alanda bunalım olacaktır. abd sermayesinin büyük sözcüsü Fortune dergisinin Temmuz 1970 tarihli sayısında bildirdiğine göre, ateşkesi izleyen ilk iki yılda barışın savaş sanayiine vereceği zarar şöyledir: Silâh ve cephane yapımcıları için 3 milyar 200 milyon dolar: Yaptığı

uçakların bir bölümü askeri olan ve orduya satılan şirketler için l milyar 700 milyon dolar. Ayrıca, “... satışların, dolayısıyla üretimin düşmesi nedeniyle bu sanayi dallarında çalışan 225 bin işçi işini kaybedecektir...”

Ufukta gözüken barışın –ve zararın– bu ölçüde ürkütücü olması nedeniyle, abd, daha 1967’de bir “Bakanlıklar arası komisyon” kurarak “savaş bitiminin yaratacağı ekonomik sorunların çözümünü” araştırmaya koyulmuştur. Savaş sanayii ile birlikte çalışan komisyonun amacı, kapanacak pazarın abd ekonomisine ve ilgili şirketlere mümkün olan en az zararın vermesini sağlamaktır. Komisyonun çalışmaları sonucunda, ortaya şu öneriler çıkmış ve bu yolda girişimler başlamıştır: 1) Savaş sanayiindeki şirketlerin kendi alanlarını genişleterek barışta da kullanılabilecek ürünlerin yapımına önem vermeleri; 2) uçak yapımcılarının sivil kullanıma dönük üretimi arttırmaları; 3) silâh, cephane ve uçak şirketlerinin Amerikan devletine değil başka devletlere satış imkânlarını genişletmeleri.

Planlı olarak yürütülen çalışmalar, 1970’ten başlayarak olumlu sonuçlar vermiştir. Bir yandan savaş sanayii üretimindeki “sivilleşme” gelişirken öte yandan yeni silâh pazarları yaratmanın en başarılı örnekleri verilmiştir.

Durum, bir bakıma, Kore Savaşı ve Cezayir Savaşı sonrasının tekrarıdır: Kore Savaşı bitiminde abd savaş sanayicileri ve abd devleti, her çeşit fırsatı yaratarak yeni alıcılar bulmuştur. Cezayir sonrası ise, Fransız savaş sanayiinin dünyaya yayılmasına ve günümüze dek süren bir önceliği kapmasına sahnedir. Yeryüzünde ne zaman büyük bir savaş bitse ve geniş bir tüketim alanı kapansa, bütün ülkeler silâh komisyoncularının adetâ hücumuna uğramaktadır. Silâh satıcıları ellerindeki malı ne yapıp yaparak başkalarına satmaya, insanların barışçı alanlarda kullanabilecekleri kaynakları kendilerine çekmeye uğraşmaktadır.

Vietnam sonrasında, gözde pazar Akdeniz ve Ortadoğu’dur. İran, yeni ve dev bir silâh alıcısı olarak yaratılmıştır. Onu, Suudi Arabistan ve petrol üreticisi körfez Şeyhlikleri izlemektedir. Yunanistan ve Türkiye ise, aynı “yeni” alıcılar kategorisindedir: Eskiden abd devleti tarafından ve daha küçük ölçüde verilen silâhlar, şimdi daha geniş şekilde ve bizzat bu ülkelerce, satın alınacaktır. Nitekim, Türkiye’nin ekonomik gelişmesi nedeniyle artık askeri yardım almaması gerektiği, bunu kendi imkânlarıyla yapabileceği abd Kongresi’nde tartışılmıştır.

Türkiye’nin 12 Mart sonrasında ve acele kararlarla abd savaş sanayiine müşteri yapılıvermesi, silâh ve askeri uçak piyasasındaki bu konjonktürden ayrı düşünülemez.

12 Mart dönemindeki siyasal ekonomi uygulamasında yer alan harcamaların ilginç örneği, Amerika’dan satın alınması kararlaştırılan Fantom uçaklarıdır. Bu örnek üzerinde biraz durmak gerekir.

Türkiye’deki “Fantom olayı” ve buna ilişkin tartışma, Amerikan savaş sanayiinin yukarıda sözü edilen kritik dönemine rastlar. Bu dönemde, Yunanistan’a bol bol Fantom uçağı satılmaktadır. Bu arada Türkiye ile de bir satış pazarlığı mevcuttur. Önce 54 uçaktan söz edilmiş, daha sonra 40 Fantom’da karar kılınmıştır. Fantomların tanesi 75 milyon liraya geldiğinden, anlaşmanın tümü 3 milyar liralık bir uçak alımını kapsamaktadır.

Dönemin Savunma Bakanı Mehmet İzmen, chp Genel Başkanı Bülent Ecevit’in Fantom konusundaki eleştirisini basına verdiği bir demeçle cevaplarken (9/8/1972) uçak alımıyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır:

“Bu plan (Silâhlı Kuvvetler’in Reorganizasyonu), Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde de, üzerinde hassasiyetle durulmak suretiyle büyük bir tasvip görmüş ve planın süratle gerçekleştirilebilmesi için Milli Savunma Bakanlığı’na, gelecek yıllara geçici yüklemlere girişme yetkisi verilmiştir. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerimizin ateş ve hareket kabiliyetlerinin daha yüksek bir düzeye çıkarılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce kabul edilen bu yetki kanunu çerçevesinde sağlanacaktır.

Söz konusu Fantom uçaklarının satın alınması, bir yıldan beri hazırlanan bir reorganizasyon planının bir bölümünün uygulanmasından ibarettir...”

Adı geçen plan, Bakan’ın da belirttiği gibi 12 Mart döneminin ürünüdür. Ancak, kamuoyunda ciddi şekilde ve Meclis’te “... üzerinde hassasiyetle durularak” değil adetâ kamuoyundan gizlenerek kanun haline getirilmiştir. Bu tutum, Savunma Bakanı İzmen’in cevabında da kendini göstermektedir.

Bülent Ecevit’in Fantom kararını eleştiren demecinde yer alan “Yunanistan’la silâhlanma yarışının karşılıklı olarak durdurulması” önerisine, “Bu yüksek harcamanın sanayileşme alanına kaydırılması halinde pek çok fabrikanın kurulabileceği, istihdam yaratabileceği” görüşüne ve “... dışardan gelecek teşvikin yabancı silâh endüstrilerinin beslenmesi yönünde olabileceği” uyarısına karşı, Savunma Bakanı şöyle demektedir:

“Bu tür beyanların memleket yararına olmayıp, milli menfaatlerimize aykırı olduğunu ifade etmek isterim...”

12 Mart dönemindeki siyasal ekonominin askeri harcamalara ilişkin uygulaması, ifadesini Savunma Bakanı'nın bu sözlerinde bulan bir anlayışın gölgesinde yürütülmüştür. Koskoca ana muhalefet partisinin başkanı bile, en ılımlı eleştirisinin karşısında "milli menfaatlere aykırı" davranmak ve "memleket yararına olmamak" demagojisini bulmuştur. Bu yaklaşılmaz ve dokunulmaz tabuya –milyarlarca liranın söz konusu olduğu soruna– Ecevit değil de sıradan bir vatandaş ilgi gösterse, hele soru sorsa, o günlerin ortamında kendisini nelerin bekleyeceğini tahmin etmek zor değildir.

Savunma bütçesindeki artışlar ve 16 milyar liralık "reorganizasyon" planı nedir? Üç milyar liralık Fantom alım kararının en masum eleştirisi bile yetkilileri neden bu ölçüde sinirlendirmiştir? Bunlar gerçekten bir zorunluluk mudur, yoksa fuzuli bürokratik harcamaların, zümresel çıkarların, askeri araç satıcısı yabancıların etkisinde Türk halkına yükletilen faturanın örnekleri midir? Bütün bunlar neden gerekli ciddiyet ve açıklıkla tartışılmamış, tabuların gölgesinde ve aceleyle ve kuşkulara kapıları açarak uygulanmaya konmuştur?

Bu soruların cevabını bulmak, kolay değildir.

12 Mart siyasal ekonomisinin bir başka ilginç sonucu, döneme hâkim olan ideolojinin ve ideoloji sahiplerinin niteliği, çıkarları uyarınca, memur kadrolarındaki görülmemiş büyümedir.

12 Mart 1971'i izleyen dokuz ay içinde, 65.000 tane yeni memur kadrosu verilmiş; 1972'de buna eklenen 35.000 kadro ile 12 Mart 1971-73 arasında genel bütçeli idarelere alınan yeni memur sayısı 100.000'i bulmuştur.

Bu gelişmeyi de salt ekonomik ihtiyaçlarla ve yönetim zorunluluklarıyla açıklamak zordur. Türkiye gibi bütçesinin yarısını cari harcamalara ayırmak ve bu yüzden yatırımlarını sınırlamak durumundaki bir ülkede ve birdenbire gerçekleştirilen bu memur kadroları, bürokrasinin damgasını taşıyan bir dönemde bürokrasinin zümre olarak kendisini kuvvetlendirmek ve çoğaltmak isteğinden ayrı düşünülemez. 1972 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı'nı ap adına eleştiren İsmet Sezgin "... (gereksiz) bütçe harcamalarındaki artışla bürokrasi çarkındaki büyüme arasında" var olan ilişkiye dikkati çekmektedir. Sezgin, 1973 Bütçesi'ne ilişkin konuşmasında ise memur sayısındaki anormal yükselişe işaret ettikten sonra "personel giderlerinin devlet bütçesinin tamamını harcatacak bir kapsama yükselmesi" tehlikesinden ve "torba kadro ile yan ödeme yağmasından" söz etmektedir.

12 Mart siyasal ekonomisinin bürokrasiyi ve özellikle onun asker kesimini güçlendirmeye öncelikle önem vermesi doğaldır. Döneme egemen olan, bu toplum kesiminin ideolojisidir; yani, o kesim menfaatlerinin formül halindeki ifadesidir.

Bu çerçevede, bürokrasiyi sayıca kuvvetlendiren yeni kadro imkânları tabii ki yaratılacaktır. Bürokrasi en yeni silâhlara da hükmedecek, hem gücü artacak, hem de vazgeçilmez özelliği vurgulanacaktır. Devletin bütçesi gerekliliği yeterince tartışılmamış askeri harcamalara yöneltilecektir. Son değerlendirmede, siyasal ekonominin bu yanı bürokrasinin milli gelirden aldığı payı büyük ölçüde arttıracaktır. Payın bir bölümü bürokrasinin tüketim imkânlarını geliştirmeye, öteki bölümü onun emrindeki maddi araçları arttırmaya, son bölümü ise sayıca kuvvetlenmesine yarayacaktır.

Böylece, 12 Mart'ın getirdiği ideoloji doğrultusundaki siyasal ekonomi, bütünlenmektedir. Tarihsel bürokratik ideolojinin bütün özelliklerini 1971 şartlarında tekrarlayan bir uygulama olmuştur bu. Öncelikle bürokrasinin ve onun asker kesiminin dünya görüşü, sermaye karşısındaki hem yardımcı, hem de denetleyici tavrı, bu kez yardımcılık işlevi büyük ölçüde ağır basarak tekrarlanmıştır. Reformculuk anlayışı biraz daha büyük sermayenin ve onun öncü kesimi sanayinin doğrultusunda yenilenmiştir. İşçi sınıfına ve genel olarak halka karşı 1925'in Takrir-i Sükûn kanununun anlayışı uygulanmıştır. Nihayet, bürokratik ve askeri harcamaların büyük gelişmesi ile, tablo tamamlanmıştır.

*

Bir yanıyla bürokrasinin iktidarı olan 12 Mart, bürokratik ideoloji ve pratiğin 1970'ler Türkiye'sindeki sonuçlarını sergileyerek emsalsiz bir tarih dersi de vermiştir.

12 Mart, bürokratik tezlerin, bürokratların ve bürokrasinin –geçici bile olsa– bir zaferidir. Aynı zamanda, bu ideolojiye 1970'lerde güç sağlamış bir büyük yanılgının da sonudur: Bu ideolojiyi savunan radikal küçük-burjuva kesimlerinin bir bölümü tamamen kendi zümresel hattâ kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Bir başka bölüm ise, 1970'lerdeki uygulaması kaçınılmaz olarak iç ve dış egemen çevrelere hem de kayıtsız şartsız yardımlar getirecek bir ideolojiye, yanılgılar ortamının karanlığı nedeniyle katkıda bulunmuş; en azından, onun amaçlarına âlet olmuştur.

Bürokratik ideoloji ve sahipliği üzerine, işlevi üzerine yanılmaların ve yanılgıyla, bazen kasıtla dolu beyin yıkamalarının 12 Mart'ın oluşumundaki payı, gençlerin ölüme ve işkenceye yöneltilmelerindeki payı, azımsanacak gibi değildir. Ve 12 Mart uygulaması, bir ideolojinin gerçekte ne olduğunu, en küçük bir yeni aldanışa imkân vermeyecek biçimde apaçık ortaya koymuştur.

Bu, 12 Mart'ın Türkiye'ye hizmetidir bir bakıma. Kökenleri tarihte olan, herkesten önce bürokrasiye ait olan ve faşizmi andırır özellikler taşıyan bir ideoloji, bir bölüm insanın büyük acısı ve halkın genel geriletilmesi pahasına bile olsa 1970'ler Türkiye'sinde kendini sergilemiştir.

*

12 Mart, bürokrasinin, özerkliğini hiç değilse görünürde korumak, ona görünürde bile olsa yeniden kavuşmak için son çırpınışıdır bir bakıma. Ve bütünüyle kaybedişidir. Erim ve Onbirler, bir ölçüde özerk olarak iktidara ağırlık koymanın son deneyi ve yenilgisidir. 12 Mart döneminde, bürokratik tezler ve ideoloji, kendi öz partisini bile elinden kaçırmıştır. Koskoca bir chp, Atatürkçü ideolojinin ve "seçkinlerin" chp'si, yıkılıp gitmiştir. "Şapka devrimi diye bir şey olur mu, olmaz mı?" şeklinde Erim'le, Ecevit arasında 1970'te başlayan ikilik, "redd-i miras"tan geçerek İnönü'nün yıkılmasında ve partinin klâsik tezlerinden ve bürokratik kişiliğinden kopmasıyla son bulmuştur. Bürokratik, seçkinci anlayışın ve ideolojinin canlı tarihi İnönü, Osmanlı bürokrasisinin son yıllarından ittihat ve Terakki'nin, ondan chp'nin devraldığı İnönü, siyasetten 12 Mart döneminde ve acı bir sonla ayrılmıştır. İnönü'nün kişiliğinde, Osmanlı bürokrasisinin devirler boyu direnmiş en büyük temsilcisi ve son örneğidir, tarih sahnesinden çekilmekte olan.

Bürokrasinin dünya görüşü, 12 Mart'ta burjuvazinin tekelindeki hangi alana el atmış ve yeniden kendini özerk bir sınıfsal güç olarak ispata kalkışmışsa, hepsinde kaçınılmaz bir yenilgiye uğramıştır. Dönemin sonunda chp elden gider ve İnönü kaybederken, bürokratik siyasal ekonomi iddialı reform deneylerinin içinde yok olmuştur. Bürokratik, tepeden inmeci, sınıflar ve partiler-üstü bir yönetim anlayışı, beraberinde taşıdığı reformculukla birlikte 12 Mart'ın sonunda yıkılıvermiştir. Bu ideolojinin sözcüleri, üniversite ve başındaki temsilcileri birer birer etkilerini yitirmişlerdir. Düşünce meydanındaki son mercilerine, devrini çoktan

kapatmış birkaç ideologa sığınmıştır bürokratik tezler. 12 Mart, bir bakıma, bürokrasinin ideolojisine mezar olmuştur.

Bürokrasi, bir zümre niteliğiyle iktidarın asli unsuru olabilmek, daha doğrusu böyle gözükebilmek şansını tarih önünde belki son defa 12 Mart'ta elde etmiş... ve yitirmiştir, ilerde yeni örneklerine rastlanabilecek bir "seçkinler rejiminin" bürokratik özü görünürde özerk olmaya ne kadar çalışırsa çalışsın, onu bekleyen, ancak kesin ve kayıtsız şartsız bir yardımcılık görevidir...

# IV
# SERMAYENİN EGEMENLİĞİ

12 Mart'ın iktidarı, tek parti dönemindeki bürokratik iktidarın ancak sınırlı bir benzeri olabilirdi. 1970'lerin Türkiye'sinde sanayileşmenin etkisine girilmiş, sınıfsal çizgiler ve çıkarlar keskinleşmişti. Büyüyen bir işçi sınıfına karşılık, güçlü ve örgütlü sermaye vardır 1970'in Türkiye'sinde. Meslek Odalarında kenetlenmiş, yararlı dış ve iç ilişkilerini kurmuş, sınıf bilincine varmış, "oyak" aracılığıyla Silâhlı Kuvvetler'le ticari ortaklıklarda birleşmiş, "Diners Club" kartı taşıyan ve "Rotary Club"lere üye olmuş bir sermayedir bu.

Başka bir deyişle, bürokrasinin 12 Mart iktidarı, kendi ideolojisinin ancak "1970 Modeli" bir zaferidir.

Bu değişik ortam, militarist bir hareketin bizatihi kendisinde var olan bazı eğilimlere bütün özgürlükleri tanıyacak, imkânın her çeşidini sunacaktır: 12 Mart'ın bürokratları, kendi düşüncelerindeki sınırları aşmış bir çoğulcu demokrasiyi yıkmak, sol düşünceleri susturmak, ideolojilerini yaymaya çalışmak, karşıt görüşteki insanları yargılamak ve gereğinde astırmak yönünde alabildiğine özgür olacaklardır. Aynı özgürlük, sermayenin gönülden onaylamasına rağmen, askeri ve bürokratik harcamaları arttırmakta da kendilerine tanınacaktır.

Ne var ki, 1970'ler ortamının 12 Mart bürokratlarına tanıdığı imkân, burada sona ermektedir. Bundan sonrasında özel sermayenin de sözü vardır.

12 Mart'ın I. Erim Hükümeti, bir yandan bürokratik ideolojinin siyasal işlevini –işçi sınıfını sindirerek sermayeye destek olmak işlevini– burjuvazinin onaylayan ve gülümseyen bakışı altında uygulamaya koyacaktır. Bir yandan da, geçmişin tek parti iktidarına özgü, sermayeyi denetlemeye ve bürokrasinin tezlerini gerçekleştirmeye dönük deneylere de girişecektir.

Başka bir deyişle, 12 Martçılar, sermayenin siyasal programını uygularken, onun ekonomik programıyla yer yer çelişkiye düşen bir yol izlemek hayâline başlangıçta kapılacaklar; en azından, bu programla sanki bazı noktalarda çelişiyorlarmış gibi bir görünüm yaratmaya çalışacaklardır.

I. Erim Hükümeti'nin bu belirgin özelliğini ciddiye alanları ya da paylaşanları bekleyen, tabiatıyla hayâl kırıklığıdır. 12 Mart'ın sorumluluğuna ortak giren kimi sivil aydın, hangi işlevi taşıdığını ya da

kimin işine yaradığını bir türlü anlamak istememiştir: Yahut anlamış da anlamaz görünmüştür. 12 Mart'ın asker kanadı ise çok daha gerçekçi çıkmıştır. Tek yapabileceği şeyin bir noktadan sonra sermayenin istekleri olduğunu, kısa sürede fark etmiştir. Bir bölümü zaten başlangıçtan beri farkındadır bunun. Şikâyetçi de değildir.

Dünyayı ve Türkiye'yi hâlâ 1920'lerde sananların Türkiye'yi kurtaracak kutsal formülleri, 1970'in gerçeğine çarparak kısa sürede dağılıvermiştir. Gerçek, özel sermayenin kendi egemenliğini, bürokrasinin özerk görünme fantezisine bile imkân tanımayan bir kesinlikle kurmuş olduğudur. Bu egemenliğe ise –12 Mart'ın zaten böyle bir düşüncesi yoktur– ancak işçi sınıfının son verebileceğidir.

Bir de şu dersi getirmiştir 12 Mart: Bürokratlar için, 1920'lerin sınıfsal çelişkileri keskinleşmemiş ortamının nispi bağımsızlığı artık tarih olmuştur. 1970'ler Türkiye'sinde, bürokrasi ve ideolojisi ancak egemen sınıfın izin verdiği, vereceği ölçüde ve onun hizmetinde olduğu oranda vardır. Aksi takdirde yoktur.

Son değerlendirmede zaten ve her zaman aynı işlevi yerine getirmiş bir ideoloji, 1920'lerde benzer görevleri yaparken edinebildiği sınırlı bir özerklikten bile artık yoksundur.

## A. Sermaye, 12 Mart'tan Ne Bekliyordu?

12 Mart döneminin öncesinde ve dönem süresince, Türkiye'nin sermayesi hemen bütün taleplerini en keskin çizgilerle ortaya koymuştur. Sermayenin yetkili sözcüleri, kelimeleri dikkatle seçilmiş bildirilerde, demeçlerde, gazete forumlarında isteklerini dile getirmiştir; bunların gerçekleşmesini izlemiş, 12 Mart hükümetlerine karşı gereğinde yumuşak, gereğinde sert davranmıştır. Bütün bunlara ek olarak da, 12 Mart'ın vurucu gücünü oluşturanlara özel sektörde yüksek maaşlı işler sağlamış, onlara, parasal güvence vermiştir.

12 Mart öncesinde, sermaye huzursuzdur. Önce, kendisine ait siyasal iktidarın simgelediği siyasal çerçeveden rahatsızlık duymaktadır. Sonra, kendi içinde bölünmüştür ve bölünmenin siyasal düzeydeki yansımalarından ötürü gücünden kaybetmektedir. Sermayenin en dinamik kesimi olan sanayi, kendi gelişiminin mevcut sosyal ve ekonomik kurallarda engellendiği kanısındadır. Öte yandan, sermaye, kendi karşıtının hızlı gelişimi önünde çaresizlik duymakta, işçi sınıfının nitel büyümesini kuşkuyla izlemektedir. Nihayet, anarşist özü de olan saldırılar karşısında, sermaye, bir savunma refleksi içindedir.

12 Mart'ın eşiğindeki sermaye, özetle, köklü bir rejim değişimi ihtiyacındadır.

1. Yakınmalar ve "Toplu-Tüfekli" Kurtarıcı

Bu ihtiyaç, sermayenin yetkili sözcüleri tarafından 12 Mart öncesinde açıkça dile getirilmiş, mevcut siyasal düzenin yetersizliği vurgulanırken, o günlerin moda deyimiyle "eli sopalı yönetime" davetiyeler çıkarılmıştır. Örneğin, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Odaları Birliği'nin resmi yayın organı, işverenlerin ortak ve güvenilir sözcüsü Türkiye İktisat gazetesi, müdahaleden tam bir ay önce, 12 Şubat 1971'de, şunları yazmaktadır.

"Elinde kanun ile beraber top-tüfek tutan koskoca bir Devlet'in icra mümessilleri, kanuna ve devlet kuvvetlerine karşı yürütülen fiiliyatı daha 'kuvvede' iken bastırmak üzere harekete geçmeyi düşünmek dahi istemezler. Ne için?

Çünkü memleket kaderi ellerine mevdu siyasi heyetin, iktidar ve muhalefet bir arada siyasi heyetin işbaşında dikkat mihrakı, ortadaki

anarşiden ziyade iktidar koltuğunun el değiştirmesi korkusuna veya ümidine bağlı bulunmaktadır.

Tıpkı geçen asrın sonlarına doğru, bir vilayetimiz olan Mısır'da patlak vermiş anarşiyi bastırmak üzere bir-iki tabur asker gönderilmemesi yüzünden bu mümtaz memleket parçasının İngiliz işgali altına düşmesini intaç eden evham ile karışık mülahazalar gibi..."

Parlamentodan –iktidarı ve muhalefetiyle birlikte– umudunu kesmiş bulunan, "top-tüfek" tutanları göreve çağırıp, aksi halde Türkiye'nin "Mısır gibi" yabancı işgaline düşeceğini söyleyen sermaye, öncelikle halk kitlelerindeki dinamizmden ve örgütlenmelerden yakınmaktadır. Dolayısıyla, bunu mümkün kılan, yasal ve siyasal düzenden.

12 Mart öncesi, kitlelerin özgürce örgütlenebildiği, kendi mücadele biçimlerini oluşturduğu dönemdir. İşçi ve memur sendikaları, mühendis odaları, giderek sermayenin gününü ve geleceğini etkileyen bir güce yaklaşmaktadır. İşçi sınıfının siyasal kuruluşunun yanı sıra bunlar da ideolojik tavırlar almıştır. Oluşum, chp'yi de etkilemeye başlamış, genel olarak siyasal düzene yeni ve değişik bir öz kazandırmıştır.

Sermaye, bu gelişimleri engellemeyen siyasal ve yasal düzenin değişimi yönünde, 12 Mart'ın ilk günlerinden başlayarak taleplerini ortaya koymuştur. Örneğin, Milliyet gazetesinin 21 Mart 1971 günü yapılan "Forum"unda, sanayi ve iş çevrelerinin temsilcisi Prof. Zeyyat Hatipoğlu, şöyle demektedir:

"... Kanımca, Türkiye'de, bugün en önemli mesele 'Sınırlayıcı Uygulama' dediğimiz durumun son yıllarda son derece gelişmiş olmasıdır. Yalnız sanayiciler değil, işçiler, devlet memurları, öğretmenler, öğrenciler, hattâ kapıcılar teşkilâtlanmıştır. Bu teşkilâtlanma böyle devam ettiği takdirde bu rejim yürümez. (...) Türkiye'nin en önemli meselesi, bu teşkilâtlanmaların sınırını gayet iyi bir şekilde tespit etmek ve ekonomik zaruretlere göre hukuki sınırlar koymaktadır..."

Bu önerideki yorum ve sonuç, açıktır: Kitlelerin özgürce örgütlenmesi devam ederse, rejim, yürüyemeyecektir. Dolayısıyla, ekonomik zaruretlerin (ve tabii sınıfsal çıkarların) gerektirdiği "hukuki sınırlar" getirilmelidir. Örgütlenmeler Anayasal bir hak olduğundan, sınırların da Anayasa'ya konması, kendiliğinden ortaya çıkan sonuçtur.

Benzer bir öneriyi aynı "Forum"da fakat daha açık biçimde getiren, İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal'dır. Soysal şöyle demektedir:

“Ekonomik açıdan geri kalmış bir ülkeyiz. Fakat 1961 Anayasa’mız, Batı Avrupa’nın birçok ülkesine model olacak ilerilikte kaleme alınmıştır. Eğer bunda ekonomik gelişmemizi aksatan bazı maddeler var ise, bunları cesaretle ele alıp tadil etmeliyiz...”

12 Mart rejimi yerleşip hele sıkıyönetim de ilân edildikten sonra, işveren çevrelerinin talepleri daha da köşeli, kesin olmuştur. İstanbul Ticaret Odası Başkanı Behçet Osmanağaoğlu, şöyle demektedir:

“Birkaç yıldan beri memleketteki umumi gidişatın bilhassa milli birliği ve milli bütünlüğü parçalayıcı hareketlerle asayiş ve emniyeti bozucu fiillerin önlenmesi zarureti karşısında, hükümetin Anayasa’da lüzum gördüğü tadilatın yapılmasına taraflı bulunmaktayım. Türkiye’de, demokratik idare tarzı disiplinsizlik, nizamsızlık ve asayişsizlik anlamına gelmeye başladı. Halbuki demokrasinin tatbik edildiği memleketlerde disiplin ve hükümet otoritesi kuvvetlidir. (...) Son olarak, tekrar ediyorum: Memlekette ekonomik gelişmenin sağlanması için her şeyden evvel istikrar ve emniyetin teessüs etmesi şarttır. Ve bunun teessüs etmesi, hükümet otoritesinin sağlanabilmesi için de gerekli tedbirler alınmalıdır...”

Sermaye kesiminin 12 Mart yönetiminden beklediği bu uygulama, eksiksize yakın gerçekleşmiştir. Sıkıyönetimli ve balyozlu, olağanüstü mahkemeli ve darağaçlı, kontrgerillalı bir idare, sermayenin kendisinden beklediklerini birer birer yapmıştır: Sendikaların faaliyeti, hemen tümüyle yasaklanmıştır, grev fiilen önlenmiştir, işçi sınıfının partisi kapatılmıştır, ilerici derneklerin kapısı mühürlenmiş, sol yayınlar toplatılmış, solun çoğu temsilcisi, yazar ve düşünürleri cezaevlerine konup işkenceden geçirilmiştir, gençler sürek avı örneği vurulmuştur, vb. Kısaca, sermayenin özlediği “güven,” 12 Martçı hükümet ve kuvvetlerce sağlanmıştır.

12 Mart’ın bu sonuçları üzerinde daha önce durduk, ilerde de değineceğiz. Burada ele almaya çalışacağımız önemli nokta, Anayasa değişimleridir. Gerçekten, 12 Mart’ın bir çeşit aynasıdır bu değişimler. Hem rejimin ardında bıraktığı kalıcı sonuçlardır, hem de, sermayenin özlemleriyle “reformcu” hükümet eğilimlerinin benzerliğine, sermayenin istediklerini bürokrasinin gerçekleştirmesine örnektir.

2. Sermaye, Hükümetler ve Anayasa

12 Mart’ın gerçekleştirdiği Anayasa değişiklikleri, sermaye ile bürokratik hükümetlerin halka, işçi sınıfına, genel olarak özgürlüklere karşı olumsuz tavrının simgesidir. Sermaye tarafından “... ekonomik gelişmeyi engellerinden kurtaracak yasa değişimleri” diye formüle edilen Anayasa

değişimleri, özünde, sermayeyi işçi sınıfına ve halk hareketlerine karşı bu hareketlerin desteklerine karşı güvence altına almak anlamınadır. Sermayenin siyasal programındaki en önemli bir bölümün, 12 Mart komutanlarının aracılığıyla uygulanmaya konuşudur, bu değişimler. Memurların sendikal haklardan yoksun bırakılması, olağanüstü yargının Devlet Güvenlik Mahkemeleri aracılığıyla gerçekleşip böylece Sıkıyönetim Mahkemeleri'nin sürekli kılınması, trt ve üniversiteler gibi halktan yana gelişmelere destek olabilecek kurumların özerkliği alınarak bu işlevlerinin zorlaştırılması, her anlama gelebilecek kavramların Anayasa'ya konarak kitle gelişmelerine muhtemel engeller niteliğiyle bunların düşünülmesi, hep bu "yeni" Anayasa'nın özellikleri arasındadır.

Anayasa değişimlerinin hikâyesi, 12 Mart'ın ilk başbakanıyla başlar. Nihat Erim, başbakan olarak göreve başladığı ilk günlerde, hızlı bir Anayasa savunucusudur. 10 Nisan 1971'de, şöyle demektedir Başbakan: "Biz Anayasa'yı uygulamak için geldik. Meselâ, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, mahkemelerin bağımsızlığı, trt'nin özerkliği, üniversitenin özerkliği. Ben şahsen bunlara çok inanmış bir insan olarak işin başına geldim. Binaenaleyh, şimdi gelip de; bunları değiştirelim teklifi ile ortaya çıkamam..."

Başbakan Erim, yukarıdaki sözlerinden on üç gün sonra, 23 Nisan 1971'de ünlü konuşmasını yapmakta ve şöyle demektedir: "... Türkiye parçalansın diye gayret sarf edenlere karşı almayacağımız tedbir yoktur. Tedbirler, balyoz gibi kafalarına inecektir..."

Başbakan'ın, Türkiye radyolarından yayınlanan bu "23 Nisan Mesajı"yla, Anayasa maddelerine de değişik bir bakış getirilmektedir. Bir yandan sermaye çevrelerinin talepleri, öte yandan 12 Mart komutanlarının açıkça sermayenin izinde olmaları, Nihat Erim'in bir zamanlar "... hürriyetlere şal örtmekten" söz edebilmiş tavrını ortaya çıkarmakta, o günlerin kargaşası da, bunu kolaylaştırmaktadır. Artık, Türkiye'nin başbakanının dilinde, Anayasa ve "lüks" deyimi birlikte yer alabilmektedir. 2 Mayıs 1971 günü, Nihat Erim şunları söylemektedir: "Türkiye Anayasası birçok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha liberal bir anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz. Anayasa'da bir değişiklik yaparak, temel hak ve hürriyetlerin, bu hak ve hürriyetleri ortadan kaldıracak şekilde suiistimal edilmesini önleyici bir hüküm koyacağız..."

Erim'in bu konuşmasını izlerken, İstanbul Sanayi Odası Başkanı Soysal'ın, "... Anayasamız birçok Batı Avrupa ülkesine örnek olacak

ileriliktedir, bazı maddeler ekonomik gelişmeyi aksatır nitelikteyse, onları cesaretle ele alıp tadil etmeliyiz” sözlerini hatırlamamak, mümkün değildir.

12 Mart hükümet başkanı, ilhamını sadece özel sektörden değil, askeri çevrelerden de almaktadır. Tecrübeli gazeteci Yılmaz Çetiner, daha 13 Mart günü “ordunun açıklanmayan ikinci bir muhtırası da olduğunu”, “bu muhtırada, anarşik hareketlerin ve aşırı sağ-sol akımların önlenebilmesi için Anayasa’nın ‘kişinin temel hak ve ödevleri’ bölümünde yer alan sekiz maddenin değiştirilmesinin öngörüldüğünü” haber vermektedir. Nitekim, Başbakan Nihat Erim, Cumhurbaşkanı Sunay ve Genelkurmay Başkanı Tağmaç’la görüştükten sonra 40 maddelik Anayasa değişim taslağını açıklamıştır. Açıklamasına başlarken de, “Ordu’nun, Anayasa değişikliğini istediğini” belirtmektedir...

12 Mart döneminin faşizmi ve sıkıyönetim uygulamalarının yanı sıra, Anayasa değişimleri de sermayenin özlediği “istikrar ve güvenliği” getirmiştir. Ancak, burada çok önemli olan nokta, şudur: Tümüyle halkın ve işçi sınıfının özgürlüklerini sınırlamaya, mümkünse ortadan kaldırmaya dönük olan bu değişimler, sadece “kısmi” sonuçlarını 12 Mart döneminde ve sonrasında yaratabilmiştir. Asıl amaçladıkları hedeflere çeşitli nedenlerden ötürü varamamışlardır. Gerçi bu kısmi sonuçlar bile sermayenin özlemlerini önemli ölçüde karşılamıştır ama, güdülen fakat tümüyle gerçekleştirilemeyen amaç, tek kelimeyle “korkunç”tur; 12 Mart’ın daha iyi anlaşılabilmesi için, incelenmesinde yarar vardır. Kaldı ki, Anayasa değişimleriyle mümkün kılınan amaca şu âna kadar tümüyle varılamamış olması, açılmış yolların bundan sonra denenmeyeceği anlamında değildir. Soruna, biraz daha yakından bakalım:

12 Mart’ın Anayasa değişiminde, belki en önemli olan nokta, “temel hak ve ödevleri” içeren ve 52 maddeyi kapsayan bölümün Genel Hükümlerine getirilen “prensip” farklılığıdır. “Temel hak ve hürriyetlerin özü, sınırlanması ve kötüye kullanılmamasına ilişkin 11. maddedeki değişim, basın özgürlüğünden sendikalaşmaya, grevden siyasal partilere, toplantı ve gösterilere, derneklere kadar bütün önemli konuları kapsamaktadır. Ve bu konularda, siyasal iktidarlara neredeyse sınırsız bir baskı ve engelleme imkânı getirmektedir.

11. maddenin 12 Mart değişiminden önceki biçiminde şu ilke vardır: “Temel hak ve hürriyetler, Anayasa’nın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir.

Kanun, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adalet, milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz.”

12 Mart’ta maddeye getirilen değişim ise, bu “kanunla sınırlama” yetkisini olağanüstü genişleterek eskiden “şu nedenlerle bile dokunamaz” bölümünün “nedenlerini,” şimdi dokunmayı meşru kılan “amaçlara” dönüştürmektedir. Maddenin değiştirilmiş biçimi şöyle başlamaktadır:

“Temel hak ve hürriyetler, Devlet’in ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyet’in, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasa’nın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasa’nın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz. (...)”

Bu değişimin egemen sınıfa ve iktidarlara getirdiği hareket imkânı, baskı ve susturma imkânı, çok büyüktür. Nitekim, ilk olarak, 11. maddeden hareketle, işçi sınıfının ve genel olarak halkın yararına işleyebilen çoğu hak ve özgürlüğün, “kamu düzeni, milli güvenlik, genel ahlâk” gibi hukuken belirsiz kavramlarla sınırlanması Anayasa’ya getirilmiştir. “Özel hayatın gizliliği” (m. 15), “Basın hürriyeti” (m. 22), “Basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma hakkı” (m. 26), “Dernek kurma hakkı” (m. 29), “Sendika kurma hakkı” (m. 46) gibi özgürlükler, uygulanmalarında sınırlanmıştır.

Önemli olan, Anayasa değişiminin sadece bir ilk adım niteliği taşımasıdır. 12 Mart sahiplerinin bu değişiklikleri yapmaktaki asıl amacı, şimdi Anayasa’nın değiştirilmiş çerçevesinde, bütün ilgili kanunları yenilemektir. Örneğin, “Kamu düzeniyle uyumsuz davranışta bulunan sendika kapanır” gibi bir hükmü Sendikalar Kanunu’na; sözgelişi, “Kamu düzenini bozmaya yönelik haberleri yayınlamak yasaktır” gibi bir önlemi de Basın Kanunu’na koyabilmek için Anayasa değiştirilmiştir. Böylece, kanunlara konacak demokratik hakları ve özgürlükleri sınırlayıcı maddeler Anayasa’yla çelişmeyecek, hukuki olacak ve sermayenin özlediği “istikrarla güvenlik,” sağlanacaktır.

Ne var ki, Anayasal değişimlerin ancak bir bölümünü 12 Mart rejimi pratiğe aktarabildi. Basın Kanunu’nda, Sendikalar Kanunu’nda, Ceza Kanunu’nda, sermayenin ve 12 Martçıların özlemlerini gerçekleştirmeye rejimin ömrü ve gücü yetmedi. Anayasa değişimlerinin bir bölümü, bürokratik iktidarın sermaye sınıfına sunduğu hediyeler olarak, belki

ilerdeki Meclisler uygulamaya aktarabilir umuduyla Anayasa'da bekleşen 12 Mart ürünleri nitelikleriyle, hukuk tarihine geçtiler...

3. Ekonomik Umutlar

12 Mart'a yol açan oluşumlar arasında sermayenin iç çelişkilerinden de söz etmiştik. Bu çelişkiler hem Adalet Partisi'nin zayıflamasına ve bir iktidar boşluğunun belirmesine nedendir; hem de özellikle sanayi kesiminin yürürlükteki siyasal düzenden uzaklaşmasında etken olmuştur.

Önceki bir bölümde değindiğimiz gibi, sermayenin güçlenen kesimi olan sanayi, kendi büyümesi için bazı radikal girişimleri ap hükümetinden beklemiş, onu zorlamıştır. Sanayi sözcülerinin ısrarla talep ettikleri, kısaca, şöyle özetlenebilir: Devletin, finans ve tarım sermayesi zararına fakat sanayi sermayesi yararına olan bir yeniden-biçimlenmeyi gerçekleştirmesi. Ne var ki, bu talep, siyasal ve sınıfsal uzantıları olan bir değişim özlemidir; sanayinin gelişmesinde zorunlu bir önkoşul yaratmakla birlikte, sivil hükümetlerin kolayca çözümleyemeyeceği siyasal sorunları da getirmekte, sınıfsal engellemeleri çekmektedir.

12 Mart'ın nedenleri arasında bu çelişkiye önemle yer veren iktisatçı Yalçın Küçük, sorunu şöyle özetlemektedir: "... Eğer iktidar (ap) kapitalizmin yükselen güçlerinin kendisini ittiği bu düzenlemeleri yapsa idi, içindeki kapitalist-öncesi öğelerden ayıklanacak ve dolayısıyla iktidar partisi olma şansını yitirecekti. Başka deyişle, iktidar partisinin parçalanma ve küçülme süreci daha hızlı gelişecekti. Bunun içindir ki, 12 Mart operasyonunun kaynağında kapitalizmin gündemi ile iktidar partisinin dayanak ve yapısı arasındaki çelişki yatar..." (Eşikteki Tümsek, 19/5/1972)

12 Mart öncesinde, sermayenin güçlenen kesimi sanayi, kapitalist gelişimin evrensel örneklerini andıran talepler ortaya koymaktadır: Sanayi, kendi büyümesi için kaynak sorunu karşısındadır; devletin finans sermayesinin zararına bir dizi karar alarak kredileri ucuzlatmasını; bir dizi "teşvik" tedbirini; Devlet'in elindeki fonların tarımsal ürünlerin taban fiyatlarına ve benzeri alanlara değil, sanayinin teşviki önlemlerine ayrılmasını istemektedir. Sermaye piyasasının bir an önce kurularak paranın bankalar yerine sanayiye yönelmesini, sanayi maddelerinin pazarını genişletecek bir toprak reformunu talep etmektedir.

Adalet Partisi Hükümeti, 12 Mart öncesinde bu sorunları çözememiştir. Bazılarına eğilmiş ve kısmen çözmeye başlamış olması ise, partide önemli çatlakların baş göstermesine yol açmıştır. 12 Mart hareketi, sermayenin tümüne ait ve en önemli sorununu, yani, sermayenin karşıtı olan sınıfın

engellenmesi, ideolojisinin, partisinin, savunucularının ve özgürlüklerinin bir tedhiş ortamında bastırılmasını, gerçekleştirmiştir. Sermayenin kendi içinde sanayi kesiminin sürdürdüğü mücadele ise, 12 Mart hükümetleri tarafından, oldukça ileri ölçüde başarıya ulaştırılmıştır.

Genel çizgileriyle soruna bakıldığında, 12 Mart, hükümetlerinin Sermaye Piyasası'nın kuruluşu ve kredilerin ucuzlaması şeklindeki sanayi taleplerini karşılamakta başarılı gözükmediği, buna karşılık Devlet'in elinde toplanmış fonları öteki sermaye kesimlerinin zararına bir biçimde sanayiye yönelttiği, teşvik ve vergi indirimleri sağladığı söylenebilir.

Sanayinin kaynak ihtiyacını önemli oranda karşılaması öngörülen sermaye piyasası, 12 Mart öncesinde ve sonrasında sürekli olarak hükümetlerin önüne sürülmüştür. Özel sanayinin sözcüleri, Meclis komisyonunda bekletilen Sermaye Piyasası Tasarısı'nın yetersizliğini belirterek, hükümetlerin bir yenisini hazırlayıp gerçekleştirmesini ısrarla istemişlerdir. Sanayiciler ve İşadamları Derneği Başkanı Feyyaz Berker, Melen hükümetinin kuruluş günlerinde yazdığı bir makalede, özel sanayinin kendisinden 3. Plan döneminde beklenen yatırımları yapabilmesi için sermaye piyasasının vazgeçilmez bir koşul olduğunu belirterek şöyle demektedir: "Halen tbmm Özel Komisyonu'nda görüşülmekte olan Sermaye Piyasası Kanunu ise, sermaye piyasasını teşvikten ziyade kontrol ve murakabe amacına yönelmiştir. Ciddi ve sonuç alıcı teşvik tedbirlerini getirmediği takdirde bu tasarının ölü doğmuş bir kanun haline gelmesi endişesi hâkimdir." Prof. Hayri Domaniç ise, aynı tasarıyı "banker ve banka çevrelerinin bir tertibi" olarak nitelemekte sakınca görmeyerek şöyle yazmaktadır: "Kalkınmamızda ve sosyal adaletin temininde, bütün reform kanunları kadar önemli olan Halka Açık Anonim Şirketler ve sermaye piyasası için:

a) Azami binde beş nispetinde damga vergisinden muafiyetten başka hiçbir teşvik edici tedbir getirmeyen,

b) Aksine sermaye piyasasını ve sosyal adaleti baltalayıcı hükümler getiren,

c) Banker ve bankaları korumaktan öteye gitmeyen ve bu sermaye çevrelerinin bir tertibi niteliği taşıyan, bu tasarıya (...) mümkün olan müdahalenin yapılmasını, milli menfaatler nam ve hesabına saygılarımla talep ederim."

Sanayi çevrelerinin bu tavrını daha da örneklemek mümkündür. Ne var ki, kaynak sorununun çözümünde öngörülen yöntemleri, 12 Mart

hükümetleri gerçekleştiremeyeceklerdir. Sanayi kesiminin sürekli taleplerine karşın, finans sermayesinin çıkarlarına dokunulmayacaktır. Basitleştirirsek, sermaye piyasasının gelişmesi demek, tasarrufların bankalar yerine sanayi kuruluşlarına doğrudan yöneltilmesi anlamınadır ve sanayi kesimi bu mücadeleyi kazanamamıştır. Yapabildiği, 12 Mart döneminde başlayan "tahvil ve hisse senedi satışından" ibarettir. Ne var ki, mevcut mevzuat çerçevesinde bu yöntem, şirketlerin sermayeleriyle sınırlı olduğundan, hiçbir zaman özel sanayi kesiminin özlediği sonuçlara yaklaşılamamıştır.

Sanayinin kaynak sorununa ilişkin olarak ikinci talebi, banka kredilerinin ucuzlatılmasıdır. Sanayiciler, 12 Mart'ın öncesinde ve sonrasında ısrarla kredilerin pahalılığından yakınmakta, "yüzde 20 oranında yıllık banka faiziyle sanayileşmenin gerçekleşmeyeceğini" savunmaktadır. 12 Mart döneminde sanayi kesiminin sözcülüğünü başarılı biçimde yüklenen İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal, "... Kredi faizi yüzde 18.5'tur. Yarınki Ortak Pazar rekabeti karşısında bu fiyatla yatırım yapmak intihardır" demektedir. Soysal'a göre, Türkiye'de yatırımların gerçekleşmemesindeki baş neden, iç finansman sorunudur. Bütün Sanayi Odaları, 12 Mart hükümetlerinin banka kredilerini ucuzlatmasını istemekte, Adanalı sanayiciler, "... rakiplerimiz kadar ucuza kredi bulamazsak dış dünya ile rekabet edemeyiz" görüşünü savunmaktadır.

Sanayi kesiminin tüm baskılarına rağmen, 12 Mart rejimi, bankaların zararına olacak bu talepleri gerçekleştiremedi. Kredi piyasası, yüksek maliyet düzeyini korudu. Sanayi, kredi ve mevduat faizlerindeki küçük bir indirimle, bir yatırım bankasının kurulması projeleriyle ve orta vâdeli sanayi kredilerinde sağlanan genişlemeyle yetinmek zorunda kaldı. Sanayi sermayesi, kredi sorununu çözümlemek için büyük holdinglerin "kendi bankalarını" kurmalarına, daha 12 Mart öncesinden girişmişti. 12 Mart döneminde sanayi kesiminin kullandığı yıllık kredinin yaklaşık 40 milyardan 60 milyara yükselmesi bile, bu gereksinmeyi değiştirmedi. "Akbank", "İstanbul Bankası" büyütülürken, Koç grubu da "Garanti Bankası"nda hisselerin çoğunluğuna sahip oldu.

Sanayi kesiminin önündeki darboğazları aşmak için 12 Mart rejiminden öteki büyük talebi, "teşvik tedbirleridir." Demirel hükümeti, Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmiş olan teşvik kanununun yenisini 12 Mart öncesinin çalkantılarında hazırlayamamıştır. Aslında, öteki sermaye kesimlerinin aleyhine olarak devletin sanayi kesimine fon aktarması

anlamında olan bu tedbirleri gerçekleştirecek güç, 12 Mart öncesinin bölünmüş ap'sinde yoktur. Oysa sanayi sermayesi, kendi artan gücüyle konuyu zorlamakta, kendi büyümesi için bu devlet katkısını şart görmektedir.

Sermaye, II. Erim Hükümeti döneminden başlayarak söz konusu "teşvik tedbirlerini" bölüm bölüm sağlamıştır. İlk tedbirler, liberal ekonomiden yana çevrelerce yetersiz görülmüştür. Prof. Zeyyat Hatipoğlu'na göre, "... son günlerde (II. Erim Hükümeti'nce) özel sektöre yönelen teşvik tedbirleri son derece hatâlıdır. Özel sektör teşvik edilecekse, bunu cebine para koyar gibi yapmak yerine serbest rekabete imkân verilmelidir." İstanbul Sanayi Odası Başkanvekili Nurullah Gezgin ise, Melen hükümetinin kuruluşu eşiğinde, "... Yeni hükümet özellikle teşvik tedbirleriyle, ihracata dönük bir üretimi ve yatırımı teşvik etmeli" demektedir. İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal da, 1972'de sağlanmış bulunan teşvik tedbirlerini yetersiz bulmakta ve şunları söylemektedir: "Teşvik mekanizması hâlâ istenen düzeyde ve oranda işleyememektedir. Bütün dünyada da bulunan bu teşvikleri öngören bir tasarının 1973'te Meclislerden geçmesini umarız." Soysal, 1972 Martı'ndaki Sanayi Odaları toplantısında ise şunları söylemektedir: "... Teşvikleri uygulamak hükümetin inisiyatifine kalmış bir lütuf değildir. Bu, hükümetin görevidir. Teşvik yapılmazsa, kimse ekonomik çabaların en yıpratıcısı olan sanayiye girmez. Bugün sanayicilerimiz, ellerinde projeleri, başvuracak makam ve teşvik düzeni aramaktadırlar..."

12 Mart rejimi, sermayenin, daha doğrusu sanayi kesiminin istediği teşvik tedbirlerini bölüm bölüm gerçekleştirecek. Demirel'in yapamadığını yapacak, kararnamelerle ve çeşitli düzenlemelerle, devlet, elindeki fonları özel sanayiye aktaracaktır. II. Erim Hükümeti'nin Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mesut Erez, 1972 Martı'nın sonlarında, "... Geri kalmış bölgelere yatırımların teşviki için, yatırım malı ve hammaddelerin ithalinde gümrük vergisi muafiyetinin konduğunu açıklamaktadır. Benzer kolaylıklar ve destekler, daha önceden başlanarak özel sanayiye sağlanmıştır. Ferit Melen ve Naim Talû dönemlerinde, 'teşvik tedbirleri,' ekonomik tarihimizde rastlanmadık boyutlara vardırılacaktır. 1972'nin haziran ayında güvenoyu alan Melen hükümeti, ekim ayında, "Yatırımların, ihracatın, turizmin ve döviz getirici hizmetlerin teşviki kanun tasarısını" getirmektedir. Bu teşvik tedbirlerinin ikisi gümrük bağışıklığına geri kalanları da vergi, yatırım ve benzeri alanlardaki büyük kolaylıklara, ihracatta vergi iadesi gibi

“teşviklere” ilişkindir. chp Genel Başkanı Ecevit’in, “... Biz teşvik tedbirlerine karşı değiliz ama, bu kadarının hiçbir özgür ülkede görülmesi söz konusu değildir” sözleriyle eleştirdiği bu “tedbirler,” 12 Mart rejiminin öncelikle sanayi kesimine sağladığı bir büyük imkân olmuştur. Demirel’in bu alandaki “beceriksizliğine” karşılık, 12 Mart’ın bürokratik hükümetleri engin bir beceri ve uyum örneği göstermişlerdir: 1968-71 döneminde, yıllık ortalama 2.5 milyar lira yatırım için teşvik belgesi verilmiştir. Buna karşılık, sadece 1972 yılının yatırım teşviki, 30 milyara yaklaşmıştır. 1973’te ise bu teşvik, 45 milyarı bulacaktır... 12 Mart’ta, gümrük muafiyeti, ihracatta vergi iadesi gibi uygulamalar da özel sanayiye olağanüstü imkânlar sağlamıştır: İhracatta vergi iadesi yoluyla sanayiye 1971’de yaklaşık 400 milyon lira, 1972’de 700 milyon, 1973’te 1 milyar lira sağlanmıştır...

Sanayi kesiminin 12 Mart rejiminin daha ilk günlerinden başlayarak üzerinde durduğu bir konu da, Toprak Reformu ve tarımsal ürünlerde uygulanan taban fiyatı destekleme politikasının değişimidir. Toprak Reformu, sanayi kesiminin sadece küçük-burjuva radikalizminin bu tarihsel özlemini paylaşıp onlarla beraberlik kurmak hesaplarının sonucu değildir. Toprak reformu, çoğu toplumda, gelişen sanayi kesiminin kendi ekonomik ve siyasal çıkarları açısından tarihin belli bir aşamasında gündeme getirdiği ve gerçekleştirdiği bir önlemdir. Toprak mülkiyetinin derebeylik benzeri özelliklerinden kurtarılması ve yolun rasyonel kapitalist işletmelere açılması, sanayinin pazar sorunuyla, mallarını satabilmek sorunuyla yakından ilişkilidir. Ayrıca, toplumun iktidar dengelerinde öne geçmesi mücadelesi veren sanayi bakımından, derebeylik kalıntılarının tasfiyesi önemli bir aşamadır. Ağalığın maddi kökenlerini kurutan bir Toprak Reformu, iktidar paylaşımında onların etkinliğini de azaltacak, sanayi kesiminin biraz daha öne geçmesini kolaylaştıracaktır.

12 Mart rejimi, sanayi kesiminin bu yararları doğrultusunda ciddi adımlar atabilmiştir. Bir Toprak Reformu, her ne kadar 1970’ler Türkiye’sinde artık anlamını yitirmeye başlamışsa da, Güneydoğu Anadolu’da uygulanmaya konmuştur. Demirel hükümetinin 12 Mart öncesinde göze alamadığı, ap bünyesinin elvermediği bir girişim, sonuçları sembolik de olsa, gerçekleşmiştir.

Sanayinin, genellikle tarım dışındaki sermayenin bir başka sorunu, Türkiye’deki taban fiyatı destekleme politikasıdır. Sanayi ve ticaret sermayesi, hemen her zaman, bu destekleme ile devletin değerli kaynakları haksız ve “politik” ölçülerle tarıma yönelttiği, verimsiz biçimde tükettiği,

“oy tâvizciliği” yaptığı görüşünü savunmuştur. Örneğin, Prof. Haluk Cillov, 1972’de yayınlanan konuya ilişkin bir yazısında şöyle demektedir:

“Özetle ifade etmek istediğim husus, tarımda üretimin –geleneğe uyarak– ciddi bir reforma tabi tutulması lüzumudur. Üreticinin desteklenmesi muhakkak ki lâzımdır. Ama bu destek, üreticinin lehine olmalı ve politik davranışlar yerine, iktisadi gerçeklere ağırlık verilmelidir. Kanaatımca, politik baskılar altında cereyan eden bugüne kadarki uygulama biçimi, Türkiye’de enflasyonun kaynaklarından birini teşkil etmiş; ihracatı olumsuz yönde etkilemiş; kalitesiz ve dış pazarlarda sürümü düşük ürünler üretimini teşvik etmekten ileri gidememiştir...”

Gerçekten, “demokratik” bir hükümet için taban fiyatı politikasını yüksek düzeyde tutmak hem bir çeşit zorunluluktur, hem de kimi durumda, ekonomik rasyonelin siyasal hesaplara feda edilmesidir. Örneğin, depoların belli bir ürünle dolup taştığı ve ihracat imkânlarının bulunmadığı bir ortamda bile, demokratik hükümet, üreticinin oylarını dikkate alarak, bu ürünü, yüksek fiyatla destekleyebilmektedir. Her ne kadar destekleme alımlarının öncelikle büyük çiftçiye yaradığı ciddi bir tez ise de, bunun köylüye bir ölçüde yansıyarak siyasal tercihlerde etkin olduğu da gerçektir.

Simdi Nihat Erim’in deyişiyle “... oy kaygısı bulunmayan Atatürkçü hükümetler” dönemi yaşandığından, sanayi kesimi, devletin değerli kaynaklarını ekonomik olmayan tarımsal alanlarda tüketmemesini ve bu kaynaklarını “teşvik” ya da benzeri yollardan sanayiye aktarmasını istemektedir.

Ne var ki, bu istek, ancak sınırlı biçimde karşılanabilecektir. Parlamentonun ve siyasal partilerin 12 Mart’ta varlıklarını korumuş olmalarıyla seçim umudunu yitirmemeleri sonucunda, sanayinin özlediği ölçülerle bir düzenleme yapılamamıştır. Belki tek ciddi “ekonomik” tavır Melen hükümetinin Ticaret Bakanı Naim Talû tarafından izlenmiş, bu da, önemli siyasal tepkilere yol açmıştı: Melen hükümeti, ekonomik rasyonellere ve sanayinin taleplerini karşılayacak fonları başka alanda tüketmemek amacıyla, 1972’de tarımsal ürünlerin fiyatlarını neredeyse sabit tutmuş, o günlerin deyişiyle “dondurmuştur.” Ticaret Bakanı Talû, “tarımsal ürünlerde taban fiyatlarını yükseltmenin o günkü ekonomik koşullara uymadığını” belirterek şunları söylemektedir: “Taban fiyatlarını yükseltmek pahalılığı arttıracaktır. Bu da, en büyük darbeyi yine üreticiye indirmek olacaktır...”

Melen hükümetinin bu tarım politikası Meclis'te büyük eleştirilere uğramıştır, özellikle çiftçi kuruluşları Ticaret Bakanı Talû'yu "üretici düşmanı" ilân etmekte, chp'li otuz milletvekili "Ticaret Bakanı'nın istifası istemiyle" gensoru önergesi vermektedir.

12 Mart rejiminin bünyesine, sanayicinin talepleri ile demokratik çerçeve arasındaki çelişkilere ışık tutan gelişme ise, aynı Naim Talû'nun, "seçimi gerçekleştirmekte yükümlü" hükümetin başına geçtiğinde, taban fiyatlarına önemli zamlar getirmesidir... Seçim ufukta gözüküp siyasal partilerin etkinliyi arttığında, ekonominin rasyoneli sanayicinin zararına olarak geriye itilmektedir; tarım sermayesinin etkinliği ve oy hesapları yeniden ve bir ölçüde güç kazanmaktadır. Nitekim, 1972'de buğdayın taban fiyatı artmaz, öteki ürünlerin, artışı yüzde 10 ölçüsünü geçmezken, 1973'te buğdaya yüzde 20, pamuğa yüzde 65, hemen bütün ürünlere de yüksek sayılabilecek taban fiyatı zamları getirilmektedir. Başbakan Talû bu zamları, "siyasi değildir, yurt ve dünya piyasalarındaki fiyatların da altındadır" şeklinde savunurken, Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Halil Kaya, Başbakan Talû'nun taban fiyatı politikasını "tâvizkâr ve olumsuz bir değişim" diye nitelemektedir. Halil Kaya, şöyle konuşmaktadır: "Sayın Talû hükümetinin kendisini yalnız bir seçim hükümeti gibi görmüş olmasının sakıncaları ortaya çıkmıştır. Bu hükümetin sosyal sahadaki tâvizkâr tutumuna ekonomik sahadaki tâvizkâr tutumu da eklenince, 1972 yılında yavaşlayan fiyat artışları bu yılın ilk yarısında tekrar hızlanmıştır. Seçim endişesiyle taban fiyatları politikası değişmiş ve sanayinin hammadde ve enerji ihtiyaçları zamanında temin edilememiştir. Bu tutum, maliyeti doğrudan doğruya etkileyerek fiyat artışlarının başlıca nedeni olmuştur."

Genel çizgileriyle, 12 Mart rejimi, ekonomik kaynaklardan tarım kesiminin payını büyük ölçüde azaltıp bunları sanayiye aktarmak şeklinde kendisinden sanayi kesiminin beklediği görevi tam olarak başaramamıştır. Partilerin varlığını sürdürebilmesi ve büyük toprak çıkarlarının parlamentodaki temsilcilerinin gücü ve oy hesapları, bu sonuçta pay sahibidir. Ancak, dönemin, her şeye rağmen devlet fonlarım tarımdan sanayiye kaydıran bir işlev de taşıdığı, geçmişle kıyaslanarak söylenebilir.

4. Baskı Altındaki İşçi Sınıfı

Sermaye ile bürokrasinin ortak iktidarı olan 12 Mart rejimi, sermayeye asıl yararını işçi sınıfına getirdiği genel baskı ile sağlamıştır. Genel niteliği sınıfsal olan, işçi sınıfının ideolojik ve siyasal gelişimini durdurmayı,

önderlerini ve yandaşlarım terörle susturmayı amaçlayan hareket, dar anlamıyla ekonomik olan yararları da işçiye getirilen baskı sayesinde sağlayabilmiştir.

Sermayenin 12 Mart'taki ekonomik yararlarına bakarken, işçiye zor yoluyla kabul ettirilmiş bir suskunluğun dolaylı sonuçlarını görmemek mümkün değildir. 12 Mart rejimi, grevleri yasaklayarak ve erteleyerek, işçi sınıfının baskı altına alındığı psikolojik ortamı yaratarak, işçinin ücret taleplerinin en düşük düzeyde kalmasını ve en düşük düzeyde gerçekleşmesini sağlamıştır. Bundan, dolayı ve azımsanmayacak bir kazanç sağlamıştır. Durumu, rakamlardan izlemeye çalışalım:

1970 yılında toplam 111 işyerinde grev yapılmış, bu grevlere 29.727 işçi katılmıştır. 12 Mart'ı izleyen nisan ayından başlayarak sıkıyönetim ve yasaklamalar, "ertelemeler" birbirini izlemiş, 1971 yılında grev yapılan işyeri sayısı 87'ye, greve katılan işçi sayısı 17.625'e düşmüştür. 12 Mart rejiminin olanca hızıyla etkilediği 1972'de ise, sadece 25 işyerinde grev uygulaması olmuş, grevlere katılan işçi sayısı ise 5.632'ye inmiştir. 12 Mart'ın teröründen kaybetmeye başladığı 1973'te ise durum olağana yönelmiş, 55 işyerinde grev uygulaması yapılmıştır; 1974'te Türkiye'nin normal koşullardaki düzeyi gibi görünen yaklaşık 100 işyeri düzeyine çıkılmıştır (1970'te 111; 1974'te 110).

12 Mart rejiminin işverene olağanüstü bir yardımı niteliğindeki uygulamaları sonucunda, işçi, grev hakkını fiilen kaybetmiş, işveren ise, grev korkusu olmayan toplu pazarlıklarda ücretleri elinden geldiğince düşük tutmuştur. 1971 Nisanı'nda başlayan sıkıyönetim, Türk sanayiinin yaklaşık yüzde 90'ını içeren on bir ili kapsamaktadır. Kimi ilde sıkıyönetim greve "yasak" getirmiş, kimisinde "izne" bağlanmıştır. Fiiliyatta, birkaç sınırlı örnek dışında grev yoktur, işçinin içine düşürüldüğü acıklı durum, 25 Ağustos 1972'de türk-iş'in Sıkıyönetim Komutanlıklarına yaptığı bir başvuruda şöyle özetlenmektedir: "... Komutanlığınızın koymuş bulunduğu grev yasağına güvenen işverenler, işçilerin nasıl olsa grev yapamayacakları düşüncesinden hareketle, toplu sözleşme görüşmelerine bile katılmamaktadır..."

Gerçekten, o günlerde sık sık rastlanan uygulama şudur: İşveren, işçinin zam taleplerine aldırmamakta, onun grev imkânından yoksun bulunmasından rahatça yararlanmaktadır. Ne var ki, 12 Mart hükümetleri sadece sıkıyönetimi kullanarak değil, başka yollardan da grevleri sınırlamışlardır. Bunun en çarpıcı örneği, nasıl olmuşsa sıkıyönetimden

sıyrılabilmiş grev kararlarını, "... milli güvenlik" gerekçesiyle ertelemektir; kanunun en zorlu durumlarda, zorunluluklarda ve çok ender başvurulmak üzere getirdiği bir istisnayı, olağan uygulamaya dönüştürmektedir. 1971'de, sadece türk-iş'e bağlı sendikaların on iki grev uygulaması, 1972'de dört grev uygulaması hükümetçe ertelenmiştir. Grevlerin ertelendiği işkolları, dokumacılık, madencilik (kömür), gıda gibi "milli güvenliği" yakından ilgilendiren (!) alanları da içermektedir...

12 Mart'ın, reformcu hükümetlerin ve dönemindeki sermaye egemenliğinin en komik biçimde yansıdığı yasaklama kararı ise, 1971 Temmuzu'nun ilk haftasındaki bir deprem olayına ilişkindir. Deprem, Burdur, Bingöl ve K. Maraş illerini kapsamaktadır. Ne var ki, I. Erim Hükümeti, bünyesindeki "ilerici" bakanların da imzalarıyla oluşmuş 15 Temmuz 1971 tarih ve 7/2813 sayılı kararıyla, sadece depremin yer aldığı üç ilde değil, onlarla birlikte Denizli, Afyon, Kütahya, Elazığ, Van ve Gaziantep illerinde de "Grev Yasağı" koymuştur... Hem de, dayanak gösterilen Grev-Lokavt Yasası'nın 20. maddesinde, hayatı felce uğratan felâket nedeniyle grev yasağının ancak "bu hallerin vuku bulduğu yerlere ve bu hallerin süresince" kaydının getirilmiş olmasına rağmen. Üstelik, bu dokuz illik yasak, tam on dört ay sürerek ancak 11 Eylül 1972'de kaldırılmış, böylece, söz konusu deprem, "hayatı felce uğratan felâket" niteliğini kolay kırılamayacak uzunluktaki bir rekor olarak sürdürmüştür...

12 Mart rejiminin bu işçi düşmanı nitelikleri, gayet doğal olarak, işçi sınıfını yakın geçmişindeki en düşük ücretlere mahkûm etmiştir; sermayenin ise, işçiyi en ucuza çalıştırdığı dönemi yaratmıştır. Gerçekten, 1971 ve 1972, olağanüstülüğün baskısı altındaki işçinin reel ücretlerinde geriletildiği yıllardır. Grev hakkı, sendikal özgürlükleri elinden alınmış, ideolojisi yasaklanmış, önderleri ve yandaşları tutuklanmış bulunan işçi sınıfı, bu iki yılda, Takrir-i Sükûn dönemini yeniden yaşamıştır bir bakıma. Demokrasiye tekrar yönelindiği 1973'te ise, işçi ücretleri hızla yükselmiştir.

1971 yılında, ortalama işçi ücreti, yıllardan beri ilk kez gerilemekte ve 1970'in altına düşmektedir. İstanbul ve Ankara tüketici fiyat göstergeleriyle karşılaştırmalı olarak ücretlerin artış ve düşüşünü saptayan Ticaret Bakanlığı Konjonktür Dairesi'nin çizelgesine göre, 1971'de ücretlerin artış oranı fiyatların artış oranından yüzde 6.5 daha düşük olmuştur. 1972'de ise aynı oran, fiyat artışının yüzde 5.9 altındadır. Sigortalı işçilerin günlük ortalama ücret artışlarının Sosyal Sigortalar Kurumu ve Resmi Gazete'ye dayanılarak yapılan bir başka ücret-fiyat karşılaştırmasında ise, işçi

ücretlerinin fiyatların gerisinde kaldığı gene saptanmakta, ancak bu oranlar 1971 için yüzde 4.4; 1972 için yüzde 3'lük düşüşler biçiminde belirlenmektedir.

Başka bir deyişle, normal olarak hayat pahalılığından daha hızla yükselen, yükselmesi gereken, her yıl işçi yararına bir fark gösteren ücretler, 1971 ve 1972'de fiyatların gerisinde kalmıştır. İşçi sınıfı, göreceli bir yoksullaşma yaşamıştır bu yıllarda.

türk-iş'in 1973 yılı Çalışma Raporu'nda, durum ve işverenlerin tavrı şöyle nitelenmektedir: "... İşverenler, kişisel kârlarını arttırmak için her türlü yola başvurmuşlar, ülkenin güç koşullarını kendi emelleri için kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bu davranışları ile, işçiye karşı tutumlarının yanında diğer konularda cüretlerini son haddine vardırmışlardır. Ve işin en üzücü yanı, yetkililer de bu tutumun yardımcısı olmuşlardır..."

Ne var ki, 12 Mart'ın sermayeye sağladığı, işçi ücretlerinin geriletilmesiyle ölçülür gibi değildir. 12 Mart ortamında gerçek ücretlerin düşmesi, dönemin sermayeye hediye ettiklerinin çok küçük, belki en küçük bölümüdür. Önemli olan, 12 Mart rejiminin, sermayenin çıkarları uyarınca Türkiye'nin siyasal ve yasal çerçevesini, kendi gücü elverdiğince yeniden biçimlemiş olmasıdır. Bunu, belli ölçülerde başarmış bulunmasıdır. Anayasa değişimleri, solun bir kesiminin adetâ kendini kırdırtmaya zorlanması, sosyalist partinin kapatılması, sosyalistlerin cezaevlerine konulması, sosyalist yayınların ilkel uygulamalarla toplanması, yakılması, Neron mukallidi sermayedarların bütün bunları keyifle izlemesi, vb.

İtiraf etmek gerekir ki, 12 Mart çok şeyi değiştirmiştir. Sermayenin beklediğini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. İlk bakışta görülebilen, Türkiye'de sosyalist hareketin, eski gücüne kıyaslandığında, en az beş yıllık bir gecikmeye uğratıldığıdır. Tarih açısından sadece bir "an"dır bu. Ama günümüz kuşakları için önemli bir süredir.

## B. Sermaye ve 12 Mart Hükümetleri

12 Mart rejimi, bürokrasiyle, sermayenin ortak ürünüdür. Bir yönüyle bürokrasinin öteki yönüyle sermayenin iktidarıdır 12 Mart. Dolayısıyla, 12 Mart'ın hükümetleri, bu iki toplumsal gücü değişen oranlarda yansıtmışlardır.

12 Mart hükümetlerinde, belirleyici sınıfsal yönlendirme sermayeye aittir. Sermayenin iktidardaki yeri hem daha ilk günden başlayarak vardır, hem de giderek büyümüştür. Sermayenin gün ve gelecekteki güvenini düzenin silâhlı bekçileri sağlayacak fakat sermayenin çizdiği hareket alanının dışına asla çıkamayacaktır. Sadece sınırlı birkaç alanda ve bir ölçüde çıkarmaya kalkışanlar ise, I. Erim Hükümeti'nin on bir bakanı gibi, tasfiye olunacaklardır.

Başka bir deyişle, klâsik iktidar şemalarında olduğu gibi, 12 Mart iktidarında da sınıfsal güç, bürokrasiyi kullanmıştır; bürokrasi, zaten genel çizgileriyle sınıfsal gücün ötesinde olmak eğiliminde değildir. 12 Mart'ın iktidarını özde sermaye oluşturmuş, bu iktidarın demokrasi dışı biçimlenmesi ise, silâhlı bürokratların yardımı ve halkın üzerinde kurulan baskıyla gerçekleşmiştir.

Sermaye ile 12 Mart hükümetlerinin ilişkileri açısından söz konusu hükümetlerin uygulamaları ve yapısı, şu özellikleri göstermiştir:

1. I. Erim Hükümeti

12 Mart'ın ilk hükümeti, ilginç bir "muhtelittir." Tarihsel bürokratik tezlerin ve bürokratik "establishement"in Nihat Erim, Sadi Koçaş gibi çoğulculuk ve demokrasiyi pek de içine sindirememiş klâsik Atatürkçüleri, mutemet temsilciler olarak bu hükümette vardır. Onların yanında, Atilla Karaosmanoğlu ve Özer Derbil "sol" Atatürkçülüğü, eğer böyle bir şey varsa, temsil etmektedir. Nihayet, Yapı ve Kredi Bankası danışmanı Sait Naci Ergin ve aynı bankanın müdürü Orhan Dikmen ile, muhtelit tamamlanmaktadır.

Ve bu hükümet, Türk halkına karşı işlenmiş en büyük suçlardan biri olan Anayasa değişimlerini hazırlamış, otuz ay süren ve Türkiye'yi çağın dışına iten sıkıyönetim rejiminin temellerini atmış, Türkiye'nin bir süredir unuttuğu faşist şartlanmayı ve sloganları yeniden piyasaya sürmüştür. Bunları, gayet açık olarak, sermayenin onayıyla hattâ güdümüyle gerçekleştirmiştir.

I. Erim Hükümeti, sermayenin güvenini sağlamak, Erim’in deyişiyle “anarşiye, güvensizliğe, Anayasa’nın lüks özelliklerine” son vermek misyonunu taşır. Gerçekleştirdiği, budur. Ancak, hükümetin “reformcu” kesimi, sermayenin güvenini halka karşı ve faşizme kapılar açılarak sağlarken, bazı hayâllerin de peşinde olmuştur. Hayâl, bir yandan işini gördükleri sermayenin, bürokratlarca konmuş kalıpları kabulleneceği ve bürokrasinin saptadığı oyun kurallarına uyacağıdır. Oysa, sonuç bu hesaplara denk düşmemiştir: Reformist bürokratlar sermayenin üzerinden atlayarak ekonomik kararlar alabileceğini sanırken, sermaye onları kullanıvermiştir. Gerçi pek de şikâyetçi olunmamıştır. Bu kullanılma durumundan ancak sermaye bu eğilimlerden kurtulmak istediğinde, eğilimleri simgeleyen on bir Bakanı istifaya zorlayıvermiştir. Misyonu tamamlanmış olanları, saf dışı etmiştir.

Gerçekten, I. Erim Hükümeti’nin kuruluş döneminde, sıkıyönetimin ilân edilip sola karşı terörün başlattırıldığı, Anayasa değişimi tasarılarını hükümetin hazırladığı günlerde, sermaye hükümetin büyük desteğidir. Sıra bürokratların kendi tarihsel saplantıları olan reformlara geldiğinde, bu tavır değişmiştir. “Beyin Takımı,” burjuvazinin programında da yer alan kimi reforma kendi özlemlerini de yansıtmak istediğinde, tepki büyümüştür. I. Erim Hükümeti’nin “Onbirler” kanadı söz konusu reformları “sanki kendileri sermayeye de karşıymış gibi” bir tavırla sunmaya kalkışınca, Beyin Takımı’nı zaten kullanıp arzuladığı sonuçları almış bulunan sermaye, onları kolayca harcatmıştır. Sermayenin büyük ve güvenilir sözcüsü Hürriyet gazetesinin başı çektiği bir kampanya I. Erim Hükümeti’ni sarsarken, özel sektör yanlısı çevrelerin eleştirici dozu da, giderek yükselmiştir. Örneğin, on bir bakanın istifasından bir ay kadar önce, Prof. Zeyyat Hatipoğlu şunları söylemektedir: “Bugüne kadar işittiğim çeşitli konulardaki reformların büyük bir çoğunluğunun hem ülkemiz için yararlı işler olduğuna inanıyorum, hem de bunların uygulama olanağının bulunabileceğini sanmıyorum. (...) Bu reformların hepsinin bir noktaya yöneldiğini görmek kolaydır. O nokta da, ferdin ekonomik özgürlüğünün kısıtlanması ve ekonomik özgürlüğün temel müesseselerinin piyasa sistemine göre çalışması alanlarının daraltılmasıdır. Ayrıca ne kadar dikkate değer ki, karma ekonominin işlemesini kolaylaştıracak ve özgür teşebbüsü destekleyecek reformlardan hiçbirine işaret edilmemektedir. Kanaatimce bütün bu reformlar yapılsa, Türkiye’de artık ne karma ekonomi, ne de özel teşebbüs kalır...”

I. Erim Hükümeti “özel mülkiyeti” de bir ölçüde rahatsız edebilecek girişimlerden söz ettikçe, sadece sermaye çevrelerinden değil, özel mülkiyetin koruyucusu niteliğindeki Millet Meclisi’nden de büyük tepki gelmektedir. Meclis, 12 Mart’ı izleyen ilk günlerin şaşkınlığını atlatmıştır artık. Adalet Partisi, kendi sınıfsal doğrultusunda Erim hükümetinin attığı adımları destekleyerek, bürokrasinin tarihsel saplantılarına ise sermaye adına karşı çıkarak siyasal düzeydeki yenilgisini unutturmaya çalışmaktadır. “Meclis dışında” biçimlenmiş yeni iktidarda oluşabilecek fakat sermaye tarafından hoş karşılanmayacak eğilimleri, daha doğrusu, sermayenin işbirliği halinde olduğu bürokrasiden gelebilecek irrasyonel davranışları sermaye adına ve Meclis içinde denetlemek durumundadır, Adalet Partisi. Aynı görev, ap’den ayrılmış dp’lilerce de paylaşılmaktadır. Nitekim, Toprak Reformu’nun “Ön Tedbirler Tasarısı” 24 Temmuz 1971 günü açıklandığında, Meclis’te olağanüstü bir direniş başlamıştır hükümete karşı. Artık sermaye adına sürdürdüğü işlev tamamlanmak üzere olan I. Erim Hükümeti’nin reformist fantezilere yönelmesi, hem sermaye çevreleri ve başındaki sözcülerince, hem de Meclis içinde alabildiğine engellenmektedir.

Beyin Takımı ve Erim; artık fonksiyonunu yitirmiş ve kullanılabileceği kadar kullanılmış bir grup olarak, adetâ yaylım ateşi altındadır. Hele antidemokratik Anayasa değişimleri de gerçekleştikten sonra. Şimdi, onların reformist düşünceleri özel sektöre ve Meclis’e büsbütün ters gelmekte, sermaye, ekonomik yönden kendisine daha bağımlı bir ekip istemektedir. 1971 Ekim ayında, hava adamakıllı değişmiştir. Basın da hükümetin ekonomik tasarılarına karşı kampanya sürerken, Hükümet’le Meclis’in en büyük partisi ap arasında bütün köprüler atılmıştır. ap Genel Başkanı Demirel, 1971 Ekimi’nin son günlerinde, Başbakan Erim için şunları söylemektedir; “... Siyasi hayatı, yıllık, aylık ve günlük zikzaklarla dolu olan ve antidemokratik zihniyeti malûm, gönlü demokratik inanıştan mahrum, hiçbir davası bulunmayan, siyasi fırsatçılığı kendi kişiliğine damga olarak kabul etmiş bir zat...”

Bu arada, Erim istifaya kalkışmış, ancak, Milli Güvenlik Kurulu ve Cumhurbaşkanı Sunay’ın ısrarı ile istifasını geri almıştır. Erim, bu olaydan hemen sonra yaptığı açıklamada istifa istemine yol açan bunalımdan Demirel’i sorumlu tutarak onu ağır biçimde suçlamaktadır: “ap Genel Başkanı hakkında kayırma iddiaları vardır. Kendisi başbakanken kardeşleri için, Türkiye’mizin devlet bankalarından büyük ölçüde krediler sağlanmıştır. Bunlara ek olarak dışarıdan devletçe sağlanan 3 milyon

dolarlık kredinin 1 milyon 180 bin doları, Başbakan'ın kardeşleri diye atıf yapılarak Demirel kardeşlere verilmiştir. Bu kayırma iddiası ile ilgili soruşturma işlemi, aylardır parlamentomuzda uykudadır. Bir demokraside kardeşlerini devlet imkânlarıyla kayıran bir lider, bu hal meydana çıkınca acaba politika sahnesinde ön planda kalabilir mi? 12 Mart'ı yaratan olaylarda bu ters tutumun etkisi nasıl inkâr edilebilir? Son haftalarda bir siyasi buhran olabilir mi? 12 Mart'ı yaratan politika sahnesinde ön planda kayırması yüzünden bir kere daha sarsıntıya uğrayacak olan ap Genel Başkanı'nın bu şahsi meselesini örtbas etmek istemesidir..."

Sıkıyönetim düzeni kurduktan, terör ortamı başlayıp Anayasa değişimleri gerçekleştirdikten sonra, I. Erim Hükümeti'nin karşılaştığı "muameleye" bu hükümetin üyeleri bile şaşırmaktadır. Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş, 4 Eylül 1971'de Sivas Kongresi'nin yıldönümü nedeniyle yaptığı konuşmada, şöyle demektedir: "... 12 Mart'ın etkisi azaldıkça, reformlara direnme başladı. Politikacıların yanlış tutumlarıyla birbirimize düşman olduk..." Adalet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü İsmail Arar ise, 13 Eylül 1971'de gazetecilerin sorularını cevaplarken, karanlıkta hayâlet taşlıyor gibidir: "Kimse heveslenmesin" demektedir Arar, "... Kabine değişmeyecek. Reformları gerçekleştirip emaneti hakiki sahibine teslim edinceye kadar gidici değiliz."

Ne var ki, artık bir siyasal işlev tamamlanmıştır. Onu uzatmaya, İsmail Arar'ın gücü yetmeyecektir. Erim ve Demirel arasındaki suçlamalar, artık bir çeşit yüzeysel görüntüdür. I. Erim Hükümeti'nin görevi bitmiştir. Erim'in kabul edilmeyen istifası, ardından, ap'nin Erim'i protesto amacıyla beş bakanını hükümetten çekmesi, sonra, yeniden bu bakanlara hükümette kalma izni vermesi, bir figüranlar resmi geçidinden başka şey değildir. Nitekim, Nihat Erim de artık bu hükümetin yürümeyeceğine inanmış olacak ki, Karaosmanoğlu ve ekibine açıkça "istifa edin" anlamına gelen bir hareketi yapar: ap'li Mesut Erez'i, kendisine Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak hükümete alır. Bir-iki bakan dışında öteki hükümet üyelerinin önceden haberi yoktur bu karardan. 2 Aralık 1971'de Mesut Erez'in bakanlığı açıklanmıştır, ertesi gün, 3 Aralık 1971'de, Beyin Takımı diye bilinen on bir bakan istifa etmektedir. I. Erim Hükümeti, artık sona ermiştir.

I. Erim Hükümeti'nin reformculuk deneyi ve trajik sonu, Türkiye'de bürokrasinin ve onun ideolojisinin son "bağımsızmışçasına" girişimini hikâye eder. Bürokratlar, egemen sınıfsal gücün, yani sermayenin vurucu

kuvveti olarak davrandıklarında, sıkıyönetimler ilân edip anayasalar değiştirdiklerinde, ayakta durabilmişlerdir. Sıra, bağımlı oldukları sınıfsal güçten kendilerini bir ölçüde bağımsız sanarak kendi reformist fantezilerine yönelmeye geldiğinde ise, sınıfsal dengeler onları hizaya getirivermiştir. Çünkü Türkiye artık bürokratların bağımsızmışçasına davranışlarına bile imkân tanımayan bir ölçüde toplumsal gelişimini tamamlamıştır; sınıflaşma sürecinde keskin çizgilere varmıştır; iktidarların asıl sahibi olan sınıflar, karşıt yönlerde fakat hızla güçlenmiştir. Başka bir deyişle, sanayileşme aşamasındaki toplum, artık 1920'lerden hattâ 1960'lardan çok farklı bir yapıdadır. Bu yapıda bürokratik tezlerin, yeri, ancak o zaman kesitinin egemen sınıfsal gücüne yardımcılıktır. Nitekim, öyle olmuştur.

12 Mart öncesinde birtakım çevrelerin anlayamadığı, sonrasında ise kavramakta güçlük çektiği gerçek, toplumlardaki "iktidar" olgusuyla bunun siyasal "ifade biçiminin" ayrı şeyler olduğudur. Bir toplumdaki gerçek iktidar, sosyal ve ekonomik iktidar aynı kaldığı sürece, bu iktidarın siyasal ifade biçimi olan "rejimin" değişmesi, ancak temeldeki sınıfsal gücün doğrultusunda sonuçlar verebilir. Bu, sınıfsal ayırımların billurlaştığı, sınıfların saflaşıp güçlendiği toplumlarda bir kuraldır. 1970'ler Türkiye'si gibi kapitalizmin ve sermayenin egemenliğindeki bir ülkede ve nato çerçevesindeki bir ortamda, siyasal ifade biçiminin değişmesi, ancak halkın zararına sonuçlar getirmiştir. Sınıfsal güç dengeleri aynı kaldıkça, parlamentonun kapanıp kurucu Meclislerin gelmesi ya da bir cunta yönetimine geçilmesi, yüzeysel çelişkiler, değişiklikler ve bazı özel durumlarda altyapıyı etkileyen süreçler yaratabilir ama, toplumun gerçek iktidarını asla değiştiremez.

Bir iktidarın, iktidardaki sınıfın siyasal ifade biçimini değiştirmek başka şeydir, o iktidarın kendisini değiştirmek başka şey. Bu ikincisini yapacak güç ise muhteris yahut iyi niyeti bürokratlarda falan değil, ancak sosyal sınıflarda vardır.

2. II. Erim Hükümeti

II. Erim Hükümeti, ilkinin tecrübeleri üzerinde bina edilmektedir. Başbakanlık koltuğuna ısınmış gözüken Erim, benzer yanlışlara düşmekten kaçınmakta, bağımsız davranış özlemlerini bir yana bırakmaktadır. Yeni hükümet, sadece solu bir terör rejiminde yok etmek ve Anayasa'yı değiştirmek gibi davranışlarında değil, reform ve ekonomi alanında da sınıfsal güçlerle ilk hükümete oranla daha uyumlu olacaktır. Erim, yeniden başbakanlığa atandığında, durumu şöyle değerlendirmektedir: "... Bir tarafta

12 Mart Muhtırası, bir tarafta parlamento, bir tarafta memleket kamuoyu, bir tarafta dünya kamuoyu. Görevimi değişen değerlerle yürütmek zorundayım. Çelişkiler içinde iş görülmez...”

Gerçekten, artık Erim’in reformculuğu yerli yerine oturtulmuştur. II. Erim Hükümeti, birincisinin bozulduğu noktadan yola çıkmaktadır. Karaosmanoğlu ve arkadaşlarının hükümetten ayrılmaları için adetâ kasıtlı olarak hükümete alınan Mesut Erez, II. Erim Hükümeti’nde de yerini bulmuştur. Erez’in kişiliğinde, Erim, adetâ bir uzlaşma hareketini gerçekleştirmektedir: Erez, hem Adana sermayesinin ve Akbank grubunun mutemet adamıdır, hem de son Demirel hükümetinin Maliye Bakanı. Muhtıra’da belirtildiği üzere “Atatürkçü bir anlayışla reformları ele alacak” ikinci 12 Mart hükümeti, böylece Yapı ve Kredi Bankası’nın yanı sıra Akbank’la pekiştirilmiştir. Erez’le beraber, sermayeye güven verecek kişiler adetâ dikkatle seçilerek Erim tarafından hükümete yerleştirilmiştir. Erim, bu kez yeniden kazaya uğramamak arzusundadır.

II. Erim Hükümeti’nin programı, sanki Odalar Birliği tarafından kaleme alınmış gibidir. Programın bu özelliği, Millet Meclisi’nde görüşülmesi sırasında Başbakan Erim’in yaptığı konuşma ile daha da vurgulanmıştır. Programda, 12 Mart Muhtırası’nın Meclis’e yönelik tehdit havası yoktur artık. “Reformları gerçekleştirmek çabamızda, Anayasamızın çizdiği hak ve yetkiler sınırları içinde parlamentomuzla işbirliği yapmaktan başka yol tanımıyoruz” denmektedir. Programında, Erim, Devlet sektörüne ne kadar önem verilmekteyse, özel sektöre de aynı önemin verilmesi lüzumuna inandıklarını söylemektedir. Ayrıca, Erim hükümeti, özel sektör yatırımlarının ve ihracatının artması için teşvik tedbirleri alınacağını vaat ederek, özel sektörün bu çok önemli talebinin karşılanacağını açıklamaktadır. Nihayet, yeni hükümetin sermaye çevrelerine büyük müjdesi, programında yer alan –ve asla gerçekleşmeyecek olan– “Grev ve lokavt kanunları arasındaki çelişkilerin giderileceği” haberidir. Çelişkilerin giderilmesi, o günün dilinde, grev hakkının biraz daha sınırlanacağı anlamınadır.

Sermaye temsilcileri, II. Erim Hükümeti ve programını sevinçle karşılamışlardır – Odalar Birliği Başkanı Raif Onger, şöyle demektedir: Bu hükümet bize güven verdi. (...) I. Erim Hükümeti’yle diyalog maalesef kurulamamıştır. Bu yüzden dış ticaret işlemlerimizde birtakım aksamalar olmuştur. II. Erim Hükümeti’yle bu diyalogu kurmuş bulunuyoruz...

Öte yandan, İstanbul Ticaret Odası Başkanı Behçet Osmanağaoğlu, Erim hükümetlerini geriye bakarak yorumlarken şöyle demektedir: "Dünden bugüne genel çizgileriyle bakarken, Sayın Nihat Erim hükümetlerini ikiye bölerek incelemek doğru olacaktır. Birinci hükümet tutumunda ve programında vuzuhlu değildi; iktisadi politikasında birçok tereddütlere yol açtı. İkinci hükümet ise daha vuzuhlu idi ve iktisadi alanda birçok tedbirler almıştı. İktisadi kalkınmamızda ve sanayide hamle yapmamız için itimadı tesis eder bir hava doğmuştu..."

II. Erim Hükümeti, sermayeye ilişkin tavrını daha ilk günden ortaya koymuş ve buna sadık kalmıştır. Bu hükümetle sermaye arasındaki bağlara ilişkin en doğru değerlendirmelerden birini, Bülent Ecevit yapmıştır. Ecevit, 3 Ocak 1972'de şunları yazmaktadır: "... Belki bu hükümet (II. Erim Hükümeti), birincisi gibi sol gösterip, sağ vuracak bir hükümet değil, düpedüz bir sağ hükümettir. (...) Sayın Başbakan yeni hükümette, büyük iş çevrelerine güven verecek kimselerin yer aldığını ilân etmekte (Senato'da Hükümet Programı görüşmelerinde Erim'in konuşması, 21/12/1971); iş çevreleri de, hükümette yer verilen işadamlarından memnuniyetlerini belirtmektedirler (Odalar Birliği Başkanı Raif Onger'in demeci, İstanbul Ticaret gazetesi, 17/12/1971)."

II. Erim Hükümeti, bu imanlı başlangıcına, sermayeden aldığı desteğe, programında yer verdiği grevle, lokavt arasındaki çelişkileri gidermek vaadine ve özel sektörü teşvik tedbiri önerilerine rağmen, ancak üç ay yirmi beş gün görevde kalabilmiştir. II. Erim kabinesinin başarısızlığındaki başlıca etken, teknik bir arıza olarak görünür. Hükümet, bir yandan chp ile çatışmak durumuna düşmüştür: chp'nin idam kararlarına karşı verdiği mücadele hükümete yansımıştır. Sıkıyönetim savcılarının iddianamelerinde chp'yi suçlayıcı sözleri yüzünden İnönü ile o zamanki Ankara Sıkıyönetim Komutanı Semih Sancar birbirine girmiş, Nihat Erim arada kalarak İnönü indinde kötü puanlar toplamıştır. Bu sürtüşmeler Erim'i yıpratırken, ap, Erim'in kişiliğine olan güvensizliğini sürdürmüş, her fırsattan yararlanarak belki hükümete değil ama Erim'e karşı çıkmıştır. Gerçekten, ap Genel Başkanı'nın sözleriyle Erim, "... bir gün parlamentoyu da lüks saydığı duyulursa şaşırılmaması gereken" bir kişidir. Demirel, kendi şahsına en ağır hakaretlerin Erim tarafından yöneltildiğini unutmamıştır.

Parlamentodaki iki büyük partiyle sürtüşmelere girmiş, yorulmuş ve yıpranmış bir başbakanın, 12 Mart'ın gündeminde bekleyen işleri tamamlayabilmesi beklenemezdi. Sırada, daha nice Anayasa Reformları

vardı, bunların Silâhlı Kuvvetler'ce talep edildiği, talepler arasında "Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin" kurulması bulunduğu, o günlerde açıklanmıştı. Bu zorlu işleri gerçekleştirerek "rejimi rayına oturtması" kendisinden beklenen Erim, başbakanlık görevinde yıpranmış, tükenmiş bir kişidir artık. Nitekim, 17 Nisan 1972'de istifasını cumhurbaşkanına verirken, gelenekler uyarınca yeni hükümet kurulana kadar görevi sürdürecek güçten bile yoksundur. 12 Mart'ın başlıca uygulayıcısı ve ilk başbakanı Erim, istifa mektubundaki sözlerinin açığa vurduğu gibi, bitmiştir artık:

"... Aşırı yorgunluktan istifa ediyorum. (...) Şimdiki fiziki ve moral halimle çok yorgun olduğum için hükümet sorumluluğunun gereklerini bir gün daha bile üzerimde taşımak, devlet menfaatlerine uygun olmaz..."

3. Melen Hükümeti

Erim'in "yenisi göreve başlayana kadar" hükümeti yönetmek durumunda olmaması sonucunda, geçici Başbakanlık görevi rejimin yapısıyla uyumlu biçimde, Savunma Bakanı Melen'e verilmektedir. Ne var ki, Ürgüplü hükümetinin, Cumhurbaşkanı Sunay tarafından Anayasa'yı çiğneyen bir anlayışla "kabul edilmemesinden" sonra, bu geçicilik kalıcılığa dönüşecek ve Ferit Melen, 12 Mart rejiminin üçüncü başbakanı olacaktır.

Melen hükümeti, bir yıllık iktidarı süresince üç önemli görev yüklenmiştir:

1) Yeni Anayasa değişimleri: 12 Mart rejimi, ikinci Anayasa değişimi dizisini daha Erim döneminde hazırlamaktadır. Erim'in başbakanken 26 Mart 1972'de açıkladığı gerekçe şöyledir: "... Devlet güvenliğinin sağlanması, anarşi ortamının bir daha geri gelmemesi ve Meclislerin kolaylıkla çalışabilmesi." Bu gerekçeyle şimdi Melen hükümetinin sunacağı tasarılarda, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması, üniversitelere hükümetin karışmasını sağlayacak değişimin gerçekleşmesi, Sıkıyönetim'in etkinliğinin arttırılması ve işlerliğinin kolaylaşması, Meclis çalışmalarının hızlandırılması yer almaktadır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri, doğrudan doğruya sermayenin karşıt ideolojiden ve sınıftan sakınılması amacına dönük, antidemokratik bir düşüncenin ürünüdür ve Melen döneminde gerçekleşmiştir. Melen'in Anayasa değişimleri tasavvurunda, tamamen faşist bir kavram olan ve sonradan resmen teklifine bile cesaret edilemeyen "barış zamanı savaş hali" de vardır.

2) Melen'in ikinci görevi, 12 Mart rejiminin terörist özelliklerini aynen sürdürmektir. Melen, bunu hakkıyla gerçekleştirmiştir. Hattâ, cumhurbaşkanı seçiminde Eski Genelkurmay Başkanı Gürler'le rejimin

kalıcılığı yönünde bir işbirliğine girdiği izlenimini bırakmıştır. Melen döneminde sıkıyönetim tekrar tekrar uzatılmış, üç gencin asılması için gerekli karar Meclislerden çıkartılmıştır.

Ferit Melen, 12 Mart terörünü biraz daha arttırmakta, adetâ kararlıdır. Başbakanlığa getirilir getirilmez ilk söyledikleri, yeni tedbirlerin gerekliliğidir. Melen, gazeteci Nilüfer Yalçın'a özel demecinde şunları anlatmaktadır:

"Anayasa'da bazı değişiklikler yapılması gerekebilir. Zaruretleri, mücadelenin seyri ve çalışmalarımız ortaya çıkacaktır. (...) Mevcut idari ve hukuki yetkiler sonuna kadar kullanılmalı ve gerekirse yeni tedbirler alınmalıdır. (...) Bunun için de, her şeyden evvel rejim ve millet düşmanlarının kanunlardaki boşluklardan istifade ederek, hukuk cambazlıkları yaparak hukuk devletinin arkasına sığınmalarını önlemek gerekir. (...) Bundan başka, gene aynı kişilerin devletin ve kamu hayatının kilit noktalarında kalmalarını, bu noktalara sızmalarını önleyici idari ve hukuki tedbirlere ihtiyaç vardır. (...) Üniversitelerin rejim düşmanlığından, anarşiden tamamen arınmasına çalışılacaktır. (Mevcut kanunlar yetmezse), yeni tedbirler için Meclis'e başvurulabilir."

Melen dönemi, bağnazlığın ve ilkel düşüncenin sınırlara ulaştığı bir yılı kapsar. Başbakan'ın tavrından kaynaklanan bu özelliğin en çarpıcı örneklerini, bizzat Başbakan vermiştir. Melen, 12 Mart rejiminin temel şartlanmasını ve kendi fikir düzeyini de, şu ünlü sözleriyle tarihe kaydettirmiştir: "... Eğer 12 Mart'tan önce komünistler başarı kazansa idiler, Türkiye'deki Türkleri Sibirya'ya sürecekler ve Türkiye'ye başka milletlerden insanlar yerleştirilecekti..."

3) Melen hükümetinin üçüncü görevi, sermaye çevrelerinin "teşvik tedbirleri" diye isimlenen taleplerini gerçekleştirmektir. Sermaye ile en yakın ilişkileri kurmaktır. Bu alanda son derece başarılı olmuştur Melen hükümeti. Bir yıl boyunca, sermayenin işleri Melen'in partisi Milli Güven Partisi'nin Ankara'daki merkezinden takip edilmiş, mgp'ye sermaye ve ordu ilişkilerini düzenlemek gibi bir görev yüklenmiştir.

Melen hükümeti, Türkiye'de 12 Mart rejimini sonuna yaklaştıran iki büyük değişimin yer aldığı dönemi kapsar: Bunlardan ilki, chp Genel Başkanlığı'na Bülent Ecevit'in seçilmesidir. İkincisi, Orgeneral Gürler'in Genelkurmay Başkanlığı'ndan çekilip, talihsiz cumhurbaşkanlığı macerasına kalkışması ve yenilgisidir.

chp’deki yönetim değişikliğiyle, daha ilk gününden 12 Mart’a karşı çıkmış bir ekip işbaşına gelmektedir. Yönetimi oluşturanlar, Anayasa değişimlerinden idamlara, sıkıyönetimin uzatılması kararlarına kadar 12 Mart’ın çoğu uygulamasına karşı çıkmış kişilerdir. Nitekim, chp, önce Melen hükümetinin sunduğu Üçüncü Beş Yıllık Plan’a Meclis’te olumsuz oy kullanmış, daha sonra hükümetten çekilme kararı almıştır. chp Genel Başkanı Ecevit, Melen hükümetine en ağır eleştirileri yöneltmiş, bir 12 Mart hükümetini, ilk kez chp desteğinden tümüyle yoksun bırakmıştır. Ecevit, 12 Mart kördüğümünün çözülmesi amacına dönük bu çıkışlarından en önemli birini, 20 Kasım 1972’de Meclis’te yapmıştır. Ecevit; şöyle demektedir:

“Sayın Başbakan (Melen), Türkiye’nin içinde bulunduğu hali doğrudan doğruya savaş hali olarak ilân etmiştir... Bu savaş halinin bütün şiddetiyle devam ettiğini ve daha devam edeceğini, bu savaş hali devam ettikçe sıkıyönetimin kaldırılamayacağını söylemiştir. Demokratik rejim içinde bu savaşın sürdürülemeyeceğini belirtmiştir.

İçinde bulunduğumuz hali, Sayın Başbakan, Anayasa’mızın tek seçim erteleme gerekçesi olarak kabul ettiği savaş hali diye ilân ederse ve parlamentodaki büyük çoğunluğun seçimleri ertelemeyi kabul etmeyeceğini bile bile böyle bir ertelemenin gerekçesini seçime bir yıl kala hazırlamaya girişirse, üstelik bir de demokratik rejim içinde bu savaşın sürdürülemeyeceğini iddia ederse, rejimin değişebileceği, Meclis’in feshedilebileceği yollu söylentilere, başka kaynak aramanın gereği var mıdır artık? (...) Türkiye’nin sosyal ve ekonomik görüşleri bakımından en tutucu siyaset adamlarından biri partiler-üstü reform hükümetine Başbakan olacak... Sonra da o parlamentoyla reformlar yapılmıyor diye seçimlerin yapılamayacağı tehditleri yayılacak... Parlamentonun feshinden söz edilecek...”

12 Mart’ın getirdiği “istikrar ve güvenden,” işçi sınıfının ve sol’un ezilmesinden memnun kalanlar için, Melen hükümeti, 12 Mart’ın “uzatılması” için son şanstır. Bu şans, “... Sayın Melen’e kendileri hakkında güvenimizin, sevgi ve saygımızın tam olduğunu arz ettim” diyen Orgeneral Gürler’in cumhurbaşkanlığına oynayarak kullanılacaktır. Ve kaybedilecektir.

Gürler’in cumhurbaşkanlığı seçiminde yenilmesinden birkaç gün sonra, 12 Mart’ın üçüncü başbakanı Ferit Melen istifa etmektedir. 12 Mart’ın sonu başlamaktadır artık.

### 4. Talû Hükümeti

Talû hükümeti, cumhurbaşkanlığı seçimiyle başlayan “sivilleşme” döneminin doğal bir sonucudur. “Militarizmin” adayıyla beraber, militarizmin başbakanı da artık sahneden çekilmiştir. Talû hükümeti, 12 Mart rejiminin son halkasıdır. Altı aylık bir süre için kurulmuştur. Görevi, “reformları” iyi-kötü çıkarıp hiç değilse görüntüyü kurtarmak, yeni başbakanın deyişiyle, “memleketi salimen seçime götürmektir.”

Naim Talû’nun sermaye çevrelerine yakınlığını bilenler, sermayenin tamamlanamamış çoğu ekonomik talebini onun gerçekleştirmesini beklemişlerdir. Ne var ki, hükümetin “partiler-üstü” değil partiler hükümeti oluşu ve ufukta seçimlerin görünmesi, bu umutları pek doğru çıkartmamıştır. Gerçi teşvik konularında bazı gelişmeler vardır ama, özellikle 1973 baharıyla yazı, bir yandan cömert bir taban fiyatları politikasının uygulanışına sahnedir, öte yandan işçi sınıfının adetâ son iki yılın öcünü alırcasına yüksek taleplerle giriştiği ve sonuçlandırdığı toplu sözleşmelere. Bir dönemin sonu gözükürken, sıkıyönetimin sorumluları da kendilerine çekidüzen vermek zorunluluğunu hissetmektedir. 12 Mart’ın ağır havası, ardında acılar ve onulmaz yaralar bırakarak, sermaye sınırına paha biçilmez değerde hediyeler bırakarak, yavaş yavaş dağılmaktadır artık.

Geride, faşizm benzeri bir rejimin günümüze dek süren izleri kalacaktır...

# V
# 12 MART'IN TÜRKİYE'Sİ

Tarihin hemen hiçbir döneminde, özgürlük, egemen sınıfın öncelikli sorunu olmamıştır. Roma esirlerinden 1789 Paris'inin devrimci burjuvalarına, Petrograd'ın işçilerine kadar, hemen her zaman, egemen sınıfa "karşı" mücadele verenlerin öncelikle sarıldığı, ihtiyaç duyduğu bir şeydir özgürlük.

Ne Romalı toprak sahibinin, ne Fransız aristokratının ne de Rus hanedanının "özgürlük" diye bir sorunu vardır. "Bütün" sınıflara ve zümrelere en azından bir hareket ve gelişme imkânı tanıyan özgürlük ortamı, bu egemen sınıflar açısından her zaman bir yük olarak değerlendirilmiştir.

## A. Sermaye ve Faşizm

Toplumsal sınıfların iktidarda bulunup bulunmamalarına göre farklılaşan özgürlük anlayışlarını, hemen bütün sınıflı toplumlarda görebilmek ve bunu tarihsel gelişim içinde izleyebilmek mümkündür. Söz, yazı, toplantı, örgütlenme, siyaset gibi kavramları içeren klâsik özgürlüklerin kuramsal bir çerçevedeki öncelikli işlevi, şudur: Egemen olmayan sınıfın egemenlik mücadelesinde ihtiyaç duyduğu ve kullandığı araçlar olmak. Yani, mevcut sınıfsal yapının ve egemenliğin değişiminde, hiç değilse değişime ve iktidardan pay tanımaya zorlanmasında kullanılan araç niteliği, bu özgürlüklerin önde gelen özelliğidir. Nitekim, özgürlük mücadelelerinin tarihe damga vurmuş bütün örnekleri, sınıfsal egemenliğe başkaldırma olaylarıdır. Fransız İhtilâli, Sovyet İhtilâli gibi. Türkiye'den örnek, getirilecek olursa, 1945 sonrasında sermayenin, yanına halkı da katarak, iktidar ortağı bürokrasiye karşı özgürlük ve demokrasi mücadelesi verişi gibi.

Klâsik özgürlüklerin bir sınıfsal ve siyasal program olarak ilk biçimlenişi, Fransız İhtilâli dönemindedir. Bu bir rastlantı değildir kuşkusuz: Burjuvazi, tarihe damgasını vuracak bir iktidar mücadelesine girişmiştir. "Özgürlük" sloganlarının ardında yatan, iktidardaki aristokrasiyi alaşağı etmenin özgürlüğüdür. Paris sokaklarından yükselen "eşitlik" istemleri, aristokrasiyle eşit koşullarda mücadele özleminin yansıyışıdır.

Sanayi devrimi çağında, özgürlük, öncelikte işçi sınıfının sorunudur. İşçi sınıfının iktidardaki burjuvazi ile mücadelesi, bu sınıfın özgürlük ve eşitlik mücadelesi ile koşut gelişmiştir. Ve bir zamanlar benzer kavramların sahipliğini yapmış burjuvaziye "rağmen," yeni boyutlara ulaştırılmıştır.

1. Klâsik Demokrasi ve Sınıflar

Çağdaş toplumlarda, sınıflarla klâsik özgürlükler arasındaki ilişki geçmişe kıyasla temelinde değişmemiştir. Bu özgürlükler ve bunlardan oluşan klâsik demokrasi, egemen sınıfın gönül rızasıyla ve kayıtsız şartsız kabullendiği olgular değildir. İktidarda bulunmayan iktidar mücadelesi veren toplumsal güçlerin çoğu kez büyük kavgalarla ele geçirdiği ve koruduğu haklardır bunlar. Klâsik özgürlüklerin tarihte ilk kez oluştuğu ülkelerde bile, mücadele süreklidir. İktidara gelmenin uğraşısındaki taraf, klâsik özgürlüklerin korunması ve genişlemesi için; mücadelesini daha etkili kılabileceği bir serbestliğin oluşması için çalışır. Egemen sınıf ise,

karşıtının özgürce gelişmesini önlemek, iktidara yaklaşmasını yahut iktidar üzerindeki etkinliğini arttırmasını engellemek amacıyla kavga verir; özgürlükleri sınırlı tutarak, özgürlüklerin büyümesine imkân tanımayarak, gücü yettiğinde ve gereği geldiğinde özgürlükleri geri almaya kalkışarak kendi iktidarını savunur.

Bu kuramsal genellemede yer alan hiçbir egemen sınıf, onu yerinden etmek çabasında olan karşıt sınıfın mücadelesini destekleyemez; mücadelenin özgürce ve eşit koşullarda sürdürülmesine gönüllü olarak rıza göstermez. Eğer bir ölçüde eşit koşullarda ve göreceli özgürlük ortamında sürmekteyse mücadele, bu, iktidardaki sınıf açısından bir zorlanmanın sonucudur; zorunluluğun sonucudur. Burjuvazi adına, karşıtının "özgürce ve eşitlik içinde" mücadelesini kimi örnekte kabullenmiş olmak, idealist tavırların ürünü değildir. Burjuvazi, işçi sınıfının klâsik özgürlüklerden yararlanmasını ve bunların içeriğini genişletmesini, ancak toplumsal meydan savaşları vererek ve yenilerek kabullenmiştir. Basın özgürlüğünden genel oya, grev hakkına, ekonomik ve siyasal örgütlenmeye kadar işçi sınıfının zaman içinde ele geçirdiği tüm haklar, işçilere sermaye tarafından hediye edilmemiştir. Sadece, sermaye tarafından sineye çekilmiştir.

İşçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki evrensel mücadelenin zaman içindeki gelişiminde, değişik dönemler yaşanmıştır. Sanayileşme sürecinde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika sermayesi, işçi sınıfının gelişmesini silâhla ve kanda boğarak engellemeyi denemiştir. İtalya'da, Almanya'da, İspanya'da sermaye, solun gelişimini ancak faşizme başvurarak önleyebilmiştir. II. Dünya Savaşı'nda faşizmin açık yenilgilerinden sonra ise, Batılı sanayileşmiş ülkelerin özgül ortamında, giderek şöyle bir değerlendirmeye ve stratejiye varmıştır burjuvazi: Toplumdaki bütün güçlü haberleşme araçları, eğitim kurumları, finans merkezleri, karar noktaları, halkı şartlandırma manivelaları, burjuvazinin elindedir. Ayrıca, burjuvazi, hem tarih içinde savunuculuğunu yaptığından hem de karşıt sınıfın gücünden ötürü, klâsik demokrasi ile özgürlükleri artık yadsıyamayacağı bir noktadadır. Üstelik, işçi sınıfının siyasal tavrında, klâsik demokrasinin eleştirilmesi de vardır. Bu durumda, Batı Avrupa burjuvazisi, zaten bütün kuvvetler gerçekte elinde toplanmış bulunduğundan ve ilerde kendisine zarar vermeyecek gibi gözüktüğünden ve nihayet, istese de artık açıkça karşı gelemeyeceğinden, klâsik demokrasiyle özdeşleşmeyi denemiştir; klâsik özgürlüklerin şampiyonu kesilmiştir.

Soğuk Savaş döneminde oluşturulan bir taktik tavırdır bu: Sosyalist ülkeler kendi içine kapanmaya ve kendini Batı'nın saldırılarından korumaya zorlanırken, özgürlükle sermaye arasında bir özdeşlik görünümü yaratılmasına çalışılmıştır. Hesap, klâsik demokrasi kurallarının artık hiçbir zaman sermayenin aleyhine işlemeyeceği varsayımına dayanmaktadır. Hesaba göre, toplumsal tercihi yönlendirebilecek bütün odaklar, zaten sermayenin elindedir. İşçi sınıfı parti kurabilmekte, gazetesini yayınlayabilmektedir, ama bunlar hiçbir zaman seslerini etkinlikle duyuracak maddi güce sahip değillerdir ve olamazlar. Kaldı ki, bütün bir toplum, işçiler de dahil olmak üzere, burjuvazinin elindeki araçların şiddetli bir beyin yıkama işlemine hedeftir; sol ve sosyalizme ilişkin her şeyin, diktayla, terörle, yasakla, "kötüyle" çağrışım yapması için, sermayenin tüm organları seferberdir. Yani, sermaye, bir yandan "işte özgürlükler, işte demokrasi, işçi sınıfı gönlünce yararlansın" diyebilmektedir; bir yandan da, objektif gerçekler, aynı özgürlüklerin fiiliyattaki etkinliğini alabildiğine sınırlamaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrasının ürünü olan ve özünde propagandaya dönük bu yaklaşım, 1970'ler dünyasında anlamını trajik biçimde yitirmiştir. Sosyalist ülkeler güçlendikçe eski sakıncalar da ortadan kalkmış ve bu topluluk, dünyaya açılmıştır. Sosyalist blokun ekonomik ve siyasal büyümesi, çoğu evrensel sorunda kapitalist blokun zorunlu olarak onunla masa başına oturmasını gerektirmiştir. Bu gelişmeler, bir yığın objektif ve sübjektif neden, haberleşme araçlarındaki, devrimin kaçınılmaz olarak bazı gerçekleri tüm uluslara yansıtması sonucunda, yepyeni bir durum çıkmıştır ortaya: Klâsik demokrasiye sahip çıkarak karşıtı olan sınıfı suçlamak stratejisi, kapitalist düzenin güvencesi niteliğini kaybetmiştir. Başka bir deyişle, tüm propaganda egemenliğine rağmen, burjuvazi, klâsik demokrasinin kendi zararına işlediğini, giderek artan örnekte izlemiştir:

Fransa ve İtalya gibi ileri ve çağdaş bir burjuvazinin iktidarda olduğu ülkelerde, sosyalist hareket, klâsik demokrasinin çerçevesinde olağanüstü gelişmeler sağlamıştır. Büyük kent belediyelerinde iktidar olabilmiş, yerel yönetimin geleneksel önceliklere sahip bulunduğu bu toplumlarda sosyalist iktidarın küçük ölçekteki etkin örneklerini yaratmıştır. Gene bu iki toplumda, sosyalizm, önümüzdeki yıllarda ülke iktidarının önde gelen adayıdır. Batı Avrupa'nın klâsik demokrasi çerçevesinde gerçekleşmekte olan bu oluşum, tarih açısından kısacık bir dönemde gelişmesini tamamlamaktadır. Üstelik, haberleşme devrimi ve sanayileşmenin

gereksinmeleri sonucu boyutları küçülmüş olan dünyamızda, son derece etkili örnekler yaratmaya, kısa sürede Avrupa'nın tümünü etkilemeye adaydır. Sosyalist bir Fransa ve sosyalist bir İtalya, kıtanın öteki klâsik demokrasi merkezleri için günümüzde tahmin edebileceğimizden çok daha güçlü birer model yaratacaklardır.

Bu gelişmeleri izlerken, burjuvazinin klâsik demokrasiden tarihsel beklentisinin ihanete uğradığını, bu siyasal düzenin egemen sınıfa bir "güvence" olamadığını, bilâkis, potansiyel bir "tehlike" yarattığını görmemek mümkün değildir.

Ne var ki, İtalya ve Fransa örneklerinde egemen sınıf artık çok gecikmiş, karşıtı çok güçlenmişken, klâsik demokrasi deneyimindeki başka toplumlarda durum değişiktir. Güç dengeleri, burjuvazinin kontrolündedir: Özellikle sermaye birikimi ve kapitalistleşme sürecinin ilk aşamalarındaki klâsik demokrasilerde, işçi sınıfı bir "tehlike" yaratmak düzeyine yaklaştığında. Bu tehlikenin temelinde ise klâsik demokrasi özgürlüklerinin bulunduğu görüldüğünde, egemen sınıfsal güç bir anda kendini siyasal rejimin özelliklerinden sıyırabilmektedir. Bir zamanlar kendi savunduğu sistemi, kendi elleriyle yıkmaktadır.

Yunanistan (1967), Türkiye (1971), Şili (1973) darbeleri, bu olgunun değişik örnekleridir: Yunanistan'da, klâsik demokrasi, Orta-Sol partiyi sosyalistlerin de desteğiyle işbaşına getirmek üzere olduğunda, Albaylar Darbesi'yle ortadan kaldırılmıştır. Şili'de, klâsik demokrasi çerçevesinde oluşmuş sosyalist hükümet, kana boğulmuştur. Türkiye'de ise, solun özgürlükçü bir çerçevedeki gelişmesi, dış etkenlerin de zorladığı koşullarda, bu özgürlüklerin askıya alınmasıyla geçici olarak engellenebilmiştir. Yakın dönemden getirilen bu örneklerin benzerlerini 1930'ların Cumhuriyetçi İspanya'sında, Hitler ve Mussolini öncesinin Almanya ve İtalya'sında da izlemek mümkündür.

Başka bir deyişle, bütün bu örnekler ve izlediğimiz kuramsal yaklaşım, tek bir noktaya işaret etmektedir: Klâsik demokrasi ve onu içerdiği özgürlükler, burjuvazinin tarih içindeki iktidar mücadelesi döneminde oluşturulmuş, burjuvazinin iktidarında ise önceleri elden geldiğince sınırlı tutulup ancak işçi sınıfının kazanımlarıyla gelişmiş; daha sonraları, gene iktidardaki burjuvazi tarafından kendisini sürekli kılmak amacıyla kullanılmasına çalışılmış, bu amaca hizmetten uzaklaştığı oranda ise "zorunlu olarak" kabullenilmiş bir olgudur. Bu olgu, egemen sınıfsal gücün yararına çalışmadığı anda, burjuvazi tarafından ve eğer gücü yetmekteyse,

kolaylıkla vazgeçilebilecek kurallardır. Tabii tek tek her burjuva açısından değil, bir sınıf olarak burjuvazi açısından böyledir bu. Ayrıca, burjuvazinin gelişme aşamalarına ve belirli toplumların geleneklerine, özgül koşullarına göre farklı ölçeklerde olan bir durum, bir özelliktir bu.

Ne var ki, sonuç olarak, tarihçi Harold Laski'nin deyişiyle, "... Kapitalizmin özündeki özgürlükçü anlayış, bazı durumlarda, bizzat kapitalizm için sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan öldürücü bir tehdit yaratır. Üretimin sosyal yapısını bu şartlarda da sürdürmek isteyen kapitalizm, o zaman, kendi özündeki özgürlükçü anlayışı fırlatıp atarak faşizm biçimini alır..."

Yani, her şey, zorunluluklara ve bir kuvvet dengesine bağlıdır; demokrasi, "idealist" bir kavram değil, sınıfsal ve somut bir kavramdır...

2. Tehlike-Güç Dengesi

Klâsik demokrasi ve özgürlükler sorununa bu çerçevede bakıldığında, egemen sınıfın içinde bulunduğu tehlikenin büyüklüğüyle kendi gücünün büyüklüğü arasındaki illiyet, egemen sınıfın faşizme doğru gitme eğiliminde belirleyici etken olarak gözükmektedir.

Egemen sınıfın karşı karşıya bulunduğu, "tehlikenin" kendi ölçüleriyle "büyük" olduğu bir duruma bakalım: Eğer aynı sınıfın gücü azsa, yani, karşısındaki çok güçlü ve örgütlüyse, ya da, klâsik demokrasiyi yok etmek amacıyla harekete geçireceği kurumlar ve ortam kendisine güven vermemekteyse, böyle bir maceraya kalkışmayacaktır.

Örneğin Şili'de sermaye orduya tümüyle egemen olmasaydı ya da abd'nin ve kilisenin desteğini kullanmasaydı yahut işçi sınıfı ve sol 1973 Eylülü'nde olduğundan çok daha güçlü bir durumda bulunsaydı, klâsik demokrasi Şili'de yıkılamazdı. Ya da var olan güç dengesine rağmen Şili sermayesine kendisine yönelik yakın bir tehlike görmemiş olsaydı, gene felâkete geçmeyebilirdi. Başka bir deyişle, sermayenin kuvvet durumu ile tehlikenin önemi, onun bu ülkedeki klâsik demokrasiyi faşizme dönüştürme girişimini belirlemiştir.

Şili örneğini genel bir çerçevede kuramsal olarak geliştirmek mümkündür. Sermayenin faşizme geçişin ön koşulu olan silâhlı güce sahip bulunması durumunda, sermayenin ve silâhının gücüne rağmen onlara böyle bir girişimi düşündürtmeyecek büyüklükteki bir güçten işçi sınıfının yoksun bulunduğu ortamda, kendi iktidarına yönelik ciddi bir tehlike karşısındaki sermaye, faşizmi getirmek eğilimine kendi bünyesi gereği kapılacaktır.

Bu faşizmi arama eğiliminin sermaye açısından yakın bir tehlikenin gözükmediği ortamlarda bile oluşması mümkündür. Sermayenin gelişmesini zorlaştıran durumlarda bile sermaye, hiç değilse bir bölümüyle aynı anlayışın içinde olabilir. Türkiye'nin 1970'leri benzer eğilimlere yakından tanık olmuştur: Türkiye, bu yıllarda, sanayileşme ve kapitalistleşme sürecinin ilk aşamalarındadır. Bu aşamalarda, sermayenin alabildiğine serbest davranmak isteği gelişmesinin zorunlu bir tercihidir. Oysa, aynı yılların "demokratik" düzeni, tüm eksiklerine ve bozukluklarına rağmen, işçi sınıfı hareketinin de güçlenmesine ve sermaye karşısında bir ağırlık oluşturmasına imkân tanımıştır. Türkiye'nin bu dönemdeki özgül koşullarında, sermayenin bir bölümüyle faşizm eğilimine girmesi, işçi sınıfının yakın bir tehlike, bir iktidar rakibi olmasından çok, sermayenin o aşamadaki gereksinimlerinden doğmuştur: Sermayen en rahat davranmak ve en acımasız olmak, kendini hızla büyütmek durumunda bulunduğu bir gelişme kesitinde, siyasal üstyapı tarafından ve klâsik özgürlükleri kullanan işçi sınıfı tarafından demokratik biçimde sınırlanmıştır. Bu sınıfın siyasal davranışları, bilinci, sendikal hakları, gelişmenin ilk aşamalarındaki sermayenin bünyesinden gelen alabildiğine sömürme gereksinmelerini kendi gönlünce karşılamasını engellemiştir. Dolayısıyla, işçi sınıfının yakın ve mutlak bir tehlike yaratmasına rağmen, faşist sömürünün sınırlanması olgusu nedeniyle, Türkiye sermayesinde faşizm eğilimlerinin oluşmasına yol açmıştır. Faşizm ve klâsik demokrasinin sermaye açısından konumu incelenirken dikkat edilmesi gereken bir nokta, kimi durumda faşizm olasılıklarının ve faşizmin gücünün gereğinden fazla büyütülmesidir. Faşizm eğilimleri ancak karşısındaki kuvvetlerin düzeyi oranında bir anlam taşıyabilir; onlarla içinde bulunduğu denge çerçevesinde "güçlü" ya da "güçsüz"dür. Yani, sermaye her canı istediğinde faşizme davetiye çıkaramaz; daveti kabul edilse bile umduğunu bulamaz. Her şey, güç dengelerine, iç ve dış koşullara bağlıdır. Örneğin, solun kuvvetli olduğu, sanayileşmenin ileri bir aşamaya vardığı, halk kitlelerinin örgütlendiği bir toplumda, faşizm özlemcilerinin kendisinden beklediği görevleri yüklenmekten bürokrasi kaçınabilecektir. Ya da, benzer özelliklerdeki bir toplumda bürokrasinin geçirmiş bulunduğu evrim, sermayenin silâhlı dikta aracı olmaktan bünyesel nedenlerle onu uzak tutabilecektir.

Şimdi yeniden Türkiye'ye, 12 Mart öncesindeki duruma dönelim.

3. Darbe Öncesinde Türkiye

12 Mart'a doğru ilerleyen Türkiye'de, bütün koşullar, faşizm, benzeri bir rejimi kucaklamaya hazırdır. Zaman, böyle bir rejimden yana çalışmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz "kuvvet dengesinin" bir yanı olabildiğince güçlüdür. Öteki yanı ise perişandır: Klâsik tanımıyla faşizme ve onun benzerlerine, faşistçe uygulamalara karşı olabilecek bütün güçler, partisinden gençliğine, sendikalarına, hattâ İnönü'süne kadar darmadağındır. Ya bünyesel nedenler ya da yürürlükteki şartlanma sonucunda. İlerici güçlerin büyük bölümü askeri bir hükümet darbesini peşinen benimsemiş, adetâ sevinçle benimsemiş durumdadır. Demokratik güçlerin 1971 öncesindeki durumuna kısaca bakalım:

Faşizm benzeri gelişmelerin en büyük engelin oluşturan işçi sınıfı, 1971'in eşiğinde siyasal değerlendirmelerinde yeterince berraklığa kavuşmuş değildir. İşçinin siyasal değerlendirmesini bulandırmak için her çeşit neden vardır o günlerde: Küçük-burjuva radikallerinden ve onların artık bir gericiliğe dönüşmüş ideolojisinden kaynaklanmış bir beyin yıkama işlemi, bütün yurtta geçerlidir. Ordunun "devrimci darbeyi" yapacağı, "gerici" Meclislerin kapatılıp "Amerika'nın maşası" Demirel'in yıkılacağı, darbe sonrasında "devrimci" bir Türkiye'nin doğacağı, bitmez tükenmez bir kaynaktan her gün ve her araçla zihinlere pompalanmakladır.

İşçi sınıfının ekonomik örgütlerinin bir çeşit kararsızlığı "bekle-gör" politikasına iten bu şartlanma, küçük-burjuva kökenli ilerici örgütlerde büsbütün etkilidir. O günlerin güçlü öğretmen kuruluşu tös, "ilerici" asker müdahalesini kabullenmeye hazır durumdadır. Sonradan 12 Mart'ın en büyük eziyetini çekeceklerden öğretmen topluluğu, kendi ilerici doğrultusunun bir "ilerici" darbe aşamasından geçeceğine tümüyle inandırılmış gibidir. Malûm, ordu devrim yapacak, sonra da "devrimci" Türkiye'nin kuruluşuna girişilecektir.

Ortam, kimi gencin, "Ordu gençlik el ele, devrimci cephede" sloganlarını haykırarak 12 Mart'ı bekleyip karşılamasına varacak kadar etkilidir.

O günlerin "şartlanma" ortamını ve düzeyini, gazetelerdeki "darbe", "muhtıra", "Meclislerin feshi" gibi haberler bol bol yansıtmaktadır. Demokrasiye son verecek, Anayasa'yı çiğneyecek ve ceza kanununu ihlal edecek girişimler, açık açık ve sahiplerinin ismi verilerek yazılmaktadır. Ve bunlar, olağan karşılanmakta, herkeste, sanki darbenin gerçekleşmesini beklemektedir. Örneğin, 13 Aralık 1970 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, "Batur Muhtırası" başlığıyla şu haber yer almaktadır:

“Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur’un Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a verdiği muhtıra, yarattığı ihtimallerle birlikte dün başkent Ankara’da günün konusu olmaya devam ederken, Türk Silâhlı Kuvvetleri’nin komuta zinciri içinde generaller, Genelkurmay’da Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın başkanlığında (dün) önemli bir toplantı yapmışlardır.

Öğrenildiğine göre, toplantıda muhtıra konusu ele alınmıştır. Güvenilir kaynakların belirttiğine göre de, Batur, Cumhurbaşkanı’na verdiği muhtırada özellikle Milli Güvenlik Kurulu’nun biçimleniş tarzı ile ilgili bazı tekliflerde bulunmuş, ayrıca, Atatürkçü nitelik taşıyacak bir ‘Kurucu Meclis’ teşkili görüşüne yer verilmiştir. (Muhtırada yer alan önemli konu)... Memleket sorunlarına gerçekçi açıdan bakabilecek ve çeşitli endişe ve hesapların üstünde bulunacak tam ve kesin ‘Atatürkçü’ nitelikte bir ‘Kurucu Meclis’ kurulması tavsiyedir...”

12 Mart’tan üç ay önce, Anayasa’nın nasıl ihlal edilebileceği bütün ayrıntılarıyla görüşülebilmekte ve haber verilmektedir...

Faşizme karşı olan günlerin 12 Mart günü ne ölçüde güçsüz olduğunu görebilmek için 13 Mart 1971 ve 14 Mart 1971 tarihli gazete koleksiyonlarına bir göz atmak yeterlidir. Çeşitli sendikalar, ilerici ve demokratik kuruluşlar, işçi sınıfının haklı güvenine sahip yazarların yanı sıra, bir dev-genç bile muhtırayı olumlu karşıladıklarını açıklamaktadır...

Faşizm eğilimlerine engel olması beklenebilecek iki siyasal kuruluştan Türkiye İşçi Partisi, muhtıra öncesinde de sonrasında da kendi ismine yaraşır doğru değerlendirmeler yapmıştır. Söylenmesi gerekeni, cesaretle söylemiştir. Ne var ki o günlerin İşçi Partisi, hem kendi çevresinden hem de kendi içinden zayıflatılmış durumdadır. Küçük-burjuva radikallerinin planlı küçümsemelerine, goşistlerin saldırılarına boy hedefi yapılmıştır. Yani, doğru değerlendirmelerini etkin kılacak bir güçte değildir.

chp ise, kendi iç çelişkileri ve mücadeleleri arasında bocalamaktadır. Bir defa o günlerin chp’si, kendi yapısı ve bünyesi gereği, “bürokratik ilericiliğe” karşı koyabilmek durumunda değildir. Partinin kökenleri küçük-burjuva reformizmine, bürokratik dogmalara dayanmaktadır. Partinin temel sınıfsal dayanağı, bürokrasidir. chp’nin 1965 sonrasında geçirdiği evrime rağmen, bünyesindeki çoğu unsur, sınıfsal yaklaşımı bakımından, 12 Mart tarzı çözümlemelerden uzak değildir. Nitekim bir Nihat Erim, 12 Mart’ın başbakanlığına doğrudan doğruya chp kadrolarından transfer edilmiştir, vb.

Öte yandan, ilginç bir İnönü faktörü vardır o sıralarda. İnönü, “Son Osmanlı Paşası” niteliğiyle, yepyeni bir olguyla karşılaşmıştır 12 Mart’ta: 12 Mart bürokrasisi, İnönü’nün o çok iyi bildiği yaşamı boyunca temsilciliğini üstlendiği bürokrasi değildir artık. Değişmiş bir Türkiye’nin, kapitalizm sürecinde yol almış, sınıfsal ayırımları billurlaşmış bir Türkiye’nin bürokrasisidir. İnönü’nün 12 Mart’ın ilk günlerinde özellikle kendini açığa vuran kararsızlığı, dönem sürecince devam eden yalnızlığı, hattâ çelişkileri, onun “pederşahi” bürokrasi anlayışıyla 12 Mart bürokrasi anlayışı arasındaki farklılıkla bir ölçüde açıklanabilir. İnönü, kendisini, “özerk” zanneden, “hakem” zanneden, “iyi niyetli” bilen bir bürokrasi kavramında yetişmiştir. Oysa, 12 Mart bürokrasisi, bu tarihsel inanışlarından kopmamışsa da, sınıfsal çelişkileri keskinleşen toplumlardaki benzerleri gibi, egemen sınıfsal gücün yanındadır. Bu gücün, 12 Mart döneminde sermayenin, yardımcısı durumundadır, açık ve seçik olarak.

İnönü’nün 12 Mart dönemindeki güçsüzlüğü, bir bakıma, simgeleştirdiği bürokrasi tipinin tarih önündeki yenilgisinden kaynaklanır. İnönü, bürokrasi açısından, aşılmıştır artık. Nitekim, 12 Mart rejimi, “İnönü faktörünü” adetâ küçümsemiştir. Temsil ettiği anlayışın yenikliğini taşıyan İnönü ise, 12 Mart döneminde ancak çok sınırlı ölçüde etkin olabilmiştir. 27 Mayıs’ın “hareketin ne içinde ne de dışındayız” diyebilmiş İnönü’sü, 12 Mart’ın kesinlikle dışındadır. 12 Mart’ı hazırlayanlar, dikkate bile almamışlardır İnönü’yü. İnönü ise bu yeni olgu karşısında takınacağı tavrı belirlemekte güçlük çekmiştir. Kesin bir karşı koymaya kalkışmaksızın 12 Mart rejimini yumuşatmaya, insanlık dışı girişimleri frenlemeye çalışmıştır. Hümanist bir tavır almıştır. Bir ölçüde etkili olmuştur. Ama hepsi o kadar.

Sonuç olarak, 12 Mart eşiğindeki Türkiye’de faşizm-demokrasi dengesi hemen tümüyle faşizmden yanadır. Rejim, faşizm benzeri girişimlerine neredeyse tamamen serbest olarak başlayacak, ancak zamanla ve kalıcılık özlemleri açığa vuruldukça, bir direnişle karşılaşacaktır.

4. Kendine Özgü Bir Model

12 Mart, Türkiye’nin iç ve dış koşullarıyla uyumlu, 12 Mart’ın sahiplerinin gücüyle tutarlı bir rejim örneği getirmiştir.

Modelin başlıca özelliği, benzeri Bonapartist yahut faşist örneklerden ayrıcalığı, var olan seçilmiş Meclisleri dağıtmamasıdır. Kendi iradesini hem Senato’ya hem de Millet Meclisi’ne kabul ettirerek “Meclisler üstü” hükümetler kurabilmesidir.

Böyle bir modelin “dâhiyane” bir buluştan mı kaynaklandığını ya da 12 Mart sahiplerinin kendi güçlerini daha öteye zorlamayı gereksiz ve tehlikeli mi bulduğunu bilmek mümkün değildir. Ancak, hukuk düzeyinde Meclislerin varlığı, 12 Martçıların işini bazı durumlarda kolaylaştırmış bazılarında ise zorlaştırmıştır. Meclislere dokunmayan bir darbe modeli, onu daha kolay kabul edilir kılmıştır. Özellikle ilk günlerin kargaşasında, kimi çevre Meclis’in sürekliliğinde bir güvence görmüştür. Buna karşılık, Meclis, 12 Mart’ın harekete geçirdiği bürokratik kuvvetlerin faşizme dönük uygulamalarını ap, dp, cgp kanatlarıyla gönülden desteklemiştir. Aynı bürokratik kuvvetlerin sermayeden “bağımsızmışçasına” düşünebildikleri kimi ekonomik girişim ise, aynı Meclis tarafından önlenmiştir. Meclislerin bu dönemdeki işlevi, bir çeşit “dengeleyici”, “denetleyici” güç oluşturmalarıdır: Meclislerin bünyesi, 12 Mart’ın antidemokratik girişimlerine bütünüyle yatkındır. Buna karşılık, Meclisler, sermaye adına bürokratları denetlemiştir. 12 Mart döneminin sonlarında ise, siyasal üst-yapıyı milletvekillerinin kişisel siyasetçiler olarak çıkarlarını da temsil eden Meclisler, 12 Mart’ın “seçimle” sonuçlanması yönünde bir etken yaratmıştır.

12 Mart’ın darbesini planlayanlar, Meclisleri ortadan kaldıracak gücü kendilerinde görmemişlerdir. Ya da, amaçlarının çoğuna Meclislerle birlikte ve daha tehlikesiz olarak varabileceklerini hesaplamışlardır. Bir başka olasılık, 12 Mart rejimini planlayanların, darbenin harekete geçireceği bürokratik güçleri Meclisler aracılığıyla dengelemeyi düşünmüş olmalarıdır. Yahut, bütün bu varsayımlar birlikte geçerlidir.

Nedenler ne olursa olsun, 12 Mart’ın başlıca özelliği, meclislerin varlığını sürdürdüğü bir çerçevede yeni rejimin uygulamaya konmuş olabilmesidir.

12 Mart’ın ikinci özelliği, mevcut kurumları ortadan kaldırmazken, onları yeni düzene uyumlu kılabilmesidir. Tek başına 12 Mart Muhtırası, tabii ki hem anayasanın ihlali hem de Türk Ceza Kanunu’nun açıkça çiğnenmesidir: Yasal bir hükümet, silâhlı kuvvetler adına yapılmış bir cebir kullanma tehdidiyle istifaya mecbur edilmiştir. Ne var ki hükümet bir defa çekilince, 12 Mart’ın sahipleri var olan kurumlara ve Anayasa’ya görünürde uyumlu kalmak çabasını göstermişlerdir. 12 Mart, mevcut Anayasa’yı yasal yoldan değiştirerek, sıkıyönetimi yasal biçimde ilân ettirterek, Sıkıyönetim Mahkemelerini kendi kanunları çerçevesinde harekete geçirterek 12 Mart’ın antidemokratik programını uygulamaya koymuştur.

12 Mart’ın daha ilk günlerde vurgulanan büyük özelliği, “insan” kavramına ve insanlığın tüm evrensel değer ölçülerine, ahlâk ölçülerine, faşist rejimlere özgü bir yıkım getirmesidir.

Gerçekten, 12 Mart, sadece halk kitlelerinin gelişiminde bir “parantez” olmamıştır; sadece Türkiye solunun ilerlemesini kösteklemekle, sermayeye öncelikler ve ayrıcalıklar getirmekle yetinmemiştir.

12 Mart, geçerlikte kalabildiği süre boyunca, “insanı” yıkmıştır Türkiye’de...

## B. 12 Mart'ın Adaleti

12 Mart'ın toplumda açtığı en derin yaralardan biri, adalet kavramının dönem süresince ayaklar altında çiğnenmesi olmuştur. Adalet, gerek simgelediği uygulamalarla gerek yol açtığı gelişmeler ve adına yapılan adaletsizliklerle, geçerliğini ve ciddiyetini yitirmiştir 12 Mart Türkiye'sinde. Faşizm benzeri rejimlere özgü yaklaşımlar, adalet kurumlarının üzerine ciddi soru işaretleri düşürmüştür. Bilirkişi tayinlerinden idamlara, şarkı yasaklamalarından işkencelere, intihar olaylarına, dost mektuplaşmalarında 142. maddelik suç bulmaya kadar uzanan bir adalet "komedisine" Türkiye 12 Mart'ta sahne yapılmıştır. Acı olduğu kadar düşündürücü, toplumun geleceği adına umut kırıcıdır bu gelişmeler: "İnsanlar böylesine vahşi olabilir mi, insanlar böylesine acımasız ve böylesine ucuz olabilir mi" endişesine kapılmamak, 12 Mart Türkiye'sinde mümkün değildir.

12 Mart'ın adaleti, üzerine ciltlere kitap yazılabilecek, yüzlerce, binlerce vakası tek tek, incelenip dersler çıkarılabilecek toplumsal bir olgudur.

Biz burada, hele bir yorum yapmaksızın, dönemi açıklayan birkaç olaya değinmeye çalışacağız. 12 Mart gerçeğini açığa vuran ve teşhir eden, bilimsel yöntemlerle varılan sonuçlar kadar, bu olaylardır bir bakıma...

1. Duruşmalar ve Tutuklamalar

12 Mart'ın duruşmaları, yığınlarla insanın özel yargıçlar önünde, bu insanları mahkûm edecek 12 Mart'ın ise tarih önünde ve aynı anda yargılandığı bir büyük sahnedir.

Duruşmaların ilginç özellikleri vardır: Demokrasi tarihimizde benzerine sadece 27 Mayıs'ın Yassıada'sında rastlanılan "toplu yargılamalardır" bu duruşmaların çoğu. Bir davada yirmi sanığın, otuz sanığın durumu karara bağlanmaktadır.

12 Mart duruşmalarının ikinci özelliği, askeri savcıların genellikle en ağır cezayı talep etmeleridir. Savcılar, kendi aralarında yarışa çıkmış gibidir. Sanki en fazla ölüm cezası talep eden, liyakat madalyasıyla ödüllendirilecektir: Örneğin, "Çayan Davası'nda" savcı on üç kişinin idamı talebinde bulunmuştur. "Gezmiş Davası'nda" on sekiz gencin idamı istenmiştir. "Solmazer Davası'nda" ise bir rekor kıran Sıkıyönetim savcısı, tam kırk bir kişinin idamı talebinde bulunmuştur.

12 Mart döneminin en trajik sonuçlarından biri, üç gencin, kimseyi öldürmemiş, hattâ bir kişi dışında kimseyi hafif de olsa yaralamamış olan üç gencin idam edilmesidir; bu idamları Meclislerin onaylayabilmesidir.

İnsan yaşamının, insan varlığının benzer idam talepleri ve uygulamaları ölçüsünde ele alınabildiği bu dönemde tutuklamalar ve cezalar da rekor düzeydedir. 12 Mart'ın sadece ilk yıllık bölümünde, 687 kişi Sıkıyönetim Mahkemelerinde "suçlu" görülerek değişik cezalara çarptırılmıştır. Tutuklamaların kesin bir sayısını vermek imkânsız gibidir; ancak, bu rakamın beş bin dolayında olduğu öne sürülmektedir. "Gözaltına" alınanların ise, hesabı tutulamayacak kadar çoktur.

Bu uygulamalara rağmen, kimi sıkıyönetim yargıcı 12 Mart'ın sahipleri tarafından fazla "yumuşak" bulunarak görevden alınmıştır. Bir sıkıyönetim mahkemesi ise, verdiği cezanın hafif olduğu düşüncesiyle, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından tümüyle ortadan kaldırılmış, "lağvedilmiştir." Bu olay, gerçekten ilginçtir; 12 Mart adaletinin örnek uygulamalarındandır: İstanbul'un 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde, Nahit Töre, Osman Bahadır ve arkadaşları (thko İstanbul bölümü davası) yargılanmaktadır. Savcının ısrarlı talebine rağmen, mahkeme, suçu 146. maddenin kapsamına sokmamıştır. Yani, idam cezasına hükmedilebilecek önem ve ciddiyette, nitelikte görmemiştir (22/4/1972). Oysa, bu dava sanıklarından çok daha azını yapmış bulunan Deniz Gezmiş ve iki arkadaşı, o sırada, Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nce 146. maddeye dayanılarak idama mahkûm edilmiştir. İstanbul 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nin 146. maddeyi uygulamaması, 12 Mart sahiplerini çok sinirlendirmiş ve Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün'ün emriyle, bu mahkeme ortadan kaldırılmıştır...

12 Mart rejimi, adalet üzerindeki oyunlarını, yargıç güvenliğini kaldıran bir tasarıyı hazırlatmaya kadar verdirmiştir: 1972'nin son günlerinde Adalet Bakanlığı'nca hazırlanan bu tasarıda, yargıçların "coğrafi teminatı" iptal edilmektedir. "Teminatlı" yargıçların da nakledilebilmesi esası getirilmektedir. Tasarı, Millet Meclisi'ne kadar ulaşamamıştır ama, 12 Mart rejiminin adalet anlayışını açıklaması bakımından ilginçtir.

12 Mart'ın sıkıyönetim uygulamalarında, hukuk tarihine geçmesi gereken örneklere de bol bol rastlanmıştır. Örneğin, "özel mektupta komünizm propagandası" herhalde ilk kez 12 Mart'ta hukuk literatürüne geçmiştir. Güler Meriçkan isimli bir öğretmen, "nişanlısına yazdığı

mektuplarda komünizmi övdüğü, propagandasını yaptığı” gerekçesiyle Ankara 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından tutuklanmıştır.

Bir başka “özel mektup” davası, gene aynı mahkeme tarafından on ay hapis cezasıyla karara bağlanmıştır: “Sanık,” Meliha Kalaycı isminde bir devlet memurudur. Meliha Kalaycı’nın nişanlısı, 12 Mart döneminde tutuklanmıştır ve cezaevindedir. Meliha Kalaycı, nişanlısına yazdığı özel mektubunda “orduya hakaret ettiği” gerekçesiyle yargılanmış ve bu özel mektuptaki sözleri nedeniyle, Ankara 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından 10 ay hapse mahkûm edilmiştir...

Benzer uygulamalar, 12 Mart’ın adaletinde sık sık tekrarlanmıştır. “yaykur”la öğrenim yapar gibi, “mektuplaşarak gizli örgüt kurdukları” iddiası, ünlü tös davasının temelini oluşturmuştur. Bir başka adalet örneği ise, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın asılmalarından sonra sık sık tekrarlanmıştır: 12 Mart ilgilileri, bu üç gencin anılmasını bile yasaklamaktadır. Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan’ın fotoğraflarını üzerlerinde bulundurdukları nedeniyle Gaziantep’te üç kişi hakkında tutuklama kararı verilmiştir. Abdurrahman Güzelgün isimli bir memur, Gezmiş, İnan ve Aslan’ın mezarlarına bıraktığı üç gül nedeniyle Ankara’da tutuklanmıştır. Benzer bir uygulama ise, Ulaş Bardakçı’nın mezarına çiçek bırakan üç genç kıza yapılmış ve Tebessüm Sarp, Şencan Akkoyunlu, Aygün Ünal, Sıkıyönetim makamlarınca gözaltına alınmıştır.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dönemin adaleti, “sanık” niteliğindeki kişinin “insan” olmadığı varsayımıyla hareket etmiştir. Bu anlayışın doğal sonucu, işkencedir. 12 Mart, Anayasa’nın açıkça ihlal edilerek işkence uygulamasının olağanlaştırıldığı bir dönemdir...

2. İşkenceler...

12 Mart’ın “işkence”yi nasıl görüp kabullendiği, dönemin sahiplerinden İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün’ün ağzından şöyle itiraf edilmektedir: “... İşkence edebiyatı, beynelmilel komünizmin süregelen bir taktiğidir. Benim kulağıma da aklın almayacağı işkencelerin yapıldığı yolunda söylentiler geliyor. Hattâ müracaatlar oluyor. Ben, yapılan müracaatları araştırdım: İşkence denen hareketin ekseriyetle tabana vurulan birkaç sopa ve tokattan ileri gitmediğini gördüm...”

Faik Türün, herhalde tabanına o birkaç sopayı hiç yememiştir, ayrıca Anayasa’yı da okumamıştır. 12 Mart’ın işkenceleri, elbette Türün’ün çizdiği çerçeveden çok daha ağır olmuştur. Ancak, Sıkıyönetim Komutanı’nın açıkça “falaka” ve “dayak” türünden işkenceyi olağan ve

meşru görmesinin, uygulamalarına izin vermesinin itirafıdır bu sözler. Hiç sıkılmadan ve utanmadan, Faik Türün, bunları 1. Ordu Merkezi'nde gazetecilere yapılan brifingi izleyen konuşmasında anlatmıştır. Ve bu sözler, ertesi günün tüm gazetelerinde yer almıştır.

12 Mart'ın yöneticileri, işkenceyi bu şekilde görerek sadece bir Anayasa suçu işlememişlerdir. Aynı zamanda, döneme tüm karakterini veren bir uygulama modelini, adalet ve hukuk anlayışını da böylece ortaya koymuşlardır. Bu modelin "mahkeme" aracılığıyla saptanması ve dönemin adaletinde işkenceyi meşru kılmanın şerefi, İstanbul 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'ne aittir. "Çayan Davası"na bakmakta olan mahkeme, sanıkların ifadelerini işkence altında verdikleri ve sürekli işkence gördükleri beyanlarına karşılık, hukuk tarihine geçen bir "ara karar" almıştır. Bu ara kararında, hem sanığın işkenceden geçip geçmediğinin mahkemeyi ilgilendirmediği belirtilmekte, hem de, daha korkuncu, "gerçeği sanıklara söyletmeye dönük işkence," Mahkeme heyeti tarafından, dolaylı olarak meşru ve olağan kabul edilmektedir... İstanbul 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nin 16/8/1971 tarihli duruşmasının tutanaklarında, 7. sayfada yer alan bu "ara kararı" şöyledir: "... Sanıklardan bir kısmının tazyiklerde bulunulmakta olduğu iddiası, dava ile re'sen ilgili bulunmamaktadır. (...) Askeri Mahkemece, sanıkların işkenceye tabi tutulup tutulmadıkları cihetinin tahkiki yoluna gidilse dahi ve bir an için bu 'iddianın gerçek olduğu sübut bulsa dahi bu tesir ve tazyikin gerçeği söyletmek gayesine matuf olarak mı,' yoksa şu veya bu şekilde ifade almak maksadıyla mı yapıldığının tespiti imkân dahilinde bulunmaması ve delillerin serbestçe takdiri yönünde herhangi bir etkisi olmaması sebebiyle bu konuya ilişkin itirazların ve taleplerin reddine oybirliğiyle karar verilip açık olarak tefhim edildi..."

Sadece hukuka değil, insan anlayışına, insanlık kavramına bile sığacak gibi değildir bu bakış açısı: 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nin yargıçları, bu kararlarıyla, işkencenin varlığını, uygulanırlılığını ve 12 Mart Türkiye'sinin ölçüleriyle "meşruiyetini" dolaylı biçimde ilân etmektedirler. İşkenceyi, "şu veya bu şekilde ifade almaya matuf" olanla "gerçeği söyletmek gayesine matuf" olan diye ikiye ayırabilmekte; gerçeği söyletmeye dönük olanını, "bir varsayım" olarak kabul ettiğinden, aksinin "tespitinin imkân dahilinde bulunmamasından," sanıkların işkence iddialarını dikkate almadığını açıklamaktadır.

İşkenceyi, "gerçeği söyletmek gayesine matuf" işkenceyi kabullenen ve kendi anlayışı çerçevesinde meşru kılan bir adaletin, "tabanlara vurulan birkaç sopayı ve tokat" olağan karşılayan bir Sıkıyönetim Komutanı'nın Türkiye'sinde işkence, elbette kural olacaktır.

12 Mart işkenceleri üzerine çok şeyin açıklanmış ve yazılmış olması nedeniyle, durumun apaçık ortada olması nedeniyle, sadece tek bir örnek ve onun sonucunu vereceğiz. 12 Mart döneminde, basın, işkence olaylarını gerçekliği içinde yansıtmaktan genellikle uzak durmuştur. Bir bakıma, Sıkıyönetim tarafından dolaylı bir tehditle buna mecbur bırakılmıştır. Bu genellemeyi bozan az sayıdaki örneklerden biri, 3 Şubat 1973 tarihli Yeni Ortam gazetesinde yayınlanmıştır. "Çayan Davası" sanıklarından Kadriye Deniz Özen isimli bir genç kız, kendisine yapılan işkenceleri bir dilekçe halinde duruşması sırasında İstanbul 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi yargıçlarına vermiştir. Dilekçeyi, 3 Şubat 1973 tarihli Yeni Ortam'dan izleyelim:

ADI: KADRİYE DENİZ ÖZEN

Çayan dosyasından sanık olarak yargılanan Kadriye Deniz Özen İstanbul 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'ne duruşmalar sırasında bir dilekçe vererek kendisine yapılan işkenceleri anlatmıştır. Kadriye Deniz Özen'in kısa notlar halinde hazırladığını belirttiği dilekçede, yer yer işkence yapan memurların adları da yer almaktadır. Özen'in Sıkıyönetim Mahkemesi'ne sunduğu dilekçede şöyle denmektedir:

"Yakalandığım 17 Mayıs tarihinden 12 Haziran gününe kadar gözaltında bulunduğum Emniyet II. Şube'de maddi manevi her türlü işkence ve baskıya maruz kaldım.

17 Mayıs gecesi hakkımda tutulmuş gerçek dışı olan bir takip raporu üzerine Emniyet I. Şube'de elektrik işkencesi yapıldı. Bu işlem gözlerim bağlı olarak yapıldığından bu sırada içerde kimlerin bulunduğunu göremedim. Ancak, sonradan seslerinden tanıdığım I. Şube Müdürü Ilgız Aykutlu, yine I. Şube'den Komiser Fahrettin, Sıkıyönetim'den görevli (gözüme bağlanan örtünün altından görebildiğim) subaylar, mit'ten görevliler vardı.

Bu işlem dozu arttırılmak suretiyle iki kere yapıldı. Elektrik önce bacaklarımdan, kollarımdan ve sonra başımdan yoğunlaştırıldı. Ellerindeki aleti sanki yararcasına başımın üstünde gezdiriyorlardı. Bununla da yetinmeyerek bir ara soyunmamı bile istediler. Ben buna kesin olarak karşı koydum. Ve sonuna kadar direttim. Benimle ilişkisi olmayan konuları

reddettiğim için çok sinirlenen birisi tarafından başıma en az on-on beş tane yumruk yedim. Yine bir ara enjektörü getirin gibi laflar ettiler. Sonra Ankara'dan ailemi getirip onlara işkence edeceklerini söylediler. Bunun için içerden birisini Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na bildirmesi için dışarı gönderdiler. Daha sonra, bacaklarımdan, basımdan, el ve kollarım üzerinde nokta nokta kan aktığından bu işi şimdilik bırakalım, dediler. Yine gözlerim bağlı olarak kolumdan tutan bir polis memurunun yardımı ile odadan çıkarıldım. Bir müddet bu işlemin yapıldığı yeri hatırlamamam için koridorlarda dolaştırıldıktan sonra bir yere götürüp bıraktılar.

18 Mayıs günü evimde yapılan aramadan sonra, ele geçirilen bazı vesikalar üzerine Em. Md. Muzaffer Çağlar'ın odasına götürdüler. Burada bana konsolosu kimlerin kaçırdığı ve nereye götürüldüğü soruldu. Bunu açıkladığım takdirde beni serbest bırakacaklarını, aksi halde benim için hiç de iyi şeyler düşünmediklerini söylediler. Sonra tekrar yukarı aldılar. Bir müddet sonra Sıkıyönetim Mahkemesi'nde görevli olan bazı subayların önüne çıkarıldım. Onlar da aynı şeyleri söylediler. Bense bilmediğimi söyledim. Buna çok kızan Ilgız Aykutlu, 'Götürün bunu, birazdan bülbül gibi söyleyecek' diyerek beni odasından çıkarttı. Bir müddet sonra beni II. Şube Cinayet Masası'na götürdüler. Götürüldüğüm oda çok kalabalıktı. Önce işe küfürle başladılar ve sonra duvarda asılı daha önce işkence gören kimselerin resimlerini göstererek, seni de bu hale getirmeyelim. Bildiklerini olduğu gibi söyle, dediler. Duvarda asılı resimler arasında Ömer Ayna ve Selman Kaya'nın resimleri vardı. Ben yine bilmediğim konusunda ısrar ediyordum. Çünkü gerçekten bilmiyordum. Bu arada içeri giren iri yarı birisi hiçbir şey söylemeden suratıma çok şiddetli bir tokat vurdu. (Sonra bu tokat yüzünden suratımın bir tarafı uzun bir süre şişti.) Küfürler devam ediyordu. Bunlar şimdiye kadar duymadığım ve söyleyemeyeceğim kadar çok çirkin laflardı. Yine beni ırzıma geçmekle tehdit ettiler. Cinayet Masası şefi de bu arada elindeki sopayı sallayarak aynı şekilde tehditte bulunuyordu ve benim için hemen bir pantolon bulmalarını istedi. Biraz sonra büyük bir pantolon getirerek giymemi istediler. Ben direttimse de buna mani olamazdım, çünkü etrafımda en az on kişi vardı ve hepsi birden küfretmeye devam ediyorlardı. Yıkın şunu yere diye bir ses duydum ve kendimi yerde buldum. Ayaklarımdan tutup falakaya geçirdiler. İki kişi falakayı tutuyordu. Birisi ayağı ile omzuma bastı, diğerleri hem küfür ediyordu, hem de konsolos nerede diye bağırıyorlardı. Bilmediğimi söyledikçe sopa daha hızlı inip kalkıyordu. Sonra ifade için kaldırdılar.

Evde çıkan kâğıtlarla ilgili sorgu yapıldı. Bu arada tekrar dayağa yatırılacağımı, onun için düşünüp konsolosun nerede olabileceğini söylememi istediler. Bu arada Erim Süerkan'ı getirip falakaya yatırdılar ve onu döverken de bana göstermek için yanına götürdüler. Ayrıca falakaya yatırılan yeğenimi bana gösterdiler. Ayakları patlamış, üstü başı perişan bir haldeydi. Halbuki kendisinin hiçbir şeyle ilişkisi yoktu.

Sonra beni tekrar falakaya yatırdılar. Bu sefer gözleri hiçbir şey görmüyordu. Durmadan vuruyorlardı. Hala yalan söylemekte direttiğimi, ama er geç söyleyeceğimi, söylemediğim takdirde falakada beni öldüreceklerini söylüyorlardı. Artık ayaklarımdan kan akmaya başlamıştı. Fakat vurmaya devam ediyorlardı. Bunun üzerine yalan söylemek zorunda kaldım. Ve alakasız bazı evler gösterdim. Tabii hiçbir şey ele geçiremediler. Bunun üzerine daha da sinirlenerek beni tekrar falakaya yatırıp bu sefer öldürünceye kadar vuracaklarını, kendilerini yalan söyleyerek oyaladığımı söylediler. Sonra bir çember yaparak beni ortaya aldılar. Patlayan bacaklarımın üstüne sopayla, tekme ve yumrukla vurarak koşturuyor ve bir yandan da küfürler savuruyorlardı. Ayakta duramaz hale gelmiş ve belime yediğim tekme nedeniyle doğrulamaz olmuştum. Bunun üzerine beni başka bir odaya aldılar. Ayaklarımı tuzlu suya soktular. Akşam indirdikleri II. Şube'de sabaha kadar kaldım. Artık yürüyebilmeme imkân kalmamıştı. Onun için II. Şube'de görevli Cafer isminde bir memur, beni kucağına alarak I. Şube'deki Halkla İlişkiler Bürosu'na götürdü. Buranın kalabalık olması nedeniyle yine başka bir görevli kucağına alarak B Grubu'na naklettiler. Vücudumdaki sulardan dolayı değil yatmak, oturamıyordum bile. Kendimi şöyle bir yokladığımda gözümün sol tarafında yer yer morluklar meydana gelmişti. Ayakları ile bastıklarından sağ kolumu kaldıramıyordum. Yine falaka sırasında parmaklarını kıracağız diyerek parmaklarımı geriye kıvırdıklarından sağ ve orta parmağım şişti ve kan oturdu. Bu arada ayaklarım çok fazla şişmiş ve altları kan toplamıştı.

Bana yapılan işkencelere şahit olanlar olduğu gibi, ben de birçok işkence yapılan kişilere şahit oldum.

Daha sonra 12 Haziran gecesi Harbiye'deki Merkez Komutanlığı'ndaki hücreye kapatıldık. Aynı gün Emniyet'te Sıkıyönetim Savcısı tarafından hüviyet tespitinden sonra, 'Emniyet'teki ifadem tamamdır!' şeklinde kısa bir yazı imzalatıldı.

Buraya getirildikten birkaç gün sonra yapılan baskı ve işkenceler nedeniyle bünyemde bazı arazlar ortaya çıkmaya başladı.

Daha önce zaman zaman var olan gastrit ağrısı çok şiddetlenmiş, mideme giren ani sancılarla baygınlıklar geçirir hale gelmiştim. Ayaklarımın altındaki yaralar henüz geçmemiş ve yatmaktan dolayı yeniden şişmeye başlamıştı. Talimatnameye göre rahatsız olanlar hücrelerinde tedavi ediliyorlardı. Tedavi ise bir astsubay tarafından yapılıyordu.

Savcı tarafından ifadeye çağrıldığımda yürüyemeyeceğim için gidemedim. Hattâ Merkez Komutanlığı I. Şube Başkanı olan Albay gelip ayaklarımın altına baktı ve ifade için zorlanmamamı söyledi. Nihayet 30 Haziran gecesi işkence gören üç kişiyle beraber Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne kaldırıldık. Hastaneye ayaklarım sargılı olarak getirildim. Burada kaldığım süre içinde konuları teşhis üzerine had safhada anemi, gastrit ve işkenceden yüzeyde kalan arızalar tedavi edildi. Aslında, bu fizyolojik rahatsızlıkların asıl nedeni yapılan işkence ve baskılardı. Savcı hastaneye ifade için geldiği zaman henüz ayakta duracak durumda değildim. İfadeye bir asteğmen ve görevli bir polis memurunun yardımı ile götürüldüm. İfademde itiraz edeceğim bazı konular vardı. Rahatsızlığım nedeniyle bunlara itiraz edecek gücü kendimde bulamadığımdan ifademi kabul etmek zorunda kaldım. Henüz tedavim tamamlanmadan Maltepe'ye getirildik. Yardımsız yürüyemediğimden bir albay kolumdan tutarak merdivenleri çıkmama yardım etti. Rahatsızlığım halen devam ediyordu. Geldikten birkaç gün sonra ani bir rahatsızlıkla gece yeniden hastaneye kaldırıldım. Cumartesi olduğundan mütehassıs doktor bulunamadığından ağrıyı hafifletici bir iğne yapıp geri gönderdiler. Halen tedavi altındayım. İşkencede bulunanlar ve buna şahit olanlar:

1. Elektrik işkencesi sırasında: Ilgız Aykutlu, Komiser Fahrettin (I. Şube K. Grubu'nda), Sıkıyönetim'den görevli bir subay (gözlerim bağlı olduğundan başka kimler olduğunu bilmiyorum).

2. Falaka işlemi sırasında: Sopayı vuran Cinayet Masası Şefi Zekeriya Aydın, I. Şube'den Komiser Nuri Korkut, yine Emniyet'te görevli bir bayan komiser (ismini bilmiyorum), II. Şube'den memur Cafer (soyadını bilmiyorum). Daha isimlerini bilmediğim birkaç kişi.

Yine benim gibi işkence gören Erim Süerkan, Jülide Zaim, diğerleri İlkay Alptekin.

Daha sonra duruma şahit olanlar:

İlkay'ın annesi ve babası, Güzel Sanatlar Akademisi'nden Yücel Gürsel, Levin Özgen, Bursin Tümay, Kimya Fakültesi'nden Mustafa Karşılayan, ptt santralinden Esin Işıl Gürsoy, Afitap Purat, Hafize İpekten,

Çapa'dan Sefa Tarhan, kız kardeşim Mualla Özen, yeğenim Dinçer Güzin, Rüçhan Manas, Tülay Tat.

Komiser İsmail Taşbilek, Komiser Nuri Korkut, Kom. Cevdet Demirel, Komiser Fahrettin, Kom. M. Faruk Çirçi, Kom. Lerzan Yıldız, memur Mustafa Kalaycı, Adnan Güneysu, Baki Güler, Şaban Cebeci, Aktan Tufan (III. Şube), Füsun Erdöl, Kadıköy Em. Amiri, Rana Aral (Üsküdar Em. Amiri).

HARBİYE MERKEZ KOMUTANLIĞI'NDA:

Hemşire Güler (Gümüşsuyu As. Hst.'de), Astsubay Macit Aybar, Sıhhiye Astsubay. Şube Başkanı olan Albay. Merkez Komutanı. Yüksek rütbeli bazı subaylar. Gardiyanlar: Selami, Ali Hakkı.

HAYDARPASA ASKERİ HASTANESİ'NDEN:

Başhekim dahil olmak üzere bütün mütehassıs doktorlar, özellikle bize bakan dahiliye müt. İsmail Bey.

Hemşireler: Nedret Akkok, Sevim Uğurlu, Selma Hemşire, hastabakıcı Ahmet, Asteğmen Aydın."

Kadriye Deniz Özen'in kendisine yapıldığını iddia ettiği bütün işkenceleri ayrıntılı olarak anlatan bu dilekçe okunup mahkeme tutanağına geçirildikten sonra, mahkeme heyeti işkence iddialarıyla ilgili olarak bir ara kararı vermiştir.

Duruşma yargıcı Akdemir Akmut'un açıkladığı ve mahkeme tutanaklarına geçen ara kararın işkencelere ilişkin bölümünde aynen şöyle denmektedir:

"Dayak iddialarının tahkikinde netice bakımından bir fayda olmadığını, çünkü dayağın doğruyu söyletmek için mi, yoksa yanlış beyanlar almak için mi atıldığının tespitine imkân olmadığı, bu bakımdan tahkikine lüzum olmadığı..."

Yeni Ortam gazetesi, mahkeme zabıtlarına geçmiş bu olayı, 3 Şubat 1973'te yayınlamıştır. 4 Şubat 1973 günü ise, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, şöyle bir bildiriyi kamuoyuna duyurmaktadır:

"1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 50 numaralı bildirisi:

Sıkıyönetim Mahkemelerinde görülmekte olan ve yakında başlayacak davaların sanıklarına emniyette ve tutukevlerinde işkence yapıldığı iddiaları çeşitli vesilelerle sürdürülmektedir. Bu iddiaların sorgulama ve yargılama ile ilgili görevlilerin üzerinde baskı yapmak, Sıkıyönetim mahkeme kararlarına gölge düşürmek maksadıyla yapıldığı bilinmektedir. Bu nedenle, konuyla ilgili her türlü basın, yayın yasaklanmıştır.

Uymayanlar hakkında 1402 sayılı kanunun 3. ve 16. maddeleri gereğince işlem yapılacaktır.

Faik Türün

Orgeneral, 1. Ordu ve

İst. Sıkıyönetim Komutanı"

Bu ortamın adaletinde, insanlar yargılanmakta, insanlar idam edilmekte, insanlar öldürülmektedir. İşkenceden sakat kalanlar, intihar girişiminde bulunanlar, bu girişimi sonuçlandıranlar da vardır. Ancak bütün bunlar o günlerin basınına yansımamakta ya da çarpıtılarak, Sıkıyönetim görevlilerinin uygun gördüğü senaryolar çerçevesinde yansıtılmaktadır. Örneğin, 29 Haziran 1972 günü, poliste hedef tutulduğu işkenceden çıldırarak kendini Ankara Emniyet Müdürlüğü'nün altıncı katından aşağı atarak intihar eden 18 yaşındaki bir gencin haberi, haber ajansları aracılığıyla, gazetelere şöyle verilmiş ve yayınlanmıştır:

"... Vedat Gevrek, Emniyet Müdürlüğü'nde sorgusu yapılırken, bir görevliye kelepçeyle bağlı tutularak durumu emniyete alınmıştır. Ancak Gevrek bir ara helâya gitmek istemiş, bu nedenle kelepçenin çıkarılmasını istemiştir. Helâda işini bitiren Vedat Gevrek, koridora çıktığı sırada, kapıda bekleyen polis görevlisine bir kafa atmış, polisin sendelenmesinden faydalanarak açık bulunan pencereden kendini aşağıya fırlatmıştır. Gevrek dizlerinin üzerine düşmüş, ayakları gövdesinin içine girmek suretiyle ölmüştür.

1954 yılında Bilecik'te doğan Vedat Gevrek'in babasının adı Rıza, annesinin adı Ayşe'dir."

12 Mart adaletinin özellikleri, Türkiye dışından da tepki çekmiş, sadece sosyalist ve liberal Batı çevrelerinin değil, Hıristiyan ve Hümanist kuruluşların da protestoları Türkiye'ye yöneltilmiştir. Bu arada Türkiye'ye bir temsilci gönderen Cenevre merkezli Uluslararası Hukukçular Komisyonu, 21 Mart 1973'te dünya basınına yaptığı duyuruda, "Sıkıyönetim Mahkemelerinin bağımsız olmadığını," "sanık"lardan çoğunun sivil polis, gizli polis ve askeri polis tarafından işkenceden geçirildiğinin, "sıkıyönetimin hukuka getirdiği yıkımın, mücadele ettiği iddiasında olduğu tehlikelerden çok daha vahim bir nitelik taşıdığını" belirtmiştir. Yayınlanan raporun bir yerinde de, savcıların sürekli idam talebinde bulunmasının hukuk açısından şaşırtıcı olduğuna işaret edilerek, "Sanıkların tümü 20-25 yaş arasındadır. Bizim anlayışımıza göre, görevimiz çocukları eğitmektir, onları öldürmek değil" denmektedir.

İşkence, 12 Mart rejiminin, eskilerin deyişiyle, “alamet-i farikası” olmuştur. İşkence ve 12 Mart, özdeştir. Ve bu adaletin geçerlikte olduğu ülkenin anayasasında, işkence kesinlikle yasaklanmıştır. 14. maddenin gerekçesinde, şöyle denmektedir: “Temel hak ve hürriyetlerin en başta geleni, bir şahsın kendi bedeni üzerinde sahip olduğu hak ve fizik hürriyetidir. Can emniyeti ve vücut bütünlüğünün masun olması, bütün hürriyetlerin ilk şartıdır. Can masun olmadıkça ve beden üzerinde fizik hürriyeti sağlanmadıkça, ferdin iç huzuruna kavuşmasına ve diğer birçok hürriyetlerin fiilen gerçekleşmesine imkân yoktur. Bütün anayasalarda ve bu arada eski anayasamızda da yer alan bu hürriyet, her türlü şüphe ve münakaşanın üzerindedir...” vesaire, vesaire...

Böylesine bir işkence ülkesinin, böylesine bir adalet anlayışının başbakanı olan Nihat Erim ise, 25 Mart 1972 günü gazetecilere yaptığı açıklamada, şunları söyleyebilmektedir:

“Biz eşkıyaya eşkıya gibi muamele etmeyiz. Biz hukuk devletiyiz...”

3. Ahlâkın Ahlâksızlığı

12 Mart’ın adalet ve insan anlayışı, demeçlerde yer alan “ahlâk” kuramcılıklarının ardında, Türkiye’de insan ölçüsünün, ahlâk ölçüsünün yıkımını getirmiştir. Türkiye, hiçbir döneminde 12 Mart’taki kadar düşük bir yerde olmamıştır. Dönem, insanları birbirini satmaya, kendilerini satmaya ve ülkelerini satmaya yönlendirildikleri, bilinçli bir beyin yıkama operasyonuyla şartlandıkları yılları kapsar. Herkesin kayıtsız şartsız kabule zorlandığı iki üstün değer, “para” ve “kaba kuvvettir.” Kültür ve sanata, edebiyata düşmanlık sıkıyönetim ilgililerinin topladığı ve yaktığı kitaplarda simgelenmiştir. Ülkenin hemen tüm sanatçı ve edebiyatçıları, yazarları, belirli sürelerle tutuklanmış, gözaltına alınmış, en azından evlerinde arama yapılarak onların tek varlığı, tek dayanağı olan kitapları yok edilmiştir.

“Muhbir vatandaş” tanımı, 12 Mart’ın ürünüdür. Bir insanın ötekini ihbar etmesi gibi daha ilkokul sıralarında “kalleş” deyimiyle küçümsenen bir davranış, 12 Mart’ın en yücelttiği değerler arasındadır. İnsan tabiatındaki bütün küçüklükleri, aşağılıkları, 12 Mart rejimi bilinçli olarak harekete geçirmeye çalışmıştır. Yalan-yanlış bilgilerle insanların birbirini ihbar etmesi için radyolardan çağrı üzerine çağrı yapılmış, muhbir vatandaşın ödüllendirileceği açıklanmıştır. Örneğin, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, 4/1/1972 tarihli duyurusunda, “Arananları ihbar edenlere 100 bin lira verileceğini” bildirmektedir. Türkiye, 12 Martçıların elinde, duvarlara “aranıyor” yaftalarının yapıştırılarak “ihbar eden yahut

yakalayanların ödüllendirileceği” açıklamalarının yapıldığı eski ve kanunsuz bir Teksas kasabasına dönüştürülmüştür.

12 Mart'ın sahipleri, rejimin belkemiğini oluşturan sıkıyönetim mekanizmasına ve polise, gördürdükleri hizmetler karşılığında, özel paralar ödemiş ve ayrıcalıklar tanımıştır. Sıkıyönetim bölgesinde asker yahut polis olarak çalışmak, imtiyazlı bir düzene geçmenin ilk adımını oluşturmuştur. 6 Şubat 1973 tarihinde çıkarılan bir kanunla, sıkıyönetim bölgelerinde çalışanlar, sıkıyönetimin başlangıç günlerine rastlayan 15 Mayıs 1971'den geçerli olmak üzere “Sıkıyönetim hizmet zammından” yararlandırılmışlardır.

Millet Meclisi'nin 6/2/1973 tarihli oturumunda, 15/5/1971 tarih ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 26. maddesine bir fıkra ve bu kanuna geçici bir madde eklenmesine dair Senato'dan gelen kanun tasarısı, yeniden görüşülüp kabul edilmiştir.

Buna göre, Sıkıyönetim'de görevli asker ve sivil personelden general ve amirallere günde 40, albaylara 35, yarbaylara 30, binbaşılara 25, yüzbaşılara 20, üsteğmen, teğmen ve astsubaylara 18, sivil memurlara 15 lira “Sıkıyönetim hizmet zammı” verilecektir. Yine kabul edilen kanun metnine göre, Sıkıyönetim'deki görevliler, 15 Mayıs 1971'den 6 Şubat 1973 gününe kadar birikmiş olan hizmet zamlarını defaten, peşinen ve sadece damga pulu kesilmek suretiyle alacaklardır.

Sıkıyönetim'in dağıttığı imtiyazdan kimlerin yararlanacağı da, o günlerde ilginç bir tartışma konusu olmuştur. Bir toplumdaki çürümenin belgeleri olarak tarihe geçen bu ulufe dağıtımını ve yol açtığı gelişmeleri, kanunun Resmi Gazete'de yayınlanmasını izleyen Cumhuriyet gazetesinin, “İstanbul Polis örgütünde, Sıkıyönetim hizmet zammını kimin alıp kimin alamayacağı tartışılıyor” başlıklı haberinden aynen izleyelim:

“Resmi Gazete'de önceki gün yayınlanan ve kesinleşen, Sıkıyönetim'de çalışan Emniyet mensupları, uzman jandarmalar, mahalle bekçileri ile sivil memurlara, ‘Sıkıyönetim hizmet zammı'nı öngören kanun, İstanbul Emniyet Örgütü'nde çeşitli görüşlere yol açmıştır. Kanunun bu hakkı kimlere tanıdığı yolunda yapılan yorumlar iki yönden olmuştur. Örgütteki büyük bir kesim, ‘Kanun, Sıkıyönetim bölgesinde görevli bütün Emniyet örgütünü kapsamına almaktadır. Bu nedenle Sıkıyönetim hizmet zammını tüm örgütün alması gerekmektedir.' İkinci bölüm ise, ‘Bizler bu tazminatı alamayız. Bu tazminatı ancak Sıkıyönetim Komutanlığı'ndakiler alacaklardır' diye üzüntülerini belirtmişlerdir.

Kanunun tüm sıkıyönetim çevresinde görevli Emniyet ve öteki örgütleri kapsamına alması ve ayırım yapılmaması gerektiğini belirten ilgililer, bu konuda Emniyet Genel Müdürlüğü ile görüşmeler yapmışlardır. Emniyet Genel Müdürü ve Genel Müdürlük'te ilgili diğer yetkililer, şimdilik kesin bir yargıya varamamışlardır. Kanunla ilgili genel hava, Sıkıyönetim bölgesinde görevli olan Emniyet örgütünün tümünün tazminat alacağı yönündedir. İstanbul Emniyeti'nin üst kademeleri, Resmi Gazete'nin gelmesini, kanun metninin incelendikten sonra bir yargıya varılabileceğini ifade etmişlerdir. Örgütte dün görüşülen en önemli konu, verilecek tazminatın alınıp alınamayacağı olmuştur.

Kanun, İstanbul Polis Örgütü'nde görevli 6 bin kişiyi yakından ilgilendirmeye başlamıştır. Emniyet'teki polis memurundan müdürüne kadar herkes tazminat tutarını hesaplamışlardır."

Ülkenin ve insanların acıları üzerinde yükseltilmiş bir sıkıyönetim rejiminin nimetlerinden pay çıkarma hesapları küçük bürokratlarca yapıladursun, 12 Mart rejiminin asıl sahipleri, yüksek bürokrasi ile büyük sermaye, ziyafet sofralarından sermaye kuruluşlarının idare Meclislerine, haftalık dergilerin sosyete sütunlarına kadar uzanan her alanda, artık, birliktedir.

Dönemin Hayat mecmuası koleksiyonları, 12 Mart'ı ciltlerle yazıdan daha gerçekçi ve çarpıcı olarak sergiler. 12 Mart'la beraber, bu derginin sosyete haberlerinde ilginç bir değişim olmuş, değişim, giderek, kendini belirli bir özelliğe dönüştürmüştür: Artık falanca milyonerin evindeki "resepsiyondan," filanca işadamının kızının düğününden söz edilirken, mutlaka birkaç "Generalin", "Amiral hanımı ve kızının" ismi de geçmektedir. İstanbul Sıkıyönetim Komuta ekibi, bu tür toplantıların artık gediklisi olmuştur. Eşleri ve yetişkin çocuklarıyla birlikte, tanınmış işadamlarıyla kol kola pozlar verilmekte, elde içki kadehleriyle resimler çekilmektedir. 12 Mart'ta başlayan bu "gelenek," dönem sonrasında da devam ettirilecektir...

12 Mart süresince, sermaye temsilcileri, bürokratları özel yemeklere davet etmeye, eğlence yerlerine çağırmaya özen göstermişlerdir. Bir çeşit "mutlu aile" görünümünü, ziyafetlerin ve masrafların faturalanı yüklenerek, gerçekleştirmişlerdir. Gene 12 Mart'ın ilk günlerindeki bir gazete haberinden izleyelim:

"İki kardeş işadamı İstanbul askeri ve mülki erkânına ziyafet verdi" başlığı altında, şunlar yazılıyor:

“İstanbul’un ünlü bakır tüccarlarından Ali ve Ahmet Ramazanoğulları, önceki akşam Bebek Belediye Gazinosu’nda, İstanbul’daki askeri ve mülki erkân onuruna bir yemek vermişlerdir. Kırk kişinin bulunduğu yemeğe, Emniyet Müdürü Muzaffer Çağlar, İstanbul Cumhuriyet Savcısı Nedim Demirel, Belediye Başkanı Fahri Atabey, üç General ve diğer davetliler katılmıştır. Yemek, geç saatlere kadar sürmüştür...”

Sermaye kesiminin 12 Mart’ta uygulamaya koyduğu bir başka formül ise, yüksek rütbeli Sıkıyönetim görevlilerini ve etkin askeri görevde bulunanları, yüksek ücretli “İdare Meclisi Azalıklarına” getirmektir. Böylece, bir Sıkıyönetim görevlisi henüz asker statüsündeyken, onu bekleyen muhtemel bir ödüllendirmenin haberi sermaye tarafından verilmekte, emeklilik gelince, sermayenin hazırladığı iş ve ücret, görevini lâyıkıyla yapmış bu görevlilere sunulmaktadır. Yoğun biçimde uygulanan bu yöntemin en çarpıcı örneği, 12 Mart’ın sahiplerinden Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın, birdenbire bankacılıkta uzmanlaşarak emekliliğiyle birlikte bir önemli özel bankanın Yönetim Kurulu’na getirilivermesidir. Bir başka ilginç transferi de, İzmir Sıkıyönetim Komutanı Cemal Süer yapmıştır. 30 Ağustos 1972’de emekliye ayrılan İzmir Sıkıyönetim Komutanı ve Güney Deniz Saha Komutanı Koramiral Cemal Süer, iki ay sonra açılışı yapılan İzmir’deki Yeni Karamürsel Mağazaları’nın İdare Meclisi Başkanlığı’na getirilmiştir. Süer yeni görevine ilişkin olarak yaptığı konuşmada, “... Benim için değişik bir meslek, ama başarılı olmaya çalışacağım” demektedir...

Kitlelerin gözünün içine baka baka, birtakım ortaklıklar, işbirlikleri kurulmakta, herkes kendi yararını kollamaktadır 12 Mart düzeninde. İnsan karakterinin en çirkin özellikleri alabildiğine sömürülmekte, ulufeler paylaşılmakta, ihbarlar yapılmakta, muhbirler ödüllenmektedir. Ahlâkın ve insanlığın, namusun ve mertliğin tüm ölçüleri yıkılmış, onun yerine, fırsatçılığa, entrikalara, yalancılığa alabildiğine prim veren bir ortam yaratılmıştır.

Bu ortamı bir rastlantı sonucu fakat belki en güzel ifade eden, 3 Mart 1973 tarihinde Türkiye radyolarından duyurulan bir reklam spotudur. Şöyle denmektedir bu reklamda:

“Artık herkesin düşüncesi şu: Ne varsa Milli Piyango’da var. Çekiliş 8 Mart’ta...”

4. İşçi Sınıfı ve Özgürlükler

12 Mart adaletinin en ağır sonuçlarını duyuracağı bir alan, sosyalist hareket olacaktır. İşçi hareketinin gerek siyasal gerekse sendikal düzeyde mücadelesini sürdürenler, en ağır baskılara, hukuk dışı uygulamalara hedef yapılacaktır.

İşçi sınıfı hareketine yönelik 12 Mart girişimleri, kendi açısından rasyonel biçimde planlanmış, gücün yettiği noktaya kadar götürülmüştür. 12 Mart'ın amacı, işçi hareketini bir bütün olarak alıp, sendikasından yazarlarına, kitaplarına kadar, bu hareketin yararlandığı klâsik özgürlüklerden halkın benimsediği türkülere kadar sınırlamak ve elinden geldiği ölçüde ortadan kaldırmaktır.

Bu plan, 12 Mart'ın hemen başlangıcında uygulamaya konmuştur. Rejimin gücü oranında, başarılı olmuştur.

12 Mart, dönemin sosyalist siyasal örgütü tip'i başlıca hedefler arasına koymuştur. tip, sosyalizmle ilgisiz bir gerekçeyle, "ırk ayırımı yaptığı, bölücülüğe yöneldiği" gerekçesiyle, 12 Mart'ın adaleti tarafından kapatılmıştır. tip yöneticilerinden 21 kişi, aynı gerekçeyle ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Sermayenin rahatsızlık duyabileceği tüm alanları kapsayan dehşet dalgası, bütün ilerici sendika örgütlerini fonksiyonsuz bırakmaya çalışmıştır.

Dönemin ilk başbakanı Erim'in tanımıyla "Türkiye parçalansın diye gayret sarf edenler" genellemesinin içine 12 Mart kimi sokmuşsa, bu kuruluş ve kişiler, hukuk açısından ne ölçüde haklı olurlarsa olsunlar, 12 Mart adaletinden paylarına düşeni almışlardır.

12 Mart Muhtırası'ndan iki ay sonra, 26 Mayıs 1971'de, tip Genel Başkanı Behice Boran tutuklanmaktadır. 20 Haziran 1971'de ise parti kapatılacak, 17 Ekim 1972'de tip yöneticileri 12 Mart'ın adaleti tarafından mahkûm edilecektir. Gene 1972 yılında, 25 Haziran'da, işçi sınıfının bütün mücadelelerinde onun yanında yer almış yazar Çetin Altan, "... Cumhurbaşkanının manevi şahsına hakaret ettiği" gerekçesiyle cezaevine gönderilmekte; 12 Mart'ın ilk döneminde uzun süre tutuklanmış olan Çetin Altan, kısa bir aralıktan sonra, gene özgürlüğünden yoksun bırakılmaktadır.

Bu arada, 12 Mart'ın Ankara 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi rejimin kitap düşmanlığını bir kararda somutlaştırarak 138 kitap hakkında toplatma kararı vermekte, Sıkıyönetim'in ilk yılında 94 yayın organı süreli ve süresiz olarak kapatılmakta, Tercüman gazetesinin 25 Nisan 1972 tarihinde verdiği bir habere göre, 12 Mart'ın trt'si, "... halkı isyankâr

duygulara sürükledikleri” gerekçesiyle otuz halk türküsünün radyolardan yayınlanmasını yasaklamaktadır...

12 Mart adaletinin sendikal mücadeleye yansımaları da çok olmuştur. Bunlardan birini, örnek niteliğinden ötürü, kısaca inceleyelim:

12 Mart’ın başlarında “bağımsız” fakat ileri bir sendika olan “tekstil,” Adana bölgesinde örgütlenmektedir. Adana bölgesine ilk kez giren tekstil kısa sürede gelişmiş, 1972 başlarında 6 bin işçiyi üye kaydetmiş, ardından, bu sayıyı geliştirerek 18 bin işçi adına toplu sözleşme yetkisi almaya yönelmiştir.

Ve o noktada kalmıştır: Adana’nın ünlü büyük sermayesi, Sıkıyönetim makamlarıyla işbirliği yaparak, 12 Mart’ın adaletini ilginç biçimde Adana’ya getirivermiştir.

Adana Sıkıyönetim Komutanlığı, bölgede sendikal faaliyetlerin tümden yasaklanmamış olmasına rağmen, tekstil’in Adana’da şube açmasını, her nedense, yasaklayıvermiştir.

Sıkıyönetim Komutanlığı’nın konuya ilişkin yazısı şöyledir:

TC GENELKURMAY BAŞKANLIĞI 6. KOLORDU VE SIKIYÖNETİM KOMUTANLIĞI

ADANA

İ S T H: 7130-36-8-72/622 3 ŞUBAT 1972

KONU: TEKSTİL İŞÇİ Sendikası’nın

ADANA şubesinin açılması.

RIZA GÜVEN

TEKSTİL İŞÇİLERİ SENDİKASI BAŞKANI

SANTRAL PALAS OTELİ

ADANA

İLGİ: Sendikanızın 21 OCAK 1972 gün ve A.L. sayılı yazınıza.

TEKSTİL İşçileri Sendikası’nın ADANA şubesinin, Sıkıyönetim devamınca, açılması mahsurlu mütalaa edildiğinden uygun görülmemiştir.

Bilgilerinizi rica ederim.

SIKIYÖNETİM KOMUTANI NAMINA

İhsan ÖZKÖKET

Kurmay Albay

Kurmay Başkanı

DAĞITIM:

Gereği: Bilgi:

Em. Md.lüğüne ADANA Valiliğine

TEKSTİL işçileri

sendikası Bşk.lığına

Adana'nın sermaye çevreleri, işçilerinin üye olduğu türk-iş'e bağlı teksif'ten öylesine memnundurlar ki, Sıkıyönetim Komutanlığı, tekstil Sendikası'nın Başkanını, Başkanvekili'ni ve Avukatı'nı, Adana-Hatay illerinin dışına çıkarıp bu illere bir daha sokmamak kararı bile almıştır. Bu ilginç karar, aynen şöyledir:

(Tebliğ ve Tebellüğ Tutanağı)

tekstil İşçileri Sendikası Başkanı Rıza Güven, Başkan V. Sabri Tığlı ve Avukat Turan Göbekli'nin ADANA-HATAY illeri hudutları dışarısına çıkarıldığı hususundaki 6. Kolordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı Ad. Müş.nin 17/3/1972 gün ve 626-1631 sayılı (70 gün müddetle) yazdan münderecatını tebliğ ettim. 24/3/1972

Tebliğ Eden Tebliğ Eden Tebellüğ Eden

Polis Memuru Polis Memuru Avukat

Ramazan Çavdar Necat Akdamar Turan Göbekli

İmza İmza İmza

12 Mart adaletinin bu harika uygulaması Meclis'e getirildiğinde, 1972'nin haziran ayında, Başbakan Melen, bütün bir dönemin işçi düşmanı zihniyetini açıklayan şu ilginç konuşmayı yapmaktadır: "... Girişilen teşebbüslerle böyle bir sendika şubesinin kurulmak istenmesi sıkıyönetim ilânını gerektiren aşırı ideolojik akım ve eylemlerle ilgili huzur bozucu maksatların güdüldüğü kanaatini vermişlerdir. (...) Sendika şubesini, Adana'da faaliyete geçirmek isteyenlerin daha önceki eylemleri ve irtibat halinde bulundukları bazı kuruluşlar bakımından Sıkıyönetim Komutanlığı olumsuz bir kanaata varmıştır..."

Sermayenin güdümündeki Sıkıyönetim Komutanlıklarında somutlaşan 12 Mart adaleti, Adana-Hatay bölgesinde kendisini en açık biçimde sergilemiştir. Adanalı işçinin ileri ve mücadeleci bir sendikaya girmesini işveren adına engellemek olan "tekstil" olayının yanı sıra, bölge, başka ilginç gelişmelere de sahnedir. Adana-Hatay bölgesi Sıkıyönetim Komutanlığı, 19/8/1972'de sendikaların tüm yayınını ve açıklamalarını yasaklamış; bununla da yetinmeyerek 14 Aralık 1972'de Adana sermayesini rahatsız edebilecek bütün gazete yahut yayının bölgeye girmesini, satılmasını da yasaklamıştır. Sıkıyönetim'in buna ilişkin bildirisi, tüm özgürlükleri ortadan kaldıran bir belge niteliğindedir ve aynen şöyledir:

“19/8/1972 tarih ve 44 numaralı bildiriyle bölgemizde bulunan Sendika ve işçi temsilcilerinin işveren-işçi ilişkilerini bozucu nitelikte bildiriler yayınlamaları ve bu yolda beyanatta bulunmaları, basınımızda yer almak suretiyle duyurulması, yasaklanmıştır.

Bir kısım teşekkül ve şahısların beyanat, bildiri ve bu şekilde nitelendirilebilen yazılarını çıkarmakta oldukları bazı mevkutelerde yayımlayıp, bu mevkuteleri bölgemizdeki işçilere ve öğrencilere el altından dağıttıkları tespit olunmuştur.

Bundan sonra,

a) İşveren-İşçi ve Sendikalarının kendi aralarındaki mevcut ilişkileri, yasadışı davranış ve beyanlarla, bildirilerle bozma, işçi ve sendikalarını karşılarında oldukları teşekkül ve şahıslara karşı tahrik ve teşviki mutazammın beyanat vermek, bildiri dağıtmak, buna benzer konuları muhtevi yazıları mevkutelerde basmak, bu mevkuteleri işçi ve öğrenciler aracılığıyla el altından dağıtmak;

b) Öğrencileri, birbirlerine veya mensup oldukları fakülte, akademi ve okul idaresine karşı kışkırtmak, kışkırtıcı mahiyette beyanat vermek, bildiriler yayımlamak, yahut bu nitelikteki yazıları mevkutelerde bastırıp el altından dağıtmak, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 3. maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak yasaklanmıştır.

1630 sayılı Dernekler Kanunu’na tabi bölgemizdeki dernekler ile kendi özel kanunlarına tabi mesleki kuruluşlar, kanunun 39. maddesine uygun olarak yayımlayacakları bildiri, beyanname ve benzeri yayımlarını ve yayın kararlarının birer nüshasını da Sıkıyönetim Komutanlığı’na verecekler, yayınlanması, dağıtılması ve asılması için Komutanlık’tan izin alınacaktır. Basın organları ve trt Kurumu, Komutanlığın izin örneğini almadan bildiri, beyanname ve benzerlerini basıp yayımlamayacaktır.

Konulan yasaklara uymayanlar ve izin almayanlar hakkında 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 76. maddesine göre işlem yapılacağından, bu hususlara titizlikle riayet edilmesini rica ederim.”

12 Mart’ın adaleti, gerçekten, rejimin bütün özelliklerini en yalın, en açık biçimde yansıtan bir ayna olmuştur.

Duruşmalarından yasaklamalarına, idamlardan işkencelere kader, sermaye-bürokrasi işbirliğinin insan acılarında, insan kavramının yıkımında somutlaşan bir dizi işlem, 12 Mart rejimini tarih önünde mahkûm etmiştir.

## C. 12 Mart, Neden Kalıcı Olamadı?

12 Mart rejiminin başlangıçta ne kadarlık bir süre için düşünüldüğünü bilmek bugün için mümkün değildir. 12 Mart'ı dışta ve içte planlayanların bu rejim biçimini belli bir zaman için mi öngördükleri ya da giderek kalıcı bir düzene mi dönüşmesini istedikleri üzere kesin bir tahmin yapmak, ancak spekülasyon olur.

Bununla beraber, 12 Mart'ın belli direnmelerle karşılaştığı ve bu direnmelerin 12 Mart'ın ömrünü kısaltmakla etkili olduğu açıktır. Ayrıca, benzer nitelikteki bir rejimin Türkiye'nin bünyesinde ne gibi tepkilere yol açacağı, bünyenin onu nasıl reddedeceği 12 Mart deneyimiyle ortaya konmuştur. Bu deneyin mümkün kıldığı gözlemler, toplumun geleceği açısından, 12 Mart plancılarının başlangıçtaki niyetlerinin bilinmesinden çok daha yararlıdır.

Kesin bir iddiaya dönüştürmeksizin söylenebilecek olan, görüldüğü kadarıyla 12 Mart rejiminin "kalıcı olmaya" özendiğidir. Eğer Türkiye'nin bünyesi, üst yapısal kimi özelliği, halkını sağduyusu ve direnci 12 Mart'ı böylesine zorlamasaydı, rejimin yozluğu bu kadar hızlı ortaya çıkmasaydı, 12 Martçılar iktidarlarını çok daha uzun sürdürmeyi deneyebilirlerdi. Eğer bu rejim daha başlangıcından sınırlı bir süre için düşünülmüşse, 12 Martçıların yol açtığı olumsuz gelişme ve tepkiler, rejimin şiddetinin bir ölçüde hafiflemek zorunda kalmasına etken olmuştur.

12 Mart'ın değişik dönemleri incelendiğinde, rejim sahiplerinin kendilerine göre deneyler yaptığı, alınan sonuçlara bakarak kalıcılık yahut gidicilik doğrultusunda eğilimler getirdiği görülür. 12 Mart, ilk adımda bütün kurumları yıkıp açık bir faşizmi kurma gücünü kendinde bulmamıştır. Bunu zaman içinde aramaya yönelmiştir. Oysa zaman ve Türkiye'nin bünyesel özellikleri 12 Mart'a kalıcılık imkânını tanımamıştır.

Rejimin, kalıcılık özlemlerini en fazla yansıttığı I. Erim Hükümeti'nde ve sonralarda neden başarılı olamadığını incelemek, kalıcılık eğilimlerinin 12 Mart'ın kimi sahibinde çok ileri düzeyde bulunmasına rağmen bu nitelikteki bir düzenin neden iki buçuk yılda perişan olduğunu araştırmak, bir bakıma, geleceğe dönük bazı gözlemlerin ve sonuçların çıkarılması anlamınadır. Sadece geçmişin değil, geçmişten hareketle günün değerlendirilmesi, geleceğe ışık tutan ipuçlarının arayışı niteliğindedir.

Gerçekten, 12 Mart neden kalıcı olamamış, neden Orgeneral Gürler'in talihsiz cumhurbaşkanlığı deneyiyle noktalanıvermiştir.

1. Öz-Biçim Çelişkisinin Zorlamaları

12 Mart'ın kalıcı olmasını engelleyen başlıca nedenlerden biri, getirdiği modelin, daha doğrusu getirmeye gücünün yettiği modelin geçmişin kurumlarını ortadan kaldıramaması olmuştur. 12 Mart modelinde, Senato ve Millet Meclisi'nin ustalıkla kullanılması vardır. Geçersiz kılınması yoktur. Daha doğrusu, böyle bir niyet görünürde olmamıştır; uygulamaya konamamıştır.

12 Mart, bu yaklaşımıyla tutarlı olarak, istediği hemen her sonucu Meclisler aracılığıyla almıştır; Anayasa değişimlerinden üç gencin idam edilmesine, sıkıyönetim uzatmalarına kadar. Ancak, bürokratik saplantıları yansıtan girişimlerde, Meclis, sınıfsal olarak en yakınında bulunduğu sermayenin 12 Mart bürokratlarından farklılaşan iradesini savunmuştur. Bu tür girişimleri, sermaye adına engellemiştir.

12 Mart'ın kalıcılık eğilimlerini Meclislerin engellemesindeki ilk neden bu eğilimlerin bürokratik kanadı kuvvetlendireceği varsayımıysa, ikinci neden de, Meclisleri oluşturan kimselerin kişisel çıkarlarıdır: Milletvekili ve senatörler, onların kümelendiği siyasal partiler, 12 Mart'ın kalıcılığına karşı toplumsal üstyapıda çetin bir mücadele vermişlerdir. Bu siyasetçilerin ve partilerin temsil ettikleri sınıfsal çıkarlar açısından 12 Mart'ın kalıcılığı yararlı görülebilse dahi, kişiler ve kişilerden oluşmuş parti kadroları niteliğiyle, siyasetçiler açısından aynı ölçüde zararlıdır. 12 Mart'ın sürekliliği, politikacılardan çoğunun bel bağladığı siyasetçilik mesleğinin, kendi bildikleri parti kavramının sonu anlamınadır. Dolayısıyla, 12 Mart rejiminin kalıcılığına dönük eğilimler, Meclislerin duvarına çarpmıştır. 12 Mart'ın sahipleri darbenin ilk gününden Meclisleri ortadan kaldıramamış, sonra da kendilerini bu güçte görmemişlerdir.

12 Mart'ın en ilginç çelişkilerinden biri bu olmuştur. 12 Martçılar, bir muhtıra yoluyla iradesini yerle bir ettikleri Meclislere dayanarak, Türkiye'ye yön vermeye çalışmışlardır. Sermayenin özel alanına müdahale etmemek ve Meclis-parti düzeninin getirdiği kişisel çıkarlara el atmamak koşuluyla, bunda başarılı olmuşlardır.

12 Mart'ın kalıcılık eğilimlerine ve bu eğilimlerle bağlantılı olarak getirilen aşırı bürokratik özlemlere karşı, Meclisler ve üyeleri, üstyapısal bir direnç göstermiş, bir çeşit "beka" mücadelesi vermiştir. Temelde aynı egemen gücü yansıtan değişik siyasal ifade biçimlerinin mücadelesidir bu:

Sermayenin parlamenter düzende siyasal iktidar ifadesini bulan biçim, aynı sermayenin kalıcı bir 12 Mart'ta siyasal iktidar ifadesini bulacak biçime karşı, dönem boyu direnmiş, bir üstyapısal kavga vermiştir. Ne var ki bütün üstyapı gelişmeleri gibi, bu da, altyapıyı belli ölçülerde etkilemiştir. Kitlelerin sınıfsal zararını sınırlayan sonuçlar da yaratmıştır,

12 Mart'ın neden kalıcı olamadığını araştırırken, daha önce değinilen bir noktayı kısaca yeniden vurgulamak gerekir: Faşizm benzeri eğilimlerin tarih ve toplum önündeki gücünü değerlendirirken, bunların alabildiğine sınırsız olduklarını, gönüllerinden geçen her şeyi yapabileceklerini, yapmadıklarını ise canları istemediğinden yapmadıklarını sanmak, yanlıştır. Her şey, toplumdaki güç dengeleriyle, evrensel güç dengeleriyle, hattâ, o belirli tarih kesitinin bu tür eğilimlere tanıdığı belirli imkânlarla sınırlıdır. 12 Mart öncesi ve sonrasında bu güç dengeleri, toplumun iç dinamikleri, etki tepki ilişkileri, rejimin ilk günden kendisini kalıcı ilân etmesine de, sonradan kendini kalıcı kılmasına da fırsat tanımamıştır. Bu durumu, toplumsal bütünün değişik alanlarında izlemeye çalışalım:

2. 12 Mart ve Siyasal Partiler

12 Mart rejimine ilk tepki, doğal olarak, muhtıranın tehditle istifaya zorladığı Başbakan Demirel'den gelmiştir. Demirel, hükümetin istifa gerekçesinde, "... Muhtıra ile Anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir" diye yazmaktadır. Demirel, aynı görüşü, 23 Mart 1971'de trt'ye verdiği demeçte de tekrarlamaktadır: "... Türk Silâhlı Kuvvetleri Türk vatandaşının haklarını elinden alma siyaseti içinde olamaz, değildir de. Ama bu fiili durum nedir? Silâhlı Kuvvetler Anayasa'daki yerinden, yani emrinde bulunduğu parlamentonun ve hükümetin emrinden çıkmıştır. Bu gerçektir."

Demirel ve ap, bütün dönem süresince izleyecekleri bir politikayı ilk günlerden başlayarak oluşturmuşlardır. Politika basittir: 12 Martçılar ve 12 Mart hükümetleri sermayenin genel çıkarları doğrultusunda ne yapsa, desteklemişlerdir. İster Sıkıyönetim kanunu olsun ister gençlerin asılması, Demirel ve ap 12 Martçılarla beraberdir. Buna karşılık, 12 Mart'ın bürokratik özü ne zaman sınırı aşsa, 12 Mart ne zaman kalıcılık eğilimleri gösterse, Demirel ve partisi ellerinden geldiğince engel yaratmış, hükümetlerle arasını açmış, bütün gücünü ortaya koymuştur.

Bu çerçevedeki bir politikanın öncelikle I. Erim Hükümeti'yle ve onun tarihsel bürokratik hayâlleriyle çatışacağı, bu hükümeti düşürmek için elinden geleni yapacağı açıktır. Daha ilk 12 Mart hükümeti kurulur

kurulmaz, Demirel, kesin tavrını almaktadır: “... Yeni hükümetin (I. Erim Hükümeti) programında bir defa ana teşhiste beraber olmadığımızı ifade ettik. (...) Devleti ıslah ediyoruz, reforma tabi tutuyoruz diye kötürüm hale getirmemelisiniz. Vatandaşlara faydalı oluyoruz diye büyük vatandaş kitlelerine fayda sağlamaktan uzak, birtakım şekilcilik içine girmememiz lâzımdır. (...) Getireceklerdir meseleleri, göreceğiz, bizim programımıza, felsefemize ters düşmüyorsa destekleriz. Programımıza, felsefemize ters düşüyorsa desteklemeyiz. Onun dışında kimse bizden bir şey isteyemez...”

Demirel, ilk hükümetin kurulduğu aynı günlerde parti teşkilâtına da bir genelge yayınlayarak, 12 Mart “vakıasını” nasıl değerlendirdiğini, bu dönemde başlıca amacının ne olduğunu açıklamaktadır: “12 Mart tarihinde başlayan buhranın milletimize ve demokrasimize mümkünse zararsız veya en az zararla atlatılabilmesi için... feragat ve fedakârlık göstermekten kaçınılmamaktadır... Parti tutumunun bu ölçüler içinde değerlendirilmesi gerekir. Hükümetten çekilmemizin, yeni hükümetin kurulmasına engel çıkarmamamızın ve yeni hükümetin güvenoyuna katılmamız, müspet oy kullanmamızın maksadı, genç demokrasimizi zedelenmiş olmaktan kurtarmak ve zaman içerisinde olayların seyrinin, demokrasimizin maruz kaldığı zararı telafi edebilmesini sağlamaktır.”

Demirel, bu tavır ve sözleriyle çizdiği politikasını 12 Mart döneminin sonuna kadar aynen korumuştur. Gelişmeleri, gücünün yettiği oranda kendine, partisine ve öncelikle temsil ettiği sınıfın parlamenter düzeydeki çıkarlarına göre değerlendirmiş, onlara yön vermeye çalışmıştır: Bu tavır, kimi durumda, Başbakan Erim’i “... demokrasiye asla inanmamış olmak ve fırsatçılığından başka meziyeti olmamak” suçlamalarına varmıştır. Kimi olayda ap’li bakanları hükümetten çekmek tehdidi olmuştur. ap’nin işine gelen konularda ise, Demirel, 12 Mart’ın muhtıracılarına da hükümetlerine de sahip çıkmıştır.

Bu politikası çerçevesinde, doğal olarak, Adalet Partisi ve Demirel 12 Mart’ın kalıcılık eğilimlerine bir engel yaratmıştır. Bu eğilimlerin en canlı olduğu I. Erim Hükümeti döneminde ve son çırpınışını yaptığı Orgeneral Gürler’in cumhurbaşkanlığı adaylığında, ap, inatla direnmiştir. Rejimin kalıcılığına ya da bürokratik hayâllerine ilişkin bulunmayan konularda ise, Demirel, 12 Martçıları desteklemekte bir sakınca görmemiştir.

12 Mart’ın kalıcılığına da, insanlık dışı uygulamalarına, çoğu girişimine de karşı çıkan parti, chp’dir. chp’nin bu dönemdeki tavrı incelenirken, İnönü ve Ecevit’i ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. Her iki lider de faşizme

yönelik eğilimlere karşı ciddi birer engel, demokrasi ve halk adına birer güvence olmuşlardır ama, arada çok önemli bir prensip ve üslûp farkı vardır.

Ecevit, 12 Mart konusundaki tavrını açık ve seçik olarak, muhtıradan dokuz gün sonra, 21 Mart 1971'de ortaya koymuştur: "... Türkiye'deki müdahale hiç değilse vermeye başladığı sonuçlar bakımından Yunanistan'daki müdahale modeline uymaktadır. Onun daha incesi, daha ustacasıdır..."

Ecevit, I. Erim Hükümeti'ne chp'den Bakan vermeyi ve hükümeti desteklemeyi kararlaştıran İnönü'den, bu noktada kopmuştur. Merkez Yürütme Kurulu'ndaki arkadaşlarıyla beraber, chp yönetiminden istifa etmiştir. Ecevit'e göre, muhtıracıların karşısına kesin olarak ve hiç tâviz vermeksizin çıkmak gerekir. Oysa İnönü, daha yumuşak bir politika izleyerek 12 Mart'ın olumsuz sonuçlarını hafifletmek, demokrasi dışına kaymayı, hükümet içinde kolları bulunan bir chp ile engellemek düşüncesindedir.

Ecevit'in 12 Mart karşısındaki bu tâvizsiz, sert ve kesin tavrı, dönem boyunca değişmemiştir. 12 Mart'ın Anayasa operasyonlarından kimine chp olumlu oy verirken, Ecevit ve arkadaşları, partilerinden ayrı bir tavır izlemiştir. Ecevit, 12 Mart başbakanlarıyla da, 12 Mart'ın sahipleriyle de en sert polemiklere girmiştir. Bu dönemdeki kararlı tavrı, onun önce parti liderliğine sonra başbakanlığa ulaşmasında, halkın indinde "mert ve cesur" bir lider olarak kendini kabul ettirmesinde başlıca etkendir. Örneğin Ecevit, idam kararlarını tartışan Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, şöyle demektedir: "Aşırı solcuların şiddet eylemlerinden birçoğunu, bazı devlet kuruluşlarınca görevlendirilmiş kışkırtıcı ajanlar düzenleyip yönetmişlerdir. Nice gençlerin eylemci-tedhişçi karakteri, bu gibi tertiplerin, tuzakların potasında kızışmıştır. Bütün bu kışkırtmaların, tuzakların potasında oluşmuştur. Düşünceleri, duyguları böyle kışkırtmaların da etkisinde kızışmıştır. Bütün bu kışkırtmaların, tuzakların, oyunların hesabı sorulmayacak, fakat kışkırtmaların, tuzakların, oyunların kurbanı olan birkaç genç asılacak... Bunu tarih bağışlamaz."

Yılların tecrübeli politikacısı İnönü, 12 Mart hareketini değerlendirirken, Ecevit'inkine benzer doğrultuda fakat onunkinden çok farklı bir yaklaşım içinde olmuştur. Aslında, 12 Mart döneminin İnönü'sü, başlı başına bir kitap konusudur. Bürokratik tezlerin, tarihsel bir ideolojinin son halkası olan 12 Mart karşısında, İnönü, bir çeşit insan dramı yaşamıştır.

Muhtırayı veren bürokrasi, İnönü’ye “rağmen” birtakım girişimlerde bulunmuş bürokrasi, temelde, İnönü’nün uzun siyasal yaşamı boyunca başlıca temsilciliğini yüklendiği sosyal zümredir, İnönü, onlardandır. Ne var ki “onlar,” İnönü’nün bilip tanıdığı, içinden yetişip adlarına ülke yönettiği bürokrasi değildir artık. Sınıfsal çizgileri keskinleşmiş, sınıfsal odakları berraklaşmış bir toplumun, egemen sınıfsal güç yanında yer almış bürokrasisidir, 12 Martçılar. İnönü’nün bilip tanıdığı 1930’lar Türkiye’sinin, 1940’lar Türkiye’sinin, hattâ 1950’ler Türkiye’sinin bürokratlarından çok farklıdırlar. 12 Mart bürokrasisinin pusulası, artık İnönü’ye ve iyi niyetli, idealist birtakım yaklaşımlara değil, doğrudan doğruya sermayeye yöneliktir. Bu bürokrasi, kendi Sıkıyönetim savcıları aracılığıyla İnönü’yü bile suçlamaya, onu tarih içinde yargılamaya kalkışacaktır.

İnönü’nün 12 Mart dönemindeki kimi bocalaması, kararsızlıkları, bu özel durumdan etkilenmiştir. Ancak İnönü, 12 Mart’a karşı kesin bir prensip kararlılığı göstermeyişine ve esnek bir tavır almasına rağmen, daima insancıl, her zaman çağdaş, sabırlı ve demokrasiye dönük bir çizgi izlemiştir. 12 Mart’ın en karanlık ve acımasız günlerinde, İnönü’nün pırıl pırıl çıkışları olmuştur. Bu davranışların değerini, ancak o karanlık günlerin ortamında, 12 Mart dehşetini yaşayanlar bilebilir. Örneğin, İnönü, üç gencin idamını engelleyebilmek için, elinden gelen her şeyi yapmış, Anayasa Mahkemesi’ne başvurmuş, mücadele etmiştir. Bütün bir Türkiye “anarşistler” edebiyatıyla çalkalanırken, basın susarken, İnönü, “... benim yarım yüzyıllık siyaset tecrübemde, olayların bir yerinde çizgiyi çekip geçmişi unuttum demenin yararlarını gördüm. Gençleri büsbütün umutsuzluğa yöneltmek, kapana sıkışmış olanların üzerine gitmek, ancak daha büyük felâketlere yol açar” şeklinde konuşabilmiştir. Sıkıyönetim bildirileri dehşet saçarken ve birtakım kalemler, intikam, kan diye çığlıklar atarken, bir uçak kaçırma olayını, İnönü, şöyle yorumlayabilmiştir: “... Anlaşıldığına göre, uçağı kaçıranlar gençlerdir. Hepsi Türk’türler, idealist görünüyorlar. Ve memleketi düşünüyorlar. Faydalı gördükleri memleket tedbirlerini mesul makamların kabul etmesini istiyorlar...”

12 Mart’ın dehşet ve korku ortamında, herkesin gençlere karşı ölüm naraları attığı ortamda, İnönü’nün bu sözleri, ancak İnönü’nün söyleyebileceği sözlerdir. Ve o kargaşa günlerinde, kızgın bir çölde karşılaşılan bir pınar gibidirler.

12 Mart döneminde, İnönü’nün 12 Mart sahiplerine karşı verdiği bir mücadele, tarihe geçecek değerdedir: Konu, Sıkıyönetim

Mahkemelerindeki savcıların ölçüsüzlükleri ve saldırganlıklarıdır. İnönü, bu savcıları ve bağlı oldukları komutanlıkları ve hükümeti doğrudan hedef alarak 1972'nin mart ayında iki büyük çıkış yapmış ve bunların sonucunda, savcıların tavrı sınırlı da olsa biraz etkilenmiş ve acımasızlıkları biraz azalmıştır. İnönü, şöyle demektedir:

"... Bugünlerde bir değil, altı Sıkıyönetim Savcısı'nın ortaklaşa yazdıkları ikinci bir iddianame mahkemede okunarak kamuoyuna açıklanmıştır. Bu iddianamede, chp ve onun genel başkanı açıktan ve 1938'den beri bütün siyasi olaylar ve hareketler içinde itham edilmektedir. Demek ilk şikâyetimizde söylediğimiz sözlerden lâzım geldiği şekilde faydalanılacağı ümidi sonuç vermemiştir. Aksine, bir savcı yerine altı savcı, ima yerine sarih bir surette, İkinci Cihan Harbi Politikasını, Demokratik rejimi kurma çabalarını, Köy Enstitüleri'ni ve 1938'den sonra gelen başbakanların hepsini cumhurbaşkanı ile beraber millet önünde, her anarşinin suçlusu olarak itham ve teşhir etmektedirler. Savcılar tarafından alınan bu teşebbüs, bilgileri hududunu aşan ve hukuki yetkileri bakımından da kanun dışı bir tecavüz hareketidir. Savcılar bu ithamları bir iddianameye koyup kamuoyunda işletemezler. Ancak yetkili mercilere ihbar ve şikâyette bulunabilirler. Sıkıyönetim Savcıları, Anayasa'ya göre işleyen bir adli nizamın memurları olarak vazife yapmayı kabul etmez görünüyorlar. Hükümet, bu hareketten bizim karşımızda sorumlu olarak cevap verecek tek mercidir. Sıkıyönetim Savcıları, hükümeti yok farz etmek derecesine kadar vardıklarını henüz ilân etmemişlerdir. Onun için hükümet, kanunlara göre savcıların tecavüzlerinden de başlıca sorumludur..."

İnönü'nün, Ecevit'in, Demirel'in, parti olarak chp ve ap'nin farklı yöntem ve amaçlarla ama aynı sonuca, 12 Mart'ın kalıcı olmamasına dönük çeşitli girişim ve tavırları, bu rejimin noktalanmasında etkin olmuştur.

12 Mart Muhtırası'nın veriliş gününde darbe sahiplerinin Meclisleri kapatacak gücü kendilerinde bulmamış olmaları ya da çizdikleri modelde buna ihtiyaç duymamış olmaları, 12 Mart'ın kalıcılığına karşı Meclislerin güçlü bir direnme kaynağı yaratmasına, imkân tanımıştır.

3. 12 Mart ve Sınıflar

12 Mart'ı kalıcı bir rejime dönüştürmek eğilimleri, değişik toplumsal sınıflardan farklı tepkiler almış, rejimin yol açtığı çelişkiler, bazı durumlarda, aynı sınıftan ayrı seslerin, ayrı görüşlerin yükselmesine neden olabilmiştir.

12 Mart'a doğal olarak karşı çıkan, bünyesel tepki gösteren, işçi sınıfıdır. Dönem boyunca, işçi, imkânlar oranında sesini yükselterek demokrasiyi savunmuş, işçi sınıfının yanında olan aydınlar, gene imkânlar oranında, rejimin gidiciliği için mücadele vermiştir.

İşçi hareketinin sendikal düzeydeki sosyalist kuruluşu disk, bütün sendika çalışmalarının yasaklandığı, grevlerin önlendiği, toplu iş sözleşmelerinin baskı altında tutulduğu bu yıllarda, sınıf bilincini ve mücadeleciliğini aynı düzeyde korumanın uğraşını vermiştir. Yerini ve imkânını bulduğunda, ortamın elverişli gözüktüğü durumlarda ise, demokrasiye dönüşten yana bir baskı gücü olarak ağırlığını duyurmuştur. İşçinin 12 Mart rejimine ve kalıcılığına karşı bünyesel tepkisi, türk-iş Konfederasyonu'nu bile, geç de olsa, harekete geçirebilmiştir. Tunç, 12 Mart rejiminin artık zayıflamaya yüz tuttuğu 1972 Aralık ayında, "... işçi haklarının kısıtlanması ya da demokratik rejime herhangi bir müdahalede bulunulması halinde, Türk işçileri gerekeni yapacaklardır" demektedir. 12 Mart döneminde çelişkili davranışları da olabilen, "... rejimi hedef alan yazıların basın özgürlüğü sayılacağını kabul etmiyorum ve bunun elbette suç sayılarak ceza göreceğine inanıyorum" diyebilmiş bir Tunç bile, 12 Mart'ın sonu yaklaşırken, değişik tavırlar almaktadır.

12 Mart döneminde, işçi sınıfının çıkarlarıyla gazeteci, yazar, aydın çevreleri arasında bir çeşit köprü niteliği taşıyan Türkiye Gazeteciler Sendikası, klâsik özgürlüklerin ve basının mücadelesini vermiş, bunu yaparken, 12 Mart rejiminin kalıcılığına karşı kendi alanında sürekli çalışmıştır. tgs'nin 1972'nin eylül ayında İstanbul'da topladığı "Uluslararası Gazeteci Sendikaları Federasyonu"nun kongresinde yerli ve yabancı gazeteciler tutuklu Türk meslektaşlarını ziyaret etmiş; günün koşullarında hayli ileri sayılabilecek girişimlerde bulunulmuştur. tgs, kongre nedeniyle yayınladığı duyuruda, "... Basının görevi ve özgürlüğü en az on yıl geriye gitmiştir. Bu durumu, demokratik ortamdan uzaklaşmanın çalışan sınıflara yüklediği ağır bir ücret olarak yorumluyoruz" demektedir. tgs'nin aynı duyurusunda, geçerlikteki rejimi sona erdirmenin ve olağan bir çerçeveye dönmenin çağrısı yapılmaktadır: "tgs olarak, kendi sorunlarımızı bağlı gördüğümüz olağana dönüş, Anayasa'nın emrettiği şekilde, 1973 Ekimi'nde gerçekleşecektir. Biz bu olağana dönüşü demokrasinin var olabilmesi açısından, halk kitlelerinin Türkiye'nin, basın özgürlüğünün açısından mutlak bir zorunluluk olarak görmekteyiz..."

Günümüzde çok basit, çok kolay gibi gözüken bu tür çıkışları yapmak, 12 Mart ortamında hem zordur hem de etkili ve önemlidir. Söz konusu duyuru ve kongrenin çalışmaları, zamanın hükümeti tarafından ve İsmail Arar aracılığıyla sert biçimde cevaplanmış, ancak, rejim, sıkıyönetimine rağmen, tgs yöneticilerini tutuklatmak gibi büyük yankılara yol açacak bir davranışta bulunamamıştır.

İşçi sınıfında ve genellikle yazar, gazeteci, aydın çevrelerinde rejime karşı oluşan tepki, bir ölçüde, bazı memur kesimlerince de paylaşılmıştır. Öncelikle öğretmenler, alt gelir düzeyindeki memurlar, 12 Mart rejimine karşı sessiz fakat açıkça olumsuz bir tavır almıştır. Rejimin silâhlı gücü durumundaki orduda bile, sıkıyönetim uygulamalarını, asmaları, vurmaları, işkenceleri onaylamayan, rahatsızlık duyanlar vardır. Silâhlı Kuvvetlerdeki daha çağdaş ve demokratik kesimi oluşturan bu düşünceler, 12 Mart sahiplerinin kalıcılık doğrultusundaki eğilimlerini sınırlı tutmak yolunda bir uyarı niteliği taşımıştır.

12 Mart'ın kalıcılığını zorlaştıran etkenler arasında, köylü kitlelerinin tarihsel özellikleriyle rejimin sermaye içinde yol açtığı bazı çelişkiler de vardır.

Faşizmin klâsik ve kuramsal açıklamalarında, bu tür rejimlerin bir üçlü ittifak üzerinde yükseldiği, hiç değilse başlangıçta buna dayandırıldığı görülür: Sermaye, ordu, kilise ittifakı, İtalya'da, İspanya'da, daha yakın örneklerden Yunanistan ve Şili'de bu kural geçerli olmuş; Nazizmin daha çok, başlangıç aşamasında kilisenin katkısı sağlanabilmiştir. Türkiye'de ise, din olgusu ile bürokrasinin ideolojisi, köklü ve tarihsel bir zıtlaşma içindedir. Faşist üçgenin din ve ordu uçlarını Türkiye'de bir araya getirmek hiçbir dönemde mümkün olmamıştır.

Bürokratik ideolojiyle köylü kitlelerinin geleneksel inanç özellikleri arasındaki çelişki, tarihsel bir olgudur. Türkiye'de köylü, tarihsel ve bünyesel nedenlerle, haklı nedenlerle, bürokrasiden kaynaklanmış girişimler karşısında kuşkuludur. 19. yüzyıldan başlayarak köylü üzerinde yoğunlaşan bürokratik baskılar, zorla Yemen'lere, uzak savaşlara gönderilmiş bu insanları, horlanmış, sürülmüş, sömürülmüş köylü kitlelerini, yönetimdeki bürokratlara güvensiz kılmıştır.

Böyle bir tarihsel geçmiş üzerine bina edilen Tek Parti devrinde, köylünün ezilmişliği başka bir düzeyde devam etmiştir. 1950 dönüşümünü gerçekleştiren başlıca halk gücü, köylünün bürokratik iktidarlara duyduğu tarihsel tepkidir. 12 Mart rejiminin kalıcılığa yönelmesi, onu, giderek

büyüyen bir köylü huzursuzluğu karşısında bırakabilecektir. Köylünün bürokratik ideoloji ve tezler karşısında, tek parti dönemini andıran sloganlar ve yönetim karşısındaki bu olumsuz tavrı, kalıcılığa yönelecek 12 Mart'ın önünde bekleyen doğal bir engeldir.

Çelişkili gözükmekle birlikte, 12 Mart rejiminin kalıcı olamayışında sermaye çevrelerindeki bazı endişelerin de rol oynadığı söylenebilir. Sermaye, 12 Mart'ı gönlünce kullanmıştır. Rejimin yol açtığı kimi bürokratik hayâlleri Meclisler aracılığıyla denetlemiştir. Ancak, bu rejimin sürekliliği durumunun, 12 Mart iktidarının bürokratik kanadını daha öne çıkaracağı, bürokrasinin tarihsel saplantılarına yeniden can vereceği, sermaye tarafından gözden uzak tutulmamıştır. Her ne kadar 12 Mart'ın bürokratları sermayenin güdümüne girmiş, sınıfsal çizgileri keskinleşen bir topluma özgü bürokratlarsa da, bunların, kendilerini Batı'daki benzerlerinden ayıran tarihsel özellikler taşıdığı unutulmamalıdır. Sermaye'nin işçi sınıfını engellemek ve ezdirmek için bürokrasiyi göreve çağırması olan bütün Bonapartist rejimlerde, bürokratların, kendi başlarına buyruk bazı davranışlara girmesi, sermayeyi de yer yer rahatsız etmeleri olasılığı vardır. Bu olasılık, 12 Mart'ın kalıcılığı oranında büyümeye adaydır.

12 Mart'ın sermaye içinde yol açtığı çelişkiler ve bazı durumlarda endişeler, kendini zaman zaman açığa vurmuştur. Bürokratların, çoğu günümüzde geçersiz ve anlamsız olan reform saplantıları karşısında, sermaye, özellikle 12 Mart'ın ilk döneminde, oldukça dikkatlidir: Sermaye çevrelerinin görüşünü yansıtan Prof. Zeyyat Hatipoğlu, 1971'in kasım ayında, "... Bu reformların (I. Erim Hükümeti reformculuğunun) hepsinin bir noktaya yöneldiğini görmek kolaydır. O nokta da, ferdin ekonomik özgürlüğünün kısıtlanması ve ekonomik özgürlüğün temel müesseselerinin piyasa sistemine göre çalışması alanlarının daraltılmasıdır. (...) Kanaatimce bütün bu reformlar yapılsa Türkiye'de artık ne karma ekonomi ne de teşebbüs kalır" diyebilmektedir. Aynı toplantıda konuşan İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal'ın I. Erim Hükümeti'nin ekonomik davranışlarına ilişkin yargısı, kesindir: "Ekonomi alanında bugüne kadar hiçbir önemli karar alınmamıştır. Yalnız bir sürü bürokratik formaliteler getirilmiştir..."

12 Mart'ın kalıcılığı sorunu sermaye açısından değerlendirilirken, bu kalıcılığın bürokratları bir kat daha önemli kılacağı, bunun ise, tarihsel bürokratik saplantıların yeniden gündeme getirilme tehlikesini taşıdığı,

herhalde düşünülmüştür. Böyle bir riski göze almanın zorunlu olup olmadığı, 12 Mart'ın zaten solu ve soldaki gelişmeleri yeterince bastırdığı, dikkatten uzak tutulmamıştır. Kaldı ki, sermaye kesiminin sınıfsal yararlarına sözcü olmakla birlikte bu yararların demokratik bir siyasal üstyapıda savunulmasında kişisel yahut zümresel çıkarı olanlar (Demirel gibi), 12 Mart'ın kalıcılığına karşı gelmiş, hattâ, kalıcı bir 12 Mart'ı savunan sermaye kesimlerini ağır biçimde suçlamışlardır. Örneğin, Bedii Faik, şunları yazmaktadır: "Bazı iş çevreleri, 12 Mart'la birlikte, neredeyse askeri bandolara davulculuk ve borazancılık yapmaya kalkışacak kadar meydana saldıkları zamirlerini şimdi demokratik bir kalıba aktarabilmenin hesabı içindedirler. (...) 12 Mart hareketinin en büyük faydası, Türk halkına, bazı sermaye gruplarının ve iş çevrelerinin, hür demokratik rejim davasında nasıl, bir inançsızlık içinde olduklarının şaşmaz gradosunu vermesidir. Acı ama, Türkiye'de hiçbir zümre onlar kadar, beni sokmayan yılan bin yaşasın anlayışının sahnesi olmadı..."

12 Mart'ın kalıcı olmamasında, sermaye kesimindeki bu iç çelişkilerin payı vardır. Sermaye, bürokrasi karşısında her şeye rağmen bazı alanlarda tamamen kurtulamamış olduğu güvensizlikten de etkilenmiştir. Ancak, bu duruma bakıp ileriye dönük iyimser sonuçlar çıkarılmamalıdır: Sermaye, 12 Mart deneyiyle, bürokrasinin geçmişe oranla ne kadar daha uysal, sermayenin güdümüne girmeye ne kadar daha yatkın olduğunu yakından görmüştür. Belki o tarih kesitinde 12 Mart'ı kalıcı kılmak sermaye açısından bazı problemler yaratabilirdi ama, bu problemlerin zaman içinde hafiflemekte olduğunu, Türkiye kapitalistleşme sürecinde yol aldıkça tümden zayıflayacağını, sermaye görebilmiştir. 12 Mart işçi sınıfı adına nasıl bir tecrübe hazinesiyse, sermaye adına da aynı tecrübenin kaynağıdır. Ve faşizm, sermaye sınıfının rejimidir. 12 Mart'ı kalıcı yaptırmayan başlıca etken, işçi sınıfı ve demokratik güçlerdir. Gelecekte ortaya çıkabilecek 12 Mart eğilimlerinin önündeki en büyük engel, gene bu kuvvetlerdir...

## D. 12 Mart ve Batı Avrupa

Türkiye, dış ilişkileri bakımından Batı'nın iki merkezine bağımlıdır: abd ve Avrupa Ekonomik Topluluğu, abd ile aet'nin kendi iç çelişkileri ve bazı noktalarda ayrılan çıkarları, Türkiye'nin 12 Mart rejimini, özellikle bu rejimin kalıcılık eğilimini yakından etkilemiştir.

Batı'nın etki alanındaki bir Avrupa toplumunun siyasal rejimini diktaya doğru götürmesi, onu, kaçınılmaz olarak, Ortak Pazar'dan uzaklaştırıp abd şemsiyesinin altına biraz daha itmektedir. Üstelik 1970'lerin ilk yıllarında, abd, Ortak Pazar'ın abd yararları aleyhine geliştiğini ısrarla öne sürmektedir. abd Ekonomik İşler Bakanı Casey'e göre, "en önemli sorun budur." Ayrıca Casey, Ortak Pazar'ı Türk, Yunan ve Afrika pazarlarını abd aleyhine kendine çekmekle suçlamaktadır.

12 Mart'ın gerçekleştiği dönemde, bir faşist Yunan Cuntası iktidardadır. Ve Batı Avrupa'nın gerek sınıfsal gerekse siyasal ve tarihsel özellikleri, demokrasiden sapmış toplumları Batı Avrupa topluluğunun dışına itmektedir. Avrupa Konseyi gibi, Ortak Pazar gibi Batı Avrupa birliğinin üst kuruluşları açısından, kendi bünyelerine açık bir dikta rejimini kabul etmek, ekonomik yarar ne olursa olsun, imkânsız gibidir. Nitekim, Albaylar Cuntası'nın Yunanistan'ı, Avrupa Konseyi'nin dışına bırakılıvermiş, Ortak Pazar'la ilişkileri dondurulmuştur. Gerek Yunanistan, gerekse Portekiz ve İspanya, ancak faşizmden sıyrılabildikleri ölçüde Batı Avrupa entegrasyonuna dahil olabilmişlerdir.

Türkiye'deki 12 Mart rejiminin kalıcı olması, Batı Avrupa çıkarlarının açıkça karşısındadır. Böyle bir Türkiye, Avrupa Konseyi'nden kaçınılmaz olarak tardedilecek, Ortaklığın dışına itilecektir. Dikta Türkiye'si demek, Batı Avrupa açısından, kendisinden uzaklaşan ve giderek daha yoğun bir abd etkisine giren Türkiye demektir. Dolayısıyla, Batı Avrupa, bütün 12 Mart süresince Türkiye'deki gelişmeleri çok yakından izlemiştir; rejimi "yumuşatmak," onun kalıcılığını önlemek için elinden geleni yapmıştır. abd'nin de yararı ne olursa olsun açıkça karşı çıkamadığı bir doğrultudaki bu Batı Avrupa etkisi, 12 Mart'ın kalıcı değil gidici olmasında önemli paya sahiptir.

12 Mart süresince, Avrupa Konseyi ve Ortak Pazar Türkiye'yi sürekli bir gözetim altında tutmuştur. Avrupa Konseyi özel temsilciler göndererek Türkiye'nin Konsey üyesi niteliğini koruyup korumadığını yerinde

inceletmiş; Ortak Pazar, ilişkilerinde belli bir soğumayı, planlı olarak sürdürmüştür. Batı Avrupa'nın tavrı, bir yandan Türkiye'nin çeşitli ekonomik taleplerini geri çevirmek olmuştur. Melen hükümeti tarafından 1972 Mayısı'nda hazırlanan dört maddelik istek listesini, aet Dışişleri Bakanları, 7 Haziran tarihli toplantısında tümüyle ve onur kırıcı biçimde geri çevirmiş, Türkiye'nin aet Siyasal Sekreteryası'na katılma talebinin üzerinde bile durulmamıştır. Buna karşılık, Avrupa Konseyi, daha esnek bir tavır izlemiştir. 22 Nisan 1972'de, Avrupa Konseyi Siyasal Komisyonu Ankara'da toplanmakta, Konsey Başkanı Blumenfeld, "Türkiye'de parlamenter düzen devam ediyor, devam edecek" benzeri sözlere, demokrasiden yana bir etki oluşturmaktadır. Ancak aynı Konsey, bu düzenin gerekleri daha uzun süre askıda kalırsa, Türkiye'nin ihraç edileceğini de, nazik biçimde duyurmaktadır. Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Semih Bayülken, bu durumu, Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu'ndaki konuşmasında şöyle açıklamaktadır: "... Seçimleri zamanında yaptığımız takdirde, mevzii eleştirilerin dışında, Avrupa Konseyi'nden çıkarılmamız konusunda herhangi bir tehlike görmüyorum..."

12 Mart döneminin kalıcılık eğilimleri, rejimin yarattığı iç çelişkilerden dış tepkilere, işçi sınıfı ve demokratik güçlerin, üstyapısal özelliklerin direncine kadar çeşitli etkenler tarafından zorlanmış ve sonuçta geçersiz bırakılmıştır.

Rejimin sahipleri, bir bakıma, kendilerini sürekli kılacak gücü ne muhtıranın ilk gününde ne de sonrasında bulabilmiştir.

## VI
## SONUÇ: 12 MART'IN ÖĞRETTİĞİ

12 Mart, artık tarihe karışmıştır. 12 Mart, halk yığınlarına önemli zararlar vermiş, Türkiye'nin gelişmesini belirli bir ölçüde geciktirmiştir. 12 Mart, Türkiye "sol"unun yaşadığı en yoğun ve en büyük tecrübedir. Çekilen bunca acıya, ölen bunca insana karşılık, 12 Mart, Türkiye'de halk kitlelerine her zaman başvurabilecekleri bir tecrübe getirmiştir. Türkiye üzerine, Türkiye'nin geçmişi, toplumsal gerçekleri üzerine engin bir tarih dersidir 12 Mart. Yarınları kendi elleriyle yaratacak olanların adına çekilmiş acılarla, vurulmuş gençlerle, göğüs gerilen baskılarla oluşmuş bir tecrübe birikimidir. Dünyanın hiçbir köşesinde, halk yığınları, bu tecrübeleri karşılıksız edinmemiştir. Her zaman ve her yerde bir bedeli olmuştur kazanılan tecrübenin. 12 Mart, bir bakıma, bu bedelin ismidir...

l. Dünya ve Türkiye

12 Mart'ın en önemli derslerinden biri, Türkiye'nin evrensel bir bütün içerisinde yer aldığını, Türkiye'yi değerlendirirken onu çevresindeki dış koşullardan, bağlı olduğu dış ilişkilerden ayrı tutmanın yanlışlığı ve imkânsızlığıdır.

12 Mart öncesinde kimi idealist düşüncenin başlıca yanılgı kaynağı, Türkiye'yi dış ilişkilerinden bağımsız, bir çeşit ıssız ada gibi görmeleri olmuştur. Bu görüşler sanmıştır ki, Türkiye'de hem de nato'nun organik parçası olan güçler harekete geçecek, devrim yapacak ve bu nitelikteki bir girişim dış koşullardan, Türkiye'nin bağlı olduğu askeri pakttan bağımsız yürüyecektir...

Tabii, tüm bu girişimlerin içinde belirli dış yönlendirmelerin olduğu, hattâ, hükümeti devirmeye yönelik askeri hareketin ortamının hazırlanmasında dış güçlerin etkin rol oynadığı, 12 Mart'ta olanca açıklığıyla ortaya çıkmıştır. 12 Mart öncesinde, Türkiye'nin aydın kesimi, dış politika değerlendirmelerinde inanılmaz ölçüde yanlışlar yapmıştır. Kendilerinin "devrim adına" harekete geçirecekleri asker bürokrasinin "devrimci" işlevle hükümeti yıkmasını beklerken, aynı hükümeti aslında bizzat dış kuvvetlerin, hem kendilerini hem de asker bürokratları kullanarak devirmekte olduğunu görememişlerdir. Asker bürokrasiden kaynaklanmış bir darbe hareketinin, bu bürokrasinin organik ilişkilerle bağlı olduğu

nato’dan ve Amerika’dan bağımsızca yürütülebileceğini, bu dış etkenlerin işe karışmayacağını sanmışlardır.

Oysa, 12 Mart, çok anlamlı bir dış politika dersi vermiştir. 1965-70 Türk dış politikasının ne olduğunu, Ortadoğu’yla bağlantılarını, bu tür dış sorunların bir ülkede hükümeti bile devirebileceğini, bunu yaparken de, bazı aydın çevreleri hem ortamı hazırlatmak için hem de gerekçe yaratmak için kullanabileceğini, açıkça sergilemiştir.

12 Mart deneyimini yaşamış bir Türkiye’de, artık, önemli sınıfsal ve siyasal değişimlere yönelik her hareketin mutlaka dış koşullarla bir etki-tepki ilişkisi içinde olduğunu görmemek mümkün değildir. 12 Mart öncesindekine benzer yanlışlara düşmek mümkün değildir. Hele bu tür bir değişim kitlelerden değil bürokrasiden gücünü alacaksa, bunun, dışarıdan etkilenmeyeceğini sanmak, gene mümkün değildir.

12 Mart, acılı fakat çok yararlı bir dış politika dersidir. Türkiye’nin dış koşullarından soyutlanarak değerlendirilemeyeceğini; ulusal ve evrensel gelişmeler arasında bağlantılar olduğunu; hele günümüzün küçülen dünyasında iç ve dış sorunların bir bütün yaratabildiğini, 12 Mart, bir daha unutulmamak üzere tarihe yazdırmıştır.

2. Bürokrasi ve Türkiye

12 Mart, tarihsel bürokratik tezlerin, bürokratik ideolojinin, bürokratik reformcu saplantının çağımızdaki yerini, bir daha ilericilik adına bir yanılgıya imkân tanımayan kesinlikle ortaya koymuştur.

Bürokrasinin 12 Mart’ta sergilediği gerçekler, Aristo mantığıyla bu soruna yaklaşma alışkanlıklarının iflâsını ilân etmiştir. Bürokraside varsayılan “kurtarıcılık” işlevinin, “devrim bayrağını yükseltme” misyonunun, halk kitleleri açısından nasıl bir yanıltma olduğunu, 12 Mart, yüksek bir bedel karşılığında öğretmiştir: Toplumsal oluşum içinde, hiçbir etken, mutlak ve değişmez bir veri değildir. Hele iki büyük sınıfın dışındaki ara-tabakalar, hiçbir zaman çevrelerindeki koşullardan, o anda içinde bulundukları tarih kesitinin özelliklerinden soyutlanamazlar. Bu ara-tabakalar geçmişte, belli koşullarda belli bir işlev taşımışlarsa, yaşanan günün değişik koşullarında aynı doğrultuda işlev yapmalarını beklemek, salt geçmişe bakıp böyle birey beklemek, geçmişe konan teşhis doğru bile olsa, soyutlamaların en tehlikelisi, idealizmin en yanlışıdır. 12 Mart, bu tür yaklaşımların, gökten zembille indirilip bürokratlarca uygulanacak devrim beklentilerinin nasıl bir yanılgı olduğunu, büyük acılar pahasına öğretmiştir.

Günümüzün sanayileşme sürecindeki toplumlarında, devrimci sınıf, bir tanedir. Ara-tabakalar, bürokrasi, içinde bulundukları koşullar ve güç dengelerince belirlenen bir düzeyde, devrimci sınıfla olan ilişkileri açısından değerlendirilebilirler. Taşıyacakları, bir yardımcılık görevidir; bu görevin niteliği ise, durumuna ve koşullara göre, devrimci bir işlev olabileceği gibi gerici bir işlev de olabilir. Yani, mutlak veri diye bir şey, bu konuda, olamaz.

12 Mart; bu gerçekleri, altlarını çize çize ortaya koymuştur. Ara-tabakalardan oluşan kurumların herkes ve her şey gibi değişimden geçtiğini, geçmişte yaptıklarına doğru teşhis konmuş olsa bile, yaşanan günün koşulları ve ilişkileri çerçevesinde çok değişik davranışlarda bulunabilecekleri, açıkça görülmüştür. Türkiye gibi sanayileşme sürecine girmiş ve yoğun dış ilişkilere, dış etkenlere kendisini açmış bir toplumda, devrim önderliğin bir ara-tabakadan ve onun çoğu tartışmalı tarihsel tezlerinin canlandırılmasından beklemenin ne ölçüde yanılgılara, acılara toplumu sürükleyebileceği, geçmişi, günü ve yarını aydınlatan bir ders olarak, öğrenilmiştir. Karşılığı çok pahalıya ödenmiş bir ders olarak.

3. Sermaye ve Türkiye

12 Mart, Türkiye’de sermayenin evrensel benzerlerinden çoğundan faşizme daha yatkın olabileceğini de göstermiştir. Gelişme aşamasındaki bir sermayenin, büyük tehlikeler karşısında olmasına gerek kalmaksızın, salt büyümesini zorlaştıran bazı koşullar nedeniyle de faşizm özlemlerine girebileceğini, 12 Mart ortaya koymuştur. Bunu, özellikle geleceğe dönük bir uyarı olarak getirmiştir. Gene 12 Mart’ın gösterdiği, sermaye açısından Türkiye’de demokrasinin ne ölçüde vazgeçilebilir olduğudur. Bütün dönem boyunca, insanlar en insanlık dışı uygulamalara hedef tutulurken, kanun adına kanun tepelenirken, insan karakterindeki en düşük, en zavallı özellikler harekete geçirilirken, sermaye çevrelerinden, tek bir insancıl ses, tek bir protesto yükselmemiştir.

12 Mart, demokratik gelişme sürecindeki Türkiye’de sermayenin her zaman benzer rejimlere yatkın olabileceğini, çağdaş dünyadaki çoğu örneğinden hattâ daha fazla eğilimli olabileceğini göstermiştir. Ayrıca, sermayenin kendi çıkarları doğrultusunda ve onun adına uygulanan bir program çerçevesinde insan kavramı yerle bir edilirken, kılının dahi kıpırdamayacağını 12 Mart ortaya koymuştur. Yazar Bedii Faik’in çok başka nedenlerle ama çok doğru olarak teşhis ettiği gibi, “... Acı ama

Türkiye’de hiçbir zümre onlar kadar beni sokmayan yılan bin yaşasın anlayışının sahnesi olmadı...”

4. Demokrasi ve Türkiye

Türkiye’nin sınıfsal özeliklerini taşıyan bir toplumda demokrasinin kitleler açısından ne kadar önemli olduğunu, “cici”si de olsa, “yoz”u da olsa halk kitlelerinin çıkarı açısından bu demokrasinin inkâr edilmesi değil inançla ve mücadeleyle geliştirilmesi gerektiği, 12 Mart’ın dersleri arasındadır.

12 Mart öncesinde küçük-burjuva radikalizminden kaynaklanmış bir demokrasi küçümsemesinin işçi sınıfı ve halk kitlelerinin yararı bakımından ne kadar yanlış olduğunu, dönem, açıkça sergilemiştir. Demokrasiden, bütün eksiklerine rağmen demokratik düzenden geriye atılan adımlar, toplumsal karar odaklarını kitlenin etkisine biraz daha kapamış, sermayeye, bürokrasiye ve faşizm eğilimlerine alabildiğince meydanları boş bırakmıştır.

12 Mart, Türkiye koşullarındaki bir toplumda kitle görevinin demokrasiye sahip çıkmak olduğunu, demokrasiden yana bulunan sınıfın öncelikle işçi sınıfı olduğunu; görevin, demokrasiyi bulunduğu noktadan ileriye götürmek olduğunu; demokrasi düşmanlığına kalkışmış küçük-burjuva unsurların aslında sermayenin oyununa geldiğini açık biçimde ortaya koymuştur.

5. İşçi Sınıfı ve Türkiye

12 Mart’ın öğrettikleri arasında, kitlelerin ve işçi sınıfının geleceğine dönük ileri hareketlerin ancak kitlelerden kaynaklanabileceği de vardır. İşçi sınıfı ve kitleler “tarafından” değil, işçi sınıfı “adına” girişilmiş bir dizi eylem, eylemcilerin namus ve cesareti, iyi niyeti ne kadar yüksek olursa olsun, sonuçta, işçi sınıfının zararına gelişmeler yaratmıştır. Çağımızın ve Türkiye’nin koşullarında, kitlelerin toplumsal ilerleyişinde, iktidara yönelişinde maceracılığa yer olmadığını; siyasal mücadelenin akıl ve hesap işi, bilim ve örgüt sorunu olduğunu; bilimsel toplum teorilerinin ancak bilimle, tutarlı yöntemlerle uygulamaya aktarılabileceğini, 12 Mart, bir kez daha hatırlatmıştır. Bütün acımasızlığı ve ilkelliği ile, 12 Mart, bu gerçeklerin altını çizmiştir.

Türkiye’de kitlelerin gelişmesini ancak kitlelerin gerçekleştireceği, bunun toplumun özgül koşullarıyla tutarlı bilimsel yöntemlerle oluşacağı, kitlenin dışında aranan çözümlerin hayâlcilik ve maceracılıktan başka bir

şey olamayacağı, 12 Mart'ın bir kez daha vurguladığı, acının ve ateşin sınavında en somut biçimiyle bir kez daha öğrettiği doğrulardır.

6. Yarınlara Doğru

12 Mart dönemi kapanalı, üç yıl kadar süre geçti. 12 Mart'ta çekilen acıların, katlanılan baskıların boşuna yaşanmadığını, öldürülen gençlerin boşuna ölmediğini bu üç kısa yıl bile ortaya koydu.

Türkiye'de kitlelerin gökten inmiş kurtarıcılar tarafından esenliğe çıkarılacağı söylenmiyor artık. Bürokratik ideolojinin devrimciliği üzerine efsaneler düzenlenmiyor. Küçük-burjuva reformculuğunun tarihsel tez ve saplantıları, yerli yerine, tarihin tozlu raflarına kaldırıldı bile. Elli yıl öncesinin Türkiye'sine özgü "tılsımlı" reçeteleri kimse halkın önüne süremiyor. Kitlelerin kurtuluşunu kitlenin dışında aramaya kalkışanlar ise, artık, toplumsal bir mücadelenin değil, bireysel maceraların adamları olarak, kitlelerden tecrit edilmiş bir biçimde, sadece bireysel maceralarını yaşıyor.

12 Mart sonrasında, çok şey yerli yerine, gerçek yerine oturtulmuş durumda. Çok daha sağlıklı, çok daha geçerli çözümlerin arayışları var artık Türkiye'de.

Yüce Mevlâna'nın yüzyıllar öncesinde yazdığı gibi;

"... Dünle beraber gitti, cancağızım,<br>
Ne kadar söz varsa düne ait.<br>
Şimdi yeni şeyler söylemek lâzım..."

[1] “Truva Kralı Priamos’un kızlarından olan Kassandra’ya Tanrı Apollon âşık olmuş ve ona geleceği görmek gücünü vermişti. Daha sonra, aşkının reddedilmesi nedeniyle Apollon kıza düşman olur. Vermiş olduğu insanüstü gücü geri alamamakla beraber –kutsal armağanlar geri alınamaz–, onun etkisini yok edecek bir çare bulur: Kimse inanmaz Kassandra’nın söylediklerine... Kassandra, Yunan kuşatmasındaki Truvalılara bütün olacakları ve her seferinde haber verir, ama kimse dinlemez onu. Kassandra, Tahta At’ın içinde Yunanlıların gizlendiğini de söyler ama sözlerine kimse aldırmaz. Kassandra’nın kaderi, yaklaşmakta olan felâketleri haber vermek fakat kimseyi inandıramamak, felâketi önleyememekti.” (Edith Hamilton, Mythology, s. 292.)

[2] Sözü edilen temaslar, Cumhurbaşkanı Sunay tarafından bir yandan parti liderleri, öte yandan ordu komutanlarıyla yapılmıştı. (İ.C.)

[3] Burada, yazının yayınlandığı günlerdeki bir olaya atıf yapılmıştır: Bir yeri işgal etmiş olan gençler, “Polise teslim olmayız, asker gelirse işgali bırakırız” demişlerdir.

[4] Bu yazımızda ve sonraki bazı yazılarımızda “Sovyet uçaklarının Türk alanlarında yakıt ikmali” konusuna değinilmiştir. O günlerin haberlerine ve bazı gazete yazılarına dayanılarak bu belirtilmişti. Ancak, meselenin “yakıt ikmaline” değil, bu uçakların Türkiye üzerinden geçit izni almalarına ilişkin olduğu, şimdi anlaşılmaktadır. Öğrenebildiğimiz kadarıyla, “nato ülkeleriyle Türkiye’nin arasını Sovyet uçaklarının yakıt ikmali açıyor” yolundaki haber ve yazılarda kastedilen olaylar, yakıt ikmali değil, bir geçiş izni verilmesiyle ilgilidir. Ayrıca, Sovyetler Birliği’yle Türkiye arasında imzalanan “Sivil Havacılık Anlaşması”nın da geçit kolaylığı sağlaması bakımından bu tartışmalarda yer aldığı düşünülebilir. (İ.C.)

[5] Sözü edilen Erim’in ünlü “... alacağımız tedbirler kafalarına balyoz gibi inecek...” konuşmasıdır.

[6] Bu yazı yayınlandığında (29 Mayıs 1971) sıkıyönetim ilân edilmiş ve her yönden hücuma uğratılan tip’in kapatılması için harekete geçilmişti.

[7] I. Erim Hükümeti’nde yer alan ve bazı çevrelerce “daha ilerici” olarak nitelenen, Karaosmanoğlu ve arkadaşlarından oluşan grup.

[8] Yazıda kendisine atıfta bulunulan kişi, o günlerin Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler’di.

[9] Genel şekliyle ve tek başına kullandığımızda, bizim “Sağ” tanımımız, ekonomik ve sınıfsal bir kavramdır. Dinci yahut gelenekçi akımlar değildir.

[10] Bu yazı, sıkıyönetim ilânının hemen ardından yayınlanmıştır.

[11] Bu yazı, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın idamı üzerine yazılmıştır. (İ.C.)

[12] Lozan Konferansı’nda kabul edilen İngiliz tezi, meselenin “Cemiyet-i Akvam”da karara bağlanmasıdır. İngiltere’nin büyük etkiye sahip olduğu bu uluslararası kuruluşta sonucun kendi lehine çıkacağını İngiltere bilmektedir. Nitekim Cemiyet-i Akvam’ın kararı, Musul ve Kerkük’ün İngiliz egemenliğine bırakılması olmuştur.

[13] Hatırlanacağı gibi, Güvenlik Konseyi’nin 22 Kasım 1967 tarihli kararı Batı tarafından, “İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesi” diye yorumlanırken, Doğu, bunu “bütün” topraklardan şeklinde yorumlamıştı. Rabat Kararı’na katılarak, Türkiye, kendi anlayış şeklinin “bütün” topraklardan olduğunu vurgulamaktadır.

[14] Farz edilmiş, önceden hazırlanmış anlamında. (İ.C.)

[15] Demirel’in atıf yaptığı olay ap milletvekillerinden 41 kişilik bir grubun partiden ayrılması ve sonra dp’yi kurmasıdır.

[16] Ali Kazancıgil’in çalışmasındaki bazı bölümler tarafımızdan Türkçeleştirilerek özetlenmiştir.

[17] Demokrat Parti hareketi, bir bakıma, burjuvazinin bürokratik vesayetten kurtulmak ve halkın siyasal katılmayı sağlamak yönündeki iki ayrı tarihsel özlemin aynı doğrultuda birleşmesinin sonucudur. Her iki gelişme de, kendi özlemlerinin uzantısında karşısına hedef olarak bürokrasiyi ve onun partisini almıştır.